

GOVERNMENT OF INDIA
DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY
**CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY**

CALL No. 901.05/Tij
31985

D.G A. 79.

~~A438~~

TIJDSCHRIFT

VOOR

~~A438~~
S0

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN.

ONDER REDACTIE

1985

VAN

Dr. Ph. S. VAN RONKEL.

901.05
Tij

~~A438~~

DEEL LV

BATAVIA.
ALBRECHT & Co.

| 'S HAGE.
M. NIJHOFF.

1913.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No. ~~3148~~ 31485

No. 16.2.52

901.05/T4

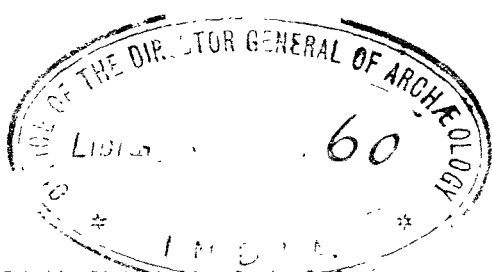
I N H O U D

BLADZ.

De Heiligen van Java VI. Het graf te Pamlatèn en de Hollandsche heerschappij, door Dr. D. A. RINKES. . . .	1
Airawata. Indra's witte olifant in menschengedaante aan den Boroboedoer, door E. F. JOCHIM	202
Eenige opmerkingen naar aanleiding van „De Hindoe-ruïne bij Moeara Takoes aan de Kampar-rivier door R. D. M. Verbeek en E. Th. van Delden, met aanteekeningen van W. P. Groene- veldt” (Verhandelingen van het Bat. Gen. van K. en W. deel XLI), door L. C. WESTENENK (<i>Met twee platen</i>) . .	209
Twee Makassaarsche Verhalen, in Toeratea'sch dialect (Tekst, Vertaling en Aanteekeningen). door G. MAAN	213
Enkele kanteekeningen op „Reise von der Mingkoka-Bai nach Kendari”. Hoofdstuk VI van „Reisen in Celebes”, door Dr. P. en F. SARASIN. Dl. I. Wiesbaden 1905, door F. TREFFERS (<i>Met een kaartje</i>)	223
Drie verhalen afkomstig van de To Lalaki, door F. TREFFERS .	230
Opstellen over Minang Kabau, door L. C. WESTENENK, I. Koe- manih en Soempoe Koedoeih, en de „radjo nan tigo sélo”. (<i>Met een kaartje</i>)	234
Het jaar van den val van Majapahit, Dr. N. J. KROM . .	252
Bantensche genealogie in een Arabisch geschrift. Mededeeling van Dr. PH. S. VAN RONKEL	259
De familie van Hayam Wuruk, door P. V. v. STEIN CAL- LENFELS	267
Een Minangkabausche taal-pantang. Mededeeling van Dr. PH. S. VAN RONKEL	273
Commentaar op de Geschiedenis der Preangerlanden, door de Redactie	275
Tekstverbetering (Nāgarakṛtāgama 41: 2). Mededeeling van Dr. N. J. KROM.	279
De Patapaän Adjar soeka rēsi, anders gezegd: de kluizenarij op den Goenoeng Padang. Tweede bijdrage tot de kennis van het oude Soenda, door C. M. PLEYTE. (<i>Met vijf af- beeldingen, een facsimilé en een tabel</i>)	281
Bijdrage tot de ethnografische kennis der Mariende-Anim, door O. G. HELDRING. (<i>Met zes platen en eene kaart</i>) .	429
Prambanan en omliggende tempels, door E. F. JOCHIM. (<i>Met drie platen</i>)	470
De Patoentoeng door W. A. PÉNARD.	515
Korte aanteekeningen nopens de Kaja-kaja aan de Noord- West-rivier (Nieuw-Guinea), door W. K. H. FEUILLETAU DE BRUIJN.	544
Nota van toelichting betreffende het zelfbesturend Landschap Barroe, door O. M. GOEDHART	557
Epigraphische aanteekeningen I. II. III door Dr. N. J. KROM.	585
Gajamada's sterfjaar. Mededeeling van Dr. N. J. KROM. .	599
Dr. Carl Wilhelm Seidenadel. „The Language spoken by the Bonto Igorot” door N. ADRIANI	601

TABLE DES MATIÈRES.

	PAGE.
Les Saints de Java VI. par M. D. A. RINKES	1
Airavata, l'éléphant blanc du dieu Indra en forme humaine au Boroboudour, par M. E. F. JOCHIM.	202
Quelques apostilles concernant la description des ruines hindoues près de Mouara Takous par M. R. D. M. VERBEEK, par M. L. C. WESTENENK (<i>Avec deux planches</i>)	209
Deux contes macassars, en dialecte Touratea, par M. G. MAAN.	213
Notices concernant le chapitre VI du livre de M. M. P. et F. SARASIN „Reisen in Celebes”, par M. F. TREFFERS. (<i>Avec une carte</i>)	223
Trois contes des To Lalaki, par M. F. TREFFERS	230
Mémoires sur l'histoire du peuple Minang Kabau. I. par M. L. C. WESTENENK. (<i>Avec une carte</i>)	234
L'année de la chute de Madjapahit, par M. N. J. KROM . .	252
Une table généalogique d'un sultan de Banten dans un manus- crit arabe. Communication de M. Ph. S. van RONKEL . .	259
La famille de Hayam Wourouk, par M. P. V. van STEIN CALLENFELS	267
„Pantang” en malai—minangkabau. Communication de M. Ph. S. van RONKEL	273
Priangan, vol IV, par la rédaction.	275
Nāgarakṛtāgama, 41: 2. Communication de M. N. J. KROM .	279
L'Hermitage sur le Gounoung Padang, dit: Patapaän Adjar Souka rësi. Documents se rapportant au Sounda préhistori- que, II, par M. C. M. PLEYTE. (<i>Avec 7 planches</i>) . . .	281
Matériaux relatifs à l'ethnographie des Marinde-Anim, par M. O. G. HELDRING: (<i>Avec 6 planches et une Carte</i>). .	429
Le Prambanan et les temples environants, par M. E. F. JO- CHIM. (<i>Avec 3 planches</i>).	470
Les Patountoung, par M. W. A. PÉNARD	515
Quelques notices concernant les Kaya-Kaya de la „Noord-West rivier”, île de la Nouvelle Guinée, par M. W. K. H. FEUIL- LETAU DE BRUIJN.	544
Rapport concernant le pays autonome Barrou, par M. O. M. GOEDHART.	557
Notes d'épigraphie, I. II. III par M. N. J. KROM	585
L'année de la mort de Gajamada, Communication de M. N. J. KROM	599
Dr. Carl Wilhelm Seidenadel „The language spoken by the Bonto Igorot”, par M. N. ADRIANI	601

DE HEILIGEN VAN JAVA VI.

Het graf te Pamlatèn en de Hollandsche
heerschappij.

DOOR

Dr. D. A. RINKES.

*Sancta sub aeternis altaribus
ossa quiescunt.*

Frequent zijn in de wereld-litteratuur verhalen, waarin een of andere persoon, die door zijne belagers, van welk genre ook, roovers, vijanden, een verdrukkend vorst etc. wordt benard, geen uitweg meer ziende, een oogenblik van profetische helderziendheid verkrijgt, en dan een of ander dreigement uit, eene voorspelling nopens eene toekomstige gebeurtenis, waarbij zijn dood op zijne verdrukkers of hunne nakomelingen zal worden gewroken ¹⁾.

Een eenigszins overeenkomstig psychologisch geval laat zich veelal bij bepaalde volksgroepen constateeren. Overall, waar een volk of een gedeelte daarvan door omstandigheden in de verdrukking kwam, en geen voldoende macht kon ontwikkelen, om zich daaraan te ontrukken, vormden zich in de benarde gemoederen voorstellingen nopens eene wrekende gerechtigheid, en een toekomstigen stand van zaken, met rechtvaardigheid en billijkheid als grondslag der verhoudingen, welke in allerlei schakeeringen voorkomen, en in het algemeen als Messias-verwachtingen worden aangeduid.

De populariteit van beide categorieën van verhalen laat zich zeer wel verklaren. Het volk, dat in den loop der

1) Het klassieke voorbeeld, de kraanvogels van Ibycús, schiet ieder-een onmiddellijk te binnen.

eeuwen steeds en overal wel min of meer de onderliggende partij is geweest, koesterde gaarne in zijne momenteele onmacht, om zich over leed en verdrukking te wreken, hoop op de toekomst, waarin de heerschers van het oogenblik door een nog machtiger tegenpartij zouden worden verslagen. Gretig aanvaardde het dus verhalen waarin dit motief op „historische” basis heette te zijn uitgewerkt, of ook ten opzichte van een bepaald individu werd behandeld, en waarbij de verwachte wrekende macht, zoo niet als gevolg van, dan toch overeenkomstig de „voorspelling” (d. i. de op het laatste moment geuite, innig gekoesterde hoop, hetzij dat die gemotiveerd was of niet, waaruit zich klaarblijkelijk mede het algemeen bijgeloof nopens de profetische gave van stervenden heeft ontwikkeld) aan het einde der historie ook werkelijk optrad, en het voorheen gepleegde smadelijke onrecht, dat niet meer te herstellen was, aan de bedrivers vergold.

In aansluiting hieraan treft men voorts mede verhalen aan, die de momenteele verdrukking het uitvloeisel doen zijn van vroeger begane onrechtvaardigheid, of domheid, door middel van eene profetie, welke zich aldus blijkt te hebben bewaarheid.

Ook in de Javaansche litteratuur zijn bovengenoemde motieven meermalen uitgewerkt geworden, waarbij dan uit den aard der zaak allerlei bijomstandigheden, getrokken uit de opvattingen, die hier te lande nopens verschillende aangelegenheden gangbaar zijn, en de gebeurtenissen, die zich in de historie hebben afgespeeld, er de eigendommelijke couleur aan verleen, en het betrokken verhaal een inheemsch cachet verschaffen (Natuurlijk wordt hier voorts geheel in het midden gelaten, of het motief van elders is ingevoerd, dan wel op Java spontaan is voortgekomen uit het scheppend vernuft der verhalers).

Een dergelijke bijkomstigheid is bijv. de voorstelling, dat slachtoffer en wreker dezelfde persoon zijn, welke verfijning van het verhaal natuurlijk alleen mogelijk is in landen,

waar het geloof aan zielsverhuizing en wat daarmee verband houdt, levendig is, terwijl mede als gevolg van dit laatste, de profetie nopens de latere wreking na den dood, veelal door een stem in de lucht, d. i. de gedooide persoon, nadat hij van zijn grof-stoffelijk lichaam is losgemaakt, wordt uitgebracht.

Een voorbeeld daarvan treft men aan in het verhaal van den adjar Salokantara van Balambangan ¹⁾, die door pangéran Silarong werd gedood, en zich dan, nadat het lichaam verdwenen is ²⁾, laat hooren als volgt:

„Hoort eens, Silarong gij hebt mij in onschuld laten „ombrengen, maar later zal ik mij op jou wreken. De „vorst later, die een lidteeken op den linkerschouder ³⁾ zal „hebben, daarin ben ik geincarneerd: jou zal ik dan laten „dooden”.

In talrijke gevallen ook is de „voorspelling” aan den loop der historie ontleend, en laat men de slachtoffers van een of andere gewelddaad de komst der Hollanders (kebo boelé, = witte buffels) profeteeren, die door hunne heerschappij over de vroegere onrechtvaardige geweldenaars, dezen den dood van onschuldige lieden doen boeten ⁴⁾.

1) Reeds geciteerd in Heiligen II, p. 27, noot 3.

2) Men vergl. Heiligen V, p. 149m.

3) In de Javaansche uitdrukking: gètèk baoené kang kiwa, zal wellicht een woordspeling zitten, waarover ik gaarne ingelicht wil worden. Evenzoo misschien in den naam: Salokantara.

4) Dit thema is bijv. de basis van de „historische” roman, Madjapahit, door Gramberg. Voorts vindt men in Meded. Zend. Gen. deel 35, p. 107 het volgende opgeteekend:

„De inlanders spreken verder van eene profetie door Sech Belo-beloe, „tijdens deze om het leven werd gebracht.

„Denk er aan en prent het Uwen kinderen en kleinkinderen in, dat „er eens een vorst van den overwal over Java zal regeeren; wit vel „en blauwe oogen zullen hem kenmerken”.

Een Sèh Bela-beloe is te Pamantjangan begraven, van wien daar ter plaatse echter een geheel andere legende wordt verteld.

Terloops mag worden opgemerkt, dat dergelijke voorspellingen ook wel voorkomen onafhankelijk van ideeën nopens eene wrekende gerechtigheid. Men vindt bijv. in sommige traditiën aangeteekend, dat Sênapati bij den bouw van de koëta batjingah eerst roode (bak-)steen en bezigde, en boven de eerste lagen daarvan met witte steenen verder metselde. Door deze onwillekeurige domheid hebben zijne nakomelingen de heerschappij verloren, want evenals de witte steenen boven op de roode (abang, i. e. donker gekleurde) kwamen te liggen, hebben ook de blanken op de Javanen de overhand gekregen en behouden.

In een Babad Tjerbon ¹⁾ komt een verhaal voor, dat de latere Soenan Djati, de stamvader van het Tjirebonsche Sultansgeslacht, ergens een kendi ziet en hieruit zijn dorst lescht, zonder dezelve nochtans geheel leeg te drinken. Een stem verkondigt hem nu, dat hij later de vorstelijke heerschappij zal voeren, doch dat zijne nakomelingen na een aantal geslachten daarvan afstand zullen moeten doen, en zich met een secundaire rol vergenoegen, omdat de kendi niet geheel en al *leeg* werd gedronken ²⁾.

Voorspellingen van het laatstbedoelde genre nopens latere gebeurtenissen, die ook in ander verband vrij talrijk zijn, zijn eenerzijds een gevolg van het diepgewortelde geloof aan de *papesjen*, de onveranderbare voorbeschikking van al het toekomstige, anderzijds een poging om aan den voor

1) Bijv. in den uitgegeven tekst, Verhand. Bat. Gen. deel 59, 2de stuk, p. 10 en 51 seq.

2) Parallellen van deze voorstelling treft men aan in de B. T. Dj. pag. 117 nopens een klapper, die moet worden leeggedronken, en die bij toeval eerst in handen van den verkeerde komt. In de overeenkomstige tradities wordt deze episode met allerlei varianten en toevoegingen uitgewerkt, terwijl in het verdere beloop der traditioneele historie nog wel toespelingen op en terugwijzigingen naar deze voorvallen worden gedaan.

Verder vergl. men het verhaal van Djaka Sedya en Djaka Setya, in de Serie uitgaven van de Commissie voor de Volkslectuur, No. 28.

het menschelijk begrip dikwijls zonderbaren loop der gebeurtenissen eene naar de heerschende opvattingen rationeele en het gemoed bevredigende verklaring te geven.

Zonder over de eventueele psychologische verklaringen thans meer te willen uitweiden, kwam het, in verband met bovenstaande, en in aansluiting bij, gedeeltelijk ook als vervolg op het in Heiligen II verhandelde over sèh Siti djenar, of Lemah abang, gewenscht voor, mededeeling te doen van de voorspellingen, die deze martelaar voor zijne opvattingen na zijn dood heeft gedaan, en langs welke merkwaardige lijn van gebeurtenissen dezelve tot slotte ook in vervulling zijn getreden.

Zooals reeds te voren ¹⁾ werd opgemerkt, bevindt zich het graf van sèh Siti djenar te Kemlatèn (ter plaatse zegt men: Pamlatèn), op een paar paal afstand van de hoofdplaats Tjirebon, waar het, te midden trouwens van een aantal graven van latere beroemdheden en van de bevolking zelve, van het omwonend landvolk en van de stedelingen een zekere vereering geniet, vooral om de bijzondere sektiheid, in enkele opzichten, waarvoor het bekend staat.

Als zoodanig gold met name het feit, dat een of ander dor takje van de enkele heesters, die in de diepe schaduw op en bij het graf, hun spichtige takken uitstaken, wanneer men het afbreekt en in den grond plaatst, toch weer uitgroeit tot een tierige plant, zonder dat er eenige zorg voor begieten en dergl. wordt vereischt.

Het graf is met nog twee andere van sahabat's, naar het heet, op een soort platform gelegen, onder zeer zwaar geboomte, geheel open, zonder de minste overdekking of ommuring, *evenals graven van Hollanders*, zooals met nadruk werd opgemerkt (men zie beneden), en vertoont, voor zoo-

1) Heiligen II, pag. 49. Volledigheidshalve merk ik op, dat de vereerde plaatsen in het gehucht Lemah abang, contrôle-afdeeling Bala-poelang (zie Tijdschr. T. L. V. deel 45, pag. 514) niets met den hier behandelde heilige te maken hebben.

ver ik kon beoordeelen, in geen enkel opzicht verder iets merkwaardigs.

Over den naam Pamlatèn werd voorts het bereids in Babad Tjerbon ¹⁾ voorkomende verhaal ten beste gegeven, houdende dat Sèh Lemah abang na zijn dood op behoorlijke, ritueele wijze werd begraven, doch dat de wali's, toen zij uit nieuwsgierigheid, na zeven dagen terugkwamen en het graf lieten openen, daarin geen lijk, doch slechts twee melati-knoppen aantroffen.

Men kan zich natuurlijk even goed voorstellen, dat de plaats reeds Pamlatèn heette van oudsher, bijv. om het veelvuldig voorkomen van melati-struiken, en dat later deze legende ²⁾ aldaar is gelocaliseerd juist uit hoofde van dien naam, waarvan men op deze wijze eene aannemelijke verklaring meende te hebben gevonden.

Intusschen heeft Siti djenar, volgens de Tjirebonsche lezingen van zijne terechtstelling, na zijn dood nog wat meer gesproken dan de onschuldige vermaning, die in de M. Javaansche traditie was opgegeven ³⁾. Hoe lijdzaam hij zich ook volgens de overlevering jegens zijne ketterjagende beulen heeft gedragen, heeft hij toch de min of meer als verwensching geldende voorspellingen uitgesproken, in overeenstemming waarmee de Hollanders, *eigenlijk zijne nakomelingen*, thans het bewind voeren over het land en de lieden. waarover in de hier besproken tradities gehandeld wordt.

1) Pag. 21 en 120 seq. der boven geciteerde uitgave.

2) Overeenkomstige verhalen komen namelijk ook elders voor, bijv. in de Chineesch-Javaansche roman van Sam Pik Ing Teh, zie Juynboll, Supplement-Catalogus II, pag. 110, of Tijdschr. T. L. V. deel 45, pag. 265, noot, waar vermeld wordt hoe twee vlinders uit een geopend graf komen. Het blijft natuurlijk geheel de vraag of de overeenkomst hier echter niet zuiver van toevalligen aard is.

3) Heiligen II, pag. 27.

Nemen wij als basis den tekst, die voorkomt in Jav. Hnds. Bat. Gen. No. 515 pag. 74 seqq.¹⁾, dan blijkt daaruit, dat Siti djenar zich ongeveer als volgt moet hebben geuit ²⁾:

„Wel, gij, Soenan Kali djaga ³⁾, in den vervolge zult gij „machtig worden, en een gansche streek beheerschen, vrij „zult gij zijn, geen vorst zal het wagen U bevelen te geven, „en dit zal nog één geslacht (na U) duren. Maar Uwe „(verdere) nakomelingen, als later witte karbouwen zullen „zijn opgerezen, (genieten die voorrechten niet meer). Laat „men daarvan niet onkundig zijn.

„Dat nu is mijne wraakneming. (Uw) geslacht zal mach- „teloos worden, alleen de naam blijft dan behouden”.

Toen de acht wali's dien stem aldus hadden vernomen, nam Soenan Goenoeng djati inzage van de Welbewaarde Tafel ⁴⁾, inderdaad was het vastgesteld zooals die stem het had verkondigd.

1) Hierachter opgenomen als Bijlage I.

2) 38ste zang, vers 17 seqq. Het voorafgaande, de bedenkingen der wali's tegen zijn leer, het laten oproepen ter vergadering en de evasieve antwoorden van den delinquent, alsmede het gebeurde ter vergadering zelve, worden op overeenkomstige wijze, hoewel met vele afwijkingen in detail, behandeld zooals reeds in Heiligen II pag. 24 seqq. uit een M. Javaansche traditie werd medegedeeld. De voorstelling, die thans wordt gepubliceerd, is echter meer anecdotisch omkleed, en niet zonder litteraire verdiensten, zoodat zij bekendstelling alleen dâàrom reeds ten volle waard is.

3) Deze heeft hem namelijk met de kris van S. Goenoeng djati doorstoken, evenals in de M. Javaansche traditie S. Kali djaga het zwaard hanteert.

4) المَكْفُوظُ, in de Moslimsche dogmatiek de „legger” van de Koran, die bij Allah wordt bewaard (om tegen de vervalschingen der Heilige Schrift door de menschen te waken), bij uitbreiding in de populaire opvatting het geschrift, waarin al de toekomstige gebeurtenissen der Wereld zijn opgeteekend, na bij Allah's onwrikbaar Besluit te zijn gearresteerd. S. Goenoeng djati blijkt meermalen, volgens de traditioneele voorstellingen, gelegenheid te krijgen de in zijne tegenwoordigheid gedane profetiën met dit geschrift te verifiëren.

Zijn Eerwaarde sprak toen : „Het is inderdaad zoo; (mijne) nakomelingen tot in het negende geslacht, gij allen moet weten, ¹⁾ dat de genade(-bewijzen) van sèh Lemabang begint (zich te manifesteeren). ~~Spreekt~~ daarom dank uit aan den Alziener”.

Niet lang daarop droeg men de lijkbaar heen. Het stoflijk overschot van den sjech echter vond het schudden onbehagelijk en daarom sprak het: „Zeg eens, gij lieden, die de baar draagt, niet zoo ruw, zachtjes aan, hoor. Gij moet weten dat de pijn van een doode tot het einde toe duurt; gelukkig zijt gij (of: zijn degenen), die nog leeft ²⁾ en nog (veel) voortreffelijks te wachten hebt (of: voor wien veel voortreffelijks weggelegd is ³⁾). En verder gij santri's, gij moet later niet te dicht bij mij komen ⁴⁾”.

Spoedig werd het lijk daarop begraven volgens de gebruiken des Islams, waarna er wederom een stem werd vernomen, luidende :

„Gij achterblijvenden, denkt er goed aan, mijn graf hier moet gij later nooit van eene omheining of eene overdekking voorzien, maar gij moet het geheel en al open laten, zoodat het voor de achterblijvenden (of: het nageslacht) zichtbaar is, en tot bewijs van mij kan dienen, als iemand die brak met de scheidslijn van den Heere, iemand die het Scherm, 't schutsel van den Vorst opende; laat er uiterlijk en innerlijk geen onderscheid zijn ⁵⁾”.

1) . . . kramat sèh Lemabang ngantjik. Voor de beteekenis van ngantjik vergl. men bijv.: ngantjik joeswa sawidak, hij begint tegen de zestig te loopen.

2) Onwillekeurig denkt men aan de afgunstige klacht van Achilles, in Odyssee, XI, vers 488 seq.

3) . . . kinoedang ing poendjoel.

4) Klaarblijkelijk geeft de heilige hier last om de met hem terechtgestelde santri's niet naast zijn graf of in de nabijheid ervan te begraven.

5) I. e. laat het feit, waarvoor ik ten slotte den dood heb gevonden, nam. het uiterlijk kenbaar maken van het hoogste Geheimenis, aan de uiterlijke gedaante van mijn graf blijken.

De acht wali's keerden toen huiswaarts met het voorneemen (over deze zaken) na te denken. Toen er zeven dagen waren verloopen, behaagde het hun om naar het graf te gaan kijken, om te zien hoe het nu wel met het lijk gesteld zou zijn van dien man, die zich zelf Allah had genoemd.

Het graf werd geopend, en men ervoer dat het lijk verdwenen, niet meer te zien was, slechts waren er twee melati-knoppen, die een vlammeend schijnsel afgaven.

Daarom wordt het graf door de menschen van later bij voortduring Astana Pamlatèn geheeten.

Er wordt nu verhaald, dat de ziel van Sèh Lemah abang, zich in verborgenis bevindende, eens (naar beneden) zag naar de vrouw, die tapa verrichtte onder de sirih-ranken. Zij was de ratoe Mandapa, die bezig was zich te louteren, en die te voren het gebod van den adjar Soekarsa(wi) gehoorzaam had opgevolgd; op het tijdstip (van de nu verhaalde gebeurtenissen) had zij bereids 25 jaar haar tapa uitgeoefend.

Het geviel nu dat de ziel van sèh Lemah abang likte aan een verdord blad der sirih, hetwelk daarop afviel in de richting der ratoe Mandapa.

Dat nu was de reden, dat de prinses indachtig werd aan de vroegere uitlating van den adjar: indien er een dor blad op (U) valt, moet gij het beslist opeten.

Ook het graf van Soenan Ngampèl te Soerabaja mag niet overdekt worden, vgl. Wali sana, II, 1ste Zang, vers 3 (een geschrift, dat mij van uit Blora en Solo gewerd, en dat door Rangga warsita schijnt te zijn samengesteld):

(Soenan Ngampèl spreekt in zijn stervensure aldus):

.

3. ajwa binatoeran inggil
 pan sawetara kéwala
ajwa sinoengan pepajon
 ingkang para poetra wajah
 ngèstokaken pitoengkas

.

Nadat de prinses het droge blad had gegeten, werd zij zwanger. Zij draalde niet met den adjar te vertellen hoe zich een en ander had toegedragen. De adjar Soekarsa was zeer verheugd, en sprak tot haar:

„Kijk nu eens, meisje, nu hebt gij resultaat gekregen. Indien gij een meisje baart ¹⁾, noem haar dan prinses Tandoeran gagang, zij toch is voorbestemd nakomelingen te leveren, die de *vergelding* moeten brengen, die het eiland Java zullen opvorderen”.

Na verloop van tijd was de volheid (der zwangerschap) aangebroken, zij baarde voorspoedig een meisje, schoon als een hemelnymf, die zij den naam Tandoeran gagang gaf.

Toen dit meisje huwbaar was geworden, bleek zij fraai van uiterlijk te zijn, en werd daarom begeerd door den pangéran van Djaketra, die te voren den bijnaam radja Laoet had gevoerd.

Toen hij haar echter wilde beslapen in liefdesomhelzing op de echtelijke legerstee, kwam er vuur uit haar schoot. Dat nu is de reden geweest dat men haar het gebrek aanwreef, ook al is zij schoon, het is toch zonder nut ²⁾.

Na verloop van tijd werd het meisje naar Pakoengwati meegenomen, en daar in den echt verbonden met pangéran dipati Tjerbon, den kleinzoon van Soenan Djati. Het ging (echter) net zoo: indien haar man bij haar wilde slapen, kwam er plotseling vuur uit haar schoot.

Ook dit strekte tot reden dat zij, hoezeer ook eene schoone vrouw, als zonder nut voor het echtelijk verkeer werd aangemerkt.

Op den langen duur werd zij, op wensch van den Sénapati aldaar, naar Mataram gebracht en tot gemalin van den vorst verheven. Doch ook daar bleek haar gebrek nopens het vuur uit haar schoot.

1) Deze zin komt elliptisch voor, doch schijnt het best als voorwaardelijke zin te vertalen.

2) Een middeleeuwsche opvatting, dat eene vrouw, waarmee de bijslaap niet kan worden uitgeoefend, geen nut heeft.

Voor de vorsten van Java was zij dus voortaan een onbegeerde partij, en daarom werd zij voor drie kanonnen aan de Hollanders verkocht. Het grootste (van deze stukken) heette Sapoe-djagad, het volgende ki Amoek, het kleinste Santomi.

Uit dien hoofde werd de prinses Gagang nu meegevoerd over zee naar Holland toe, waar men rijk is in (allerlei) krachten. ¹⁾

De schaamstreek van Tandoeran gagang werd bestreken met hondebloed ²⁾, dat verkoelend werkte, en het vuur dat uit de schoot kwam, doofde uit.

Aldus raakte de prinses haar gebrek kwijt, terwijl zij in Holland was, zoodat zij nu voor de echtelijke vereeniging geschikt was geworden.

Deze nu is het geweest, die de Hollanders heeft voortgebracht ³⁾, welke de erfopvolgers zijn van de macht ⁴⁾ over Java. Daarom zijn ze door Allah gesteld te Buitenzorg of te Batavia, als symbool, dat Padjadjaran (wederom) de overhand zou hebben.

Het bovenstaande strekt dus tot bewijs van de Rechtvaardigheid Gods, die ieder zijn erfdeel geeft. Over dat erfdeel mag geen misverstand heerschen. Men kan dat (gerust) aan den Schepper der wereld overlaten

1) Daja heeft hier blijkens het verband geen ongunstige beteekenis. De bedoeling schijnt te zijn dat men in Holland overal iets op weet te vinden. Een ander handschrift (No. 75, coll. Dr. Brandes, III, p. 108) heeft op de parallele plaats: ichtijar.

2) Het is natuurlijk niet zonder bepaalde bedoeling, dat de traditie juist hondebloed als medicijn noemt. Bij de Moslims is bloed zelf al onrein, en dan dat van een hond!

In eene andere redactie, uit Jav. Hdss. Bat. Gen. No. 470, wordt de cunnus met arak behandeld.

3) naslakaken, klaarblijkelijk van den Arab. stam: نسل

4) Wellicht niet zonder bijoogmerk wordt hier het woord: ka(oc)-wasa gebruikt, dat ook dient om het begrip: volmacht, aan een zaak-waarnemer verleend, uit te drukken.

Wie deze ratoe Mandapa was, verneemt men uit eene voorafgaande periode in hetzelfde geschrift ¹⁾, welke als volgt in overzetting zou kunnen luiden:

(Haar man, Poetjoek Oemoem, is volgens deze traditie, door Soenan Goenoeng djati tot den islam gebracht. Ratoe Mandapa, een prinses van Padjadjaran, is echter niet bereid zich te bekeeren, en vlucht weg van haar man). Spreken wij thans over de prinses ratoe Mandapa, steeds maar ging zij door dik en dun Omdat haar man den islam had aangenomen en zich bij dien voortreffelijken heilige had aangesloten, was zij bekommerd te moede. Zij at niet en sliep niet, en smeekte tot de Goden, dat zij later een nakomeling mocht krijgen, die *wraak* ²⁾ zou kunnen nemen op hem, die de verdrijving des Vorsten bewerkt had.

Schielijk ging de prinses voort, en begaf zich in dienst bij den adjar Soekarsa, die op den berg Padang verblijf hield.

De adjar wist reeds hetgeen de gemoedsbemannis was van de prinses. Hij zeide haar toen aan, om onder een pinang-boom te gaan vasten, waar een sirih-struik zich omheen gerant had, onder afspraak, dat ³⁾, wanneer later een droog sirih-blad zou neervallen in haar schoot, zij hetzelfde moest nuttigen, dan zou zij t. z. t. een weg vinden, waardoor het mogelijk wierd, dat hare nakomelingen vergelding zouden kunnen uitoefenen. „Ook al duurt het meerdere windoe's, meisje, wanneer er nog geen droog blad in Uw schoot is gevallen, (moet gij niet heengaan . . .)

1) Jav. Hnds. Bat. Gen. No. 481, pag. 89, welk tekstgedeelte hierachter opgenomen is als Bijlage II. Het handschrift No. 515 is geheel de directe voortzetting van No. 481, alleen door eene onoplettendheid van den binder daarvan gescheiden en daardoor afzonderlijk genummerd.

2) De vergelding, die de Hollanders de Javaansche gezaghebbers aandoen, is dus tweeledig:

1e. voor het dooden van Siti djenar,

2e. voor de verdrijving der vóór-Mohammedaansche vorsten.

3) De tekst heeft directe rede.

want als gij dat blad hebt genuttigd, zult gij zwanger worden zonder met een man te hebben verkeerd.¹⁾

Wanneer gij bevalt, dan is het een meisje, dat gij moet noemen: ni Tandoeran gagang. Zij wordt schoon als een hemelnymph, maar zij zal ongebeerd blijven, niemand kan (tot haar) intreden;²⁾ wanneer men bij haar wil slapen, zal er vuur uit haar schoot komen. Daarom blijft zij ongebeerd voor de Javanen. Maar de Hollanders zullen dan dat vuur kunnen blussen.

Op deze wijze nu zullen de Hollanders later op Java gezag erlangen en de gezamenlijke vorsten kunnen bedwingen.

Nu, meisje, gehoorzaam goed, en vertrouw op mijne aanwijzing”.

De prinses gehoorzaamde aan de leering, en zonderde zich af onder den sirih-struik enz. . . .³⁾

Het thema van de prinses met haar vlammenden schoot heeft reeds meermalen attentie getrokken, totdat Dr. Brandes gelegenheid vond eene bevredigende explicatie te geven⁴⁾, welke echter, zooals thans blijkt, niet geheel volledig is ge-

1) Deze wijze van ontvangen heeft, zij het wellicht geheel toeval-
lig, eenige overeenkomst met de in het Westen gangbare voorstel-
lingen, die tot het dogma van l'Immaculée Conception hebben geleid.

2) . . . tan ana bisa amangking. Het laatste woord bevat een woord-
speling op wangkingan, K. I. voor keris, hier overdrachtelijk voor
mannelijk lid (mededeeling van R. M. Mangkoe dimedja). De woordspeling
hier is dus analoog, doch in tegenovergestelden zin, met die, welke
volgens een bepaalde overlevering door Narcissus zou zijn gebezigd, toen
hij Messalina deed ombrengen.

3) Eene Soendaneesche lezing van njai Mandapa en den adjar Sockarsi
vindt men besproken in het Naschrift, hierachter.

4) Pararaton, p. 55, naar aanleiding van het voorkomende op p. 10,
resp. 46. De aangehaalde redacties van de Babad Tjeribon zijn weer
niet nader aangeduid: het citaat A heb ik nog niet terecht kunnen
brengen, citaat B treft men aan in de tekstuittgave (Verhandl. Bat.
Gen. deel LIX) p. 138, vers 8 seqq. In deze beide redacties is van de
vergelding, die Siti djenar wil nemen, geene aanduiding overgebleven.

weest, daar de voorspelling van Siti djenar niet is vermeld. Behalve in de door Dr. B. bereids genoemde geschriften treft men de bedoelde episode o. m. nog aan in de Babad's, vermeld in Not. Bat. Gen. 1904, Bijlage XVI, p. CXXIII, en p. CXLV, in Jav. Hdss. Bat. Gen. No. 575, Zang 11 en in Roorda van Eysinga's Handboek enz., IIIde Boek, deel 1, p. 455, 2de kol. Men vergl. voorts het verhaal in Catalogus Soend. en Bal. hdss. (Dr. H. H. Juynboll, Leiden 1912) p. 55.

In een Javaansch verhaal over den opstand van Rn. M. Said, onder Pakoe Boeana II, getiteld Serat Koela pratama, door Rn. Marta ardjana (Batavia 1912, p. 12) wordt mede van een meisje verhaald, dat bij het slapen haar onderkleed wat veel had losgewoeld, waarbij toen bleek dat haar vrouwelijke deelen straalden als vlammend vuur. Voor den bijslaap bleek dit echter gelukkig later geene moeilijkheden op te leveren.

In hoeverre bij deze verhalen eenige verwantschap bestaat met andere, waarin wordt gehandeld over meisjes, die door toedoen van het vuur zwanger worden ¹⁾, valt thans niet verder na te gaan.

De tekst A verklaart de bevruchting van de prinses op eene wijze, die ook elders in de folklore op Java vermeld wordt: de adjar wordt op het zien der schoone prinses bovenmate geprikkeld, zoodat hij eene ejaculatio spermatis heeft, waarbij het zaad o.a. op de steel van zijn koedjang druppelt. De prinses splijt een pinangnoot met deze koedjang en gebruikt de pinang dan voor haar sirih-versnapering, waarop zij na verloop van tijd zwanger blijkt te zijn.

Eene overeenkomstige gewaarwording ondergaat seh Maolana Maghribi, die zich in een boom bij een bron ter boetedoening heeft afgezonderd. Doch een meisje dat in de bron gaat baden, wekt zijne onopzettelijke begeerten op, weswege zijn sperma in het water valt (B. T. Dj. No. 575, Zang 18), en hare zwangerschap teweeg brengt. Voorts Adji saka (ed. Gaal en Roorda, p. 42 — 43), die ook op het zien van een schoone maagd geheel van streek raakt. Een gulzige kip pikt de onwillekeurige uitstorting zijner liefde op, en broedt daarop een ei uit, waar een slang uit te voorschijn komt, die Adji Saka als vader reclameert.

1) Men zie eenige voorbeelden met aanhaling van de betrokken uitvoeriger teksten, bij Frazer, Early history of kingship, London 1905, p. 218-219.

Redacties, die met het bovenstaande vrijwel geheel overeenkomen, treft men in andere Babad's Tjerbon aan ¹⁾, doch niet in alle: No. 546 der Jav. Hndss. Bat. Gen. heeft een belangrijk afwijkende lezing, welke hieronder in het kort is weergegeven ²⁾.

Op een malam Djoemoeah (Donderdagavond) vindt eene

1) In Jav. Hnds. Bat. Gen. No. 470, pag. 54 seq. 15de zang, vers 1-8, p. 90, 27ste zang, vers 4-10, p. 97, 28ste zang, vers 29-35 en p. 99 seq. 29ste zang, vers 11-21, alzoo geheel versplinterd. Gelijkluidend met dit handschrift zijn No. 77 Jav. Hnds. Bat. Gen., No. 93 der collectie Dr. Cohen Stuart, en No. 69 der coll. Dr. Brandes.

Een fraai gestyleerde weergave komt voor in No. 75 coll. Dr. Brandes, deel III, zang 74 (p. 97-108), waarvan het beloop vrij wel geheel overeenkomt met het boven p. 7 seqq. vertaalde stuk en den in Bijlage I gepubliceerden tekst. Merkwaardig zijn hierin echter een paar versregels (p. 103), die als volgt luiden:

16.
 lajoné djeng sjèch Lemabang
 teka ngandika ja agé soen entèni
 moengpoeng lawang sawarga

17. lagi menga jata noeli kasiak

Een der leerlingen van den heilige heeft namelijk van diens dood gehoord en loopt weg van de geiten, die hij hoedde, de begrafenis-stoet tegemoet, verklarende, dat hij den Meester in den dood wil volgen (béla). Het lijk spreekt dan:

„Wel, vlug dan, ik wacht nog even, terwijl de poort des hemels nu nog open staat; laat het dus aanstonds geschieden” (? siak is in dit verband niet goed duidelijk).

Een bediende doodt daarop den trouwen volgeling.

Aan cynischen spot behoeft men bij den begaafden en ernstigen auteur van deze redactie, Abdoelqahhar, niet te denken. Veeleer is het eene uiting dier naieve opvattingen, welke ook in de Europeesche Middeleeuwsche litteratuur voorkomen, en somwijlen te midden der dorre verhalen van absurde voorvallen toch eene weemoedige sensatie verschaffen en voor een oogenblik eenige bekoring aan de lectuur schenken.

2) De tekst zelve is hierachter opgenomen als Bijlage III.

bijeenkomst der wali's plaats, waarin Maoelana Roem ¹⁾, sèh Bentong, soenan Welang, pangéran Djarakan, soenan Giri (die vooral eensgezindheid aanbeveelt, vers 9-10), pangéran ²⁾ Bonang, pangéran Madjagoeng, soenan Kali djaga, sèh Maghribi en sèh Lemahbang hunne opinie nopens geloofs-opvatting te kennen geven. De meening van laatstgenoemde lokt debat uit, en men acht het noodig hem voor het openen des Scherms te straffen (vers 31).

Volgt een zang in de bij het watja wel wat somber klinkende balabak-maat ³⁾, die bovendien zeer ouderwetsch is, waarin eenige mystieke uiteenzettingen van Siti djenar worden behandeld. Het gedeelte eindigt abrupt met vers 13 en heeft geen verband met hetgeen er onmiddellijk op volgt ⁴⁾.

Met zang 61 trekt sèh Lemahbang den berg Giri (Goe-noeng djati, zooals men meent te mogen aannemen: het stuk speelt te Tjirebon ⁵⁾) op en zondert zich daar af.

Na eenigen tijd houdt Soenan Poerba (soenan Djati) audientie, waarbij de wali's tegenwoordig zijn, en bij welke gelegenheid deze opmerkt dat hij sèh Lemahbang al in geen acht Vrijdagen gezien heeft (vers 4). Maoelana Roem ver-

1) Men kan maoelanoem (vers 4) ook splitsen in maoelana en aroem, waarbij dit laatste adverbiaal bij ngendika zou moeten behooren. Doch dan vormt het daaraanvolgende aris een pleonasme. Een Maoelana Roem ben ik echter in de Javaansche wali-litteratuur nog niet tegengekomen.

2) Aan deze titels hechte men niet te veel, daar zij naar gelang van het door de dichtmaat geeischte aantal lettergrepen over de verschillende wali's schijnen te zijn rondgestrooid. Van hierarchische Abstufung, zooals in Heiligen II, p. 28, noot 2 schijnt hier wel geen sprake.

3) Tegenwoordig veelal vervangen door Mas Koembang, die gaarne voor droevige en zwaarwichtige dingen wordt gebezigd.

4) Het schijnt een intermezzo te zijn, houdende eene nadere uiteenzetting van den auteur aan zijne lezers. In No. 545, dat voor zoover dit gedeelte aangaat, denzelfden tekst heeft, luidt deze zang precies eender en is zij op dezelfde plaats ingeschoven.

5) Men vergl. echter beneden p. 17 over Giri awas.

klaart hem dat men een klein dispuut heeft gehad, omdat sèh Lemahbang een verkeerd geloof bleek te bezitten.

De soenan beslist dat hij deswegen, overeenkomstig de saréngat, gedood moet worden, en vraagt dus waar hij zich bevindt.

Aangezien hij niet in zijne woning blijkt te zijn, gaat de soenan met zijn geestesoog kijken ¹⁾ en ontwaart hem op den berg Giri-awas.

Hierop volgt het gebruikelijk verhaal van de oproeping, door een sèh Katim, en wel drie-voudig, aangezien sèh Lemahbang zich achtereenvolgens voor Allah, Moehammad en den Rasoeloellah ²⁾ uitgeeft. Sèh Katim heeft hier zelf de kalm-nuchtere gevatheid Allah, resp. de twee anderen uit te noodigen, naar gelang sèh Lemahbang zich daarvoor uitgeeft.

Ten slotte wil de sèh den hardnekkigen en irriteerenden boodschapper aangrijpen, doch deze springt ijlings uit den weg, en brengt rapport aan zijn patroon.

Deze laatste zendt thans zeven wali's op hem af, met hunne leerlingen, het geheel in krijgshaftigen stoet (vers 13). Sèh Lemahbang neemt echter een zevenvoudige gedaante aan, welke „personen” hij laat zitten om de gasten af te wachten. Deze komen, waarop het eten ³⁾ wordt opgediend. Door de tjipta van enkele wali's verandert het voedsel echter in steen, walang sangit, water, terwijl het huis een berg(je) wordt.

Met deze krachtsprestaties had men den weerspannige gehoopt te overbluffen, doch deze blijft niettemin weiger-

1) ningali maremboet?

2) Zooals men weet, duidt men een philosophisch begrip met dezen term aan, dat bij de mystieken onderscheiden is van het begrip, dat men met Moehammad heeft gedekt. Vergl. bijv. Heiligen II, p. 38 en 42.

3) Nog steeds kan men niet in een Javaansche woning komen of er moet gegeten en gedronken worden, al is het ook dat men nog zoo weinig tot zich neemt; zoo wil het nu eenmaal de gastvrijheid.

Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., deel LV., afl. 1 en 2.

achtig zich naar soenan Djati te voegen. Een hevige strijd ontstaat daarop tusschen de wali's en de zeven gedaanten van sèh Lemahbang, man tegen man, die beschreven wordt met aanduiding van ieders bijzondere exploiten en strijdmethoden, aan het slot waarvan de wali's echter tot afdeinzen worden gebracht (vers 26).

Soenan Djati zendt nu soenan Kali djaga (hier: raka Brangsang geheeten) die alleén thuis was gebleven, uit, om sèh Lemahbang op te brengen, of anders hem maar den hals af te snijden en het hoofd alleen mee te nemen (vers 30).

(ZANG 62). Sèh Lemahbang voelt zijn onheil naderen en kleedt zich van top tot teen in het wit, steekt soelasihbloemen aan zijne ooren, wijdt zich dus als martelaar ten doode (vers 2). De berg waarop hij zich bevindt, heet Girirawas, welke ligt in het landschap Soekapoera ¹⁾.

Als soenan Kali en sèh Lemahbang elkaar ontmoeten, gaan zij, na het wisselen der gebruikelijke plichtplegingen en eenige inleidende besprekingen, tot het gevecht over, dat geheel in den trant van heidensche adjar's, zooals men die uit Javaansche e. a. verhalen uit den djaman boeda kent ²⁾, wordt gevoerd. Zij wedijveren met elkaar in kramat-prestaties, doch op den duur legt sèh Lemahbang het tegen dezen tegenstander af. De verrichte wonderen (t. w. het tjipta van allerlei zaken als regen en onweer, palawidja en vruchtboomen, het laten wiegen op de golven der zee zonder nat te worden ³⁾), zich in het vuur begeven zonder zich te

1) Aardig is de litteraire finesse in vers 4-5, om sèh Lemahbang zijn eigen lichaam bemoedigend te laten toespreken, geheel in overeenstemming met de gangbare mystieke opvattingen over het lichaam en den lichamelijken dood.

2) Men vergl. bijv. Heiligen IV, p. 448 seq. en p. 473, en diverse gevechten in den Damar-woelan-roman, Verhandl. Bat. Gen. XXX.

3) Dit genade-bewijs, meestal in den vorm van op zee te kunnen wandelen als op het vaste land, verleende Allah met groote mildheid aan velen zijner uitverkorenen.

Voor zoover betreft den cyclus der hier behandelde verhalen, verwijst

branden ¹⁾) zijn van algemeen gangbaar genre en behoeven hier geen detailleering.

Dan gaan ze beiden toch tot Soenan Poerba (vers 20), die met volledig ceremonieel audientie houdt. Siti djenar blijft hardnekkig zijn dwaalleer volhouden, zoodat de Soenan zijn lijfgarde gelast den ketter te dooden.

Met hunne steekwapenen vallen dezen nu op Siti djenar

ik naar Babad Tjerbon, tekstuitgave in Verhand. Bat. Gen. dl. LIX, 2, 1ste ged. p. 9-10 en p. 48 en 50, en de parallele redacties, nopens soenan Djati, voorts daarin herhaalde malen ook van andere wali's, bijv. No. 75 coll. Brandes, dl. III, p. 112:

. . . soésouenan Kali woes loenta
ngoelon angamba djaladri
woes apa kaja daratan

Iemand, die op het water gaat, als ware het „de groote weg” (rara-saānana di djalan gedé baé) bij Pleyte, Pariboga, p. 13.

De Sénapati loopt op zee om de Ratoe kidoel te kunnen bezoeken
. . . . angambah toja seganten kados ngambah daratan) B. T. Dj. p. 143, wegens welken bluf hij door soenan Kali djaga berispt wordt.

Ib. p. 481 vermag een jonkman te water te gaan zonder nat te worden (. . . enggènipoen loemebet ing toja radèn Soerja koesoema waoe boesananipoen boten teles).

In Not. Bat. Gen. 1904, p. CXXXIII en ib. p. CXXXVIII laat men mede helden uit den voortijd over het water loopen, al of niet onder beperkende voorwaarden.

Een klaarblijkelijk echt inheemsche vertelling beschrijft iemand, die verschillende trappen van bedrevenheid in deze kunst doormaakt, Bijdragen 7 VII, p. 64.

Een legende met overwalsche elementen daarentegen treft men aan in Catal. Jav. Mad. hndss. van den heer Vreede, p. 201, waar de wondermacht van het dragen eener keten afhankelijk wordt gesteld.

Voorts vergl. men J. Kats, Kamahāyānikan, p. 176 en noot 1 aldaar.

Met de voorbeelden, die Dr. De Jong, Das Mysterienwesen noemt p. 294 seqq. en waar ook het uit de Evangeliën bekende voorval wordt aangehaald, komt men in geographischen zin buiten den thans behandelde legenden-kring, zoodat ik mij tot deze verwijzing beperk.

1) Behalve de evengenoemde plaats in Kamahāyānikan waren als parallellen vooral Heiligen III en V aan te halen.

aan, doch hunne moordtuigen stompden af op den heilige, zonder uitwerking te hebben.

Siti djenar spuwt dan (uit minachting?), waarbij het speeksel ver weg vliegt en neervalt op een sirih-blad. Dit laatste snelt evenzoo heen, en valt neer op nji Mendapa, die juist tapa lali ¹⁾ beoefende, en het blad gaat nuttigen.

T. g. t. baart zij nu een meisje, nji rara Panas geheeten, dat later aan de Hollanders verkocht wordt (vers 28).

Sèh Lemahbang wordt intusschen bestookt door het gansche leger, doch het deert hem niet en de pradjoerits gaan zich daarom bij den Soenan beklagen.

Soenan Kali djaga brengt Soenan Djati dan de ontmoeting te binnen met den taksaka op den berg Djambini ²⁾.

S. Djati wordt nu (eensklaps) onzichtbaar, hij verricht een extra-salat hoog in het luchtruim, waarop de slang verschijnt, uit wiens snuit de Soenan zich een kris verschaft ³⁾. Met dit voorwerp wordt Siti djenar dan ten slotte gedood (vers 34).

Volgt het gehoon over zijn dood, die is „als van den duivel”, over zijn bloed, dat achtereenvolgens rood, wit, geel en zwart wordt ⁴⁾, en de komst van een leerling, die spottend „kandjeng nabi” wordt genoemd (Siti djenar gaf zich immers voor Allah uit) en dan eveneens wordt afgemaakt.

Men wil de lijken nu naar de masdjid dragen, doch zelfs de wali's, laat staan dus het gewone volk, zijn daartoe niet

1) In Tijdschr. T. L. V. deel 39, p. 119, noot wordt deze tapa-soort niet genoemd, evenmin in een hds. uit Djoeja in mijne verzameling over tapa, waarin wel 18 verschillende soorten worden beschreven.

2) De hier bedoelde episode komt voor in den tekst van No. 546 Jav. Hndss. op p. 42-43. In sommige andere redacties ontbreekt zij.

3) Deze kris, kanta naga geheeten (i. e. den vorm van een slang hebbende), waarvan de oorsprong verschillend wordt opgegeven, treedt nog meermalen op in de overleveringen omtrent Soenan Djati.

4) Over de rol, die deze kleuren spelen in het mystieke bijgeloof, zie men bijv. Bijdrage Mystiek, index in voc.

in staat, alleen Soenan Kali djaga¹⁾ vermag het lijk op te lichten (vers 40). De doode verzoekt hem bij deze verrichting wat zachthandig te werk te gaan, omdat de betoonde haast hem pijn heeft veroorzaakt.

Soenan Kali djaga is door dit lugubre voorval echter geenszins ontsteld, de dooden moeten hun mond houden vindt hij (niet geheel ten onrechte), en later (vers 45) uit hij zich in overeenkomstigen zin, als het lijk zich beklaagt over de hitte van de gebruikelijke bewierooking. Eenige cynische humor schijnt in deze voorvallen niet geheel te ontkennen.

De ritueele gebruiken worden voltrokken, doch dan wil het lijk zich weer niet naar de begraafplaats laten vervoeren, vóórdat Soenan Poerba zich bij den lijkstoet heeft aangesloten.

Ten slotte verkiest het niet te Goenoeng Djati te worden begraven, doch wijst daartoe eene plaats aan ten N. van Dermaja (vers 51) samen met den panakawan.

Het slot van den tekst handelt over een kramat van Soenan Djati naar aanleiding van een droog jaar, welk gedeelte hier mede werd opgenomen, eerstens omdat deze redactie daarmee sluit, en tweedens wegens het parallelisme met het reeds vroeger²⁾ besproken verschijnsel, dat verschillende heiligen op hun tijd regenmakers zijn of op andere wijze het land tegen al te felle droogte beschutten.

Moge met het bovenstaande een overzicht zijn gegeven van hetgeen de Tjirebonsche tradities over Siti djenar, zijne ketterij, terechtstelling en zijne begrafenisplechtigheid

1) Deze heilige komt in de Tjirebonsche traditie, en ook, hoewel minder, in de M. Javaansche, zoowat overal aan te pas, zoodat hij feitelijk de glorie van Soenan Djati gaat verduisteren.

2) Heiligen IV, p. 452, noot 1.

etc. behelzen en de eigenaardige profetiën omtrent de komst der Hollanders, zoo is het thans noodig de Midden-Javaansche tradities, waarvan in Heiligen II slechts eene beknopte redactie behandeld werd, iets nader onder de oogen te zien.

Nadere uitwerking van het daar besprokene vindt men o. a. in Jav. Hnds. Bat. Gen. No. 575 ¹⁾, en een tekst, die in hoofdzaak gelijkkluidend is, in een B. T. Dj. uit Poerwardja ²⁾. Aangezien hierin ook de mystiek-philosophische opvattingen der andere wali's ter sprake komen, die later meer opzettelijk zullen worden behandeld, en het overige in algemeen beloop reeds van vroeger bekend is, volsta ik thans met een resumé van den tekst ³⁾, daarmee een tijd-roovende (en lastige) vertaling uitsparende:

De wali's zijn in de masdjid te Demak bijeen en bespreken de bedenkelijke leer van Siti djenar. Op last van soenan Giri gaan santri KODRAT en MALANG SOEMIRANG ⁴⁾ hem ontbieden. De geroepene blijkt zich in een grot ⁵⁾ te hebben afgezonderd. Volgt de episode met de ontwijkende antwoorden, maar ten slotte gaat hij toch mee.

Uiteenzetting ⁶⁾ van de leeringen resp. van soenan KALI

1) p. 185 seqq. Dit geschrift is een copie van het ex. in het bezit van den heer A. Ch. Lammers te Djocja, die mij het stuk allervriendelijkst een tijdlang afstond.

2) Mij door den Regent aldaar welwillend ter afschrijving verstrekt.

3) Bijlage IV, naar No. 575 p. 185 seq. Ter verduidelijking vooral van het deel dat over de andere wali's handelt, is in Bijlage IVa het parallelle stuk uit de Babad van Poerwardja opgenomen, aangezien een aanwijzing der afwijkende lezingen in noten bij de talloze kleinere verschillen, die toch voor het goed begrip van den tekst onmisbaar kunnen zijn, hier minder raadzaam scheen.

4) Men vergelijke Heiligen V p. 169.

5) Heiligen I, p. 587, aanteekening 12.

6) Vers 13-21. In B. T. Dj. Poerwardja (bijlage IVa) worden bovendien soenan KOEDOES en pangéran PANGALASAN genoemd, pangéran GIRIGADJAH daarentegen uitgelaten. Iedere wali weet in vijf korte versregeltjes zijne leer samen te vatten.

DJAGA, pangéran WOERJA PADA, soenan GIRI, pangéran TJERBON, pangéran TEMBAJAT, pangéran GIRI GADJAH, pangéran MADJAGOENG, pangéran KAOS (KADJI), en pangéran PALEMBANG.

Dan komt Siti djenar aan de beurt en zet zijne opvatting uiteen.

Na eenige opmerkingen van sèh Maoelana gaat Siti djenar zich daarop uit eigen beweging veronstoffelijken, en wordt gezien in de deur van den Hemel der Genade (vers 33), schitterende als de Zon.

Soenan Girj vraagt hem een stoffelijk achterlaatsel, waarop de verscheidene zijn baadje aanbiedt, dat als scherm (werana) ¹⁾ zal moeten strekken.

Men maakt het buisje van de deur (?) los, waarop dit tot een mensch wordt in de gedaante van Siti djenar, en in de gebedshouding (met de armen gekruist) blijft staan, zonder nochtans te spreken.

Soenan Giri beklagt zich dan, dat Siti djenar, die aangenomen had met lichaam en al ten Hemel te gaan, nu toch zijn lichaam maar heeft achtergelaten. Sèh Maoelana trekt daarom zijn zwaard om het gerecht aan den stoffelijk achtergebleven „Siti djenar” te voltrekken, alleen hij slaat door hem heen als door een schaduw ²⁾.

Volgt de hoon resp. over het zich niet laten wonden, het bloedeloos zijn van de wond, de kleur van het bloed etc.

Sèh Maoelana neemt dan een witharigen hond, dien hij den hals afsnijdt, en met een bebed en een kopjah uitdost (vers 43). Aan de verzamelde schare in de soerambi, waar het hondelijk is gebracht, doet men nu weten, dat dit Siti djenar is, die door de wali's werd veroordeeld, en wiens lijk thans in een hond is veranderd.

Zulks komt een discipel, LONTANG ASMARA ter oore, die juist bezig was geiten te hoeden. Hij laat de beesten in den steek, en komt aangelopen, wordt dan eveneens door

1) Zie Heiligen II, p. 50, noot 3.

2) kadya medang wawajangan.

sèh Maoelana gedood, terwijl zijn lijk tot verbazing der omstanders verdwijnt.

De hond wordt daarop verbrand, waarna zich een stem laat hooren met de boven (p. 3) reeds vermelde voorspelling van wraakneming door den vorst van Mataram, die een lidteeken op den schouder zal dragen. Mede vernemen wij daaruit, dat Siti djenar eigenlijk de zoon is van pandita Boengsoe, te Serandil (Ceylon', en uit hoofde van eene vervloeking door zijn vader als worm naar het land Krenda wahana ¹⁾ werd verbannen. De genade van den Onstoffelijke schonk hem toen zijne menschelijke gedaante terug.

Deze allerlaatste bijzonderheid is geheel nieuw, doch wordt ter plaatse niet nader besproken. Verdere mededeelingen treft men echter aan in hetzelfde geschrift (B.T. Dj. Poerwardja), waar de Siti djenar-episode nog eens wordt behandeld met belangrijk afwijkend beloop, zoodat eene nadere bespreking noodzakelijk is.

Naar den inhoud past het betrokken tekstgedeelte ²⁾ geheel niet in het algemeen beloop der daar vermelde historische gebeurtenissen: het volgt in de Babad op het verslag van den patih, die door den Vorst van Demak naar Ki Andajaningrat van Pengging ³⁾ is gezonden, een voorval, dat in de traditie steeds na den dood van Siti djenar wordt gesteld. Bovendien is de beginregel van deze episode ook niet volgens het gewone gebruik, als men in een Babad tot een ander verhaal overgaat, opgesteld, zoodat er aanleiding bestaat tot de veronderstelling, dat dit stuk òf eene verklaring is door den auteur tot zijne lezers gericht, òf, waarschijnlijk, een latere inlassching, welke door den copist van den Regent zonder critiek werd overgenomen.

1) In B. T. Dj. Poerwardja: Java.

2) Bijlage V, genomen naar p. 201 seqq. van mijne copie.

3) Zie bijv. Heiligen II, p. 46, noot 4 en 5.

De hoofdpunten van deze lezing laat ik thans volgen, voor de details naar den tekst verwijzende:

Er was dan een hooggestemd wali, die te voren slechts een worm was, doch door toedoen van Soenan Bonang opening des harten had gekregen. Deze was namelijk bezig op een schip, midden in het water, onderricht in de mystieke leer te geven aan soenan Kali djaga.

Volgt eene uitvoerige uiteenzetting van de juiste leer, en de geschilpunten met de opvattingen van Siti djenar. Als zijne leerlingen, die reeds fana zijn, worden (Zang 41, vers 4) genoemd ki BISANA ki WANABAJA, ki TJANTOELA en ki PRINGGABAJA, doch ook buiten dezen heeft hij tal van volgelingen. Door hunne onverschillige houding wekken zij opschudding en veroorzaken telkens relletjes. Een aantal van hen wordt dan ook in hechtenis genomen. Op last van den vorst worden gezanten naar Siti djenar gezonden die te Krenda sawa verblijf houdt, welke verslag van hun onderhoud met den leeraar geven. De vorst belegt een bijeenkomst in de masdjid met de wali's, en beklaagt zich over de rustverstoring, welke door de leeringen van Siti djenar wordt veroorzaakt (*niet* over de kettersche elementen dier leer, die den Javaanschen machthebber op zich zelf klaarblijkelijk onverschillig lieten).

Op raad van Soenan Bonang zal thans eene wali-vergadering belegd worden, want Siti djenar is nu eenmaal ook niet de eerste de beste, en daar zal men over het geval zijn gedachten laten gaan (vers 29 — 30).

Na kort overleg met Soenan Kali djaga zendt Soenan Bonang dan pangéran Tembajat en seh Domba om Siti djenar uit Krenda sawa naar Demak te ontbieden (Zang 42 vers 5), ter examinatie van diens opvattingen.

Zij komen ter plaatse, waar de leeraar juist met onderricht bezig is, en hun driewerf toegebrachten groet niet hoort; pas als zij binnen de langgar zijn gegaan en het doel hunner komst te kennen hebben gegeven, krijgen zij gehoor (vers

9 — 10). Siti djenar overvalt hen dadelijk met mystieke beschouwingen en hoont ten slotte hunne onkunde van zelfs elementaire aangelegenheden (vers 20). Een dispuut ontwikkelt zich nu tusschen hem en pangéran Tembajat, waarin sèh Domba zich komt mengen met meer practische beschouwingen over de gevolgen van verzet tegen den vorst van Demak (Zang 43, vers 1 seq.), en de wenschelijkheid zich naar de eischen van het reële leven te schikken. Hoogdravend als de eigenlijke wali's is hij niet, doch zijne uiting is ten minste de taal van het gezond verstand, die hij besluit met de woorden: iemand, die in het hiernamaals voortreffelijk wil zijn, moet ook in deze wereld het goede betrachten ¹⁾).

Ki Pringgabaja geeft sèh Domba eenigszins spottend gelijk, en zegt dat deze zich maar aan zijn brave, dagelijksche leer moet houden, dat hij zelf echter een andere opvatting koestert van de bovenaardsche zaken.

Pangéran Bajat (vers 18) komt terug op de eigenlijke boodschap om naar Demak te gaan, doch Siti djenar geeft een weigerend antwoord, waarop pangéran Bajat in opdracht van Soenan Kali djaga hem over een viertal mystieke vraagpunten verhoort (vers 22 — 23).

Siti djenar noemt dezelve echter kinderraadsels, en laat ze door zijn leerling ki Bisana ophelderen, die daarmee,

1) Vers 6: wong hjoen saé wonten ngrika
kedah saé wonten ngriki,

m. a. w. men moet zijne menschelijke plichten in het werkelijke leven niet verzuimen uit hoogmoed over het behaalde succes met metaphysische bespiegelingen.

Men voelt zich genoopt te verklaren, dat dit gedeelte n. h. v. een zeer verdienstelijke en goed volgehouden karakterschildering bevat van Siti djenar, den hooghartigen mystiekeling (mijn subjectief oordeel over hem vindt men nog beneden), pangéran Bajat, den rechtleerschen Moslim, die echter zonder heftig te worden als bijv. soenan Kali djaga, heel wel de opinies van anderen kan aanhooren en verdragen, en sèh Domba, den meer reëlen mensch, van eenvoudiger begaafdheid, die zich ten slotte toch nog door de mystieke schoonheden laat meesleepen.

behoudens onderbreking, een 20-tal verzen bezig is (Zang 43 uit). Zulks tot niet geringe ontsteltenis van de beide toehoorders, die zich afvragen, wat de Meester wel niet moet kennen, als een leerling reeds zoo zeer in moeilijke kwesties bescheid weet te doen. Eenigszins verlegen druipen zij dus af, waarbij pangéran Tembajat met moeite sèh Domba weerhoudt om bij Siti djenar onderricht te gaan vragen.

Zij doen van de gebeurtenissen verslag aan de wali's te Demak (Zang 44, vers 10 seq.), waarbij de spreker aanraadt om een (smeulend) vuur zoo mogelijk te blusschen vóórdát de vlammen hoog oplaaien (vers 13).

Op raad van soenan Kali djaga belegt men een Groote Vergadering, van den Vorst met zijn patih, pengoeloe en djaksa, met legerschaar, de wali's en de oelama, welke laten de wali's met eer bejegenen (vers 18).

Soenan Bonang licht den Vorst in over de bezwaren, die tegen Siti djenar gerezen zijn. De Sultan gaat dadelijk accoord, en wil zijne soldeniers er op af zenden, doch hier-tegen verzet zich pangéran Modang, omdat de schuldige niet een openlijke opstandeling is, en men dus in dezen is aangewezen op een fijne manier te handelen.

Op raad van den patih Wana salam wordt daarom nu een dwangschrift (nawala wisésa) uitgevaardigd, om Siti djenar te ontbieden: weigert hij wederom op te komen, dan heeft hij zich weerspannig getoond tegen 's Vorsten bevel, en kan men hem dus veroordeelen. Aardig zijn vers 28-30, waarin de patih een dergelijke handelwijze, een truc, waarbij het (vormelijk) Recht ongeschonden blijft, nader voor den Vorst motiveert.

Vers 34-36 bevatten den inhoud van het dwangschrift, dat gedateerd (!) is volgens vers 37 op 22 Djoemadilakir, van het jaar Be 1410 ¹⁾, en door den Vorst alsmede door de drie rijksofficianten wordt onderteekend. In *gele* zijde gewikkeld (eene zinspeling, vers 38) wordt het stuk aan-

1) Volgens de sangkala: nir djalma tjatoer toenggal.

soenan Bonang ter hand gesteld, die dan met vier andere wali's ¹⁾, ieder met discipelen, het document gaat overbrengen. Te Demak treft men intusschen de noodige maatregelen voor het geval Siti djenar met zijn schare in verzet zoude mogen komen.

Bij aankomst te Krenda sawa vindt een herhaling van de ontmoetings-scène met pangéran Tembajat (zie boven p. 25°) plaats, de sèh is hoogst verdiept in zijn onderricht ²⁾, en laat niet blijken de aanwezigheid der gezanten, die hem luide toespreken en den brief des Vorsten in den schoot werpen, te hebben opgemerkt. Zelfs niet als soenan Kali djaga, ongeduldig als gewoonlijk, den brief grijpt en met duidelijke stem gaat voorlezen. Eindelijk schudt soenan Bonang hem aan de hand en noodigt hem uit gehoor te geven aan den oproep, hetgeen Siti djenar echter met eenige beslistheid afwijst ³⁾, onder opmerking dat men à costi evengoed een polemisch gesprek zal kunnen voeren (vers 56).

Aldus gaat men redetwisten, en wel over de Volmaaktheid des Doods (vers 58 seqq.), en andere mystieke topic's, terwijl soenan Ngoedoeng nog eens duidelijk formuleert welke de bezwaren zijn, die tegen Siti djenar's optreden zijn gerezen (Zang 45, vers 12 seq.). Soenan Kali djaga, die dit klaarblijkelijk allang is gaan vervelen, wil er een eind aan maken (vers 16), doch soenan Bonang zet het dispuut voort, waarbij

1) Volgens vers 44 dragen zij een djambia.

2) Hij is nam. juist bezig het ontstaan van aarde en uitspannel (boemi-akasa) te verklaren voor een groote en verscheiden menigte toehoorders, naar de tafsir kaèlani (vers 45-46). Dit laatste woord zou wellicht kunnen komen van Djalalain, met verschrijving (in een pègon-origineel gemakkelijk denkbaar) van ج tot خ , die in 't Javaansch *k* wordt. Intusschen is een schrijver Kilam evenzeer bekend.

3) Geestdriftig en met haast betraande oogen noemde een schrijver, overigens een vrij stugge en onaandoenlijke Javaan, met wien ik deze episode besprak, den heilige hier (in de derde persoon): *sang mardikèng boedi*, deze Onafhankelijke van Geest. Er is ongetwijfeld weinig onderdanigheid en volgzzaamheid in de houding en het optreden van Siti djenar.

ten slotte soenan Geseng (Tjakradjaja) nog bijna tot de opvattingen van Siti djenar wordt overgehaald ¹⁾; soenan Kali djaga weet hem nog juist op het goede moment, door den man boos aan te kijken, daarvoor te sauveeren (vers 35) ²⁾.

Door zelfbedwang en zelfafsluiting (Zang 46, vers 1 seq.) gaat Siti djenar daarop den dood in, waarna het lijk deugdelijk wordt ingewikkeld. De vier intieme leerlingen geven bij monde van ki Bisana te kennen, dat zij den Meester willen volgen, en sterven dan eveneens door zelfbedwang.

Soenan Bonang laat hunne lijken aan de familie overgeven, wijst soenan Kali djaga aan om de dorpslieden in den goeden (Arabischen) Islam te onderwijzen (vers 8), en gaat met het lijk van Siti djenar en met zijne collega's onder het reciteeren van de litanie der dooden, terug naar Demak, waar men het in de masdjid opstelt, om den volgenden dag (het is nu reeds maghrib) tot de begrafenis over te gaan (vers 15).

Men blijft onder vroom reciet in de masdjid vertoeven ook na de isja-şalat, wanneer zich het gebouw vult met een aangename geur van muskus en patjoeli, afkomstig van Siti djenar. Sèh Maoelana zendt alle lieden, die tegenwoordig zijn, heen, behalve de wali's en laat de deur goed sluiten. Dan doet hij het deksel van de kist oplichten, en constateert den schitterenden glorie-krans, waarmee het lijk omgeven is. Hij acht het nu raadzaam om dit lijk maar liever onder de pangimaman te begraven met het hoofd naar het Westen ³⁾, en een hond in de kist te leggen, anders zouden de kramat's, welke ontwijfelbaar van het graf zullen uitgaan, ook anderen kunnen verleiden op het verkeerde pad te treden ⁴⁾. De andere wali's gaan accoord; terwijl zij ter bestemder plaatse een

1) Men vgl. Heiligen III, p. 292, waar wordt opgegeven, dat soenan Geseng hetzelfde onderwerp als Siti djenar leeraarde.

2) mring ki Geseng sarwanédrandik = sarwa nétra andik.

3) moedjoer ngoelon, dus niet, zooals voorgeschreven, met het hoofd naar het Noorden en het gelaat naar Mekka gekeerd.

4) Door het lijk echter onder de pagimaman te begraven, zal deze plaats, en aldus evenzeer de masdjid, de eer der kramat-verschijnselen verkrijgen.

kuil graven, haalt soenan Koedoes een mageren, schurftigen hond, met *rosse* strepen, die men in de kist legt, (vers 24).

In den vroegen ochtend komen nu belangstellenden opdagen, om het verdere verloop van zaken bij te wonen.

De vorst heeft intusschen verslag gekregen hoe het met zijn dwangschrijven is afgelopen, en komt deswegen nu ook naar de soerambi met de rijksgrooten en het gebruikelijke gevolg. Dan komt de apotheose: Zijne Hoogheid wil den doode zien, en laat de kist openen alsnu staat ieder versteld, want men ontwaart het lijk van dien schurftigen hond, en begrijpt dat deze gedaanteverwisseling van het lijk de straf is voor den afvallige.

Per vorstelijke proclamatie ¹⁾ wordt zulks nader den volke kond gedaan en het bericht over geheel Java verspreid, terwijl het hondelijk aan een viersprong wordt opgehangen tot afschrikwekkend voorbeeld voor eventueele latere aspiranten. Daarna wordt het (Zang 47, vers 4) afgehaald en ten Westen van de masjid begraven.

Intusschen is het voorgevallene aan een anderen leerling van Siti djenar, ki Lontang Semarang, ter oore gekomen (vers 6); deze doorziet het bedrog, dat met het lijk zijns Meesters is verricht en begeeft zich, na eenige beschouwingen over de voortreffelijkheid van Siti djenar's leer nopens het Hiernamaals, vergeleken bij de opvattingen van anderen, naar de masjid om met de wali's, „ook al waren er honderd”, in polemieek te treden (vers 17).

Ook deze wordt door de wali's, die wel begrijpen dat hij hun kwalijk gezind zal zijn, beschuldigd de rust en orde te

1) Als anachronistische curiositeit, zooals men er vele in de Javaansche, en in andere litteraturen van hetzelfde (Midlelecuwsche) genre ontmoet, deel ik mede een opmerking in vers 35:

. . . kanaan kéring srat katanḡan

gambar asta dwi noedingi

i. e. aan beide zijden werden op het stuk afbeeldingen van een hand met wijzende vinger (zooals men die in oud-modische advertenties en op strooi-biljetten vindt) aangebracht.

verstoren (vers 22-23) en diensovereenkomstig dan ook met weinige toeschietelijkheid toegesproken, hetwelk nog te meer den toorn des mans opwekt.

Met sèh Domba ¹⁾ begeeft hij zich in dispuut (vers 28 seqq.), en verklaart daarbij dat hij van die heele metamorphose in een hond niets gelooft (vers 38-39), dat de wali's in dezen tot kwade praktijken zijn overgegaan ²⁾.

Soenan Bonang tracht hem nog met een zoet lijntje te vangen en belooft hem opvolger zijns Meesters te zullen worden, als hij maar bereid is de voorgeschreven prosternaties en wat dies meer zij, volgens het geloof des Uitverkorenen te verrichten (Zang 48, vers 2 seq.).

Op fieren toon weigert de betrokkene echter dat compromis te aanvaarden: „Hoe, zegt hij, men wenscht dat ik de vijfvoudige godsdienstoefening zal aanvaarden . . . voorwaar, ik ben geen ongeloovige! En dan naar de masdjid trekken iedereen Vrijdag, om zotte prosternaties te doen als hulde aan het IJdele, het Ledige. De leering van Mijn Meester, Siti djenar daarentegen aan ons was, dat de mensch dag en nacht bereids onafgebroken de godsdienstoefening verricht: het uitgaan van den ademtucht is bereids hulde, het inhalen van den adem is bereids salat,” (vers 6-7).

Nog meer zulke hartstochtelijke en kettersche godslasteringen (van orthodox standpunt) brengt hij uit, o. m. dat men in deze wereld feitelijk dood is, hiernà echter pas gaat leven (vers 14), totdat de anderen het dienstig oordeelen den woordenvloed te stelpen en Soenan Ampèl hem vraagt (lichtelijk spottend n. h. v.):

„Welnu, Lonṭang, ik vraag je, wat streef (loop) je toch na, nu je Meester immers tot de sfeer des Levens is terugggegaan, en jij hier maar als „doode” blijft toeven?” (vers 16).

1) Om de Javaansche etiquette kan ki Lonṭang, die maar een discipel is, niet met een hoofdwali in debat treden, weshalve de auteur sèh D. daarvoor uitkoos.

2) . . . bangké malih wreka bang
jéka sadarpa tan goegoe
tetep pra wali doeskarta . . .

Dit slaat in en ki Lonṭang zegt, dat hij er niets in ziet „huiswaarts” te keeren, hetwelk voor een leerling van Siti djenar gemakkelijk te bereiken is, en dat hij na den terugkeer van Siti djenar dien in het „leven” zal volgen ¹⁾ alleen wil hij eerst nog nopens een drietal punten eene vermaning aan de geloovigen achterlaten.

Deze drie punten zijn:

- 1e. geen bedrog plegen, zonder dat men goed overleg gebruikt ²⁾, opdat men niet later daarover wordt uitgelachen (!),
- 2e. geen nagelaten voorwerpen van vroeger vernielen, zooals lontar-handschriften, beschreven steenen, etc. (vers 20),
- 3e. de raad om, „als gij er toe kunt besluiten deze masdjid „weg te doen, door het vuur te verwoesten. Ik heb „deernis met Uwe nakomelingschap, die anders zich geheel „in het dzikr van koelhoe zal verdiepen . . .” ³⁾ (vers 21).

Ten slotte zegt hij zijn Meester nu te willen volgen, voorts dat de wali's dan naar eigen verkiezing (zijn lijk) mogen verwisselen, en daarvoor een hagedis, kikvorsch, een rasé of loeak ⁴⁾, een kat of een koewoek nemen, die men

1) De auteur heeft met groote handigheid het spraakgebruik geweld aangedaan en laat ki Lonṭang (e. a. overspannen typen) geheel spreken in taalkundige overeenstemming met zijne metaphysische opvattingen.

2) apoes

kang ninggal doega wetara . . .

3) De spreker bedoelt naar het schijnt, dat bij niet opvolgen van zijn raad (die inderdaad in den wind wordt geslagen: vandaar waarschijnlijk, dat de auteur bij 1e. en 2e. het vetatieve: adja, bij 3e. het adhortatieve: bok menawa gebruikt) de Javanen heelemaal in den Moslinschen lippen-dienst van dzikr en ṣalat zullen vervallen, en tot andere afdwalingen, als in vers 22 seq., het diepzinnig overpeinzen van het Wezen der dingen daarentegen zullen verwaarloozen.

Koelhoe is de gewone benaming der 112de Soerah, die ook wel bij mystieke recieten in trek is, doch na de Fatihat frequent bij de ṣalat wordt opgezegd.

4) Een soort marter, die vooral bekend is als liefhebber van rijpe koffiebossen. De boonen worden door het dier weer gedeponceerd en leveren een gewilden drank, omdat zij van uitsluitend rijpe bessen afkomstig zijn, en geen fermentatie (in den gewonen zin) hebben ondergaan.

gemakkelijk stilletjes kon zoeken. Een olifant daarentegen zou voor hen wel onmogelijk zijn, zoo spot hij verder (vers 28 — 29).

Aldus treedt hij de eigenlijke masjdjid binnen en berooft zich door mystiek zelfbedwang van het leven (normaal spraakgebruik). De wali's hooren de plof van het neervallende lijk, dat, als gebruikelijk bij wali's c. s., een schoonen glans afgeeft, en snellen toe, waarop ten slotte de getrouwe leerling aan het voeteneind zijns Meester wordt bijgezet (vers 32).

In het bovenstaande werd slechts terloops gewag gemaakt van de traditie, dat Siti djenar uit een worm zou zijn ontstaan (boven p. 25). In dezelfde Babad als even behandeld, wordt zulks echter op een andere plaats wel nader toege-licht, en ik wil dus aan de hand daarvan die worm-episode eenigszins nader bespreken.

Het verhaal loopt ongeveer aldus ¹⁾:

Op zekeren dag wilde soenan Bonang aan soenan Kali djaga mystiek onderricht geven en wel nopens de allerdiepste aangelegenheden van het Zijn, die alleen aan de meest vertrouwde adepten mogen worden medegedeeld. Ten einde mogelijke afuistering door oningewijden of leeken te voorkomen, gaan de twee in een vaartuig zitten en begeven zich naar het midden (van een meer). Daar blijkt echter dat de boot lek is en men trekt dus eerst weer naar den wal, om met een handvol klei het gat zoo goed en zoo kwaad het gaat, te dichten. Soenan Kali djaga bezigt daartoe *lemah abang*, roode aarde.

Op het middernachtelijk uur, wanneer zij aangenaam op de golven heenwiegelen, verleent Soenan Bonang de „wij-

1) Den tekst laat ik thans achterwege: het stuk is een onderdeel van de wali-synode, die in een later artikel behandeld zal worden, en het is dus beter den tekst dan in zijn geheel te geven.

ding'' aan zijn leerling ¹⁾ en voert hij dezen binnen in de diepste mysterien der bovenmenschenlijke Wijsheid.

Deze Geheimenissen worden ook medegedeeld, doch zij hebben, naar Westersche opvattingen, niet zoo schrikkelijk veel om 't lijf, wijken ook niet zoozeer af van hetgeen reeds in het algemeen over dergelijke bespiegelingen bekend is, zoodat daaromtrent wordt volstaan met eene verwijzing naar een volgend artikel.

De twee ingewijden zijn dus bezig te midden op den plas elkaar zonder de minste weerhouding hun intiemste, mystieke gemoedservaringen mede te deelen, in het volste vertrouwen niet bespied te worden, en zoo zegt soenan Bonang o. a. : „Als men het Groote Geheimenis van den Opperste mededeelt, en er is bijv. (toevallig) een dier, dat zulks hoort, dan wordt het eensklaps een mensch door de Almacht van den Barmhartige”.

Met dat hij dit zegt, hooren zij iemand met een menschelijke stem te kennen geven, dat hij de geopenbaarde zinnebeelden heeft gehoord, en reeds als een mensch kan spreken, stoffelijk echter nog aan zijn dierengedaante vast zit. Hij is een worm, die in de klei voor het lek verschoolen zat en zodoende, allen voorzorgen ten spijt, bij de Onthulling van de diepste Waarheid tegenwoordig was.

Op een machtspreuk van soenan Bonang wordt hij nu van worm tot mensch, en krijgt den naam van sèh Lemah abang.

Intusschen is de dageraad aangebroken en het belangwekkende gezelschap, dat op zoo wonderbare wijze met één lid vermeerderd werd, keert naar den wal terug om de soeboehsalat te verrichten; soenan Bonang is voorganger, de twee anderen vertegenwoordigen de gemeente.

1) . . . sampoen doemoegi ing wantji
madya latri noelja
kombak-komboel amantesi
soenan Bonang paring béngat . . .

Voor de béngat vgl. men Bijdrage Mystiek, p. 88.

Soenan Bonang geeft dan nog, geheel verbaasd over de bevattelijkheid van soenan Kali djaga, te kennen, dat hij gaarne thans van dezen onderricht zou ontvangen, omdat hij hem als een meer bevoorrechte, een uitverkorene op dit speciale terrein beschouwt. Wel is het eigenaardig als de buffel bij het kalf gaat zoogen, en de kjai wederom tot leerling wordt, doch als men de genade heeft en de opening des harten, dan vervallen alle andere overwegingen.

De andere voldoet aan den wensch van zijn leermeester, en terwijl zij elkaar omhelzen, deelt hij de Hooge Wijsheid aan den ouden heer mede.

Alsdan bedenken zij dat het juist Vrijdag is, zoodat soenan Bonang voorstelt even naar Mekka te gaan voor de wekelijksche bijeenkomst. Sèh Siti djenar moet maar blijven waar hij is, want hij is nog niet *patitis*, en zou de anderen dus maar belemmeren (in hun snellen tocht naar het Westen).

Deze laatste zegt echter, dat hij ook wel in staat is naar Mekka, of waarheen ook te gaan, hetgeen bij soenan Bonang eenige ontsteltenis verwekt.

De wali's stellen zich dan in postuur (hetgeen nader wordt omschreven), kijken naar het puntje van hun neus, en bevinden zich dan ineens te Mekka, waar, merkwaardigerwijze, Siti djenar hen reeds verwelkomt.

Van den Profeet krijgen de wali's (ook de anderen zijn intusschen gearriveerd), opdracht om op Java zelf een masdjid te bouwen

Men zou zonder meer geneigd zijn in het bovenstaande een verlichtsel te zien, van de zijde der oelama, met de bedoeling om de afkomst van Siti djenar te kleineeren en hem, evenals door de voorgewende metamorphose van zijn lijk, in de waardeering van zijne aanhangers neer te halen.

Intusschen leest men in een recent artikel van den heer C. M. Pleyte ¹⁾ van een eenigszins analoog geval, waarin

1) Badoejsche geesteskinderen, in Tijdschr. T. I. V. deel 54, p. 229.

twee lieden met bijzondere tooverformulieren uitgerust (de kracht daarvan hangt dikwijls van de absolute geheimhouding af, zooals met tal van voorbeelden uit de inlandsche en andere litteraturen zou kunnen worden toegelicht) een heel stil plekje in het bosch zoeken, doch daar door een worm worden afgeluisterd, die dan als gevolg daarvan allerlei verdere avonturen beleeft.

Hoewel de overeenkomst met het geval van Siti djenar niet overdreven groot is, bestaat toch zeer wel de mogelijkheid van een gemeenschappelijke basis der beide verhalen, en het verdient dus aanbeveling verdere beschouwingen tot later uit te stellen, als eventueel meerdere voorbeelden zullen zijn verkregen.

Vatten wij nu in een paar woorden samen al hetgeen in de verschillende tradities over Siti djenar wordt verhaald, dan komt men tot de onderscheiding van de volgende, bijna telkens wederkerende hoofd-elementen in diens historie:

1. De bezorgdheid der wali's over de godsdienstige verwildering der Javanen, en hunne voorstelling bij het Bestuur over het politiek gevaar van Siti djenar's optreden.
2. De bijeenkomst en de drie-voudige oproeping (t. w. *a.* Siti djenar, *b.* Allah, *c.* hen beiden).
3. Het schoone zielesevenwicht van den beschuldigde en de vastberaden moed zijner overtuiging.
4. De driftige actie van soenan Kali djaga.
5. De hoon der wali's over het afschampen van het gebezigde wapen, het witte bloed, het stilliggen en het verdwijnen van het lijk.
5. De stem na den dood, met waarschuwing of voorspelling, die meer of minder ingewikkeld kan zijn.
7. De leerling, die juist bezig is vee te hoeden, doch zich onmiddellijk mede opoffert (*béla*) met zijn Meester.
8. De metamorfose van het lijk in melati-knoppen.

Hoe nieuwsgierig men ook moge zijn om te weten, of er überhaupt iets van de bovenbeschreven gebeurtenissen werkelijk mag hebben plaats gegrepen, alle bespreking daarover is geheel nutteloos, daar er vooralsnog niet het minste bewijsje, niet de flauwste aanwijzing van al deze belangwekkende scènes bekend is buiten de vlottende traditiën om.

Verrassend is het daarom, in de boven omschreven uitvoerige weergaven enkele elementen aan te treffen, die zich met episoden uit de terechtstelling van alḤallādġ laten vergelijken in de verschillende traditiën, welke juist thans door een bekwaam Fransch geleerde, ernstig in studie genomen zijn.

Een rechtstreeksch punt van aanknooping heeft men in de uitspraak van Siti djenar na zijn dood: analkak ¹⁾ voor ana'lhaqq (أنا الحق), i. e. ik ben de Waarheid, welke zinsnede, zooals bekend, ²⁾ aan alḤallādġ wordt toegeschreven, en tot veelvuldige commentaar aanleiding gegeven heeft.

Voorts treft men, evenals in het verhaal van alḤallādġ ³⁾ (en in de kruisiging van Jezus volgens bepaalde secten), het verhaal van de substitutie aan, en wel tweeledig.

1) Zie Bijlage I, zang 38, vers 2-3. De vergelijking bij een gewonde worm is misschien een toespeling op de vroegere gedaante van den heilige, die echter in deze redactie niet wordt vermeld.

2) Over de beteekenis hiervan wordt uitvoerig, met Germaansche degelijkheid en Fransche helderheid, gesproken in: Der Islam, Bd. III, heft 3, p. 248 seqq. door Louis Massignon, met volledige litteratuur-opgaven.

Voor zoover mij bekend, komt deze uitspraak in de inlandsche mystieke litteratuur bovendien nog voor in de werken van Hamzah Pansoeri, bijv. in een geschrift: Mystiek, meest van Hamzah Pansoeri, in bezit van Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje, p. 109 en p. 115, mede echter zonder vermelding van al-Ḥallādġ zelve.

3) Men raadplege de (voorloopige) studie over dezen martelaar door den evengenoemden heer L. Massignon in Revue de l'histoire des religions, deel 63, p. 195 seqq. Vergl. vooral het opgemerkte ib. p. 198. . . „Cette . . . forme de la légende de la substitution est bien suggestive. „Un homme, qui se disait Dieu et qui, crucifié, se trouve être en „réalité un âne ou quelque chose d'approchant — c'est déjà l'étrange „insulte, mise en circulation après la crucifixion du Golgotha . . .”

Eerstens wordt vermeld, dat niet Siti djenar zelve, doch zijn tot menschengedaante uitgedijde baadje de aardse terechtstelling ondergaat (boven p. 23), en tweedens heeft men de boosaardige verwisseling met een hondelijk, die met allerlei varianten in de traditiën voorkomt.

Merkwaardig is ook de mededeeling ¹⁾ van een moderne, bij de Jazidi's gangbare legende nopens de bevruchting van alḤallādj's zuster, die zich gereedelijk met die van ratoe Mandapa, hoe inlandsch deze er ook moge uitzien, laat vergelijken: . . „Selon les Yézidi's: lorsque l'Esprit quitta „le shaykh Manṣūr alḤallāj, au moment où le Roi de „Bagdad le faisait mettre à mort, l'Esprit erra sur les eaux. „Or, voici que la soeur d'alḤallāj arrivait, portant sa jarre, „pour l'emplir d'eau au fleuve. Et, lorsqu'elle l'emplit de „l'eau du Tigre, l'Esprit, sans qu'elle s'en aperçût, entra „dans la jarre avec l'eau. Quand elle eut rapporté sa jarre „chez elle, et qu'ayant soif, elle but de l'eau de cette jarre, „à ce moment même, cet Esprit entra dans son ventre, — „elle l'ignorant. A la fin elle devint enceinte et, après le „temps requis, elle mit au monde un fils: or c'était le „shaykh lui-même! Ainsi Manṣūr alḤallāj, déjà son frère „par le sang, devint aussi son fils”.

Het zou stellig praematuur zijn uit deze en wellicht andere punten van overeenkomst in de betrokken legenden thans reeds conclusies te trekken, doch in elk geval bestaat er aanleiding met belangstelling verdere publicaties nopens alḤallādj in verband met het over Siti djenar vermelde, tegemoet te zien.

Hoe het dan ook zij, als bijdrage tot de kennis der geestelijke stroomingen op Java, en der psychische karakterteekening in de Javaansche litteratuur zijn deze Siti djenarlegenden, een eurieuse samensmelting van allerlei elementen, zeer merkwaardig, en als zoodanig verdienen zij t. z. t. nog eenige nadere beschouwing. Thans zal ik mij echter tot een paar zeer korte opmerkingen bepalen.

1) ib. p. 206.

Opvallend is het hoe zich een en ander (de slot-scène ten minste) in weinige uren en ter zelfder plaatse afspeelt, en de klassieke eenheden van het drama ook in dit stuk zijn gehandhaafd. Niet alleen dat, terwijl de wali's bijeen zijn, de bode eenige malen tusschen Demak (of Tjirebon) en Siti djenar's woonplaats heen en weer gaat, en dat deze laatste nog in dezelfde zitting verschijnt, en veroordeeld wordt, doch ook de leerling, die zijn lot zal deelen en die ergens wat geiten hoedde, is spoedig ter plaatse, wordt geëxecuteerd, en beide lijken worden haastiglijk nog denzelfden dag begraven.

Siti djenar wordt ons, in de kortere traditiën vooral, eenigszins voorgesteld als iemand van het wali-gilde, waarin hij op een of andere misschien niet geheel zuivere of regelmatige wijze ¹⁾ toegang had verkregen, die het beroepsgeheim verklapte, niet in den geest van een enfant terrible, maar meer als een „man, in wien geen bedrog is”, en het daarom niet over zich kon krijgen het profanum vulgus alleen met de uiterlijke, ritueele oefeningen en een verdund metaphysisch extractje af te schepen, de Hoogere Waarheden daarentegen te beperken tot een kring van weinige uitverkorenen.

Doch ook in de uitvoeriger, Tjirebonsche verhalen, maakt hij een sympathieken indruk: eene oprechte, heldere, en toch eenigszins naieve persoonlijkheid, die consequent kan en durft redeneeren en voor de uiterste gevolgtrekking van zijne stellingen niet terugdeinst, ze integendeel blijmoedig aanvaardt, zij het ook met een tikje Don Quichotterie. Een zekere adeldom van geest, mede blijkende uit zijne koele, soms weer ietwat kinderlijke, hooghartigheid, die zijne intieme leerlingen met hem gemeen hebben, valt verder niet te miskennen. Ook het gedrag van ki Lontang (zie boven p. 31), die zijn geweten niet voor een aardsche positie verloochenen wil, verdient nog eens speciale herinnering.

Zijne leeringen wijken soms af in de verschillende tradities, doch onwillekeurig wordt men een enkele maal herinnerd

1) Men vergl. in Heiligen II, pag. 28 seq. de semangka-historie, en boven p. 34.

aan bepaalde hoofdpunten van het Nominalisme¹⁾, al heeft dan Roscelin de verstandige partij gekozen, toen men hem 't mes op de keel zette.

Alleen met zijn klagen over het sollen met zijn lijk, in sommige redacties (als boven pag. 8 en 21), valt hij wel een beetje uit de rol, zoodat men hierin latere interpolaties zou willen zien van dichtlievende copiisten, die met deze, op zich zelf misschien waardeerbare toevoegselen, blijken gaven de eenheid van karakterteekening niet te verstaan.

Intusschen, alle intiemere beoordeeling van de inlandsche letteren is nog prematuur, en men beschouwe het bovenstaande dan ook slechts als volkomen subjectieve en geheel voorloopige opmerkingen, om van belangstelling ook in dit onderdeel van studie te getuigen, niet als hypothesen op wetenschappelijke basis, die door een aantal objectieve feiten worden gesteund.

1) Voor zoover de hier beschikbare litteratuur mij in staat stelt te oordeelen.

NASCHRIFT.

Naar aanleiding van de boven voorkomende mededeelingen over ratoe Mandapa en den adjar Soekarsi was de heer C. M. Pleyte zoo vriendelijk en belangstellend, mij extract te verleen van een babad Galoeh, in het Soendaneesch ¹⁾, welke over dezelfde traditie handelt. De zwangerschap treedt hier op naar analoge wijze van hetgeen boven p. 13-14, noot 4 werd vermeld, de huwelijken met de drie vorsten, vooral met Mataram worden, naar Soendaneeschen trant, iets uitvoeriger beschreven, terwijl de voorspellingen over het toekomstig lot van Java door den adjar zelve gedaan worden, om de bedroefde moeder over de verkooping harer dochter eenigszins te troosten.

Voor het verband van deze episode met de andere traditioneele voorvallen in de rijken van Padjadjaran en Galoeh vergl. men het aangekondigde artikel van den heer Pleyte.

1) Hierover wordt uitvoerig gehandeld in een volgend nummer van dit Tijdschrift, door den heer Pleyte zelve. Het betrokken extract is hierachter opgenomen als bijlage VI.

Jav. Hds. B. G. No. 515. pagina 74 seqq.

37ste ZANG; dichtmaat: DOERMA.

1. toemoenten rempaging para walioe'lla
sasanga noesa Djawi
karsa patjareman
kaping tiga prasamja
kempel amiraos ngilmi
ingkang mangripat
kadi déné kang oeni
2. madjemoean ing masdjid agoeng Pakoengdya
sami babar wiosing
waoe kang mangripat
nalika tanggal ping pat
woelan poeasa marengi
waktœ ing dina
isnèn dènja prasami
3. angandika ngaliman moetakaliman
doek samana pon masi
kangdjeng sèh Lemahbang
maksih angakoe Allah
dèn sendœe ping tiga mangkin
maksih àloenta
tékad kadi kang oewis
4. jata molana Magrib kandikanira
la daweg sapoeniki
sèh Lemahbang toean
kétang sala ping tiga
poenapa karsaning wali
bili akarsa
kokoeman sapoeniki

5. para wali tan kangkat ing angandika
 rèhning daweg narengi
 ing woelan poeasa
 soesoenan Djati nabda
 prajogi sabar roemihin
 ngantosi bakda
 riaja ika béndjing
6. sèh Lemahbang ja betjik kandikanira
 òlingin mangko pan wani
 bésoek wani pedja
 kapan baé kokoeman
 jata boebar para wali
 pareng woes bada
 riaja koempoel mali
7. ing masdjid agoeng Tjerbon sami mitjara
 ing sasalahé wali
 toean sèh Lemahbang
 dènja angakoe Allah
 nenggé wadjib soen oekoemi
 doemoegi pedja
 rempaging para wali
8. woelsing rempag sakarsaning walioe'llah
 santri Koedoes kapardi
 ika ingkang nama
 Tanda djoepoe prawira
 ingkang kinarsa ngatoeri
 ing sèh Lemahbang
 sembahira apamit
9. doemoegi ing ajoenané sèh Lemahbang
 nembah matoer jèn ninggih
 kaoela katita
 angatoeri sampéan
 toean sèh dipoen-akéring
 ing lampah koela
 karsaning para wali

10. sampéan ingkang katoeran rawoe ènggal
ing masjid agoeng mangkin
prasami kantosan
sèh Lemahbang ngandika
matoera ming para wali
jèn ora nana
sèh Lemahbang ingriki
11. amoeng Allah ingkang anèng kéné ana
pestiné mangsa toli
kèringa dèng sira
Tanda djoepoe akebat
noeli ènggal pamit balik
toemoeli prapta
ingarsa para wali
12. nemba matoer noehoen bebendoe Nalèndra
déning tan angsal kardi
sab sèh poenika
jèn mangké datan ana
sèh Lemahbang ika nanging
Allah kang ana
kaoela dipoen-pardi
13. matoer dateng ingarsané walioe'llah
mila kadoegi mangkin
pawangsoel kaoela
langkoeng karsa bendara
soemangga harsa Narpati
bilih kinarsa
kaoela amedjahi
14. dateng satroe dalem toean sèh Lemahbang
soenan Koedoes natyandik
djadjabang awinga-
winga lir medal gelap
wali Koedoes kang sajekti
watek brangasan
bendoe dateng kang santri

15. Tanda djoepoe doemé tjampolé ing karja
emè satitik. maning
Tanda djoepoe pedja
dèn tjotjog lawan djoengkat
anggetem djeng soenan Kali
sarja ngandika
sampoén amoering abdi
16. oening poenapa Tanda djoepoe balik ta
pamadjukan poeniki
bok menawi béndjang
pedjah dèng pandakawan
soenan Koedoes sigra riri
sirep kang awa
émoet maring Hjang Widi
17. sarta katon toelis lokmakpoel jèn gaḍang
soenan Koedoes ngemasi
déning pandakawan
pramila sapoenika
pangandika Soenan Kali
kaloka ingrat
sasebdané nemahi
18. soenan Bonang sigra namboengi kandika
Tanda djoepoe sa-iki
sira wis balika
maning ming sèh Lemabang
matoera jèn sapoeniki
Allah katoeran
rawoe doemateng masdjid
19. Tanda djoepoe tangginas nembha loemampah
doegi ing ajoenaning
toean sèh Lemabang
nambah matoer jèn Allah
samangké dipoen-atoeri
angrawoehana
doemateng bangsal masdjid

20. sakarsané kangdjeng goesti Soenan Bonang
 adan sèh Lemahbang mangsoeli
 ora nana Allah
 anging sèh ing Lemabang
 ingkang ana anèngriki
 ka-atoerena
 baé ing para wali
21. jata wangsoel Tanḍa djoepoe loenta lampah
 matoer ing para wali
 jèn tjampolé karja
 sèh Lemabang doek sabda
 nenggè tan ana Hjang Widi
 wonten ingrika
 anging sè kang alinggih
22. soenan Koedoes miarsa atoeranira
 Tanḍa djoepoe dèn aglis
 karsa toemindaka
 pjambek ming Lemabang
 soepados dipoen-ampohi
 déning kandika-
 nipoen soesoenan Djati
23. mangké-mangké sampoen kantos sapoenika
 angleng poenika mali
 Tanḍa djoepoe sira
 oewis agé balika
 ming Lemabang dèng pramati
 atoeranira
 maring sèh dipoen-jakti
24. atoerana karoné sèh lawan Allah
 adja ora kaéring
 déning pakanira
 Tanḍa djoepoe laksana
 wangsoelera woes doemoegi
 ming sèh Lemabang
 nempa matoer jèn ngabdi

25. poeniki katita angatoeri toean
 kali goesti Hjang Widi
 sakali katoeran
 mangké angrawoehana
 ing masdjid ing Pakoengwati
 para olia
 sami karsa pinanggih

26. la ikoe noeli sèh Lemabang toemindak
 kéring ing santri adji
 tan kotjap ing margas
 kotjap sarawoehira
 sampoen sinatata linggih
 pinoedja-poedja
 ing hormat adi lewih

27. sèh molana Magrib mangké angandika
 èh toean sapoeniki
 kinarsa kokoeman
 karanten tékad toean
 ngangken Allah koekoem kapir
 kaétang toean
 dados djasmani kapir

28. toean mangké kinarsaken pinedjahan
 sinampoerna dèng kongsi
 dadosa sabadan
 sanjawa lawan sapoerba
 sèh Lemabang amangsoeli
 ja betjik mapan
 dingin mangko pon wani

29. datan ajoen anggingsirana sadera
 ing toelak sarih adji
 sèh Bentong anabda
 toean mangké moengkoera
 koela sandangi tatali
 dan sèh Lemabang
 moengkoer sampoen loemiring

30. ing karsané sèh Bentong sampoen kabanda
 sigra lolos kang tali
 sèh Madjagoeng nabda
 anggoegoegoe la ika
 sèh Lemabang kadi poendi
 téga tan téga
 doemados njalajani
31. ing pangandikané maoe tégang pedjah
 la iki anggingsiri
 lolos ing binanda
 artosé lamoe pedja
 adan tan antara noeli
 tatangsoel toemrap
 dados aningset mali
32. sigra tinoengtoen sèh Lemabang tjinangtjang
 ing witing tandjoeng sawit
 noeli djèng soesoenan
 Tjerbon angoeloengena
 doehoeng Kanta naga maring
 kangdjeng soesoenan
 Koedoes sampoen tinampi
33. soenan Koedoes gasik waoe tandangira
 andawoehaken keris
 maring sèh Lemabang
 goemedjrang kadi séla
 soemamboerat metoe geni
 énggal prsamja
 dèn-goegoegoe ing wali
-

38ste ZANG; dichtmaat: MEGATROEH.

1. Soenan Giri ngandika moelané ikoe
djisim kaja bradja wesi
datan mengkana kaja wong loehoeng
adan pinindo toemoeli
kang djadja teroes woes bolong
2. déning doehoeng temboes ming walikat sampoen
woes moebal getihé poetih
pan prasami dèn-goegoejoe
Soenan Kali djaga angling
kenapa kadi mongkono
3. getihé apoetih kaja tjatjing tatoe
noenten getih katon abrit
woes kadi adating maroes
oemeb kapiarsa moeni
analkak prasami tinon
4. soenan Giri nabda la iki wong koepoer
sampoerna patiné djati
tan ana ro bédanipoen
soenan Bonang anamboengi
ia tala ikoe oewong
5. emboeh batiné ora nana kang weroeh
nanging ing lahiré oewis
sampoerna marga rahajoe
sèh Bentong sabdané inggih
sanadyana batiné pon
6. boten béda poenapa ing lahiripoen
sèh Madjagoeng sabdanjaris
gènja anamboengi woewoes
ing batinipoen gatoenggil ¹⁾
soenan Djati sabdanjalon

1) Aldus in den tekst voor: satoenggil.

7. ia sampoerna oega kadjatènipoen
woesing rempoeg para wali
gènja angidèp kang lampoes
lajoné sèh moelja ening
agilang-gilang mantjorong
8. njerot napas sapisan ing karsanipoen
mingkrat katoet ingkang djisim
sirna ilang tan kadoeloe
noeli sami dèn-goejoni
soenan Kali sabda mojok
9. ana ta wong sampoerna patiné ikoe
teka lajoné agaib
anjiloeman tan kadoeloe
pareng sinabdan toemoeli
katon maning ingkang lajon
10. loenta siniraman kadi adatipoen
islam woes dibetjik-betjik
inggolesan woes abagoes
sinaré ing katil adi
dèn-salataken ing kono
11. bakda salat ikoe sang wali wowoloe
sami akepoengan linggih
datan antaraning dangoe
ana prapta ingkang santri
ingkang waoe diweg angon
12. angon weḍoes angroengoe jèn goeroenipoen
ing mangké dipoen pedjahi
dadi tangginas loemajoe
amaḍeki para wali
ing masjid woes djoemarogdjog
13. nabda gih poenika Allah tjilik toemoet
bélakena sadosaning
goeroe ingkang sampoen lampoes

- di-enggé poenapa oerip
katilar ing goeroeningong
14. adan lajon kang anèng kañil soemaoer
agé-agé soen entèni
iki lawang swarga moengpoeng
lagi menga adan aglis
Tanda djoepoe tandang gatos
15. ngoenoes djoehoeng santri woes pinatèn sampoen
woes dinoesan ingoelesi
dèndjadjar kañil ingrikoe
kang goeroe lawan kang moerid
kembaran pating kalondjor
16. teka pating galendeng imbalan woewoes
kang goeroe lawan kang santri
pada ngomong anèngrikoe
saèstoe karamat djati
ana ta wong mati ngomong
17. jata para wali wowoloe mintoehoe
tabang-tabang swara moeni
wélan-wélan ngoengelipoen
hé ja soesoehoenan Djati
ing djengandika ing mengko
18. ambaoe denda njakrawati satoehoe
mardika tan ana wani
amaréntaha ing ratoe
doegi satetedak tetapi
anak poetoe bésoek lamou
19. ana kebo boelé bésoek atimboel
adja katamboean béndjing
ja ikoe pamalesingsoen
doeriat apes ing béndjing
kari namané kémawon

20. sampoening wali wowoloe amintoehoe
ing sawara ikoe noeli
soesoenan Djati andoeloe
lohmakpoel njata pinasti
kang kadi swara mengkono
21. noeli djeng sinoehoen kandika ja èstoe
anak poetoe ing sawoeri
tedak sanga dèng pada wroeh
kramat sèh Lemabang ngantjik
dèng pada sokoer ing Manon
22. tan antara dangoe kang kañil pinikoel
aloemoe rentag sañdikh
sang lajon ika amoewoes
é sira wong mikoel kañil
adja gagaba dèng alon
23. wroehanira wong mati larané moepoet
begdjané sira kang masih
oerip kinoedang ing poendjoel
lawan mengko iki santri
adja parek-parek ingong
24. jata énggalipoen kang lajon kinoeboer
apa adaté wong moeslim
noeli ana maning kroengoe
abané poma kang kari
iki mengko koeboeringong
25. adja sira koeta adja sira pajoe(ng)
diponé ngeblak sajakti
kadelenga ingkang kantoen
dadi kenjataan mani
wong megat balabar katong
26. wong miak tètèng aling-aling ing ratoe
adja béda lahir batin
adan sang wali wowoloe

sami mantoek sedja mikir
doek pitoeng dina ing kono

27. karsaning wali wowoloe ika koeboer
akarsa dipoen tingali
kaja apa lajonipoen
wong ngakoe Allah prasami
binoeka malih woes tinon

28. woes sirna ilang lajoné tan kadoeloe
moeng ana kembang *melaṭi*
sapasang tédjané moeroeb
pramila dipoen wastani
ika koeboer déning oewong

29. astana *Pamalaṭèn* sineboet-seboet
déning titiang sawoeri
katjarita atmanipoen
sèh Lemabang anèng gaib
sedeng semana angilo

30. ing pawèstri kang tapa ingsoering soeroe
ratoe Mandapa ugawening
kang dingin bisa toemoeroet
wangkid adjar Soekarsawi
sedeng sanalika mengko

31. woes olih selawé taoen tapanipoen
dadine ika toemoeli
sèh Lemabang atmanipoen
andilat ming koelianging
soeroeh dadya règèl mangko

32. maring ratoe Mandapa lah ia ikoe
marmané poetri pakeling ¹⁾
wawangkidé adjar maoe

1) Wellicht: pan kéling.

- jèn kaliang anibani
panganen dipoen agatos
33. pareng pinangan koeliang soeroe ikoe
sang poetri dadi garbini
meteng datan dangoe matoer
ingarsa adjar kang kadi
ing tingkahira ambobot
34. adjar Soekarsa kalangkoeng soekanipoen
nabdané lah ikoe nini
olih gawé sira ikoe
gèn bebelèhan pawèstri
aranana ikoe wadon
35. poetri Tandoeran gagang lah ia ikoe
kang tedaking ikoe béndjing
bisa males ikoe bésoek
andjabel ing noesa Djawi
lami-lamining ambobot
36. tekèng semaja babar prajoginipoen
pawèstri lir widadari
winastanan namanipoen
Tandoeran gagang sang poetri
woes sedengira aelok
37. kinarsa ing pagéran Djaketra waoe
ingkang namaning wong dingingin
kang paparah radja Laoet
doepi jèn kinarsa winati ¹⁾
ing rasmining sapatoeron

39ste ZANG; dichtmaat: LADRANG.

1. jèn arsa dèn-goelingi amedal geni
saking бага
poerwané kawangtji tjiri
ajoe soté déning mengko tanpa goena

1) Deze regel heeft een lettergreep te veel. Men leze bijv. arsa, voor kinarsa.

2. lami-lami pinoendoet ming Pakoengwati
ika rara
tinepangaken alaki
maring pangéran dipati Tjerbon waja
3. wajahipoen kandjeng soesoehoenan Djati
pan mangkana
jèn arsa ingedjak goeling
dadak sekala metoe geni sing бага
4. lah ing poerwané dadi tjiri wantjining
wadon pélag
tanpa goena ing alaki
lami-lami pinendet maring Mataram
5. ing karsané ki Sénapati Matawis
ika rara
winangoening ¹⁾ pramésuari
pan mangkana katjirèn geni sing бага
6. dadi woedoe ing para ratoe ing Djawi
mila dadya
dèn-edol maring Welandi
dipoen toekoe kelawan beðil titiga
7. pangageng Sapoe djagad namaning beðil
kang panengga
ki Amoek ingkang pranami
kang pamboetji Santomi wastaning goernang
8. saking kono margané ikoe soepoetri
rara Gagang
kabekta njabrang doemoegi
ming negara Welandi kang soegih daja
9. Tandoer gagang bagané dèn-oesapi
lajan erah
ing tjimara dadi atis
sirep sing geni kang lok madal sing бага

1) Dit woord is in den tekst onleesbaar.

10. saking kono ilang ingkang tjiri wantji
poetri Gagang
anèng negari Welandi
sampoèn kénging binekta dining sanggama
11. ia ikoe kang naslakaken Welandi
ingkang pada
waris kawasa ing Djawi
marmané lininggihaken déning Allah
12. anèng Bogor atawi anèng Betawi
èsmoenira
Padjadjaran kang dèn titi
dadi pratanda lah jèn adiling Allah
13. amaringaken ing sawaris-warís
datan kena
selang soeroep moenggwing warís
mangsa boronga ingkang amoerba djagad
14. ingkang kari dermané kang anglakoni
sapa bisa
ambadèk pestiuning bagi
begdja tjilaka ing wisésaning Allah ¹⁾

1) Hiermee eindigt dit geschrift.

Jav. Hnds. B. G. No. 481 pag. 89.

17e ZANG; dichtmaat: DOERMA.

29.
katjapa sang soepoetri
ratoe mas Mandapa
toeloes angajam alas
doemèh kang raka woes mandjing
islam sakarja
lajan wali sadjati
30. dadya sekel manahé poetri Mandapa
tan dahar tan agoeling
amoedja ing déwa
moegja anaha bendjang
anak poetoë males poelih
ming kang akarja
boeraking Narapati
31. sigra loemadjeng ènggal ¹⁾ poetri Mandapa
singgih angaoelani
ming adjar Soekarsa
kang anèng goenoeng Padang
kaki adjar sampoen oening
ingkang doemadya
sadarganira poetri
32. adan kinèn tapa sa-andaping poetjang
kang karambatan déning
soeroë djinangdjénan
bésoek jèn ana tiba
koelianging soeroë iki
kang nibanana
poeserira béndjing

1) Dit woord, dat niet in den tekst voorkomt, is hier om de maat ingevoegd.

33. ikoe panganen ing kono bésoek sira
 amanggih dadalaning
 kang bésoek akongang
 anak poetoë malesa
 nadyan windon sira nini
 jèn doeroeng ana
 kliang poeser nibani
-

18e ZANG: dichtmaat: MEGATROEH

1. sabab jèn wis sira dahar kliang ikoe
 sira doemadi ing béndjing
 meteng tanpa laki bésoek
 lamon babar ikoe istri
 bésoek seboeten ing wadon
 2. ni Tandoeran gagang jà ikoe kang bésoek
 ajoené lir widadari
 nanging rara woedoe
 tan ana bisa amangking
 jèn kinarsa sapatoeron
 3. medal geni saking бага ia ikoe
 woedoe ming wong agoeng Djawi
 tetapi Welanda bésoek
 ingkang bisa njirep geni
 lah ikoe marga sing kono
 4. ing akiré Welanda kinongang bésoek
 maréntaha noesa Djawi
 anjirep sagoenging ratoe
 wis dèng idèp sira nini
 dèng mantep satoedoehingong
 5. jata poetri Mandapa idèp ing woeroek
 tatapa ing sa-andaping
 soeroe atakeran windoe
 tan kotjap ing salaminig
 poerohita auèng kono
-

Jav. Hnds. Bat. Gen. No. 546, p. 146 seqq.

.
sigegen ingkang kotjapa
para wali pan sami areboet èlmi
kasmaran pra oelia •

59ste ZANG: dichtmaat: ASMARADANA.

1. ing malem djoemoeah singgih
tatkala tanggal ping lima
pan poeasa koe sasiné
pra wali tjetjarita
kangdjeng pangéran Bonang
kang mimiti pan karoewoen
lan pangéran Kali djaga
2. pangéran Bonang sembari
anedà ring pangawikan
èh sanak ingsoen sakabèh
pan ingsoen arsa oeninga
marang kekeranira
kang poendi pangèstoenipoen
gènira lampah oelia
3. pada ambabana èlmi
adja sira sambé-wora
dèn-anggoa ati déwé
tjampoer lapal lawan makna
salokana gendjangan
oelatana dèn katemoe
ing lapal gendjing saloka

4. Moelanaroem ngendikaris
ing karsa koela priangga
iman tohid makripaté
pan ora lia-lia
tan ana woedjoed lian
ia Allah ingkang agoeng
ingkang nembah poedjinira
5. sèh Bentong amoewoes aris
ja sakaweroeh kaoela
iman tohid makripaté
pan njata djenengé Soekma
ing sanjatané ja dad
njatané kaoela ikoe
mapan kang sembah-sinembah
6. soenan Welang ngandikaris
kaoela karsaning Allah
mapan djatining Hjang Manon
iman tohid lan makripat
mapan pangèstoenira
tampa warna roepa ikoe
sedjatiné Allah toenggal
7. pangéran Djarakan angling
amedar ing pangawikan
kang aran iman tohidé
kang awas ing pangéran
tan ana lianira
kang awas tjiptanirèkoe
djatiné Allah Moehamad
8. Giri-kedaton mangsoeli
tegesé iman makripat
ja kang énget salawasé
ing kenjatahaning dad
mapan tan lia-lia
ia dad wadjiboel-woedjoed
ananing Allah Moehamad

9. ngandika soesoenan Giri
amedar ing pangawikan
èh sanakingsoen sakabèh
pratingkahnja wong makripat
sampoen wonten perbéda
ing èlmi dèn samja remboeg
kalawan moetih lelampah
10. wong sanga dadya sidji
sampoen wonten kang perbéda
dipoen loeloes ing pernahé
dèn waspada ing pangéran
adjana kang koemlamar
dèn weroeh gaibing oeloen
kalawan diri priangga
11. pangéran Bonang mangsoeli
iman tohid lan makripat
weroeha ing sampoernané
jèn teksih anèng makripat
mapan dèrèng sampoerna
ing lelampahan poenikoe
dadiné rasa-roemasa
12. kawroeh manira poeniki
mapan sampoen ing makripat
dadya soewoeng pangawroehé
tan ana katingalan
ilang djenengé paningal
maḍep pangéran kang agoeng
ikoe kang sembah-sinembah
13. pangéran Madjagoeng angling
amedar ing pangawikan
ing karsa manira mangké
iman tohid lan makripat
ikoe tan kawitjara
tohidé ing tohidipoen
ingrikoe manira gara

14. njatané kaoela goesti
 kang moedji lan kang sinembah
 ja mengkono ing lakoéné
 pangèstoené ora nana
 jèn ora mengkonoa
 sadjati-djatining soewoeng
 poenika pan datan ana

15. soesoenan ing Kali djagi
 amedar ing pangawikan
 dèn waspada ing wengkoné
 adja nganggo koemelamar
 dèn awas ing pangéran
 awasé ikoe kapripoen
 pangérané datan ana

16. ora warna roepanèki
 tan ana kahananira
 tanpa arah tanpa enggon
 sadjatiné ora nana
 dadi apa kang ana
 pan temahé djagad soewoeng
 sadjatiné ingkang ana

17. sèh Mahrib ngandika aris
 amedar ing pangandika
 ing kawroeh kaoela mangké
 jèkoe kang aran Allah
 anging ta doedoe Allah
 ja Allah sadjatinipoen
 sèh Lemahbang angandika

18. sèh Lemahbang angandikaris
 angrasani katoenggalan
 doedoe djisim ing wetoéné
 mapan ora nana béda
 ingkang kawitjara ika
 mapan sadjatining èlmoe
 sami madar pangawikan

19. sèh Lemahbang amoewoes malih
 toer sarwi miak werana
 tan ana liané omong
 saben-saben pakoempoelan
 tan ana lianira
 manèh-manèh ngoeroes èlmoe
 pan djatining èlmoe ingwang

20. saoreré kang panggoeng èlmi
 pan ia sipating Allah
 mapan orana bédané
 para wali saer oemjang
 Lemahbang djabariah
 kasikoe para sinoewoen
 datan kena pinalangan

21. sèh Mahrib ngandika aris
 toer sarwi mèsèm ngandika
 inggih leres sasampoéné
 gih pened kang winitjara
 tapi jèn kapriksaha
 dadi wani marang ratoe
 sab laranganing para Nata

22. oetawi angoetjap sami
 adja wong kang pariksa
 aloenggoeha ati déwé
 poenika dédé rerasan
 jèn lamoén kabaktia
 dadi wani djenengipoen
 sampoen takdiring Pangéran

23. kangdjeng soesoenan ing Giri
 amedjar ing pangandika
 pastiné Allah djatiné
 djoedjoeloek praboe Satmata
 awas pada mitjara
 tan ana padané ikoe
 anging Allah ingkang toenggal

24. sakatahing para wali
 angèstokaken sedaja
 mapan saui ing kawrohé
 anging tan kena tjinegah
 pinalangan tan kena
 sakèhé wali poenikoe
 sedaja pan samja njoel

25. sèh Lemahbang ngandikaris
 pan sampoen oedjar kaoela
 kados-poendi ing oekoemé
 lamoen katekan semana
 pan sampoen djar kaoela
 poenika oedjaring goerce
 pamedjangnja marang koela

26. toemekaha tan goemingsir
 sinoealan ing sakatah
 tan kena owah tohidé
 mapan sampoen djar kaoela
 toemeka ing antaka
 pangéran Djarakan moewoes
 poenika sampoen mangkana

27. poenika oedjaring djangdji
 wadjib dènboenoh ing béndjang
 sèh Lemahbang ngandikalon
 soemangga langkoeng ing karsa
 pati mangsa minḍoa
 jèn arsa koela binoenoh
 sampoen nganggé kalajatan

28. ingsoen kang nglaboehi pati
 ngoelati pati poenapa
 pan pati ikoe parengé
 ingkang Sah ingkang Toenggal
 tan-sah poerba wasésa
 kang teka djatining soewoeng
 ana kana ana ora

29. ngoelati poenapa malih
 mapan ora nana lian
 pan tan pisah salawasé
 anging Allah ingkang toenggäl
 ja djsim ia Allah
 kang amrih ing tékadipoen
 ora nana bédanira
30. ngantia papara wali
 pan sami mèseni sedaja
 amiarsa ing toetoéré
 wanter tan kena tjinegah
 saja ketara pisan
 amiak witjaranipoen
 saja ambandjoer kéwala
31. ngandika kang para wali
 nganti apa linakonän
 tinerapaken oekoémé
 déning amiak werana
 pinalangan tan kena
 angampo saja andoeloe
 toer sarwi belabak pisan
-

60ste ZANG; dichtmaat: BALABAK.

1. balak sinilih kinarja gending
 badané
 salang samboet angikoet soeloek sadjati
 boðoné
 boðo pisan wong sanak pan doeroeng djati
 taoené
2. jèn tan toehoe bedjané ingkang ngoelati
 samaré
 ana désa soemelap awor lan mantri
 badané
 jèn dènkin-kin kaoem kapati-pati
 soekané

3. ana déné sawenèh pada marani
pingilé
ana déné sawenèh pada ngoelati
anané
ana déné satjela-ina dènlakoni
tapané
4. ana déné sanaké pan pada asih
sawenèh
dèn-oelati ing kakbah datan pinanggih
soewoengé
sasar-soesoer wong kapir tan weroeh wedi
bingoengé
5. sadat salat bektiné ing wong kamati
loewihé
sampoen lahir sahadaté kang nèng ati
tjiptané
tjiptanira woes njata djengé nabi
oetjapé
6. loewih pisan wong moelih kang maring ora
orané
jèn wong oerip dèn weroeh moelaning dadi
asalé
kita iki banjoe satètès kang dadi
poerwané
7. oelatana banjoe ikoe ing Pangéran
loenggoehé
banjoe ikoe aroengsit pilih kang oening
enggoné
banjoe djati kang pernah moenggoeh ing nabi
dodoké
8. awoerahan angoetjap kepati-pati
kapiré
ing sakarat kadi saloga woes ilang
megaré
oelana megaré badan poeniki
loenggoehé

9. ing lampahé dèn teka ingkang sinedya
genahé
kanoegrahan déning anoet ing lampahé
enengé
ingkang dadi brangtané kepati-pati
gesangé
10. oepamané lir damar oeroebing ati
kalboené
mèdèng-mèdèng pangérané dèn-oelati
klengané
bodò pajongan wong mati tan ngawroehi
semoené
11. ingkang weroeh sasat wong moenggah adjí
noegrahané
sèh Lemahbang oelihé ambabar èlmi
tjatoéré
poedak loekar ngèlmoené woes dènbabari
djatiné
12. kembang bolèd tetéla oedjaring èlmi
tarèké
ia tarèk tarèké ing para nabi
anggité
saréngaté woes njata djenengé wali
osiké
13. satingkahé badan djasmani
apalé ¹⁾

.

61ste ZANG; dichtmaat: PANDANGGOELA.

1. sèh Lemahbang woes mihrad ing woekir
Giri awas ing kana singidan
angawasaken djatiné
sèh Lemahbang manekoeng

1) Hiermee eindigt deze zang abrupt in beide teksten van deze redactie.

apan wonten sadjroning woekir
 angrasa jèn kadasan
 doek medari èlmoe
 kadoekan ing pra oelia
 sèh Lemahbang kapisah ing para wali
 déné angakoe Allah

2. pan sinigeg kotjapa djeng goesti
 soenan Poerba medal ing paséban
 dèn-ajap ing para katong
 ingarsa Moelanaroem
 soenan Bonang kang kaping kalih
 katiga sèh Barawa
 kaping pat sèh Djagoeng
 sèh Bentong kaping limanja
 soenan Giri kapitoe soesoenan Kali
 kawoloe soenan Welang
3. soenan Koedoes kalian sèh Katim
 kalian pangéran Padjarakan
 Kadjoran ikoe rowangé
 mjang pangéran Djaga pamoek
 Karang-kendal ngapit ing kèri
 andèr anèng paséban
 wadya bala oemjoeng
 ing djawi para sentana
 atap andèr ing aloen-aloen oemriwis
 kèbekan wadya bala
4. angandika kangdjeng soenan Djati
 mring sahabat wali sanga ika
 aroem manis wetjanané
 èh sanak doeloeringsoen
 sakatahé kang para wali
 laui datan katingal
 sèh Lemahbang ikoe
 nèng poendi sèh Siti djenar
 tan katingal woloeng minggoe djoemoeahnèki
 matoer wali sedaja

5. Moelanaroem sigra moewoes aris
 inggil toean kaoela wetjana
 doek temboengé wali kabèh
 pan saweg ngaben èlmoe
 sèh Lemahbang ingkang amedari
 ambabar kèh saréngat
 amemaḍa Rasoei
 sinoealan ingakatah
 sèh Lemahbang datan kena dèupalangi
 saja bandjoer kéwala

6. saoer oemjang sakéh para wali
 samja kelak angrebat sarengat
 sèh Lemahbang dèn-palèpèd
 sakèh wadya wewadoel
 amoeng ana wali satoenggil
 soesoenan Kali djaga
 étja apitekoer
 djeng sinoewoen angandika
 ikoe wenang oekoemé dipoen patèni
 netep djaring saréngat

7. wonten poendi mangké Siti abrit
 atoerana dènkongsi kabekta
 pangéran Bonang atoeré
 ing dalemipoen soewoeng
 sèh Lemahbang datan ningali
 sigra kangdjeng soesoenan
 ningali maremboet
 sèh Lemahbang katingalan
 lagja njepi anèng sadjroning woekir
 ja ing goenoeng Giri awas

8. sèh Katim pan tinoedoeh ing goesti
 atoerana sèh Katim dèn kebat
 soemangga sèh Katim lèngsèr
 sigra lampah sineroe

ènggalira ingkang kinawi
 sakedap nétra prapta
 oeloek salam sampoen
 kakalih atata lenggah
 Siti djenar bagéa sèh Katim prapti
 apa gawénira njawa

9. matoer énggal ki toean sèh Katim
 noewoen toean sampéan katoeran
 pinarak kalih sang katong
 Siti djenar amoewoes
 atoerena kjai sèh Katim
 Lemahbang datan ana
 Allah kang toemoewoeh
 sèh Katim mangsoeli oedjar
 toean Allah poeniki dipoen atoeri
 Lemahbang sigra ngoetjap
10. atoerena sèh Katim dèn aglis
 goesti Allah apan ora nana
 kang ana Moehamad mangkê
 sèh Katim sigra moewoes
 kangdjeng nabi dipoen atoeri
 Lemahbang angandika
 Moehamad pan soewoeng
 sedjatiné ingkang ana
 Rasoelolah sèh Katim mangsoeli aris
 Rasoelolah ingatoeran
11. Siti djenar sigra njandak aglis
 ki sèh Katim tangginas maloempat
 woes lepas waoe lampahé
 ènggalé kang tjinatoer
 pan woes prapta ngarsané goesti
 soesoenan angandika
 sèh Katim oematoer

prekawis ki Siti djenar
 kangdjeng toean mogolé paréntah goesti
 datan maring ing sang Nata

12. woes tetéla ngakoe Allah goesti
 paékané angakoe Hjang Soekma
 sedaja dèn-akoe kabèh
 ngakoe djeng nabi Rasoel
 lan angakoe Moehamad goesti
 soenan Poerba ngandika
 mangka ta wong pitoe
 gawanen ki Siti djenar
 lamoen bangga wasésa kena ing papati
 gawanen ing gegantingan
13. para soenan njoewoen idin goesti
 amit mangkat soenan angandika
 inggih dèn ènggal lakoené
 sigra mangkat wong pitoe
 samoeridé pan sampoen ngiring
 oemjang samarga-marga
 gamelané oemjoeng
 gegaman toembak lan pedang
 sinarasah poesakaning para wali
 ana angagem panah
14. namanira kang sami ngatoeri
 para soenan pipitoe poenika
 soesoenan satoenggal Bentong
 ping kalih soesoenan Goeng
 kaping tiga soesoén Giri
 sekawan soenan Welang
 gangsal soenan Koedoes
 kaping nem wong Padjarakan
 kaping pitoe pangéran dipati Keling
 dadi pertamèng joeda

15. glising kanda tjarita kinawi
sampoén lepas lampabé pra soenan
kotjapa Lemahbang mangké
woes awas tingalipoen
jèn pra soenan ingkang aprapti
pipitoe katahira
sèh Lemahbang ngrasoe
mapan woes tinandungan
Siti djenar woes sipat pipitoe malih
tinitah palinggihan

16. kramatira sèh Lemahbang loewih
anèng arga padaleman Djenar
éndah loewih ing warnané
tinitah wong pipitoe
andèr atap asamja linggih
ènggalé kang tjarita
tatamoenja rawoeh
oeloek salam sinaoeran
sasalaman pra samja adjadjar linggih
sedajané pra soenan

17. beng-ambengan sawarnaning boekti
sampoén ana sakèh dèdahan
mapan woes pepak sakabèh
sigra soesoenan Koedoes
tjiptanira pan woes dèn balik
sakèhing dèdahan
pan woes dadya watoe
kramatira soenan Welang
sakèh oelan mapan dadi walang sentik
sawenèh dadya toja

18. dalemira pan woes dadya woekir
saking kramat waoe pra oelia
pangéran Welang woewoesé

èh Lemahbang wong agoeng
 sampoen kagèt dika wong loewih
 iki oetoesan soeltan
 ngtoeri wong agoeng
 jèn noetoet kinèn ambekta
 lamoen bangga kèn moetoës djangani rèki
 ngandika Siti djenar

19. ora arep ngabdi soenan Djati
 tan roemasa kapoerba kapréntah
 mapan oeripingsoen déwé
 lan apa dosaningsoen
 sira arep matèni mami
 ngandika soenan Welang
 doemèh ngakoe Rasoel
 anganggo Allah Moehamad
 sira ikoe kasikoe ing para wali
 boeka kekeran radja
20. djèn-idjènan temboengé pra wali
 soenan Welang kalih Siti djenar
 Lemahbang kalih sèh Bentong
 Sasmata soenan Koedoes
 Adiradja soesoenan Giri
 soenan Sepoetra ika
 moesoeh sèh Madjagoeng
 pangéran Kemlatèn ika
 moesoehira kalih soesoenan ing Keling
 sèh Karang gajam ika
21. Padjarakan pan lagja adjoerit
 tempoehing prang ki sèh Karang gajam
 lir sima waoe tandangé
 tjinandak-tjandak mroetjoet
 mapan sami wasis ing èlmi
 sami ngagem badlama

pedang-pinedang kaproek
 sendal-sinendal kang joeda
 kari andap Kaningrat dènira djoerit
 moendoer samoeridira

22. praking joeda Kaningrat adjoerit
 ki sèh Sekar melati poenika
 lir singa poetih tandangé
 mapan soedoek-sinoedoek
 mapan sami wasisé kang djoerit
 salin tebak-tinebak
 bok-tinabak gaproek
 boeroe-binoeroe kang joeda
 kari andap soenan Keling angontjati
 moendoer samoeridira
23. aliwoengan pangéran ing Giri
 ngedalaken ing kawignjanira
 ana geni lan banjoené
 mapan woes sirna laroet
 geni lawan toja sekalih
 samja oedag-oedagan
 Giri kaperlajoe
 woes moendoer samoeridira
 ki Satmata adja mlajoe para wali
 ing kéné pada joeda
24. aliwoengan soenan Welang djoerit
 Siti djenar angagem tjoeriga
 pan soedoek-sinoedoek mangké
 tangkis-tinangkis sampoen
 sakalih wasising èlmi
 Welang woes kaperdjaja
 mapan sampoen moendoer
 loemajoe samoeridira
 Siti djenar pangamoeké kawan boedi
 adja mlajoe pra soenan

25. dar-oendoeran soenan Koedoes djoerit
 tandangira pan kadi sikatan
 Lemahbang kebat éndané
 mapan boeroe-binoeroe
 sakalih prawira ing djoerit
 mapan sendal-sinendal
 doek-sinoedoek sampoen
 Koedoes apes ingkang joeda
 woes loemajoe moendoer samoeridirèki
 Lemahbang ngamoek nengah
26. sakèh wadya moerid santrinèki
 sedajanja apan samja boebar
 sèh Lemahbang prawirané
 mapan woes sirna laroet
 sawidji tan ana kang wani
 ambekta Siti djenar
 saking kramatipoen
 wong pitoe pan sampoen boebar
 Siti djenar mapan sipat pitoe malih
 kotjapa para soenan
27. tap-oentapan sakèh para wali
 reboet ditingin miwah sakèh wadya
 adjrih ningali tandangé
 woes lepas lampahipoen
 kang kotjapa waoe djeng goesti
 mios anèng paséban
 lan soesoenan Langoe
 angantos marang oetoesan
 soenan Poerba kalian soesoenan Kali
 ènggalé noelja prapta
28. oeloek salam sakèh para wali
 soenan Poerba malesi salamnja
 woes sami tata linggihé
 ngandika djeng sinoewoen

kados-poendi pra wali sami
 poendi ki Siti djenar
 matoer pra sinoewoen
 ngatoeraken doeka toean
 para wali sedaja tan ana wani
 ambekta Siti djenar

29. langkoeng mogol saking dawoeh goesti
 ambek boedi pan sawenang-wenang
 anémbak padalemané
 lan saged sipat pitoe
 para wali dipoen kembari
 ramé abanda joeda
 idjèn pra sinoewoen
 satoenggal tanpa boedia
 para wali sèh Lemahbang ambek pati
 ngandika soenan Poerba

30. raka Brangsong késaha dènaglis
 dènbektaha ja ki Siti djenar
 jèn bangga potongen baé
 dènbekta moerdanipoen
 gih soemangga soesoenan Kali
 jaji dika kantoena
 inggih dipoen loeloes
 woes medal wong Kali djaga
 tanpa roang moeng kalih sariranèki
 kantèn lan djiwanira

62ste Zang: dichtmaat: KINANTI.

1. woes medal wong Kadi lungoe
 tanpa roang kalih diri
 woes lepas ing lampahira
 kotjapa kang anèng woekir
 sèh Lemahbang woes oeninga
 jèn wong Kali djaga prapti

2. sigra aboesana sampoen
 angratjoet kang sarwa poetih
 miwah kang rasoekan petak
 angagem kang destar poetih
 ambeboerat sarwi petak
 sasoemping kembang soelasih
3. wstané woekir poenikoe
 Giri awas wstanèki
 pan tanah ing Soeka poera
 ikoe kalebeting gending
 sa-oedjaring kang tjarita
 dèn sapoera dosanèki
4. sèh Lemahbang woes pitekoer
 angrasa awon ing galih
 woes tinoetoe h raganira
 èh raga dèn bisa mati
 dèn tekèng alam sampoerna
 ing gedong rahmatoelahi
5. salameta raganingsoen
 dèn teka ing insan kamil
 moeliha kadi doek nora
 ing dalem kalimah kalih
 ing soearga kalamollah
 moeliha soewoeng sadjati
6. kotjapa wong Kadi langoe
 angoeloeki salanunèki
 Lemahbang malesi salam
 woes djadjar prasanja lingih
 bagéa wong Kali djaga
 wong sabar tembéne prapti
7. katrima wong loewih agoeng
 ingkang lagja moekti sari
 ngandika ki sèh Lemahbang

wonten karja dika jaji
 sèh Melaja aris modjar
 kaoela dèn-oetoes goesti

8. kèn ngatoeri toean oeloen
 sedaja adjana kari
 sèh Lemahbang woes oeninga
 gagendingé soenan Kali
 ing djero kalian djaba
 satoenggil adjana kari
9. kadya bala sampoen koempoel
 moeng ngantos soesoenan Kali
 sèh Melaja ris ngandika
 apa kang dèn-go babekti
 sèh Djenar males ngandika
 kang soen baktèkaken pati
10. dèn-wedèni apa ikoe
 mangsa ming teloea maning
 jèn woes tekèng patiningwang
 ing pati datan goemingsir
 ana kala ana ora
 mapan ki soewoeng sadjati
11. jèn sampoen pepak poenikoe
 soemangga koela atoeri
 sèh Lemahbang angandika
 naming koedoe noeroet mami
 ngandika ki sèh Melaja
 soemangga koela toet-boeri
12. ènggalé ingkang tjinatoer
 sakalih malebèng boemi
 medalaken pangawikan
 sèh Lemahbang kramatnèki
 katingalan djagad djembar
 ana boemi ana langit

13. sigra pangéran Dilangoe
 njipta mendoeng oedan angin
 boemi gelap kadya bengkah
 boemi rapet tan madangi
 sèh Lemahbang goerajangan
 malesat ngoengsi wiati
14. wong Kadi langoe pan toemoet
 toet-boeri mring soenan Siti
 sèh Lemahbang kramatira
 anjipta kang sarwa sari
 sagoenging kang palawidja
 djamboe nangka doekoe manggis
15. awang-awang atoeb doewoer
 pasang rakité kang sari
 sèh Melaja sigra moelat
 anjipta ing tapak geni
 moesna ilang kang wareksa
 sèh Lemahbang gaib malih
16. dawah ing sagara sampoen
 soesoenan Kali toet-boeri
 woes noenggang ombak-ombakan
 pan datan teles ing warih
 malebet anèng dahana
 pan datan geseng nèng geni
17. soesoenan Kali amoewoes
 soemangga soesoenan Siti
 sampoen kadangon ing lampah
 bilih kabendon ing goesti
 sèh Lemahbang angandika
 tjarèwèt soesoenan Kali
18. pan lagi mekasi ingsoen
 mapan soen pojani dinging
 sira koedoe noeroet ingwang

ing satingkah polah mami
 dèn waspada sira béndjang
 ing sapoengkoer ingsoen mati

19. soesoenan Kali woes weroeh
 ing béndjing kaoela alit
 katah ingkang toek pakarjan
 toeroen ratoe dadya alit
 toeroen tjilik dadya radja
 soeltané dadya kekasih
20. ènggalé ingkang tjinatoer
 sakalih malebèng poeri
 kotjapa soesoenan Poerba
 dèn-ajap ing para wali
 miwah sakèk oepatjara
 kebak kanan lawan kéring
21. andèr nèng paséban oemjoeng
 gegaman woes ngapit kèri
 sèh Lemahbang kapariksa
 waoe déning kangdjeng goesti
 bagéa ki Siti djenar
 wong bagoes tembéne prapti
22. doemèh poenapa wong bagoes
 amegat saréngat nabi
 amboekaké kekeraning Hjang
 ikoe kasikoe ing Widi
 sèh Lemahbang angandika
 tan wedi ing nabi wali
23. soesoenan ngandika aroem
 lah poendi sipating goesti
 kalawan nabi Moehamad
 lau Rasoelolah poeniki
 toean moegi babarena
 sèh Lemahbang amalesi

24. tan ana roro tan teloe
 sipating Allah poeniki
 miwah Rasoe Moehamad
 pan sipat koela poeniki
 mapan Allah woedjoed toeggal
 djenengé goesti poeniki
25. kang anrih ing tékadipoen
 ing pati kang dèn-oelati
 kangdjeng sinoewoen ngandika
 èh sakèh pratamèng djoerit
 boenoehen ki Siti djenar
 soemangga sakèh pradjoerit
26. sèh Lemahbang woes pinareboet
 rinandjem lan toembak keris
 gegaman peper sedaja
 tan ana kang miatani
 sèh Lemahbang noelja riak
 malesat tibané tebih
27. kang idoe tiba ing soeroeh
 soeroehé malesat malih
 anibani wong tatapa
 nji Mendapa tapa lali
 kang soeroeh sampoen dinahar
 nji Mendapa loekar aglis
28. sareng woes dinahar soeroeh
 nji Mendapa njidam sasi
 béndjing babar poetranira
 èstri warnanira loewih
 djoedjoeloek nji rara Panas
 ingkang didol mring Welandi
29. sèh Lemahbang ginaroemoet
 déning sakèh wadya alit
 gegaman peper sedaja

pradjoerit kakoe kang ati
 oematoer marang soesoenan
 pagoestèn éwoeh kang ati

30. sigra soenan Kadi langoe
 angoengsik mring soenan Djati
 soesoenan èngeta poerwa
 doek anèng goenoeng Djambini
 pinanggih kalih taksaka
 soesoenan Djati woes gaib
31. salat kadjad anèng doewoer
 ing awang-awang woes lali
 tinampanan déning oela
 sareng salat kangdjeng goesti
 tjangkemira oela naga
 sinoewèk woes dadya keris
32. soesoenan sigra toemoeroen
 woes prapta anèng ing siti
 Lemahbang woes pinaranan
 Siti djenar woes ngadepi
 apa kang katingal toean
 sèh Lemahbang amalesi
33. pati kang katingal ngajoen
 lah mangsa ingsoen goemingsir
 pan ingsoen sipating Allah
 mara agé soenan Djati
 oentapena patiningwang
 soesoenan Djati ngantjari
34. doewoengé tjoemantjeb sampoen
 lan noelja gaib kang keris
 sèh Lemahbang woes kantaka
 datan obah miwah mosik
 sinoerak déning wong katab
 lir toegoe patinirèki

35. sèh Lemahbang ilang sampoen
sinoerak pan kadya belis
Lemahbang djleg manèh teka
medal erahira abrit
ora wira sèh Lemahbang
getihé pada lan andjing

36. medal petak erahipoen
koemratjak lir kali bandjir
wong Tjirebon soerak-söerak
batoer pada ngalih woekir
mampet getihira petak
amedal erah kang koening

37. wong Tjirebon tjeloek-tjeloek
batoer ana madoe koening
mampet getih koeningira
medal tjemeng getihnèki
Lemahbang anges sadina
goemoeling ana ing siti

38. kasaroe ing rawoehipoen
panakawan lagja prapti
èh toean poenika Allah
taksih kantoen kangdjeng nabi
soenan Koedoes sigrá njandak
sinoedoek laré poeniki

39. gawanen masigid agoeng
ropianen ikoe majit
wadyalit samja toemandang
angangkat kang ponang majit
wadyalit tan ana kelar
angangkat kang ponang majit

40. pra wali toemandang sampoen
angangkat kang ponang majit
sawidji tan ana kelar

pra wali wirang kepati
 sigra soenan Kali djaga
 kang kelar angangkat majit

41. majit sinarèken sampoen
 mèsem sarta lirak-lirik
 toer sarwi ngandika pisan
 dèn lirik soesoenan Kali
 jèn goegoep lara kang awak
 ngandika soesoenan Kali
42. majit apa tjelatoemoe
 menenga baé wong mati
 mapan arep dèn-ropéa
 sigra binopong kang majit
 woes prapta ing pakotjéan
 ginaroemoet dèn-sirami
43. kapiselek majitipoen
 dèn bener paḍa ngedoesi
 lan adja rai kéwala
 kang sira djodjo lan warih
 lawan ingsoen dosa apa
 paḍa sira gawé djahil
44. pra wali soemaoer oemjoeng
 déning sira ngakoe goesti
 majit woes dèn-entas ènggal
 kinapasan dèn-oelesi
 kinoekoesan lawan menjan
 pinarekaken mring rai
45. ngoetjap malih majitipoen
 panas temen iki geni
 bok ia dèn-edohena
 soesoenan Kali abengis
 tjarèwèt ki Siti djenar
 dèn sabar andika pati

46. pan sinalataken sampoen
sakalih woes moenggèng kanṭil
wadyalit tan ana kelar
angangkat kang ponang kanṭil
pra wali apan toemandang
angangkat kang ponang kanṭil
47. sa-oedjaré kanda ikoe
tjaritané wong karijin
kang kanṭil mogok kéwala
kang mikoel kakoe kang ati
watir apa Siti djenar
wedi kinoeboer ing boemi
48. kang majit sigra amoewoes
tan wedi kinoeboer boemi
mila ingsoen nora miang
batoerira koerang sidji
para wali saoer oemjang
ikoe ta djenengé goesti
49. perdoeli djeneng sinoewoen
moeng ingsoen koedoe dèn-iring
sigra kangdjeng soenan Poerba
toemoet ngiringaken majit
kang kanṭil binekta késah
ketib modin samja ngiring
50. ènggalé ingkang tjinatoer
ing karsané para wali
ajoen kinoeboer astana
kanṭil ènggal mandeg malih
Siti djenar aris modjar
mèh kinoeboer goenoeng Djati
51. koeboeren geraksaningsoen
lawan panakawan mami
koeboeren ngalèr Dermaja

jèn woes olih pitoeng bengi
 akoe dèn-doeðoeke ènggal
 lah jèn maksih sipat majit

52. ènggalé ingkang tjinatoer
 majit woes kinoeboer boemi
 kang majit pan sampoen sirna
 kang réréwang noelja bali
 kotjapa para oelia
 sasampoené ngoeboer majit
53. karsanja para sinoewoen
 samja ngleboer dosanèki
 samja damel kalampahan
 ingkang katjandra moeng kalih
 satoenggal soesoenan Poerba
 kakalih soesoenan Kali
54. soesoenan Poerba poenikoe
 damel kalakoean njabin
 sainipoen pataoenan
 dalah ajoen nanem winih
 panela kadya katiga
 kasmaran tan oedan angin

62ste ZANG: dichtmaat: ASMARADANA.

1. angandika soenan Djati
 ana gara-gara apa
 taoen tan ana oedané
 ènggal soesoenan toemingal
 kiri kelawan kanan
 ana wong madeg poenikoe
 sigra tinoeroenan oedan
2. patjekipoen ing Losari
 soesoenan Kali poenika
 lagi ngeriki oejahé

soesoenan Poerba anjidra
 mongasta boḍo ika
 rendeng datan oedan ikoe
 pan ana wong gawé oejah

3. inggal kangdjeng soenan Djati
 maringi inten sabantal
 toer sarwi tinoelis mangké
 oengelé ingkang nawala
 sampoen soesah kekaja
 panganen inten sakemboe
 minanten tjoekoep poenika
4. oejah sedengé ngeriki
 panasira kelantangan
 oejah lagja dadi kabèh
 noeli tinoeroenan oedjan
 gelap angampar-ampar
 tibané inten sakemboe
 ḍawoeh ngarsanirèng soenan
5. soesoenan Kali ningali
 sapa manoesané ika
 njenjoea atining oewong
 sarta inten tiningalan
 kaḍaḍa oengeling serat
 soesoenan Kali agetoen
 tan arsa ing kasoegihan
6. moeng gawé tapakan wali
 katiroea oemat toean
 elaring anak poetoéné
 ènggal soenan Kali djaga
 kemboenira ingisènan
 pantoen gabah sakekemboe
 toer sami sinoeng toelisan
7. binalangaken woes tebih
 tiba ngarsané soesoenan

sinoewoen andjoemboel kagèt
 kemboe sigra tiningalan
 sarta toelis kaḍaḍa
 panganen pari sakemboe
 ikoe tjoekoep satoeroenja

8. sinigeg kang mangoen tèki
 sakatahing pra oelia

Jav. Hindss. Bat. Gen. No. 575, p. 185 seqq.

49ste ZANG; dichtmaat: DANDANG-GOELA.

. 44.

gantya kang winoewoes
kang para wali pandita
bardjoemoeah sedaja neng masjid sami
sami krig mring Bintara

sang apraboe Satmata ing Giri 45.

angandika mring para pandita
sanak kantja sedajané
sami babara kawroeh
boja walèh wonten ing masjid
déné wonten oelia
tilar sréngat Rasoel
pangéran ing Siti djenar
sampoén lami tan ana salat mring masjid
pan dadya penggrajangan

alon matoer sèh mlana Mahribi 46.

gih sang Nata saé tinimbalan
wong kang mogok saréngaté
jèn tilar sarak Rasoel
wong kang ahli pandita moekmin
prajogi ingawisan
ingkang boten anoet
mring tetep oedjaring sarak
djeng soesoenan Giri pan oetoesan aglis
nimbali ingkang branta

50ste ZANG; dichtmaat: ASMARANDANA.

- santri Kodrat kang loemaris 1.
 nimbali sèh Siti djenar
 Malang-soemirang roangé
 sami moerid kinoeasa
 lampahé gegantjangan
 sakedap noelja prapta woes
 ing tanah poeroe Lemahbang
- Siti djenar woes kepanggih 2.
 atapa nèng djroning goea
 oeloek salam doeta karo
 kang salam woes sinaoeran
 saking sakdjroning goea
 ponang doeta kalih moewoes
 pangran pandoea ngandikan
- pangran Siti djenar angling 3.
 pangran Lemahbang tan ana
 amoeng Allah nèng goeané
 lah doeta agé moeliha
 doeta karo tan doega
 tan pamitan noelja mantoek
 sakedap noelja glis prapta
- ing Demak matoer ing goesti 4.
 doeta kalih atoer sembah
 ingoetoes koela sang radjèng
 nimbali pangran Lemahbang
 kepanggih nèng djro goea
 sareng oeloek salam oeloen
 dawoehken timbalan toean
- Siti djenar arsa amangsoeli 5.
 pangran Lemahbang tan ana
 amoeng Allah kang nèng kéné
 noenten kèndel tan angoetjap

ngling sang praboe Satmata
ja oendangen di goepoeh
Allah anèng djroning goea

doeta kalih awotsari 6.
woes lèngsèr saking ngajoenan
aglis prapta djro goeané
andawoehaken timbalan
toean Allah ngandikan
Siti djenar malih moewoes
toean Allah datan ana

Siti djenar kang goemanti 7.
wis doeta sira moeliha
doeta mantoek agé-agé
ing Bintara noelja prapta
matoer mring goestinira
djeng soenan oeloen ingoetoes
nimbali kang nèng djro goea

kang wonten goea naoeri 8.
toean Allah datan ana
Siti djenar gegentené
kaoela kinèn wangsoela
angling sang praboe Satmata
ja balia dèn agoepoeh
oendangen kabèh asmanja

tjaroecken dipoen patitis 9.
toean Allah Siti djenar
dèn bareng lawan lakoené
ponang doeta nembah méntar
lampahé aglis prapta
nèng goea anoelja moewoes
toean Allah Siti djenar

pandoeka ngandikan aglis 10.
marang sang praboe Satmata
pangran Siti djenar agé

midjil saking djironing goea
 noelja kériid loemampah
 ing masdjid Bintara rawoeh
 panggih sang praboe Satmata

djawab tangan atoer bekti 11.
 mring sagoeng Nata kang toea
 oeloek salam mring kang anom
 woes sanja tata alenggah
 sagoeng kang pra pandita
 kang anom miwah kang sepoe
 pepak sagoeng pra pandita

djeng soesoenan Giri angling 12.
 marang pangran Siti djenar
 kakang soen oendang maréné
 lan sagoeng para pandita
 gih daweg moengsawarat
 babara ingkang pangawroeh
 sami miak kang werana

soenan *Kali djaya* angling 13.
 ambabar kang pangawikan
 tegesé iman oeripé
 kelawan noegrahaning Hjang
 èstika èstigena
 poenikoe ing oeripipoen
 mantep asmané kang aksma

pangran *Woerja pada* angling 14.
 ambabar kang pangawikan
 moeng Soekma ikoe oeripé
 ing donja tekèng akérat
 langgeng tan kena owah
 misésa saklir toemoewoeh
 amengkoni ing sakdjagad

- soenan *Giri* noelja angling 15.
 ambabar ing kawroehira
 Allahoe tangla djatiné '
 langgeng datan kena owah
 misésa ing salira
 anjoekoepe djagad ikoe
 anglimpoeti sakboeana
- pangran *Tjerbon* moewoes aris 16.
 babar kawroeh miak wrana
 Allah dat ikoe djatiné
 tegesé dat woedjoed njata
 woedjoedipoen ing Soeksma
 kang langgeng ing oeripipoen
 angoeperi isèningrat
- pangran *Tembajat* nglingnjaris 17.
 ambabar kang pangawikan
 Soeksma langgeng ing oeripé
 ngoeripi djagad sedaja
 sangking Allah kang moerba
 Rasaelollah warnanipoen
 maésan moerba misésa
- pangran *Giri gadjah* angling 18.
 ambabar ing kawroehira
 inggih Moehamad djatiné
 amisésa ing sakdjagad
 kapindo goesti Allah
 kaping pindo dat kang loehoeng
 moerba misésa ing djagad
- pangran *Madjagoeng* nglingnjaris 19.
 ambabar ing kawroehira
 iman langgeng ing oeripé
 oepama pantjering soerja
 ikoe tjahjaning Allah

dadi tjahja oeripipoen
angoeripi sakboeana

pangran *Kaos* noelja angling 20.
ambabar kang pangawikan
tegesé Allah djatiné
ia ikoe doedoe ika
ja ikoe Allah Soeksma
misésa ing djagad agoeng
tan lia Soeksma wisésa

pangran *Palémbang* nglingnjaris 21.
ambabar kang pangawikan
noegrahan nabi djatiné
ja dat kang djati toenggal
lawan kang djinatènan
sedjatiné goeroe ikoe
ia ikoe dating Allah

Siti djenar angling aris 22.
ambabar kang pangawikan
tegesé Allah djatiné
soedjoed roekoeh pada Allah
sembah-sinembah Allah
nanging Allah djatènipoen
ia ikoe nama Allah

loroné ana sawidji 23.
teloe-teloening atoenggal
kaoela lawan goestiné
goestiné dadi kaoela
kateloe dat kahanan
tan lia djeng nabi Rasoel
kahananing dat wisésa

tan ana Allah sedjati 24.
moeng kotjap asma kéwala
Allah tan ana woedjoedé

moeng iman tjahjaning Allah
 njatané nabi Allah
 Siti djenar gentènipoen
 njatané goesti kaoela

jektiné kaoela goesti 25.
 tan anā rasa roemangsa
 moeng Siti djenar anané
 tan ana loro kang kotjap
 pan amoeng Siti djenar
 langgeng oerip ananipoen
 donja kérat datan lia

nadyan samining aoerip 26.
 tan béda lan djenengingwang
 apan pada kahanané
 djeng soenan Giri ngandika
 kakang bener andika
 nanging sampoen dika woewoes
 njoewengken masdjid ing Demak

malah netepana oegi 27.
 djandjining wong olah sarak
 sampoen pot djoemoeahané
 mrih agengé wong kang salat
 marang masdjid ing Demak
 Siti djenar sroe goemoejoe
 woewoesé pana saréngat

ki loerah oerip poeniki 28.
 jèn manggoenga asembahjang
 dadi was marang dèwèké
 katoengkoel ing tata krama
 idépé ngangka-angka
 ngèlmoe wong djahil toer koepoer
 wong katoengkoel amemilang

- soen mawang narima jekti 92.
 djatiné goesti kaoela
 dadi Allah sakparengé
 tan ana Allah sembahjang
 lawan tan dojan mangan
 lawan datan arsa toeroe
 angoeripi ing sadjagad
- soenan Giri anaoeri 30.
 mring woewoesé Siti djenar
 rinaosa mring tjiptané
 sèh Maolana sroe modjar
 mring pangran Siti djenar
 jèn njata Allah satoehoe
 dèn setya legawèng pedjah
- pan woes pretjaja djeng nabi 31.
 adegé sarak saréngat
 anèng donja tanpa gawé
 toean Allah Siti djenar
 jèn katon anèng donja
 masdjid Demah pesti soewoeng
 angoer moeliha mring kérat
- Siti djenar mèsèm angling 32.
 pan ora djedjampang iman
 donjakérat sak-enggoné
 kabèh pada doewèkingwang
 kang aloes lan kang wadlag
 karoné kahananingsoen
 orané sadoewèkingwang
- lah kantoena goeng pra wali 33.
 soen moelih ring istikajat
 kajat badan ananingonig
 Siti djenar anèng wiat
 maja-maja katingal
 manglong-manglong anèng pintoe
 pintoené swarga rahemat

katon mantjoer lir hjang rawi 34.
 midjil saking graning arga
 oedjwalané ting pentjorong
 gawok sagoeng kang toemingal
 djeng soenan Giri modjar
 angoewoeh salam kang mantoek
 naoeri ngalékoem salam

soenan Giri angling malih 35.
 manira nedā tinggalan
 karja tilas ing woeriné
 naoeri kang anèng swarga
 iki rasoekaningwang
 soen karja werananingsoen
 dja welèh sakpoengkoeringwang

ingsoentjalken saking kari 36.
 rasoekan dadi manoengsa
 lir Siti djenar warnané
 ngadeg sidakep lir salat
 kèndel datanpa ngoetjap
 soenan Giri lon amoewoes
 mring pangéran Palèmbang

Siti djenar sanggoep moelih 37.
 mring swarga gawa raganja
 wekasan bali ragané
 poenikoe joga kinisas
 binesmi linarangan
 sèh Maolana toemandoek
 narik pedang sarwi modjar

toemengaha mring wiati 38.
 toemoengkoela mring pratala
 sambata kang joga karo
 iki tibané takanja
 Siti djenar pineḍang

dadya tatas djangganipoen
Siti djenar datan pasah

sanggoepé legawèng pati 39.
pan ora djedjampang iman
déné tan mati anané
lan tan pasah ingsoen pedang
lir mertabating sétan
anggegoḍa karjanipoen
Siti djenar noelja pasah

tatoe djangga ngoewir-oewir 40.
nging meksih ngadeg kéwala
sèh Maolana woewoesé
ikoe tatoené wong apa
ora nganggo loedira
noelja tatoe midjil maroes
sèh Maolana ngandika

dadi loemrah djalma kanin 41.
midjil loediranja abang
doedoe kaoela goestiné
noelja salin kang loedira
midjil loedira petak
sèh Maolana amoewoes
déné lir patining wreksa

ngadeg tloetoehé amidjil 42.
jèn beneré wong sampoerna
sampoernaha sakragané
dadi tetep datan pisah
goesti lawan kaoela
tan antara lajon roeboeh
lestari gènira pedjah

sèh Maolana Mahribi 43.
karja gelar ing saréngat
pinoedja dadi segawon

saksona Koedoes gengira
 Siti djenar tan kotjap
 gih pinedang goelonipoen
 binebedan kinopjahan

pinernah goemoeloeng siti 44.
 anèng srambi woes kinepang
 tinontonken mring wong akèh
 winartaken Siti djenar
 ingoekoem pra pandita
 angokoehi dosanipoen
 majidé dadi srenggala

misoewoer djabaning masdjid 45.
 jèn pangéran Siti djenar
 kinisas dadi segawon
 gilang-gilang tatoe djangga
 sabaté Siti djenar
 anèng djawi angon wedoes
 arané Lonṭang asmara

apan miarsa pawarti 46.
 jèn goeronira kinisas
 koenarpa dadi segawon
 ki Lonṭang atinggal ménda
 loemajoe marang ngarsa
 praptanja pan asroe moewoes
 Allah kari soesoelena

mring pangéran goeroe mami 47.
 lah ta adja taha-taha
 ingsoen Allah angon tjempé
 sèh Maolana bremantya
 sigra anarik pedang
 ki Lonṭang pinedang asroe
 tatas djangganja ngoedjiwat

- woes sirna datan kaèksi 48.
 swarané atinggal salam
 kang moelat sami agawok
 jata bangkéné srenggala
 ingkang kinarja gelar
 anoelja ingobar sampoen
 woes sirna pinangan brama
- saksirepé ponang api 49.
 wonten swara kapiarsa
 mengkana oedjar swarané
 èh sagoeng para pandita
 salah gawé toemitah
 wikoe wikoening ateloe
 poetih djaba ing djro djenar
- agawé soesah kang kari 50.
 ing béndjang pemalesingwang
 boejoet tjahgah penagihé
 nring roesaké waliollah
 lamoen béndjang Mentaram
 angadeg keratonipoen
 jèn ana ratoe geng branta
- gètèk tengené kenèng kris 51.
 ing kono pemalesingwang
 jèn sira tanboeh maringong
 ingsoen poetraning pandita
 resi Boengsoe ing arga
 Soerandil pertapanipoen
 kenèng oepataning rama
- daning tjatjing loer wakmami 52.
 binoeang Krenda-wahana
 awor lempoeng awakingong
 ingapoera ing Hjang Soekma
 moelih djatining djalma
 Siti djenar araningsoen
 wis paða karia salam

- woes dangoe datan kapjarsi 53.
 soeara kang angsoeng wikan
 jata kang kantoen rinaos
 sagoeng kang para pandita
 sami ngoengoen ing dria
 Siti djenar solahipoen
 kadjabariah sampoerna
 koeneng gantya kang winarni 54.

-

B. T. Dj. Poerwardja, p. 163 seqq. van mijne copie.

32ste ZANG; dichtmaat: SEMARADANA.

soenan *Kali djaga* angling 13.
dingin babar pangawikan
tegesé edat asmané
djenengé moerba misésa
Allah kang kelanggengan
angoeripi djagad agoeng
kaélokaning Jwang Soekma

soenan *Koedoes* noelja angling 14.
ambabar pengawroehira
tegesé edat tan katon
tanpa roepa tanpa swara
amoeng Allah kang moelja
amisésa oeripipoen
langgeng datan kena owah

soenan *Pocriwa ganda* angling 15.
ambabar pangawroehira
moeng Soekma langgeng oeripé
ing douja tekèng akérat
langgeng tan kena owah
misésa liring toemoewoeh
kang mengkoni ing sedjagad

soenan *Giri pocra* angling 16.
ambabar pangawroehira
Allah oerip sedjatiné
langgeng datan kena pedjah
misésa ing sarira
anjoekeopi djagad agoeng
amengkoni ing boeana

- pangran *Goenoeng djati* angling 17.
 ambabar kang pangawikan
 Allah dat ikoe djatiné
 tegesé dat woedjoed baka
 woedjoed ikoe pan Soekma
 apan langgeng oeripipoen
 angueripi ing sedjagad
- pangéran *Tembajat* angling 18.
 ambabar pangawroehira
 Soekma langgeng ing oeripe
 ngoeripi djagad sedaja
 ia Allah kang moerba
 Rasoelollah warnanipoen
 paésan moerba misésa
- pangran *Mudjagoeng* pan angling 19.
 ambabar kang pangawikan
 edat langgeng ing oeripe
 oepama pantjering soerja
 ikoe tjahjaning Allah
 dadya tjahja oeripipoen
 kang langgeng tjahjaning Allah
- pangran *Pengalasan* angling 20.
 ambabar kang pangawikan
 saraté Allah ta mangké
 makripaté Allah gènja
 Soekma moerba misésa
 ka-aran ing oeripipoen
 angueripi ing sedjagad
- pangran *Kaos* noelja angling 21.
 ambabar pangawroehira
 tegesé Allah djatiné
 ja ikoe nging doedoe ika

ja ikoe Allah Soekma
 misésa ing djagad agoeng
 tan lia ingkang misésa

pangéran *Plémbang* ngling aris 22.
 ambabar pangawroehira
 noegraha nibèng djatiné
 ja doedoe kang djati toenggal
 lawan kang djinatènan
 sedjatiné goeroe ikoe
 ia ikoe dating Allah

sèh *Siti djenar* noeljangling 23.
 ambabar kang pangawikan
 tegesé Allah djatiné
 soedjoed roekoek pada Allah
 sembah-sinembah Allah
 nabioellah djatinipoen
 djinatènan nama Allah

kekalih dadya sawidji 24.
 kateloe-teloeming toenggal
 kaoela lawan goestiné
 goestiné dadya kaoela
 kateloe dat kahanan
 tan lia djeng goesti Rasoel
 kahanané dat misésa

tan ana Allah sajekti 25.
 moeng kotjap asma kéwala
 Allah tan ana woedjoedé
 moeng Moehamad tjahja Allah
 njawané nabi Allah
 Siti djenar gantènipoen
 njatané goesti kaoela

jektiné kaoela goesti 26.
 tan ana rasa-roemangsa
 moeng Siti djenar arané

tan ana kalih kang ngoetjap
 pan amoeng Siti djenar
 langgeng oerip ananipoen
 donja k^érat tana lian

nadyan saminira oerip 27.
 tan béda lan djenengingwang
 pan pada kahanan kabèh
 djeng soenan Giri ngandika
 kakang bener andika
 nanging sampoen dika moewoes
 njoewoengaken masdjid Demak

malah netepana oegi 28.
 djandjiné wong oelah sarak
 sampoen epot djoemoeahé
 amrih agengé kang salat
 marang masdjid Bintara
 Siti djenar sroe goemoejoe
 woewoesnja madoni sarak

ki loerah oerip poeniki 29.
 jèn amboeanga sembahjang
 dadi oewas mring d^èwèké
 ketoengkoel ing tata krama
 idépé ngoengak-oengak
 ngèlmoené wong djahil koemproeng
 wong katoengkoel anemoelang

jèn narimaha sedjati 30.
 djatiné goesti kaoela
 dadya Allah saparengé
 tan ana Allah sembahjang
 lan datan dojan mangan
 lawan datan dojan toeroe
 angoeripi ing sedjagad

B. T. Dj. Poerwardja p. 201 seqq. van mijne copie.

40ste ZANG; dichtmaat: SARKARA.

-
- nahen wonten wali ambek loewih 26.
ngoeni asal wredjid bangsa soedra
antoek wenganing tyas bolong
tarboekaning Jwang weroeh
soenan Bénang ingkang moerwani
tatkala midjang tékad
moeroek mirid kawroeh
ring djeng soenan Kali djaga
nèng madyaning rawa nitih gioetadi
Sitibang antoek djarwa
- mila mangké tyasnjarda kelahir 27.
oemahja tékad kadjabariah
kadariah mangsoed tyasé
andakoe datoellahoe
boedi éling dèn-anggep goesti
Pangéraning manoengsa
sinipat rongpoeloeh
maoedjoed kidam lan baka
moekalapah lilkawadis njoelajani
goemlarnja barang anjar
- kodrat iradat djoemenengnja ngelmi 28.
kajan samak basar lan kadiran
moeridan ngaliman kèhé
dwi dasa tjatjah kagloeng
roemaket ing boedi lestari
tegesé woedjoed motlak

dadya dat ranipoen
 tan wiwitan tan wekasan
 nora sangkan nora parau ngénaljakin
 ing tékat sipatollah

sèh Sitibang manganggep Jwang Widi 29.
 woedjoed nora kang katon satmata
 saroepa jajah dèwèké
 sipat-sipat mahoesoep
 lir woedjoednja bleger tar kaksi
 warnarda tarpa tjéda
 moeloes aloes loeroes
 kang njata tan woedjoed dora
 lirnja kidam dihin djoemeneng tan kari
 saking pribadinira

basa baka langgeng tau pantawis 30.
 nora loemaket lara kapénak
 djoemeneng nèng kana kéné
 tan ika nora ikoe
 mokalapah lilkawadisi
 pradikané perbéda
 lan sakèhé woedjoed
 barang anjar goemlar ingrat
 njoelajani sipat kahanan doemadi
 djroning boemi akasa

temboeng kodrat kapasang pribadi 31.
 nora ana kang mirib kang maða
 toer boeda dataupa prabot
 ngadam praptaning woedjoed
 djaba djero sébak sawidji
 iradat tegesira
 karsa tanpa ngremboeg
 ngèlmoe kawroeh ing kahanan
 ingkang pisah saking pantja dria tebih
 ngoengkoeli poengloe tinggar

kajat oerip serana pribadi 32.
 tes-tinetes kajoenja pribadya
 oeripé nora nganggo roh
 tan miloe lara ngeloe
 sirna boengah soesah norapti
 djoemneng sakarsa-karsa
 jèkoe kajat kajoen
 sèh Siti djenar waskita
 tétela trang waskitèng djalma linoewih
 marma ngakoe Pangéran

salat limang wektoe poedji dikir 33.
 praptawèng tyas karsanja pribadya
 bener loepoet tanpa déwé
 sadarpa goeng tertamtoe
 badan aloes kang moenah karti
 ngendi ana Jwang Soekma
 kedjaba moeng ingsoen
 mider donja tjakrawala
 loehoer langit sapta djro boemi tan panggih
 woedjoednja dat kang moelja

ngendi-endi kabèh sepa-sepi 34.
 ngalor ngidoel ngoelon ngétan tengah
 kana-kana moeng nèng kéné
 kéné woedjoedkoe doedoe
 anging djrokoe awang-woeng soenji
 isi daging djeroan
 rereged dalemkoe
 doedoe djantoeng doedoe oetak
 ingsoen ingkang pisah lwir tjoeling djemparing
 Mekah Medinah kambah

doedoe boedi angen-angen ati 35.
 bènèh éling pikir bènèh niat
 hawa barat napas déné

soewoeng lan wangwoeng doedoe
 wandaningsoen djsim kawadis
 tan woen dadya goestika
 bosok mawor leboe
 napaskoe midrawèng djagad
 boemi geni banjoe angin moelih asli
 jéka anjar sedaja

wangsoel ingsoen dat kang noekmèng Widi 36
 Pangérankoe sipat djalal kamal
 nora karsa salat déwé
 nora harsa dedawoeh
 dé wong salat pakoning boedi
 boedi lanat moesibat
 tan kena kagoegoe
 salin-salin paréntahnja
 méntjla-méntjlé daktemeni nora dadi
 tansah adjak doerdjana

djroning salat boedikoe memaling 37.
 djroning dikir boedi njidrasmara
 kadang milik amal akèh
 sédjé datoelgoejoeboe
 ingsoen iki kang maha Soektji
 dat maolana njata
 kang la joekajapoe
 toer nora kinaja ngapa
 mila Siti djenar boedi noeksmèng Widi
 ngroesak gama Moestapa

datan goegoe préntahnja si boedi 38.
 djengkang-djengking nèng mesdjid ting krembjah
 gandjarané bésoek tembé
 jèn katarimèng lakoe
 sedjatiné nora pinanggih
 nèng donja baé pada

soesah samja mikoel
 lara sangsara tan béda
 marna Siti djenar moeng ngantepi sidji
 Goesti dat maolana

kang soedibja goenardika moerti 39.
 toer kang mengkoe sipat kalih dasa
 atas sebarang karsané
 dewasa moerwèng kawroeh
 ing djalal kahar djamal kamali
 nir mala moeka warna
 jajah kwoelanipoen
 wahjèng angga tan ketara
 sekti moerti moempoeni salwir doemadi
 mindrawa ngéndra-loka

jéka ingkang dèn-anggep Jwang Widi 40.
 sèh Sitibang darmastoetyèng karsa
 soemarah ing rèh dawoehé
 tékad djabriah kagloeng
 kadariah wimbaning lahir
 madep mantep toer panggah
 koeat ing pangakoe
 koekoeh kasmala nir daja
 angantepi oerip praptèng lajoe jakin
 tan mangran boedi tjipta

tjiptaning tyas Siti djenar maksi 41.
 woedjoedira dèn-anggep Moekamad
 mengkoe rasoel sanjatané
 Moekamad sipat koedoes
 anjar oerip pada nganjari
 roemaket pantja dria
 sadjatiné gadloeh
 jèn woes kapoendøet kang gadah
 dadi lemah bosok moemoer dadi nadjis
 paran dadya gandøelan

- boedi pikir angen-angen éling 42.
 toenggal woedjoed ngakal kenèng édan
 soesah bingoeng lali saré
 boedya kèh nora djoedjoer
 rina wengi mangajoe drengki
 mrih ardjané pribadya
 roesaking ljan soekoer
 srèhi wekas nrak doerdjana
 toer goemoenggoeng oemoek temah tibèng nistip
 ngalani wandanira
- getoen jèn wis toemiba ing diri 43.
 sédjé dat wadjiboel moeljaningrat
 moekjaning boedaja kabèh
 wandaning djalma amoeng
 ana woedjoed karsa sawidji
 ikoe baé tan bisa
 nglakoni sadawoeh
 roro manèh koewawaha
 lah ta endi pisahen dat lawan boedi
 soepaja djanma nrima
- sèh Lemahbang roemaket djatining 44.
 ening sirnaning antaja moelja
 dat kadimah boedajané
 dalilnja ramaétoe
 sah manganil kaos lirnèki
 oetjoeling djemparing plas
 gandéwané emboeh
 sréngat tarékat kakékat
 mjang makripat palasta tanpa kang boedi
 datoe djalining wanda
- lapal Allah tanpa warna kaki 45.
 sedjatiné bingoeng emboeh njata
 anoelja djoemeneng wit bèngong
 dadya moesamanipoen

djati asma nèng kalmisani
 jantadjoe min kaolina
 tjoekoel rèh pamoewoes
 Moekamadoen Rasaelollah
 woedjoed kapir sipat djisim bosok mimir
 moemoer dadya bantala

sédjé kita noekmèng dat linoewih 46.
 kang sadarpa sakti dibjèng laja
 midrawèngrat Pangrauingong
 moerba masésa oeloen
 sipat wadaniat sawidji
 esa langgeng ngembara
 angoengkoeli poengloe
 doedoe boedi doedoe njawa
 doedoe oerip tanpa sangkan saking poendi
 tanpa paraning sedya

dadya sedjati jajah woedjoed mami 47.
 tan rekasa kodrat warnanira
 mlaja separan-parané
 nora nglak nora lesoe
 tanpa lara lapa mjang ngelih
 goenardi-kardjèng kara
 adreng tjipta loeloeh
 lebdané saking djiwangga
 tan ketara wahjanja nora uglabeti
 panggja woes anèng kana

Siti djenar pamengkoening oerip 48.
 anèng donja poeniki pralaja
 nji(p)ta rintén ratri maot
 poerwaning koena idoe
 ngoenandika pangran Sitibrit
 ngoengoen roemaket pedjah
 kjèh nraka kerasoek
 lara-lapa adem panas
 poetek bingoeng risi soesah djroning pati
 sédjé oerip kang moelja

idoep noelja djoemeneng pribadi 49.

nora lelantaran baboe bapa
sebarang karsané déwé
tan asal angin banjoe
boemi geni kabèh kawadis
ngalaming karoesakan
kjèh siksa tinemoe
Allah djoemeneng sipat anjar
ngotak-aṭik ngeṭoekken panggawé selip
doerdjananing agama

poenggoeng moeda wong kadadoeng boedi 50.

tjipta éblis lanat pikir sétan
angen-angen tjoba gedé
noenoentoen maring doedoe
wong katiban neraka api
saka panggèndèng dria
ngraket tjatoer nepsoe
ireng abang koening séta
pira-pira maleksa maketi-keṭi
roemasoek mring djiwangga

getoen temen oeripkoe ingoeni 51.

tetep soektji tan katjakrabawa
nora arah nora enggon
ireng bang poetih emboeh
idjo biroe dadoe mjang koening
kapan soen bali marang
oeripkoe roemoehoen
wahjèng pati madya pada
kok mengkono rasané wong darbé ati
wong mengkoe kajat anjar

kajoen anjar kodrat iradati 52.

ngèlmoe samak basar mjang aliman
ngrekasa temen rasané
pantja prenawa koedoes

kabèh wandaningsoen sekalir
 djro djaba ora ana
 kang ginawa mantoek
 kanggo oeripkoe nèng kana
 datan kena kabèh iki woedjoed nadjis
 djembar toer dadya wisa

roepa-roepa goemlar djroning pati 53
 pati donja ngraket pantja dria
 nganggo kajat kajoen kié
 tjatjah sipat rong poeloeh
 mèh kapéntjoet dérèngsoen mati
 panasaran majoeta
 swarga nraka goenggoeng
 kabèh ikoe kena roesak
 woedjoed batang reged aroes amis batjin
 tjotjog daliling koer'an

wa ama ngamaloedjé patoeni 54.
 goemlaring alam donja goestika
 lah bener temen maknané
 majit pating biloeloeng
 ngétan ngoelon angoepe doewit
 boesana wastra moelja
 sosotya mas mantjoer
 datan wroeh kabèh goestika
 ,noenggang kréta sias bèndi ikoe majit
 prandéné ambeg sia

wong dèn-séba ngetangkang nèng koersi 55.
 soegih banda wisma di rinengga
 boengah temen penganggepé
 apa ta nora weroch
 barang goemlang donja sekalir
 hjoen poelasta wor kisma
 prandéné goemoenggoeng

ho o wlas temen soen pađa
 nora weroeh tjiri jèn wandané majit
 dé arda koemawawa

drenging tjipta djeng pangran Sitibrit 56.
 kajoen kajat mampir raganira
 njipta kesasar parané
 donja neraka agoeng
 mengkoe pantja dria kawadis
 loemjat goemlaring djagad
 soerja soeroep-soeroep
 woelan isining donjardja
 radja brana dadya panggođaning pati
 marma tékad poelasta

41ste ZANG; dichtmaat: SRINATA.

dérambeg oelah djiwita 1.
 seh Siti djenar kaesti
 mrengkang saking wali sanga
 djemak kias dalil kadis
 toemoelar njakrawati
 kasoep kasoembagèng tjatoer
 boedyarda widajaka
 goenardika ngatas kawrin
 kang tjinipta donja ingaranan laja

djroning pati swarga nraka 2.
 bagja tjilaka pinanggih
 jéka goemelaring donja
 tjotjog dalil smarakanđi
 analmajit pikoetri (koebri)
 wa jadjidoe kalibahoe
 satoehoené wong pedjah
 roemaket djiwangga manggih
 gegandjaran soerga lawan neraka

- ia ikoe sapoenika 3.
 woes pira-pira nandani
 soeprandéné wali sanga
 akèh keliroe nampani
 mangkja ingaran oerip
 bésoek dèn-arani lampoes
 mangka sèh Lemah abang
 rintén ratri mardi boedi
 goena dibja ing kawroeh moeksaning angga
- moeridnja Djenar sekawan 4.
 kang woes bidjaksa kakiki
 djoega wasta ki Bisana
 ki Wana-baja kekalih
 ki Tjantoele kaping tri
 ki Pringga-baja ping tjatoer
 poenika kang woes pana
 pramanem tékad sawidji
 mantep tetep kamoeljan ing tembé gesang
- donja ingaranan pedjah 5.
 mengkoe ala lawan betjik
 lara kapénak mjang bagja
 tjilaka nraka soeargi
 tetep sadjroning pati
 marma kabèh kang woes giloet
 ngraket kawroehnja Djenar
 rintén ratri minta oerip
 tan kewawa nglakoni pati nèng donja
- katalah para siswantara 6.
 mantja désa mantja nagri
 ngatas podjaran moeljardja
 anoni toea djaloe èstri
 raraton oelah mardi
 dé wawedjanganing kawroeh
 Lemahbang ring sekabat

winroehken poerbaning oerip
kaping kalih wroehken pelawangan gesang

ping tiga panggènan bèndjang 7.
oerip langgeng tan pantawis
ping tjatoer panggènan pedjah
kang linakon ing samangkin
lawan malih paring wrin
djoemuengnja kang maha Loehoer
dadiné boemi kasa
para moerid ingkang tampi
katah siswa manglaloe golèk prekara

liwoeng anèng marga-marga 8.
jajah koendjana ambeg dir
loemakoe tan gelem njimpang
nékad noendjang tjiptèng galih
pamrih karampok noeli
moelih marang tetep idoe
tan betah anèng donja
darpa ngoepaja hjoen panggih
sanja gila sedaja noekarta

ing pasar gègèr poejengan 9.
wong nékad ngoepa prakawis
mamrih songkolan tabokan
pepentongan ngoenoes keris
gja kondjoek Sriboepati
toemoelja dedawoeh mikoet
katjekel gèdèng asta
sekala ladjoe dèn-sepir
anèng boei sanja manglajoe pralaja

toer dèrèng nganti kapriksa 10.
ketrangan sedyaning kapti
dènira karja roehara
Srinaréndra dawoeh malih
kinèn ngoepaja moerid

sèh Lemahbang kang madjenoen
 hjoen kapriksa ingkang trang
 doepjantara ari malih
 noedjoe pasar ana tjatoer sabat Djenar

karja dredah moerang kaprah 11.
 gja tjinekel ing pendjagi
 Bintara woes tinalenan
 katoer ngarsaning Narpati
 kapriksa paran mami
 moerang silaning toemoewoeh
 mangsoeli tanpa krama
 moeng ngoepadi dalan oerip
 nora koeat lama nglakoni palastra

ingsoen moeridnja Sitibang 12.
 kang goenardika reh ngèlmi
 poetoès doega lan wetara
 tetèla ing donja mati
 djlèh bosen soen oemaksi
 goemlaring bangké ting bloeloeng
 majit sepirang-pirang
 ratoe pengoele pepatih
 djaksa kabèh soesawa temah goestika

pra olia wali sanga 13.
 santri-santri kjai-kjai
 batang kabèh nora wikan
 prandénè peksa ambeg dir
 koemawawa wong mati
 pinardi sembahjang soedjoed
 manembah nama Allah
 sedjatiné donja iki
 nora bisa weroeh sipatnja Hjang Soekma

goejob moeridnja sèh Djenar 14.
 moerang kramaning lestari
 èstri pria beg barama

marma kjèh prekara dadi
 daredah kadya baring
 warna-warna ngoepa lajoe
 ana adjak soedoekan
 toembak pedang tjiptèng galih
 soepajané moelih marang djaman gesang

moerid kang tan nglaloe djiwa 15.
 ngoembar witjara tan apti
 marang tangga-tangganira
 mengkana woewoesnja moerid
 èh kantja-kantja mami
 ana déné kawroehamoe
 sira kenèng pitenah
 pemboedjoeknja wali moekmin
 kang soepaja ngerèh tan nganggo prabéa

semana soeltan Bintara 16.
 sadarpa ngoengoen ing galih
 doepi katàhing prekara
 sabèn-sabèn tampi warti
 ing mantja pradjà dèsi
 ana wong liwoeng rèh doedoe
 ngroesak ardjèng prenatal
 ngajoe pati lir poenagi
 wong koendjana moeriduja sèh Siti reta

sedéné Srinaranata 17.
 tampi pratélaung patih
 lapoernja pratinggi désa
 wonten doer kertartèng boemi
 datan mamrih poenapi
 moeng ngoepadi marga lajoe
 sabatnja pangran Djenar
 nata gja ngandikèng patih
 èh ta paman sira nglakokna doeratma

- tjaraka nrang karti baja 18.
 sandi tarèk talboelngèlmi
 marang doekoeih Krendasawa
 ring wismèng pangran Sitibrit
 peṭoek mjang slajèng warti
 dérandoem kawroeh bek goeroe
 mahja midjang penasar
 gèsèh ngadating leloeri
 matoer noewoen sendika rekjana patya
- manoeding kalih poenggawa 19.
 kang ahli rasaning èlmi
 toer wong goenarda soesastra
 soertining sedya winangsid
 sendika wisata glis
 lestari praptèng deḍoekoeih
 woes panggja ngatas kara
 ing rèh loekitaning kapti
 pangran Djenar sigra djarwa tanpa wrana
- katabah panoenggilanira 20.
 sesarengan tampi ngèlmi
 doeṭpi woes trang tjakra karwa
 pamitan mantoek lestari
 tan tara anèng margi
 praptèng Bintara tjoemoendoeḱ
 ngarsané kjana patya
 gja dèn-irid mandjing poeri
 kondjoek Nata natoer lampahnja dinoeta
- poerwa madyaning wesana 21.
 langkoeng ngoengoen Sriboeṭati
 ngundika èh paman patya
 paran pamoenahmoe dadi
 srauané brasṭa wèri
 Sitibang maling madjenoen

menawa ngambra-ambra
 boeka roesianing boemi
 kjana patih matoer doeh goesti prajoga

padoeka pribadya panggja 22.
 matoer pramodaning wali
 wonten doertaning agama
 moerang pranataning diini
 rehning poenikoe moekmin
 toer antoek asma kaseboet
 pangéran tandra moektas
 kawroeh soesilaning gami
 ngatas karsanira kangdjeng wali sanga

petoek Naréndra boesana 23.
 roemanti tindak ing masdjid
 tan tra prapta toer prenatala
 pra wali koermat -ing linggih
 gja salaman waradin
 gantya-gantya noelja loenggoeh
 parek lan Srinaréndra
 tjinakrana karja gati
 wali sanga reh loekita pasang karna

noelja sinoewoen Bintara 24.
 matoer ing Bénang sang jogi
 poekoeloen atoer oeninga
 ing waktoe mangkja keh djahmi
 ngleboer prenatalèng adil
 brasta silaning toemoewoeh
 sekel mlidja noekarta
 soeda kertartaning grami
 pradja rengka gempal ardjaning widada

pasar-pasar marga-marga 25.
 doesoen-doesoen tegal sabin
 poendi gen pangoe padjiwa
 kadatengan djanma karti

mangarep ènggal mati
 dirèng pandjagi amikoet
 koela priksa atoernja
 angoejadi dalan oerip
 pjambakipoen donja ingaran prelaja

sasambatnja boten kiat 26.
 kadangon roemaket pati
 tandang bisanambeg doerga
 jajah kasmala mèt pati
 saladjengipoen mandjing
 pandjara nèng boei lajoe
 sampoen katàh lepia
 mekaten wahjaning pamrih
 déné doesoen ajon sami ngrampok sia

dadya tawoeran boedjana 27.
 datan kenlat siang ratri
 koela oepadi kang moerwa
 wèh kawroeh mekaten panggih
 djeng pangéran Sitibrit
 kang kondang djoemeneng goeroe
 kagoegoe para moeda
 temah moerang silèng oerip
 reh widjangnja donja poenika goestika

kaoela ladjeng njoendaka 28.
 kita poerih mandjing moerid
 dwi goena srana bidjaksa
 sampoen kawidjang nampèni
 tiangipoen poeniki
 kang koela kinèn gegoeroe
 doepe sampoen matoer trang
 amba ladjeng sowan mriki
 ngatas karsa sarèhning bangsa olia

lamoen koela roda-paksa 29.
 tindaking negari krami

pinten bobotnja sèh Djenar
 soenan Bénang ngandikaris
 bener djebèng Narpati
 koedoe remboeg wali woloe
 sabab pangran Lemahbang
 woes djoemeneng wali loewih
 jèn mengkono soen pribadi kang oetoesan

wis Soeltan sira kondoera 30.
 tembé jèn ana gineming
 djebèng pesti ka-atoeran
 tibaning krampoengan mesti
 sendika Sriboepati
 moendoer woes datan tjinatoer
 oetjapen wali sanga
 sanja goesti ingkang dadi
 sajogjardja mahjèng koekoem madya tama

42te ZANG: dichtmaat: PANPANGGOELA.

kangdjeng soenan Bénang ngandikaris 1.
 èh kantja moekmin paran sajogja .
 pangran Djenar karja dédé
 mindaka tamèng kawroeh
 ngèlmoe sréngat sintroening lahir
 paréntah soebkanallah
 njegah doersilajoe
 manrih sampoernaning gesang
 mangkja Siti reta hjoen boeka wewadi
 babar wadining djagad

sréngat nabi Moestapa weradin 2.
 midrawèngrat ngloehoerken Pangéran
 serana salat poedjiné
 djoendjoeng kraton Jwang Agoeng
 brasta wèri tobat nring masdjid

soepaja pra widada
 idoep praptèng lajoe
 kagantoengan swarga uraka
 woes biantoe wong Djawa kèh ngleksanani
 wirja tentrem soekarta

mangké Djenar miak aling-aling 3.
 miridaken ngèlmoe ngroesak surak
 kadi poendi sajogjané
 lah poenapa karampoeng
 poenapa ta dipoen-timbali
 tanggap djeng Kali djaga
 rèh prajoganipoen
 katimbangan ngaben rahsa
 jèn tan arsa pinaring sasmita gaib
 kinèn mantjas kang tjeta

leres lepat pangetjoepnja misil 4.
 sesaged-saged winoelanga
 jwa kaloeroeng ngèlmoe anèh
 lamoen maksa bagoegoek
 koela miwah sakantja wali
 prapta ngampil krampoengan
 wedananing koekoem
 dé lamoen pareng ki loerah
 kang ka-oetoes moerid kaoela kekalih
 pangran Bajat sèh Doemba

aben rahsa sasmita kang gaib 5.
 noelja soenan Bénang adedawah
 pangran Bajat woes tjoemaos
 lan sèh Doemba nèng ngajoen
 liningan èh pangran sirèki
 soen doeta ngatas kara
 panggia wong madjenoen
 kang dedoekoeh Krendasawa
 sèh Lemahbang kang arda midakèng gami
 timbalana mring Demak

- lamoen mopo paringana misil 6.
 lambang sasmita patang prekara
 konen ngetjoep sakbeneré
 lan djarwanana ajoe
 hjoen poenapa dérambek tikin
 soedarsananing Soekma
 dalil koer'an soen wroeh
 pira-pira tjatjegahan
 lamoen meksa niredoet silaning agami
 énggal noeli balia
- lakoenira djebèng soen kantèni 7.
 ki sèh Doemba kalih woes sendika
 loemampah amoeng wong roro
 tan dangoe karwa rawoeh
 doekoeih Krendasawa oemandjing
 balé langgarnja sèh Bang
 salam ngalaékoem
 pinoedjoe sèh Djenar lagja
 soeng sadjarwa moerid ingkang anjar mandjing
 nèng sadaleming langgar
- marma datan opèn tamoe prapti 8.
 moeng marsoedi dènira mimidjang
 para moerid lanang wadon
 pangran Bajat ping teloe
 oeloek salam tan dèn-wangsoeli
 ladjoe mleboe kéwala
 karwa djadjar loenggoeh
 brasta silaning prenatal
 Siti djenar nora ngegéwa sedami
 tansah pambéngatira
- njamboeng sabda pangran Bajat angling 9.
 èh anak sèh Djenar praptaningwang
 dapoer loemakoe sapakon
 pra wali sabiantoe

animbali mring sira noeli
 kériða laksitèngwang
 mandega tjatoermoe
 rengen sabdèng wali sanga
 wantoe-wantoe nora kena mopo karsi
 kagjat sèh Siti reta

èh paman sira loemakjèng toeding 10.
 wali sanga nimbali maringwang
 bab ikoe apa perloené
 sanadyan pari latoen
 soen tan arsa rèh doedoe abdi
 kita nora kapréntah
 djer wali lan ingsoen
 pada daging woedjoed batang
 sawetara engkas bosok dadya boemi
 kok tjoemantaka ngoendang

ngong nèng loehoer boemi ngisor langit 11.
 darbèkingsoen pribadi poerwèngwang
 soerja tjandra mlakoe déwé
 tandané ngoeni soewoeng
 nora kanta tan ika iki
 doepi ngong praptèng pedjah
 nèng donja dedoeloe
 mabarang isèning donja
 ananingsoen déné kéré mèloe darbi
 pada lan wali sanga

nimbalana wong kang moeda pingging 12.
 pasti gelem sowan derakalan
 saking wong tjoebloek boediné
 sédjé kaja wakingsoen
 wong waskita soertyèng pangèsti
 widihja mardi goena
 tan kena kasedoel

kapoesan wong santri nglampra
soelap palsoe ngakoe tjedak maha Soetji
tan wroeh wandané batang

ider ngèlmoe saben wong dèn-doli 13.
kinèn neubah Hjang mring masdjid Demak
djroné ana Allah goroh
soen ngoeni miloe soedjoed
praptèng mangké getoen kepati
tan wroeh koeandaningwang
lahirnja Jwang Agoeng
anané djeneng manira
mangké kena ngarani kaoela goesti
rèh anèng djaman pedjah

bésoek jèn woes soen pribadi oerip 14.
tamtoe tan ana goesti kaoela
moeng kang oerip ingsoen déwé
langgeng tan ana lajoe
djoeleg nikmat nèng tetep soetji
marmèngsoen arda soesah
sedih mengkoe lajoe
roemaket swarga neraka
panasaran pira-pira djaman pati
jéka donja poenika

nora betah soen nèng riki mati 15.
kepéngin moelih djoemeneng gesang
djaba djero nora doewé
déné kéné kemaroe
djawi kalboe kaoela goesti
mengkoe lara kepénak
sadjroningsoen lajoe
èh pangran Bajat nèk sira
nora wikan woewoeskoe mengkono iki
tetep sasar sèwoe mat

- pantes baé seneng djaman pati 16.
 kasenengan sarwa-sarwi ana
 pantja driamoe nenonton
 koepingmoe kroengoe angkloeng
 djroning ati wroeh gending bribil
 nadyan ati ngoelama
 ketoe kenong ja wroeh
 roemesik noetji wedana
 ésoek soré kitjah-kitjih sabèng warih
 kinarja mrada raga
- sadjatiné boedimoe prana tis 17.
 ambaliŋtoek nasaraké oemat
 djengkang-djengking ésoek soré
 djarmoe gandjaran bésoek
 swarga nraka kanŋil roemakti
 wong nganti karandjingan
 déning oedjar palsoe
 kasèp sembahjang trataban
 woes mengkono wong kenèng pamboedjoek èblis
 gèbas-gèbès dikiran
- apa tan wroeh jèn wandané daging 18.
 otot baloeng soengsoem bakal roesak
 prié lèhmoe betjikaké
 nadyan salat ping sèwoe
 sadinané tan woeroeng mati
 awakmoe kang kapoelas
 bakal dadya leboe
 djer wandanira goestika
 apa wali moelih bisa gawa daging
 paman ikoe wis ora
- lah bok adja dahwèn marang mami 19.
 nimbali sèh Djenar wong bidjaksa
 menawa kwiak warnané
 palsoené nora pajoe

lamoen nganti akèh djalma wrin
 djer wali kabèh krénah
 ngapoesi wong tjoebloek
 tjoba sira pangran Bajat
 soen takon apa woes wroeh maha Soetji
 petèkkoe doeroeng priksa

adja manèh roepané Jwang Widi 20.
 malaékat baé doeroeng wikan
 nadyan malékat kang tjopot
 sirèkoe doeroeng weroeh
 moeng bingoengmoe déwé kopikir
 ngoepaja goesti Allah
 tan bisa ketemoe
 kana-kana ora ana
 kéné doedoe temah boedimoe ko-èsti
 angen-angen Pangéran

kagjat pangran Bajat nabda aris 21.
 mjang sèh Doemba nglabirken panedya
 é sèh Djenar jwa mengkono
 padoeka sèwoe kliroe
 donja iki ingaran pati
 ana swarga neraka
 ikoe temboeng loepoet
 nora kaprah djemak kias
 dalil kadis soelaja kang sira èsti
 noet pikir koerang ardja

mangkja sréngat Arab meratani 22.
 tanah Djawa temah narik tama
 kabèh woes ajoe boediné
 mangké sira maatoengoe
 kaboel wrata mantja negari
 moemoeroek ngroesak sarak
 donja aran lajoe
 ngakir ingaranan gesang

- swarga nraka katemoe ana ingriki
 jéka wong ngleboer kaprah
- katampanan wong kang moeda pingging 23.
 mangké arda wong moerang kertarta
 awit widjang ta mengkono
 lah endi gandoelamoe
 koer'an apa kadis poenapi
 déné tan loemrah katah
 Lemahbang soemamboeng
 ho o déné sira toena
 dadya wali tan weroeh oenining tapsir
 betjik dadia boedjang
- ambelajang loewoeng angger oerip 24.
 jèn tinari mati kipa-kipa
 ambegmoe pasrah njawané
 kapoendloet rintén daloe
 lega lila woewoesmoe kidib
 toer weroeha gredjegan
 didjaloek njawamoe
 lah ikoe bédané apa
 boedjang Baoedjajan karo para wali
 jéka lah lagi pada
- èh pangéran Bajat sira hjoen wrin 25.
 gegandoelakoe mamèt kitab apa
 hé é boèdo temen kowé
 lèhmoe ngadji gegoeroe
 wong Semarang prapta ingriki
 proehita ngèlmoe rahsa
 déné sira limoet
 ngèsti tjatoer ngajawara
 dalil koer'an nora pisan sira boedi
 moeng mèstoe swara dora
- nora pisan noekmèng tyas oetami 26.
 jèn mengkono tjiptamoe kesasar
 loewih betjik dadi kadèt

ikoe wong demen idoep
 nadyan ngoetil anggeré oerip
 warokan Panaraga
 kang kaja tékadmoe
 ngakoe wali loewih gampang
 soeprandéné kagèt wroeh klakoean mami
 mamèt sorah moesakap

roengokena rapalé kang moeni 27.
 kajoen daim la moetoe abadan
 kang mengkono pardikané
 bangsa oerip tan lajoe
 langgeng ing salaminja oerip
 mila donja poenika
 doedoe aran idoep
 pratandané sira pedjah
 anèng donja donja ingaranan pati
 lah paman rasakena

walmajitoe pingalimilkoebri 28.
 joedjidoe kalibahoe tegesnja
 wong nèng alam koeboer olèh
 awak-awakan nemoe
 marma tanpa nraka sawargi
 wroehanamoe samangkja
 pangran Bajat moewoes
 lah endi swarga neraka
 soeu hjoen weroeh doedoehna soen tjateti
 katoer ing wali sanga

pangran Djenar angandika malih 29.
 mring kang paman pangéran Tembajat
 mengkana pangandikane
 èh paman wroehanamoe
 swarga nraka woedjoed kekalih
 toer saking kedadéan
 kitab moepit neboet
 analdjanatoe wannara

woedjoedani makloekatani lirnèki
alana sapoenika

swarga nraka samja woedjoed kaksi 30.
toer dinadèkaken mangké ia
ingsoen kias planggerané
kabèh woedjoed kang leboer
tandànira sawarga manik
ngong bèngkas babar pisan
sawarga kang loehoeng
seneng lan tjondonging manah
nora koerang wong nèng kréta mrebes mili
odjogan ngoera-oera

gandang sindèn gending djentik manis 31.
giak-giak nembang lan loemampah
kinanti meloeng swarané
tan doemèh wong mimikoel
géndong njoenggi barang njenjangking
odjogan mring ing Demak
ana swarganipoen
rèh seneng parenging praua
toeroe séwan bantal dingklik akèh tinggi
djro djiwa soeka wirja

wong nèng swarga barang sarwa-sarwi 32.
jèn loeloengan kapénak kang badan
bèndi kréta glèdèg-glèdèg
jèn nerakané rawoeh
mrebes mili sagarwa siwi
woes pira-pira loepja
mokal sira tan wroeh
kadang nglakoni woes paham
nora soesah paman soen djèrèngi malih
kang moeroek marang sira

marma woes tétéla donja iki 33.
djeneng pati mengkoe swarga nraka
para moekmin wali bangké

nadyan sa-iki doeroeng
 nora soewé bakal nemahi
 ingsoen lan sira pada
 goestika lelakoe
 lah élinga jwa mengkana
 koemawawa dadya kongkoman soemrintil
 moeng dopahi tjarita

sang sèh Domba anamboengi angling 34.
 adoe kangdjeng pangéran Lemahbang
 bok sampoen mekaten anggèr
 kaprah poenika oenggoel
 nadyan leres namoeng sakedik
 salah mratani djagad
 toer sadjatinipoen
 klintoe pamoerading koer'an
 kalih déning milih djoemenengnja agami
 antoek behaloeh Nata

43te ZANG: dichtmaat: PANGKOER.

djeng soeltan Adi Bintara 1.
 njantosani Arab koekoem agami
 sing sapa natjad gegoejoe
 tentoe antoek siasad
 boten jogja boten kiat kawon goejojeb
 sréngat wor negara krama
 tan gandra sapinten ngriki

poenapa boja kèngetan 2
 brasta Madjaleugka poerwaning santri
 soepradéné sirna larot
 katempoeh sabilollah
 toer Naréndra binatara soegih wadoe
 anggrèh pra boepati arja
 boten kwawi mengsah santri

- rèh lagja djinoeroeng ing Jwang 3.
 gama Arab awrat tataning boemi
 moela ing mangkja dika hjoen
 mindakèng wali sanga
 boten wandé Krendasawa dadya awoe
 agama roemaket pradja
 lah èngeta narik jakti
- dé padoecka mengkoe tékad 4.
 kang mekaten jogja kagem pribadi
 sampoen kinarja memoeroek
 ring siswantara moeda
 rèh roehara daredah dadya madjenoen
 soeda widyaning widada
 droehaka goeng mandjing sepir
- wonten kang dadya tawoeran 5.
 toer karampog sinempal-sempal mati
 wong karja roeharèng dlanggoeng
 pasar-pasar soengkawa
 dé arda walépa dènja giloet kawroeh
 nadyan ngoepa dalan laja
 nanging penasar kang margi .
- saroe potjapaning woentat 6.
 kondang tjatoer terah-toeroening wèri
 wèri-werining pradjagoeng
 kagoenggoeng moerang ardja
 ngroesak karta saroening djana sawegoeng
 wong hjoen saé wonten ngrika
 kedah saé wonten ngriki
- oetjapen para sekabat 7.
 sèh Sitibang sekawan kang woes moeksis
 tan tebih mareg nèngrikoe
 wasta ki Pringga-baja
 doepti mireng sabda sèh Doemba gja namboeng

nabda kadoek manoechara
eh kakang Doemba prajogi

atoer dika mring djeng pangrau 8.
sarta leres-leres dika pribadi
djer sampjan seuing toemoewoeh
nèng donja barang goemlar
sarwa-sarwi bangsa wastra bagoes-bagoes
gampang ngrénah adol oetjap
sasat boeroeh adol trasi

wirang isin angger gesang 9.
lamoen moerid Sitibrit kang woes moeksis
ring roeroepan tan kapéntjoet
aseneng goemlaringrat
moeng angèsti troestaning tyas tembé idoe
mangké djiwaningsoen toenggal
lan batang kang djadjemberi

sabisa-bisa koemedah 10.
ngoepa marga dirèngsoen ngoepa oerip
djiwèngong bosen andoeloe
kanoenoetan bebatang
woeda ngelih soen katempoeh loeroe boetoeh
sanadyan ana Pangéran
nora kena dèn-djaloeki

djaloek bebed djaloek sega 11.
nora olèh katempoeh soen pribadi
djarik klambi iket saboek
toekoe marang prombèngan
ingsoen ngelih djadjan sega iwak doedoeh
kaprié gonkoe mangéran
Allah-Allah ketan lopi

pinoedji sinembah-sembeh 12.
djeboel ora bisa awèh ridjeki
temah katempoeh oeripkoe

ngoepaja saben dina
 didjaloeki maring majit daging noenoet
 kang bakal soen tinggal batang
 tan kena ginawa moelih

eh rusakna ki sèh Doemba 13.
 tjatoer kita lebokna sanoebari
 jèn woes trang bocangen semproeng
 rèhning tan seneng sira
 moeng anggoegoe batangmoe kogawa mantoen
 mring akérat gawa batang
 nora woeroeng mati malih

djer tjiptanta mring sawarga 14.
 kotemeni gawémoe djengkang-djengking
 kitjah-kitjih ketjeh banjoe
 jèn wis noeli sembahjang
 marep ngoelon rèh koelon enggon Jwang Agoeng
 nanging kodjaloeki sandang
 pangan pesti ora olih

lamoen pangadjaraningwang 15.
 sèh Sitibang donja ingaran pati
 marma tan ana Jwang Agoeng
 malékat donja sonja
 nanging bésoek jèn oerip ingsoen tatemoe
 kaðang soen djoemeneng Allah
 lah ing kono kita moedji

jèn sa-iki kinèn nembah 16.
 maring masdjid ingsoen doedoe wong kapis
 kapisan Pangéran emboeh
 boeh kéné emboeh kana
 woes mengkono jèn lakoéné santri goendoel
 gegandoelan kandiollah
 mendem Allah woeta toeli

- sédjé soen moerid sèh Djenar 17.
 nora goegoe tjatoer jèn datan oening
 ngoekoehi saréngat doeroeng
 jèn bakal tembé toena
 èh ta Doemba kabèh pikiren woewoeskoe
 djro dādamoe ana koer'an
 roedjoeke sèh pesti oening
- pangran Tembajat ngandika - 18.
 èh wis pada menenga jwa tjariwis
 moeng anak Djenar karepmoe
 katimbangan ring Demak
 apa gelem apa mopo ngong hjoen ngroengoe
 jwa kakèhan meḍar tjipta
 padoe baloeng tanpa isi
- pangran Sitibang wetjana 19.
 hé o déné ngèjèl temen sirèki
 wong dadya doeta moeng toetoer
 soen tan gelem toemrapta
 adja ingkang adjoer moemoer dadya glepoeng
 manira pesti tan soemlang
 malah boengah kita oerip
- soen mati soegih droehaka 20.
 rina wengi roemaket uraka api
 lara kapénak tinemoe
 boengah soesah soen sandang
 sédjé lamoen kita mahja saking lampoes
 toemeka oerip sampoerna
 langgeng nora ika-iki
- pangran Tembajat manabda 21.
 èh anak mas tetep sira woes beling
 loemoeh karèh ambeg liwoeng
 tan singlar lara-lapa

jèn mengkono karsanira ingsoen soekoer
kedjaba ikoe soen tampa
welingnja djeng soenan Kali

kinou maringken sasmita 22.
patang pasal tjoepen ingkang patiti-
sidji bab kala Jwang Agoeng
karja goemlaring djagad
prabot apa barang apa bakalipoen
roro bab kinèn tetanja
endi omahnja Jwang Widi

teloe bab kalonging njawa 23.
saben dina nganti entèk mring endi
tjatoer bab kang maha Loehoer
roepané kaja ngapa
pangran Djenar mantòek-mantòek goejoe goegoek
ikoe tjangkrimaning botjah
gja ngandika maring moerid

ki Bisana kang nèngarsa 24.
oh Bisana babaren lambang iki
rèh tjangkriman remèh tjoebloek
kowé baé kang mantjas
lah madjoea sira dadya wewakilkoe
matoer sendika krepana
ngangseg kepara nèngarsi

moendjoek jajah madoe branta 25.
doeh djeng pangran Tembajat amba darimi
mutoehoe dawoehing goeroe
mantjas sasmita toean
lamoen lepat sajekti mininta ampoen
pinten banggi kaleresan
koela tiang daja pingging

djanma soedra toeroen désa 26.
 nora karja koetoeng silaning krami
 sadjeg djoemleg ing doedoekoeh
 toena pasang witjara
 dèrèng naté wrin pasamoean djanma goeng
 tamtoe kirang joda pradja
 wimbaning ling toena loewih

toer goemeter goeragapan 27.
 glogap-glagep koewoer kaworan adjrih
 djirih djaragan wong doesoen
 sampoen kirang aksama
 boedi ketoel kitāl gratoel lantih bliloe
 kadjibah soemanggem karsa
 wakilnja djeng goeroenadi

kasikoening toena krama 28.
 dadya woeroek koelèsti djrouing pati
 kepatoeh salaminipoen
 pangran Bajat ngandika
 soen tarima sadoeroengé wahjèng woewoes
 woes djaragan kowé désa
 tjingkrang kramaning priaji

malah jèn bener sabdanta 29.
 ingsoen goemoen nuring sira kok patitis
 loepoet klèroe panggonamoe
 lah wis petjahren mara
 ki Bisana sendika bab kang roemoehoen
 Allah kang akarja djagad
 poenika sajoeta kidib

djagad rad poenika anjar 30.
 goesti Allah boten karsa kawadis
 daliluja la jatadkiroe
 ila moehdis tegesnja

- boten karsa dedamelan barang woedjoed
 menggah dadosnja ngalam rat
 woes joedrikoe maiati
- liripoen manggih kahanan 31.
 ngalam donja poenika la awali
 tau wonten wiwitanipoen
 katah jèn koela babar
 bok menawi kertas sakendang tan tjoekoe
 met wawaton saking koer'an
 anjaring alam sakalir
- kang kaping kalih pralambang 32.
 toean tanja wismanira Jwang Widi
 bab poenikoe boten éwoeh
 Allah manoe kma ing dat
 dat wadjiboelwoedjoed patjengkramanipoen
 la djamana la makana
 moenggèng dat wisma kakiki
- katah menawi kaboeka 33.
 boten tjoekoe kertas pos(!) pitoeng kodi
 semanten kéwala katjoep
 gantya lambang ping tiga
 longing njawa rintén ratri ngantos poepoet
 dateng poendi sirnanira
 i lah dalah langkoeng gampil
- njawa boja saged soeda 34.
 boten wewah gingsirnja karsa moelih
 saking pedjah dateng idoe
 langgeng tantara lama
 jèn kalongé sasat kawadis matoe toek
 gripis lir dèn-mangsa rajap
 pandjang jèn koele toeli-
- nadyan koela soedra désa 35.
 nanging poetoès parama basa kawi

krama ngoko nawoeng kidoeng
lagoe sansekrit tembang
boja kéwran oekara andjèrèng ngedjoem
nadyan dédé empoe-djangga
widajaka sawetawis

tjoekoep silaning di sastra 36.
pawiatan pangran Sitibang ngenting
siswa ngatas karèng toedoeih
kang ngadjar lwih bisana
ing kang tanpa jajah djamoenambek tjoekoep
mardi goenardika pasang
karna djiwatma nampani

patanja kaping sekawan 37.
moendoet priksa warnanja maha Soetji
kitab oeloemodin soeng wroeh
wallahoe lahir insan
wa batinoelinsan baétoellilahoe
djarwanja djaba manoengsa
poenikoe warnining Widi

batining djanma wismèng Hjang 38.
katak-katak djarwanja oeloemodin
jèn koelatoer priksa bingoeng
padoeka boten tanpa
bok menawi koela kagalih madjenoen
widjangipoen sèh Sitibang
kang sampoen amba tampèni

mila jèn amoeng penanja 39.
kang kadyèka koela saketi gampil
kagoeloeng gilig lir poengloe
kabèngkas sirna ilang
temah wangwoeng klowonganing djagad soewoeng
jèn kadjèrèng rat ibekan
mekaten kawroeh sèh Abrit

- poerwèng manoengsa winedjang 40.
 widjang-widjang siswa gampil nampèni
 sora tjeta boten bingoeng
 ing rèh djiwita tama
 tamèng boedya saking lajoe praptèng idoe
 wéla-wéla kasatmata
 ngégla kénging dèn-seksèni
- tanpa sintroe tanpa lambang 41.
 ngeblak blaka soeta boja mèt pamrih
 sirna panjakraning boedjoek
 lan soekrénah blas ilang
 slaja lawan goeroe-goeroe sanèsipoen
 ting klesik lir adol dandang
 toer datan sepi mèt pamrih
- koela sampoen rambah-rambah 42.
 poeroehita winedjang wali moekmin
 winroehken Moekamad-rasoel
 Allah Pangéran amba
 wahjèng sabda nenoentoen kaoela bingoeng
 kodeng mirang-miring ngawag
 ngawoer pepatukan sepi
- ngèlmoe Arab dados boeda 43.
 boeda moekir pamet waton djeng nabi
 tapa mati raga ngloejoer
 moebeng ngiras papriman
 lamoen kawroeh Arab sirna tapanipoen
 kedjawi woelan ramelan
 tjegah boekti baten apti
- nanging wali maksih boeda 44.
 tandanipoen sring mandjing marang sepi
 goea-goea kajoe watoe
 goenoeng alas segara

linebonan gentoer karsa ngiras lakoe
 pamrih katemoe Jwang Soekma
 jéka kadaoeng idjadjil

tjritaning para ambia 45.
 boten wonten kang tjegah mangan moetih
 ngloeat melèk tjegah toeroe
 poenikoe boja klampah
 kadjawi wong boeda badané winasoeh
 lah soemangga kagaliha
 pamantjas kaoela misil

44te ZANG ; dichtmaat: SEMARADANA.

langkoeng wagoegen ing galih 1.
 djeng pangran Bajat sèh Doemba
 wrin pametjahing pasemon
 amoeng moeridnja kéwala
 panengran ki Bisana
 makaten pangawroehipoen
 sa-iba sèh Sitireta

ngoenandika djroning galih 2.
 toehoe mardigoena dibja
 pangran Djenar sakmoeridé
 troesta boedyambek widada
 ing kéné kana kena
 lajak baé téga lajoe
 bidjaksaning kawroeh moelja

semana doeta kekalih 3.
 doepe sampoen tetéla trang
 ngèlmoe mjang kelakoewané
 Siti djenar samoeridnja
 sedéné metjah lambang
 toemoelja pamitan moendoer
 pangran Bajat lan sèh Doemba

- nanging datan dèn-wangsoeli 4.
 ladjoe moendoer pelarasan
 nèng margi grenengan karo
 sèh Doemba matoer djeng pangran
 koela biantoe tékad
 jèn mekatan kang tinemoe
 karja trimaning wardaja
- para siswa angantepi 5.
 saking djoedeg rèh pamardya
 pangran Djenar widjangané
 oepami koela mroehita
 balik mèstoe soekarta
 nèng ngrikjamba hjoen mitoehoe
 wangsoel brangtasmarèng ngilma
- pangran Bajat langkoeng wengis 6.
 ngandika dateng sèh Doemba
 èh Doemba adja mengkono
 ngoeni sira bangsa soedra
 ing mangké mandjing waswa
 kawirjan djenengmoe aroem
 woes dadya santri soehada
- paran karja malih kapti 7.
 mitoehoe sèh Lemah lintjad
 ngèlmoené tan loemrah ngakèh
 dé sirarsa moeroehita
 ing Demak koerang apa
 barang kawroeh nora éwoeh
 kadibjaning wali sanga
- woes pajo ènggal loemaris 8.
 ngleksanani rèh dinoeta
 tan antara laksitané
 praptèng Demak noedjoe pepak

pra wali lenggah rampak
 nèng soerambi samja goegoep
 wrin tjoendaka dwi toemrapta

woesnja samja kramèng moekmin 9.

sinreng wigatining sabda
 ring djeng Bénang andikané
 èh djebèng Bajat kajapa
 doeta ngatas wikara
 katemoe sèh Lemah-lempoeng
 dérarda kagila-gila

oematoer doeta kekalih 10.

leres pabrataning warta
 pra séswa sampoen raraton
 djaloe pria talboelngèlma
 ing rèh éndraning laja
 leres tékadipoen iðoep
 donja poeniki prelaja

kaṭah-kaṭah titi ngenting 11.

poerwa madyaning wesana
 sedéné wahjèng pasemon
 toemretjep katjoep sedaja
 toer wakil pametjahnja
 moeridipoen kang kaseboet
 ki Bisana nara karja

trah dama srawoengan dèsi 12.

prandéné goenarda krama
 jajah tjarakan karaton
 tjoeat terampil traugginas
 genep soesila madya
 koetjiwa sréngat kaleboer
 djabariah kadariah

roemaket kalih tan joekti 13.

mrengkang saking wali sanga

moeljèng masjid badé asor
brasta nembah Raboelngalam
jèn poen Djenar kapandjang
menggah latoe dèrèng moeroeh
prajoga siniram toja

menawi tembé malahi 14.
dadra wong oelah pratiguja
ngroesak soekarta pradjadjèng
wali sanga temah ina
jèn Djenar tan poelasta
boten wandé éra-èroe
roeroesoeh moerang kertarta

jogja noenten dèn-lampahi 15.
sirnané kawroeh doepara
widjangnja sèh Siti-ampo
soenan Bénang ngandika
èh jaji Kali djaga
prié prajoganing lakoe
pandoning Hjang rèh pidana

oematoer djeng soenan Kali 16.
saé nglempakaken para
-agoeng moekmin ngoelama kjèh
lan malih parloe katoeran
soeltan Adi Bintara
klempakan wahjaning koekoem
Siti djenar dèn-pantjaka

jogi dinten béndjing-éndjing 17.
pinrih rawoeh wantji loka
nanging oetoesana mangké
djeng Bénang noeding sekabat
woes winangsid rèh kadjad
ngatoeri ingkang sinoeloen
para wadya boeah pradja

- ing wantji tabasta éndjing 18.
 pepak kang para oelia
 loenggjèng srambi lir adaté
 satengah nawa djeng soeltan
 patih pengoeloe djaksa
 rawoeh para wali metoek
 koermat tataning oelama
- lenggah kangdjeng Sriboepati 19.
 pra poenggawa tata atap
 djadjar oeroet klenggahané
 moekmin samja djawab asta
 moebeng ganti-goemantra
 gjaso ing wetaranipoen
 soenan Bénang angandika
- èh djeng soeltan marma sami 20.
 soen atoeri siniwaka
 nèng srambi sakpara raté
 hjoen ngremboeg prekara doerta
 leres atoer andika
 pangéran Djenar bagoegoek
 migena tindak agama
- kita woes njoendaka maksì 21.
 ngèlmoe kalakoeanira
 déra memarid moeridé
 tétéla ngroesak kertarta
 silaning joeda pradja
 anenoentoen tétah doedoe
 katjah siswa mrih roehara
- donja ingaranan pati 22.
 tembé ingaranan gesang
 kadjabariah tékadé
 kadariah masoek angga
 reh éndraning pralaja

sakabat kang tanpa bingoeng
madjenoen ngroesak widada

paran jogianing pamboedi 23.
kang kapénak linakonon
soeltan matoer koela dèrèk
biantoe poelastanira
srana pradjoerit pradja
pangran Modang gja soemamboeng
poenikoe kirang sakétja

jèn rinabasèng ing djoerit 24
poenikoe dedé wong ngramau
saé dèn-aloes kémawon
sanadyan koekoem prelaja
saking lambat kéwala
kaoela sakantja rawoeh
samja maninggal loengaja

kangdjeng rahadyan dipati 25.
Wana-salam namboeng sabda
jèn mekaten koela mopo
njoelajani tata pradja
tindakuja djanmi hjoeha
nglahiraken oekoem saroe
antoek dèndaning bawana

pedjahuja djauma tan kénging 26.
mahja saking pala tjidra
rèh wonten djenenging kraton
kedah ratoe karja printah
moepakat katimbang rat
katimbalan jèn tan ajoen
dadya nawala wasésa

kénging tinelasan awit 27.
mogok dawoehing Naréndra
poenapa marginja dados

woes dawah serat prampoengan
winisésa sakarsa
boten kénging songkol pentoeng
sah tibaning koekoem pedjah

rèh poenika bangsa wali 28.
kalebet agoeng olia
tan kénging swiah sédané
nadyan kang kaleres ngisas
kedah sami pangkatnja
mekaten piagem oeloen
bjakta mèt pradjandji bjoeha

jèn boten mekaten goesti 29.
tjingkrang djedjering wiradya
poen patih sadarpa mopo
nistā donja ngakir siksa
dèn-gegoejoe bawana
soerja tjandra soesoep-soesoep
ngèrèng-èrèng adil kreta

lamoen hjoen katjidra ngoeni 30.
sampoen ngatoeri Naréndra
dèdemitan inggih dados
nanging maksaha toemindak
menawi waris goegat
sinten mangentar saéstoe
antoek wasésaning pradja

mila prajogamba goesti 31.
padoeka paring nawala
wasésa tjaraning kraton
patih pengoele lan djaksa
samja toer tanda nama
tetep krampoenganing kraton
mekaten rèh witaradya

- Naréndra petoek ing galih 32.
 sedaja moekmin oelia
 moemoedja mantra roemodjong
 atoernja najaka waktra
 tètès mèt waton bjoeha
 djeng soeltan sigra dedawoeh
 karja nawala wasésa
- djoeroe panitra tinoeding 33.
 gja manoerat waton adad
 lepia koena-koenané
 tantara rampoeng panitra
 katoer rekjana patya
 noelja kondjoek djeng Sinoehoen
 kapriksa tembajèng sastra
- pènget nawalaniradji 34.
 soeltan Adi natagama
 Bintara mandirèng kraton
 doemawoeha pakenira
 pangéran Siti rekta
 ing Krenda-awa dedoekoeh
 lwiring srat djeneng manira
- tanpi atoering pra elid 35.
 kang koempoel pradjèng Bintara
 sartané woes mirengaké
 patoeraning wali sanga
 pakenira mindaka
 ngleboer silaning toemoewoeh
 njanjampah dinil moestapa
- mangkja karsaning para lid 36.
 biantoe djeneng manira
 ingsoen timbali tatemon
 mring Demak mangadoe rahsa
 barenga doetèng pradja

jèn mopo ora oemèstoe
wasésa pagas loengaja

titi wahjaning srat pati 37.
Bintara kaping dwi dasa
Djoemadilakir taoen Bé
toempaking tjandra sengkala
nir djalma tjatoer toenggal (1410)
katandan sinochoen praboe
soeltan Adi natagama

woesuja Nata anandani 38.
patih pengoele lan djaksa
samja mèstoe tèken kabèh
wilapa kaboengkoes soetra
djenar dadya pralambang
kénging roekoen kénging rampoeng
gja katoer djeng soenan Bénang

woes tinampan gja anggalih 39.
kang sajogja dadya doeta
ngampil karampoengan sraté
sastra nawala wasésa
djeng soenan Kali djaga
oematoer prajoginipoen
kantja sedaja loemaksa

angandika djeng Mahribi 40.
lilima baé oetama
gawa sabat déwé-déwé
sidji djebèng soenan Bénang
loro djebèng Melaja
teloe kaki pangran Ngoedoeng
kapatnja pangéran Modang

lima soenan Geseng kanti 41.
sabat moeridnja sedaja
dé pangran Bajat nèng kéné

toenggoe masdjid lan sèh Doemba
soeltan sa-abdinira
kondoera ngreksa kadatoen
jèn moeridnja Djenar ngroda

peksa baring lir kang oewis 42.
pradjoerit wira tantama
konèn nganglang ésoek soré
roemanti jitnèng pradjardja
kangdjeng soeltan sendika
gja kondoer sawadya mestoe
patih sampoen kadawoehan

werata para boepati 43.
kinèn jitnèng karti baja
sèh Djenar sabad moeridé
oetjapen gangsal olia
wali sampoen soemakta
bekta santri patang poeloeh
bidal dateng Krendasawa

éloer nganggo sarwa poetih 44.
samja njangkelid djambia
gangsal wali ngarsa déwé
soenan Bénang pangadjengnja
tantara ènggal prapta
anèng Krendasawa doekoeh
djoedjoeg wismèng pangran Djenar

kapareng lenggah nèng masdjid 45.
lagja moelang para sabat
kang lagjanjar mandjing tarek
èstri pria djedjel rangap
saking mantja negara
pinoedjoe ingkang tjinatoer
dadining boemi akasa

- saking tapsir kaelani 46.
 noelja wali gangsal merak
 nèng panté langgar nabdalon
 tata kramaning oelama
 kangdjeng wali lilima
 sarwi salam ngalaékoem
 pangran Djenar tan nglegéwa
- étja dènja marid ngèlmi 47.
 lawan sekabat sekawan
 wali-wali tetamoené
 déra pasrangkara ardja
 pangran kèndel kéwala
 sigra soenan Bénang mleboe
 boeka pintoe langgar menga
- wali gangsal samja mandjing 48.
 pra moerid nèng panti djaba
 lenggah tan ana swarané
 sèh Djenar maksih minidjang
 kang swara tjeṭa sora
 tan maèloe ring tetamoe
 gja soenan Bénang ngandika
- èh djebèng lèrèna disik 49.
 soen doetauning pengadilan
 kinèn kapanggja ring kowé
 karsanirèng wali sanga
 biantoe kraton Djawa
 lah iki nawalanipoen
 ènggal sira tampanana
- pangran Djenar tan mradoeli 50.
 étja dènira djedjarwa
 gja serat ingoentjalakè
 tibèng pangkoné sèh Djenar
 maksa api tan mriksa
 kang serat tjinandak goepoeh
 déning soenan Kali djaga

- gja wetjana sora titi 51.
 tembajèng sastra wasésa
 poerwa madya wasanantèk
 pangran Djenar tan miarsa
 djeng Bénang angandika
 sarwi ngasta tanganipoen
 èh Djenar kang lagja *laja*
- menenga ingsoen toetoeri 52.
 gja lèrèn pangran Lemahbang
 pasang karna mirengaké
 dawoehnja sinoewoen Bénang
 lah *majit* praptaningwang
 sakantja dinoetèng koekoem
 pangadilan ing Bintara
- kinèn nimbali sirèki 53.
 srana nawala wasésa
 roekoen rampoeng dina kié
 jèn mopo tanpa pidana
 jèn sandika rahardja
 adoe soerasaning kawroeh
 moepakatan wali sanga
- pangran Lemahbang nabdaris 54.
 èh Bénang nimbali kita
 marang Bintara soen loemoh
 nora kabawah kaprèntah
 kedjaba djroning manah
 kang dedawoeh soen mitoehoe
 lia poenika tan arsa
- sabab majit pada majit 55.
 pagéné nganggo paprèntah
 wong nora ana bédané
 pada tan weroeh Hjang Soekma
 tan paé nambah asma

dé koemawawa koemingsoen
 dawoeh samining goestika

dé sira hjoen ngadoe ngèlmi 56.
 ngoesoesaken giloet rahsa
 pajo anèng kéné baé
 djandji wawaton moesakap
 kitab alam ngibarat
 nadyan anggitsuja wong lajoe
 ingkang nganggo pada laja

pangran Modang namboeng angling 57.
 èh kakang sèh Siti djenar
 lah poenapa patokané
 donja ingaran prelaja
 béndjang nama djiwita
 tjoba manira nedya wroeh
 lahirna wirajatira

pangran Lemahbang mangsoeli 58.
 èh Modang prastawakena
 tandjané oerip lapalé
 kajoen daim la joemoeta
 abadan tegesira
 oerip djoemeneng tan lajoe
 abadan salaminira

déné mangké djeneng pati 59.
 djarwané kitab talmisan
 èh roengokena rapalé
 walmajit ngalamoelkobra
 jadjidoea kaliba
 majit anèng ngalam koeboer
 anemoe awak-awakan

45te ZANG; dichtmaat: PANDANGGOELA.

mila koeboer soen gonken samangkin 1.
 awit oerip kita nemoe wanda
 woedjoed kawadis mengkéné

déné planggeranipoen
 aligalamoe koeloe moedjoedin
 saben ngalam koeanda
 dé ngong jèn woes idoep
 tertamtoe tan nemoe angga
 jèn manggiha katon tiningalan mangkin
 koesoes tjatoer manira

boja sanjar ingsoen bésoek oerip 2.
 nora ngawoer sapoenika pedjah
 oeripkoe tjengkramèng kéné
 anemoe djsim woedjoed
 baloeng soengsoem otot mjang daging
 getoen kesasar pedjah
 penasaran agoeng
 goda rentjana blis sétan
 pira-pira neraka roemaket djsim
 balenggoe ranté wédang

getoen temen déné kita mati 3.
 nganggo pantja dria sipat anjar
 weteng djerohan angamé
 ngelak ngelih katempoeh
 lara-lapa kadjibah mami
 getih daging noenoetan
 tar woen dadya leboe
 loeroe ingon saben dina
 bésoek lamoen ingsoen oerip pesti kari
 tanpa kena ginawa

akèh temen rentjananing pati 4.
 anak bodjo bapa bioeng sanak
 kabèh dadi goda gedé
 sédjé karo wong idoep
 tanpa apa amoeng pribadi
 nglak ngelih les-oe ora
 moeng moenpangat noetoe

soenan Geseug namboeng sabda
 èh sèh Djenar ikoe tan kaprah sirèki
 bener kalah tan loemrah

kang moepakat dahilmoe wong mati 5.
 nemoe awak léndjang nèng akérat
 kang tanpa gandjaran tembé
 swarga nraka sing woedjoed
 kang nampani gandjaran akir
 èstímoe arda salah
 njlajani pra djamhoer
 kitab koer'an tanah Adjam
 praptèng Djawi sinoeng moerad mring moenasip
 alam bésoek kasèksa

anénarik tyas tamèng doemadi 6.
 jwa neradjang boedi kadoerdjanaan
 masdjid dadya kidjab gedé
 manembah ring Jwang Agoeng
 ngegoengaken keraton Widi
 soepaja kjèh widada
 dadining toemoewoeh
 ngeker doertaning agama
 radja-kaja kéwan wana samodradi
 nora karja doeraka

anging djanma manoengsa kang djoeti 7.
 djeneng ala kahananing donja
 kabèh djanma sak-antéro
 kamoeljan oega manoes
 maka sira ngantepi boedi
 kaloeroeng doertèng gama
 brasta sembah soedjoed
 ujanjampah umbaning tama
 woes hjawara werata wedi ring goesti
 soemebar tyas soeséla

- mangké sira babar kawroeh pingging 8.
 ngabaraken midjang ngèlmoe nasak
 temtoe kadjoerang lakoéné
 krana donja ko-temoe
 katon ala toemoelar warti
 mratani tjakrawala
 djagad anggegoejoe
 ngérang-érang marang sira
 kawroeh donja kang katon sira singkiri
 tansah ngrebasèng karsa
- sèh Sitibang mèsem-mèsem angling 9.
 Geseng tjatoermoe tan pajoe sigar
 bribil sawidji soen emoh
 padéné wali ngasroeh
 tjatoer metit saloehoer langit
 ko-toendjang brangkang nglongan
 sanatimoe loehoer
 ingsoen woes toetoer bab donja
 enggon nraka doeka tjipta panas perih
 wroeh kabèh wong prelaja
- woen enggoné paran kita moekir 10.
 nadian djeng Moehamad ing koena
 antoek siksa nraka gedé
 kaboerak mlajoe njingoep
 njingit mandjing goea tana wrin
 saking delapé soekan
 moelih marang idloep
 goemlar donja owel éman
 emoh ninggal bloeboet loewoeng anèng boemi
 sédjé lan Siti reta
- rina wengi nangis ngéling-éling 11.
 getoen temen lamèngsoen kesasar
 mring donja mati mengkéné

anganggo daging baloeng
 noenggang kréta pajoengan sakit
 nèng kasoer kineboetan
 awak sroea kakoe
 toer wardajaningsoen soesah
 mikir-mikir sarwa koerang kjai pikir
 tetep donja neraka

soenan Ngoedoeng pasrangkara aris 12.
 èh ta paman pangran Siti djenar
 benermoe tékadmoe déwé
 amoeng gedéning loepoet
 sira wani-wani mamarid
 midjang ngèlmoe kadyèka
 wong kang tanpa manoet
 boebrah ardjaning prenatal
 akèh djamna nékad ngoepa dalam pati
 rèh tembé njipta gesang

marga-marga pasar-pasar tintrim 13.
 moeridira karjarda roehara
 kapetoek wong nékad baé
 rèhning donjana ratoe
 wenang wadjib bèngkas doeskarti
 kang kadya siswanira
 samja kèh kapikoet
 tinanja djawab tan krama
 pinandjara anèng sepir nglaloe pati
 woes pira-pira djanma

marna ingsoen sakantja toemrapti 14.
 woes kadjibah bangsaning oelia
 njirep tékadmoe mengkono
 adja kebandjoer-bandjoer
 sira mangké dipoen-timbali
 déning soeltan Bintara

ikoe soeratipoen
 karan nawala wasésa
 lamoen mopo woes kena ingsoen ngrampoengi
 djaboet loengajanira

wasésaning ratoe trang Jwang Widi 15.
 reh woes moepakat para bidjaksa
 sarak joeda nagri awor
 dadya rad djoega remboeg
 moetoës nalar kadya sirèki
 bagoegoek bangkang karsa
 bebaloehi doedoe
 awa doertaning pradjardja
 djaman moelja temah roeharawit déning
 Djénar klakoeanira

soenan Kali djaga manabdaris 16.
 èh sèh Djénar soen ringkes kéwala
 akèh padoe tanpa gawé
 moeng loro lakoenipoen
 lah pilihen salah sawidji
 oerip kelawan laja
 jwa mangro karepmoe
 pangran Lemahbang sroe tanggap
 pinjo gawé sapa gelem pilih mati
 mati soegih droehaka

ingsoen milih oerip kang tan mati 17.
 balik langgeng ora iki ika
 nanging jèn milih soen emoh
 nadyan ngong karsa idoe
 ja sakarepingsoen pribadi
 tan nganggo wali sanga
 ngoelihaké mring soen
 kaja doedoe moeknuin tama
 wong hjoen oerip djaloek toeloeng ring sasami
 lah mara seksènana

ingsoen moelih pribadi ring oerip 18.
 soenan Bénang soemamboeng wetjana
 Djenar keprié kanťané
 apa kang kanggo mantoek
 lelantaran dalané endi
 mèsèm pangran Lemahbang
 kowé wali tjoebloek
 ademen goemlaring donja
 lamoen Siti djenar bosen nora apti
 woes lantih dalan gesang

jèn si Djenar noetoep banjoe oerip 19.
 bangsa njoeda tirta kang nir mala
 bajoe kajat tjaraarabé
 sadjratoelmakripatoe
 tjatjah teloe ping teloe sidji
 goenggoeng sanga tirmaja
 mratani sakodjoer
 kateloe moempoeni karsa
 nomer djoega perloe wroeh loewih permati
 teloe poerbaning kodrat

nomer loro kodrat dajèng oerip 20.
 jèn kinoekoet boedaja soebrasta
 nomer tri teloe tjatjahé
 pandoeloe mjarsa amboe
 dajèng tirta kajat moerbani
 pantja dria soesawa
 koempoelnja katoekoe
 oening oenong aningena
 pintoe teloe kagoeloeng doemadi sidji
 djoemeneng Soekmantaja

warnanira idjo biroe wening 21.
 maja-maja lir boen tempoeh soerja
 jéka poerbané para wong
 bangsat badjingan kètjoe

kéré ngemis nglempré nèng margi
 pada lawan Naréndra
 wali nabi djamhoer
 tan siwah jajah kalpika
 ngoedrat poerwa madya wesananing oerip
 ingkang moerba masésa

doedoe daging baloeng getih koelit 22.
 doedoe eroh napas bènèh njawa
 éling angen-angen dédé
 tatkala ngéndranipoen
 saking karsa kasasar manipir
 nemoe wanda manira
 pati aranipoen
 tjangkrama woedjoed goestika
 moeng rahsané woes jajah rahsaning oerip
 oeninong oeningena

tjatjah sanga toemengkaring wali 23.
 wali sanga didjedjeri nama
 déwé-déwé kaja kowé
 nanging siramboeh maoe
 soen pastèkken doeroeng mangerti
 djaba sèh Maolana
 soenan Bénang emboeh
 emboeh denger emboeh ora
 soenan Kali moeng rasané baé oewis
 sanga nora oeninga

djer ikoe kang karan oewoh koeldi 24.
 nabi Adam kadoekan tjaloetak
 mangan woh koeldi lir ingong
 sanadyan para manoes
 kabèh pada taoe ngitjipi
 temah kasikoe kita
 wahjèng donja nemoe

sawarga lawan neraka
 aran pati lah rasakna para wali
 bingoeng sadjarwaningwang

awit kowé weroehmoe moeng sidji 25.
 déné ingsoen teloe babar-pisan
 jéka woh koeldi rasané
 banjoe kajat ranipoen
 kang tjengkrama moerba kawadis
 manoesa nora bisa
 mobah mosik moewoes
 djoemenengnja pantja dria
 saking tirta maja soerjaningrat djisim
 goenawan wibisana

barang apa katibanan mosik 26.
 boedajèng tirta maja lwih koeat
 getih daging nora bosok
 napas djoemeneng toeloes
 kadoem sanga midrawèng djisim
 djamaknja dadya tiga
 djroning sidji teloe
 soenan Bénang namboeng sabda
 èh ta Djenar padjarna sawidji-widji
 tjotjoguja lawan kitab

paran dènja ngratjoet sidji-sidji 27.
 satemené soen doeroeng waskita
 ngleksanani déwé gawé
 praté telenging banjoe
 kodrat sirna panoelak silih
 temah nora koewawa
 dibjèng kajat banjoe
 pangran Djenar mèsem nabda
 lajak kowé kalingan boedining santri
 nistarda tanpa krama

- nadyan bisa pesti toena loewih 28.
 loepoet-loepoet kéroep panasaran
 weroeh barang sarwa anèh
 sosotya mas oemantjoer
 radjabrana boga mawarni
 djer pangèstimoe salah
 ngimpi kang kogiloet
 trekadang nora soepena
 woes mengkono santri goendoe loeroe pokil
 boengah ana sidekah
- èh kabèh kang nèng kéné pra wali 29.
 prastawakna pangratjoeting oeswa
 kodrat lawan iradaté
 adja nganti toempang soeh
 akoel moekmin saroe jèn moelih
 tan woen dadya potjapan
 jèn klèroe pamoegoet
 marma akèh wong sekarat
 kodrat doeroeng sirua angen-angen menit
 poerwané djempalikan
- ana manèh sekarat matjitjil 30.
 pandirangan djlalatan lir kampak
 jèka salah pangratjoeté
 tandà wong doeroeng taoe
 anglakoni rasané pati
 moelané wadjib wenang
 wong sinaoe moendjoe (ngoendjoe?)
 nginoem déwé nora bisa
 wali mentah nginoemi tanggané wasis
 poma adja mengkana
- soenan Geseng noelja namboeng angling 31.
 tjok mekaten kakang Siti djenar
 katah wong kléntoe jèn lajon
 sasaran kelantoer-lantoer

pantja dria maksih roemanti
 pepak tjengkramèng moerda
 napasnja kagoeloeng
 angen-angen woes roemangsa
 nadyan ontjat banjoe kajat dèrèng apti
 dadya manggja sarwèndah

temtoe dèn-anggep djanatoenangin 32.
 kéroep karem angen-angen moertat
 kaboedajané mèh lajon
 seneng donja toemoewoeh
 tjipta rahsa-rahsaning pikir
 koeripan donja nikmat
 poenikoe tyas boeroeh
 boedjang kang dèmen klajaban
 tan amaksi tembé oerip nora mati
 donja poeniki nraka

leres kjai Djenar koela èsti 33
 sodjar toean moetakad moekmin kas
 sajogja dadya pangilon
 tar koemasi wallahoe
 donja tjampoer kaoela goesti
 kaoelané nèng swarga
 goesti nèng nraka goeng
 pangran Djenar nabda soegal
 hoes sirèkoe Tjakradjaja moekmin lamis
 jèn njata pajo gesang

jen tan gelem sira soen djak oerip 34.
 bareng sadina iki èh Tjakra
 tètèla boedimoe rèmh
 goemoenggoeng karan djamhoer
 waliollah den adji-adji
 djinoendjoeng winiwaha
 mring wong boeda tjoebloek

jèn gelem sa-iki sira
soen djak oerip tetep moekmin ngilmallahi
tegesé wroeh Pangéran

kagjat djeng soenan Kali djaga maksí 35.
tétéla trang soenan Geseng nedya
mèstoe Djenar moetakadé
doeka sadalem kalboe
mring ki Geseng sarwa nédrandik
toemoengkoel Tjakradjaja
wriu semoening goeroe
doedoeka pasang sasmita
arda getoen soenan Geseng tobat sarwi
nangis mahja swanita

46ste Zang; dichtmaat: SINOM.

warmanen kang lagja lajar 1.
sèh Siti djenar amoesti
noetoep noepoes anpas napas
prnggoeloengnja rahsa moeksis
ngoekoet moenggèng dimagi
gjan kajat kajoen moenpakoen
petjat jajah tjantjala
pleng poelasta djeng Sitibrit
woes tan kena kinira katjakra bawa

tetep pratélaning koer'an 2.
ida dja-a adjalidin
la jatahkiroe sangatan
tegesé rapal poeniki
tatkala praptèng pati
tan darbé karsa samenoet
mengkono kodratollah
kang moektas bila alatin
tan ketara Idjrail angambil njawa

gangsäl olia soeng salam 3.

Djenar woes tanpa mangsoeli
tetéla dadya soesawa
djeng Bénang ngandika aris
mring Kali djaga jaji
bangké boengkoesen kang broekoet
wali tjatoer toemandang
anggoeloeng sekala tartib
kawewoesa sabat Djenar tjatoer siswa

kang moenggèng sadalem langgar 4.

sanja matoer ring pra wali
kjai Bisana pangarsa
èh wali wroeha soen iki
hjoen laboeh goeroe mami
nèng kéné barengan lampoes
nèng kana bareng gesang
poeloeh-poeloeh woes pinesti
kéné-kana mati oerip koempoel djoega

pajo santri saksénana 5.

kita noetoeþ banjoe oerip
ingsoen ontjat saking batang
hjoen woedjoed sipatoelkadim
kang langgeng djeneng oerip
lah tiroenen panoetoeþkoe
rèh sira wali madjas
lima pisan doeroeng moeksis
goegoeroea patrapkoe nganjoet kang njata

èh Bénang Koedoes ki Djaga 6.

Modang Geseng kang nastiti
pangoekoetkoe awasena
soepaja mirid satitik
ring Djenar goeroemami
kang poetoes pramaning idloep

noelja sabat sekawan
 nepak madé asta kiri
 ngajoe tirta maja plas dadya goestika

sigra kaboengkoes sedaja 7.
 nganggo wastranja kang lalis
 dadya bangké tjatjah lima
 soenan Bénang ngandikaris
 mring sèh Mlaja èh jaji
 djinasah gawanen metoe
 bangkéné Siti djenar
 kéwala soen gawa moelih
 katoer Naranata lawan wali sanga

dé tjatoer sabat pasrahna 8.
 wong kéné kang darbé waris
 sarta jaji djarwanana
 tata silaning agami
 islami mèstoe wong Ngarbi
 lan wahjakna moedjidjatmoe
 soepaja pada nrima
 patiné wong papat iki
 angalangi dredah timboeling prekara

dé sabatmoe kabèh pada 9.
 dawoehana tata mranti
 panté sawa digo gawa
 majit Djenar marang masdjid
 sendika soenan Kali
 mahja tata-tata matoet
 piranti panté sawa
 soemapta pangoepe-kardi
 bangké Djenar medal dinoenoeng bandosa

soenan Bénang pangran Modang 10.
 pangran Geseng Koedoes midjil
 saking langgar soenan Bénang

majit kagotong nengarsi
 kang woeri samja dikir
 samantaraning lelajoe
 djeng Mlaja teksih tengga
 bangké sakabat Sitibrit
 animbali warisnja djalwestri pria

djeng soenan Kali ngandika 11.
 èh wong kéné djaloe èstri
 iki majit tampanana
 para warisé pribadi
 adja getoen sirèki
 pesti karsaning Hjang Agoeng
 djandji tan kena owah
 sa-iki tekanning pati
 para waris samja pasrangkara ardja

èh sèh Mlaja wroehanira 12.
 soen soeka tan darbé sedih
 déné ing mangké woes gesang
 nora ingsoen anoetoeti
 sédjé boedaning santri
 gredjegan njawané djaboed
 auggepé soeka boengah
 jèn awaké déwé soetik
 anèng donja papriman auggeré gesang

noelja bangké tinampanan 13.
 maring warisira sami
 tjatoer woes pinari-poerna
 tan ana dèn sidlekahi
 goegoe weling doek maksih
 warnanen lajon kang mlakoe
 kang kagawa mring Demak
 tansah poedji saman dikir
 wantji mahrib djoedjoeg srambi masdjid Demak

pepak para wali sanga 14.
 sèh Maolana nabdaris
 èh kantja moekmin sedaja
 bangké poenika prajogi
 kadoenoengna djro masdjid
 rèh tengadoer wantji daloe
 bèndjang-èndjang kéwala
 pinari-poerna lir kang wis
 bengi iki lah pajo pada rineksa

lan ngentèni djebeng Mlaja 15.
 sigra dèn-angkat toemoeli
 sinoeng mandé pangimanan
 tabelanja sèh Sitibrit
 tan tra djeng soenan Kali
 prapta gènira ka-oetoes
 bakda mahrib satata
 wali sanga ngrek-sa majit
 soenan Bénang matoer dènja loemaksana

mangentar olia moertat 16.
 sèh Lemahbang kang woes mati
 atoernja moerwani dadya
 wesana titi lestari
 ring djeng sajit Mahribi
 nglahirken panrimanipoen
 sarwi alon ngandika
 èh ta kantja bèndjing-èndjing
 angatoeri soeltan pangoeboernja Djenar

ing mangké pajo rineksa 17.
 ngiras soenat poedji tabir
 mangkja bakda salat ngisa
 sedaja pra wali inggil
 lagjé'tja salat witri
 ana ganda marboek aroem

mredoe kastoeri djebad
 lir ménjak roem lan patjoli
 ngambar djroning masdjid wali sanga kagjat

ngandika sèh Maolana 18.
 èh kabèh sagoeng wong santri
 kang nèng djro masdjid metoea
 moelih jwana kèri sidji
 kedjaba para wali
 sawidji adjana mantoek
 ngreksa kang majit Djenar
 woesnja boebar santri-santri
 gia tinoetoep wiwara kinantjing kekah

moeng kantoen wali sesanga 19.
 Maolana nabda aris
 èh pajo kantja sedaja
 iki majit dèn-priksani
 paran wadiné dji-ini
 dé mawarda ganda aroem
 merdoe kagila-gila
 noelja krenda dèn-oengkabi
 doek kapriksa poenang bangké lir tjandrama

toer mawa wangkawa liwan 20.
 menoehi sadalem masdjid
 asor malading panjoeta
 noeksmèng rina bra nelahi
 trangginas para wali
 bangké linenggahken goepoeh
 sedaja wali sanga
 manembah mangoeswa majit
 tikswèng djempol soekoe katjoetjoep werata

gantya-gantya pangarasnja 21.
 gia mandjingken tabla malih
 nanging djeng sèh Maolana

kipa-kipa tan marengi
 èh kantja-kantja moekmin
 mangké pamikirsoen toewoeh
 jogja mahjaken srana
 akal dadya sintroe lahir
 kang soepaja adjana kang kèloe tjipta

ring klakoeané si Djenar 22.
 metoe kramatnja linoewih
 Mlaja mahjakna pandéga
 dadya pangilon ing wingking
 si Djenar karsa mami
 soen koeboer jwana kang weroeh
 nèngisor pangimanan
 moedjoer ngoelon ingkang rempit
 dé djro tabla betjik liniroe srenggala

djebèng Koedoes ngoepajaha 23.
 kirik goedlig wengi iki
 sendika djeng Ngoedoeng méntar
 wali sanga kang nèng masdjid
 karja kaloeat dadi
 djero djembar mamèt oekoer
 tan tara Koedoes pangran
 pribadi ngoepaja andjing
 kaleresan kirik koeroe lorèk abang

sadjoega woes kapredjaja 24.
 binekta mandjing ring masdjid
 katoedjoe kloeat woes dadya
 binopong bangké Sitibrit
 déning sedaja wali
 linebokken kloeat sampoen
 ingoeroeg woes sampoerna
 warnanen kirik kang goedlig
 sinoeng tabla tinoetoep jajah goestika

- rineksa sadaloe natas 25.
 ring wali sanga bjar éndjing
 bakda soeboeh pra oelama
 midjil lenggah ing soerambi
 prapta sagoeng wong santri
 wroeh kabar Djenar kapikoet
 soemahap pira-pira
 raré goeng alit woes prapti
 nedya nonton poepoetoesauing prekara
- plataran masjid lir pasar 26.
 toemoelja kangdjeng Mahribi
 ngandika mring pra olia
 gangsal kang loemakjèng toeding
 amoenđi nawaladji
 wasésa mikoet sèh Lempoeng
 rèhning woes kaleksanan
 karsanja kinèn toer paksi
 sak-anané prekara kang woes kalampah
- èh djbèng Bénang sèh Mlaja 27.
 pangran Modang Koedoes noeli
 Geseng mleboea mring poera
 toer oening Sri narapati
 sendika kang sinoeng ling
 gangsal loemaksana goepoeh
 tau tra praptèng wiwara
 ing dana pretapa mandjing
 amarengi kangdjeng soeltan siniwaka
- poenggawa goeng alit pepak 28.
 boepati panèwoe mantri
 toeanggana kawiredja
 kesaroe ngoelama prapti
 doemrodjog tanpa wigih
 kagjat Naréndra djog toemroen

saking sana séwaka
 ngatjarani gangsal wali
 samja tata loenggjèng ngarsaning kja patya

Sri pratistèng ampar roekma 29.
 woesnja kramaning oelami
 djeng soenan Bénang ngandika
 èh djebèng Sri narapati
 soen kantja lima oewis
 mitoehoe dawoecking ratoe
 ngampil sastra wasésa
 mring sèh Lemahbang wong mosrik
 woes soen gawa nauding padem rèh tan arsa

temah mangké nèng bandosa 30.
 samangkja taksih nèng masdjid
 doemoenoeng djro panté sawa
 dawoehnja kangdjeng Mahribi
 soeltan ènggala prapti
 paring koermat djoedjoeg koeboer
 pangloearnja si Djenar
 djeng soeltan sendika inggih
 noelja tindak patih pangoele lan djaksa

praptèng natar srambi para 31.
 ngoelama toemrah ngoermati
 soeltan lenggah saha wadya
 noelja sesalaman wradin
 woesnjaso sèh Mahribi
 ngandika soeltan wroehamoe
 pangoeboernja Sitibang
 soen petak sadina iki
 anèng koelou masdjid koempoel pra oelama

djeng soeltan biantoe karsa 32.
 tebla gja binekta midjil
 para santri tjoekat ngangkat
 soemèlèh samadé srambi

Nata patih darbajati
 kaboeka hjoen wriu kang woedjoed
 toetoep krenda dèn-angkat
 kagjat Narèndra pra moekmin
 doek noepiksa djro krenda batang srenggala

goedig koeroe lorèk abang 33.
 sadarpa ngoengoen ing gahih
 kabèh santri tebah djadja
 santosané gama Ngarbi
 wong moekir dadya kirik
 dipaning koesoema dawoeh
 wreka djroning tabela
 kinèn gantoeng madyèng margi
 perapatan soepaja dadya paésan

Nata dawoeh djoeroe-sastra 34.
 karja onðang-onðang maring
 siswantara poelo Djawa
 kabar sadjarwa weradin
 mindrawèng boemi-boemi
 tirah tjakrawala kempoet
 woes jajah serat babat
 sendika empoe djroe-toelis
 tan antara dangoe dadya kang nawala

kanan kéring srat katanðan 35.
 gambar asta dwi noedingi
 mengkana tembajèng onðang
 awit kang asma Narpati
 soeltan penatagami
 Bintara mandirèng kratoen
 ing Djawa lan ing Soenda
 woes mjarsa toernja pra moekmin
 paring dawoeh saroepaning basa Djawa

tan kena njampah agama 36.
 mamaoni ngisin-isin

kaloehoeraning dat moelja
 mjang panembahing Jwang Widi
 praptèng kiamat bèndjing
 toemindak tan kena leboer
 sing sapa wong kang moerang
 saréngat Rasaelollahi
 bagja autoek kisas adiling pradjardja

lan dèndané dat kang moetlak 37.
 kang saroepa sèh Sitibrit
 moeroed lajang djsim dadya
 asoe abang lorèk goedig
 ingkang kagantoeng iki
 pangran Djenar warnanipoen
 titi srat oendang-oendang
 katandan djeng Sriboepati
 soeltan Adi penatagama Bintara

47ste ZANG; dichtmaat: KASMARANDANA.

toemindak karsèng Narpati 1.
 dènja gita serat oendang
 sona tjinantjang goeloené
 nèng loehoer margi prapatan
 katèmplèkan srat oendang
 soepaja akèha kang wroeh
 doemadya katja Benggala

ing tembé jwana kang mirib 2.
 klakoeanira sèh Djenar
 marang saréngat maido
 kang goemlar narik soetama
 semana woes werata
 kasoep kasoembagèng tjatoer
 Djenar mati dadya sona

midrawèngrat njakrawati 3.
 mantja pradjā désa-désa
 alas goenoeng wrata kabèh
 woes dangoe antaranira
 batangnja sona abang
 moedoen woes kapoendœt wangsoel
 sinoeng djroning Krendasawa

clawoeh kinoeboer lir majit 4.
 pratistèng koelon moekaram
 tanpa koermat pangoeboeré
 semana woes pari-poerna
 koeboernja Siti djenar
 bangké ingkang dadya asoe
 nèng koelon masdjid gonira

rampoengnja pangoepe-karti 5.
 pangoeboeré sona abang
 djeng soeltan sapoenggawané
 pepatih pengœloe djeksa
 noelja Nata ngadatyan
 pra poenggawa boebar mautoek
 warnanen moeridnja Djénar

sadjoega lagjangon kambing 6.
 wasta ki Loentang Semarang
 mireng toemoelaring wartos
 jèn pangéran Lemah abang
 sédané dadya sona
 kagantoeng prapatan loeroeng
 pandégané wali sanga

ki Loentang ngartikèng galih 7.
 ia talah goeroeningwang
 kinarja tontonan ngakèh
 kenèng krénahing moesibat

- santri gawé kianat
soepaja ngèlmoené pajoe
ngala-ala kawroeh lia
- sadjeg djoembleg soen doeroeng wrin 8.
djalma mati dadya sona
moeng akalé santri bohong
ragané déwé sampoerna
mring kérat gawa batang
tjiptané mring sawargagoeng
nemoe barang kaikmatan
- loemrah banget santri nistip 9.
nistia lakoening prelaja
ginawé moelang moeridé
kang krandjingan nganti ngédan
ngarep-arep sawarga
endi njataning swargagoeng
jèn santri semaja béndjang
- bésoek nèk wis tekan pati 10.
bisa temoe karo Allah
anèng swarga panggonané
widadari éwon djaga
kang mengkono oelama
dikon doemoek emboeh maoe
ikoe wali ngajowara
- jèn sa-iki doeroeng oening 11.
bésoek manèh jèn weroeha
kang nora ana njatané
nadyan santri bisa pana
manggon nèng noer Moekamad
ana santri mandjing soewoeng
wangwoeng kang kaja wong néndra
- ana ring adeboen dambi 12.
broetoené déwé soearga

ana mandjing djagad kié
 kang kotong dadi oerara
 sawenèh mandjing rahsa
 njawa wahja saking kakoeng
 mandjing kasapah Naréndra

dalané woes dèn liwati 13.
 lemboet soengil dadya botjah
 midjil saking ratoe gedé
 apesé djoemneng pangéran
 bagja soemilih Nata
 kang sawenèh santri koemproeng
 oetak dinalih soearga

ana manèh santri ngemis 14.
 patiné anoedjoe badan
 dadya samritja gedéné
 metoe saking gitokira
 mandjing ring oela-oela
 ana noekma alam noekoes
 ana mandjing daroesalam

sédjé kaja goeroe mami 15.
 sèh Siti djenar moekmin kas
 moetakat toer an ¹⁾ lapalé
 maksi panggonan prelaja
 tan ingan ratrinira
 anta moetoë kabla moetoë
 sajoedjadoë ngalimoellah

ngoekoet serana pribadi 16.
 nring kamoeksan woes pratignja
 njatané ing kana kéné
 ngèlmoené agal ngaléla
 siswa winedjang tjeta
 gampang pangèstining maoet
 teroes terang padang nrawang

1) Aldus in het origineel.

- soen iki Loentang Semawis 17.
 kaleboe moeridnja roetjah
 tinimbang santri woes montjol
 sanadyan waliné pisan
 sajekti doeroeng éram
 ana wali tikel satoes
 pajo ngadoe kasentikan
- ki Loentang noelja ring masjid 18.
 tan tra dangoe laksitanta
 prapta tratag srambi ngoprès
 dladjigan ambanda tangan
 ngalor ngidoel rang-érang
 mring djenengé wali koetoeb
 miwah mring pra santri sabat
- waktoenja Loentang dremimil 19.
 wali maksih lenggah atap
 katah moerid wreda anom
 maboekoeh soemiwèng karsa
 wroeh Loentang tanpa krama
 akèh para santri ngoengoen
 angira djauma koendjana
- noelja djeng moelana Mahrib 20.
 ngandika ing soenan Bénang
 lah apa doeloenen djebèng
 wong ngoengkak silaning krama
 toer mangérang olia
 soenan Kali nambah matoer
 poenika sabatnja Djenar
- wasta poen Loentang Semawis 21.
 kang arda jajah koendjana
 dènira ngroesak krahajon
 ngoeman-oeman wali sang
 ngoenggoelken sèh Sitibang

djeng Mahrib ngandika aroem
 èh ta Bénang timbalana

apa ta ingkang kinapti 22.
 wong ngroesak ardjèng prenata
 kang woes goemlar ingrat tinon
 lawan malih takonana
 soenan Bénang sendika
 gja marek djanma kang moewoes
 mengkana pangandikanja

èh sira Loentang Semawis 23.
 angetjeprès paran karja
 trang woewoesmoe tanpa gawé
 malah njoeda tentremira
 loepoet-loepoet sriranta
 antoek pidananing ratoe
 lah Loentang sira linggiha

ingkang liningan gja linggih 24.
 kaleres djadjar sèh Doemba
 nèng soerambi marep ngoelou
 djégang Loentang tanpa krama
 lir silaning prenata
 sèh Melaja ngandikaroem
 èh djalma sirèkoe sapa

dé ngleboer joedaning oerip 25.
 kang tinanja pasrangkara
 hé é déné pangling kowé
 ngoeni woes koempoel lan ingwang
 keplèk gimer jèn kalah
 angon oelat moebeng brahoeng
 mangké woes dadya oelama

bingèn aranmoe dèn Said 26.
 anaké dipati Toeban
 mangkja dadya santri gedé

aran wali aloelngilma
 silaning gama Arab
 lajak kowé ring soen tamboeh
 wasta ki Loentang Semarang

moeridnja pangran Sitibrit 27.
 misih blilet doeroeng moektas
 rapal woelang doeroeng entèk
 nanging pamikirkoe lawan
 olia nora éram
 angadoe digoena kawroeh
 mati oerip kenjataan

sèh Doemba soemamboeng angling 28.
 èh Loentang praptanta paran
 ring kéné woewoesmoe ngoprès
 ngoengkak leksananing tata
 moewoes lir balang oedan
 tan ko-tjundet wahjèng woewoes
 nora woeroeng dadya wisa

sémak wandané pribadi 29.
 sèbak pangloe saking tinggar
 Loentang bok adja mengkono
 soen tanggoeh doedoe wong édan
 nora angowel badan
 djamak lakoening toemoewoeh
 koedoe roemeksèng sarira

sasat ngratoni Jwang Widi 30.
 ngratoni donja ngakérat
 temah ko-alani déwé
 maka witjaraning miptah
 wa man ngarapa nansa (napsa-hoe)
 pakat ngarapa rabahoe
 sing sapa wroeh ing sarira

- temen-temen wroeh ing Widi 31.
 wong taklim sepaða-paða
 ngoermati awaké déwé
 sapa pamrih kaloehoeran
 ngloehoerna awak lian
 kalé sira ngroesak ajoe
 ngleboer djamaking manoengsa
- jèn wong nedya loeroe betjik 32.
 amboeanga kabetjikan
 kang sekadar samoerwaté
 mèt panimbang wadjib wenaug
 jwa tinggal kira-kira
 doega wetaraning idoepp
 mengkono djenenging gesang
- déné wong hjoen darbé ngèlmi 33.
 adja peðot pamrihira
 kitab ngakait warahé
 mengkono tembajèng lapal
 analngilma matloeiba
 makloem tegesé poenikoe
 wong hjoen ngèlmoe ngoepajaha
- kang mangka sirèkoe moesrik 34.
 nora pisan ngalap dalam
 kang kanggo ing kana kéne
 sira mèstoe pangran Djenar
 patiné dadya sona
 tan woes sira dadya asoe
 woes ilang tinggal potjapan
- ki Loentang soemamboeng wengis 35.
 hoes kowé tékad warokan
 ngalor ngidoel adol goroh
 noetoeri wong boeda désa

donja ana Jwang Soekma
singa kroengoe anoet gembloeng
mèstoe oedjarmoe njarkara

endi ana maha Soektji 36.
ing donja akérat sonja
ingkang ana ingsoen déwé
setoen béndjing oeripingwang
pribadi tanpa roang
lah ing kono datollahoe
papasihan dadya kita

rèh soen mati soen westani 37.
djaba djero sapoenika
kang djro oeripkoe ing tembé
djaba pati sapoenika
lah Doemba rasakena
adja goegoep sira rengoe
pandéganing wali sanga

soen woes mlaja djadjah gani 38.
Aprikah Tjina Welandu
Alipoeroe wong Otentot
Indoe Boetoen gama boeda
bangké malih wreka bang
jéka sadarpa tan goegoe
tetep pra wali doeskarta

kang mangka oedjaring dalil 39.
koer'an gegandloelaningwang
temboenging lapal mengkéué
moenpakoen nganilmajita
ramimoen pitoeraba
tegesé petjating idloep
majit bosok dadya kisma

48ste ZANG; dichtmaat: PANGKOER.

- getoen ngoengoen pra oelia 1.
 kang nèng srambi wrin Loentang dènirangling
 mamantjah agama Rasoe
 kang goemlar narik tama
 samja djentoeng wali sedaja gegetoen
 priksa moeridnja sèh Djenar
 kang wasta Loentang Semawis
- noelja djeng Bénang ngandika 2.
 èh ta Loentang soen antep sira mungkin
 nglakonana soedjoed roekoek
 ing rèh dinilMoestapa
 anandani roekoening islam lan satoen
 mila koedoe toemindak kas
 temtoe sira dadi wali
- soen sakantja kang misoeđa 3.
 anggentèni goeroemoe sèh Sitibrit
 nanging rinten ratri koedoe
 nglakoni waktœ lima
 jèn djoemoeah nglakoni ring masjid makboed
 andjoendjoeng dat Raboelngalam
 malikoel ing donja akir
- sira karan wali tama 4.
 kang sinihan déning Jwang maha Soetji
 nanging wrat patoekoenipoen
 setyambek para marta
 sabar rila ing donja mangadjab ajoe
 jéka wong dadya oelama
 soen wetara sira bangkit
- nglakoni santa-derana 5.
 goemjah sagoeng wali djoemoeroeng amin
 samja moepakat biantoe
 ki Loentang kipa-kipa

kirig-kirig getem-getem sarwi moewoes
 èh Bénang jèn ingsoen sagah
 kenèng bégalaning pati

pira lawasé soen pedjah 6.
 anèng donja klorèhan dadya wali
 ingkang saben dina boedjoek
 ngapoes njedoelel manoengsa
 soen wong islam ing tembé oerip tan lajoe
 kinon salat limang wekdal
 soen iki doedoe wong kapid

ring masdjid saben djoemoeah 7.
 djengkang-djengking manembah soewoeng sepi
 jèn wedjanganing goeroekoe
 Sitibang marang kita
 wong sembahjang nora pedot rintèn daloe
 èh Bénang weroehanira
 wahjèng napas dadya poedji

leboené napaskoe salat 8.
 rèh pangoetjap pamjarsa lau mingali
 kinèn awas ing pandoelele
 jéka salat manira
 ingkang langgeng sadjeroning kita lajoe
 ananging maksih kinias
 mengkonoe satengah kapid

jèn bidjaksa nawoeng krija 9.
 tanpa karja wong nembah Raboelngalim
 djer donja tana Jwang Agoeng
 rehning roemaket batang
 nadyan dèn-tjèt kemalo tan woeroeng leboer
 moemoer wor lemah makaman
 paran goningsoen maèsi

jèn djarwané seh Sitibang 10.
 wong sembahjang tan antoek mrika-mriki

nèk katekan lara bingoeng
 jèn toeroe jajah boedjang
 lamoen mlarat djaloek soegih nora éntoek
 lwih manèh lamoen sekarat
 djlalatan kadang metjitjil

saking soengkan ninggal donja 11.
 kang mengkono wong gendeng maring pamrih
 prandéné santri kepahoeng
 dikir pan napi isbat
 nganggit-anggit naropakén datoellahoe
 noeli ana ropanira
 ikoe dèn-anggep Jwang Widi

apa ikoe doedoe sasar 12.
 pratandané tjiptané nora panggih
 prandéné soen kinèn makboed
 salat karja saréngat
 jèn djoemoeah maring masdjid pating krançoek
 moemoedji Pangéran sonja
 dédé ngrika dédé ngriki

ingsoen kinon makboedoellah 13.
 dèn-apoesi arsa ingangkat wali
 moebeng gloejoer adol tjatoer
 loeroe woedoek Rasoean
 babon poetih boembœ lembar tjékoh moeloek
 sengadiné nora mangan
 èh ikoe ratoening kidib

bok adja mengkono Bénang 14.
 wroehanamoe ing donja iki pati
 ing akérat djeneng idœp
 langgeng tan tara masa
 kenèng goda sing sapa wong seneng lajoe
 roemaket swarga neraka
 panas perih ngelak ngelih

- djeng Magribi maolana 15.
 namboeng sabda èh kantja-kantja moekmin
 wis ajwa kakèhan woewoes
 bab si Loentang Semarang
 moeng tarinen baé apa sedyanipoen
 sendika para oelama
 soenan Ampèl ngandikaris
- marang ki Loentang Semarang 16.
 èh ta Loentang sira ingsoen takoni
 rèhning goeroemoe woes mantoek
 mring djaman ka-oeripan
 mangka sira Loentang anèng kéné lajoe
 lah apa ta noesoel sira
 ingkang ngater para wali
- ki Loentang goemoejoe latah 17
 tanpa karja woewoesmoe marang mami
 wong nedya moelih tan éwoeh
 jèn moerid Siti djelar
 gampang baé sadoeroengé woes katjakoep
 kéné wroeh rasané kana
 kana wroeh rasané ngriki
- dé sira nari maringwang 18.
 djeneng pati sakarsaningsoen pribadi
 oerip nganggo sakarepkoe
 bab kondoernja sèh Djenar
 ingsoen nedya laboeh bebarengan idoep
 kang woes tan katjakra-bawa
 sadéla mengko soen moelih
- moeng preloekoe mréné ia 19.
 hjoen sidèkah pitoetoer mring pra moekmin
 jwa isin ngalap toetoerkoe
 tjatjah teloeng prekara
 kang sapisan adja nindakaké apoes

kang ninggal doega wetara
moendak dèn-goegoejoe wingking

kang kapindo adja sira 20.
ngroesak barang tinggalan barang ditingin
kaja ta ron tal sastrajoe
toelis-toelis neng sêla
kajoe watoe patilasan jwa kaleboer
wroehanira bangsa Djawa
boediné tan bisa enting

kang kaping tri bok menawa 21.
kowé roedjoek boeangen masjid iki
sirnakna serana latoe
soen owel toeroenira
nora woeroeng tembé kanoet mendem koelhoe
édan kédanan mring Allah
nganggit-anggit nora panggih

kana-kana nora ana 22.
temah santri manoet mangéran boedi
angen-angené Jwang Agoeng
lir praboe Brawidjaja
tembé ana santri kang mangéran boemboeng
galih kangkoeng woeloeh woengwang
soewoeng wangwoeng klowong angin

ikoe dinalih Pangéran 23.
kang ngoeripi antara boemi langit
ana manèh santri bingoeng
napas dèn-anggep Allah
mleboe metoe amemoedji dèwèkipoen
loewih manèh tembé ana
asmaning Allah pinoedji

djaman iki wali sanga 24.
akèh asma pinangéran ting djrelih
neng masjid kabèh kautjamoe

toer nora wroeh Pangéran
 jèn wong kapir Pangérané bisa weroeh
 wangsoel mèt wewaton koer'an
 Allah tan mroehi wong moedji

Allah tan kena sinembah 25.
 tjètjèg baé lan goeroekoe sèh Abrit
 roedjoek koer'an djarwanipoen
 mokal sira tan wikan
 man ngibada'llahoe doenalasma koepoe
 tegesé wong nembah Allah
 jèn doedoe asma lah kapir

wa amangibadalmasma 26.
 doenalmakna panauhaja lirning
 wong nembah asma tan woedjoed
 temen-temen katjegah
 marma poma sira jwa kedawa palsoe
 roetjaten masdjid poenika
 djer sira pada sesiwi

noeroenkèn terah-toemerah 27.
 jèn kebandjoer toeroenmoe tekèng akir
 tan woeroeng akèh wong koemproeng
 wedi mring goesti Allah
 wani marang pangwasa pranatèng ratoe
 boebralh roesak akèh nasak
 roewed tataning agami

woes soen ringkes djarwaningwang 28.
 panedyakoe hjoen noesoel goeroe mami
 sanadyan oerip tan panggoeh
 pati boedikoe toenggal
 lah ta pajo tontonen dérèngsoen mantoek
 jèn woes moelih salinana
 bangké sakarepmoe dadi

- kaḍal koḍok rasé loeak 29.
 koetjing koewoek kang gampang lèhmoe sandi
 ngoepaja sedéla antoek
 wangsoel sinantoen gadjah
 soen pestèken sira ora bisa loeroe
 rèh tanah Djawa tan ana
 gja Loentang mandjing djro masdjid
- djoedjoeg ngimbar pangimanan 30.
 para wali maksih kèri nèng srambi
 sang Loentang trangginas moenggoet
 tirtaning kang nir mala
 woes moenpakoén kajatoe donja moenpakoén
 jajah lir kilat tas ilang
 goemilang-gilang kang majit
- kagjat wali kang nèng djaba 31.
 doepe swara goemebroeg kapiarsi
 noelja sedaja loemeboe
 wrin Loentang woes palasta
 samja goemoen sedaja oelama ngoengoen
 rikatuja éndraning laja
 gja bangké kabekta midjil
- iboet santri kang toemandang 32.
 karja kloeat nèng daganja Sitibrit
 doepe pangoepe-kara woes
 sawa Loentang dèn-angkat
 woes pinetak rampoeng lir tjaraning lajoe
 boebaran para olia
 kondoe kasapoet ing wengi
-

Uittreksel uit de Babad Galoeh,
coll. Pleyte. ¹⁾

VIII. POEPOEH DOERMA.

205

Siliwangi poetrana anoe kakotjap,
sahidji anoe istri,
nji Sėkar Mandapa,
karėpna miloe tapa,
djeung adjar Soekarsa sakti,
mawa pakakas,
sahidji roepa tjantrik.

206

Lila-lila adjar teh aja karėpna,
hajangeun ka eta istri,
nji Sėkar Mandapa;
nanging koe pedah adjar,
hėnteu ngalakon sarėsmi,
ngan bidjil kama,
tėgėсна kama, mani.

207

Eta mani ninggang ka gagang pakakas,
nja-eta kana tjantrik,
lengket kana gagang.
Toeloej koe Sėkar Mandapa,
tjantrik teh dianggo masi,
lengket ka tangan,
pabaoer reudjeung gambir.

1) Vervolg van den tekst, welke door den heer C. M. Pleyte in een volgende aflevering van dit Tijdschrift zal worden medegedeeld.

Sanggeus kitoe Sèkar Mandapa ngalëmar,
 kadahar eta mani,
 gantjangna tjarita,
 ladjëng reuneuh katara,
 Sèkar Mandapa di-oesir,
 poelang ka imah,
 arina ënggeus soemping.

Waktoe eta ënggeus aja tiloe radja,
 di poelo Djawa linggih,
 Tjirëbon djadi Soeltan,
 Bantën reudjeung Mataram,
 Nji Mandapa, kotjap deui,
 datang ka mangsa,
 mëdal poetrana istoe.

IX. POEPOEH SINOM.

Nji Sèkar Mandapa babar,
 poetrana lenih koe geulis,
 geus dongkap kana wajahna,
 meudjeuhna rek ngangkat ahir,
 baleg roemadja poetri,
 oemoer doea-wëlas tahoen,
 ngaran Tandoeran-gagang.
 Radja Tjirëbon meunang warti:
 „Patih leumpang teang si Tandoeran gagang.”

Rahaden patih tjong njëmbah,
 rampoeng pangandika goesti,
 ënja patih geura mangkat,
 angkat di-iring koe mantri.

gantjangna ěnggeus tẽpi,
 ka lẽmboer anoe didjoegdjoeg,
 tẽpang djeung Sẽkar Mandapa,
 pok raden patih ngalahir:
 „Njai Sẽkar koela ngẽmban daoeh radja,”

212

„Moendoet nji Tandoeran gagang.
 arek dianggo koe goesti.”
 Hatoerna Sẽkar Mandapa:
 „Soemangga sakẽrsa goesti.”
 Ki patih gantjang indit,
 Tandoeran gagang ditandoe,
 hẽnteu kotjap di djalanna,
 geus marẽk ka kangdjęng goesti.
 dikoelẽman bidjil seuneu tina бага.

213

Gantjang dipiwarang moelang.
 di-iring koe para mantri,
 ěnggeus dongkap ka lẽmboerna,
 ajeuna kotjapkeun deui,
 ratoe Bantẽn tingali,
 aja anoe geulis poendjoel,
 ngaran nji Tandoeran gagang,
 toeloej nimbalan ka patih:
 „Patih teang eta nji Tandoeran gagang,”

214

„Koe maneh masing kabawa.”
 Patih njẽmbah toeloej indit,
 di-iring koe pandakawan,
 reudjeung koe ponggawa, mantri,
 teu lila ěnggeus soemping,
 ka lẽmboer anoe didjoegdjoeg,
 tẽpang djeung Sẽkar Mandapa,
 ladjęng ngalahir ki patih:
 „Njai Sẽkar koela ngẽmban kẽrsa radja.”

„Moendoet nji Tandoeran gagang,
 kërsa dianggo koe goesti,
 ajeuna koedoe kabawa.”
 Nji Sèkar matoer ka patih:
 „Soemangga raden patih,
 nanging kèdah nganggo tandoe.”
 Gantjangna, toeloej miang,
 dongkap ka pajoeneun goesti,
 ditingali, ratoe teh bogoheun pisan.

Toeloej bae dikoelëman,
 koe ratoe meunang sawëngi,
 bidjil seuneu tina бага.
 djadina teh hënteu koengsi,
 Ratoe kaget teh teuing.
 aja seuneu bidjil hoeroeng.
 gantjang ratoe kaloear,
 bari nimbalan ka patih:
 „Djig poelangkeun eta nji Tandoeran gagang.”

Enggeus lila di imahna,
 ajeuna teh kotjap deui.
 Ratoe Mataram oeninga.
 lamoen aja anoe geulis,
 aja manah hojong panggih,
 bedjana aja di lëmboer.
 Ampah eta imahna.
 „Tjik patih ajeuna indit.
 keur bedja mah ngaranna Tandoeran gagang.”

„Koe maneh koedoe diala,
 lamoen ënja ënggeus jakti,
 iringkeun reudjeung indoengna.”
 Ladjèng mangkat raden patih,

teu lila ñnggeus tēpi,
 ka lēmboer anoe didjoegdjoeg,
 njai Tandoeran kasampak,
 djeung iboena keur tjaralik,
 patih dongkap reudjeung sabalad-baladna.

219

Ladjēng ki patih nimbalan,
 ka eta noe doea istri:
 „Eh, njai Sēkar Mandapa,
 koela ngēmban daoeh goesti,
 poetra sampean poetri,
 eta dipoendoet koe ratoe,
 barēng reudjeung sampean,
 dikērsakeun nitih djoli.”
 njai Sēkar Mandapa hatoer: „Soemangga.”

220

Toeloej boedal sadajana,
 di-iring koe para mantri,
 barina nitih djampana,
 tambah-tambah beuki geulis,
 para mantri anoe ngiring,
 kabeh pada nganggo pajoeng,
 kamantrian teu saroepa,
 wantoe pada boga apti,
 teu ditjatoer di djalanna ñnggeus dongkap.

221

Soempingna ka poepoengkoeran,
 mpir-mpir toeroet kikis,
 mapaj ti loeareun kota
 kakara meunang salapis,
 tjatoerkeun anoe di boemi,
 goōngna ñnggeus ngagoeroeh,
 anoe mapag pirang-pirang,

panghoeloe djeung para mantri.
malah boedal barëng djeung istrina pisan.

222

Geus kapëndak babarëngan,
ditjandak moelih ka boemi.
geus sadia pangkoelëman.
koelamboe soetra sareungit.
pëpëdëk kitoe deui.
bantal, samak. kasoer aloes.
sëprena soetra dewangga.
samakna nganggo alkëtip.
geus kasapoet saloearna boemi radja.

223

Nji Tandoeran katjarita.
eukeur dipangkon koe goesti.
di-amboengan salirana,
digoegoeloeng oenggal penting.
di loear kitoe deui.
pestana rame ngagoeroeh.
soeka kabina-bina.
lain rame oelin-elin.
beurang peuting hënteu pëgat soekan-soekan.

224

Radja rek ngërsakeun nëmah.
toeloej njandak sisi samping.
eukeur di-asta toengtoengna.
toeloej aja anoe bidjil.
tjahaja moeroeb soentik.
toeloej diboekakeun ladjoe.
ana prak ditarandjangan.
ngagëboer sagëde pingping.
bidjil seuneu tina бага gëde pisan.

Radja kaget ladjëng loempat,
 barina ngabirigidig:
 „Heum, koetan kitoe pëtana,
 oerang mah teu njana teuing,
 ajeuna koe maneh patih,
 boeboerak masingna kaboer,
 sina moelang ka imahna,
 oelah sina noempak djoli.”
 Toeloej moelang ngan doeaän djeung iboena.

Radja tiloe rërëmpoegan:
 „Oerang djoeal kana bédil.”
 Geus rëmpoeg anoe tiloean,
 toeloej miwarang ka Inggris
 ngabantoen eta istri,
 dibawa koe mantri tiloe,
 ari datang ka Walanda.
 toeloej ditawarkeun njai:
 „Ieu koela piwarangan tiloe radja,

Ngadjoeal Tandoeran gagang,
 naunging moendoet tiloe bédil,
 mariëm noe gëde pisan,
 sakitoe timbalan goesti.”
 Daoehna radja Inggris:
 „Mantri, kami leuih soekoer,
 bédilna mah njampak aja,
 isoekan geura maroelih,
 bari mawa mariëm sahidji sewang.”

Paramantri toeloej moelang,
 barina marawa bédil,
 Toeloej matoer ka radjana:

„Abdi prantos meunang bédil.”
 Toeloej dibagi-bagi,
 noe ka Bantën kai Pamoeck.
 Mataram Sapoe djagat,
 ka Tjirëbon nji Satomi;
 geus paragat bédil sabagi-bagina.

229

Kotjap nji Sëkar Mandapa.
 koe bawaning njëri ati.
 loempat ka adjar Soekarsa,
 mihatoer lampahna tadi,
 djeung adjar ënggeus papanggih,
 noe aja di loehoer goenoeng:
 „Simkoering sêdja hatoeran,
 reuneuh simkoering geus lahir.
 mēdal istri roepana teh geulis pisan.

230

„Ngarana Tandoeran gagang,
 nanging koering langkoeng njëri.
 rehna boedak teh didjoeal,
 koe tiloe radja ka Inggris.
 djeung simkoering teu badami,
 pajoe kana bédil tiloe,
 eta sakitoe poerwana,
 noe matak simkoering njëri.”
 Adjar njaoer ka njai Sëkar Mandapa:

231

„Eh, njai montong nalangsa,
 mangkena oge kapanggih,
 soepaja koe radja-radja,
 mangke dina djaman ahir,
 ari Walanda geus tjalik,
 sarta ënggeus djadi ratoe,
 aja di poelo Djawa,

ratoe Djawa. Soenda leungit,
kawasana tjoemah noeroet ka parentah."

232

„Eta tangtoe djadi lawas,
dingarankeun ratoe adil,
ki boedjangga kinawasa,
eta ratoe meunang idin,
sabab enggeus dipasti,
eta meunang djiad ratoe,
djiad sang ratoe Poerba,
noe didjoeal kana bédil,
eta kitoe walésna ka radja Djawa."

233

„Ratoe teh adil katjida,
enggeus tangtoe bae djadi,
padamélan tataněman,
sakabeh pada djaradi,
noe leutik djadi moekti,
koe sabab adiling ratoe,
oepama aja ambtěnar,
noe radjin tangtoe di-asih,
malah-malah dipaparinan gandjaran."

234

Geus kitoe adjar Soekarsa,
leungit barěng rendjeung tjantrik,
hanteu katingali djigna,
harita teu katingali,
nji Sěkar Mandapa mikir,
barina toeroen ti goenoeng,
arek moelang ka imahna,
nji Sěkar teu bětah tjitjing,
tina sabab ditinggalkeun koe poetrana.

I N H O U D

VAN HEILIGEN VI.

	Pag.
<i>a.</i> Inleidende beschouwingen	1.
<i>b.</i> Plaatselijke gesteldheid	5.
<i>c.</i> De onheilspellende profetie	6.
<i>d.</i> Hoe deze in vervulling trad	9.
<i>e.</i> De ratoe Mandapa	12.
<i>f.</i> Afwijkende redactie uit Tjirebon.	15.
<i>g.</i> Midden-Javaansche tradities	22.
<i>h.</i> De worm-traditie	33.
<i>i.</i> Samenvatting der hoofd-elementen	36.
<i>j.</i> Overeenkomst met verhalen nopens alHalladj.	37.
<i>k.</i> Litteraire waardeering	39.
<i>l.</i> Naschrift.	41.
Bijlage I.	42.
„ II.	57.
„ III.	59.
„ VI.	89.
„ VIa.	102.
„ V.	106.
„ VI.	192.

AIRAWATA.

Indra's witte olifant in menschengedaante aan den Boroboedoer.

DOOR

E. F. JOCHIM.

In een voordracht gehouden in de algemeene vergadering van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap van 25 Maart 1899, opgenomen in het Tijdschrift van dat genootschap, tweede serie, deel XVI, 1899, bl. 307 — 334, besprak J. W. IJZERMAN onder andere het voorkomen van den hemelkoning Indra op verschillende tooneelen van den Boroboedoer en noemde eenige kenmerken op waardoor die godheid als zoodanig kon worden herkend. De overige dier kenmerken buiten beschouwing latende, ook omdat zij niet geheel onaanvechtbaar zijn, wil ik een daarvan hier nader bespreken, namelijk de verschijning in Indra's gevolg van een persoon die, zooals IJZERMAN het uitdrukt, door bijzonder groote ooren de aandacht trekt. Hij vond dien persoon met olifantsooren op een tafereel der Boeddha-legende op den achterwand van den eersten omgang ¹⁾, bovenste reeks, op een vijftal paneelen aan den voorwand van denzelfden omgang en nog eens op een der tableaux van den bedolven voet en meende in die persoonlijkheid Wiswakarman, den bouwmeester van het heelal, te moeten zien.

1) Wat IJZERMAN in navolging van LEEMANS den tweeden omgang noemt, wordt in dit opstel met eersten omgang aangeduid en zoo vervolgens.

Op bl. 183 van zijn „Die Buddhalegende in den Skulpturen des Tempels van Bôrô-Budur” deelde C. M. PLEYTE mede dat IJZERMAN bij een later bezoek aan den tempel dienzelfden volgelings op nog twee tafereelen der Boeddhallegende had aangetroffen en vestigde er de aandacht op dat deze niet alleen aan de olifantsooren te herkennen is, doch bovendien aan een olifantsslurf in de tiara en een olifantshaak in de hand, en determineerde dien persoon als Airawata, volgeling en oorspronkelijk rijdier (wahana) van Indra.

Bij een bezoek aan den Boroboedoe in April en Mei 1912 bleek mij dat deze witte olifant van Indra in menschelijke gedaante op een aantal tafereelen wordt aangetroffen. Ik stel mij voor die hieronder nader aan te duiden. Dat niet reeds IJZERMAN ze alle kon opnoemen is een gevolg daarvan dat hij moest afgaan op de teekeningen door WILSEN en zijn assistent SCHÖNBERG MÜLDER gemaakt en uitgegeven bij het werk van Dr. C. LEEHMAN „Bôrô-boedoe op het eiland Java”. Zooals bekend zijn door hen een groot aantal tafereelen in het geheel niet afgebeeld, terwijl de betrouwbaarheid van de wel afgeteekende dikwijls veel te wenschen overlaat, vooral waar het details betreft als die waar het in casu op aankomt.

Op de tafereelen der Boeddhallegende (achterwand eerste omgang, bovenste reeks) komt Airawata driemaal voor en wel op de door PLEYTE met de nummers 67, 82 en 89 aangeduide (nummers 133, 163 en 177 van WILSEN-LEEMANS). Op het eerste zit hij vlak achter Indra, die een schaal ophoudt om het door den bodhisatwa afgesneden haar in op te vangen en heeft — zooals reeds door IJZERMAN werd opgemerkt — duidelijk groote olifantsooren. Op No. 82 staat hij, met een groot linkeroor (het rechter is niet te zien), een slurf op het hoofd en een olifantshaak in de hand (PLEYTE wees er reeds op dat WILSEN hier een gewonen staf van maakte) achter Indra, die den bodhisatwa vraagt zijn kleed te mogen wasschen. Op No. 89 zit Airawata weder vlak achter

Indra, die bij Sagara op bezoek is. Hij heeft hier eveneens een groot linkeroor en een olifantsslurf, welke hier nog duidelijker is dan op No. 82.

Aan de onderste reeks van den achterwand van den eersten omgang wordt Airawata minstens tweemaal aangetroffen.

Vooreerst op No. 38 (76 van WILSEN-LEEMANS), een tafereel uit de geschiedenis van Mandhatar, zooals die door A. FOUCHER verklaard is in zijn „Notes d'archéologie bouddhique” in Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient 1909, en wel § II daarvan, „Les bas-reliefs de Boro-Budur mur principal de la première galerie”, bl. 9—43. Hier heeft Airawata een olifantsslurf op het hoofd, een olifantshaak in de hand en groote ooren. De beide eerste zijn op de teekening van WILSEN goed afgebeeld, doch de ooren zijn minder duidelijk. Hij is hier tweede volgeling van een persoon, die door den Franschen geleerde voor Mandhatar wordt aangezien, die afscheid van zijn vader neemt, doch juist uit de verschijning van Airawata zal wel zijn op te maken dat die hoofdpersoon Indra is, die dan mogelijk een bezoek brengt aan Mandhatar's vader.

Op No. 46 dezer reeks, waar volgens FOUCHER Indra ook voorkomt, wordt Airawata tevergeefs gezocht, doch aangezien verscheidene hoofden zeer beschadigd zijn, is het mogelijk dat hij er vroeger wel zichtbaar was. Ook op de volgende tableaux van het verhaal van Mandhatar zag ik hem niet.

Daarentegen vinden wij hem weder terug op No. 62 met een slurf op het hoofd en groote ooren, als eenigen volgeling van een persoon, die blijkens de zeer fraai bewerkte en goed bewaard gebleven wadjra in zijn hand wel Indra wezen moet, en ook door FOUCHER reeds als zoodanig (Sakra = Indra) herkend werd, al wist hij van de geschiedenis waartoe dit tafereel behoort nog geen verklaring te geven. Op de teekening van WILSEN zijn de groote ooren wel eenigszins

aangeduid, doch van de slurf is niets terecht gekomen; die is veranderd in een bos haren als van een jaksja. Trouwens ook de wadjra is jammerlijk misteekend.

Aan den achterwand der derde galerij zijn op het 73te relief tusschen den op den troon zittenden en den staanden bodhisatwa vier zittende personen afgebeeld, waarvan de beide voorste hooge kronen dragen, de derde een lagen haartooi en de vierde een slurf op het hoofd, groote ooren en een olifantshaak. Het getal van vier doet een oogenblik de vraag rijzen of hier moet worden gedacht aan de vier wereldhoeders, waarbij de achterste dan Wiroedhaka zou kunnen zijn, die immers ook met een olifantsslurf op het hoofd wordt afgebeeld, doch de kennismening der vele andere tableaux doet die vraag al spoedig ontkennend beantwoorden. Ook hier is wel Airawata bedoeld en met een der voor hem zittenden Indra, die mogelijk van den bodhisatwa de opdracht ontvangt om voor regen te zorgen, waarom op tafereel 71 door de dierenwereld is gevraagd. Op de teekening van SCHÖNBERG MÜLDER is van de onderscheidingsteekenen van Airawata niets te zien.

Op de balustrade der eerste galerij (bovenreeks) zien wij Airawata herhaaldelijk verschijnen. Zoo vooreerst op de tafereelen 56 en 68 als volgeling van Indra, die hierop door het verhaal zelf reeds als zoodanig was aangewezen. Deze verhalen toch werden verklaard door S. F. OLDENBURG (zie PROF. H. KERN. Een Russisch geleerde over de beeldhouwwerken van den Boro-Boedoer in Bijdragen T. L. V. N. I. 6e volgrees III. bl. 49 — 56). Op No. 56 werd Airawata reeds door IJZERMAN aangewezen. Hij zweeft daar, achter Indra aan, over het meer en heeft een slurf en groote ooren, ditmaal door SCHÖNBERG MÜLDER goed afgeteekend. Op No. 68 zit Airawata achter Indra met een olifantshaak en een slurf die nog goed te zien is niettegenstaande het

hoofd bijna geheel is verdwenen. De teekening laat ons hier weder in den steek.

Op No. 212 dezer reeks houdt Airawata, met groote ooren en een slurf, die door beschadiging onduidelijk is, een pajong achter een loopend persoon (dus Indra); op de teekening zijn alleen de ooren duidelijk.

Op de nummers 230 en 232 zit onze volgeling weder met een pajong in den rechterhoek en is kenbaar aan zijn ooren en zijn slurf, terwijl Indra in beide gevallen voor hem op een bank is gezeten. Op de teekening van 230 is Airawata niet te herkennen; op die van 232 heeft hij een groot linkeroor doch is de slurf onduidelijk.

Het hoektafereel 248 is door SCHÖNBERG MÜLDER al zeer onvolledig afgebeeld. Op de linkerhelft zweeft een monnik en zitten onder hem twee personen in silahouding, waarvan de rechter Airawata is met een slurf op het hoofd, groote ooren en de handen in sembahhouding. Op de rechterhelft zit op een bank een man met een glorie (Indra) terwijl achter hem een vrouw knielt. Van deze vijf personen nu liet de teekenaar op de eene helft den geheelen Airawata, op de andere de vrouw weg.

Het volgende tafereel 249, is beter afgeteekend. Hier zweven in de bovenste rij vermoedelijk de monnik, Indra en de vrouw van 248 en onder hen Airawata met een slurf en groote ooren en een jaksja. Op de teekening zijn de ooren duidelijk en is ook de slurf wel te herkennen.

Op No. 253 eindelijk komt Airawata voor als eerste volgeling van een persoon, die Indra kan voorstellen. Hij heeft een slurf en groote ooren, welke laatste ook op de teekening te zien zijn.

Het wil mij voorkomen dat de paneelen 246 tot 257 te zamen een enkel verhaal vormen, doch de beteekenis is mij niet bekend; tot dusverre zijn alleen de eerste 136 reliëfs en de nummers 192 tot 200 van deze reeks verklaard.

Terloops zij hier nog herinnerd dat Airawata op de

nummers 212, 232, 249 en 253 reeds door IJZERMAN was aangewezen.

Aan den voorwand der derde galerij begint even voor den Zuidwesthoek (en mogelijk is de aanvang van het verhaal reeds bij de Zuiderpoort te zoeken) een merkwaardige serie tafereelen welke doorloopt tot aan de Noorderpoort en waarvan de tooneelen groote overeenkomst vertoonen: meestal komen er twee bodhisatwa's op voor met het noodige gevolg, terwijl in den rechterhoek een lotusvijver is voorgesteld, waaruit lotusbloemen oprijzen. Op deze bloemen staan of zitten op de verschillende tafereelen allerlei schepselen, goden, menschen, dieren, enz. Op een dezer reliefs nu, even na den Zuidwesthoek en tegenover No. 35 van den achterwand, komt Airawata weder voor, in het water van den vijver staande, zoodat zijn benedenlijf niet te zien is; hij heeft een slurf op het hoofd en een olifantshaak doch de ooren zijn minder duidelijk. Op een van de hoog opgaande planten is een persoonlijkheid gezeten, die in verband met Airawata's verschijning wel als Indra zal zijn te beschouwen. Dit tooneel is door SCHÖNBERG MÜLLER niet afgebeeld.

Op het verdere gedeelte der balustrade van deze galerij komt Airawata nog vier malen voor, eens ongeveer halverwege den Noordertrap en den Noordoosthoek, tegenover No. 74 van den achterwand en driemaal aan de Oostzijde, op twee reliefs geplaatst tegenover de nummers 80 en 85 van den achterwand, zoomede op het slottafereel dadelijk voor de Oosterpoort. De veronderstelling ligt voor de hand dat deze vier tafereelen tot één verhaal behooren, doch de inhoud daarvan is nog niet bekend. Op de eerste twee is Airawata tweede volgeling van Indra en alleen gekenmerkt door de slurf op het hoofd en groote ooren; op het derde is hij eerste volgeling; de slurf is duidelijk, de ooren zijn dit minder, de olifantshaak is afgebroken. Op het slottafereel is hij derde volgeling van Indra, hier heeft hij een slurf en een olifantshaak doch zijn de ooren minder duidelijk.

Van deze vier voorstellingen is alleen de laatste door SCHÖNBERG MÜLDER afgebeeld en wel als No. 23 — 24: de derde persoon van 24 is Airawata, en ook op de teekening is wel iets van een slurf te zien.

Aan de balustrade der vierde galerij vond ik Airawata nog tweemaal. Vooreerst op een tooneel dat ik het derde na de Oosterpoort zou willen noemen (bij LEEMANS is de telling anders), waar hij tweede volgeling is van Indra, een slurf op het hoofd heeft, een groot linkeroor en een olifantshaak. Aan de andere zijde van Indra staat een vrouw; achter haar knielt een man met drie eveneens knielende volgelingen, waarvan minstens twee vrouwen zijn; dan volgt steeds meer naar links een bodhisatwa.

En in de tweede plaats op een tableau aan de Zuidzijde (laatsten hoek voor de Zuidtrap). Hier heeft Airawata weder een slurf op het hoofd, groote ooren en een olifantshaak en zit achter een knielend persoon, waarschijnlijk Indra. Aan de andere zijde van dezen staat een bodhisatwa met een glorie om het hoofd. Op den achtergrond is een wagen afgebeeld, waaruit de bodhisatwa wellicht pas is gestapt, of die hem mogelijk door Indra wordt aangeboden.

Ook van deze twee reliefs worden afbeeldingen bij WILSEN tevergeefs gezocht.

Het groote belang van de door IJZERMAN en PLEYTE gedane ontdekking is mijns inziens daarin gelegen dat Airawata altijd zonder eenigen twijfel is te herkennen, en men in zijne verschijning de zekerheid heeft dat de persoon, als wiens volgeling hij optreedt, Indra moet zijn, terwijl de wetenschap dat men met dezen te doen heeft allicht de verklaring van de verhalen waarin hij voorkomt zal vergemakkelijken.

September 1912.

Eenige opmerkingen naar aanleiding van „De Hindoe-ruïnen bij Moeara Takoës aan de Kampar-rivier door R. D. M. Verbeek en E. Th. van Delden, met aantekeningen van W. P. Groeneveldt” (Verhandelingen van het Bat. Gen. van K. en W. deel XLI).

DOOR

L. C. WESTENENK.

(Met twee platen).

„Maar hoe dit ook zij, de ruïnen te Moeara Takoës beloven nog veel zoowel voor de archeologie van den archipel, als voor de geschiedenis der Boeddhistische bouwkunst in het algemeen; laat ons hopen, dat spoedig een bevoegde hand de daar verborgen gegevens zal kunnen gaan onthullen, maar vooral dat het, evenals thans met de stoepa geschied is, een bevoegde hand zal zijn: want gelijk de bedekkende aarde vele der scherpe lijnen van de stoepa voor de opname van Verbeek heeft bewaard, zoo zag ik ook liever de overige ruïnen voorloopig in haren beschermenden schoot gelaten, dan dat ze, op onoordeelkundige wijze ontgraven, ter wille van ijdele nieuwsgierigheid voor de wetenschap verloren gaan”.

Met deze waarschuwende woorden eindigt de Heer Groeneveldt zijne aantekeningen.

En aangezien mijn hand niet bevoegd is, doch groote belangstelling mij bracht bij de ruïnen van Moeara Takoës, heb ik mij bepaald tot het maken van fotografieën, die misschien hare waarde kunnen hebben; verder meen ik nog enkele opmerkingen te mogen maken.

Op de situatie, fig. 4, van Verbeek ontbreekt nog een ineengestorte ruïne, nu een onaanzienlijk heuveltje, dat ongeveer gelegen is op het punt waar een lijn getrokken in Oostelijke richting langs den Noordrand van de *Tjandi Toco* de stippellijn raakt.

Dit heuveltje, en niet *c* op de situatie, heet bij de Inlanders de *Tjandi bonsoe* ¹⁾ (= de jongste, kleinste, tjandi); het is van dat punt, dat ik de overige ruïnen heb gefotografeerd.

b heet inderdaad *Tjandi Toco*.

c heet dus niet Tjandi Bongsoe, maar *palangko*, terwijl *d*¹ ten Z. van *c* *balai*.

*d*² ten Oosten van *c* *dapoer* en

e *maligai* genoemd wordt.

c. palongko ²⁾ is de plaatselijke naam voor het adathuis van een panghoeloe; Verbeek laat m. i. niet duidelijk genoeg uitkomen, dat dit „heuveltje” nog veel van den oorspronkelijken vorm heeft; de bovenrand, bestaande uit keurig geschikte gehakte steenen, is zuiver rond.

Deze ruïne zoude volgens de Inlanders de plek zijn waar de „radja” zat om met zijne panghoeloe's gezeten op *d*, de *balai* of raadzaal, te beraadslagen, en van welk punt hij de stoepa aanbad.

Men denkt, dat de Hindoesche radja hier gewoond heeft, en dat *d*², ten Oosten van de stoepa, de keuken was.

Die radja is olifant geworden ³⁾; daarom komt tweemaal 'sjaars een kudde olifanten de ruïnen bezoeken. Eerst komt een enkeling, een groote *Gadjah toenggol*, en beklimt de *balai*, — dan komen tientallen, soms wel honderd andere

1) Bonsoe, Minangkabausche uitspraak; bongsoe Bïausch.

2) De Heer Groeneveldt vermeent dat „palangka” als grondwoord heeft: *langka* = stappen, maar dit woord wordt gesproken en geschreven *langkah*.

3) Deze overlevering zal ongetwijfeld in verband staan met de aan de stoepa aangebrachte olifantskoppen.

RUÏNEN TE MOEARO TAKOES.

A. STOEPA

B BALAI. VERBONDEN AAN C PALANGKO

D. TJANDI TOEO

NINIĖ AKOEAN SAMOEI TE BALOENG
(Boven Mahat)

olifanten en vermaken zich op de open plek, ¹⁾ waar in het midden de ruïnen liggen.

Niet één wal ligt ten Westen van de ruïnen, maar er zijn drie van dergelijke wallen opgeworpen, voor een belangrijk deel van baksteen gemaakt, en de buitenste loopt geheel tot Batoe-basoerat (5 paal), omvat vrijwel de geheele vruchtbare vlakte tot eenige honderde meters bovenstrooms van de ruïne, en loopt daar in de Kampar-rivier: Oedjoeng Parit, het uiteinde van den wal, heet het hier, en evenals de *tapien larangan* ²⁾, is de plek *sati*.

De steenen, die voor deze bouwwerken gebruikt zijn, moeten te *Pangkai* gebakken zijn; de plek waar men de klei won heet nu nog *Omba^z tanah di kali*, d. i. de bocht waar de grond werd uitgegraven.

Uit alles blijkt wel, dat hier een machtige Boeddhistische nederzetting is geweest, en het zal ongetwijfeld van het grootste belang zijn dat „een bevoegde hand” hier komt zoeken, voor dat het te laat is; de dagoeb toch verliest stukje voor stukje, telkens laten steenen, randen los, en in de andere ruïnes dringen de wortels door van boomen en struiken en wringen alles uit elkaar.

Ook het onderzoek naar de verdwenen beelden is zoo noodig.

De bevolking ter plaatse weet niets meer hieromtrent te vertellen; ook de *Batoe-basoerat*, de beschreven rots benedenstrooms moet reeds langs geleden in de Kampar zijn gestort.

Alleen te *Baloeng*, gelegen 6 paal ten Oosten van Tandjoeng Balit ³⁾ vond ik den 6^{den} April 1912 op een heilig graf (*kiramat*) een beeld, hoog 65 c.M. en met een buikomvang van 90 c.M., voorstellende het bovenlijf van een zonderlinge figuur, waarvan ik een foto hierbij voeg.

1) Door Verbeek in het bosch opengekapte.

2) niet: *tapi larangan*, *tapien larangan* of *tapien radja* was de badplaats van den radja.

3) Tandjoeng Balit ligt tusschen Moeara Mahat en Pangkolan Kota Baroe aan de Mahat.

De hieraan verbonden overlevering is als volgt:

In oude tijden leefde te Kota Tinggi, aan den linkeroever van het Si Tingkai-riviertje, vlak bij het tegenwoordige Baloeng, een vrouw die de oudste was van haar volk. Toen zij een ladang liet aanleggen, en men wel plantgaten had gemaakt doch er nog geen padikorrels in had gelegd, vroeg men haar om raad.

„Och”, zei ze, „dat komt wel terecht”, en 'savonds wierp zij een hoop padi op het veld. En 's nachts kwamen de mieren en brachten in elk gaatje eenige korrels zoodat in den vroegen morgen alles gebeurd was.

Die vrouw noemt men *Ninič² akoean samocič²*, de vóórmoeder die door de mieren erkend werd, en om haar te blijven eeren werd van zee uit een steen hier gebracht en werd haar beeld in dien steen uitgehouwen.

Zooals uit de foto blijkt, is dat beeld niet flatteus. Wel is er veel aan beschadigd maar de grijnzende doodsmond, het vormelooze geheel heeft weinig menschelijks.

Alleen de versiering boven de ooren komt goed uit, evenals een op de rugzijde voorkomende dikke vlecht.

Misschien stelt het beeldje iets voor, doch de indruk dien ik kreeg was, als of men hier te maken heeft met een proeve van slecht werk, misschien een afgekeurd beeld van elders, van Moeara Takoes?

Te Baloeng zal het beeldje wel niet thuis hooren; niets in den omtrek van Baloeng, dat denken doet aan Hindoeschen invloed, geen *tjandi*, *selo*, *pangéan soempoe* of *biaro*.

Het beeldje is, om het te fotografeeren, op een anderen steen geplaatst, doch staat gewoonlijk er naast, in één rij met drie andere doch niet versierde steenen; de richting van deze rij steenen is Oost-West.

Het beeldje wordt hoog vereerd bij de bevolking in den omtrek.

Twée Makassaarsche Verhalen, in Toeratea'sch dialect.

(Tekst, Vertaling en Aanteekeningen).

DOOR

G. M A A N.

Zending-Leeraar der Utrechtsche Zendingsvereniging.

Tijdens een verblijf van ettelijke jaren te Tanettea in Binamoe, geheel in het Z. van het Z. W.lijk schiereiland van Celebes, heeft de Heer Maan, als Zending-Leeraar onder de Makassaren, zich eene grondige kennis van het Makassaarsch eigen gemaakt en ook het Toeratea'sch dialect dier taal beoefend. Het gebied van het Toeratea'sch (aangegeven op de taalkaart van Holle, Brandes, Jonker) ligt voornamelijk in de onderafdeelingen Djeneponto (afd. Bonthain) en Takalar (afd. Makassar).

De twee verhalen die de Hr. Maan hier uitgeeft, zijn van eene soort die wij in de Makassaarsche letterkunde nog zoo goed als niet kennen. De Makassaarsche handschriften, die Dr. Matthes heeft bekend gemaakt en gedeeltelijk ook uitgegeven, zijn voor het overgrootste deel vertaalkerk. De echte volksverhalen, die men niet in handschrift kan krijgen, moeten uit den mond der vertellers worden opgeteekend. Wij mogen dus den Hr. Maan dankbaar zijn, dat hij, door dit te doen, ons met een paar echte staaltjes van Makassaarsche volksliteratuur bekend maakt.

Het eerste verhaal is de overbekende vertelling van den wedloop van het Hert met het eene of andere langzame dier: schildpad, slak, enz. De talrijke parallellen uit de

Indonesische letterkunde bekend, vindt men opgegeven in Tontemb. Teksten, Vert. bl. 4, 11 en 12 en in dit Tijdschrift, dl. XL, bl. 363.

Het tweede verhaal, dat de vijandschap der katten en muizen verklaart, herinnert aan het Toradja'sche verhaal dat in Dl. XLV, bl. 452 — 455 van dit Tijdschrift in vertaling is medegedeeld. In het Toradja'sche verhaal heeft de samenkomst der katten en muizen plaats bij gelegenheid eener Heidensche plechtigheid ter genezing eener zieke muis. Wellicht is dus de passage van de bedevaart naar Mekka in de plaats gekomen van een Heidensch feest in de oudste overlevering van dit verhaal, in hetwelk die bedevaart eenigszins zonderling aandoet.

N. ADRIANI.

1. Poendjonga-djonga siyagang Poengkoera-koera.

Niya bedeng, pisampoelo bedeng, paroepamaya-dji angkana, inakke teya' balle-balle, lompo kalengkoe, lompowang boera-boerakoe, katakoetjinikai.

Anganreï bedeng Poendjonga-djonga; nanakana-mo i Poengkoera-koera: „Apa todong *boewa-boewana* noekanreï *raoeng* kayoewa?" Nanakana-mo i Poendjonga: „Apa paleng nani-kanre?" Nanakana-mo i Poengkoera-koera: „Inakke-iya sanging taïpa tino koekanre!" Nanakana-mo i Poendjonga-djonga: „Borro-doedoe wi kanannoe!" Nanakana-mo Poengkoera koera: „*Kontoe toljengi* kanangkoe, Poendjonga!" Nanakana-mo Poendjonga-djonga: „Ero aloemba-ki!" Nakana-mo Poengkoera-koera: „Mangkoe bodo-bodo, koe-ëwa-djako!" Nakana-mo Poendjonga-djonga: „Koeëwa-ko: laboe kallongkoe, laboe tongi bangkengkoe; manna padjarang naballassi-dja naondang, koenampa narapi!" Nakana-mo Poengkoera-koera: „Sidjandjiyangki ri-allo!" Nakana-tommo Poendjonga-djonga: „*Sikocraya*, Poengkoera-koera, na-

ki-loemba?" Nakana-mo Poengkoera-koera: „Ri talloewa, Poendjonga-djonga! nakisitjini ri parang lanjinga.”

Lebaki kananna i Poengkoera-koera mange-mi natalasa kalenna raga sisaboe *lowena*. Nasiboentoeloe-mo riallo pasidjandjiyana. Nakana-mo Poendjonga-djonga: „Ante-todong-kamma batenoe, Poengkoera-koera, lalari natakoeloemba-ko?” Nakana-mo Poengkoera-koera: „*Adakkai-tonga*’ leme-leme.”

Lebaki, leba talasa kalenna. raga 1000 kayoena; niya sikayoe kamma’nue mae, niya sikayoe kamma antale ri Balandangang. Napatolo-tolorang kalenna tasilangere sikiyo taoewa bellana tasikayoe. Lebaki, *apatoenggoe*-mo lari i Poengkoera-koera. Nanakana-mo i Poendjonga-djonga: „Lari-todjeng-ko, Poengkoera-koera, na inakke riboko-pa.” *Lere*-mi lampana i Poengkoera-koera, nampa lari i Poendjonga-djonga. Naniloemba-mo Poengkoera-koera Nanakana-mo i Poendjonga-djonga: „Koeloemba-ko, Poengkoera!” Nakana-mo sikayoewa riyolowanna Poendjonga, nakana: „*Konne* dja’ Poendjonga! Koeloemba-ko”. Nanakana-mo i Poendjonga: „Tjara-de-tongi, Poengkoera-koera; na inakke koekana kalengkoe latjiri ri palariya, laboe kallongkoe, laboe-tongi kalengkoe. Lebaki, lari todjeng-mi-seng i Poendjonga-djonga sangge pakoellena, rapanna djangang-djanganga paribana i Poendjonga-djonga.

Lebaki, poso-mi ri palariya i Poendjonga-djonga. Aantang-mi akiyo angkana: „O! Poengkoera-koera, koeloemba-ko!” Nakana-mo-seng i Poengkoera-koera ri dallekanna: *Konne* dja’ nakke! *Lere*-doedoewa’ riyolowannoe!” Nanakana-mo Poendjonga-djonga „Lanoeboenowa’ ri palariya. Poengkoera-koera.” Lebaki, nakana-mo i Poengkoera-koera: „Ka-ikaoe-dji ero aloemba, noetjinika’ bodo-bodo aleme-leme. nanoeëwa-ma’ aloemba!” Nakana-mo i Poendjonga: „Lamateya’, Poengkoera!, ri palariya, poenna takoelembaya-ko!” Nanakana-mo Poengkoera-koera: „Eronoe noebakoe, poenna mate-ko ri palariya.” Lebaki, nakana-mo Poendjonga-djonga: „Lamate-todjeng-dja’, Poengkoera-koera, takoelelya-ma’ lari, dodong-ma’ ri palariya.”

Nakana-mo Poengkoera-koera: „Lari todjeng-ko mange sanggenna matennoe, lombo-patoedjoe-doedoe-ko angewa' aloemba.

Lebaki, takolleya-mi lagiyo i Poendjonga-djonga; *pare-matoerere*-mi i Poendjonga-djonga ri palariya, tanadjanpangi anganreya anginoenga. Nakana-mo i Poengkoera-koera: „Sangge matennoe-mo, Poendjonga. ri palariya; eronoe noebakoe, poenna mate-ko.” Lebaki. mate-todjeng-mi Pce-ndjonga-djonga ri palariyanna; dodong-mi njawana, amonrang-mi i Poendjonga-djonga ri paranga. Nanakana-mo Poengkoera-koera: Maë-ngaseng-mako sanggenna *oerang*koewa, sisaboewa djaina, angkammi-ki i Poendjonga-djonga. Lebaki, battoe ngaseng-mi *oeranna* sisaboewa djaina, angkammi-ki i Poendjonga-djonga. *Pabonoma* nampa nanakanre; 7 allo. 7 bangi *naborongi* nakanre, nampa laboesoe i Poendjonga-djonga. Lebaki, nakana-mo i Poengkoera-koera, masing alampa-maki mange aboya maraengang nakikanre. i Poendjonga-djonga dji'ndjo. boekoe-mami niya, laboesce-mi assina nikanre ri Poengkoera-koera. Alampa-ngaseng-mi koeraya mange aboya maraëngang lanakanre.

VERTALING.

1. Het Hert en de Landschildpad

Er was, zegt men, zegt men tienmaal, de verhalen slechts zegt het, ik wil er niet om liegen: nog grooter dan ik zelf zou mijn bedriegerij zijn, want gezien heb ik het niet, er was, zegt men, een Hert, dat liep te grazen (dat at). De Landschildpad zeide (tot het Hert): „Wat is nu toch het nut, dat ge boombladeren eet?” Het Hert zeide: „Wat zou er dan gegeten worden?” De Landschildpad zeide: „Wat mij betreft, ik eet enkel rijpe mangga's!” Het Hert zeide: „Je woorden zijn zeer hoogmoedig.” De Landschildpad zeide: „Mijne woorden zijn waar, Hert!” Het Hert zeide: „Willen we om het hardst loopen?” De Landschildpad zei:

„Al ben ik ook kort, ik sta je!” Het Hert zeide: „Ik sta je, mijn hals is lang en mijne pooten zijn ook lang. Zelfs ruiters moeten me aftobben ¹⁾, me vervolgende, eer zij me bereiken.” De Landschildpad zei: „Laten wij met elkaar een dag afspreken!” Het Hert zei ook: „Wanneer, Schildpad, zullen we om het hardst loopen?” De Landschildpad zei: „Over drie dagen, Hert, dan zullen wij elkaar zien op het schoone (open) veld.”

Nadat de Landschildpad dit gezegd had, ging hij zich (met zijn makkers) in een rij opstellen, ongeveer 1000 bij elkaar. Zij ontmoetten elkaar weer op den vastgestelden dag. Het Hert zeide: „Hoe zult gij het nu aanleggen te loopen, dat ik je niet vooruit kom, Schildpad?” De Landschildpad zeide: „Ik loop er dan maar langzaam over.”

De Landschildpadden hadden zich reeds opgesteld, ongeveer 1000 stuks; één was er hier en één aan de overzijde te Balandangang ²⁾ (\pm 20 minuten afstands). Zij zetten zich op een rij, zoover van elkander dat twee menschen elkaar kunnen hooren, als zij elkaar roepen. Daarna begon de Landschildpad den wedloop. Het Hert zeide: „Loop maar zoo hard ge kunt, Schildpad, ik kom later wel!” De Landschildpad had al een heel eind afgelegd, toen het Hert pas begon te loopen. Het Hert kwam de Landschildpad vooruit. Het Hert zeide: „Ik ben je vooruit gekomen, Schildpad!” Toen zeide de Landschildpad, die zich vóór het Hert bevond: „Ik ben hier al, Hert! Ik ben je voorgekomen.” Het Hert zeide: „De Landschildpad is ook knap en ik zeide van mezelf, dat ik vlug was in het loopen: mijn hals is lang

1) *Ballassi* (st. *ballasa*) wordt in de Toeratea-landen veel gebruikt in den zin van „het iemand moeielijk maken; maken, dat hij zich aftobt,” b. v. *naballassiya' andjo ana-anaka* „dat kind tobt me af, maakt het me zwaar.”

2) Dit verhaal is opgeschreven te Tanettea, dat even ten O. van de Tanamoya-rivier ligt. Balandangang is een gehucht, even ten W. van die rivier gelegen.

en mijn lichaam is ook lang." Daarna liep het Hert weer heel hard met al zijn kracht; het Hert liep zoo hard als de vogels vliegen.

Het Hert werd zeer moe van het loopen; het bleef stilstaan, roepende: „O! Schildpad, ik ben je vooruit gekomen." Toen zeide de Landschildpad, die zich vóór hem bevond, weer: „Ik ben al hier, heel ver ben ik je vooruit." Het Hert zeide: „Ge zult me mij laten doodloopen. Schildpad!" De Landschildpad zeide: „Wel, jij zelf wou maar om het hardst loopen; je zaagt, dat ik kort ben en langzaam van beweging, daarom stondt je me tegen en liept tegen me!" Het Hert zeide: „Ik zal doodgaan, Schildpad, van het loopen, als ik je niet voorbij kom." De Landschildpad zei: „Dat moet je zelf maar weten, of ge je dood wilt loopen." Toen zeide het Hert: „Ik zal er werkelijk van doodgaan, Schildpad! Ik zal niet meer kunnen rennen, ik ben moe van het loopen." De Landschildpad zeide: „Loop maar werkelijk totdat je dood bent, je had zoo'n groote verwachting om tegen me te loopen." Het Hert kon zich niet meer bewegen; het had honger en dorst van het loopen; het bekommerde zich niet om het eten of drinken. Toen zeide de Landschildpad: „Loop tot je dood bent, Hert, het is je eigen wil als je doodgaat!" Het Hert ging werkelijk dood door zijn loopen: zijn ziel was moe (verzwakt), het lag op den rug uitgestrekt op het veld. Toen zeide de Landschildpad: „Komt allemaal hier, mijn 1000 makkers, opdat wij met elkaar het Hert opeten". Daarna kwamen al zijn 1000 makkers om op het Hert te passen. Toen het stonk (rottende was), toen pas aten zij het Hert: zeven nachten en zeven dagen aten zij er te samen van, toen pas was het Hert op. Daarna zei de Landschildpad: „Laten wij nu elk wat anders gaan zoeken om te eten." Wat betreft het Hert, zijn beenderen waren er alleen nog maar, zijn vleesch was opgegeten door de Landschildpadden. Al de Landschildpadden gingen weg, om iets anders te zoeken, dat zij eten konden.

Aanteekeningen.

De speciaal Toeratea'sche woorden, die in dit verhaal voorkomen, met hun equivalenten in het Makassaarsch en het Hollandsch, volgen hieronder:

Toerat.	Makass.	Hollandsch.
boewa-boewa	matoe-matoe	nut
raoeng	leko	boomblad
kontoe-todjeng	kamma todjeng	waarheid, juist
sikoeraya	siyapaya	wanneer
lowe	djai, lompo	veel, zeer, groot
dakka	djappa	loopen, stappen
apatoenggoe	apakaramoela	beginnen, aanvangen
lere	bella	ver
konne	anrinni	hier
pare	tjipoeroe	honger
oerang	agang	makker, gezel
borongi (st. borong)	rama-rama	met velen iets doen. samenkomen
bono	bonara, botto	stinken, verrot.

2. I Poentoempang, I Poemmeyong siyagang i Poembala-balawo.

Nak ana-mo Poentoempang: „Teya-ko aladjoe-doedoe, Poembala-balawo, pasitaba-tabai batenoe anganre *batara*, siyagang ase!” Nakana-mo i Poembala-balawo: „Eroka' tallassa nakoe nganre *batarana* toelinowa siyagang *parena*!” Nakana-mo i Poentoempang: „Nai-mako'ntoe, i Poemmeyong lanakarappoe oeloennoe, poenna noekanre *batarana* toelinowa siyagang asenna. Iya-ngaseng barang-baranna toelinowa noekatja-katjaki, noelala-lala: lipana, topena, ilalang ri bakoe-bakoena.” Lebaki, nakana-mo i Poembala-balawo: „Lanaäpa' i Poemmeyong, kakaraëngkoe i Poemmeyong.” Lebaki kanakananna i Poembala-balawo, nakana-mo: „Lampa-ngaseng-ko maë, nakikalaoe adji, asambayang ri kaäbaya, nakisoedjoe ri baitoellaya”. Lebaki kalaoe-todjeng-mi Poembala-balawo raga

1000 djaina, adji. asambayang ri boetta Makka. Narapiki Djoema, battoe-todjeng-mi adji Poembala-balawo, aloeloeng-mi nai ri ballana i Poemmeyong, namange ngaseng-mo soedjoe ri Poemmeyong. Nanakana Poembala-balawo: Battoe-ma' adji ri boetta Makka, karaëng!" Nanakana-mo i Poemmeyong: „Badji-mi'ntoe: laboesoe-mi'-ntoe njawanoë; takoelleya-mako sangka-gaoë angatjakki apa-apanna toelinowa '. Lebaki, amotere-mi Poembala-balawo. Nanakana-mo i Poentoempang: „Teya-ko tjapa-tjapa-ki i Poemmeyong, reko-rekoki gigina koepilangeri nai ri ballana." Nanakana-mo i Poembala-balawo: „Lanaäpa' i Poemmeyong, battoe-ma' somba aloeloeng nai ri ballana koe tanakatjakka iya." Nakana-mo-seng i Poentoe-m pang: „Katoetoewi badjiki i Poemmeyong, reko-rekoki gigina, ero akarappoe ko oeloennoe, koepilangeri-mi nai ri ballana.

Lebaki, narapiki Djoema, aloeloeng-mi-seng balawowa mange ri ballana *Poentjammi* somba, letjeng-letjeng mi riyampina Poemmeyong. Lebaki, asere-ngaseng-tommi i Poemmeyong 100 djaina, tjangkoe-tjangkoedoeng ri ballana. Sisaboe-todong djaina Poembala-balawo letjeng-letjeng ri gampina. Nanakana-mo Poembala-balawo: „Tjini-mo'ne, Poentoempang, anabana karaëngkoe, koelalowang mange mange koe tanakanreya. Lebaki nidjalling-mo ri Poemmeyong, napada-pada-mo meyong sibilanganga djaina akalataki oeloenna Poembala-balawo sikitji-kitjiki-mi Poembala-balawo nikarapoe oeloenna ri Poemmeyong. Napatjida-mo i Poentoempang riyampina pakeboeka atjini-tjini: iya-memang-mi 'ntoe nakoepakatoetoe-ko allo allo, mingka noekananna: „Anaba-doedoe-mi karaëngkoe i Poemmeyong." Apa-mo'ndjokammaya, poenna nalaboesoe-ko nakanre naborongi." Lebaki, ero-mi nipilanjing-lanjingi ri Poemmeyong, nipilaboesi lanikanre balawo garaya sisaboe djama: roewang kayoe-mami tanigappa nikanre, lari naoeng ri boettaya, la naoeng ri teresena boettaya adoekoe, sikayoe gana, sikayoe laki. Iya-mi'ndjo roengka kamma-kamma'ne nadjai pole anganre lamoeng-lamoeng. Iya-mi natoeli mīmang ri Poemmeyong nipilanjingi ero nikanre. Mangka nakana i Poemmeyong,

takikoelleya kipilanjingi poembala-balawo. tjarade-doe-doe-i
adoekoe naoeng ri teresena boettaya. Toeli nassoe-mi i Poem-
meyong alleyang kamma-kamma'ne.

VERTALING.

2. De Pad, de Kat en de Muis.

De Pad zeide: „Wees niet al te verwend. Muis! eet op passende wijze (niet te veel) maïs en rijst“. De Muis zeide: „Ik wil leven en eet de maïs en rijst van de menschen!“ De Pad zeide: „Ga jij maar naar boven, de Kat zal je kop wel fijn kauwen, indien gij de maïs en de rijst van de menschen eet. Je zit met je vingers aan al de bezittingen der menschen; gij vernielt die ten eenenmale, hunne sarongs, hunne lijnwaden in hunne mandjes.“ Toen zeide de Muis: „Wat zou de Kat mij doen, want de Kat is mijn Vorst.“ Na deze woorden van de Muis, zeide hij (tot zijne makkers): „Komt allen hier, opdat wij naar het Westen ter bedevaart gaan, om te bidden in de Kaäba en ons neer te buigen in het huis van God.“ Toen gingen er werkelijk ongeveer 1000 muizen naar het Westen ter bedevaart, om te bidden te Mekka.

Toen het Vrijdag was, kwamen de muizen werkelijk van de bedevaart; zij kwamen met hoopen in het huis van de Kat; zij gingen zich allen neerbuigen voor de Kat. En de Muis zeide: „Ik kom van de bedevaart te Mekka. Vorst!“ Toen zeide de Kat: „Dat is goed, nu is het met je gedaan, nu kunt ge niet meer van allerlei kwaad uitvoeren, met je vingers zittende aan al de bezittingen der menschen.“ Toen keerden de muizen terug. De Pad zeide: Schat de Kat niet gering: ik heb in haar huis geluisterd naar 't knarsen van haar tanden“. Toen zeide de Muis: „Wat zou de Kat me doen? Ik ben met velen haar eer gaan bewijzen in haar huis en zij heeft me geen kwaad gedaan“. Toen zeide de Pad weer: „Pas goed op met de Kat, zij knarst met haar tanden, willend je kop fijn kauwen, ik heb er naar geluisterd in haar huis“.

Toen het Vrijdag was, kwamen de muizen weer bij hoopen in het huis van de Kat, om haar eer te bewijzen; zij sprongen rond in de nabijheid van de Kat. Nu waren alle katten ook vereenigd, 100 in getal, zij zaten in elkaar gedoken van verdriet. Ten getale van 1000 ook sprongen de muizen rond in hunne nabijheid. Toen zeide de Muis: „Zie nu, Pad, de geschiktheid van mijn Vorst, ik ga voortdurend voorbij en hij eet me niet op”. Toen werden zij begluurd door de Kat en met hen allen tegelijk beten de honderd katten in de koppen der muizen. De muizen piepten door elkaar, daar hunne koppen fijn gekauwd werden door de katten. Toen verweet de Pad in de nabijheid van de deur toekijkende: „Dat is het nu, waarvoor ik je dagelijks voorzichtig deed zijn (waarschuwde), maar gij zeidet er van: mijn vorst de Kat is zeer geschikt. Wat is er nu zoo, indien zij met hen allen je schoon opeten?” Daarna zouden zij schoon opgemaakt zijn door de katten, de weerlooze muizen, 1000 in getal, zouden schoon opgegeten zijn; een tweetal slechts kregen zij niet te eten, zij liepen naar beneden om zich te verbergen in de spleten van den grond, een mannetje en een wijfje. Deze telen zich voort tegenwoordig en vele weer eten planten (gewassen). Daarom worden zij voortdurend bedreigd door de katten, zullende schoon opgegeten worden. Maar de Kat zei: „Wij kunnen de muizen niet schoon opeten, want zij zijn zeer bedreven in het in elkaar gedoken (verborgen) zitten in de spleten van den grond.” De Kat is voortdurend nijdig, tot nu toe.

Aanteekeningen.

Toerat.	Makass.	Holl.
batara	biralle	maïs
pare	ase	rijst
tjamui	meyong	kat

Lebaki nidjalling-mo ri Poemmeyong. In mijn handschrift staat: *Lebaki nadjalling-mo ri poemmeyong.* „Daarna gluurden zij naar de katten”, welke lezing mij evenwel minder juist voorkomt.

Z. O. CELEBES

SCHAAL 1 : 2 500 000

LEGENDA.

1. Towoeti Meer
2. Boengkoe
3. Laa Lindoe (rivier)
4. Kalkgebergte
5. Laa Solo (rivier)
6. Konaweha (rivier)
7. Semboene (rivier)
8. A. Opa (moeras)
9. Stroomversnellingen
10. Laa Loemboeti
11. Latomagebergte
12. Mekongkagebergte
13. To Maronene

Enkele kantteekeningen op „Reise von der Mingkoka-Bai nach Kendari.”

Hoofdstuk VI van „Reisen in Celebes”,
door Dr. P. en F. Sarasin, Dl. I
Wiesbaden, 1905 ¹⁾.

DOOR

F. T R E F F E R S.

1e Luit. der Inf., Wnd. Civ. Gezaghebber.

(Met een kaartje).

Niet anders dan om te getuigen van mijn oprechte belangstelling in de zoo moedig ondernomen reizen der heeren Sarasin, en geenszins om, gebruik makende van de zoo veel gemakkelijker wijze waarop ik kennis met Land en Volk heb kunnen maken, ook maar in het minst te kort te willen doen aan den wetenschappelijken roem der beide onvermoeide onderzoekers, wil ik hieronder in enkele woorden aangeven tot welke opmerkingen de lezing van boven aangehaalde reisbeschrijving mij aanleiding geeft.

Blz. 336. (Hier wordt medegedeeld, dat het strand der zee bij Kolakka, op de Z. helft van de O. kust der Bone-golf, snel afneemt, zoodat wellicht in een 20 jaar een zoom van 500 M. breedte door de zee verzwolgen zou kunnen worden).

Een bezoek aan Kolakka gebracht hebbende, viel het mij al dadelijk op, dat de aanwinst van de zee op het land in bijna 10 jaren niet in verhouding staat tot de veronderstelling in het boek uitgesproken. Zelfs meende ik een der dorre boomen op de foto nog te kunnen herkennen. Ik waag dan ook de veronderstelling (al wil ik direct voorop stellen, dat ik absoluut geen geologische kennis bezit), dat

1) Met aantekeningen van Dr. N. Adriani.

de door de Schrijvers opgemerkte vermindering van land slechts een gevolg is van de verandering die de monding der Kolakka-rivier na iederen regentijd ondergaat. Kolakka ligt op koraalkalk-gesteente, dat geheel met modder is bedekt. In de kuilen en slooten is eb en vloed merkbaar. Door de samenwerking van golfslag en stroomrichting ontstaat aan de riviermonding een opeenhooping van aanslibsel, zóó hoog, dat er planten, zelfs boomen op kunnen groeien. De rivier en de golven samen brengen meer grond aan dan de golven alléén bij vloed of harden wind weer weghalen. Door zware bandjirs verlegt zich echter de stroomrichting, in enkele weken vaak 90 graden. waardoor het slib op een andere plaats gedeponeed wordt en de zee dus ruimschoots gelegenheid heeft, haar oude spel van geven en nemen naar hartelust in de voor strandvegetatie en klapperboomen na-deelige richting voort te zetten.

Blz. 339. (Wordt opgegeven dat „zwaard” *pade*, en „hakmes” *taloe* heet in de taal van Mekongka).

Achter Schwert leze men *lawoe* en achter Haumesser *pade*.

Blz. 343. („Nach dem Vorhandensein von Pfeil und Bogen fragend, hörten wir, sie seien nicht mehr in Gebrauch; man kannte aber das Gerät von früher und nannte es Opidi”).

Pijl en hoog zijn in het geheele land, evenals het blaas-roer, alleen nog bij herinnering bekend.

Blz. 345. (Van het *Mowewe*-dal wordt hier gezegd dat het, door zijne volkomene vlakheid, bewees de bodem van een vroeger meer te zijn).

Een deel van het Mowewe-dal bestaat nog uit moeras.

Blz. 349. („Es wurde uns gesagt, der Simbune fliesse zum Opa-See. Wenn dies richtig sein sollte, so wäre der Timondo-Rücken als Wasserscheide zwischen den beiden Meeren anzuschen”).

De Simboene stroomt naar het A Opa moeras.

Blz. 354. (Beschrijving van het graf van een aanzienlijke: een terras, daarop een rechthoekige heining van planken, van binnen geheel opgevuld met roode klei; het geheel met

een groot dak overbouwd; daarop eene opene houten kist, waarnevens grafgeschenken. Vermoed wordt, dat in de aangestampte klei, binnen de planken schutting, het lijk begraven lag).

De lijken worden in grafkuilen begraven. Naar gelang van de afkomst van den overledene wordt aan de ophooging meer, of minder zorg besteed. Vaak worden hiervoor rolstenen uit de rivieren gebruikt. Bij Kolakka zag ik een oud graf in den vorm van een prauw. Om de graven worden meestal klappers en andere vruchtboomen geplant, zoo zelfs, dat men in de verte klappers ziende en er op af gaande, meer kans heeft bij een begraafplaats te komen, dan bij een huis.

Blz. 357. („Die muldenartige Fläche zwischen den beiden Gebirgssystemen ist zweifellos die südliche Fortsetzung der ganzähnlichen Fläche, welche wir im Norden der Halbinsel durchschritten hatten, als wir vom Matanna-See durch Tomori zur Bai gleichen Namens zogen“).

De „tobbevormige" vlakke, die te Lamboeja werd opgemerkt, wordt van de vlakke O. van het Matana-meer gescheiden door een zeer hoog en uitgestrekt bergland. Steekt men van Lasolo naar het Zuiden het gebergte over, dan klimt men den geheelen dag, om den ganschen volgende dag te dalen. De Konawe-vlakte is duidelijk een meer of moeras geweest. De eenige doorgangsopening ligt iets boven Poehara, waar nu nog de rivier met veel moeite door het gebergte breekt, onder het vormen van sterke stroomversnellingen. Midden tusschen de beide rivieren in de Konawe-vlakte loopt een lagere rug, die slechts op enkele plaatsen boven den ouden meerbodem uitsteekt.

Blz. 358. („Es besteht ein Kontrakt mit dem bei Kendari sitzenden Anakéa oder São-ão von Laiwói. Allein tatsächlich ist Laiwói nur einer von den vielen Distrikten in welche Konawe zerfällt, und sein Fürst ohne jeden Einfluss im Inneren; darum hatte er auch den an ihm

ergangenen Befehl uns an der Grenze des Machteinflusses von Luwu abzuholen, mit dem besten Willen nicht ausführen können”).

Sao-Sao was hoofd van het gebied om de Kendari-baai. Zijn grootvader was een Boeginees, die met de dochter van het hoofd van Arona Maeto huwde (\pm 1850). Hij had met eenigen goeden wil en wat meer energie zeer goed voor geleide kunnen zorgen.

(„Die Eingeborenen von Konawe nennen sich, wie sie sagten, Tokéa: für „nein“ gebrauchen sie das Wort „tambóki“, was von dem benachbarten „konjo“ der Tomekonka recht verschieden klingt”).

Laiwooi = lai iwoi = er is water = de naam van het bron-gebied der Konawe-rivier. Konawe beteekent ook rivier. De naam Laiwooi is overgegaan op het geheele stroomgebied. In Laiwooi ligt Andolaki, de bakermat der bewoners van het stroomgebied der Konawe. Zij noemen zich dan ook To Lalaki en gebruiken nooit het woord To Kea. *Kea* beteekent in de taal der Badjo's „vriend“ (*bea* in de taal der Tolalaki). De Badjo's zijn een visschersvolk, verspreid langs de kusten van Celebes. Velen van hen dreven handel met de inboorlingen en noemden hen dus om begrijpelijke redenen vriend (*kea*).

Wat betreft het woordje „neen” nog het volgende:

Kio (Mekongka) = neen.

kio nio = *kionjo* = *konjo* = er is niet.

Kioki (To Lalaki) = neen.

tamboki = er is niet.

Voor „neen” wordt naast *kioki* en *kio* vaak (vooral in het gebied Z van Lamboeja en Rate-rate) *ta* gebruikt, voor *tamboki* en *konjo* of *kioki-no-la* vaak *tala*.

Fig. 113. („Das nebenstehende Bild gibt nach Photographie einen dem höheren Typus angehörigen Tokéa-Krieger mit Lanze, Schwert und Panzerjacke wieder”).

Stelt geen krijgsman voor. De lans is geen vechtlans en

de man heeft geen klewang, doch een kapmes in de hand.

De To Mekongka en de To Lalaki hebben geheel gelijke wapenen. Hun lansen zijn alle werplansen; om te steken zijn ze te bang. Als regel gebruiken ze hun tweehandige (overigens onhandige) scherm-klewang enkel om reeds door lansworpen gevallenen af te maken en doden of slapenden te onthoofden.

Blz. 371. („Kopfjagd komme noch ab und zu vor, so bei der Ernte und dann beim Tode der Häuptlinge”).

Sneltochten werden niet speciaal na den oogst gehouden, doch meer om bij ziekten (malaria) de geesten tevreden te stellen, ook wel bij een huwelijk, een sterfgeval, of het bouwen van een groot huis. Het offeren voor en na den oogst bestaat in het slachten van een kip (ongeveer 80 jaar geleden slachtte men een hond).

Blz. 372. („An einem Bache, Watuwátu, bemerkten wir einen groszen Steinhauften, auf den jeder Vorübergehende einen weiteren Stein warf”).

Watoewatoe. Ik vroeg een der hoofden waarom door voorbijgangers altijd een steen op den bestaanden hoop werd geworpen. Hij zeide, dat zijn grootmoeder hem dit geleerd had. Anders zouden de geesten hem op een dwaalspoor brengen. Een dergelijk gebruik komt meer voor, o. a. bij de Badjo's als zij zekeren scherpen kaap Tandjong Pemali voorbij varen. Dan werpen zij een stuk hout op hun Lorelei-rots, anders zouden „Schiffer und Kahn” vergaan. In het Latoma-gebergte passeert men ergens een zeer smal en gevaarlijk bergpad. Hier wordt ook steeds een steen op den bestaanden hoop geworpen, om ongelukken te voorkomen.

Blz. 373. („Wir erfuhren nun in der Tat, dasz wir hier im Lande der Tololáki oder Toláki seien”).

Zooals gezegd, noemt de geheele bevolking zich To Lalaki (Ingami To Lalaki = wij To Lalaki).

Blz. 374. („Die Tololaki stammen weit von Norden her, aus dem Gebiet des Matanna-See's, von einem Orte mit Namen Andolaki").

Herhaaldelijk is sprake van het Matana-meer, ook op blz. 340 en 360. Ik veronderstel dat de reizigers zelf wel het gemis aan een goeden tolk gevoeld zullen hebben. Voor Matana zal men wel Latoma moeten nemen. In Latoma woonden vele smeden en W. van Latoma ligt Andolaki. De z.g. anakia van Laloemera was denkelijk in een spraaklustige, vroolijke stemming. Hij moge misschien moedig in zijn eigen gebied geweest zijn, van een bijzondere krijgerskaste met voorvechters is geen sprake, al ware het alleen maar omdat de To Lalaki niet vechten, ook al kennen zij een dans met schild en klewang. Hun sneltochten waren steeds laffe ondernemingen, waarbij kans op gevaar nagenoeg geheel uitgesloten was. Wel schijnt er iets te bestaan als de „per" bij de Papoea's en kan men licht iemand anders er toe brengen tegen een belooning een moord (vroeger sneltocht) te verrichten, waar de belanghebbende zelf bang voor is. Doch de uitvoering geschiedt dan nog op laffe wijze. Hoewel vóór onze komst natuurlijk ook bloedwraak bestond, komt deze nu niet meer voor. Men is blij, dat het nu met goed fatsoen niet meer „behoeft".

Het gebruik om de hersenen in uit padi gebrouwen sterken drank te mengen, moet wel degelijk voorgekomen zijn.

Dobbelen en hanen-vechten zijn den To Lalaki ook bekend. Hun eigenschappen doen mij altijd denken aan de geschiedenisjes omtrent onze hooggeroemde Germanen, die ook dobbelden, en ook zelf gebrouwen bier dronken uit de schedels hunner verslagen vijanden.

Ik voeg hierbij eene kleine schetskaart op grooter schaal dan de overzichtskaart in deel I. Het gebergte bestaat uit een drietal hooge ketens, ZO/NW gericht en ietwat dwars door het schiereiland heen loopend.

Door het bovenstaande meen ik slechts medegewerkt te hebben tot verhooging van de waarde van het boek, welke „vor allem darin liegt, dasz eben die merkwürdigen Kulturen, die die Verfasser noch in Wort und Bild haben festhalten dürfen, bis in kurzer Zeit für immer vom Erdboden verschwunden sein werden”. (Voorrede van Dl. I, bl. VII).

KENDARI, Juni 1912.

Drie verhalen afkomstig van de To Lalaki.

DOOR

F. T R E F F E R S.

I.

Waarom de karbouw een paar tanden mist.

Op zekeren dag ontmoette een man, die juist een boschhaan gevangen had, een groote slang. De slang wilde den man niet doorlaten en daagde hem uit om te vechten, opdat zij weten zouden, wie de meester van het bosch was. De man was echter bang voor de slang en verzoon een list. Hij gaf voor nog niet gegeten te hebben en wilde dit nu eerst doen. De slang vond het goed, doch wilde ook wat hebben. Dit was juist de bedoeling van den man, die zijn haan aan de slang gaf. Toen deze echter gegeten had, viel zij in slaap. Nu sneed de man vlug twee gevorkte boomtakken af en stak deze voor en achter de verdikking van het lichaam der slang, waar de haan zat, in den grond. Toen maakte hij de slang wakker, die nu echter vóór- noch achteruit kon, zoodat de man haar gemakkelijk kon afmaken.

Een karbouw, die het voorgevallene gezien had, begon zoo luid te lachen om de list van den man, dat zijn kaak tegen een boomtak stootte, waardoor een paar tanden uitvielen, die hij nu nog altijd missen moet.

II.

Wie zou er nu met een aap willen trouwen!

Eene oude vrouw woonde alleen in een hutje in haar maïsveld. Op zekeren dag kwam een groote aap binnen, die zeide bij haar te willen inwonen. De vrouw, die weinig op het bezoek gesteld was, doch tevens bang was voor den

aap, wees hem erop, dat zij zoo weinig maïs had, bij lange niet genoeg voor hen tweeën. „Wees maar niet bang,” zei de aap „ik zal wel zorgen, dat er niets te kort komt.” De aap bleef geruimen tijd bij de oude vrouw wonen, en hoeveel maïs hij ook van den akker haalde, nooit was er gebrek en telkens groeide er weer nieuwe maïs op het veld.

Op zekeren dag zei de aap: „Ik zou willen trouwen”. „Dan moet je maar weer het bosch in gaan”, zeide de oude vrouw, die hem niet goed begreep. „Neen” zeide de aap, „ik wil met eene vrouw uit deze streek trouwen.” De oude vrouw moest er om lachen: „Wie zou er nu met een aap willen trouwen!” Doch de aap bleef op zijn stuk staan en ten einde raad ging de oude vrouw naar den radja en maakte het plan van den aap bekend. „Wie zou er nu met een aap willen trouwen!” zeide de radja. Op aandringen van den aap maakte hij echter diens verlangen bekend, doch alle meisjes zeiden: „Wie zou er nu met een aap willen trouwen!” Ten laatste zeide de radja: „Ik heb zeven dochters, vraag maar wie er met den aap wil trouwen”. De zes oudsten zeiden: „Wie zou er nu met een aap willen trouwen”. Doch de zevende, die erg met ichthyosis behebt was, zeide: „Het is goed, ik ben zoo leelijk, dat toch geen enkele man mij hebben wil, ik zal wel met den aap trouwen.”

Zoo werd dan besloten, dat de jongste dochter van den radja met den aap zou trouwen, en naar behooren werd dan ook voor het jonge paar een klamboe opgehangen. Des avonds legde de aap zich echter onmiddellijk te slapen neer. De jonge vrouw was hierover zeer bedroefd, doch de aap zeide: „Wacht maar tot morgen,” waarop ook zij in slaap viel. Den volgenden morgen vroeg stond de aap op en daalde de trap af om te gaan baden in de rivier. Nu viel echter zijn apenhuid af, en keerde hij terug als een schoone jonge man, die sierlijk gekleed was en vele gouden sieraden droeg. Toen hij weer in huis bij zijn schoonvader kwam, kon hij zich haast niet bewegen, zoo dicht drongen nu

de andere dochters van den radja tegen hem aan, waarop hij zeide: „Nu willen zij wel met den aap trouwen!”

Het hierboven gegeven verhaal No. II is zeer verbreid in Indonesië. In Bare'e-tekst is het te vinden op blz. 45-50 van het „Leesboek in de Bare'e-taal”, uitgave van 1909 (Landsdrukkerij, Batavia). Eene vertaling is te vinden in Deel LII van dit Tijdschrift, bl. 225 — 232: op de laatstgenoemde bladzijde vindt men ook eene opgave van de parallellen die van dit verhaal reeds zijn bekend geworden. (N. ADRIANI).

III.

Waarom zoovele To Lalaki met ichthyosis behebt zijn.

Een zeker hoofd had een jonge en zeer schoone dochter. Zij was zoo schoon, dat haar ouders niet wilden, dat zij door mannen gezien zou worden, daar zij nog zoo jong was. Zij werd dan ook streng bewaakt en mocht slechts ééns per jaar in de rivier gaan baden en dan nog met sterk geleide en onder vele voorzorgen tegen bespieders.

Eens op een dag, dat het weer tijd was om te gaan baden, zag zij in het water een djeroeq drijven, welke zij greep en onder het baden opat. Na eenige maanden zag men, dat zij zwanger was. Iedereen stond hierover verwonderd en hare ouders vroegen aan de bewaaksters wat er voorgevallen was. Dezen verklaarden echter allen, dat er niets gebeurd was. Toen zij de laatste maal was gaan baden, had zij een djeroeq gegeten, doch er was niemand in de buurt geweest. En van die djeroeq zou het toch niet gekomen zijn! Daar de ouders er ook niets van begrepen, besloten zij maar af te wachten en haar nog strenger te doen bewaken.

Toen de dag van hare bevalling gekomen was, beviel zij van een jongen krokodil. Eerst wilde men het dier dooden, doch de moeder verzette zich er tegen en de krokodil werd

als kind in huis opgenomen. Hij werd groot en bleef bij de menschen in huis, doch eenmaal oud geworden, werd hij ziek en stierf.

Men durfde den krokodil niet in de rivier werpen, men was trouwens langzamerhand ook te zeer aan hem gehecht geraakt om hem zoo maar weg te gooien in de rivier. Men besloot toen hem maar in het huis op te hangen achter de stookplaats, waar hij geheel uitdroogde.

Langen tijd daarna, toen het hoofd en zijn dochter al overleden waren, kwam iemand uit eene andere streek in het huis wonen. De krokodil achter de stookplaats hinderde hem. Er was niets meer van over dan een geheel verschrompeld vel. De man nam het weg en wilde het naar buiten brengen, naar de rivier. Doch onderweg viel de huid geheel uit elkaar. De beide grootste stukken werden het aandeel van de slang en de hagedis, de rest echter viel in kleine stukjes uiteen, welke door den wind overal verspreid werden. Ze liggen nu nog overal op den weg en wie op zoo'n stukje trapt, krijgt stellig schubziekte (ichthyosis).

KENDARI, Juni 1912.

OPSTELLEN

OVER

MINANG KABAU

DOOR

L. C. WESTENENK.

(*Met een kaartje*).

Alvorens de resultaten bekend zijn van het lezen door Prof. Kern van de reeds bekende doch nu goed afgedrukte inscriptie's van Tanah Datar, en van de in den laatsten tijd aldaar en in de Boven Batang Hari gevondene en eveneens afgedrukte en gefotografeerde steen-opschriften uit den Hindoe-tijd, zoude het geen zin hebben de door mij verzamelde gegevens omtrent de oudere geschiedenis van Minang Kabau in één geheel samen te vatten.

Te wachten op die resultaten komt mij evenmin gewenscht voor, omdat misschien nog geruime tijd verstrijkt, vóórdát zij openbaar zullen worden gemaakt.

Het is daarom, dat ik besloten heb, reeds nu de genoemde verzamelde gegevens vast te leggen.

I.

Koemanih en Soempoe Koedoeih, en de „radjo nan tigo Sélo.”

Maharadjo di Radjo, een zoon van Soetan Dzoelkarnaini, Alexander den Grooten, voer met de zijnen de *Kocantan* op, en zoo kwam men aan een punt, waar een groote, troebele rivier in de heldere Kceantan (eigenlijk Oembilin) stroomde.

OPSTELLEN

OVER

MINANG KABAU

DOOR

L. C. WESTENENK.

(Met een kaartje).

Alvorens de resultaten bekend zijn van het lezen door Prof. Kern van de reeds bekende doch nu goed afgedrukte inscriptie's van Tanah Datar, en van de in den laatsten tijd aldaar en in de Boven Batang Hari gevondene en eveneens afgedrukte en gefotografeerde steen-opschriften uit den Hindoe-tijd, zoude het geen zin hebben de door mij verzamelde gegevens omtrent de oudere geschiedenis van Minang Kabau in één geheel samen te vatten.

Te wachten op die resultaten komt mij evenmin gewenscht voor, omdat misschien nog geruime tijd verstrijkt, vóórdát zij openbaar zullen worden gemaakt.

Het is daarom, dat ik besloten heb, reeds nu de genoemde verzamelde gegevens vast te leggen.

I.

Koemanih en Soempoe Koedoeih, en de „radjo nan tigo Sélo.”

Maharadjo di Radjo, een zoon van Soetan Dzoelkarnaini, Alexander den Groote, voer met de zijnen de *Kocantan* op, en zoo kwam men aan een punt, waar een groote, troebele rivier in de heldere Kceantan (eigenlijk Oembilin) stroomde.

Die troebele rivier was de Si Namar¹⁾ maar heette toen nog Soengei Karoeäh (= troebele rivier)

Tjati bilang pandai gaf den raad deze troebele rivier op te varen en naar geschikten grond voor een nederzetting te zoeken; hiertoe moest men de aarde wegen; was die even zwaar als een steen van gelijken omvang, dan was de grond geschikt.

Te Poelau Taradjoe²⁾ werd de eerste proef genomen, „di kati batoe djo tanah”, maar de grond was hier te licht.

Eerst verderop werd goede grond gevonden, te Ranah Iboeäng, in de buurt van de toen reeds bestaande nagari's Koemanih en Aoeä (Aoer), bij Koto Katji³⁾, en daar werd een woning gebouwd; de plaats heet. „biaro”³⁾.

Er werd een *balai djanggo* en een *balai goerah* gebouwd, en het hoofd van den reus Katimono, verslagen in een land tusschen Palëmbang en Djambi gelegen, werd tot *Batoe djanggi*⁴⁾.

De vorst had uit de landen aan zee (liefst van den Si Goentang²⁾ Mahamiroe!) een krokodillenei meegenomen; dit werd in een kleine tabè²⁾ gelegd en al spoedig brak zich een krokodilletje uit het ei; het beest werd daarna naar de rivier overgebracht, en hij werd grooter en grooter.

1) Velen zeggen, dat de Koeantan vroeger Soengai Karoeh heette, immers:

„Boekan Koean'an ba²⁾ kini

„Soengai Karoe²⁾h dahoeoenjo

„Ilië dangan raki²⁾ koelin”.

2) *taradjoe* = touw of ketting waaraan de weegschaal hangt.

3) Vgl. wat over „biaro” gezegd wordt in het opstel over Tg. Soengajang.

De overlevering, die hier wordt weergegeven, wijst op een vroegeren tocht van Hindoe's, die op die plek een biaro bouwden; toont zelfs aan, dat deze weg een der voornaamste toegangswegen tot de bovenlanden was, wat ook wèl voor de hand ligt; men had immers toen geen behoorlijke landpaden.

4) Een weinig bovenstrooms van Biaro ligt de Batoe djanggi, onder een boom, in den grond.

Men zag niet in, welk gevaar die krokodil opleverde.

Op zekeren dag werd het kind van den vorst door den boeajo verzwolgen.

Alles in rep en roer! de *taboeáh larangan* werd geslagen.

Tjati Bilang Pandai zocht nu vlg een klapper door eek-horens opengeknaagd (*karambié dié toepai*), stopte de holte vol vuur en liet de klapper de rivier afdrijven.

De krokodil hapte het ding op en verbrandde zich deerlijk, zoodat men hem spoedig vangen kon; het kind was echter al dood, zoodat men het op de plaats begraven moest.

Nu werden alle krokodillen bezworen: geen enkele mocht meer deze plaats in de rivier voorbij; en de ouderen van dagen weten zich dan ook goed te herinneren, dat de krokodillen hier niet voorbij durfden te zwemmen, maar bij Gantiëng aan wal gingen om over land weer de rivier bij Loehoeä² Boengo te bereiken (*mamoetocih mandaré² ka Loehoeä² Boengo*), uit vrees voor de bezwering van den vorst, *karano soempah soetan*.

Tot zoover een vrij bekend verhaal, uit een „tambo” met Moslimschen tint.

Maar bij nadere ondervragingen te Koemanih en in de buurt bleken nog andere overleveringen te bestaan, die eenig meer vertrouwen verdienen.

Maharadjo di Radjo, zoon van Soeri di Radjo, Hindoeschen Vorst van Minang Kabau, nog niet voor goed gevestigd in dit land, (*manapé² baroe¹*), besloot een reis te maken naar Indragiri (Indragiri).

Te Soengai Amèh, iets boven het tegenwoordige Soeroeso, ging hij aan boord; de Selo was toen daar nog voor prauwen bevaarbaar.

Van Indragiri terugkomende voer hij de Soengai Karoeäh op en bouwde een huis; dat huis heette *hara*.

De krokodil werd grooter en grooter.

1) *manapé²* = op iets afgaan, als doel hebben.

Maar de vorstelijke familie was ondertusschen een kind rijk geworden en men begreep, dat het veiliger was in de rivier een omheinde badplaats te maken voor dat kind.

De Vorst herinnerde zich dat bij *Boekr²Batoe Patah*, een der nederzettingen van de vorstelijke familie, aan den Westvoet van den Goenoeäng Bonsoe, bij het teganwoordige Pagar Roejoeäng, forsche iboel's ¹⁾ stonden en liet zich van daar *roejoeng*'s halen om in de rivier een *pagar* te bouwen voor de badplaats van zijn kind.

Zoo ontstond de *pagar roejoeng*, en daarnaar werd deze zetel van den Vorst Pagar Roejoeäng genoemd, terwijl de plek waar de roejoeng was gehaald *Pangka Roejoeäng* werd genoemd, — daar bleef immers de pangka, de stam, staan.

Eerst later, toen de vorstelijke familie voor goed Koemanih verlaten had en zich bij Bt Batoe Patah vestigde, werd de naam Pagar Roejoeng daarheen overgebracht ²⁾.

1) De *iboel* (iboel) is een wilde hoog opgaande palm, zonder dorsen; gespleten palmhout heet *roejoeäng*; ook wordt *tarèh djoea* (hart van den djoea) wel zoo genoemd. Velen beweren dan ook, dat de roejoeng van de pagar *tarèh djoea* was.

2) Pagar Roejoeng lag dus vroeger bij Koemanih. En het lag er in 1684 nog.

Immers was het die plaats, die door THOMAS DIAS, den Portugeeschen gezant van den Hollandschen Gouverneur en Raad te Malaka, bezocht werd om den „Sultan Siry Pada Moeda, Coningh van Paggar Oejom” te ontmoeten (Daghregister 1684).

Dr. F. de Haan loste bijna het raadsel op in zijn zeer belangrijk artikel „Naar Midden Sumatra in 1684” (Tijdschr. I. T. L. en V. deel XXXIX blz. 327.), toen hij Boeo noemde als zetel van den vorst. Zijne opvatting over „Nugam” kan ik deelen; inderdaad zal wel *Ngoen-goen* bedoeld zijn.

Men ga op de „Schetskaart van het stroomgebied der Indragiri-rivier, 1: 500,000” na, welken ontzaglijken omweg men den Portugees heeft laten afwandelen door den terugweg te nemen de Oembilin of tot Si Lockah en vandaar langs het toen reeds bestaande pad via Manganti en Soempai naar Oenggan (verder over den Parkantian Mandi Angin en den Parhantian Tanam naar Aier Tanang).

Niet dus Raffles in 1818, doch Thomas Dias in 1684 was de eerste Europeaan, die de bovenlanden bezocht.

Van de omheining van roejoeng in de Si Namar kon men 20 jaar geleden nog duidelijk de sporen zien; daarna heeft de rivier zich eenigszins verlegd en is de plek verzand. De plaats in de rivier ligt ter hoogte van den Batoe Djanggè, een weinig boven Biaro.

Toen de radja-familie zich bij Koemanih vestigde, had, volgens de overlevering, de oorspronkelijke bevolking reeds vier soekoe hoofden, nl. *Nië¹⁾ Papatih nan Sabatang²⁾* van de soekoe Tjaniago, *Ninië³⁾ Patamanggoengan* of *Katòmang-gorngan* [plaatselijke uitspraak] van Malajoe, *Radjo Mangawal* van Piliang, *Nië⁴⁾ Pudoko* van Patapang.

Deze volkshoofden hadden hunne ladangs bij de tegenwoordige *Pintjoeran Toedjoeäh*, die toen nog niet elk een naam hadden als later [zie beneden].

Op een goeden dag werden hunne ladangs bezocht door een dozijn doebalangs van den vorst, die er allerlei groenten uit haalden.

Papatih nan Sabatang zag hen en verjoeg hen met een krachtig „hish!!”³⁾, waarop de doebalangs, door een ongehooflijken schrik bevangen, wegliepen, in ééne doortot Pajo Si Aroeä⁵⁾, zich bevuilende van angst.

Toen zij zich bij den vorst beklaagden, riep deze uit: „di mano oerang gadang pado dèn!?” (waar zijn menschen, machtiger dan ik?) en begaf zich dadelijk op weg, naar *Pintjoeran Toedjoeäh*.

„Toeä⁴⁾! Toeä⁴⁾” riep de radjo; „dèn tapoeä⁵⁾!” (ik zal je op je gezicht slaan) rijmde Papatih nan Sabatang terug.

„Pa⁵⁾! pa⁵⁾!” zei de radjo, hem vader noemende; „balapa⁵⁾” (op je hoofd!) rijmde deze weer terug.

„Nië⁵⁾, nië⁵⁾!” riep nu de vorst nederig, — Papatih moest

1) Van *ninië²⁾* = grootvader, voorvader langs de vrouwelijke lijn.

2) Naar verhaald wordt zouden deze oudsten „waris” zijn van de bekende groote voorvaderen van gelijken titel.

3) Zoo doen heet: *maoeri²⁾*.

4) *Datoeä²⁾*, de gewone betiteling van volkshoofden.

5) *Ninië²⁾*, grootvader.

nu zwichten, en zeide „naië^z lah“, kom maar boven! maar hij kon niet nalaten nog even te trachten den radjo te plagen; toen deze boven kwam, dekte Papatih een witte kip met een parioë^z dicht, en vroeg den radjo: „wat voor kleur heeft de kip die hier onder zit, poetiëh, hitam?“

„Patië^z“ zei de radjo, en waarlijk, de kip was zwart gespikkeld, (door *kara^z* of roet?) en daarom dragen tot nu toe de panghoeloe's zwarte *badjoe gadang* met een wit onderjasje.

Zóó was de eerste aanraking tusschen den radjo en de Minang Kabauers van Koemanih; het is al lang geleden, zeggen de verhalers, in den tijd van:

adat mananti

sara^z mandaki,

toen de adat afwachtte en de godsdienst op kwam zetten, in den tijd waarvan de vrome Minang Kabauer spottend zegt:

„*Kaloeäng ampë^z saumëh*

,mantji^z tigo sakoepang“,

toen men kalong's kocht (om ze te eten) vier voor *f* 1.20, à *f* 1.40, en muizen één koepang (*f* 0.30 à *f* 0.50) de drie.

Met opzet heb ik hier het verhaal uitgebreid teruggegeven, om aan te toonen, dat de radjo geheel stond buiten het volk, en dat men te Koemanih al zéér weinig vereering over had voor de vorstelijke personen.

Nu nog zijn de volkshoofden van Koemanih er trotsch op, dat de vorsten van Minang Kabau altijd *ninië^z* tegen hen zijn blijven zeggen, en dat zij *geen sambah maakten* voor den radjo van Pagar Roejoeng; dit zijn natuurlijk *feiten* die hun beteekenis hebben.

Het was in die tijden, dat aan den overkant van de Si Namar, de *Koebang tigo baririë^z* ontstond.

Daar, ten Z. O. van Aoer, op de vlakte met het zeldzaam mooie gras dat het geheel een groot gazon doet zijn, sprak

een soort van hooger college onder drie reuschtige koebang-¹⁾, boomen recht, waarnaar deze graszaal nog altijd Koebang Tigo Baririe²⁾ heet. Niet ver er vandaan heeft men ook uit die tijden, een merkwaardige, alleenstaande bamboestoel op een vlakke rotsplaat, de *aoeā Docatoe*³⁾; onder die rotsplaat [batoe hampar] leefde vroeger Binoeang, de beroemde mystieke buffel met de gouden hoorns,⁴⁾ vóór hij ontsnapte.

En nu nog staat de bamboe in verband met karbouwen; immers zal een aanvallende karbouw dadelijk wijken indien ge hem met een stokje van deze aoer slaat, maar hij zal er mager van worden, en ziek!

Dan heeft men iets verder, in een ravijn, de bekende *Pintjoeran Toedjoeāh*⁵⁾, een bron, waaraan zeven uitlaten (bamboe's) zijn gemaakt, die de volgende namen dragen:

1. Angkoe Ampè⁶⁾ Pakih Soetan,
2. Dt Siradjo Mangkoeto Alam,
3. Dt Katoemanggoengan,
4. Dt Papatih Sabatang.
5. Chatib Mohammad,
6. Dt Magè⁷⁾ Kjahi
7. Dt Bagindo Madjo Lélo

Men ziet 't aan 1 en 5, die namen zijn uit den tijd nà de invoering van den Islam.

Behalve den *batoe palimauan*⁶⁾ van den radjo ibadat, heeft men hier dan ook nog drie andere *batoe palimauan* en iets boven de bron: de *batoe pauslamau* van Sjech Ibrahi en een steen bij besnijdenissen gebruikt.

Die *batoe pauslamau* was de steen, waarop Sjech Ibrahi zat, en waar hij alle menschen, die zich baden gingen bij

1) *Ficus annulata* Bl.

2) De drie koebangs op één rij.

3) Of *Aoeā Dēwato*, de geestesbamboe.

4) Vgl. vooral Tjindoer Mato, Verh. B. G. XLV, blz. 6.

5) „de Zeven Waterstralen“.

6) De steen waarop de radjo ibadat met citroen werd gereinigd, *balimau*, vóór zijne verheffing.

de zeven waterstralen, trachtte te bekeeren door hen de geloofsbelijdenis te doen nazeggen.

Het was in den tijd, dat de Radjo Ibadat zou in het leven geroepen worden.

Sjech Brahi (of Ibrahi), een geboren Minang Kabauer, had op Java zich bekwaamd in den nieuwen godsdienst en kwam den Islam, via Tikoe en Pariaman, brengen in deze landen.

Eerst ging hij naar Soengai Tarò² wat daarom *daroesalam* zoude heeten: daarna vestigde hij zich te *Aocã Sarian* (Sarió, Sariò), waar de batang Si Rio in de Si Namar valt. En vandaar uit bracht hij den Islam in Koemanih, maar ook in Talawi. Padang Si Boesoeñ², de 13 en 9 Koto enz. en keerde daarna naar Koemanih terug. Toen richtte hij zich naar Soempoe, maar ondervond daar heftigen tegenstand van eenige volkshoofden: *Si Lelo Poejoeäh Bariant*, *Radjo Koetoe* en *Radjo* of *Ninië² Charéo¹⁾*; de twee laatstgenoemden namen echter na eenigen tijd den Islam aan, maar Poejoeäh Bariant bleef zich verzetten: toen kwam *Radjo Gagah*, een kleinzoon van den grooten Papatih van Sabatang van Koemanih naar Soempoe en reeds na de enkele vraag: „*Sia nan ta² soeko di islam tocan Sjèch?*” onderwierp zich ook Poejoeäh Bariant, zoodat *Soempoe Koedoeih²⁾* geheel islamietisch was en al spoedig van deze streek kon gezegd worden: *Soempoe Koedoeih Makah daré²*; *Aiënjo djanieh*, *kasië²njo poetieh*; *Ikannjo djina²*; *Radjonjo adie panghoeloenja parésa*, Soempoe Koedoeih is het Mekah van de bovenlanden.

't Water is er helder, het zand wit, de visschen mak; de vorst is rechtvaardig, de panghoeloe's waken (letterlijk: onderzoeken).

1) Zeer zonderling klinkt hier de duidelijke uitspraak van de Nederlandsche *g*, die dan ook als *ch* is weergegeven.

2) Soempoe, vgl. opstel over Tandjoeng Soengajang; koedoeih = soetji = rein, zuiver.

Toen gebeurde het, dat Radjo Charéo een groote drijfjacht hield te *Doesoen Tinggi*; het opgejaagde hert viel te *Si Lantoe Galah*, waar *Radjo* (of *Djo*) Koetoe ook juist op jacht was. En er ontstond een heftig geschil over het gevallen hert, waarop beiden aanspraak deden gelden.

Radjo Gagah besliste, dat ieder de helft moest hebben, maar Charéo legde zich daar niet bij neer en wendde zich tot *Sjeh Brahi*; het toeval wilde, dat zich bij dezen juist bevond *Sjeh Ibrahim* en diens ex-leerling, de knappe *aloemah* ¹⁾ *Alim Pamato*; *Brahi* had *Ibrahim* uit de benedenlanden laten komen om zijne plaats in te nemen, omdat hij voelde, dat zijn eind naderde.

Toen nu Charéo kwam, wilde *Ibrahi* de knapheid van *Alim Pamato* op de proef stellen en zeide hem: „maakt u die zaak nu eens uit”.

Alim Pamato begon het onderzoek en stelde als eerste vraag:

Vanwaar kwam het hert?

Waarop Charéo het in de adatrechtspraak alom bekende antwoord gaf:

„Moelo djadja² di doesoen Tinggi,

Roeso mati di *Si Lantoe galah*” (het spoor begint te *Doesoen Tinggi*, maar het hert stierf te *Si Lantoe galah*).

Radjo Koetoe wist echter niet waar de *djadja*² begon, en nu wees *Alim Pamato* het geheele ²⁾ hert toe aan *Radjo Charéo*.

Woedend, dat men aan zijne beslissing had durven tornen wendde *Radjo Gagah* zich tot *Sjeh Ibrahi*. Maar deze kalmeerde hem en verzocht hem eens te onderzoeken, wie eigenlijk de knappe *aloemah* was.

„Hoe heette Uwe moeder?”

1) *Aloemah* = *Oelama*.

2) Ik hoorde hiervoor te Soempoe gebruiken: „ka saikoeanjo.”

„...Réno Boedi (Bodi)""¹⁾

„En haar broeder?"

„...Malim Pamato.""

En nu bleek, dat de nieuw aangekomen oelama inderdaad de mama² was van Radjo Gagah, zoodat de zaak dadelijk ten goede keerde.

Toen n.l. Réno Boedi van Pariangan was verhuisd naar Aoer Sarian, was haar broeder Alim Pamato gaan „mangadji ka Tikoe-Pariaman".

Waarschijnlijk om verder bij elkaar te blijven verhuisde de familie Réno Bodi later naar Soempoe, waar tot nu toe de warih van Radjo Gagah voortleven.

Sjech Ibrahim werd nu tot geestelijk hoofd aangewezen; maar hij wilde niet te Soempoe blijven zonder „tambangan" ³⁾ zonder steun.

En daarom trok Radjo Gagah naar Pagar Roejoeng en vroeg den Radjo om „alat karadjaän", rijks-sieraden.

Maar toen deze zeide niets meer te bezitten dan de „kajoe mangkoeto Kamat", ³⁾ ging Radjo Gagah door naar Atjeh

1) Réno was de prinsessenaam bij uitnemendheid. De moeder van Papatih nan Sabatang (en van Kjai Katoenanggoengan, volgens de overlevering; zie het alsnog te publiceeren opstel over Pariangan) was nog slechts een mystieke persoon: Indo Djati. (Kan dit woord Indradjati of Hindoedjati (Skr. hindujāti) Hindoeafstammeling of iets dergelijks zijn?).

2) Tambangan is het paaltje waaraan grazend vee vastgebonden staat.

3) Bij Kietstra, Newbold en Marsden.

De boom Kamat, in drie stammen verdeeld (M. kabau, Rochoen, China). In *Tjindoer Mato* blz. 6: de koningin had een heilige kris waarvan 't geveest van khamathout gemaakt was en dat thans in drie stukken is verdeeld: een daarvan is in Roem, 't tweede in China, 't derde hier op Poelau Amèh: en bij hunne hereeniging zal het eind der wereld daar zijn.

Vgl. noot op blz. 361 van de Haan's „Naar Midden Sumatra in 1684," Tijdschrift I. T. L. en V. deel XXXIX, waarin de Haan „Goenongh sjauw" niet heeft terecht kunnen brengen; bedoeld is „Goenoeng Hildjau," de groene berg, de Marapi.

om daar rijkssieraden te halen (?), en kwam terug met een pajoeang, boeni²an (muziekinstrumenten), en modellen van een balai en van een masdjid.

Zijne reiskameraden waren de volgende mantri's van den radjo van Pagar Roejoeng:

Bagodjoe (Goedjoe) Bar(a)hāman ¹⁾,

Marawan Sati en

Marawan Salasi ²⁾

Toen Radjo Gagah met die sieraden te Pagar Roejoeng terugkwam, gaf de radjo een „*ampoe toean*“ (Vorstentelg) uit de kampoeng *Goedam* mede, en deze werd als *Jang patoean* ³⁾ *Sati* de eerste Radjo Ibadat van „Soempoe Koe-doeih, Makah dar²“.

Toen de toestand nu geheel geregeld was, ⁴⁾ brak de Vorstelijke familie op, om zich voor goed te vestigen ten Westen van den Goenoeng Bonsoe (te Boekit Batoe Patah, bij de plek, later, vooral door Europeanen, Pagar Roejoeng genoemd).

Op deze reis werden de volgende plaatsen aangedaan: Goegoe² Sarai, Boeki² Radjo, Tapa²an Radjo, Koto Tinggi, Koeroe² Radjo, Goegoe² Tjali², Galanggang Tinggi, Padang Si Koerumbang. Hier vertoefde men eenigen tijd en ontmoette twee Volkshoofden die van Loeboe² Djantan kwamen: Bandaro Poetrih en Tan Amat; dezen wezen den verderen weg: over den Boekit Si Goelieng Barèh, de rivier overstekende naar Goegoe² Si Toepai-Toepai, en door naar Boeo.

1) Is goedjoe een stamnaam?

Barahaman duidt op den Hindoetijd.

2) *Marawan* is mij geheel onbekend.

3) *Jang patoean*, *jang pitoean* -- *jang (di) patoean* -- hij, die „(ampoe) toean“ genoemd wordt: toean boedjang (jongen) toean gadih (meisje).

4) Of werd de Radjo Ibadat ingesteld toen men al (weer) te Boekit Batoe Patah was?

Ook daar woonde men een tijd lang, er werd een paleis gebouwd, de plek heet nog „*astano*“¹⁾, en men vindt er nog een vorstelijk erf, „*paroemahan*.”

Maar er werd voortdurend voeling gehouden met III Balai (heette het nog Batoe Patah? misschien met Boekit Gamba²? zie blz. 250), de radjo had dan ook te Batang Lindan een *pasanggrahan*.

Waren de omstandigheden nog niet gunstig genoeg om zich (weder) te Batoe Patah te vestigen?

Na een vrij lang verblijf brak men weder op, en ging langs Laboeih Malintang en Tabè² Barambai (Tapi Sélo), langs Batang Lindan en Dangau Tjondong den Goenoeng Bonsoe over en via Moearo, Toba, Koto Tangoh en Koe-bangan Landai naar Boekit Batoe Patah.

Te Boco was echter een gedeelte der familie achtergebleven onder een zuster van den radjo, en deze werd de eerste Radjo Adat.

De radjo, die naar Batoe Patah was gegaan, heette de Radjo Alam, de drager van het staatsgezag.

Zoo had men dus de drie radjo's:

1. Radjo Alam van Pagar Roejoeng te Goedam (III Balai)
2. Radjo Adat te Boeo
3. Radjo Ibadat te Soempoe Koedoeih.

De twee laatsten kwamen echter veelvuldig in aanraking met de oorspronkelijke familie, en zoo is het te verklaren, dat in III Balai (Pagar Roejoeng) graven zijn van radjo's adat en — ibadat, die dus volgens de algemeen voorkomende adat in deze landen „thuis” kwamen bij ziekte, en er wel stierven.

Hun grootheid echter, hun zetel was ginds, te Boeo en te Soempoe.

1) Evenals te III Balai (Pagar Roejoeng) is hier een kampoenng van afstammelingen van vorsten-slaven zonder eigenlijke volkshoofden en zonder soekoe.

Te Boeo (kampoenng Edai Gadang) is een zilveren beeldje gevonden (Encycl. N. I. deel 4 blz. 202). (Een Vajrasattva, thans Mus. Bat. 602^{1/2}. Red.)

Zij worden genoemd de „*radjo nan tigo sêlo*” (de vorsten (op) de drie steenen zitplaatsen: zie mijn opstel over Koebocā Radjo te Limo Kaoem), de drie inéén getwijnde draden.

Het getal drie speelde wel een groote rol in de hoogere regeering en indeeling van Minang Kabau.

Eerst kwamen „drie vorstenzonen van Roem”, toen kwam de nevelachtige tijd van Soeri di Radjo, den kluizenaar, met de twee figuren Papatih nan Sabatang en (Kjahi) Katoemanggoengan: toen de „*Koebang tigo bariric*” bij Aoer Koemanih, de „*locha² nan tigo*”, ¹⁾ de „*radjo nan tigo sêlo*”, de „*toengkoetigo sadjarangan*”, ²⁾ en eindelijk de „*Rantau Tigo Djoerat*”.

Wat deze laatste betreft, inderdaad had de vorst van Minang Kabau vroeger alles te zeggen in drie aanhangsels van het rijk:

1. de Boven Batang Hari
2. de bovenloop van de Batang Si Bajang
(linksche hoofdstroom van de Kampar Kiri)
3. de bovenloop van de Batang Si Ngingi (rechtsche hoofdstroom van de Kampar Kiri).

De Batang Hari was de rantau van den Vorst van Pagar Roejoeng, de Toean Gadih van Boeo (radjo adat) ging over Si Ngingi, de Toean Boedjang van Boeo had 't gezag over Si Bajang:

Si Ngingi rantau toean Gadih

Si Bajang rantau toean Boedjang

Waren er misschien van den beginne drie hoofdtakken in de familie, die alle tevreden gesteld moesten worden, en werd daarom ook een *radjo adat* en *radjo ibadat* geschapen?

Waren die drie takken afstammelingen van Soeri diradjo, Papatih nan Sabatang en Katoemanggoengan? Of was Papatih

1) Locha² Tanah Datar, Locha² Loebocā² Agam, Locha² (Ranah) Limo Poeloeāh.

2) De kreeft, alle pooten even ver uit elkaar; is hier niet bedoeld op de „*batoe nan tigo*”? (zie Tandjoeng Soengajang).

niemand minder dan de Hindoesche vorst zelf, en was Kjahi Katoemanggoengan de gezaghebber in de Beneden Batang Hari, Djambi? (vgl. Daghregister 1640 en 1641 onder Keey Tommagon en Queey Tommagoen).

Dit zijn vragen, die voortdurend bij mij opkomen, doch die ik nog onmogelijk kan beantwoorden.

Er is nog zoo weinig uit de vroegere tijden van Minang Kabau bekend.

Wij weten door Kern (Bijdr. T. L. en V. 4de volgreeks, 1ste deel, blz. 159 v. v.) dat in het Sakajaar 1265 of 1343 na chr. zekere Adityawarman een tempel liet bouwen op Javaanschen bodem in het rijk van de keizerin „rājye gri-wararājapatni-wyite” en daarin het beeld van Mañjuçri wijdde.

„Zou het slechts een toeval zijn”, vraagt Kern, „dat in 1343 een verwant der opperheerscheres van Java Aditya-warman geheeten, een Buddhatempel stichtte op Javaschen bodem?”

„dat *toen* deze persoon nog maar een zeer voornaam mantri (Mantri praudhataroh) was?”

„dat 13 jaren later, in 1356 na Chr. een naam- en geloofs-genoot op Sumatra van zijn ijver voor het Buddhisme liet blijken 1)?”

Dan werkt Prof. Kern de gegeven uit en komt tot het volgende:

Adityawarman was een vorstentelg uit het geslacht der toenmaals heerschende Javaansche keizers, en daarom liet hij zich betitelen Aryawaṇadhirāja.

Toen hij den Buddhatempel liet bouwen en het beeld van Mandjoesri wijdde, bevond hij zich tijdelijk op Java, vermoedelijk om als regent van een Sumatraansch wingewest zijn huldebezoek te brengen aan zijn souvereine.

In dien tijd noemde hij zich een mantri.

Vier jaren later werd hij tot een hooger rang, dien

1) Vgl. het opschrift van 21 regels op den grooten steen nu te Pagur Roejoeng, oorspronkelijk te Bockit Gombaz.

van *Kshetrajña*, verheven onder den titel van *Wicesha-Dharani*; en weer negen jaren later had hij de koningswijding, *abhisheka*, volbracht.

Dit is vrijwel alles wat tot nu toe de opschriften in steen ons hebben geleerd; maar in het laatste jaar zijn nog verscheidene opschriften gevonden, en vóór wij weten wat zij ons zullen brengen, zoude het niet verstandig zijn reeds nu een theorie optebouwen.

Uit de van ouder tot ouder overgegangene overleveringen heb ik gevonden, dat te Pariangan, te Tandjoeng en te Soengajang een of meer „radja's” van blijkbaar Hindoeschen oorsprong als kluizenaar leefden.

De latere Minang Kabausche radja's stonden ook nog buiten het volk, de moslimsch getinte tambo's laten hen afstammen van Roem, van Alexander den Groote, de mondelinge overleveringen vertellen, dat zij „dari laoei” kwamen (van zee, van buiten), van Java zeggen velen.

Hun adat was anders, de kinderen en niet de kamanakans waren de erfgerechtigden; zij hebben nooit eenige aanspraak mogen doen gelden op *grond*, zij hadden geen poesako-gronden; de laatste afstammelingen, de familie Toean Gadih Réno Soempoe te Pagar Roejoeng, hebben geen duim ouden familie grond.

Is het nu te gewaagd de volgende veronderstelling te niten?

Toen de Islam overwinnend voortschreed, zullen de afstammelingen van den laatsten Hindoeschen vorst of tot den Islam zijn overgegaan, of zijn teruggekeerd naar Java.

Ik acht het eerste waarschijnlijker, omdat men zich reeds min of meer innig met de oorspronkelijke bevolking had vermengd; een bewijs daarvan vind ik het voorkomen van echt Minang Kabausche woorden in de Kawi-opschriften.

Professor Kern vond reeds het woord *diparbocatkan* in

den slechten afdruk ¹⁾ van het 21-regelige opschrift op den grooten beschreven steen, nu te Pagar Roejoeng.

En Dr. Krom, die in Mei jl. het genoemde opschrift ter plaatse las, vond in regel 10: *barbrat* en in regel 11 *tyādamālin-sāmun tyadarabut rentak*, waaruit wij niet aarzelden te lezen: *tiada maling samoen*, *tiada raboet rentak* (*maliēng* en *samoen* = stelen en rooven; *raboet*² en *renta*² = afnemen en afrukken), hetwelk dan ook volgens Dr. Krom geheel in het zinsverband klopte.

Hieruit is op te maken, dat de taalvermenging vrij innig was, en dat verder of de dichter of beeldhouwer, *ampoe* ³⁾ (*a*) *ngkoe Dharmmadhaja*, een paranakan was, of het goed oordeelde deze Minang Kabausche woorden toe te voegen om de Maleiers te behagen of de bedoeling voor hen duidelijk te maken, — wat dus noodig voorkwam, wel een bewijs van de vermenging van Hindoe's en Maleiers, in dit geval wat betreft den godsdienst, immers men bouwde toen de *bihāranūnāvidhaprakara*.

Het jaartal van dit opschrift van den grooten steen te Pagar Roejoeng is 1356 A. D.

Niet vóór \pm 1550 heeft de Islam hier zijn intrede gedaan. ⁴⁾

Waren de Hindoe-Javanen in 1356 reeds min of meer vermengd met de oorspronkelijke bevolking, hoe veel meer moet dit het geval zijn geweest met achtergebleven vorstentelgen twee eeuwen later.

Dat dus in \pm 1550 de laatste afstammelingen van Hindoe-vorsten zouden gevlucht zijn voor den Islam, in nietaante nemen.

1) Een volledige transcriptie is thans afgedrukt Oudheidk. Verslag 1912 p. 51 -- 52. Red.

2) *Ampoe toean* was de titel van de vorstentelgen van Minang Kabau tot in de 19de eeuw.

3) Het gezantschap van Minang Kabauers dat in 1511 voor Albuquerque te Malaka verscheen, was *heidensch.* vgl. verder Encycl. X. I. deel 4, blz. 207 (in de lijst van Barros komt *Mancópa* voor: dit lijkt mij meer op *Manggópoh* dan op Minang Kabau).

Volgens een oude *tambo* zoude de Islam in 1550 zijn intrede gedaan hebben.

Vanwaar zijn nu de radja-telgen van het vorstenhuis van Minang Kabau gekomen?

Is het te boud geproken, dat de langzamerhand in macht en aanzien verminderende vorstentelgen van Hindoesche afkomst, zijn voort blijven vegeteeren in enkele der nagari's waar hun groote voorouders hadden geregeerd?

En dat juist de invoering van den Islam hun weder eenige positie gaf?

Dat zij, die als vreemdelingen buiten de adat stonden en waren blijven staan, in den Islam een bondgenoot zagen om weder een eerste plaats te kunnen verwerven?

Het geslacht van Hindoesche vorstentelgen te *Boeki² Gomba²*, dat m. i. beschouwd moet worden als het centrum van de Hindoevestiging bij het tegenwoordige Fort van der Capellen, was langzamerhand in aanzien verminderd.

De woningen en tempels stortten in, men had geen macht meer over het volk om heerendiensten te eischen, men moest er wel toe besluiten „klein te gaan wonen”. En dan was Tigo Balai ¹⁾ wel aangewezen; men had daar de slavenkampong's *Balai Barwah Boengo* of *Balai Tangah*, *Balai Djanggo* en *Balai Goedam* (te Boeki² Gomba² zegt men *Koedam*, evenals in Raffles' Memoir is te vinden; Raffles doet echter voorkomen of die *Koedam* te Soeroeaso was) of *Balai Rabau*.

En zoo stel ik mij voor, dat het vorstengeslacht langzamerhand is „herunter gekomen”, zijn eerste opleving kan zéér goed hebben plaats gehad te Koemanih; daarom zal men den naam „Roedjo Pagar Roejoeng” van daar hebben behouden, niet den naam Pagar Roejoeng hebben gegeven aan de weder-vestiging te Tigo Balai, welke nagari bij de bevolking dan ook dezen naam draagt ²⁾.

1) Hier woonde dus later „de vorst van Pagar Roejoeng”. In den volksmond heet de nagari altijd nog III Balai.

2) Tjindoer Mato spreekt van een vorstin in *Tandjoeng Boengo* in het rijk van Minang Kabau „en wel te Pagar Roejoeng, dat genoemd wordt: Parit Koto dalam”; Tandjoeng Boengo zoude gelegen

En om het aanzien te verhoogen werd de groote beschreven steen, het teeken van grootheid der voorouders, van Boekit Gomba² overgebracht naar Goedam (III Balai).

Ik stel mij dus de vorstentelgen van het geslacht „Radjo Pagar Roejoeng” voor als opleving van herunter gekomen afstammelingen van de Hindoevorsten (vorst?) die te Boekit Gomba² later te „Pagar Roejoeng”, regeerden over Minang Kabau.

Vandaar dan ook, dat in handen van de laatste afstammelingen van het geslacht. Toeang Gadih Réno Soempoe en hare dochters te Balai Djanggo (III Balai) o. a. zijn: de *Kain sangscto*¹⁾ en twee krissen die ongetwijfeld van Hindoe-Javaanschen oorsprong zijn.

hebben aan de Soengai Boengo te Padang Datoer een weinig ten N. van III Balai, eveneens aan den linkeroever van den Sélo.

1) Bij *Newbold*: „the web called Songsungkala which weaves itself, a thread every year, until the completion of the duration of the world”; bij *Marsden* heet het: *Sangsistu kala*; bij Kielstra: weefgetouw van *San Sata Kala*, hetwelk elk jaar slechts met een steek doorstoken wordt en uit zich zelf beweegt. (Zie voor de aangehaalde auteurs, T. I. T. L. en V. deel 39 L. c.).

Het jaar van den val van Majapahit.

DOOR

Dr. N. J. KROM.

„En nu dan zeker is dat Madjapahit tusschen 1516 en 1521 ingenomen is geworden door een vorst van Dêmak, die voorloopig als Dipati Oenoés moet aangeduid blijven: nu het zeker is dat de definitieve, beslissende ommekeer van Hindoe-oppermacht in Mohammedaansche oppermacht voor Oost- en Midden-Java, door den val van de kota Madjapahit, voldongen is geworden tusschen 1516 en 1521.”— aldus de Heer G. P. Rouffaer in het artikel, dat hij aan het hierboven vermelde onderwerp gewijd heeft ¹⁾.

Met alle bescheidenheid meen ik te moeten vragen: is dat wel zoo zeker? Niet, dat ik zou willen twijfelen aan het voorkomen van een Hindusch Majapahit nog in 1516; het bestaan daarvan in dat jaar heeft de Heer Rouffaer dunkt ons overtuigend aangetoond en daarmee de Javaansche traditie, die den val van Majapahit op Çaka 1400, dus A. D. 1478, stelde, voor goed onder de fabeltjes verwezen. Mijn bezwaar richt zich uitsluitend tegen de *zekerheid*, dat vóór 1521 de verovering van Majapahit zou moeten hebben plaats gehad.

De Heer Rouffaer grondt zijn conclusie op de volgende plaats bij Pigafetta, welke naar aanleiding van tusschen 26 Januari en 11 Februari 1522 op Timor verkregen informaties schreef (Italiaansche tekst volgens de uitgave van da Mosto p. 107):

1) Wanneer is Madjapahit gevallen?, Bijdr. Tl. Ind. Vlk. v. Ned. Indië, 6, VI p. 111—199. Het citaat, waarin de cursiveering van ons is, staat op p. 139.

„ et Iava Maggiore (questi populi non la chiamano Iava ma Iaoa): le maggiori ville sono in Iava sonno queste: Magepahor (il suo re. quando viveva, era maggiore de tutte queste ysolle et chiamavasse raia Patiunus), Sunda (in questa nasce molto pevere). Daha, etc.”

Hij redeneert nu aldus ¹⁾: In het begin van 1522 was er een vorst van Majapahit dood, genaamd Patiunus. Dat kan niemand anders zijn, dan de Pati Oenoes, die in 1513 op Malaka met de Portugeezen vocht, in datzelfde jaar als in Sidajoe gevestigd vermeld wordt en ook in 1515 nog voorkomt onder de voorname „Mooren” op Java en die volgens weer een ander bericht koning van Dëmak gemaakt zou zijn ²⁾. Deze was een verwoed voorvechter van den Islam en als hij in 1522 gezegd wordt als koning van Majapahit gestorven te zijn, kan dat geen andere beteekenis hebben, dan dat hij de Mohammedaansche veroveraar van die stad (ook volgens de Javaansche traditie van Dëmak uit ten val gebracht) geweest is. Ergo had die verovering vóór het jaar 1521 plaats.

Weliswaar staat tegenover dit verhaal van Pigafetta een zinsnede bij de Barros (II, IX, 4) van den volgenden inhoud:

„ ao tempo que nos tomámos Malaca, era o principal Senhor da Cidade Japára hum per nome Páte Unuz: o qual despois se fez Rey da Çunda, como veremos adiante.” Pati Oenoés zou dus koning van Sunda geworden zijn, „zooals wij verderop zullen zien.” Verderop zien we echter niets meer over deze zaak, en zoo moet, gegeven het bericht van Pigafetta en dat van het koning worden over Dëmak, aangenomen worden, dat de Barros zich eenvoudig vergist heeft. Aldus de redeneering van den Heer Rouffaer.

In de eerste plaats zij opgemerkt, dat het bericht van Pati Oenoes' koningschap over Dëmak niets bewijst ten gunste

¹⁾ De hoofdpunten van het betoog worden hier kort weergegeven; zie t. a. p. pag. 120 — 137.

²⁾ Castanheda III, 102. Rouffaer p. 121 noot.

van de opvatting, dat hij de veroveraar van Majapahit zou zijn. Immers al is er ook een Javaansche overlevering van de inname van die stad door een sultan van Dëmak, daartegenover staat, dat ook van Sunda vermeld wordt, dat het door een vorst van Dëmak onderworpen is: „querem mal aos Mouros”, zegt de Barros van de Sundaneezen (IV, I, 12), „e muito maior agora, despois que os conquistou hum Sangue de Pate de Dama”. Wat dit betreft, is het dus heel wel mogelijk, dat Pati Oenoës eerst vorst van Dëmak geworden is en in die hoedanigheid later Sunda veroverd heeft.

Er staan dus eenvoudig twee berichten tegenover elkaar, dat van de Barros, dat Pati Oenoës zich van Sunda heeft meester gemaakt, en dat van Pigafetta, dat hij als koning van Majapahit gestorven is. Eén van beiden moet zich vergist hebben. Doch waar is de zekerheid, dat die zich vergissende uitsluitend de Barros heeft kunnen zijn?

Tengevolge van het ontbreken van andere gegevens staat elk hunner met zijn bewering geheel alleen, zoodat dit „alleen staan” ook niet tegen één van beiden als bewijs zijner mindere betrouwbaarheid aangevoerd kan worden. Wij kunnen niets anders doen, dan beide berichten tegenover elkaar stellen en constateeren, dat één van beide onjuist moet zijn.

En waarom zou een vergissing van Pigafetta nu minder waarschijnlijk zijn dan een van de Barros? Het eenige argument is het bovengenoemde, dat de Barros op dat koningschap over Sunda van Pati Oenoës later niet terugkomt, zooals hij beloofd heeft. Doch gesteld al, dat dit „Sunda” aan een lapsus calami te danken is en er eigenlijk „Majapahit” zou moeten staan, dan geldt daarvan precies hetzelfde: waarom belooft de Barros een nader terugkomen op die zaak en doet hij het niet?

Daarenboven zou er een zeer eenvoudige reden op te geven zijn, waarom hij van dat Sundasche koningschap verder geen melding maakt: hij is er niet aan toe gekomen. Want, al

merkt de Heer Rouffaer ook zeer terecht op ¹⁾, dat hij alle gelegenheid zou hebben gehad om in IV, I, 12, waar het contract met Sunda van 1522 en het Mohammedaansch worden van dit land in 1526 behandeld wordt, iets over een vóór 1522 vallende heerschappij aldaar van Pati Oenoes mede te deelen, dat gaat toch alleen maar op, als aangenomen moet worden, dat Pati Oenoes in 1522 werkelijk al dood was. En dat sterfjaar berust uitsluitend en alleen op . . . die ééne plaats bij Pigafetta, boven aangehaald. Eilieve, als nu eens niet de Barros, doch Pigafetta zich aan een lapsus calami heeft schuldig gemaakt en de in 1522 doode vorst van Majapahit *niet* Pati Oenoes heette, dan kan de man nog jaren na 1522 de verovering van Sunda ten uitvoer gebracht hebben en de Barros voornemens zijn geweest die verovering te beschrijven in dat deel van zijn werk, dat hij zelf niet meer heeft kunnen afmaken. Dat, juist op grond van de Barros' wel vermelden van het contract van 1522 en niet schrijven over Pati Oenoes in dat verband, een heerschappij van dien laatste vóór 1522 over Sunda niet aan te nemen is en de door Veth ²⁾ in die richting aangewende poging als mislukt te beschouwen is, geef ik gaarne toe. Doch, aangenomen dat Pigafetta's mededeeling onjuist is en Pati Oenoes in 1522 nog niet dood was, vervallen dunkt ons alle tegen de Barros geopperde bezwaren.

Doch welke heeft nu de fout van Pigafetta kunnen zijn? Veth, welke eveneens een misverstand bij hem veronderstelt ³⁾, gelooft dat hij de hoofdstad van Sunda met de oude hoofdstad van Java verwisseld heeft. Dat lijkt ons niet zeer waarschijnlijk: Pigafetta noemt allereerst de voornaamste stad van Java en deelt dan een bijzonderheid daarvan mede; het is hem er om te doen, niet om iets van Pati Unus te vertellen, maar wel om wat te vermelden aangaande Maja-

1) Pag. 135.

2) Java, I pag. 279.

3) T. a. p. in de noot 4.

pahit. Aan Majapahit dient in allen gevalle vast gehouden te worden. Van die stad nu vertelt hij, dat de koning, die nu dood was, de grootste was van al die eilanden. Dat is een bericht, dat hij naar aanleiding van Majapahit gehoord heeft. En vervolgens deelt hij ook den naam van dien koning mede. Maar nu vergist hij zich. En schrijft een naam neer, die hij in een ander verband vernomen heeft als die van een persoon, die op dat moment een voorname rol op Java gespeeld heeft. Ziedaar dus de lapsus calami: niet de naam van de stad, ook niet het feit, dat de machtige vorst daarvan op dat oogenblik gestorven was, doch eenvoudig en uitsluitend de naam van dien vorst.

Wat had hij dan wel moeten schrijven? De gissing is hier gemakkelijk, hoewel het niet meer dan een gissing blijft, en dat zij gemakkelijk is, hebben wij aan den Heer Rouffaer zelf te danken, die aangetoond heeft ¹⁾ dat blijkens Barbosa ²⁾ stellig in 1515 en waarschijnlijk in 1516 er een Hindu-oppervorst van Java was, genaamd Pate Ud(a,ra. Er is niets, dat er zich tegen verzet, dat deze vorst tot eenigen tijd vóór 1522 door geregeerd heeft en dat hij het is, van wiens dood Pigafetta vernomen heeft. In dat geval zoude de vergissing zijn, dat deze schrijver in plaats van Udara Unus gezet heeft, een verschrijving des te verklaarbaarder, waar beide namen „pati” vóór zich hadden.

Nu meene men intusschen niet, dat gelijk de Heer Rouffaer het een feit acht, dat de vergissing aan den kant van de Barros ligt, wij van onzen kant de zekerheid zouden willen aannemen, dat de verschrijving juist bij Pigafetta te zoeken is. Met bovenstaande redeneering hebben wij slechts willen aantoonen, dat er, ook als men die laatste oplossing aanvaardt, een aannemelijke voorstelling van den gang van

1) Pag. 125 sqq. van hetzelfde artikel.

2) Geciteerd worden p. 376 van den eersten, 369 van den tweeden Portugeeschen druk; fol. 353 in den tweeden druk der Italiaansche vertaling van Ramusio.

zaken gegeven kan worden. Met andere woorden, wij stellen vast, dat óf de Barros óf Pigafetta zich vergist moet hebben, doch dat er geen enkele reden is om het *zeker* te achten, dat dit juist de Barros geweest is.

Hoe het ook zij, één zaak blijkt in elk geval uit Pigafetta's bericht duidelijk: dat in 1521 Majapahit nog bestond. „De grootste steden *zijn* (sono, het staat er zelfs tweemaal) deze” geeft de tekst. Majapahit is er dus nog op dat moment en wordt zelfs het eerste genoemd. Het moet dus òf nog onder een Hindu-vorst gestaan hebben, òf door de Mohammedaansche veroveraars niet zijn vernield.

Wat dus betreft de laatste jaren van Majapahit durven wij niet verder gaan dan de volgende conclusie:

In 1515, waarschijnlijk in 1516, was Majapahit nog onder het bewind van een Hindu-koning. In 1521 bestond het nog. Doch in welk jaar het in de macht der Mohammedanen gekomen is, is geheel onzeker en in geen geval mag vooralsnog dat jaar 1521 als een vaststaande terminus ante quem voor die verovering aangenomen worden.

In aansluiting aan het bovenstaande volgde nog een enkel woord over de Javaansche traditie, die den val van Majapahit op 1400 çaka, dus 1478, stelt. Hoewel de Portugeesche berichten evenzeer als de nog in 1408 çaka gedateerde Hindu-inscripties de onjuistheid daarvan voldoende aantoonen, is het hier volgend bewijs een niet onaardige aanvulling daarvan. Het betreft een koperplaat, gevonden in de buurt van Toempang (bij Malang) en besproken door den Heer v. Hinloopen Labberton in Notulen Bat. Genootschap 1909 p. 190 sq. Die plaat bevat het slot van een klucht, geschreven in een eigenaardig soort taal, die geen Kawi meer is, doch evenmin al modern-Javaansch. De plaat is gedateerd in çaka 1463, een lezing, die ik na schoonmaak van het stuk als de juistere tegenover het t. a. p. vermelde 1243 meen te moeten aanbevelen; trouwens die taal en het jaar

1243 kloppen allerminst samen. Op die plaat nu staat ¹⁾: „tēlas sinurāt ri sañ hyaṇ baturpajaran riñ vilatikta”; de klucht of de plaat zou dus in Vilvatikta, dat is vooral in den lateren tijd ²⁾ een zeer gebruikelijke naam voor Majapahit, in çaka 1463, A. D. 1541, geschreven zijn. Nu is het verre van mij te beweren, dat dan in 1541 Majapahit ook nog bestaan moet hebben; niemand waarborgt, dat wat er op die plaat staat, ook waar is. Maar in geen geval kan de vervaardiging van de plaat zelf ouder zijn dan de betrekkelijk jonge taal, die er op staat, en daar volgt dan toch uit, dat op het moment, dat die jonge taal gebruikelijk was, of nog later, men schrijven kon, dat in 1541 er iets in Majapahit zou hebben plaats gehad, zonder daarin gehinderd te worden door een traditie, die deze stad reeds in 1478 had doen verwoesten. Met andere woorden die traditie bestond toen nog niet, of was althans nog niet algemeen.

October 1912.

1) Recto 6, verso 1. De plaat is thans in het Museum te Batavia.

2) Ook reeds in den Nāgarakṛtāgama (1: 3; 5: 1; 6: 4; 10: 1; 17: 7); cf. Tiktavilva (12: 4; 18: 4; 48: 1; 73: 1; 83: 1; 88: 5).

Bantënsche Genealogie in een Arabisch Geschrift.

Mededeeling

VAN

Dr. Ph. S. VAN RONKEL.

In de verzameling Arabische manuscripten van het Bataviaasch Genootschap bevinden zich verscheidene handschriften, welke aan Bantënsche soeltans hebben toebehoord. In alle zijn namen en data vermeld; in enkele komt ook eene genealogische mededeeling voor, waarop reeds door Friederich en van den Berg in hunnen catalogus gewezen werd ¹⁾.

In één enkel handschrift ²⁾ zijn ettelijke bladzijden gevuld met in het Arabisch gestelde aantekeningen en omtrent de nakomelingen van soeltan Aboe'l Moehāsin Moehammad Zajn al'Ābidin (geb. 1084 A. H.). Die notities worden hier gepubliceerd, niet zoozeer in het belang der kennis van de Geschiedenis van Bantën, maar voornamelijk omdat deze, wel is waar onbelangrijke, bron spoedig ontoegankelijk zal zijn, daar door het invreten van den inkt de bladzijden langs de letters zijn doorgereten, en na weinige jaren bij

1) Codicum arabicorum in bibl. soc. art. et scient . . . Bataviae . . . Catal., Nos. 2, 7, 14, 15, 19, 29, 45, 67, 69, 82, 84, 101 2/, 111, 117 3/, 140, 142.

2) Hs XCVIII. Dit handschrift bevat eenen commentaar op de verhandeling Al-Toehfah al-moersalah, welk geschrift uit Indië naar Atjeh is gezonden. الجزيرة الاسية is namelijk niet „Aziatisch” („Asiaticum” in den Catal. met een vraagteken) maar „Atjehsch,” eig. أشية fem. أشية.

de minste aanraking zullen uiteenvallen, waarvan volkomene onleesbaarheid der familie-kroniek een gevolg zal zijn.

Door een met de Arabische spraakkunst slecht vertrouwden schrijver zijn de aantekeningen neergeschreven; naamvallen zijn verward, afzonderlijke woorden aaneengeschreven, spelregels veronachtzaamd, en gewone formules vaak tot onherkenbaar wordens toe verbasterd. Met alle taal- en schrijf- en spelfouten is het bericht hieronder afgedrukt; de vocalisatie echter is alleen wanneer twijfelachtige of onbegrijpelijke schrijfwijze het vereischte mede overgenomen. Wat de fouten betreft, deze zijn zóó evident, dat verbetering overbodig mag geacht worden, terwijl in de weergave van den inhoud van omissies wordt rekenschap gegeven, en in eene enkele noot op eigenaardige vergissingen wordt gewezen. Hoe de onbekendheid met de etymologie tot onverstaanbaarheid kan leiden moge uit het eerste der twee gevocaliseerde woorden aan het slot van (1) blijken!

De vermelding van den oorsponkelijken eigenaar is op het schutblad als volgt aangebracht:

علامت كذاب كخ جف سلطان ابو محاسين محمد زيدان عبيدين

Daaronder, in betere spelling,

هذا الكتاب سلطان المحاسين محمد زين العابدين
من الهجرة النبوية سلا الله علي وسلم
٢٩ سنة يمسي

waarmede bedoeld wordt dat tusschen het geboortejaar en het aangebrachte jaartal 29 jaren verlopen zijn.

Aan de andere zijde der pagina leest men:

دالحين دحرة نبويه سنة ١١٣٦ وصلنا دالحين ٤٨ سنة
welke even slecht gespeld als gebrekkig gevocaliseerde woorden beduiden dat in het jaar 1132 waarin deze notitie werd geschreven 48 jaren van des soeltans leven verlopen waren.

Thans volgen de in het boek aantetreffen mededeelingen.

Voorin op het schutblad:

وهذا الموند المبارك سلطان ابو المكاسن محمد زين (1)
 العابدين من الهجرة النبوية صلى الله عليه وسلم سنة ١٠١٤
 وايحيى النكين هجرة النبوية ١١٢٤ سنة يعني مئة واربع عسرون
 بعد الالف يمشي قد جاء اربعين سنة عمورد في هجرة نبوية
 ١١٢٤ سنة من بركة تعالى ورسوله وحسب الله الا سلطان
 محمد زين العابدين في طولعمورد وعافيه نه سرمدن ابددين
 في عدته خير بالدوام امين ~

Op een der volgende bladzijden:

وند الموند السعيد المبارك الموفق الرشيد محمد زين العابدين (1*)
 بن السلطان ابو النصر عبدالغفار بن السلطان عبد الفتاح انشاء الله
 نشاة طيبة مباركة ورزقه سعادته اذارين بحق المصطفى جدنا حسنين
 في الليلة الاحد في النصف الاخير منها من الملياي السابعة
 والعشرين من شهر المحرم الحرام في السنة الرابعة والثمانين بعد الالف
 من الهجرة النبوية سنة ١٠١٤

(2) Aan de andere zijde bijna vergaan:

ولدت البنات المباركة رات جميلة بنت مولانا السلطان ابو
 المكاسن محمد زين العابدين ليلة الثموت وتسع خلعت من
 ربيع الاول سنة الف ومئة وت عشر هجرة النبي صلى الله عليه وسلم

Van مئة is slechts de hamzah behouden; het door de invreting van den inkt verloren gegane getal is, te oordeelen naar den vorm van de randen der invreting, أربع, doch naar den datum moet het jaartal 1113 zijn.

Achteraan zijn de volgende aantekeningen te lezen:

وند الموند السعيد

enz., dezelfde notitie als No. 1*.

ولد المولود المبارك محمد عارف جعفر انديى ابن السلطان (3)
 ابو المنكاسن محمد زين العابدين ابن السلطان ابو النصر عبد القهار
 ليلة الثلوث وثمان خات من شهر شعبان سنة اربع ومئة بعد
 الالف من هجرة النبي

Deze woorden zijn voorzien van eene interliniaire vertaling in het Javaansch, in Arabisch schrift, beginnende:
 mios babaji poenika kang antoek barkat in sjā Allāh Moe-
 hammad ʿArif

ولد المولود المبارك محمد صالح بدر انديى ابن السلطان (4)
 ابو المنكاسن محمد زين العابدين ابن السلطان ابو النصر عبد القهار
 يوم الاحد وتسع مضت من جماد الاخر سنة الف ومئة وسبع سنين
 هجرة النبي صلى الله عليه وسلم

ولد المولود المبارك محمد واسع جمال الدين ابن السلطان (5)
 ابو المنكاسن محمد زين العابدين ابن السلطان ابو النصر عبد القهار
 يوم الثلوث وخمس وعشرين مضت من جماد اخر سنة الف ومئة
 وسبع سنين هجرة النبي صلى الله عليه وسلم

ولد المولود المبارك محمد لطيف حرايدين ابن السلطان (6)
 ابو المنكاسن محمد زين العابدين ابن السلطان ابو النصر عبد القهار
 يوم خمس وثلاث عشر من شهر صفر سنة اربع ومئة يعد الالف
 من هجرة النبي صلى الله عليه وسلم

ولدت المولود⁽¹⁾ المباركة سيدت فطيمة ابن السلطان ابو
 منكاسن محمد زين العابدين ابن السلطان ابو نصر عبد القهار

1) De vrouwelijke uitgangen zijn later aangebracht; het mannelijke i b n is evenwel blijven staan.

يوم احد وثمان عشر واثنين من شهر رجب سنة الف ومئة وست سنين هجرة النبي صلى الله عليه وسلم

ولدت ابنت المباركة بذت مولانا السلطان ابو المكاسن (8) محمد زين العابدين بدربة يوم الثموت ونسح خلعت من شهر رمضان سنة الف ومئة وثمان سنين من هجرة النبي صلى الله عليه وسلم

ولد المولود المبارك محمد محيي الدين ابن مولانا السلطان (9) ابو المكاسن محمد زين العابدين يوم الخميس ونسح مضت من شهر جماد الاخر سنة الف ومئة وثلاث عشر هجرة النبي صلى الله عليه وسلم

ولدت ابنت المباركة شمسية بذت مولانا السلطان ابو (10) المكاسن محمد زين العابدين يوم الربوع واربع وعشرون خلعت من شهر رمضان سنة الف ومئة وثمان سنين من هجرة النبي صلى الله عليه وسلم ولد المولود المبارك محمد رفيع شمس الدين ابن مولانا (11) السلطان ابو المكاسن محمد زين العابدين يوم الاثنين وقت انصحي وثلاث وعشرين خلعت من شهر شوال سنة الف ومئة وتسع سنين من هجرة النبي صلى الله عليه وسلم

ظهر المولود المبارك رالدين محمد ناصر الدين ابن مولانا (12) السلطان ابو المكاسن محمد زين العابدين يوم السبت واثنين عشر خلعت من شهر صفر سنة الف ومئة واحدا عشر سنة من هجرة النبي صلى الله عليه وسلم

ولد المولود المبارك محمد حيدر الدين ابن السلطان ابو (13) المكاسن محمد زين العابدين ابن السلطان ابو نصر عبدالقهار ليلة سبت ونملى وعسرون خلعت من شهر صفر سنة الف ومئة واحد عشر سنة من هجرة النبي صلى الله عليه وسلم

ولدت البنات المباركة راتو ست خيريه بذت مولانا (14)
السلطان ابو المكاسن محمد زين العابدين ليلة الربوع ربح شهر صفر
هجرة النبي صلى الله عليه وسلم الف ومئة وانني عشر سنة

ولدت البنات المباركة رات عافيه بذت مولانا السلطان (15)
ابو المكاسن محمد زين العابدين يوم الجمعة اول يوم من شهر
صفر هجرة النبي صلى الله عليه وسلم الف ومئة وعشر

ولدت البنات المباركة رت ستي عابدد بذت مولانا (16)
السلطان ابو المكاسن محمد زين العابدين يوم السبت ست
وعشرين مضت من شهر ذوالقعدة سنة الف ومئة

ولدت البنات المباركة رت ستي اسيه بذت مولانا السلطان (17)
ابو المكاسن محمد زين العابدين يوم الاثنين وست وعشرين
مضت من شهر رمضان سنة الف ومئة واننا عشر هجرة النبي
صلى الله عليه وسلم

ولد المولود المبارك محمد حسن الدين ابن مولانا السلطان (18)
ابو المكاسن محمد زين العابدين ليلة الاثنين وتسع عشر مضت من
شهر صفر سنة الف ومئة وثلاث عشر هجرة النبي صلى الله عليه وسلم

In het kreupele Arabisch van bovenstaande regelen worden de volgende feiten vermeld:

- (1) Geboorte van den soeltan Aboe'l-Moeḥāsīn Moḥammad Zain al-ʿĀbidīn in 1084 A. H. Tusschen dat jaar en het jaar waarin de schrijver zijne aantekening stelde, 1124, liggen dus veertig levensjaren van den soeltan, wien hij een gezegend leven toebiddt.
- (1*) Geboorte van Moḥammad Zain al-ʿĀbidīn zoon van soeltan Aboe'n-Naṣr ʿAbd al-Ḳaḥḥār, zoon van soel-

tan ʿAbd al-Fattāḥ op Zaterdagnacht, in de tweede helft daarvan, den 27^{en} Moeharram 1084 A. H.

Eene nadere aanduiding van datum en genealogie dus!

- (2) Geboorte van Djamilah dochter van soeltan Aboe'l-Moehāsin op Maandagavond 9 Rabi I 111[3?] A. H.
Voorts de geboorte van de volgende telgen van genoemden soeltan:
- (3) Moehammad ʿArif Djaʿfar ad-dīn op Maandagavond 8 Sjaʿbān 1104 A. H.
- (4) Moehammad Ṣāliḥ Badr ad-dīn op Zondag 9 Djoem. II 1107 A. H.
- (5) Moehammad Wāsiʿ Djamāl ad-dīn op Dinsdag 25 Djoem. II 1107 A. H.
- (6) Moehammad Laṭīf Ḥarr ad-dīn op Donderdag 13 Šafar 1104 A. H.
- (7) Sitti Faṭimah op Zondag 18 en 2 Radjab 1106 A. H.
De opgave van twee data is zonderling; de juiste datum is: 6, 13, 20 of 27. ($20 = 18 + 2?$ Zoo ja, vanwaar deze schrijfwijze?)
- (8) Badarijjah op Dinsdag 9 Ramaḍān 1108 A. H.
- (9) Moehammad Moehijj ad-dīn op Donderdag 9 Djoem. II 1113 A. H.
- (10) Šjamsijjah op Woensdag 24 Ramaḍān 1108 A. H.
- (11) Moehammad Rafiʿ Šjams ad-dīn Maandagmorgen 23 Šjawwāl 1109 A. H.
- (12) Raden Moehammad Nāšir ad-dīn op Zaterdag 12 Šafar 1111 A. H.
- (13) Moehammad ʿHajr ad-dīn op Vrijdagavond 28 Šafar 1111 A. H.
- (14) Ratoe Sitti ʿHajrijjah op Dinsdagavond 4 Šafar 1112 A. H.
- (15) Ratoe Sitti ʿĀḥjah op Vrijdag 1 Šafar 1110 A. H.
- (16) Ratoe Sitti ʿĀbidah op Zaterdag 26 Dzoʿl-Ḳaʿdah 11. .

Het tiental en de eenheid zijn niet ingevuld; het jaartal moet zijn 1111 A. H.

- (17) Ratoe Sitti Asijjah op Maandag 26 Ramadān 1112 A. H.
- (18) Moeḥammad Ḥasan ad-dīn op Zondagavond 19 Šafar 1113 A. H.

Het waren geene belangrijke feiten — 't werd reeds gezegd -- welke in de halfvergane bladzijden geboekstaafd werden; slechts voor enkele familiën hebben ze wellicht waarde.

Maar over eenigen tijd zal dit genealogisch document onleesbaar geworden zijn, en uit dien hoofde was de publicatie ervan niet geheel overbodig.

De Familie van Hayam Wuruk.

DOOR

P. V. VAN STEIN CALLENFELS.

Onder bovenstaand opschrift verscheen in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, deel LII, pag. 158 sqq., van de hand van Dr. N. J. Krom een artikel, waarin hij naar aanleiding van de door Professor Kern geleverde vertaling en bespreking speciaal van de zangen V, VI en VII der Nāgarakrētāgama orde brengt in den chaos van tegenstrijdige berichten in Pararaton en Nāgarakrētāgama omtrent de familieverhoudingen van Hayam Wuruk. Vooreerst heeft hij het zeer waarschijnlijk gemaakt, dat Hayam Wuruk slechts één echte zuster had, nl. Bhre Pajang, terwijl Bhre Lasem, de vrouw van Bhre Matabum, dan een kind was van Bhre Daha en Bhre Wengker en tenslotte Hayam Wuruks echtgenoot, Paduka Çori, een dochter was van Bhre Wengker bij een bijwijf. Wijders vestigde hij voor het eerst de aandacht op het feit, dat uit de oorkonde van 1295 onwederlegbaar blijkt, dat Bhre Pajangs dochter Bhre Kahuripan en Raden Sotors zoon Raden Sumirat dezelfde zijn als Rājasawarddhanī en Raṇamanggala. Ten slotte gaf hij eene nieuwe lezing van de familierelatie's van het geslacht na Hayam Wuruk. Van deze relatie's bezitten wij nu drie lezingen, nl. die van Dr. Brandes volgens de Pararaton, die van Prof. Kern volgens zijn opvatting van de Nāgarakrētāgama en die van Dr. Krom, eveneens op laatstgenoemd geschrift gebaseerd. Duidelijkheidshalve mogen de drie opga-ven hieronder in tabelvorm worden opgenomen. Volgens:

Pararaton	Prof. Kern	Dr. Krom
	zijn de kinderen van	
	HAYAM WURUK :	
Bhre Wirabhûmi	Bhre Wirabhûmi	Bhre Wirabhûmi
Bhre Lasem „de schoone”	Nâgarawarddhani	Kusumawarddhani = Nâgarawarddhani
	Kusumawarddhani van BHRE LASEM :	
Geene	Wikramawarddhana	Geene
	van BHRE PAJANG 1 :	
Aji Wikrama	Surawarddhani	Wikramawarddhana
Bhre Lasem „de dikke”		Surawarddhani
Bhre Kahuripan III		Râjasawarddhani

Zooals men ziet zijn op verschillende punten de 3 lezingen volkomen gelijklopend, doch wijken zij in andere opgaven niet onbelangrijk van elkaar af. Vast staat in elk geval, dat Wirabhûmi een zoon was van Hayam Wuruk en wel uit een bijwif, dat Hayam Wuruks dochter Kusumawarddhani à Bhre Lasem de schoone gehuwd is met Wikramawarddhana en eindelijk dat Bhre Pajangs dochter Râjasawarddhani à Bhre Kahuripan III gehuwd is met Raden Sumirat à Bhre Pandan Salas I à Ranamanggala. Verder komen alle drie de lezingen tot het resultaat dat er in 't geheel vijf kinderen waren, doch komen Dr. Brandes en Prof. Kern daartoe zonder eenige moeite, Dr. Krom heeft twee personen (nl. Kusumawarddhani en Nâgarawarddhani) identiek moeten verklaren en een (Râjasawarddhani) als nog niet geboren aangenomen. Dit laatste nu lijkt mij niet waarschijnlijk. De prinses, in 1287 nog niet geboren, zou dan in 1295 volgens bovengenoemde oorkonde, reeds gehuwd zijn. Waar Dr. Krom zelve op pag. 163 zijner verhandeling een huwelijk van Surawarddhani uit hoofde van haar leeftijd verwerpt geloof ik dat argument hier ook in geding te mogen brengen. N. m. m. is het dan ook aannemelijker, dat Surawarddhani

en Rājasawarddhanī dezelfde persoon zijn, de naamsverandering zou dan b. v. bij haar huwelijk kunnen hebben plaats gehad. Dit punt als vaststaande aannemende komen wij, de lezing van Dr. Krom als zijnde de nieuwste als basis onzer beschouwingen gebruikende, tot een totaal van vier kinderen in het geslacht na Hayam Wuruk. De overeenstemming tusschen onze bronnen echter maakt het zoo goed als zeker dat er vijf zijn geweest. Bovendien vervalt nu de mogelijkheid van het huwelijk van Wirabhūmi en Surawarddhanī, terwijl eestgenoemde toch volgens de Pararaton met een zijner volle nichten getrouwd was. Zijn eenige nicht echter Surawarddhanī à Rājasawarddhanī is zonder twijfel de echtgenoot geworden van Raden Sumirat à Raṇamanggala. Ergo rest ons niets anders dan aan te nemen, dat Bhre Lasem (hoewel eene nicht volgens de terminologie der Nāgarakrētāgama te beschouwen als jongere zuster van Hayam Wuruk) dan wel Bhre Pajang toch nog eene dochter gehad heeft en, daar wij boven hebben aangenomen, dat dit met laatstgenoemde niet het geval was, blijft er niets anders over dan aan te nemen, dat Bhre Lasem, niettegenstaande de Pararaton hierover zwijgt, nakomelingen gehad heeft. Hoe nu uit dezen doolhof te geraken?

Vooreerst trekt het de aandacht, dat Dr. Krom bij de samenstelling van zijn stamboom heeft moeten aannemen, dat met Nāgarawarddhanī en Kusumawarddhanī in de Nāgarakrētāgama dezelfde dochter van Hayam Wuruk bedoeld wordt. Dit nu behoeft niet het geval te zijn en is, zooals hieronder nader zal worden besproken, zelfs zeer onwaarschijnlijk. Het laten vallen dier identiekverklaring nu brengt ons reeds een stap nader tot de oplossing, daar wij dan weder tot het totaal van vijf kinderen komen, doch het bezwaar, dat wij nog niet in het reine zijn met het huwelijk van Wirabhūmi blijft bestaan. De lezing van Prof. Kern, tot welke wij na bovenstaande veranderingen in die van Dr. Krom waren gekomen, moet dus ook niet geheel in orde zijn.

Bij de vertaling nu door Prof. Kern van zang VI en VII der Nâgarakrêtâgama gegeven valt het op, dat op twee verschillende plaatsen over kinderen van Hayam Wuruk wordt geschreven. Dr. Krom echter vestigde er reeds de aandacht op hoe mooi symmetrisch Prapañca's gedicht in elkaar zit. Aan die symmetrie vasthoudende zouden wij dus verwachten in zang VI aan te treffen eene opgave van het huwelijk en de kinderen van Hayam Wuruk. Inderdaad is dit ook het geval, wanneer men de eerste halfstrophe van de 3de strophe van zang VI buiten beschouwing laat, doch deze halfstrophe dreigt de geheele symmetrie te vernietigen. Ik zeg dreigt, want m. i. is dit niet het geval en is de eenige weg om uit dezen doolhof te komen het aanbrengen eener kleine verandering in de vertaling of liever in de toelichting door Prof. Kern gegeven. Z. Hoog. Gel. vertaalt toch: „Zij (d. i. Hayam Wuruk en zijne twee zusters) vermenigvuldigden zich, tot kinderen hebbende: 1) den vorst, die te Wirabhumi heerschte: 2) de onvergelykelijke kroonprinses, bekend onder den naam van H. Hoogh. Nâgarawarddhani;” etc. Het is duidelijk, dat hij tot zijne inlassching: „d. i. Hayam Wuruk” gekomen is door de vermelding van Bhre Wirabhûmi, die ongetwijfeld een zoon is van Hayam Wuruk en een bijwif. De geheele opbouw van het dichtwerk in aanmerking genomen, meen ik echter te mogen aannemen, dat met de „Zij” van strophe 3 vers 1 bedoeld zijn de beide zusters of liever de nicht en de zuster van den koning met hunne respectieve echtgenooten, zooals die zijn opgesomd in de beide voorafgaande strophen van dezen zang. Aannemende dat Dr. Krom's redeneering omtrent Wikramawarddhana als zoon van Bhre Pajang (bldz. 162 sqq. zijner meergenoemde bijdrage) juist is en met het oog op zang XI, strophe 1 is er geen ander motief dan dat der symmetrie om hieraan te twifelen, zou de dichter dan hebben willen zeggen, dat Bhre Wirabhûmi en Nâgarawarddhani kinderen waren van Bhre Lasem en Bhre Matahun, terwijl

Wikramawarddhana en Surawarddhanî kinderen waren van 's konings eigenlijke jongere zuster Bhre Pajang. Door deze opvatting zou Bhre Lasem dan de dochter (Nâgarawarddhanî) gehad hebben, die, zooals boven beredeneerd, uitgehuwelijkt moet worden aan Bhre Wirabhûmi. Echter doet zich dan het groote bezwaar voor, dat deze laatste geen zoon is van Hayam Wuruk en bovendien met zijn eigen zuster zou trouwen. Ook deze hinderpaal lijkt mij echter niet onoverkomelijk. De Pararaton toch deelt mede, dat Wirabhûmi als zoon werd aangenomen door een zekere Bhre Daha, welke mededeeling reeds aan Dr. Brandes veel hoofdbrekens kostte, daar hij die Bhre Daha niet geheel wist thuis te brengen. Zou het nu niet mogelijk zijn, dat in stede van Bhre Daha moet gelezen worden „Bhre Lasem”, hare dochter. Waar de Pararaton ten opzichte van de kleinkinderen van Bhre Kahuripan II niet geheel te vertrouwen blijkt, kan ook de vergissing van het noemen der moeder in plaats van de dochter zeer wel worden aangenomen. Wel vervalt dan de schoone overeenstemming bij de opgave omtrent den grooten strijd van Hyang Wiçêsa met Wirabhûmi tusschen de Pararaton en de Chineesche berichten, die spreken van een Putling Taha = Putreng Daha als vorst van het Oostelijke rijk, doch volgens Dr. Brandes kan de Chineesche naam ook gelezen worden Piling Daha, door dien geleerde verklaard met Bhreng Daha, „zoodat ook hier, als in het westelijke rijk, de fautor van den vorst meer op den voorgrond zou zijn gedrongen”. Men ziet, veel bewijs voor het aannemen eener *Bhre Daha als pleegmoeder* van Wirabhûmi, leveren de Chineesche berichten in den kern toch niet.

Doch ook al mocht men het aannemen van Bhre Wirabhûmi als zoon door Bhre Lasem verwerpelijk achten, ook dan nog zou wel te verklaren zijn, waarom de hofdichter hem niet als zoon van Hayam Wuruk noemt. Wirabhûmi schijnt in de hofkringen geen persona grata te zijn geweest.

Wijst daar al op zijn latere twist met Hyang Wiṣeṣa, die hij met den dood moest bekoopen, ook zijne adoptie door een ander volgens de Pararaton en zijne vermelding als terloops zonder zelfs zijn naam te noemen in de Nāgarakrētāgama duiden aan, dat, mocht Hayam Wuruk al met hem ophebben, de familie niet bijster op de relatie van den koning met en wellicht diens opvolging door een zoon van een bijwijf gesteld was. Door zijn huwelijk met Nāgarawarddhanî nu kon de hoflichter, die even te voren 'skonings nicht als zijn jongere zuster betiteld heeft, met een gerust geweten alle partijen believen door Wirabhûmi in zijn lofdicht op te nemen, doch als zoon van Bhre Lasem en Bhre Matahun, die dan eigenlijk zijn schoonouders waren.

Mij persoonlijk lijkt echter de eerste verklaring, nl. Bhre Wirabhûmi geadopteerd door en tevens schoonzoon van Bhre Lasem, de waarschijnlijkste.

Is mijne bovenmedegedeelde opvatting de juiste, dan kan de conclusie getrokken worden dat de kinderen waren van:

1) HAYAM WURUK:

- a. (Bhre Wirabhûmi, aangenomen door Bhre Lasem en tevens gehuwd met haar dochter Nāgarawarddhanî).
- b. Kusumawarddhanî = Bhre Lasem, de Schoone, gehuwd met Wikramawarddhanâ = Aji Wikrama = Hyang Wiṣeṣa.

2) Bhre LASEM en Bhre MATAHUN:

- a. Nāgarawarddhanî = Bhre Lasem, de Dikke, gehuwd met Bhre Wirabhûmi.

3) Bhre PAJANG en Bhre PAGUHAN:

- a. Wikramawarddhanâ = Hyang Wiṣeṣa = Aji Wikrama, gehuwd met Kusumawarddhanî = Bhre Lasem, de Schoone.
 - b. Surawarddhanî = Râjasawarddhanî = Bhre Kahuripan III, gehuwd met Râjamanggala = Raden Sumirat = Bhre Pandan Salas I.
-

Een Minangkabausche Taalpantang.

Mededeeling

VAN

Dr. Ph. S. VAN RONKEL.

De heer L. C. Westenenk maakte mij te Fort de Kock opmerkzaam op het feit dat enkele Minangkabausche woorden niet worden uitgesproken in hun eigenlijken vorm, doch met eenige wijziging in de laatste lettergreep.

Hoewel het hier niet geldt het onder bepaalde omstandigheden vermijden van sommige woorden, welk verschijnsel gewoonlijk taal-pantang genoemd wordt, kan bedoelde term ook hier gebezigd worden, aangezien het beginsel — het ontwijken van iets ongunstigs in vorm of beteekenis — hier mede aanwezig is.

De heer Westenenk noemde mij een vijftal woorden.

Navraag bij Minangkabauers, in Agam en Pajakoemboeh, bevestigde de mededeeling ten volle: andere analoge gevallen merkte ik niet op.

Ziehier het vijftal:

andjiloeang	= cordylina	wordt andjiloe;
kaloeang	= vliegende hond	„ kaloea ^z ;
piliang	= een der vier seekoe's	„ pili;
biroeang	= beer	„ biroeng- kang;
mansiang	= bies	„ mansiro.

De reden van het aan deze woorden klevende odium is niet ver te zoeken; het is omdat de eindlettergreep ang als gemeenzaam aanspraakswoord een eenigermate groven klank heeft. Bij de eerste drie woorden is het verschijnsel eenvoudig; slechts bij kaloea — kaloea^z is sluiting der

syllabe op te merken. Bij het volgende tweetal geeft de verandering van *biro e a n g* in *biro e n g k a n g* eenige moeilijkheid; bij *m a n s i a n g*—*m a n s i r o* zoude men aan eene kramavorming kunnen denken. ¹⁾

Eigenaardig-volkomen zoude dit verschijneel zijn, indien het ook bij *o p k a u*, het vrouwelijk van *a n g*, eindigende woorden kon aangewezen worden. Daarvan is mij echter niets gebleken.

1) In Van den Toorn's *Mnangk. Mal. Ned. Woordenboek* wordt bij *mansiro* naar *mansiang* verwezen.

Commentaar op de Geschiedenis der Preangerlanden.

PRIANGAN. De Preanger-Regentschappen onder het Nederlandsch Bestuur tot 1811 door Dr. F. de Haan, Landsarchivaris te Batavia. Vierde deel, I Commentaar § 1501—2850. II Staten en Tabellen. Uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, Batavia, G. Kolff & Co. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. Gedrukt ter boekdrukkerij G. Kolff & Co. Batavia 1912. II en 1040 bladzijden.

Het vierde deel van het werk over de geschiedenis van den Preanger is verschenen, en daarmee is het opus voltooid. Bij een werk van zóó grooten omvang en zoo echt wetenschappelijk karakter past het niet te vragen naar practisch nut, noch te denken aan debiet en lezersaantal; hier moet slechts geroemd dat door een geleerde, de materie beheerschend en het onderwerp uitdiepend tot het laatste bezinksel, zonder om te zien naar bezwaren en gevolgen, eene anderhalf decennium vullende studie ter hand genomen, volbracht en in het licht gegeven is.

Wij hebben in de drie verschenen deelen den werker kunnen volgen op zijnen moeizamen tocht door acten, contracten, testamenten, documenten, bundels en liassen, staten en rekeningen, inedita en gedrukten, tijdschriften en boeken, rariora en encyclopaedieën; wij zagen hem de stof ordenen, en uit de materialen hêt werk opbouwen in het eerste deel; de stukken zelve overleggen in het ook door de excursus zoo

inhoudrijke deel II, en den zakelijken commentaar bieden in het derde deel, in welks aanvang werd medegedeeld dat het slot van den Commentaar in het vierde en laatste deel zal verschijnen. In aanleg en strekking is dus het laatste deel identiek met het derde; toch dient ook dit slotdeel aangekondigd en wegens eigen, bijzondere verdienste, en als besluit van een merkwaardig standaardwerk.

Dit vierde deel brengt ons in den tijd en in de wantoestanden van nepotisme, vrienden bevoordeeling, schaamteloosze diefstallen, onkunde, verwatenheid, niets ontziend winstbejag, in 't kort al het vuige dat met enkele woorden is aan te duiden als de corruptie der Compagnie.

Hoe dikwijls moet de auteur gewalgd hebben van zijne stof, hoe dikwijls verveeld zijn geworden door het eentonige van zijn werk: onwetendheid en hebzucht, altijd weer onwetendheid en hebzucht, in een doodend-monotonen cadans! Het moet een sterke geest zijn die onder dien last niet dof-onverschillig, zonder eigen stijl, maar door gaat schrijven, steeds maar door, tot dat, eindelijk en eindelijk, het lang gewenschte einde van den lijdensweg bereikt is.

Welnu onze auteur heeft zich niet laten neêdrukken, heeft zijne belangstelling en levendigheid van geest behouden, heeft aan zijne ergernis nu en dan lucht gegeven in termen die men weliswaar in een kalm, magistraal, waardig geschiedwerk niet verwacht aan te treffen, maar die ook bewijzen dat de bewerker is blijven medeleven met zijn onderwerp: een belangrijke factor in zijn voordeel die ons enkele eenigermate minder-literaire expressies doet aanvaarden! Hoe zoude het boek geworden zijn indien zijn maker geest en vermogen tot indignatio verloren had onder de moles!

Er is nog eene eigenschap van het opus welke het aantrekkelijkheid en onafgebroken leesbaarheid geeft, namelijk de voortdurende vergelijking van de toestanden hier te lande onder de Compagnie met die van West-Europa in hetzelfde tijdperk; de republiek der vereenigde Nederlanden en het Fransche koninkrijk van de 18^e eeuw boden den belezenen

historicus-litterator punten van vergelijking met het Compagniesbewind, of wat daar voor doorging, welke laatstgenoemde regeering in een veel minder schel en wreed licht plaatsen dan zij door een verslag zonder vergelijking zoude moeten erlangen.

Het werk door den schrijver gepresteerd is ontzagwekkend geweest: ook dit laatste deel legt er op schier elke bladzijde getuigenis van af. Neem het gedeelte over den loop der wegen en de oude kaarten, dat over de rechtspraak, dat over de koffiebetalings, dat over de diensten, doch neen, men zoude alles opnoemende het geheele deel in zijne elementen ontleden, neem welk onderwerp ook, overal vindt men de sporen van de noeste werkkraacht die uit den chaos van stukken een geordend geheel heeft gewrocht.

Cui bono? Deze vraag worde niet gesteld: de uitgave van een zoo omvangrijk werk als dit, welks gebruikers niet aanzienlijk in aantal, en welks eigenlijke lezers slechts eenige weinigen zullen zijn, is tot zekere hoogte een idëeel ondernemen. Het volbrengen ervan bewijst in elk geval dat in het tegenwoordige Indië, in tegenstelling met den materialistischen, niets dan aardsch gewin zoekenden Compagniestijd, voor zelfverloochenenden, louter wetenschappelijken arbeid aanwezig zijn: plaats, gelegenheid en de geschikte man van talent, en—wij zijn er zeker van—ook waardeering bij het voor wetenschap niet geheel ongevoelig publiek. Men legge dit boek met al wat aan deszelfs samenstelling voorafging, met al wat er in is van kennis en geest, met de beoordeelingen en de appreciatie die het geworden zijn naast datgene waarvan ons de §§ 2495—2503 van deel IV een beeld geven, en make dan eene vergelijking tusschen het voorheen en het thans!

Het zijn de hoofdstukken XIV--XXIX welke in dit slot-deel behandeld worden. Uitvoerigheid was hier onvermijdelijk: de noten, een enkelen keer met sub-noten, wijzen op het telkenmale vinden van nieuwe zaken, soms zoo klein, bijna nietig, over vaak uiterst onbelangrijke personen, maar toch alle onmisbaar voor de degelijke samenstelling van het groote geheel.

In de „Staten en Tabellen” vindt men niet minder dan zeventien „statistieke tabellen”, met eene toelichting welke zich uitstrekt van annotatie *a* tot *iii*. Daarna volgen de staten XVIII — XXXII met de namen van officieren en ambtenaren, met de jaartallen; het „uit allerlei bronnen tezamengebracht” van noot ⁽¹⁾ op bl. 967 spreekt boekdeelen. Eindelijk eene „lijst van de in de beide laatste deelen gebruikte afkortingen en aanvullende opgave van de hierin geciteerde literatuur” gevolgd door een Register, een werkje op zich zelf van honderd en twintig kolommen!

Een voleindigd monumentum dus.

Ook aere perennius? Zoolang er in Indië eenige belangstelling bestaan blijft voor Wetenschap, ongetwijfeld!

Red.

TEKSTVERBETERING

(Nāgarakṛtāgama 41:2).

Mededeeling

VAN

Dr. N. J. KROM.

Bovenbedoelde strofe begint aldus:

bhaṭāra ॐ ॐ Wiṣṇuwarddhana kēteka
putra nira saṅ gumanti siniwi.

(vorst Wiṣṇuwarddhana, zijn zoon, was het, die hem opvolgde in de regeering).

Uit de maat (een saṅkr̥ti-soort) blijkt dat, gelijk boven is aangegeven, vóór den koningsnaam twee korte lettergrepen ontbreken. Prof. Kern teekende aan (Bijdr. Kon. Inst. 7: IX, p. 2), dat misschien nṛpa ingevoegd moet worden. Dit der plaatse geheel overbodige woord zou dan echter niet meer dan een stoplap zijn, terwijl bovendien elders de Nāgarakṛtāgama gaarne op bhaṭāra dadelijk den naam doet volgen.

Dit gaf ons aanleiding de oplossing in een andere richting te zoeken en daarbij uit te gaan van het feit, dat dit gedicht over het algemeen de koningsnamen nauwkeurig en volledig weergeeft, zoodat er alle aanleiding is te veronderstellen, dat waar b. v. de stichter der dynastie voluit Raṅgaḥ Rājasa en de eerste koning van Majhapahit ook weer voluit Kṛtarājasa Jayawarddhana genoemd wordt, hetzelfde ook bij Wiṣṇuwarddhana te verwachten is. Deze vorst nu heet in de inscripties (plaat van Pakis 7, platen van Pēnampihan 3^a: 7 en 3^b: 5, Djaka Dolok 7) Jaya ṣrī Wiṣṇuwarddhana. In het boven-

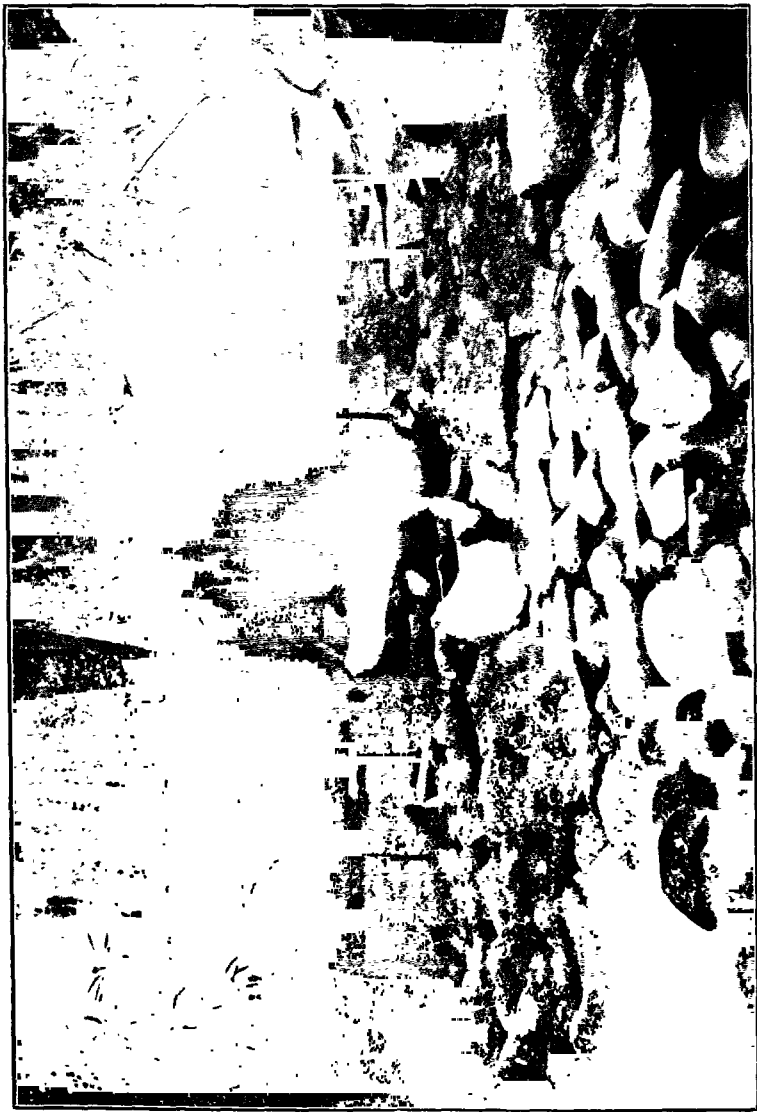
geciteerde vers ware nu ook de volledige naam te herstellen en dus te lezen :

b h a ṭ ā r a J a y a W i ṣ ṇ u w a r d d h a n a , enz.

Ter vergelijking diene nog de naam van 'smans achterkleindochter, de regentes gedurende Hayam Wuruk's minderjarigheid, welks tweede helft eveneens Jayawiṣṇuwarddhanī is.

PLAAT 1.

DE PATAPAN ADJAR SOEKA RESI.

De Patapaän Adjar soeka resi

ANDERS GEZEGD

de kluizenarij op den Goenoeng Padang.

Tweede bijdrage*) tot de kennis van het oude Soenda.

(Met vijf afbeeldingen, een facsimile en een tabel.)

DOOR

C. M. P L E Y T E.

Ditmaal zij het mij vergund, de leiding te nemen van een tocht naar het zuiden van Tji-rëbon, en wel naar het voorheen alom vermaarde rijk van Galoeh, d. i. de kern¹⁾.

Ik wensch toch op te gaan tot het nooit genoemde, maar daarom niet minder geëerde heiligdom van den Goenoeng Padang, een der merkwaardigste overblijfselen uit den vóór-islâmischen tijd der Pasoendan²⁾.

Twee hoofdwegen voeren sedert menschenheugenis van de noordkust naar Galoeh, een oostelijk pad, nagenoeg recht zuidwaarts loopend langs den voet van den Tjërëme

*) Eerste bijdrage was: Het jaartal op den Batoe toelis nabij Buitenzorg, Tijdschr. v. Ind. T., L.- en Vk., dl. LIII, blz. 155 vv.

1) Dat aldus de interpretatie, die den kern der Pasoendan bij uitbreiding zou beteekenen, van Galoeh is, krijgt groote waarschijnlijkheid door de overlevering, welke o. m. vertelt dat na den zondvloed, de nieuwe hoofdplaats verrees ter plaatse waar een bijzondere steen lag. Zie de Babad Galoeh hierachter, vers 37.

2) Zie voor dergelijke plaatsen, de Haan, Dr. F. Priangan, II blz. 783—787.

Tijdschr. v. Ind. T., L.- en Vk., deel LV, afl. 45 en 6. 1

tot Koeningan, den hoofdzetel van diens voormaligen, gelijknamigen, oostelijken grensstaat, en een westelijk, slingerend langs Madja lèngka en Talaga, oudtijds, het westerbolwerk daarvan.

Daartusschen in lag het landschap Darma, het knooppunt van de verbindingen met Koeningan en Talaga, zoowel als van die met Kawali en Pangdjaloe, van welk laatste vorstendom rechtstreeks communicatie met de *dajeuh*, den rijkszetel van Galoeh, heden ongeveer Tji-amis, bestond ¹⁾.

Welke van de beiden, 't eerst vermelde wegen men ook neemt, opvallen doet, dat zoodra men Tji-rëbon-stad een tiental palen achter zich heeft, het eigenaardige Javaansch in de stranddistricten gesproken, bijna zonder overgang plaats gemaakt heeft voor het Soendasch en alle Javaansche invloed als eensklaps verdwenen is.

Dit feit staat niet op zich zelf; in Karawang en Bantën, waar de kustlanden, gelijk die van Tji-rëbon, sedert de 16de eenw onder Javaanschen invloed geraakten, doet zich dit-zelfde verschijnsel voor; nergens vermochten taal en kultuur der Javaansche vreemdelingen naar de binnenlanden baan te breken.

Een en ander heeft een zeer verklaarbare reden. Noch in Tji-rëbon, noch in Karawang, evenmin in Bantën heeft ooit verbroedering tusschen het Soendasche en het Javaansche element plaats gevonden: Soendaneezen en Javanen zijn naast elkander blijven voortleven zonder over en weder naar aansluiting te trachten ²⁾.

En dit weder vindt zijn oorsprong in het gebrek aan sympathie, inzonderheid kenmerkend voor de lagere standen,

1) Behalve deze hoofdweegen zijn er tal van voetpaden, *t'roesan*, d. i. doorsteek, echter zoo moeilijk begaanbaar, dat zij alleen bij uit de streek geboortigen in gebruik zijn.

2) Hetzelfde kan men waarnemen aan de zuidkust der Preanger tusschen Kali poetjang en Parigi. Ook aldaar bevinden zich niet onbelangrijke Javaansche nederzettingen, die eigen dorpen vormen, waarvan de bewoners maar weinig met de omwonende Soendaneezen verkeerden, zooals reeds vroeger door den controleur R. A. Kern werd waargenomen.

dat tusschen beide nationaliteiten altoos heeft en bleef bestaan.

Een tweede eigenaardigheid, welke al evenzeer treft en met het zooeven opgemerkte direkt verband houdt, is deze. Dadelijk nadat men de grens tusschen Javaansch en Soendasch Tji-rëbon is overgegaan, bespeurt men dat men het rayon vol van herinneringen aan de eerste prediking van den Islâm in West-Java, verwisseld heeft voor den bakermat van den oud-Soendaschen eeredienst.¹⁾

Geleidelijk talrijker toch worden dan de overblijfselen uit dit verleden, en weldra ontmoet men ze schier bij elk dorp en bij ieder vlek.

Overwegend daaronder zijn kunstmatige vijvers, *balong*, met rolsteen omzoomd, waarin heilige *tambra's* het kristalheldere water klieven.

Zoolang deze karpers in die vijvers verblijven, zijn zij onschendbaar en het gebruik wil nog steeds, dat men bij een bezoek daaraan voor hen een kleine gave afzondert, omgezet in *opak*, platte koeken van rijstmeel, niet ongelijk aan de ongezuurde Paaschbrooden der Joden, welke hun bewakers daartoe in voorraad houden en voor één cent per stuk beschikbaar stellen.

Maar wee den geschubden heilige, die in de afvoerleiding geraakt; onvoorwaardelijk keert hij tot den gewonen vischtoestand terug, en een knuppel is steeds ter hand om aan zijn bestaan een einde te maken, waarna het stoffelijke overschot in de keuken zijner vereerders van zooeven, een passende uitvaart wordt bereid.

Behalve vijvers vindt men op dezelfde plekken dikwijls nog steenstapelingen van langwerpig vierkanten vorm, bezet

1) Brandes, Dr. J. L. A., Babad Tjerbon, uitgegeven door Dr. D. A. Rinkes in Verh. Bat. Gen. v. K. en W., dl. 49, 2e stuk 1.—Rinkes, Dr. D. A. De heiligen van Java. Tijdschr. voor Ind. T., L. en Vk., dl. 52, 53 en 54 passim.—Mijn: Het jaartal op den Batoe toelis nabij Buitenzorg, ibidem, dl. 53, bijlage 3.

met vertikaal daarin geplaatste, paalvormige monolithen, grafteekens zoowel als natuurlijke *lingga's*.

Typisch in dien trant is bijvoorbeeld de *kaboejoetan* nabij Manis kidoel, aan de heerbaan van Lingga djati naar Koeningan, waar men vlak bij den vijver, Tji-boelan geheeten, meerdere dusdanige steenhoopen, *babalajan*, aantreft. *Plaat 2*.

Minder algemeen zijn alleen staande dan wel tot groepen vereenigde, ruw gehouwen steenen beelden, meest afgestorvenen, doch ongetwijfeld soms ook oudpolynesische goden voorstellend.

De kleineren daarouder, als regel hurkende, met de armen over de borst gekruiste personen weergevend, behooren zeker tot de eerste rubriek.¹⁾ maar van de groote, grof tot mensch gefatsoeneerde, en met een zwaard voorziene figuur te Sangkan heran. *Plaat 4*, is zulks niet aan te nemen.

Teminder zelfs waar deze geheel afgezonderd staat en een offersteen vóór zich heeft, een voorwerp dat bij de kleinere beeldjes, in het omringende bosch aanwezig, niet gevonden wordt.

Dit laatste, hetwelk de aandacht trekt door het overwegend aantal *salam*-boomen,²⁾ is verboden grond en deswegen door een rondom gaande bamboeheining van het algemeen toegankelijke terrein afgesloten. Als geheel draagt het den naam van *Sodong lébak*, welke op een voormaligen doodenakker wijst.³⁾

Hoe het beeld zelf eenmaal geheeten was, geraakte in vergetelheid.⁴⁾

1) Vergelijk het dienaangaande opgemerkte in mijn: *Artja domas*, het zielenland der Badoejs, Tijdschr. v. Ind. T.-, L.- en V.k., dl. 51, blz. 500 en 520 vv.

2) Men beweerde dat deze er opzettelijk geplant waren om reeds van verre aan te duiden, dat men ter plaatse *salamet* kan verkrijgen. De waarde dier woordspeling blijft nitteraard voor rekening van myn leidsmannen.

3) *sodong*, het verbreedte deel van de grafkuil, waar het hoofd van het lyk komt te liggen.

4) Beelden als het onderhavige komen slechts uiterst sporadisch voor. Een tegenhanger, Sanghyang dengdek genaamd wegens de schee-

Veel schaarscher nog zijn de stulpjes ter bewaring van bronzen beeldjes, wapenen en, meestentijds vergane, huishoudelijke gereedschappen.

Zij verdwenen al meer en meer, omdat de inhoud van leverlede werd overgebracht naar de Archaeologische verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, dan wel onder rechthebbenden als amuletten verdeeld.

Voor zooveel die beeldjes betreft, behooren allen, één portretbeeld uitgezonderd dat Raden Pangloerah heet en een vorst van Talaga als boeddhistischen monnik en wel Ratnasambhawa, voorstelt, ¹⁾ *Plaat 3*, zoowel tot het Hindoe- als tot het Mahājāna-pantheon, dus tot de voor-islâmische periode ²⁾.

Te meer opmerking verdient het daarom, dat zich onder die oude schatten -- en dit geldt ook voor de Preanger -- haast altijd fragmenten van schietgeweer bevinden, zoo klein geschut als loopen van handvuurwapenen, uit den allereersten tijd van het algemeen worden dezer, getuige de losse ladinghonders, die met een spie in de kulas opgesloten worden.

Zeër fraaie exemplaren zijn daarbij geweest, zooals kan blijken uit de kenrige „dragonneau”, een meesterstuk van geschutgieterswerk, van Talaga afkomstig en onder No. 3728

ve houding, nagenoeg op dezelfde wijze opgesteld, staat nabij het gelijknamige dorp op de helling van den Poelasari, Banten, Zie Not. Bat. Gen. v. K. en W., dl. 31, blz. 101 en 108. Tijdschr. v. Ind. T., L.- en Vk., dl. 45, blz. 374.

Een ander bevond zich nabij Tji-pela aan den voet van den Goenoeng Toegoe en werd in Juni 1909 door mij voor het Genootschap verworven, No. 465*d* der Oudheidkundige afdeling, Not. Bat. Gen. v. K. en W. 1909, blz. CII en de daar geciteerde plaatsen.

1) Archaeologische verzameling No. 578. Het beeldje is van rood koper; zie voor de beschrijving en verdere bijzonderheden, Groeneveldt, W. P., Catalogus der Archeologische Verzameling van het Bat. Gen. v. K. en W. blz. 169.

2) De aandacht verdient verder, dat er enkele beeldjes bij zijn, die uit Siam of Burma afkomstig moeten wezen, zoodat er oudtijds wellicht betrekkingen tusschen die rijken en Galeh hebben bestaan.

in 's Genootschaps Ethnographische verzameling opgenomen ¹⁾.

En wat vooral van belang is te weten, is dat een volmaakte aan dit kanon gelijke slang gediend heeft bij 't beleg van Santander in 1511, het jaar waarin de Portugeezen Malaka veroverden ²⁾.

Immers waar dit stuk geschut niet hier gemaakt kan zijn, komt daardoor de onderstelling, dat het na dat jaar door Portugeesebe bemiddelling met andere soortgelijke herwaarts kwam, voor de hand te liggen, hetgeen er nog eens op wijst, dat het laatste bedrijf van de zegepraal des Islams in Tjirëbon niet vóór de eerste jaren van de 16de eeuw mag gesteld worden, zooals ik vroeger reeds heb trachten aan te toonen ³⁾.

De boven besproken oudheden zijn meerendeels door F. C. Wilsen ontdekt, beschreven en afgeteekend geworden ⁴⁾; enkelen ervan werden door N. W. Hoepermans gevonden ⁵⁾.

Vervolgens zijn zij door J. van Kinsbergen gefotografeerd en door J. T. G. Brumund nog eens in hun onderling verband behandeld geworden ⁶⁾, zoodat om tot nadere kennis daarvan te geraken, reeds een zeer uitgebreid materiaal ter hand is.

Maar opmerkelijk blijft, dat in al die berichten omtrent vindplaatsen van oudheidkundige overblijfselen, van kluize-

1) Chrys J. A. v. d., Catalogus der Ethnologische Verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, 4de druk, blz. 216 No. 3728.

2) Als boven, met de aanteekening dat blijkens de Illustration française van 24 Maart 1866, blz. 188, laatstgenoemde dragonneau bewaard wordt in de Armeria Real te Madrid.

3) Het jaartal op den Batoe toelis, blz. 488.

4) Oudheden in Cheribon. Tijdschr. v. Ind. T., L- en Vk., dl. 4, blz. 488; dl. 9, blz. 57.

5) Manuscript in berusting bij den Archaeologischen dienst.

6) Bijdrage tot de kennis van het Hindoeïsme op Java, Verh. v. h. Bat. Gen. v. K. en W., dl. 33, blz. 105 v.v.

narijen geen gewag gemaakt wordt. Zondert men de begraafplaats Astana gēde, reeds uit Raffles tijd bekend en door K. F. Holle als voormalige *patajaan* herkend ¹⁾, uit, dan is niets daaromtrent geboekstaafd.

Eensdeels moet dit toegeschreven worden aan de omstandigheid, dat vorige onderzoekers de strekking dier punten voor zoover zij deze bezochten, niet begrepen hebben, anderdeels aan het feit, dat men vreemdelingen uit schroom voor ontwijding dier heilige plaatsen, daarvan steeds vergehouden heeft.

En daarvoor bestond alle aanleiding, omdat men de West-Javaansche oudheden in het algemeen, en die van Tji-rēbon in het bijzonder, met uiterst weinig verschooning behandeld heeft. ²⁾

Met voorbijgang van de twijfelachtige plekken van voormalige boetedoening, noem ik in de eerste plaats als kluizenarij Djalaksana, wellicht samengetrokken uit *djaja* en *laksana* ³⁾, hetgeen zou kunnen beteekenen tot vervulling gekomen over-

1) Tijdschr. v. Ind. T., L- en Vk., dl. 16, blz. I 464. Ibidem. Het jaartal op den Batoe toelis blz. 167. Hierbij teeken ik nog aan, dat de steen met 5×9 vierkanten, door Brummund voor telbord om gunstige tijdstippen te berekenen gehouden, o. e. blz. 118, richtig door hem is gedetermineerd. De ruiten toch wijzen op een combinatie van de vijf- en de negendaagsche week. Maar bovendien, wanneer men hurkt in de beide voetprenten op den steen, en zich daarbij steunt met de linkerhand op de links van de voeten uitgehouwen handafdruk, dan kan men met de rechter alle vakken gemakkelijk bereiken. Blijkbaar dus zijn die handen voetafbeeldingen aangebracht om de bij het tellen vereischte houding aan te geven.

De steen, waarvan men een zeer goede afbeelding vindt bij v. Kinsbergen's foto's, bevat bovendien het restant van een ingegrifte inscriptie, te weten drie karakters, die *anggyana* te lezen geven. De beteekenis hiervan is onbekend.

2) Zoo zijn o. a. de beelden, die eenmaal te Koeningan stonden, spoorloos verdwenen.

3) Een dergelijke contractie vertoont de naam Djasnga = *djaja singa*, Djakarta e. a.

winning, namelijk over zichzelf door askese, zeker een niet oneigenlijke naam voor een hermitage. ¹⁾

Men kan haar vinden een weinig ter zijde van den Balong daleum gebeeten vijver, aan het einde van een zevental lage, oploopende terrassen. Op het hoogste daarvan staat de *batoe toempang*, een kubus, waarop de boeteling placht te mediteeren ²⁾, met een onregelmatig driehoekig natuurblok op eenigen afstand er achter, trots de verschillende verhalen, welke daaromtrent in omloop zijn, van onbekende bestemming. *Plaat 5.*

Wie hier zich voorheen heeft afgezonderd, weet men ook niet meer, doch aan zijn schim wordt nog steeds geofferd, vooral bij het begin van den planttijd om een gezegenden oogst te verkrijgen.

Vermoedelijk zal bij voorzichtig navragen nog wel meer te vernemen zijn, ³⁾ maar daartoe ontbrak mij tijdens mijn nasporing ter plaatse den tijd.

Toch vernam ik iets, dat mij later zou blijken een zeer waardevolle mededeeling te zijn geweest.

Men zeide mij namelijk, dat wanneer ik een oude *patapaan* in optima forma wenschte te zien, ik mij naar den Goenoeng Padang moest begeven; de ligging van dien berg kon men echter niet uitduiden.

1) Halverwege Tji-lmoes en Koeningan aan de heerbaan.

2) Slapen noemen de *tjarita pantoen*, welke nog altijd de herinnering aan die *tapa's* levendig hielden, dit, een omschrijving, die zeker de waarheid wel nabij zal komen, immers de bedoeling was volledige abnegatie van den mensch in zich te verkrijgen, ongevoelig voor alle wereldsche aangelegenheden.

3) Deze overtuiging berust op mijn verwachting te Pangdjaloe opgedaan. Aanvankelijk vernam ik aangaande de aldaar bewaarde oudheden ook niet meer dan wat lang bekend was. Al pratend lekte evenwel uit, dat die bijzonderheden ontleend waren aan een Babad Pangdjaloe, maar sedert lang verloren.

Zulks was niet wel aan te nemen; het kwam er dus op aan het geschrift weer voor den dag te doen brengen. Met geduld te oefenen, is dit gelukt, en toen had men geen bezwaar meer tegen het nemen van een afschrift ervan.

Hetzelfde vage bericht, niets naders, ervoer ik op mijn verdere reis, zoodat geleidelijk ernstige twijfel aan de waarheid van het vernomene bij mij begon te rijzen ¹⁾.

Eindelijk te Tji-amis gekomen, verhaalde ik het gehoorde aan mijn welwillenden gastheer, Raden Adipati Koesoema Soebrata, Regent van Galoeh, die aanstonds de juistheid van het bericht bevestigde en tegelijkertijd aanbod mij naar den berg te brengen, zoomede mij het heiligdom persoonlijk rond te leiden.

Dan stelde hij mij een Babad Galoeh ter hand, opdat ik van te voren zou leeren, wat nog altijd omtrent den Goenoeng Padang verhaald wordt.

Toegerust met die wetenschap en dus bekend met de welkome bijzonderheid, dat ik de plek zou betreden op welke de overlevering den Ratoe Galoeh, den stichter van het Galoesche vorstenhuis en de daaruit gesproten regentendynastiën zijn laatste levensdagen als a-keet doet slijten, gingen wij op den 19^{den} Augustus 1908, een verrukkelijken oostmoesondag, derwaarts.

't Was als wilde de natuur alles doen om den eersten Westerling, die den drempel dezer hoog geëerde *karamat* ging overschrijden, een onvergetelijke herinnering daaraan te doen bewaren.

Aanvankelijk volgden wij den postweg naar 't westen tot ongeveer ter hoogte van het tegenoverliggende Tasikmalaja.

Daar verlieten wij ons rijtuig en schreden via de ontredderde *laboejoetan* Artja lengoh, ²⁾ in noordelijke richting naar den Padang-berg, een uitlooper van den Sawal.

1) Brumund, voor mij, liet men ook niets vernemen. Van den Goenoeng Padang vertelde men hem alleen, dat deze tijdens den zondvloed boven water bleef. O. e. blz. 105. Zie de babads hierachter.

2) *lengoh* onbelast, ledig, een naam dus, die na het vernielen van de plek is ontstaan.

Reeds van ver vertoonde ons doel zich als een donker boschmassief, scherp afstekend tegen de sawah's, waartusschen een desaweg kronkelend opliep.

Draagstoelen waren aan het begin daarvan gereedgezet om ons de wandeling door de barre zou te besparen, opdat wij het gewijde oord onvermoeid van lichaam en geest zouden bereiken.

Zacht gewiegd, voerden de dragers ons met krachtigen tred opwaarts; dan zetten zij hun last af bij het bamboehek aan den zoom van het bosch en den toegang daartoe afsluitend.

Hier hadden de *koentjen*, de bewaker van het heiligdom, en zijn gezellen postgevat ter ontvangst.

Een korte begroeting volgde. Daarop nam hij de leiding en wij traden het woud binnen met zijn staf achter ons aan.

Onmiddellijk opende zich een breede laan, overtogen met een eeuwentellend mostapijt, dat alle geluid van voetstappen doofde.

De kronen der woudreuzen langs de kanten sloten het felste zonlicht buiten, maar lieten overigens voldoende lucht en licht binnendringen om de muffe atmospheer, zoo kenmerkend voor zwaar oerwoud, afdoende te zuiveren.

't Was dan ook verkwikkend koel onder dit goed ventilerend looverdak, en niets, zelfs niet het suizen van den wind verbrak er de geheimzinnige stilte.

Zwijgend liepen wij achter elkander voort, want: *ari di leuweang mah, oelah sok rea tjarita, pamali* ¹⁾.

Nu en dan, naarmate wij hooger kwamen, stootten wij op een versperring van gevlochten bamboe, dwars over den weg geplaatst, welke in wijde omgangen naar den top bleek te schroeven in haast onmerkbaar stijging.

— — — — —

1) In het bosch moet men niet snappen, dit leidt tot onheil.

Eindelijk een lichting, een vriendelijk plekje in den volgenden dag, met een ondiepe kuil in het midden, zoo omhoog als geplaveid met ordeloos opgetaste keien.

Een bron borrelde op den bodem, klaar en koud. Hier leschte de vorstelijke boeteling zijn dorst en verrichtte hij de ritueele reinigingen.

Wij wieschen er handen en gelaat, zooals te doen gebruikelijk als men opgaat tot gewijde oorden, en dan bestegen wij den langen, steenen trap, ¹⁾ uit rolsteen opgebouwd, doch met gemakkelijk begaanbare treden, welke van evengenoemde wel in rechte lijn naar de kluizenarij voert ²⁾.

Boven gekomen, betraden wij een matig groot plein, waarvan een vierkant op het midden volledig door een bamboehaag was afgeschoten.

Het deurtje daarin doorgegaan, bevonden wij ons op een netjes schoon gehouden erf met enkele *handjoeang*-heesters, *Cordyline Jacquinii* Kunth, beplant en een eenigszins verhoogde steenbelegging in het centrum, waarop, aan de achterzijde, een kussenvormige, natuurlijke steenschijf lag, de *pangtjailihan*, die eenmaal den askeet tot zetel diende. *Plaat 1*, tegenover den titel.

Onverwijd zetten wij ons met gekruiste beenen op de gereed gelegde matten vóór den steen en daarnaar front makend; dan ging de *koentjen* in dezelfde houding vóór ons zitten.

1) Op den Poelasari, nabij de kampoeng Sangiang dengdek, bevindt zich een jammer genoeg door plantenwoekering zeer beschadigde, dergelijke trap, *taradje omas* geheeten, welke naar een pleintje voert, waarop nog enkele behouwen steenen liggen, vermoedelijk de resten eener kluizenarij, die de overlevering door zekeren Adjar domas deed bewonen. Dus was de toestand in 1904.

2) Door een defekt aan de chasis is het cliché met den trap in het ongereede geraakt.

Even kuchte hij om de aandacht te trekken. Vervolgens vatte hij de naast hem liggende *sintoeng*, ¹⁾ sloeg vuur, ontstak daarmede die flambouw en legde op het smeulende einde een stuk *mēnjan*, benzoë.

Dra wolkte de blauwe wierook op, en meteen begon hij te prevelen, onverstaanbaar zacht en snel.

Gereed met zijn formulier, ²⁾ plaatste hij de *sintoeng* hellend tegen den zetelsteen, waarna hij dien met een handvol geurige witte bloemen bestrooide ³⁾.

Daarmede was het geijkte bezoeksceremoniëel afgelopen en mochten wij ons vrijelijk bewegen tot nader onderzoek van het sanctuarium.

1) Toorts van de in reepen gespleten, gedroogde bloemscheede van den kokospalm. In de westelijke dialecten *mantjoeng*.

2) Veel zin zal, zooals gewoonlijk, in die woorden wel niet gelegen hebben en vermoedelijk zullen zij wel ongeveer gelijk geweest zijn aan die, welke ik elders bij het zich wenden tot den Ratoe Galoeh gebezigd vond, luidend o. a.

„Bi-millahroamanroahim.”

„Sang Sili soetji, Sang Sili poetih, Praboe Sili wangi, Aria Wangsa nagara, Praboe Anggalarang, Sang ratoe Balebat djaja.”

„Ratoe Galoeh, Ratoe Galeuh.”

„Euh, ba.”

„Kangdjéng Ratoe Galoeh.”

Eenige namen, wat klinkklank, dat is alles.

3) Aangezien dit van oudsher, lang vóór de invoering van den Islam, een integreerend deel van iedere bedevaart was, heette het verrichten daarvan *ngembang*, bloemen offeren. Insteede daarvan kwam echter al meer en meer de Arabische bastaardterm *ngadjarah* van *zjārah*, زياره, in gebruik, en wijzigde zich de handeling naar Moslimsche voorschriften.

Maar 't bloemenoffer bleef, en zoo vindt men bijv. onder het Moskoopersoneel te Bantien nog altijd twee vrouwen, *pas-karan*, bloemen-draagsters, genaamd, die een eigen amts-gewaad hebben en wier taak het is, den Regent van Serang, wanneer hij o. a. na het eindigen van de vasten tot de Sultansgraven ter *djarah* gaat, de daartoe benoodigde bloemen na te dragen.

Dit vorderde niet veel tijd, daar er verder niets treffends te zien was.

Nadat ik den steen gefotografeerd had, namen wij dan ook zonder toeven den terugtocht aan.

Hierbij volgden wij, na den trap afgedaald te zijn, een anderen weg dan te voren, welke langs een oude, onlangs weer in gebruik genomen begraafplaats voerde, maar overigens geen nieuwe merkwaardigheden opleverde.

Vervolgens keerden wij op dezelfde wijze als wij gekomen waren naar huis terug.

Het behoeft geen lang betoog, dat de breede, bemoste lanen, die onmiskenbaar op voorbedachten aanleg wijzen, zoomede de steenen trap en de steenplaat op den top het zeer wel aannemelijk maken, dat wij hier inderdaad met een kluizenarij te doen hebben, gelijk de naneef vast en zeker gelooft, krachtens oeroude traditie.

Deze alleen mag ons echter niet overtuigen.

Maar wel doet zulks de overeenstemming tusschen den Goenoeng Padang en de wel is waar minder grootsche, doch overigens bijna geheel gelijke omgeving van andere kluizenarijen, waarvan wij zeker weten dat zij zoodanige waren, omdat de laatsten die daar boete deden, bij naam bekend zijn niet alleen, doch ook metterdaad hebben bestaan. Allereerst zij daartoe de aandacht gevestigd op de hermitage op den Tji-koeraj, in de tweede plaats op die van den Goenoeng Moenarah, op het partikuliere land Roempin, aan de Tji-pinang.

Eerstgenoemde berg huisvestte den grootvader van Kiai Raga, welke laatste aan Raden Saleh twee lontarhandschriften afstond, hem door zijn *boejoet* nagelaten ¹⁾; laatstgenoemde

1) Hoogst eigenaardig is zeker dat die geschriften, gelijk van inhoud, aanvangen met een passage over den Goenoeng Koembang (Tegal) op wiens zuidelijke helling het gehucht Goenoeng Sagara ligt, welks bewoners, evenals de Badoejs, nog altijd voorislâmische inzettingen huldigen.

herbergde Kiai tapa, tot dat deze in 1750 naar het zwaard greep om Toebagoes Boeang bij te staan in zijn poging tot bevrijding van Bantën van de machinatiën der regentes Ratoe Saripa ²⁾).

Deze gegevens staan onwrikbaar vast, zoo door berichten van zeer recenten datum als door onze geschiedkundige annalen, doch omtrent den Goenoeng Padang wordt vooralsnog over geen enkel historisch vaststaand gegeven beschikt; al wat dienaangaande verhaald wordt berust op overlevering.

Uitteraard verwees men mij bij navragen dan ook daar naar, en krachtens deze wist men niet anders mede te deelen, dan dat de eerste en tevens de laatste kluizenaar, die op den berg vertoefd had, de Ratoe Galoeh is geweest, beter bekend onder den als zoodanig door hem gevoerden naam van Pandita Adjar soeka rësi.

Dus is het heden; niet anders was het bereids eeuwen geleden.

De titel luidt: „Ini tjarita ratoe Pakoean ti Goenoeng Koembang.” Later zal ik op deze manuscripten terug komen in verband met twee *tjarita pantoen*, eveneens van daar afkomstig, en mij welwillend afge staan door den heer Ch. Welter, die als controleur te Boemioe, uittreksels dier verhalen liet opschrijven door den *goeroe* te Salem, Ardja Wasita, een Koninganner.

2) Voor de beschrijving van de kluizenarij op dezen berg en wat daarop verder is voorgevallen, zie men mijn Soendasche Schetsen, blz. 39.

Hier zij nog aan toegevoegd, dat de Goenoeng Moenarah reeds in de Bantënsche bekeeringsoverleveringen een rol speelt, vermoedelijk een der redenen waarom Kiai tapa zich juist daarop terugtrok.

Zoo wordt o. a. verhaald dat Maelana Hasanoe'ddin, toen hij vergezeld van twee djin's Tji-rëbon verliet om Bantën onder den Islâm te brengen, zijn weg nam over Soemédang, Soemoer bandoeng, Tji-andjoer, Bogor en den Goenoeng Moenarah. En verder:

„Barang datang ka Goenoeng Moenarah, manggih anoe keur koe-koempoelan roepa djelama.”

Er is voor mij geen enkele reden om aan de juistheid van die opgaaf te twijfelen. in de eerste plaats niet, omdat het vóór dat de Islâm had gezegenpraald, in den geest des tijds lag, dat vorsten zich op hun ouden dag aan de wereldlijke heerschappij onttrokken om boeteling te worden, ¹⁾ ten tweede niet, dewijl een zóo gewichtige gebeurtenis een dusdanig diepen indruk kan hebben gemaakt, dat men daarvan tot in 't late nageslacht is blijven gewagen.

Een kostbaar bewijs hiervoor levert de overlevering omtrent Astana gëde te Kawali. Zij behield den naam van den askeet, die zich oudtijds op die plek afzonderde, Praboe Wastoe, volkomen in overeenstemming met het steenen document aldaar, dat hetzelfde meldt ²⁾.

„Maelana Hasanoe'ddin neangkeun ka dinja sarta saोजना; „heh, wong bagoes lalaki djeung awewe, naon sia manoesa atawa lain? Lamoen manoesa, maraneh ngadjawab.”

„Mangka ngawalon anoe keur koekoempoelan; „ari koela lain manoesa, asal koela ti Pakoean, ngaran koela anoe lalaki Raden Mëngkoe, Raden Banros, Raden Soebrat. Ari ngaran anoe awewe Sangratoe Pandjêrit, Sangratoe Mangoendita, Sangratoe Genting herang.”

„Seeh Maelana Hasanoe'ddin toeloelj matja doa.”

„Barang karoengoe koe maranehanana, toeloelj pada saroedjoed ka Maelana Hasanoe'ddin sarta marentah asoep agama Islam.” (Naar een handschriftje uit Ménes).

1) Vergelijk de Tjarita pantoen en de volksverhalen.

2) Het Jaartal op den Baroe-toelis, l. c., blz. 167.

Over de waarde van een overlevering kan men verschillend oordeelen; inderdaad wordt zulks dan ook gedaan. Genen kennen niet het minste gewicht daaraan toe, dezen hechten daaraan wel.

Ik behoor tot de laatsten, omdat mij herhaaldelijk gebleken is, dat bij alle verduistering bijna altoos iets is blijven beklippen van meer nuchtere juistheid. Daartoe herinner ik aan de sage van den verongelukten Romeinschen ridder, die in het moeras de Peel zijn einde vond. Eeuw in eeuw uit is dit voorval in de omliggende dorpen oververteld; zeer onlangs werd de wapenrusting van dien dienkeling gevonden met zijn legioennummer op den helm, waardoor de waarheid van de als volkssprookje voortlevend gebleven gebeurtenis tot historisch feit gestempeld wordt.

Waar dit feit op steen vereeuwigd werd, maar de abdicatie van den Ratoe Galoeh ongenotuleerd bleef, ligt verder de onderstelling voor de hand dat deze, tenzij al wat van hem verhaald wordt verdichting is, is voorgevallen in een vroegere periode toen de schrijfkunst zoo al niet geheel onbekend, zeker nog ver van algemeen was.

En deze opvatting weder vindt steun in de omstandigheid, dat het luttele aantal Soendasche inscripties, waarover beschikt wordt — behalve drie te Kawali, slechts een tweetal — én van betrekkelijk jonge dagteekening zijn, én zoo vol fouten, én zoo onbeholpen van letter, dat men niet anders aannemen kan, dan dat de oude Soendaneezen hoogst gebrekkige scribenten, meer nog, nagenoeg geheel analfabeten zijn geweest.

Zoo was het nog in de 16de eeuw (?) blijkens de inscriptie van den Batoe toelis.

In den tijd daarvoor was het anders, getuige de steen gedateerd 952 Çaka, in de Tji-tjatih gevonden, die een kawi-tekst draagt, en de drie beschreven steenen van den Pangtjalikan, dicht daarbij gelegen ¹⁾.

In latere tijden is men blijkbaar gaan voelen, dat het toch wel eenigszins zonderling moest aandoen, dat omtrent den eersten vorst van Galoeh, waarvan men alleen als Ratoe poesaka gewaagt, niets in geschrifte bestond, en is men gaan te boek stellen, wat omtrent hem nog de ronde deed, waartoe in de eerste plaats een beroep op den *toekang pan-toen*, den drager der ongeschreven traditie werd gedaan.

De oudste poging daartoe mij bekend geworden, geschiedde vermoedelijk tusschen 1705 en 1709, maar toen had de Islâm reeds bijna tweehonderd jaren het geloof beheerscht en al wat tot de dagen daarvoor behoorde, óf geheel verdrongen, óf dermate troebel gemaakt, dat men er den weg niet meer in vinden kon.

1) *Norulen Batav.* Gen. 1897, blz. 64; 1868, blz. 128; 1899, blz. 20, 199 — 230, 143.

Het is thans gelukt leesbare afdrukken van die steenen te vervaardigen, zoodat, naar ik hoop, aangaande de teksten weldra nadere bijzonderheden zullen kunnen volgen.

Slechts enkele hoofdmomenten beklijfden, en daarop werd verder geborduurd.

Dit maakt het onderzoek naar den persoon van Galoeh's eersten vorst niet gemakkelijker, te minder waar in voornoemde verhalen herhaaldelijk geen uitsluitel gegeven wordt omtrent handelingen, waarop het aankomt.

Bovenal treft daarbij dat 'skonings vrijwillig aftreden in alle stilte plaats vond.

Dat hij vrijwillig de geneugten der wereld vaarwel zegde, is mogelijk, doch dat hij, zoo de mededeeling historischen grondslag heeft, dit ongemerkt deed, te eenenmale onaannemelijk, immers die stap vorderde tal van voorzieningen, en van godsdienstigen, en van maatschappelijken aard.

Een doorslaand bewijs daarvan levert de wereldverzaking van onzen vorigen stedehouder in Karang asem, Bali, den welbekenden Goesti Gede Djelantik, welke einde 1908 door luisterrijke, zgn. *dewa*-feesten werd ingeleid.

Zelfs de Gouverneur-Generaal werd uitgenoodigd bij die plechtigheden tegenwoordig te zijn, en ontving daartoe, behalve de reispenning, een vorstelijke uitrusting, bestaande in kostbare zijden gewaden, gouden vaatwerk, zonneschermen en andere aan de opperste waardigheid in den lande verbonden emblemen. ¹⁾

Het aftreden van een heerscher om zijn leven in godsdienstige overpeinzing te eindigen, is door alle eeuwen heen een het rijk tijdelijk schokkend voorval gebleven.

Te meer moet zulks het geval geweest zijn, wanneer de stichter eener dynastie, als zoodanig reeds bijzonder aanzien genietend, daartoe overging.

Aldus laat zich verklaren, dat de troonsverzaking van den eersten vorst over Galoeh, dien Ratoe poesaka, hoezeer door geen document gestaafd, de gemoederen zoozeer bleef bezighouden, dat daarvan in zijn voormali-

1) Notulen, Bat. Gen. v. K. en W., 1909, blz. 19.

ge rijk nog immer allerwegen wordt gewaagd, al kent men de omstandigheden waaronder dit plaats had niet meer.

Zeer waarschijnlijk dan ook ligt aan hetgeen nu nog van mond tot mond gaat, een historische gebeurtenis ten grondslag, en al zij onmiddellijk toegegeven, dat dit in den loop der tijden zoowel door individueele fantasie van de wederverhalers als onder Moslimschen invloed aanmerkelijke wijzigingen onderging, het uit dien hoofde zonder meer te wraken, gaat niet aan.

Voor mij althans staat vast, dat een Ratoe Galoeh, die als Pandita Adjar soeka rësi de wereld verzaakte, heeft bestaan en deze overtuiging wordt allermintst aan het wankelen gebracht, doordat hij tot een met bovennatuurlijke macht begaafden wonderdoener werd gemaakt, integendeel zij versterkt die, dewijl heiligen overal ter wereld het vermogen wordt toegekend, het onmogelijke mogelijk te maken, en tegen natuurwetten en rede indruischende handelingen te kunnen verrichten.

Zonder dat zijn zij ondenkbaar, en de Pandita Adjar soeka rësi valt niet buiten dit gewone kader.

Zulks getuigt in de eerste plaats zijn naam, welke zich laat wedergeven met: Verlichte leeraar, begeerend kluizenaar te zijn, en vervolgens zijn leven en werken, die wij thans zullen nagaan.

De geschriften waarover ik daartoe vervoeg, loopen over twee eeuwen; het zijn:

1^e De Babad Galoeh, den wijschen titel dragend van *Tjarios wivitan radja-radja di poelo Djawa*, d. i. relaas des aanvangs der koningen van het eiland Java. Soendasch in dichtmaat.

De kroniek vangt aan met Adam en eindigt midden in de bestuursperiode van R. A. Aria Koesoema diningrat, vader van den tegenwoordigen Regent van Galoeh.

2e Een *Sadjarah Galoeh baréng Galoenngoenng*. Inkompleet, half Soendasch, half Javaansch en zonder geregelde volgorde.

- 3e. Het verhaal van de lotgevallen van Tjioeng Wanara in pantoenvorm ¹⁾. Soendasch.
- 4e. De *Tjarita Waroega goeroe*, vervat in een met verouderde letter geschreven kwartijntje: ²⁾ zie het facsimile *Plaat 6*, afkomstig uit de voormalige *kaboejoetan* te Kawali. Verouderd Soendasch en gecatalogiseerd als Tarek martabat ³⁾. Nochtans heeft het niets met eenige *tarekat* te maken, daar het een voorlooper in proza is van de sub 1 genoemde Babad Galoeh.

Genoemde teksten zullen thans in hun onderling verband behandeld worden; de Tjarita Waroega in extenso, aangezien dit ook voor de kennis van het Soendasch uit het begin van de achttiende eeuw ⁴⁾ zijn waarde kan hebben, de Babad Galoeh voor zoover deze daarmede parallel loopt ter vergelijking, maar met weglating van allen overtolligen bombast, en de Tjioeng Wanara-legende alleen ter toelichting, waar zulks noodzakelijk is ⁵⁾.

Aangezien de Tjarita Waroega goeroe slechts zeer korte zinnen bevat en de materie uiterst abrupt behandelt, gaat tot inleiding daartoe de Babad Galoeh vooraf hoezeer evenmin een model van stijl.

De eerste afdeeling daarvan, in Dangdang goela-maat,

1) Reeds vroeger door mij uitgegeven in Verh. v. h. Bat. Gen. v. K. en W., dl. 59^e stuk.

2) Het boekje bestaat uit dubbelgevouwen vellen Hollandsch papier, vervaardigd in een Amsterdamschen papiermolen blijkens het watermerk, dat jammer genoeg geen jaartal draagt. Zie voor het alfabet en bijzonderheden *Plaat 7* en bijlage 3.

3) Verzameling Javaansche handschriften van het Bat. Gen. v. K. en W. No. 74.

4) Behoudens afdoende vaststelling van den datum van vervaardiging.

5) Een uittreksel van de Sadjarah. sub 2 aangehaald, vindt men als bijlage 1 achteraan. Voor de Tjioeng Wanara-legende wordt verder korthedshalve *pantoen* gebruikt met de aanhaling van de nummers der bladzijden daarachter, voor het oude geschrift *Waroega goeroe* met vermelding van het folium.

bevat de bekende legende, die Adam bij Eva veertig tweelingen, steeds van beiderlei kunne, doet verwekken, welke de stamouders der menschen werden en sluit met een verontschuldiging, dat ieders lot niet in bijzonderheden wordt verteld uit onbekendheid van den schrijver daarmede ¹⁾.

Dan voert hij den lezer in medias res.

II. Poepoeh Asmarandana.

13 ²⁾

Ieu ditjarios deui.
 Ratoe Galoeh ditjarita,
 kersana rek ngalalakon.
 Ngersakeun njieun nagara, ³⁾
 ngaran poerwa tjarita,
 di Lakbok anoe didjoegdjoeg
 ngandih noe ngaran Noerasa. ⁴⁾

1) Zie voor de thans volgende overlevering en de andere Joodsch-Moslimsche verhalen die gaandeweg volgen, Weil, G., *Biblische Legenden der Muselmänner* en Gerth van Wijk, D., *de Koranische verhalen in het Maleisch*. Tijdschrift v. Ind., T., L- en Vrk., dl. 35, blz. 249 vv. — *Waroega goeroe* Fol. 2.

2) Wijn er vermoedelijk meer soortgelijke Babad's Galoeh in omloop zijn, heb ik de verzen van mijn afschrift, totaal 308, doorlopend genummerd, en de geciteerden onder het volgnummer aangehaald. Sedert verscheen Dr. H. H. Juynboll, *Supplement op den Catalogus van de Sundasche handschriften enz. der Leidsche Universiteitsbibliotheek*, waarin onder No. XLIV en CXXIV gedeeltelijk parallel loopende verhalen worden genoemd.

3) *Pantoen* noch *Waroega goeroe* vermelden dit.

4) Het bekende moeras in het oosten van Soeka poera, hetwelk zich tot over de Tji-rebonsche grens voortzet en in dat gewest den naam van Onom draagt. Sedert menschenheugenis heeten daarin enkele nakomelingen van dien Noerasa te zijn blijven voortbestaan, eenenzijds *lakkbok* anderzijds *onom* geheeten, die zich alleen bij groote plechtigheden, als behorend tot de regalia van Soeka poera kolot en Galoeh,

Noerasa poetrana nabi, 1)
 eta noetoerkeun ka wajang,
 wajang keur teu tararembong.
 waktoena djadi siloeman,
 teu tembong koe manoesa,
 noe matak noesa Djawa soewoeng,
 taja noe bisa ngeusian.

Ratoe Galoeh ñnggeus linggih.
 djadi ratoe noesa Djawa.
 Wajang toeloej eleh kabeh;
 teu aja katjaritana.
 Nagri langkoeng moelia.
 rěgrěg pageuh hamo nimoe,
 sapěrti nagara eta.

Katjarios tanah Měsir,
 keur waktœe djaman harita,
 radjana teh nabi Enoh,
 nja kitoe radja kawasa.
 Naon anoe pangěrsa,
 gens tinangtoe bae kaboel,
 koe kěrsa noe Mahamoelia.

geheel gehuld in een gewaad van gras en biezen, in de *kaboepaten's* te Manon djaja en Tji-amis vertoonen.

Na den dood van den Regent bintang van Soeka poera, heeft men de *lakbok's* echter niet meer gezien, waaruit men afleidt, dat zij verdwenen zijn.

1) Diens lotgevallen zijn behandeld in den tekst tot de *Wajang Selarasa*.

2) *Warocga goeroe* Fol. 2, Fol. 6, waar blijkt dat Noach weer niet de vorst van Egypte is.

18

Djadi rea anoe ngiring,
 ngalampahkeun sareatna;
 tina noesa-noesa sedjen,
 sakoemaha parentalna,
 geus tangtoe dipilampah,
 koe sakoer anoe geus taloek,
 ngalampahkeun sareatna.

19

Aja anoe hēnteu ngiring,
 ngalampahkeun agamana,
 sareatna nabi Enoh,
 nja eta Ratoe poesaka,¹⁾
 reudjeung balad-baladna.
 Kabeh teu aja noe anoet,
 eta pirang-pirang radja.

20

Nabi Enoh ēnggeus ngarti.
 Rehna pirang-pirang radja,
 soemawonna sedjen poelo,
 noe teu anoet ka andjeunna,
 ngalampahkeun sareat,
 seng nabi Enoh noenoehoen,
 nēnēda ka Goesti Allah:

21

„Ja Allahoe, ēnja Rabbi,
 Goesti Allah noe kawasa,
 Pangeran alam sakabeh,
 abdi nēda ditoeloengan;
 sakērsa, Goesti Allah,
 sadaja anoe teu noeroet.
 moegi diparin hoekoeman”.

1) De Ratoe Galoeh zooeven in vers 15 genoemd.

Aja soara ti langit:
 „Enoh oelah djadi maras,
 përkara pamenta maneh,
 tangtoe kami teh noeloengan,
 tapi koedoe sadia,
 doenja rek didjieun laoet,
 maneh njadiakeun kapal.”

Sadia kapal geus rapih,
 ladjëng mantjat sabaladna.

Toeloej katjarita deui,
 lampahna Ratoe poesaka.
 Doemadakan bae kaget,
 taja anoe ngabedjaän,
 jen rek dirëndëm doenja;
 sakëdap geus njipta goenoeng,
 loehoerna kabina-bina.

Vluchtend voor het wassende water, spoedt de vorst zich
 te paard derwaarts, nageijld door 't gausche volk.

Gantjang, kërsaning Jang Widi,
 doenja geus djadi sagara,
 goenoeng-goenoeng eta kabeh,
 teu aja noe katingalan.
 Ngan kari Goenoeng Padang.
 djeung eta Gornoeng (Galoenggoeng ¹⁾
 anoe masih katingalan.

1) Zie bijlage 1.

Nëdëngna lilana tjai,
itoeng peuting djeung beurangna,
meunang opat poeloeh poë.

.

Dan neemt de vloed af, hetgeen den vluchtelingen veroorlooft het gebergte te verlaten.

Boedal ka pakoeon patih,
Ratoe mëpëdëk di dinja,
sarëng balad-balad kabeh.
Teu ditjatoer di djalanna.
Ajeuna ënggeus dongkap,
ka pakoeon noe didjoegdjoeg,
ngaran lëmboer Bodjong lopang.

Dit zal maar een tijdelijk verblijf wezen; daarom gelast de Ratoe den patih:

III. Poepoeh Kinanti.

Neangan roepana batoe,
pandjang roebakna pasagi,
batoe noe bodas roepana.
„Di mana bae nja manggih,
di dinja pikeun nagara,
keur tjarita anoe gaib.”

Na lang zoeken, vindt de patih dien steen en meldt dit den Ratoe, die daarop ter plaatse een stad sticht.

Dischoetna Bodjong Galoeh.
Nagara aloes teh teuing,
disisi koe pagër bata,

1) Met vers 36 is de maat in Kinanti overgegaan.

sarta kakěpoeng koe tjai.
 Keur Ratoe di Bodjong lopang,
 goenoeng roegroeg boerak-barik.

Dipanah koe gělap sewoe,
 batoena patingsalěwir,
 ragragan ka poelo lian;
 noe ragrag di dieu-dieu,
 djadi sagala poesaka,
 marga tina goenoeng tadi.

De Ratoe voelt zich hoogst behaaglijk in zijn residentie en huwt er geleidelijk negen gemalinnen, waarvan zeven hemelsche jonkvrouwen en twee gewone stervelingen zijn.

Kotjap deui garwa Ratoe,
 eta anoe doea deui,
 anoe ti bangsa manoesa,
 Sangradja Komala sari: ¹⁾
 ti dinja kagoengan poetra.
 Hariang banga boepati.

Hidji deui garwana Ratoe,
 kakasih Pramana sakti; ²⁾
 ti dinja kagoengan poetra,
 Sangiang Maradja sakti.
 Geus toetoeğ tjarita poetra.
 njarioskeun sanes deui.

1) In de *pantoen* heet zij Dewi Pangrenjép, l. c., blz. 85.

3) Deze komt niet in de *pantoen* voor.

IV. Poepoeh Pangkoer.

60

Ajeuna noe katjarita,
 di nagara eukeur sing saroea djadi,
 noe disëboet Bodjong Galoeh
 teu aja kakoerangan.
 Nanging eta ajeuna teh kangdjëng Ratoe
 aja manah bade angkat,
 keur badami reudjeung patih. ¹⁾

61

Toeloej njaoer ka ki Bondan: ²⁾
 „eh, ki Bondan, koe maneh aing teh ganti,
 kami rek noeloejkeun lakoe.” ³⁾
 Seng Ratoe ladjëng ngasta,
 lelepenna sotja loedira ⁴⁾ ditjaboet,
 dilaän tina tanganna.
 Koe ki Bondan geus ditampi.

62

Ladjëng dianggo koe Bondan,
 Ari sanggeus ki Bondan teh nganggo tjintjin,
 roepana djeg warni Ratoe,
 sagala tingkah, polah, lampah, lakoe.
 oetjap, langkah, tata polah,
 taja noe geseh saeutik. ⁵⁾

1) In de *pantoen* is dit de mantri anom Aria Kebonan.

2) Dus heette de patih. In de meeste babad's heet hij Bondan, waar-bij men zou kunnen denken aan zijn naamgenoot in de Madjapajitsche overlevering, gezegd een zoon des konings bij een Papoeasche vrouw. Een Bondan treedt echter ook in andere verhalen op.

3) Namelyk het gebruik der vaderen, door van de wereldelyke macht afstand te doen en zich als askeet terug te trekken.

4) Bloed-steen.

5) Hoe de metamorphose van 's Ratoe's vervanger plaats heeft, meldt de *pantoen* niet: 's konings ring blijkt deze te bewerkstelligen.

Ratoe leungit teu karoehan. ¹⁾
 Kitoe deni ngaran Bondan enggeus leungit,
 kabeh djalma njöboet ratoe.
 Pangrasa teu kapalingan:
 poetra, garwa kabeh oge kaliroe.
 Taja djalma noe oeninga,
 ngan Bondan bae pribadi. ²⁾

Eta ratoe kërsa njandak,
 hidji istri anakna Empoe Andjali,
 anoe ngaran Njai Oedjoeng,
 Njai Oedjoeng sèkar djingga. ³⁾
 Saënggeusna ratoe njandak Njai Oedjoeng,
 nagri kataradjang roeksak.
 langkoeng rea anoe gëring.

Pantës eta rada panas.
 dene ⁴⁾ eta pirang-pirang anoe gëring
 oenggal poë teu kaitoeng.

1) Volgens de *pantoen* gaat de afgetreden koning naar den Goenoeng Padang en vestigt zich aldaar als Pandita Adjar Soeka rësi.

2) De *pantoen* laat den *lengser*, den vertrouweling van den Ratoe, in het geheim deelen, waaruit deze den durf put om den nieuwen koning steeds voor den gek te houden. Tevens wordt die trawant de remmer van 's vorsten al te onbenullige handelingen.

3) Empoe Andjali, die later zal blijken smid te wezen, heet in de *pantoen* Ki Gëdeng ngoeng, doch vervult daarin een zeer ondergeschikte rol. Hier treedt hij op als vader van Nji Oedjoeng sèkar djinga, in de *pantoen* Naganing Roem genaamd, die de moeder van Tjioeng Wanara wordt. Krachtens geërfde eigenschappen is laatstgenoemde evenzeer een voortreffelijke smid.

4) Javaansch, hier te vertalen met *dat*, conjunctie.

sabab koe tina reana.
 Anoe paeh, noe sakarat ongkoh ngoeboer:
 pasaran hěnteu kabilang.
 geus beureum bae di pasir.

66

Ratoe gantjang seug nimbalan:
 „maneh, patih, ajeuna teh geura indit,
 ngaronda ka lěmboer-lěmboer,
 soegan aja noe kaliwat,
 di djro desa atawa di djro lěmboer,
 noe teu keuna koe sasalad;
 soekoer, patih, lamoen manggih.”

67

Kiai patih tjedok njěmbah:
 „noehoen, goesti, djsim abdi hatoer pemit,
 njoehoen pangestoe djěng ratoe?”
 „Eh, patih, masing jatna.”
 Toeloej leumpang patih djeung sabatoer-batoer,
 para amtėnar sadaja,
 lěbe reudjeung djoeroe toelis. ¹⁾

68

Mapaj ka oenggal nagara.
 tēpis wiring paminggir para boepati,
 toeloej ka koewoe Tji-boengoer.
 Arina datang ka dinja,
 ningalian ka oenggal imah teu nimoe,
 teu aja anoe moeriang.
 ki patih ngahoelėng tjitjing.

1) Ofschoon men zeer goed weet, dat het verhaal in de vóorislāmische periode speelt, geeft men zich daarvan geen oogenblik rekenschap en *dangdingt* er maar op los.

Seng mariksa ka koewoena:
 „paman loerah, kami bêt heran teh teuing,
 nja koemaha nja paněmoe,
 mana salamět sorangan:
 kami ngiděr teu ngadenge gěrang-gěroeng.¹⁾
 Aki, koemaha doana,
 tjing kami bere mangarti”.

Koewoe Tji-boengoer hatoeran:
 „noen, djoeragan, oepami hojong tingali,
 kawit abdi teh toetoeleop,²⁾
 hěnteu měndak-měndak atjan,
 boroampar kenging roepi hidji manoeek;
 ladjěng měndak ganggarangan,³⁾
 dioedag loempat ka pasir.”

„Seng koe abdi diboroan.
 Ladjěng loempat ganggarangan teh koe tarik.
 Diboeroe loempat ka goenoeng.⁴⁾
 Di dinja měndak adjar.⁵⁾
 Seng ngalahir adjar teh: „oelah digangoe,
 eta ingon-ingon oerang.”
 „Sinarěng lahirna deui:

„maneh teh sing mangka jatna,
 tangtoe djaga kadatangan koe panjakit.

1) Namelijk het gekreun van zieken en stervenden.

2) Met een blaasroer, *toetoeleop*, Jav., op de jacht zijn.

3) Een soort van boschkat.

4) Te weten den Goenoeng Padang; zie vers 78.

5) De koewoe weet niet dat deze de Ratoe Galoeh als askeet is en spreekt dus alleen van 'n verlichte, wijze.

sanagara meh rek toempoer.”
 Ladjëng abdi teh hatoeran :
 tjing koemaha, koering hajang oelah kitoe,
 sabatoer koering sadaja.
 njoehoenkeun oelah katëpi.”

73

„Panjakit mangkana njingkah,
 oelah koengsi dongkap ka lëmboer sim koering”.
 „Geus kitoe, adjar teh njaoer :
 „hade, maneh diberean :
 ieu tektek beuweung toeloelj sëmboer-sëmboer
 kabeh ka opat madahab ¹⁾
 reudjeung ka langit ka boemi.”

74

„Eta sakitoe, djoeragan,
 keur poerwana salamët sadesa abdi.”
 Ki patih tjëngkat ngadangoe,
 pioendjoekna aki tea.
 Aki koewoe Tji-boengoer hatoeran kitoe,
 patih ladjëng enggal moelang,
 rek hatoer ka kangdjëng goesti.

75

Teu ditjatoer di djalanna.
 Raden patih eukeur ngadeuheus ka goesti,
 sarta bari hatoer goegoep :
 „sim abdi ënggeus mëndak,
 hidji desa, lëmboer ki koewoe Tji-boengoer,
 salamët tina sasalad,
 taja hidji anoe gëring.”

1) *Madhab* met een ingeschoven *a* om het vereischte aantal voeten te krijgen.

Sangradja ladjëng ngandika :
 eta naon sababna, rahaden patih?"
 Ki patih seug oendjoek hatoer,
 pihatoerna ka sang radja,
 dioendjoekkeun sapihatoer koewoe Boengoer.
 Ratoe ngarendjag manahna,
 ka adjar bëndoe teh teuing.

„Patih, maneh geura leumpang,
 mawa batoer, bopati djeung para mantri,
 ngadjoegdjoeg ka eta goenoeng,
 adjar teh koe maneh ogan,
 sing kabawa iringkeun koe batoer-batoer.”
 Gantjangna ki patih mangkat,
 barëng reudjeung para mantri.

Geus dongkap ka Goenoeng Padang,
 toeloj tjalik djeung adjar geus papanggih.
 „Adjar, sampean disaoer
 koe ratoe: koedoe gantjang.”
 Pihatoerna ki adjar teh ngan sakitoe:
 „soemangga, ngiring pangërsa,
 nanging niat djsim abdi, ¹⁾

„rek njanggakeun beubeunangan,
 roepi dodol, bawang djeung këmbang saroni,
 këmbang malati satjoengtjoeng,

1) Hetgeen in de verzen 64 — 78 verhaald is, komt in de *pantoen* niet voor. Ook de lezing der *Waroega goeroe* is een weinig anders.

koneng tēmën sarempang.
 reudjeung gētih reundeu asalna ti Goenoeng". 1)
 Toeloej miang sarerea:
 ngagoeroeh sora noe ngiring.

80

Teu ditjatoer panganggona,
 da geus ngarti sapanganggo boepati,
 saperti ajeuna kitoe.
 moal aja bedana.
 Toenda heula ajeuna anoe loemakoe.
 Ratoe kěrsa njieun gagat, 2)
 ngadangdanan hidji sélir.

82

Njai Oedjoeng sėkar djingga, 3)
 didangdanan beuteungna make kawali.
 djiga anoe reuneuh njěmploe.
 Ditjandak ka pajoenan,
 dibandingkeun tjalikna deukent ka ratoe.
 Kotjap, adjar, patih datang;
 geus aja pajoeneun goesti.

83

Ladjěng adjar teh hatoeran:
 „djisim abdi ngahatoerkeun pangabakti,
 eta roepina sakitoe”.
 Ladjěng ratoe mariksa:
 „eta naon, geuning, kawas roepa daoen?”
 Pok ki adjar teh hatoeran:
 „reundeu asal ti noe ngirim”.

1) Goenoeng Padang.

2) Streek, list. *Oelah njieun gagat hariwajat. bisi djadi karoe-soehan*. In 81 volgt een kwalijk passende, obscoene aardigheid,

3) Zie vers 64.

„Lamoen kitoe mah pētana,
maneh, adjar, mere sērēdan ka aing.”
Ratoe beuki tambah bēndoe.

„Maneh, adjar kawasa,
tjing seug taksir, ari mangkena ngadjoeroe
ieu pamadjikan oerang,
mēdal pamēgēt ta istri?”

Ratoe ngandika ka adjar:
„ieu kasakit koe maneh teh sing leungit,
maneh anoe njieun kitoe.”
Adjar hēnteu tarima,
teu moepakat pada djalma njieun kitoe,
wondening ¹⁾ koedoe walaras.
eta sagala panjakit. ²⁾

Adjar toeloej ngawalonan;
„noen, soemoehoen, pērkawis pariksa goesti,
koemaha kērsana ratoe.
mēnggah taksiran abdi mah,
ari babar mangke eta Njai Oedjoeng,
geus kantēnan moal tjidra,
poetrana eta lalaki.”

Ratoe, gantjang, ngabēndoean.
„Adjar naon maneh teh, hēnten sajakti,
ajeuna koedoe dihoekoem,
sababna hatoer dosa.

1) Jav. = *mangkana*.

2) In vers 86 doet de verlichte daartoe beroep op Allah, Mohammad en de profeten, hetgeen hier onzin is.

Lain reuneuh, ěnja soteh eta njĕmploe,
meunang kami ngadangdanan
dititali ngandoeng kawali."

89

Toeloej adjar seuseurian :
hĕnteu pisan manahna soekĕr saeutik,
kadjeun teuing ratoe bĕndoe,
manahna hĕnteu soesah,
da geus tangtoe eta kĕrsana Jang Agoeng,
moal beunang diobahan,
boedak mĕdalna lalaki.

V. Poepoeh Sinom.

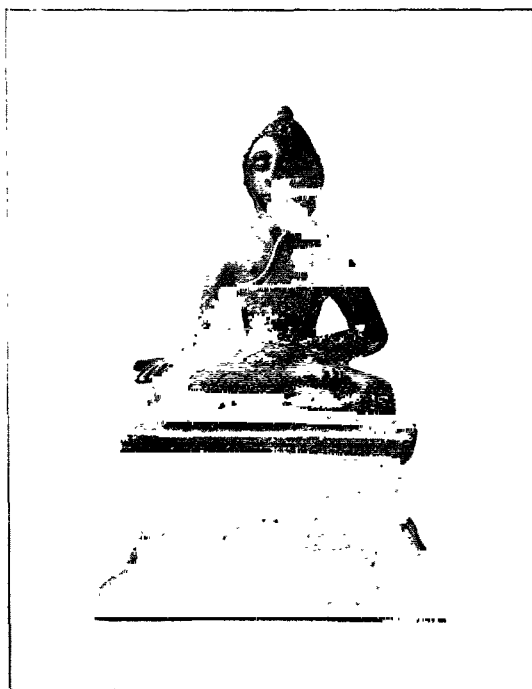
90

.Tjing, ajeuna geura boeka,
koe kami sing katingali."
Barang brak dibaroekaän,
kawali hĕnteu kapanggih,
geus leungit tanpa lĕbih ;
kantoen beuteung Oedjoeng njĕmploe.
Troes reuneuh sajaktosna.
Heran kabeh noe ningali ;
tambah-tambah ratoe bĕndoe sĕrta wirang.

91

Eta kawali didoepak,
koe adjar. Keur waktoe tadi,
samemehna diboekaän,
koe adjar ĕnggens ditarik : ¹⁾
ninggang ka sisi tjai.

1: De onbekende poët meent het wonder te moeten verklaren, een misvatting in flagranten stijl met de zoo mooie voorstelling der *pantoen* blz. 97. Daardoor is hij den draad der legende kwijt geraakt en wordt het slot van dit koeplet nonsens.

RADEN PANGLOERAH

dina sakoeloneun lēmboer,
 ngaranna Sēla pandjang.
 Mana disēboet Kawali,
 sabab eta kitoe dina tjaritana.

92

Toeloej adjar diboeboerak.
 koe ratoe dititah balik.
 Barang adjar ēnggeus poelang,
 ratoe nimbalan ka patih:
 „eh, patih djeung pramantri,
 geuat koe maneh saroesoel,
 adjar geura paehan.
 tjatjag mangka bidjil peudjit.”
 Toeloej boedal patih reudjeung balad-balad.

93

Adjar kasesoel di djalān,
 dirodjong koe para mantri:
 ditjatjag ditaroembakan,
 tapi teu mēntal sahidji.
 Kris, toembak reudjeung bēdil,
 kabeh eta mararintoel,
 taja noe neurak pisan. ¹⁾
 Toeloej ki patih ngalahir:
 „kērsa ratoe, adjar, koedoe dipaehan.”

94

„Ditoembak koedoe gētilan,

1) In voorgaande rijmelarij is weer de hoofdzak vergeten: de wapens treffen den wijze niet, omdat hij als koning hun meester was. Dat dit bedoeld wordt, blijkt uit de *pantoen* welke heeft: *Ratoe toeloei narik tjoeriga, tatapi eta tjoeriga kokotak tina sarangka, tapi lain dek teurak, nja eta bet edek tobat, koe sabab eta noe kagoengana. Barang pek dioengkoelkeun doehoeng kana patoengan, toeloej morongkol soemawonna lamoen teurak, da eta kagoengan.* O. c. blz. 96.

sarta koedoe tidjoempalik.”
 „Eh, koetan kitoe kěrsana,
 soemangga bae, ki patih.”
 Mana kitoe geus djangdji,
 da kitoe kěrsana ratoe,
 toeloelj adjar ditoembak,
 sarta baridjilan gětih,
 tapi eta gětih teh herang katjida.

95

Noe matak di dinja aja,
 ajeuna teh ngaran tjai,
 Tji-beureum djeung Tji-kěděngan,
 Tji-hideung Tji-koneng deui,
 Tji-herang hidji deui.
 noe aja di sisi lěmboer,
 margana teh di dinja,
 tina gětih adjar tadi.
 tah, sakitoe poerwa aja ngaran eta 1).

96

Njai Oedjoeng sěkar djingga,
 geus dongkap ka waktoe lahir,
 mēdal paměgět poetrana,
 roepana kasep teh teuing,
 moeloes salira siwi.
 Ditjabak-tjabak koe ratoe,
 aja sora teu kroehan,
 oengělna: „lamoen noe sěrik,
 tangtoe pisan dilalěsna leuih lara 2).

1) In dit hoogst onbeholpen vers noemt de dichter maar eenige namen, omdat hij niet wist, waar de *adjar* zijn leven vrijwillig veil gaf. Ter orienteering leze men regel 6: njeta di rantja Tji-boengoer.

2) In de *pantoen* doet het kind -- Tjoeng Wanara later -- deze voor-spelling, bezield door den *adjar*, vóór zijn geboorte, l. c. blz. 97-98.

Geus kitoe, ratoe ngamanah:
 ieu moal naon deui,
 mo liwat ti eta boedak,
 mangke nganjĕnjĕri aing.
 „Geura baroeang, patih,
 eta boedak bisi hiroep,
 koedoe paehan pisan.
 ajeuna meungpeung keur leutik.”
 Patih njĕmbah: „soemangga kĕrsa gamparan.”

Patih mah njaäheun pisan,
 ka eta teh moerangkalih,
 patih ngabidjilkeun akal.
 bari mawa moerangkalih.
 Njokot kanaga hidji,
 montjorong tjahaja hoeroeng.
 sabab kanaga teh mas,
 djeung njokot ĕndog sahidji,
 reudjeung mawa sahidji kalapa asuk.

Kanaga teh dieusian,
 nja eta koe moerangkalih,
 sarta ĕndog djeung kalapa
 ditjamperkeun djadi hidji.
 Geus kitoe, nganggo rakit,
 dipalidkeun ka Tji-tandoej.
 Ditoenda tjaritana.
 Ajeuna kotjapkeun deui,
 aja djalma ngaran Aki balangantrang.

Di dinjana hĕnteu apal,
 Peuting harita teh ngimpi,

ngimpi katinggang koe boelan,
 reudjeung katindih koe langit.
 Hoedang njambat ka nini:
 „isoek-isoek, waktoe soeboeh,”
 —sarta bari tjarita—
 „aing tadi, nini, ngimpi,
 langit nindih reudjeung katinggang koe boelan,”

101

„soegan mah saäpan oerang
 oentoeng ti batan sasari.”
 „Aki, geuat, geura teang.”
 Aki-aki gantjang indit,
 barina alak-ilik.
 reudjeung bari dikoekoedoeng
 Datang ka poepoedoenan.
 aja tjahja katingali:
 diprantjahan: „djoerig njingkir, setan njingkah.”

102

Tetela dina saäpan,
 aja tjahja katingali.
 Aki teh seug babatoekan,
 bawaning koe gimir ati.
 Ti dinja Aki mpir,
 tjahja teu katingal hoeroeng;
 ngan ningal nja kanaga.
 Toeloej dibawa ka sisi,
 seug diboeka, aja boedak kasep pisan.

103

Aja endog djeung kalapa.
 Digeuat dibawa balik.
 Aki teh atoheun pisan,
 datang njeloekeun ka nini:
 „nini, ka dieu bidjil,

geura ieu aing nimoe,
 moerangkalih kasep pisan,
 oerang djieun anak, nini,
 ari ëndog djeung kalapa oerang pëlak". 1)

104

Moerangkalih dipiara.
 Geus lawas sok diaäis.
 Geus emoet, nanjakeun rama.
 „Aki, saha bapa koering?“
 „Eh, djang, nja ieu, Aki.
 apan bapa ti ka poengkoer“.
 Moerangkalih ngabëndwan.
 „Moal ënja maneh, Aki.
 Nini, Aki ka koela tjoemah miara“.

105

„Hajoe, oedjang, ka nagara,
 di ditoe sadoeloer Aki,
 ajeuna oerang teangan,
 uoe ngaran Empoe Andjali, 2)
 tangtoe bakal kapanggih,
 mangke rama sarëng iboe“.
 Kotjap toeloelj laleumpang.
 Datang ka leuweenng teh manggih,
 manoeek tjoeng eunteup dina kakaian.

1) Verder spreekt onze dichter over deze zaken niet meer, omdat hij, zooals dra zal blijken, de overlevering maar onvolledig kende. Ter toelichting diene, dat uit het ei een kempiaan voorkomt, die het middel wordt waardoor Tjoeng Wanara aan het hof komt, terwijl uit de klapper den boom groeit, die hem tot punt van waarneming wordt om de ligging van zijn vaderland te verkennen. Zie de Geloenggoengsche legende hierachter.

2) De grootvader van het knaapje tevens, zie vers 64. De *pantoen* spreekt hiervan niet.

Moerangkalih toeloej nanja:
 „Aki, naon dina kai.”
 Ki balagantrang wangsoelna:
 „manoe k tjioeng eta pasti”.
 Teu lila manggih deui,
 anoe ngarandang di loehoer,
 gek dioek di dahanna.
 „Aki, itoeh, naon deui?”
 „Moen teu tĕrang, eta teh ngaran wanara”.

„Hade keur ngaran kaoela,
 Tjioeng Wanara teh. Aki”.
 Ki balagantrang wangsoelna:
 „soemangga, sakĕrsa ngiring”.

Tot nu toe loopt de Babad, zij het dan ook met horten en stooten mitsgaders enkele onmissiën, die bewijzen dat de maker de overlevering maar gebrekkig kende, vrijwel in het oude spoor.

Maar in de koepletten 108 — 116 slaat de dichter den bal geheel mis.

Op het bovenverhaalde moet namelijk volgen dat uit het ei, hetwelk Tjioeng Wanara in het mandje medekreeg, een stoere kemplaan is voortgekomen, waarmede hij naar Galoeh gaat en met welken hij zijn aanspraken op den troon verovert.

Insteede daarvan wordt een verhaal ingelascht, dat overgenomen is uit de Sĕdjarah Tji-rĕbon en hier in 't geheel niet op zijn plaats is.

Daardoor verliest de schrijver den draad der gebeurtenissen volkomen, zoodat de ontknooping, de herkenning van den tweeden ratoe Galoeh en zijn gewaanden zoon Tjioeng Wanara, tot een alleronbeduidendste gebeurtenis wordt teruggebracht.

Aldus heeft zulks plaats.

Aki balagantrang brengt Tjioeng Wanara naar Galoeh en vertrouwt hem aan de zorgen van Empoe Andjali toe. Daar leert hij smeden; vervolgens verstoort hij de rust in den kraton. ¹⁾

De koning ontbiedt deswegen Empoe Andjali met zijn pleegzoon en als zij voor hem verschenen zijn, spreekt hij:

115

.
mriksa ka Empoe Andjali:
„anak maneh pribadi
atawa nja anak poeloeng?”
Poe Andjali ngadjawab:
„meunang doeloer abdi manggih
ti saäpan diwadahan koe kanaga.”

116

Ratoe gantjang moendoet katja.
ningali raraj pribadi.
ladjäng ningali poetrana.
„Naha sakaroepa teuing!”
„Aeh, aeh, Poe Andjali,
anak maneh oelah miloe,
penta bae koe oerang,
rek diakoe anak kami.”
Ki Andjali hatoerna: „soemangga pisan.”

117

Ratoe parantos boebaran.
kërsana moelih ka boemi.
Tjioeng Wanara. Hriang Banga ²⁾
barëng djeung Maradja sakti, ³⁾

1) Het bedoelde verhaal deelde ik reeds vroeger in extenso mede, zie: Het jaartal op den Batoe toehs, Bijlage 3, blz. 202 — 203.

2) Die hier als uit de lucht komt vallen; zie ver 58.

3) Idem, vers 95. Zijn naam moet vastgehouden worden, aangezien hij ook in de Waroega goeroe optreedt.

kérsa ngiring ka boemi;
 kabeh pada nganggo pajoeng.
 nganggo padjèng kapoetran.
 Ngagoeroeh sora noe ngiring.
 para garwa, sèlir parèkan, pawarang.

Na dit rammelend slot, dat een passend besluit vormt.
 tot de opgedischte interpolaties, komen wij tot het laatste
 bedrijf, de wraak en de verdeeling des rijks.

VI. Poepoeh Midjil.

118

Kangdjèng ratoe geus moelih ka boemi;
 gek tjalik di djëro,
 dikoempoelkeun poetra-poetra kabeh.
 „Hariang banga, Maradja sakti,
 Tjioeng Wanara, anak ing,
 kalarieu koempoel.”

119

„Ieu ama arek mantji-mantji, ¹⁾
 soepaja kadenge.
 Hriang Banga djadi prëboe anom.
 Tjoeng Wanara djadi pandaj beusi,
 ngaran Empoe Andjali,
 djoemlah dlapan poeloeh. ²⁾

120

Maradja sakti, maneh teh dipantji,
 diberean gëdong
 djeung eusina sakalian bae,

1) Jav. — *ngawintjik*.

2) Dit verbeeldt de vertaling van pandaj domas koerang hidji.
 Zie hierachter de Waroega goeroe, Fol. 18.

nagarana eta beh hilir,
diberean pasti
tanah Dajeuh loehoer." ¹⁾

121

Tjioeng Wanara, kotjapkeun deui,
keur ngadamél énggon
pikeun djalma-djalma noe diares;
bisi aja mantri noe sèrik,
atawa boepati,
eta anoe kitoe.

122

„Nanging, rama, nja kédah ningali,
bisi kirang sae.”
Ditjabakan barina ditempo;
ladjéng ratoe teh ngalahir:
„mendjehna teh teuing
beubeunangan, agoes.”

123

„Rama, aja panasaran abdi,
eta noe di djëro,
wantoe atjan katingal di djëro,
hajang koe rama tingali,
meungpeung tatjan rapih.”
Ramana seug asoep.

124

Barang asoep disoesoel, dikoentji,
ti loear disorog,
diesapan koe loedah bët rekep.
pageuh, moal bisa bidjil.
Tjioeng Wanara ngalahir:

1) Noordoostelijk van Kawali, thans een *tarikolot*, verlaten vestiging.

„kami meunang bioel”.

125

Hariang banga midangët warti,
ti noe tjatjarios,
lamoen ratoe geus aja di djëro
diasoepkeun ka pandjara beusi.
„Koe naon. kang rai,
boga lampah kitoe?”

126

Pek naradjang hënteu nanja deui,
barina ngarontok;
seug noemboekan nampiling djeung njabok.
Hriang banga disoeroeng ka hilir,
ngadoeroegdoeg tarik,
kandëg noe loemakoe.

127

Toeloej datang sang Maradja sakti,
barina harewos:
„eta, rama, wawalës adjar teh,
bongan teuing rama njeun sakit”.
Ramana ngalahir:
„lamoen hënteu kitoe,”

128

„lamoen adjar teu paeh koe kami,
wëkasanana teh,
moal aja ratoe njëkël gawe,
tinangtoe poelo Djawa sèpi
reudjeung bapa titip,
omong mangka goegoe.”

129

„Poelo Djawa, moen geus euweuh kami,

tangtoe meureun tjektjok.
 Enggeus tangtoe parëboetan bae,
 poetra-poetra, para boepati,
 miwah para mantri,
 poegoeu para ratoe".

130

„Maradja sakti, maneh sing eling,
 poma oelah poho,
 noe sakitoe omongan bapa teh.
 Poepoelihan kabeh koelawargi,
 noe gëde noe leutik,
 kabeh anak poetoe".

131

„poelo Djawa mangkena geus pasti,
 geura bae tendjo,
 sapoeloeh kali ganti ratoe gëde.
 Ari geus sapoeloeh kali,
 meureun aja deui,
 anoe djadi ratoe".

132

„Hriang banga ratoe Madjapait,
 linggih di karaton.
 Ladjëng bae namina digëntos:
 Dipati Sang Kala Wisa nami;
 teu ngadëg agami,
 hënteu aja hoekoem".

Hierop volgen eenige opgaven omtrent belastingen, die absoluut waardeloos zijn.

135

„Tjoeng Wanara diangkat boepati
 di sabeulah koelon,
 Padjadjaran nagara teh gëde;

namana ladjěng diganti,
 nami Adipati.
 Kala dewa ratoe”.

„Pandoe Dewa kakasihna deui,
 harita digěntos.
 kakasihna lain hidji bae.
 Taja hoekoem dirgama-dirgami,
 teu ngoeroes prele ngaganti,
 bėdas djadi ratoe”.

VII. Poepoeh Poetjoeng.

Tjoeng Wanara panglilana djadi ratoe,
 njėkěl Padjadjaran.
 Hěnten aja noe tjerewed,
 tiloe ratoes tahoen diitoeng lilana.

De rest van dezen zang is een fantastische opgaaf van Madjapaitsche vorsten.

Met vers 170 begint de VII^{ste} afdeeling in Doerma-maat, welke in den aanvang even over Soenan Goenoeng djati spreekt om vervolgens met koeplet 182 tot den broederstrijd over te gaan.

VIII. Poepoeh Doerma.

Kotjap deui Hariang banga pasea,
 pasea reudjeung kang rai.
 Soeroeng hěnten pėgat,
 bawaning njaiħ ka rama.
 Tjoeng Wanara njoeroeng deui,
 Hariang banga:
 sakalangkoeng koe tarik.

Toeloej eureun di handapeun tangkal madja
 aja boeahna sahidji.
 Toeloej seug diala
 eta koe Tjioeng Wanara.
 Ana diasään, pait.
 Toeloej hatoeran:
 „kakang, pikiran kang rai”.

„ieu sae pikeun nagara kang raka,
 ngaranna Madjapait”.
 Rakana nimbalan:
 „eta nja bënë pisan,
 tapi hajang njoeroeng deui”.
 Toeloej naradjang.
 njoeroengna gantjang teh teuing.

Toeloej tēpi ka lēbah leuweung gērotan,
 di dinja toeloej manggih,
 pakoe noe ngadjadjar.
 Rakana seug nimbalan:
 „hade keur nagara rai,
 oerang ngaranan
 Pakoean ieu teh, rai”.

Toeloej Tjioeng Wanara njoeroeng ka wetan.
 Tēpi ka sisi tjai,
 seug eureun di dinja.
 Toeloej boga ingētan:
 „akang, hajoe oerang balik,
 ieu watēsna,
 ngaranna teh Tji-pamali”.

Hariang banga ngalahir ka raina:
 „mangga, ajeuna kang rai.
 geura djadi radja.
 nja linggih di Padjadjaran.
 Marentah para boepati,
 kakang di wetan,
 di nagara Madjapait”.

„Hajoe, poelang, soegan rama masih aja”.
 Ari soemping teu kapanggih,
 bedjana geus merad.
 sarta djeung kondjaranana.
 Ngan kari Maradja sakti,
 di dinja aja,
 noe geus koe rama diweling.

Tjaritana sapitoetoeran kang rama,
 kabeh taja noe kari.
 Geus beak tjarita.
 Hariang banga nimbalan:
 „eh, adi Maradja sakti,
 maneh ajeuna,
 sing geura djadi boepati”.

„Njieun nagri nja tjitjing di padalëman,
 djadi radja pribadi.
 Kakang mah di wetan,
 dinja njieun nagara,
 di nagara Madjapait;
 Tjioeng Wanara
 eta djadi boepati”.

CODENBEELD TE SODONG LEBAK

„djadi ratoe di nagara Padjadjaran.
 Hajoe kari ngabagi,
 sagalaning barang”.
 Ari geus parantosan,
 ngan kari Maradja sakti
 di padalĕman;
 pada djadi boepati.

Hariang banga poepoetra den Minta laras,
 Laras poepoetra Mĕsir,
 Mĕsir pan ¹⁾ poepoetra,
 sartana djadi radja.
 djadi ratoe Madjapait
 eta poetraĭn.
 nja eta Gĕdeng Djati.

Gĕdeng Djati poetrana Karta di poera,
 poetrana Gĕdeng Sari,
 Gĕdeng Koentjoeng poetrana,
 poetra Gĕdeng Mataram,
 Gĕdeng Soeroeboet poetra deui,
 Sedang Karapjak, ²⁾
 poetrana Sedang Kamoending.

Apoeпоetra noe djadi Soeltan Mataram, ³⁾
 poepoetra Tĕgal wangi, ⁴⁾

1) *kapan*.

2) 1601-1613.

3) Dit had plaats volgens de thans voorhanden gegevens in \pm 1615;
 Sultan agoeng † 1646.

4) 1646 — 1677. (Amangkoerat I).

Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk., deel LV, afl. 4 5 en 6.

poetra Pakoe boeana, ¹⁾
 noe ngagadekeun nagara, ²⁾
 eta doea wēlas boepati,
 koe toean djendral,
 djendral Johannes Panpees. ³⁾

Pakoe boeana poepoetra ka Soenan ēmas, ⁴⁾
 anoe diboeang koe istri. ⁵⁾
 Pangeran Poegēr, kotjap, ⁶⁾
 saderek Pakoe boeana,
 noe ngaleupaskeun boepati,
 noe doea wēlas,
 eta koe djendral Panpees. ⁷⁾

Thans volgen de afstammelingen van Maharadja sakti,
 die voor 't oogenblik niet ter zake doen, doch waarop aan
 het slot zal worden teruggekomen.

Sang Praboe Tjioeng Wanara poepoetra,
 nja Njai Poerba sari.
 Poerba sari lakian
 ka Loetoeng kasaroeng djaja;
 eta teh poetraän deui,
 Sang Lingga liang, ⁸⁾
 poepoetra Lingga wēsi.

1) 1677 — 1703. (Amangkoerat II)

2) Zie hierachter.

3) lees: Johannis Camphuys, 1684-1691.

5) 1703-1704. (Amangkoerat III)

6) Lees door de Compagnie naar Ceylon verbannen in 1708.

7) 1705 — 1719.

8) Lees Hiang.

Lingga wësi, katjarita, geus poetraän
 Lingga watoe ¹⁾ boepati.
 Lingga watoe poepoetra,
 sang praboe Soesoek toenggal,
 poetraän Moending kawati ;
 Ki Angga larang,
 poepoetra Sili wangi.

Aldus bezingt men heden de lotgevallen van het oude Galoeh.

Het poëem is bedroevend. Bovendien vertoont het belangrijke hiaten. Laatstgenoemden moeten op rekening van de onkunde des onbekenden makers gesteld worden, doch voor zijn gebrekkige *dangding* kan hem moeilijk groote blaam treffen, aangezien hij daarbij aan den leiband van een overgeleverden tekst heeft geloopt, welken hij nog maar gedeeltelijk heeft begrepen.

Alvorens dit aan de hand van dien tekst aan te toonen, zij thans eerst de inhoud van de aangehaalde verzen nagegaan. Meer dan het gegevene uit het epos te citeeren was niet noodig, omdat de Waroega goeroe voornoemd, niet verder dan Praboe Siliwangi loopt.

Er wordt verhaald dat de vorst van Galoeh op reis wenschte te gaan. Hij verlangde een rijk te grondvesten, waartoe hij zich, dus is 't begin der overlevering, naar het moeras Lakbok begaf en Noerasa ²⁾ daaruit verdrong.

1) Lees Wastoe.

2) Ook Noerrasa genoemd.

Noerasa was de zoon eens profeets, ¹⁾ die tot de schimmen behoorde, welke schimmen onrichtbaar waren. Te dier tijde waren zij boschgeesten geworden, niet waar te nemen voor de stervelingen. Dies was 't eiland Java verlaten en was er niemand, die het kon bewonen.

Nadat de vorst van Galoeh zich op Java gevestigd en de heerschappij daarover aanvaard had, onderwierpen alle schimmen zich; er was, zegt men, geen gezegender land, een beter bevestigd dan dit was niet aan te treffen.

Er wordt verhaald van Egypteland. Vorst daarover was te dezer stond de profeet Noach; hij oefende de koninklijke macht uit. Al wat hij begeerde, was reeds in vervulling gegaan door den wil des Allerheerlijksten.

Zoo was het dat velen hem volgden en zijn geboden onderhielden; bewoners van andere eilanden hadden deze eveneens bereids aanvaard en talrijk waren degenen, die zijn voorschriften betrachtten.

Er was er een, die de leer en de leerstellingen van den profeet Noach niet omhelsd had, te weten de heilige Vorst (Galoeh's eerste koning) en zijn heerscharen. Geen hunner gehoorzaamde daaraan, evenmin zijn talrijke vorsten.

1) Als zijn vader noemt men Noertjaja, de zoon van Sis (Seth *), de zoon van Adam, niet door Eva gebaard, doch door hem zelf voortgebracht. Anbija.

*) Genesis, V, 25.

De profeet Noach heeft dit reeds doorgrond.

Naardien er menigvuldige vorsten en meerdere eilanden waren, die noch hem gehoorzaamden, noch zijn leer betrachtten, bad de profeet Noach voort tot den Heere Allah, smeekend:

Gij Allah, inderdaad de Heer, Heere Allah aan wien de macht is, Heer der gansche wereld, Uw dienstknecht vraagt U om hulpe; moge het, Heere Allah, Uw wil zijn, allen die mij niet gehoorzamen, hun gerechte straf te geven”.

Een stem uit den hemel antwoordde: „Noach, vrees niet, in hetgeen gij vraagt, zullen Wij u bijstaan voorwaar, doch gij dient gereed te maken, daar Wij de aarde in een zee herscheppen zullen, een vaartuig”.

De ark gereed zijnde, besteeg hij deze met zijn onderhoorigen.

Vervolgens wordt weder verhaald van het gedrag van den heiligen Vorst.

Plotseling ontstelde hij; niemand had hen aangezegd, dat de aarde zou onderwater gaan; in een oogwenk schiep hij door de kracht zijner gedachte een ontzaglijk hoogen berg.

Daarheen vluchtte hij met zijn volk.

Om kort te gaan: de aarde is door den wil des Albeschikers bereids zee geworden en van alle bergen zijn er geen meer te zien.

Zichtbaar bleven alleen de Goenoeng Padang en de Goenoeng Geloenggoeng.

En de tijd des waters was, geteld bij nachten en dagen, veertig dagen.

— Dan verdwijnt het en de vluchtelingen verlaten hun schuilplaats.

Optrekkend naar de woning van den rijksbestierder, bleef de vorst aldaar overnachten, mitsgaders al zijn onderhoorigen.

Van zijn reis wordt niet gesproken.

Taus is hij reeds aangekomen op de plaats werwaarts hij zijn schreden richtte, genaamd Bodjong Lopang.

— Niets belangrijks valt er voor, totdat de vorst den rijksbestierder last geeft:

te zoeken een steen, langwerpigvierkant van vorm en wit van kleur.

„Waar gij dien vindt, zal ik een stad grondvesten; hij ligt, zegt men verborgen”.

— Ten leste vindt de rijksbestierder dien steen aan de samenvloeiing van de Tji-moentoer en de Tji-tandoej. Verheugd gaat de Ratoe er heen en sticht er een stad.

Zij werd Bodjong Galoeh geheeten, was overschoon, omgeven door steenen wallen en omringd met water.

Terwijl de vorst nog te Bodjong Lopang vertoefde, stortten de bergen ineen en werden uiteengeslagen.

Duizendvoudige bliksemflitsen slingerden het gesteente heren derwaarts neerploffend op andere eilanden.

Dewelke in deze streek nedervielen, werden, als afkomstig van die bergen, de *kaboejoetan's*.

Hoogst behaaglijk gevoelt de Ratoe zich in zijn nieuwe residentie.

Hij huwt er negen gemalinnen, waaronder twee aardsche vrouwen.

58

Thans verhaalt men weder van des Ratoe's echtgenooten, met name van die tot het geslacht der menschen behooren, dat (de eene) Sangradja Komala sari hem een zoon schonk, Hariang banga, de *boepati*.

59

De tweede gemalin des Ratoe's, genaamd Pramana Sakti, baarde hem Sangiang Maradja Sakti.

Hiermede is het relaas der zonen afgelopen en vertellen wij weer wat anders.

60

Nu wordt medegedeeld, dat in Bodjong Galoeh alles even goed gedijde en aan niets gebrek was. Wijders dat de verheven Vorst, voornemens te abdiceeren, met den rijksbestierder een onderhoud had.

61

Vervolgens zeide hij tot Ki Bondan (zoo heette de rijksbestierder), gij zijt mijn vervanger, wij wenschen de traditie voort te zetten".

Meteen stak de Ratoe de hand uit en trok zich den ring met den bloedsteen van den vinger.

Ki Bondan heeft dezen bereids ontvangen.

62

Daarop werd hij door Ki Bondan aangedaan.

Zoodra Ki Bondan den ring omgeschoven had, werd hij den Ratoe gelijk; er was geen verschil.

In al zijn doen, zijn optreden, zijn handelwijze, zijn houding, zijn spreken, zijn gaan, kortom in zijn geheele wezen was niet 't geringste verschil.

De Ratoe verdween spoorloos. Insgelijks de naam van Bondan en ieder noemde hem ratoe. Men vermoedde geen bedrog: prinsen en gemalinnen zelfs vergisten zich.

Niemand wist het dan alleen Bondan zelf.

De vorst (Bondan) wenschte zich de dochter van Empoe Andjali tot vrouw te nemen, genaamd Njai Oedjoeng sèkar djingga.

Nadat hij haar gehuwd had, geraakte de stad in verval en werden velen ziek.

Uiteraard was hij vrijwel ontstemd, dat er zoo velen krank werden; het dagelijksche aantal was ontelbaar vanwege de massa.

De dooden, zelfs de stervenden begroef men; de lijkbaren waren niet te tellen en de heuvels zagen rood (van de op de graven gehoopte aarde).

De vorst beval aanstonds: „gij, rijksbestierder, ga thans voort op reis tot schouw der dorpen. Wellicht komt ge voorbij een dorp of gehucht, dat van de plaag verschoond bleef; 't zal mij aangenaam zijn, rijksbestierder, zoo gij een zoodanig vindt”.

Eerbiedig de *sèmbah* makend, (antwoordde hij): „met uw verlof, heer, mag ik vertrekken, ik vraag uw zegen?” „Ja, rijksbestierder, en wees op uw hoede”.

De rijksbestierder vertrok, gevolgd door zijn minderen.

Iedere stad deed hij aan, alle grensregentschappen bezocht hij: dan ging hij naar het dorp Tji-boengoer.

Aangekomen speurde hij in iedere woning; nergens zag hij zieken.

De rijksbestierder bleef peinzend toeven.

69

Dan wendde hij zich tot den dorpsverste en zeide: „oom loerah, wij zijn uitermate verwonderd, wat is u beschoren geworden, dat gij alleen gevrijwaard bleef. Wij zijn rondgegaan en hoorden geen gesteen; over welke verbidding, oude, beschikt gij. voort, geef ons deze te verstaan”.

70

Het dorpshef van Tji-boengoer antwoordde: „ten dienste, heer, zoo u zulks wenscht te vernemen. Om te beginnen, ik was op jacht met mijn blaasroer, maar ik trof niets aan, zelfs geen vogel.

„Eindelijk ontdekte ik een boschkat, die nagezet naar een heuvel ijde.

71

„Ik joeg haar na; de boschkat liep wat ze loopen kon”.

„Vervolgd door mij, rende zij een berg, (den Goenoeng Padang) op. Daar trof ik een wijze aan”.

De wijze zeide: val dat dier niet lastig, 't is mijn huisdier”.

„En verder sprak hij:

72

„neem u ter dege in acht, waak, want er zal een epidemie over het land komen, die het bijkans zal doen uitsterven”.

„Daarop hernam ik, wat moet ik doen, ik verlang deze te ontgaan en ook mijn dorpsgenooten smeeken niet aangestast te worden”.

73

„Moge de plaag wijken en mijn dorp daarvan verschoond blijven”.

„Vervolgens sprak de wijze: „goed, ik geef u deze *tektek* ¹⁾, kauw ze en spuw ze daarop naar de vier windstreken mitsgaders naar den hemel en de aarde”.

74

„Dus is het hier, dat mijn geheele gebied van den beginne af aan, vrij van de epidemie is gebleven”.

De rijksbestierder rees op na het hooren van het relaas van den grijsaard, en toen de oude dorpsverste van Tji-boengoer uitgesproken had, keerde hij fluks huiswaarts om den koning daarvan mededeeling te doen.

75

Van zijn tocht wordt niet gerept.

De rijksbestierder heeft zijn opwachting bij den vorst gemaakt en spreekt gejaagd: „bereids trof ik een dorp aan, het is het gehucht van den *loewoe* ²⁾ van Tji-boengoer, dat van de plaag bevrijd bleef en geheel zonder zieken is”.

76

De koning vorschte: „hoe komt dat, heer rijksbestierder?”

Meteen antwoordde de rijksbestierder, den koning kond doende met hetgeen hem de *koewoe* van Tji-boengoer had medegedeeld.

’s Konings gemoed ontroerde hevig, en groot was zijn ontstemming jegens den wijze ³⁾.

77

„Rijksbestierder, voort vertrekt gij met uw onderhoorigen,

1) Is een op bijzondere wijze gevouwen sirihipruim, die uitsluitend tot bespuwing als bezweringsmiddel wordt gebruikt.

2) Ambtstitel.

3) Namelijk omdat deze door de kwaal van Tji-boengoer ver te houden, zich machtiger getoond had, dan hij, de koning zelf.

regenten en ministers naar dien Goenoeng Padang, tot herwaarts nooden van den wijze, en zorg dat gij hem medebrengt, begeleid door uw volgelingen”.

Dadelijk vertrok de rijksbestierder, vergezeld door alle ministers.

78

Aangekomen op den Goenoeng Padang, zette hij zich, toen hij den wijze had ontmoet.

„Wijze, U wordt door den koning ontboden; gij moet haast maken”.

Het antwoord was slechts aldus: „goed, ik zal diens begeer volgen alleenlijk uit vrijen wil”.

79

„Ik wensch hem van mijn oogst aan te bieden, *dodol*, ¹⁾ uien en *saroni* ²⁾)-bloemen benevens een *mělali*, ³⁾ een stuk *koneng témèn* ⁴⁾ en *reunden*-bloed ⁵⁾ afkomstig van mijn berg”.

Daarop reisde men af; luid klonken de stemmen der volgelingen.

80

Er wordt omtrent (des wijzen) gewaad niet in bijzonderheden getreden, want men zal wel begrepen hebben dat dit vorstelijk was en zich niet onderscheidde van het heden ten dage gebruikelijke.

Wij zwijgen vooreerst van de reizigers.

De vorst (Bondan) wilde een list toepassen en kleepte daartoe een bijvrouw ⁶⁾.

1) Een versnapering bestaande uit ingedikt vruchtenmoes met palmsuiker en bindmiddelen tot een taaië massa verkookt.

2) *Wedelia biflora* D. C.

3) *Jasminum Sambac* Ait.

4) *Curcuma longa* L.

5) *Ebermaiera subpaniculata* Hassk.

6) Dit bedoelt de auteur niet, doch 't slotwoord moet op i eindigen.

Njai Oedjoeng sêkar djingga deed hij zich een pan vóór den buik binden om er uit te zien als een hoog zwangere.

Dan nam hij haar mede naar den voorhal en deed haar dicht naast zich zitten.

Men zegt dat de wijze en de rijksbestierder gekomen en alreë voor den vorst verschenen zijn.

Vervolgens sprak de wijze: „ik bied u een huldeblijk aan in dezen vorm”.

De koning zeide: „wat is dit; ei, 't lijkt bladeren?”

De wijze hervatte: „*reundeu* welke haar oorsprong neemt in die deze zendt”. ¹⁾

„Indien aldus je doen is, wijze, (dan) heb je me een kliek gegeven”.

De koning wond zich al meer op.

„Gij, almachtige wijze, kom schat eens gauw, of het, wanneer deze mijne vrouw bevalt, een meisje dan wel een jongen zal wezen”.

(En verder) zeide de koning tot den wijze: „de heerschende epidemie moet je doen verdwijnen; jij verwekte deze”.

De wijze aanvaardde niet, dat hij deze den menschen had aangedaan, wel dat hij ze zou doen herstellen van de ziekte.

Daarop antwoordde de wijze: met uw verlof, hetgeen u vraagt, heer, het zij zooals u wilt, maar mijns bedunkens, en zulks is geen 't minste bedrog, zal, als vrouwe Oedjoeng baart, haar kind een knaap zijn”.

1) Dit is een verkapte voorspelling, bedoelend dat de *adjar* zelf voor de voortzetting van zijn geslacht zal zorgen. Zie de noot 2 bij Fol. 15 Waroega goeroe.

Toornend hervatte de koning: „wat voor een wijze ben je, je hebt geen bovennatuurlijke macht. Thans zul je gericht worden wegens je misdadige uitspraak”.

„Ze is niet werkelijk zwanger, die dikke buik is maar schijn en ontstond doordat ik haar beval, zich kleedend, een pan voor te binden”.

De wijze lachte aanhoudend en was in 't minst niet bekommerd. 's Konings boosheid was hem onverschillig en bracht hem geenszins in ongelegenheid, want 't stond vast volgens den wil des Almachtigen, die niet te wijzigen is, dat het kind, hetwelk zij baren ging, een knaap zou wezen.

„Kom, (gelastte de koning Njai Oedjoeng) maak thans voort uw kleed open, ons worde (dat ding) getoond”. Toen zij haar gewaad had afgelegd, werd de pan niet aangetroffen, deze was bereids spoorloos verdwenen; overblijven deed Njai Oedjoeng's opgezette buik; inderdaad was zij zwanger.

Allen, die het zagen waren verwonderd; 's konings toorn en ergernis werden nog heviger.

De pan was weggetrapt door den wijze. Daareven, toen zij op het punt stond van haar gewaad af te leggen, had de wijze 't voorwerp al weggerukt; het was neder gekomen aan den oever eener rivier ten westen van Bodjong Galoeh genaamd Sëla pandjang.

Weshalve het (daar) Kawali heet, is dewijl zoo de overlevering luidt.

Vervolgens werd de wijze weggejaagd door den koning en hem bevolen huiswaarts te keeren.

Toen hij was heengegaan, droeg de koning den rijksbestierder op: „welaan rijksbestierder en ministers, fluks zet hem na en doodt den wijze onverwijd, hakt hem fijn tot de darmen van hem nittijgen”,

Daarop rukten de rijksbestierder met zijn krijgsknechten uit.

93

De wijze werd onderweg ingehaald en door de gezamenlijke ministers aangevallen; zij hieuwen op hem, zij spietsten hem, doch geen hunner trof. Kris, lans en geweer (sic.) allen stompten af, geen dezer verwondde hem maar eenigszins.

Vervolgens zeide de rijksbestierder: „'t is 's konings begeer, wijze, dat gij sneeft”.

94

„Gespietst moet gij bloeden en gij moet nederstorten”.

„Wel, indien hij aldus verlangt, dan zij het aldus, heer rijksbestierder.”

Nadat hij dit beloofd had, aangezien de koning 't zoo wilde, werd de wijze vervolgens gespietst en liet hij zijn bloed stroomen, doch dit bloed was volkomen helder.¹⁾

95

Weshalve heden te dier plaatse riviernamen zijn als: Tji-beureum, Tji-kěděngan, Tji-hideung, Tji-koneng en Tji-herang aan de zijde des dorps, is wijl die namen ontleend zijn aan het bloed van den wijze; zie, aldus is de oorsprong dezer namen.

96

Njai Oedjoeng sěkar djingga, tot de vervulling des tijds gekomen, schonk een overschoon knaapje het leven.

1) Ook dit klopt niet met de oude overlevering, daarin is zijn bloed wel degelijk rood. Waroega goeroe Fol. 16. In de *pantoen* scheidt hij vrijwillig uit dit leven, blz. 97.

Terwijl de koning het betastte, liet zich een onzichtbare stem vernemen, zeggend: „indien er afgunstigen zijn, voorwaar dit zal aan hen in grooter mate gewroken worden”.

De koning zon: 't zal ongetwijfeld zoo wezen, dat dit kind mij mettertijd leed berokkent.

„Rijksbestierder, dit kind zou kunnen leven, vergiftig of dood het op slag, thans terwijl het nog klein is”.

Eerbiedig antwoordde de rijksbestierder: „zooals uw begeer is, heer”.

De rijksbestierder had deernis met het wicht en terwijl hij het wegvoerde, bedacht hij een list.

Hij nam een korfje, glanzend als vuur wyl het van goud was, en verder één ei en één rijpe kokosnoot.

Dan deed hij het kind, het ei en de kokosnoot in het mandje.

Vervolgens zette hij dit op een vlotje en liet het de Tji-tandoej afdrijven.

Hier staken wij dit verhaal.

Thans vertellen wij weder dat er een zekere Aki balan gantrang was.

Zijn woonplaats is onbekend.

In dien nacht droomde hij dat hij de maan op zich kreeg en dat de hemel op hem neder kwam.

Opgestaan na 't ontwaken, wekte hij zijn vrouw en verhaalde haar: „Nini, van ochtend vroeg, omstreeks vijf uur, droomde ik dat de hemel op mij viel en de maan op mij neerstortte”.

wellicht beteekent dit grooter voordeel door onze visch-versperring dan het dagelijksche”.

„Op, Aki. ga eens gauw kijken”.

Aki vertrok dadelijk met den heupdoek over 't hoofd ¹⁾ en speurde rond.

Aan de helling naar de rivier komend, zag hij een schijnsel. Hij bezwoer het uit de verte met: „spook ga op zij, duivel wijk”.

Duidelijk zag hij dat het schijnsel in de vischkeering was. Hij hoestte voortdurend van innerlijke vrees.

Dan ging hij naar den waterkant; 't schijnsel hield op: hij zag alleen het korfje. Na het op den wal gebracht te hebben, opende hij het; er was een beeldschoon knaapje in.

Verder een ei en een kokosnoot.

Hij haastte zich het huiswaarts te brengen.

Uittermate verheugd, riep hij, aankomend, tot zijn vrouw: „kom, Nini, kom buiten en gauw hier, ik heb een mooi jongetje gevonden. Wij zullen het ons kind maken en het ei en de kokosnoot planten”.

Het kind voedden zij op.

Lang werd het gedragen.

Toen het kon nadenken, vroeg het naar zijn vader.

„Aki, wie is mijn vader?”

„Wel, ventje, deze, ik, immers ik ben je vader van voorheen af.”

De knaap werd boos.

„Dit is niet waar, Aki; Nini en Aki zijn maar mijn verzorgers.

1) Omdat het nog vroeg en dus koud was.

KLUIZENAPIJ NABIJ DJALAKSANA

Vooruit dan, kereltje, wij gaan naar de stad, daar heb ik een broeder, thans zullen wij hem, genaamd Empoe Andjali, gaan opzoeken, daardoor zal je zeker je vader en moeder ontmoeten”.

Daarop gingen zij op weg.

In het bosch gekomen, zagen zij een *tjioeng* (beo) in het geboomte op een tak zitten.

De knaap vroeg: „Aki, wat is dat daar op den boom?”

Ki balagantrang antwoordde: „een *tjioeng* (beo) metterdaad”.

Niet lang daarna zagen zij weer (een dier), rondlopend in de hoogte op handen en voeten; het ging op een tak zitten.

„Aki, ginder wat is dat weer?”

„Zoo je 't niet weet, dat beest heet *wanara*” (aap).

„Goed voor mijn naam, Aki, Tjioeng Wanara zij deze”.

Ki balangantrang hernam: „'t is best, ik sluit mij bij je wil aan”.

Dan zetten zij den tocht naar de stad voort, waar zij Empoe Andjali aantreffen.

Wij verhalen thans dat de vorst (Bondan) vernam dat Empoe Andjali de pleegvader is van den knaap, die het vorstelijk verblijf in opschudding bracht, en deswegen beiden ontboden heeft.

Hij vraagt aan Empoe Andjali: „is dat je eigen kind of een aangenomen”.

„Ik heb het van mijn broeder gekregen, die het aantrof in zijn vischversperring, geborgen in een mandje”.

De koning vroeg gauw om een spiegel; na zijn eigen gelaat daarin beschouwd te hebben, keek hij naar den knaap ¹⁾.

„Wat gelijkt hij op mij”.

„Wel, wel, Mpoe Andjali, dat kind blijft niet bij je, ik verzoek het van je om het als eigen zoon aan te nemen”.

„Ki Andjali antwoordde: „het zij geheel naar uw wil”.

De koning heeft bereids de samenkomst opgeheven, verlangend huiswaarts te gaan.

Hariang Banga, Maharadja sakti en Tjioeng Wanara volgen hem derwaarts

De koning is in zijn verblijf teruggekeerd; hij heeft zich in het binnengemak nedergezet om de prinsen bij zich te doen komen.

„Hariang Banga, Maharadja sakti, Tjioeng Wanara, mijn zonen, verzamelt u herwaarts”.

„Deze, uw vader, wenscht een iegelijk uwer diens aandeel in het rijksbestuur aan te wijzen, opdat gijlieden zulks zult vernemen”.

„Hariang Banga wordt troonsopvolger, Tjioeng Wanara smid met den naam van Empoe Andjali ten getale van tachtig ²⁾.

1) Zie Waroega goeroe Fol. 18.

2) Dit heeft geen zin. In de Waroega goeroe krijgt Tjioeng Wanara de Pandaj domas koerang hidji. Fol. 18 en Noot 2.

„Maharadja sakti, u wordt toegewezen het paleis met volledigen inventaris in het noorden des rijks; ik schenk u het land van Dajeuh loehoer”.

Tjioeng Wanara, zegt men verder, is bezig een kooi te smeden tot het in arrest stellen van intrigeerende ministers en bewindsmaannen.

„Vader,” (zeide hij), u moet deze eens bezien, er zou iets niet in orde aan kunnen zijn”.

De koning betastte en beschouwde den kerker. Dan sprak hij: „zeer voldoende is hetgeen gij opleverdet, agoes ¹⁾”.

„Vader, ik ben begeerig te vernemen, hoe u het inwendige vindt. Daar u de kooi nog niet van binnen opnam, zou ik willen dat u daarin rondschouwde, misschien is nog niet alles naar behooren”. De koning trad binnen.

(De koning) binnen getreden, werd gevolgd (door Tjioeng Wanara), dan sloot deze de kooi en schoof er aan den buitenkant een balk voor en besmeerde (de naden) met speeksel, zoodat (de deur) onverwrikbaar bevestigd werd en zijn vader de kooi niet verlaten kon.

Dan sprak Tjioeng Wanara: „ik heb den *bioel* ²⁾ geknipt”.

1) Minzame afkorting van *bagoes*.

2) Boommarter.

Hariang Banga heeft inmiddels bericht ontvangen, dat de koning in een ijzeren kluis gevangen gezet werd.

„Waartoe, jongere broeder, (vroeg hij), deedt gij zulks?”

Zonder verder vragen, viel hij Tjioeng Wanara aan en greep hem vast; hij stompde hem, ¹⁾ gaf hem oorvegen en sloeg hem in 't gelaat.

Hariang Banga werd naar de kustlanden gesleurd met donderend geraas; daar hielden zij stand.

Vervolgens kwam Maharadja sakti (bij de kooi) en fluisterde: „dit, vader, is de wrake des wijzen, 't is vaders eigen schuld, daar hij hem leed deed”.

De vader antwoordde: „had ik dit niet gedaan,

ware de wijze door mij niet gedood, dan zou (de dynastie) geëindigd zijn en waren er geen vorsten geweest tot besturen, voorwaar Java was verlaten gebleven. En nu geef ik je dit tot verwaren, luister dus goed naar mijn woorden”.

„Het eiland Java zal, zoodra ik verdwenen ben (het tooneel) worden van krakeel.

„Dan zekerlijk zullen de prinsen, de regenten, mitsgaders de vorsten en ministers elkaar het bezit daarvan betwisten”.

„Maharadja sakti, dat gij het goed onthoudet en vooral niet vergetet, dat uw vader aldus sprak. Deel het allen verwanten groot en klein en ook den kleinkinderen mede,

1) Waroega goeroe Fol. 19.

„dat 't eiland Java, gelijk onfeilbaar weldra zal blijken, tienmaal een machtig vorst zal hebben.

Na deze tien keeren zullen er zekerlijk weer meerderen zijn die koning worden”.

„Hariang Banga wordt vorst van Madjapait en zal zetelen in den koninklijken burcht. Vervolgens zal hij zijn naam veranderen in dien van Kala Wisa; hij zal den godsdienst nog niet belijden ¹⁾, mitsgaders de desbetreffende bepalingen van kracht doen zijn”.

Tjioeng Wanara wordt verheven tot regent over de westerhelft des rijks, over het uitgestrekte land van Padjadjaran. Daarop zal hij zijn naam vervangen door dien van Adipati Sang Kala dewa ratoe”.

„Andermaal zal hij dezen wijzigen in Pandoe dewa en voortdurend andere namen aannemen. Er zal geen straf zijn, noch zullen er aanklachten te berechten wezen, evenmin verschil van stand; de krachtigste wordt vorst”.

Zoolang Tjioeng Wanara bestuurde, was er niemand die den vrede verstoorde, wel geteld driehonderd jaren achtereen.

Nu verhalen wij weder van Hariang Banga met zijn jongeren broeder vechtend. ²⁾

Zij sleurden elkaar voort zonder onderbreken en stelden zich te weer uit liefde voor hun vader.

Dan drong Tjioeng Wanara Hariang Banga weg met buitengewone vaart.

1) Bedoeld is de Islâm.

2) Waroega goeroe Fol. 20.

Vervolgens staakten zij (den strijd) onder 'n *madja*-boom met slechts één vrucht.

Voort plukte Tjioeng Wanara deze af. Toen hij haar proefde, bleek zij bitter. Daarop zeide hij: „oudere broeder, ik denk dat 't hier goed

voor uw residentie is, wij noemen deze Madjapait”.

Zijn broeder beaamde: „dat is voortreffelijk, doch ik wil weder aan 't sleuren”.

Hij greep Tjioeng Wanara vast en rukte hem geweldig snel voort.

Ter plaatse van een oerwoud gekomen, troffen zij daar op een rij staande boomvarens aan.

Hariang Banga sprak: „deze plek is geschikt voor 's jongeren broeders bestuurszetel: wij noemen haar Pakoean, broer”.

Weer rukte Tjioeng Wanara hem naar het oosten.

Aan den oever eener rivier gekomen, hield hij op.

Vervolgens kreeg hij een ingeving: „oudere broeder, kom, wij keeren terug, hier is de grens en deze heet Tji-pamali”.

Hariang Banga antwoordde: „goed, jongere broeder, en thans wordt gij vorst zetelend in Padjadjaran”.

„Ik neem de leiding over de regenten en vestig mij in het oosten te Madjapait”.

„Kom, laat ons huiswaarts gaan, wellicht is vader er nog”.

Te huis gekomen, vonden zij er hun vader niet meer; hij was bereids met zijn kerker ten hemel gevaren.

Alleen Maharadja sakti, die des vaders beschikkingen vernomen had, troffen zij aan.

189

Hij deelde hun 's vaders vermaning zonder iets over te slaan mede.

Toen hij uitgesproken had, zeide Hariang Banga: „nu dan, jongere broeder Maradja sakti, gij wordt thans ook vorst

190

en zult u een veste stichten met een burcht tot zetel, waarin gij zelf koning zijt”.

„Ik schep mij een rijk in het oosten en vestig mij te Madjapait: Tjioeng Wanara wordt vorst

191

en wel koning te Padjadjaran. Komt, thans blijven nog ter deeling de bezittingen”.

Toen deze afgeloopen was, bleef alleen Maharadja sakti in de vorstelijke woning (te Bodjong Galoeh) over: allen waren koningen geworden.

192

Hariang Banga gewon Raden Minta laras.

R. Minta laras gewon Měsir. Měsir gewon een zoon, die vorst werd; vorst van Madjapait werd de prins, deze was Gědeng Djati.

193

Gědeng djati gewon Karta di poera, diens zoon was Gědeng Sari,

Deze had tot zoon Gědeng Koentjoeng, wiens zoon was Gědeng Mataram.

Gědeng Soeroeboet gewon weer Sedang Karapjak en deze Sedang Kamoending.

Diens zoon werd soeltan van Mataram (Soeltan Agoeng).

Deze gewon Tĕgal wangi, wiens zoon was Pakoe boeana, die het rijk in pand gaf, te weten twaalf regentschappen daarvan, ¹⁾ aan den Gouverneur Generaal Johannis Camphuys.

Pakoe boeana gewon Soenan ĕmas, die verbannen werd door een vrouw.

Pangeran Poegĕr, zegt men, de broeder van Pakoe boeana, was het die de (voornoemde) twaalf regentschappen in vollen eigendom afstond door den G. G. Camphuys (in pand gekregen) ²⁾.

Sang Praboe Tjioeng Wanara gewon Njai Poerba sari, Poerba sari huwde met Loetoeng kasaroeng djaja en baarde hem Sang Lingga hiang, die tot zoon kreeg Lingga wĕsi.

Lingga wĕsi gewon Lingga wastoe, deze sang praboe Soesoek toenggal, deze Moending kawati, deze Ki Angga larang, wiens zoon was Praboe Siliwangi.

Aldus de Babad Galoeh voor zoover wij die noodig hebben, daar de oudere lezing daarvan ook met Siliwangi sluit.

De waarde ervan als kroniek zal in verband met de Wa-roega goeroe nagegaan worden, daar wij eerst de Galoeng-goengsche versie der boven verhaalde gebeurtenissen wenschen bekend te stellen ³⁾.

1) Bedoeld is tractaat van 15 Jan. 1678.

2) Aan G. G. Joan van Hoorn 1704 — 1709; bedoeld is het tractaat van 5 October 1705.

3) Zie voor den tekst bijlage 1.

Na het openingsformulier, gaat de onbekende steller van dat verhaal onmiddellijk tot de legende over, en wel in dezer voege.

Vervolgens zeide hij — te weten de Ratoe Galoeh, — tot Ki-Bondan ¹⁾: „gij verwaart met Aki panjoempit het land,” en hem den (koninklijken) amuletring gewend, lichtte hij dit toe met: „daar ik morgen westwaarts ga, verzakend de wereld”.

Zij antwoordden daarop: *koen pajakoeh* ²⁾.

Vervolgens verdween hij.

Men verhaalt dat Aki panjoempit daarna naar den tuin ging en er een beest van bijzondere schoonheid aantrof.

Hij keerde huiswaarts en berichtte dadelijk aan vorst Bondan dat er een dier in den tuin was.

„Wat voor 'n beest?” vroeg de vorst. „'t Heet *djaralung poetih*,” ³⁾ antwoordde Aki.

De vorst gelastte: „Aki, ge moet het gaan halen en zorg dat je 't krijgt. Indien je 't niet vangt, zal je strot de vervanger wezen, Aki”.

Aki panjoempit ging daarop naar den tuin.

Toen hij het dier wilde grijpen, rende het naar 't westen.

Nagezet door Aki, klom het den berg Bangkati op. Van den berg Bangkati vlood het weer naar den Sawal en beklom dezen; dan begaf het zich naar den berg Bongkok, steeds maar vervolgd door Aki ging het daarop naar den Goenoeng Padang.

Daar aangekomen, vond Aki panjoempit het er niet.

(Daarentegen) klonk klaaglijk een onzichtbare stem ⁴⁾.

1) Zie blz. 26, vers 61, Waroega goeroe Fol. 12. Steeds begint het verhaal botweg op die wijze; hierop steunt hetgeen op blz. 18, werd behandeld.

2) Zoo zij het.

3) Te voren een boschkat, vers 70, blz. 29.

4) Hier is de persoon van den Adjar geheel uitgeschakeld; slechts zijn onzichtbaar wezen spreekt.

De stem sprak: „wie is dat, die mijn verlustiging voortdurend vervolgt?”

„Is het uit eigen begeer of is het op last, dat hij het steeds opjaagt?”

„Met uw verlof,” zeide Aki panjoempit, ’t is niet mijn wil, doch het geschiedt op bevel van den koning”.

De stem antwoordde: „thans zij het genoeg, zet mijn dier niet langer na”.

Aki panjoempit ging snel terug.

Dan meldde hij den koning: „Dien *djaralang* heb ik niet kunnen inhalen. Eerst rende hij naar het westen en beklom den Bangkati, van den Bangkati vlood het naar den Sawal, dan naar den Pongkok en vervolgens naar den Goenoeng Padang”.

„Toen ik daar aankwam, was de *djaralang* verdwenen en klonk er een onzichtbare stem. De stem zeide tot mij: „staak thans de vervolging van mijn bezit, dus beval mij de stem”.

Koning Bondan antwoordde: „kom, gij en ik spoeden ons naar den Goenoeng Padang en wij nemen vrouwe Poerba sari, mijn gemalin, mede en wij gebruiken en list; vrouwe Poerba sari doen wij zich voor den buik binden een grooten pan, ¹⁾ opdat zij op een zwangere gelijke.

Daarop deed zij een omslagdoek aan; zij zag er geheel uit als een zwangere.

Vervolgens gingen koning Bondan en Aki panjoempit naar den Goenoeng Padang ²⁾.

Op dezen gekomen, vroeg de stem, sprekend tot koning Bondan: „van waar zijt gij?”

„Ten dienste, ik ben van Bodjong lopang,” antwoordde koning Bondan.

1) De tekst heeft *latajah*, steenen braadpan; ’t woord is bijkans buiten gebruik wegens het algemeen worden van gietijzeren braadpannen, *wadja*.

2) Hier gaat Bondan dus zelf naar den askoet, hetgeen in geen van de andere teksten voorkomt.

De stem hervatte: „wat voert je herwaarts?”

„Ik wensch te vernemen of deze, de gemalin des konings, zwanger gaat van een zoon of van een dochter,” hervatte koning Bondan.

De stem luidde: „van een zoon.”

Daarop keerde koning Bondan en Aki panjoempit weer huiswaarts.

Toen zij den berg Asih bereikt hadden, boog koning Bondan zich voorover naar den Goenoeng Padang en zeide: „gelogen, hetgeen ge een zoon heettet, is metterdaad een braadpan”.

Hij slingerde de pan naar het noorden en deze viel te Kawali neer.

Te Bodjong lopang teruggekeerd, was vrouwe Poerba sari's zwangerschap duidelijk zichtbaar.

Dies sprak koning Bondan: „ingeval inderdaad door haar wordt gebaard, moge dan, ten teeken dat de bevruchting mijnerzijds is geschied, het kind mij gelijk zijn, zoo niet dat het daarvan dan het teeken draagt”.

Toen Poerba sari's tijd gekomen was, schonk zij werkelijk een zoon het leven, doch de bovenhelft van zijn lichaam had de gedaante van een hond, de onderste, die van een mensch ¹⁾.

Om kort te gaan, daarop werd het kind in een korfje gedaan, met een weinig rijst bestrooid en een ei en een kokosnoot medegegeven.

's Vrijdag's avond werd het bij de landtong Tji-moentoer ter wegdrijving (in de Tji-tandoej) gezet.

Er was een zekere Aki balagantrang, die een vischversperring bezat, welke was opgesteld in de Tji-tandoej, bovenstreams van de uitmonding der Tji-moentoer.

1) Dit schijnt een element uit de Soelandjana-overlevering te zijn; men denkt aan Boeloeg basoe. De verhakstukking der legende steunt wellicht op misverstaan der *pantoen*, die Tjioeng Wanara door een hondje bij zijn geboorte laat vervangen.

In dien Vrijdagnacht kreeg Aki balagantrang een droomgezicht. Hij droomde dat hij door den hemel gedrukt en door de wolken bedekt werd.

Ontwaakt en in staat te praten, herinnerde hij zich dit en besprak het visioen met Nini balagantrang.

„Ik, Nini, had een droomgezicht, ik droomde dat ik door den hemel gedrukt en door de wolken gedekt werd”.

„Aki,” zei Nini. „ik heb hetzelfde gedroomd, zonder twijfel slaat dit op onze fuik. Ga eens gauw in de rivier kijken”.

Aki Balagantrang ging naar het water.

Aan den kant gekomen, was er iets dat flikkerde als een schijnsel in den zak van de vischkeering.

Aki balagantrang keek onthutst met schitsche blikken er naar.

Dan bezwoer hij het uit de verte zeggend: „opgepast, dat wat in mijn fuik is, zoo het een duivel is, verdwijn; is het een sterveling, dat hij er niet langer zij”.

Tot twee drie keer bezwoer hij aldus; niets bewoog.

Dan stapte hij naar de vischkeering en zag er het mandje doch grijpen kon hij het eerst in den kuil daarvan.

Daarna nam hij het op den schouder en droeg het huiswaarts.

Daar het open makend, vond hij er een beeldschoon knaapje in, vergezeld van één rijstkorrel, één ei en één kokosnoot; Aki en Nini waren uitermate verheugd.

(Zij juichten) „wij hebben nu een kind, de rijst zullen wij naar de daarvoor bestemde plaats (*pabeasan*) brengen, de klapper planten en het ei onder de rijst doen”.

Na zeven dagen en zeven nachten zette de klapper reeds bloemen en was uit het ei een witte haan voortgekomen; ook het knaapje was bereids ontwikkeld en speelde in het huis van Aki, staande aan de grens van Bodjong lopang op den noorder rivieroever.

Eenigen tijd daarna wilde het knaapje in den klapperboom klimmen.

Aki verbood hem dit, zeggend: „je zou er uit kunnen vallen”.

Het knaapje moest en zou den boom in; Aki paste op aan den voet.

Toen het den top bereikt had, ontwaarde het kind in het noorden een groote en volkrijke vestiging.

„Gindsche drukke plaats in 't noorden,” vroeg hij aan Aki. „wiens dorp is dat?”

„Dat is geen dorp,” beduidde hem Aki, „het is een stad”.

„Hoe heet die stad?”

„Bodjong lopang,” hernam Aki.

Uit den kokospalm neergedaald, nam hij zijn haan en zeide tot Aki: „ik wil mijn haan laten vechten in de stad”.

„Doe dat niet, ventje, men zou je kwaad kunnen doen”.

„Wel neen ¹⁾”.

En aandringend nam hij zijn haan onder den arm.

Waar ook hanen aangetroffen werden in de dorpen, bij het rijstblok op de erven, nergens was er een opgewassen tegen den zijnen.

Bij den eersten aanval werden de tegenstanders gekraakt, bij den tweeden gedood.

Dagelijks deed hij niets anders dan zijn haan laten vechten en alle tegenpartijen werden door zijn haan vernietigd; men durfde hem niet hard vallen.

Dien stand van zaken berichtte men koning Bondan, meldend dat een knaap voortdurend hanengevechten in de kampoeng's kwam houden waarbij zijn haan het nooit verloor, daar er geen haan bestand tegen den zijnen was.

Koning Bondan beval mitsdien: „zoo hij weer met zijn haan komt, breng hem dan hier „ik wil mijn haan tegen den zijnen laten strijden”.

Toen de knaap 'smorgens weer met zijn haan onder den arm aankwam, gaf men den koning aanstonds daarvan kennis.

1) Zie voor dit en 't vervolg Waroega goeroe Fol. 17.

Koning Bondan gelastte, nadat de knaap voor hem gebracht was: „op thans, wij zullen een hanengevecht houden van jouw haan tegen den mijnen”.

De knaap antwoorde: „ik heb geen inzet”.

„De inzet is,” sprak de koning, „zoo mijn vier kemplaanen het verliezen, de helft des rijkts met zijn opgezeten en veertig smeden, verliest echter jouw haan het, dan betaal je dit met je leven”.

Tegenstribbelen baatte niet; meteen ving de kampstrijd aan.

’s Konings vier hanen werden verslagen door den haan van den knaap.

Daarop werd de helft des rijkts met de smeden aan hem afgestaan; hij zetelt reeds in zijn rijkstad.

Dan zeide hij tot koning Bondan: „naardien deze stad nog geen krachtig bestuurder heeft en er wellicht een vijand zoo kunnen verschijnen of iemand deze den oorlog aandoen, wyl het zoo’n groote stad is, maken wij een ijzeren kooi”.

„Hebben de smeden zich dan al onder je gesteld?” vroeg de koning.

„Zij hebben op zich genomen de kooi volgens mijn inzicht te vervaardigen”.

„Goed,” hernam de koning, „dat je bereid bent, maar ’t werk moet in één dag afgeloopen wezen, anders kost het je den hals”.

Daarop maakte hij met de smeden de kooi en in één dag was deze gereed.

Klaar er mede, rapporteerde hij den koning: „de kooi is af en ik verzoek u deze van buiten en van binnen na te zien, wellicht ontbreekt er iets aan”.

Daarop nam de koning de kooi van buiten in oogenschouw; vervolgens trad hij deze binnen.

Toen hij zich erin bevond, sloot de knaap de deur van de kooi dicht en zeide: „nu hebt u uw schuld aan mij gedelgd voor het mij laten wegdrijven”.

Gedurende den tijd zijner gevangenschap werd koning Bondan door Aki panjoempit gespijzgd met allerlei gevogelte, dat deze voor hem haalde; als zijn weitasch vol was berichtte hij dit den koning.

De koning zeide: „Aki panjoempit, hang den weitasch met de vogels aan den ring van de kooi”.

Na verloop van tijd begonnen de vogels in den tasch een gesprek. en zeiden: „wat moeten wij doen, sommigen onzer vreezen geslacht, anderen gebraden te zullen worden, wij zouden wel weg willen, maar er is geen uitgang”.

Een wit rijstdiefje, dat 't bovenst in den tasch zat, zeide totz ijn lotgenooten: „indien jullie wilt blijven leven, doet dan zooals ik”.

De andere vogels antwoordden: „goed, wij willen, dank u zeer”.

Dan zeide het rijstdiefje: „waar ik zoo dadelijk ineenschrompel en uitbreek, moet jullie hetzelfde doen en met mij naar buiten gaan”.

Vervolgens bracht het rijstdiefje zijn toovermacht in den tasch in praktijk.

Daarmede gereed, verschrompelden zij en konden zij de kooi verlaten; geen vogel bleef daarin achter.

Men zegt dat de vorst de spreuk van voornoemden vogel toepaste.

Toen hij deze had opgezegd, kon hij de kooi verlaten ¹⁾. Hij is reeds buiten deze.

Dan gaf hij de kooi een trap en zij viel in het zuiden te Kandang wësi neder.

Haryang Banga ziende dat de kooi nedergestort was, greep dakhorden en houten pannen en wierp deze naar den knaap (Tjioeng Wanara) ²⁾.

1) Dit ontsnappen uit de gevangenis door Bondan is ook vreemd; aan welk verhaal het is ontleend, weet ik niet.

2) Typisch is dat dit woordelijk met de Waroegoe goeroe Fol 20, overeenstemt.

Hij trof hem en wondde zijn voorhoofd.

De knaap (Tjioeng Wanara) rukte ze weg en de wond met zijn hand bestrijkend was deze geheeld, zonder dat er eenig spoor van overbleef.

Vervolgens viel Haryang Banga den knaap (Tjioeng Wanara) aan en er ontstond een hevige worsteling.

Haryang Banga vechtend met zijn jongeren broeder, sleurde hem eerst naar het westen.

Bij op een rij staande boomvarens gekomen, vroeg hem, het verzet stakend, zijn jongere broeder: „wat is dat, hetwelk op een rij staat?”

Zijn oudere broeder antwoordde: „ik weet het niet, (noem het) zooals ge wilt”.

Zijn jongere broeder hervatte: „hetgeen hier op een rij staat, zijn *pahoe's*, 't zal de plaats mijns lands zijn en Pakoean Padjadjaran heeten”.

Daarop vochten zij opnieuw en hij (Haryang Banga) rukte hem (Tjioeng Wanara) naar het oosten tot aan de rivier genaamd Tji-pamali.

Daar hun strijd stakend, vroeg de jongere broeder zijn ouderen: „hoe heet dit water?”

Zijn oudere broeder antwoordde: „ik ken den naam niet, gij noemt het maar zooals je goeddunkt”.

„Deze stroom heet Tji-pamali, wellicht is 't niet goed dat broeders vechten”. 1)

„Wel als 't niet goed is, dat broeders strijden, dat wij dit dan eindigen.

Vervolgens naar 't westen gaande (zeide hij): „dat het geboomte op den oostelijken oever zich naar het oosten en dat op den westelijken zich naar het westen moge neigen”.

En dan: „op, broeder, wij zijn uitgerust, wij zetten den krijg voort”.

Daarop sleurde hij hem naar het oosten: bij een boom gekomen hield hij stil.

1) Zie Waroega goeroe Fol. 20.

Hij vroeg zijn broeder: „hoe heet deze boom?”

Zijn oudere broeder antwoordde: „dat is een *madja*-boom.

„Smaken de vruchten lekker of niet?”

„De oudere broeder hervatte: „niet lekker, bitter”.

„Dit zal de plaats voor broeders residentie, Madjapahit, wezen”.

Daarna zag hij een vogel.

„Wat is dat voor een vogel en welke zal zijn naam zijn, mitsgaders dat daar in de hoogte rondklautert, welk dier is dat”.

„De namen zijn mij onbekend,” zeide de oudere broeder, „noem ze gelijk ge verkiest”.

„Wat betreft dien vogel,” sprak weer de jongere broeder, „hij heet *tjioeng* en het dier *wanara*, zij zullen den jongeren broeder tot naam van Tjioeng wanara strekken”.

Daarop vroeg hij weer aan zijn oudere broeder: „datgene wat daar tegen den *madja*-boom opklimt, welke slingerplant is dat?”

„Een *hariang* waarnaar de oudere broeder zich Hariang banga zal noemen”. ¹⁾

Vervolgens streden zij weer.

Bij de Tji-pamali gekomen, zagen zij een voorteeken, waarop de jongere broeder sprak: „straks werd het reeds geopenbaard”.

„Thans,” antwoordde de oudere broeder, „is 't wel met ons vechten broer, 't past niet dat broeders strijden”.

Dan zagen zij een schijnsel in het zuiden opstijgend naar den hemel van den volmaakten god, waarin het verdween.

Ten slotte zeide Hariang banga tegen zijn jongeren broeder Tjioeng Wanara: „thans eindigen wij onzen strijd en keert ieder naar het land zijner bestemming terug”.

1) Deze afleiding van *hariang*, natuurlijk geen ander woord dan *aria*, van Arischen stam, scil. heer, is tekenend voor de fantastische interpretaties van niet meer begrepen uitdrukkingen.

Gelijk men ziet bestaat in de inkleeding der beide overleveringen een niet onbelangrijk verschil, in die mate zelfs dat de sadjarab Galoenggoeng ongetwijfeld een anderen voorlooper moet gehad hebben dan de babad Galoeh.

Hoe de oudere versie geluid heeft, is mij onbekend; wellicht dat dienaangaande plaatselijk nog iets naders te vernemen zal zijn, doch om een zoodanig onderzoek in te stellen, zal het mij in de eerst komende jaren aan tijd ontbreken.

Moge derhalve een ander zich daartoe aangetrokken gevoelen: de materie is belangrijk genoeg.

Ten besluite nu de Waroega goeroe, van welks aanvangsblad een facsimile hiernevens gaat, Plaat 6.

Vangen wij daartoe aan met de volledige zgn. diplomatische transcriptie van den tekst welke, nadat het daartoe gebezigde alfabet was vastgesteld, geen bijzondere moeilijkheden opleverde, gelijk thans blijken zal.

TRANSCRIPTIE.

Fol. 1.

Ini tjarita Waroega goeroe, eta noe njakrawati.

Noe poëk angngën toeloes, da koedjaba ¹⁾ di noe bodo, noe tarraboeka ²⁾ prajaji sakarëp kasorang tineung meunang goeroe.

Ratoe poessaka di djagat paramodita, ³⁾ eta, kanjahokeun, ratoe Galoeh, kërna bidjil ti alam gaib: nja nabi Adam ti heula.

Ratoe Galoeh diëngg(o)nkeun ⁴⁾ sasaka alam doenja.

Basana toeroen ti langugit masoehoer, ⁵⁾ toeroen ka lang-

1) *koedjaba* = *kadjaba*.

2) *tarraboeka*, meervoud van *taboeka*, luidt heden *terboeka* = tot inzicht, begrip aan iets gekomen zijn.

3) *paramodita*, S. *paramoedita*, verheugd.

4) Ontbrekende letters zijn tussen () geplaatst; er staat: *diënggankeun*.

5) *masoehoer*, versta *masjhoer*.

ngit djambaloelah, ¹⁾ toeroen ka langngit moetijara, toeroen ka langngit poerasani, toeroen ka langngit intën, toeroen ka langngit ka(nj)tjana, toeroen ka langngit poetih, toeroen ka langngit irëng, toeroen ka langngit doenja

Dja ²⁾ kalaugungan, tata lawas toeroen ka goenoeng Dja-kalkap ³⁾.

(Oe)pami: ⁴⁾ ratoe Ga-

Fol. 2.

loeh diënggonkeun sasaka alam doenja, nabi Adam ti heula, pinarëkking goenoeng Mësir.

Adam diseuweu opat poeloeh, dwa ⁵⁾ noe sakëmbarran, moenidjah loeloehoer hadji dëwi; tjikal, da hadji, ⁶⁾ dinga-rankeun nabi Isis: loeloehoer manoesa.

Nabi Isis diseuweu Kalijanggin.

Kalijanggin diseuweu Malit.

Malit diseuweu Malam.

Malam diseuweu Mahoer.

Ma(h)oer diseuweu Lamak.

Lamak diseuweu Nasar.

Nasar diseuweu Basar.

Basar diseuweu nabi Enoh.

Nabi Enoh diseuweu istri, poetri Bëtari Sanglinglang.

Bëtari Sanglinglang diseuweu Moeladasadi.

Moeladasadi diseuweu ratoe Babar bwana, arina krama ka Bëtari Logina.

Bëtari Logina diseuweu ratoe Gandoel gantoeng.

1) *djambaloellah* = *djamaloellah*, de heerlijkheid Allah's. Voor 't gebruiken van mb voor m vergelijke men 't Badoejsch als *gëmbir* = *gimir*, *sambajana* = *samaiana* enz. *irëng* = *peutjeuk*, *hideung*.

2) *dja* is in 't Badoejsch = *da*. Ook de kampoeng gebruikt het hier en daar nog in dien zin.

3) lees: *djabalkaf*.

4) De tekst heeft: $\frac{a}{\epsilon}$, blijkbaar een verschrijving.

5) = *doea*.

6) Zie Kawi-Balin. Wrdb. i. v. en onder *da*.

Naha mana dingarankeun ratoe Gandoel gantoeng?
Kërna

Fol. 3.

tapa di awang-awang.

Arina krama ka Bětari Tjipta lenggang, diseuweu nja
ratoe Mëněng poetih.

Nala mana dingarankeun ratoe Mëněng poetih? Kërna
tapa dina haseup bidjil poetih.

Arina krama ka Bětari Tjipta wisesa, arina diseuweu ratoe
Gandoel larang.

Naha mana dingarankeun ratoe Ga(n)doel larang? Kërna
tapa dina bentang.

Arina krama ka Bětari Měkoe bajoe.

Bětari Měkoe bajoe arina diseuweu ratoe Okang larang.

Naha mana dingarankeun ratoe Okang larang? Kërna
tapa dina boelan.

Arina krama ka Bětari Měkoe hoerip; Bětari Měkoe hoerip,
arina diseuweu ratoe Siar ¹⁾.

Naha mana dingarankeun ratoe Siar? Kërna tapa di
djěro banjoe.

Arina krama ka Bětari Mědang rasa, arina diseuweu ratoe
Komara.

Ratoe Komara arina krama ka Bětari Lěnggis

Fol. 4.

djati.

Bětari Lěnggis djati arina diseuweu ratoe Poetjoek poetih,

Naha mana dingarankeun ratoe Poetjoek poetih? Kërna
tapa di djěro langngit poetih noe leuwih.

Arina krama ka Bětari Panggoe(ng) ka(nj)tjana, arina
diseuweu Bagi(n)da prěmana.

Arina krama ka Maradja Leng djagat, arina diboga seu-
weu djoeměněng ratoe Radja poetra poetěr djagat.

1, Er staat Saär.

Ditibanan tji banjoe ëloeh. ¹⁾

Diraga-raga ²⁾ tji banjoe ëloeh.

Koetjarita ³⁾ Waroega goeroe mana djoemënëng njakra-wati, katoeroenan tjaja ⁴⁾ ëloeh, toeroen ka goenoeng Rajanna. djoemënëng ratoe Rajanna.

* Mangka tjaritakeun deui nabi Adam. ⁵⁾

Diogan sarejat: la(m)pahua, eukeurna bingngoeng, mitë-rëkën srangenge, hoekoemna sakoer noe oesik dihalalkenn, alamua lima riwae tahoen, tjëngkal ka-

Fol. 5.

joe ka patbëlas ratoes.

Kasalinen deui koe nabi Enoh, alamna dalapan ratoes tahoen, tjëngkal kajoe salapan ratoes tjë(ng)kal pa(n)djangna, hoekoemna sakoer noe paeh koe maneh diharamkeun, balana saeusina.

Kasalinen deui koe nabi Isis, diboga kitab tanpa karana.

Tjaratakeun ⁶⁾ deui ratoe Radja poetra poetër djagat.

Nabi Enoh mireungngeuhkeun nagara Selong padagang dalapan.

Mangka noeroet Baginda prëmana sabalana kabeh.

Ratoe Radja poetra poetër [djagat] noe ranoehhan hanteu miloe, koedoe-koedoe karsa dahar babatang.

Mangka kahatoer ka ramana.

Mangka bë(n)doe ramana: eta oge rek dipoepeesan.

Mangka ⁷⁾ di-

Fol. 6.

tjëkël koe Alam daoer.

Mangka kabireungeuh koe njai aisna, koe ratoe Dëwi asta, mangka dibelakeun djalma sewoe.

1) == *tji sotja*.

2) ik lees: *diragragan*, naar aanleiding van Fol. 11.

3) *Koetjarita* = *katjarita*. Verg. Fol. 1 *koediaba*.

4) ik lees: *tjai*, overeenkomstig Fol. 11.

5) * voor den regel beteekent leesteecken, zie de tabel.

6) Lees: *tjaritakeun*.

7) Er staat *mika*.

Toeloelna ka kahijangan.

Lawas tapana di kamoelijaän, toeroen ngababakan Mëdang kamoelan sanggara ¹⁾, noe boga dajeh dingaranan ratoe Rawana ²⁾.

Mangka diprangngan koe Alam daoer, kasëdëk ngidoel ka poelo Panamoer.

Mangka silih balang koe goegoetoe batoe sewoe, toeroenna ka dajeh, manah ³⁾ dingarankeun Goenoeng sewoe.

Mangka silih balang koe siwalan, toeroenna ka dajeh ⁴⁾ dingarankeun ⁵⁾ Bagëlen.

* Tjaritakeun deui poetrana ratoe Mësir na poetri geulis Raminihaloel, noe djoeng dina boelauna boelan anggara ⁶⁾ kasih.

Oenggahna ka papanggoeng-

Fol. 7.

ngan nengtjengna ⁷⁾ patanggalan.

Rek dibireungeuh ngoelon, pëpët: rek dibireungeuh ngaler, pëpët: [rek] dibireungeuh ngetan, pëpët: rek dibireungeuh ka tebeh kidoel, behna pamëgët.

„Rampes, ta inja”.

Toeloel hatoe ka ramana: „rama, kawoela hatoe dek krama ka ratoe Radja poetra poetër djagat”.

Saoer ramana: „soekoer tëmën, anaking, hidap ⁸⁾ re(k) krama na ais bawa satapa”.

Toeloel dibawa koe Darna siksa.

Toeloel angkat deu(ng)na kai ais didjënëngkeun Amad moesapir.

1) Ik lees: *sanagara*.

2) Achter Ra staat een dus onleesbaar gemaakte n.

3) Lees: *mana*.

4) Bij te voegen *mana*.

5) Hierachter een onleesbaar gemaakte d .

6) Kawi-Bal. Wrd. i. v. *anggara*.

7) *etjeng* = *ilo*.

8) Heden *hidap*.

Toeloej ka nagara Mědang kamoelan: kadaharranan sri.
 Mana aja sri di noesa Djawa.

Toeloej krama raka kapada raka, rai kapada rai. ¹⁾

Toeloej pinoeh Mědang kamoelan, dieusi koe doewa riwoe.
 Mangka karsa mi(n)-

Fol. 8.

dah dajeuh ka Goenoeng kidoel.

Mangka diwaris koeringna koe Darma siksa, noe te Měsir sakoeringna ka goestina, noe ti Selong sakoeringna ka goesti(na).

Saoer ratoe: „lalakina eta oge teu dibwaga ²⁾ waris, aja waris poerba mana koewat ewe-ewena”.

Mangka toeloej djadi nagara doewa kang raka deung-ngeun kang rai.

* Mangka tjaritakeun deui nabi Enoh.

Saoerna nabi Adam: „nabi Enoh, teu jatjan dahar sri; reja doeradoe, koedoe bogoh kapada lalaki, karsa dahar babatang”.

Saoerna: „na(bi) Adam, moegi-moegija keuna bēbē(n)don d(e)neng Al(l)ah”.

Mangka nabi Adam njieun parahoe.

Mangkana pastoe, dibawa oe(ng)gali ka parahhoe nabi Adam nabi Enoh.

Dibawa oe(ng)gah ka parahoe, mangka bidjil angin to(m)pan sapotjorro ti sagara, mangka keuëum alam doenja.

Oerang noe-

Fol. 9.

sa Djawa rame eukeur njieun goenoeng.

Saoer ratoe Prěwata sari djagat: „pikakeuëummeun”.

Mangka njipta goenoeng sasipat laungnit, dingarankeun goenoeng ³⁾ Adrakasa ⁴⁾.

1) Er staat nog eens: kapada rai achter.

2) *diboga*.

3) Er staat maar 'n halve g.

4) = Adri-akasa.

Mangka oerang noesa Djawa dibawa oe(ng)gah goenoeng
koe ratoe Prẽwata sari djagat.

Mangka oerang noesa Djawa dibawa oe ng gah goenoeng,
ka sanghija ng¹⁾ poe ntjak Lingga pajoe.

Mangka lawas-lawas orat¹⁾ deui.

Mana noe saüt ti heula bodjong re ntjang tjarangtjang
betan²⁾ kembang lopang, mana dingarankeun Bodjong lopang.

* Toeloej ditoeroennan dibabakan koe Darma siksa.

Toeroenna ka dajauh mana aja [Im]ba nagara, didjẽn-
nẽngkeun Ki dipati panaekkan masihna ratoe leungit di
goenoeng.

Mangka oeng gah palo ka njitjana koema m bang-ka m/-
bang, ditalian koe hoë ka rokro, ditjangtjangkeun ka goe-
noeng, dingarankeun Noesa ka(m)angan.

Mangka

Fol. 10.

katoeroennan wahijoe.

Saoer noe Wẽnang: „geura tapa di so m pokking panon
poë, dinja pidjadieun ratoe”.

Meunang saoer sakëtjap, toeloej angkat deui.

Saoer noe Wẽnang: „djadjaga ka loka goemilang na tapa
manana aja sawarga loka.

Mangka nõroes boemi ka ha ndap ka saragina.

Arina dibabar bawana, mana aja Bwana larang.

Toeloej tapa dinja.

Meunang saoer sakëtjap, mangka a(ng)kat deui ka loehoer.

Bidjil ti goenoeng, babar ti gasak,³⁾ ti ngabaloengboeng
djalanana, mana dingarankeun goenoeng Galoenggoeng.

Mangka arina dipeungpeukan: mana dingaranan Pa-
meu(ng)peuk.

1) Lees: *orat*. (de verbindingsstreep voor de o is aanwezig doch de letter ontbreekt).

2) Badoejsch *bitan*; elders algemeen *batan*.

3) Heden *gasek*.

Toeloej tapa di goenoeng Boeligir poetih, dibabar bawana :
 maua aja Bwana lamba.

Toeroen ka goenoeng Dapang, moeroeb-moetjar ¹⁾ pakatonan di djagat paramodita, disoejoedan koe sadjagat kabeh, saloemahhing ²⁾ boemi sakoerëbbing langgit.

Mangka bi-

Fol. 11.

reungngeuh koe Darma siksa.

Toeloej diparanan koe Darma siksa, djadi sastra ³⁾ doewa poeloeh.

Toeloej dibikeun ka daleum dajauh.

Dihatoerkenn deni ka poetrana kabeh.

Mangka kabledjakeun ka sabrang, ka nabi Enoh.

Saoer nabi Enoh : „alam ⁴⁾ doenja kakenëum, alam doenja pada paraeh, alam doenja noesa Djawa wenteuh“.

Nabi Enoh miwarangan seh ⁵⁾ Madjoesi.

Saoer nabi Enoh : „waték eta, seh, lébak karagragan tji banjoe eloe, mana djoemënëng Ratoe Galoe“.

Mangka seh Madjoesi doedoekoe di Masigit watoe.

* Mangka sangratoe ngadjënëngeun papatih opat noe natakeun sakabeh.

Didjënëngeun Alam Daoer noe natakeun djalma kabeh ;
 didjënëngeun Dewa goeroe noe natakeun di djëro dajauh,
 Darma siksa noe natakeun di karaton, Empoe Gandjali . .
 (hiaat).

Mangka oerang noesa Djawa pada soe[djoe]d ka goenoeng anteg didjieun ⁶⁾ pamoedja-

Fol. 12.

in.

Mangka katingallan koe malekat jen roeksak oematna kabeh

1) Heden *moebjar* ; echter meer oude teksten hebben *moetjar*.

2) *loemah* - - ligt begraven, synoniem met *koerib*

3) Of dja disastra?

4) Er staat elam.

5) De helft van de e ontbreekt.

6) Er staat didjeunjan.

alanina soe(d)joed ka kajoe ka batoe, mangka dipanah koe
[goegoe]toek batoe.

Toeloej rëmpoe paboera(n)tak, [toe]roenna: mana aja
kaboejoetan.

Ma(ng)ka soe(d)joed kabatoellah.

* Oerang tjaritakeun deui aja noe tapa di [goenoeng] ¹⁾
Padang, jen kawasa, dingarannan Adjar soeka [rësi].

Mangka hatoer ka sangratoe jen kawasa.

Saoerna sangratoe: „ah, aing neja(ng) ka noe tapa.”

Mangka greu[ha]na ditapokan mohana koe kanjtjah.

Saoer [sangratoe]: „patih, hatoerkeun ka noe tapa, sangratoe
ba[reuh], m[o]hana koe naha?”

Toeloej kai patih hatoerkeun ka noe tapa.

Hatoerna ka[i] patih ka noe tapa: „noehoen, kaoela dipi-
warang sangratoe, sangratoe ba[reuh] mawahana ²⁾ koe naha?”

Saoer noe tapa: „eta oge ³⁾ eu[keur] [bo]bot sangratoe.”

Kai patih toeloej poe[lang hatoer] ka sangratoe.

„Koemaha, patih, saoer noe tapa?”

„Noe[hoen], sang[ratoe], saoer noe tapa, sangratoe bobot”.⁴⁾

Sa[oe sangratoe]: „bohong noe tapa, pagah kawasa.”

Arina ditejang [kantjah]

Fol. 13.

[tenjaja], sangratoe nga(n)dëg.

Datang ka boelan(n)a babar.

Dingarankeun ⁵⁾ Hariang bangga.

Lawas-lawas sangratoe oewar ka sanagara jen sangratoe
eukeur diboga seuweu.

1) Insecten hebben zich aan de thans volgende folia vergrepen,
zoodat de hiaten tot Fol. 15 toenemen. Hetgeen ik meende te kunnen
herstellen, staat tusschen [].

2) Oudere vorm van *mohana*.

3) Er staat awge.

4) Er staat bobat

5) Er staat dirankeun.

Saoer sangratoe: „patih, hatoer deui ka noe tapa, patih ¹⁾
eukeur diboga [deu]i [seu]weu”.

„Rampes”, tjarekna kai patih.

A[ri datang] ka noe tapa, toeloej hatoer tjarekna kai
patih: „[kae]la [noe]hoen, dipawarang koe sangratoe”.

Saoer noe tapa: „dipi[warang naha ka]i patih?”

„Mangka sangratoe bobot, naha ewe-ewe ta lalaki piseu-
weuëunana?”

Saoer noe tapa: „reja deui sangratoe ka noe tapa”. ²⁾

„Kai patih, hatoerkeun ka sangratoe, saoer noe tapa
piseuweuëunnana ewe-ewe”.

Saoer sangratoe: „bohong noe tapa, eta oge ka-
teh”. ³⁾

Arina ditejang, kateh teuaja.

Sangratoe toeloej nga(n)dég.

Ari lawas-lawas, datang ka boelan(n)a, toeloej babar
sangratoe.

Arina dibireungngeuh istri seuweu sangratoe.

* Tjaritakeun deui rejana parapoetra.

Ratoe Maradja lenggang seuweuna ratoe Ajoeb noe tjali(k)
di [noe]sa Kambangngan.

Arina patoe-

Fol. 14.

ttan nja Harijang bangga toeroennan Adjar, poe-
lang djiwa noe ngasa di Soemade kidoel, balikna ka
Madjapait.

Patoetan ti ratoe Prawata, eta seuweuna Prëboe goenoeng,
Sangradja pandji.

1) Lees: *sangratoe*.

2) Zie voor de uitkomst dezer voorspelling Fol. 14.

3) *kateh* kan slechts *kanteh* zijn, op Fol. 12 is *kanjtjah* gebruikt.
Vermoedelijk is hier bedoeld *katel*, braadpan.

Patoetan deni ti ratoe Maradja dēwi angin nja ratoe Pagēdongngan.

Ratoe Maradja dēwi angin seuweuna Prēboe wiratmaka.
ratoe Maradja -akti.

Patoetan ti ratoe Maradja dewa poetra raba doewa wēlas
noe njarita tiloe.

Mangka toeroen ratoe Komarra ti swarga ngajoega da-
jeuh di bodjong Tji-[man]dala wateun reudjeung Tji-gagak
djaloeh.

Mangka gërring sa[na]gara Galoeh.

Saoer sangratoe: „patih, nahaeun t[amba] gërring sana-
gara?“

„Kaoela moehoen, sangratoe, ka[oela] rek hatoe ka noe
tapa me(n)ta ta(m)ba gërring“. ¹⁾

Ha[toer] kai patih: „noehoen, kaoela dipiwarang koe
[sangra]toe me(n)ta ta(m)ba gërring sanagara“.

Saoer noe ta[pa]: „[ra]mpes“.

Mangka ngala tamba.

Toeloej di[hatoer]keun ka kai ²⁾ patih: „ijeu tamba
gër[ring, hatoe]-

Fol. 15.

keun ka sangratoe, kami dek noetoerkeun peu[n]deuri“. ³⁾

„Kaoela amit“.

Saoer noe tapa: „pileuleujan, kai patih“.

„Kaoela noehoen, sangratoe, ijeu tamba gërring sanagara
ti noe tapa“.

Toeloej ditampanan koe sangratoe.

Arina diboeke, beh reu(n)deu.

Toeloej didahar koe sangratoe; njat warras sanagara Ga-
loeh.

1) Zie de voorspelling Fol. 15.

2) Ei staat kahi.

3) Heden *pandeuri*. Zie voor *eu* in stede van *a*, mijn Badoeische Geestes-kinderen. Tijdschr. v. Ind. T., L.- en V.k., dl. LIV, passim.

Toeloej ka seba deui koe paramantri.

Lila-lila, toeloej datang kai adjar.

Sa[oe] sangratoe: „soekoer tēmēn, kai adjar, datang.
Reu(n)deu baān saha?“

Saoer kai adjar: „noehoen, bawa noe seba oerang noehoen,
seba teh noe djaba bae ma(ng)ka ditēda koe kaoela. [Toe]loej
dipēlakkeun koe kaoela: lawas-lawas ari tjoekoel, kahatoer
ka sa(m)pejan“.

„Kai (a)djar, ari kitoe, ngabak tikeun sesa“.

Mangka sangra[oe bē]ndoe.

Saoer sangratoe: „patih, paehhan kai [adjar]“.

[Mangka] ditjēkēl koe kai patih, dibaān ka ra(n)tja Tji-
(boengoe).

Saoer ka(i) adjar: „kai patih, hatoerkeun sa-

Fol. 16.

oer kami ka sangratoe, djadjaga ari boga deui seuweu lalaki
nja eta noe dipaehhan teh “.¹⁾

Toeloej ditēlassan.

Ngala(m)bang beureum gētihna di ra(n)tja Tji-boenggoer,
mana dingarankeun Ra(n)tja beureum.

Lawas-lawas sangratoe nga(n)dēg.

Datang ka boelan(n)a, lahir: arina dibireungeuh lalaki.

Mangka diasoepekeun kana ka(n)daga kanjtjana reudjeung
ē(n)dog sahoeloe, doehoeng sapoetjoek.

Toeloej dipalidkeun ka Tji-ta(n)doej.

Tjaritakeun deui Nini berangngantrang. Aki berangngan-
trang.

„Nini, hade tēmēn i(m)pijannaing²⁾ ngi(m)pi kagoe(n)toer-
ran mannik katjaāhhan mirah“.

„Aki, soegan sa(ā)pan oerang meunang kirim ai pianak-
anakkeun“.

Isoek-isoek los ditejang, nagēboer kandaga ka(nj)tjana
njorang kana sa(ā)pan.

1) Er staat tah.

2) Lees: impijan, aing.

Toeloej dibawa ka Ninina.

Ari diboeka, behna moerangkalih, ěn dog disileungleum-
keun kĕris.

Toeloej diteun deun moerangkalih.

Toeloej dilorok, dipaniuggoerkeun.

Lawas-lawas datang ka tĕgoeh tjangtjoet.

Mangka dibawa mojan koe na kai

Fol. 17.

ajah.

Bwat ¹⁾ tjioeng.

„Ajah, nahaeun eta?”

„Ngaran na tjioeng, anakking”.

Bot in doengna, bwat bapana, bwat anakna.

Poer hibĕr bapana.

„Ajah, ka mana eta arahna?”

„Piarahheunan ka daleum dajauh.”

Ah, ngaran aing Tjioeng manarah”.

E(n)do(g) toeloej disileungleumkeun.

Toeloej mĕgar, dingarankeun Singarat taradjang.

Mangka rame di daleum dajauh noe keur rak ²⁾ sawoeng-
ngan.

„Ajah, aing ma hĕ hajang ngadoekeun hajam aing”.

„Moelah, anakking, bisi eleh marrang”.

Mĕngkĕna moerangkalih hajam toeloej dikelek, doehoeng
toeloej disoengkĕlang.

Toeloej angkat, ditoetoerkeun koe na kai ajah.

Datang ka pagĕllaran, herran ningali oerang pagĕllaran.

Katingali koe patih Harijang bangnga kahatoer ka sang-
ratoe.

Toeloej disaoer ka djogan.

Saoer sangratoe: „ari eta, seuweu saha?”

„Kaoela noehoen, anak kaoela”.

1) Oudere vorm van *bot*.

2) Lees: rek.

„Dipoe(n)doet koe ngaing, Aki berangantrang, diprëdi-
kakeun sabawa kita”.

Toeloej poelang Aki berangantrang

Fol. 18.

bari nangugis, mēlang koe na kai seuweu.

Rek mireungeueuh ka sangratoe, mireungeueuh deui ka
patih Harija(ng) bangnga, toeloej mireungeueuh ka sarirana
di anndjeun.

Lila-lila eling tjari[ta], hatoer ka sangratoe: „kaoela
anak andika”.

Ngareungeuhheun bangkeureuhheun: „mirššp”, hatoer
sakitoe Lila-lila toeloej eling, sangratoe dipoe(n)doet soeng-
kēlangna doehoeng.

Arina dibireungeuh soe(ng)kēlangna doehoeng, beh poen
Naga loeme(ng)gang.

Saoer sangratoe: „ěnja hidap anak ai(ng)”.

Kahatoer ka njai iboena.

Toeloej dirawoe, dipangko-, ditjeungtjeurikan.

Saoer Tjioeng manarrah: „rama, iboe, kaoela nēda waris?”

Saoer sangratoe: „ěnggeus beakkeun koe na kai la(n)tjeuk,
koe patih Hariang bangnga.”

„Aja soteh kari paundaj domas koerang hidji, eta waris
aing ka hidap”.

Toeloej disoehoenkeun waris.

Sangratoe toeloej ditjalikkeun, didjadjarkeun deung na
kai la(n)tjeuk deung patih Harijang bangnga ditoeloejkeun-
na. djěngan patih Tjioeng manarah mare(u)tahkeun noesa
tiloe poeloeh tiloe.

Alamna ra-

Fol. 19.

toe Galoeh pitoengewoe tahoen.

1) Er staat hadap.

Mangka patih Tjioeng manarah karsa noeroenkeun pa(n)daj domas koerang hidji, rek njieun imah beusi.

Ari njieun imah beusi.

Kabireungeuh koe sangratoe, panoedjoeëun.

Toeloej dihatoerkeun njieun deui bale beusi.

Kabireungeuh. panoedjoeëun dihatoerkeun.

Arina njieun deui ko(n)djara wësi.

Arina dibireungeuh koe sangratoe, panoedjoeëun diha-toerkeun.

Saoerna patih Tjioeng manarah: „hanteu njaho tadi djërona. ramma”.

Toeloej dilëbëtan koe sangratoe.

„Hade”, saor sangratoe.

Djëprak dikangtjing koe patih Tjioeng manarah, didjing-djing ka paseban, dioendangkeun ka sadadajeuh.

Teu dibere tjai, teu dibere sangoe, dikëmitan ¹⁾ koe paraseuweu.

Lawas-lawas saoerna patih Tjioeng manarah: „sangratoe li(n)toeh-li(n)toeh kenéh”.

Horengnganan dibalangngan keupeul koe patih Harijang bangnga.

Mangka bë(n)doe patih Tjioeng

Fol. 20.

manarah mësät hateup sirap dibalang kang raka.

Toeloej bë(n)doe kang raka.

Mangka ko(n)djara wësi rek diirik.

Koe patih Tjioeng manarah dirëboet.

Koe ratoe Pagëdongngan toeloej disoesoepkeun ka goe-noeng Kelong.

Toeloej prërang, mangka disëdëkkeun ngetan ka(ng) raka.

Datang ka Balangbangngan, saor kang raka: „raji, oerang eureun”.

„Raka, rampes”.

1) *dikëmitan*.

Toeloej eureun teohheuu madja: toegna bwah ¹⁾ kalajar.

Ditja(n)dak koe na kai latjik ²⁾.

„Raji (ij)eu boeah naeun?“

„Ijeu bwah madja, raka“.

„Ngeunah didahar?“

Ngeunah, raka“.

Arina didahar, pait.

„Madjapait ijeu pingaranneun nagara“.

Disëdëkkeun deui ngoelon kang raji koe kang raka.

Datang ka Tadjag barat, saor kang raji: „raka, oerang eureun“.

„Raji, rampes“.

Eureun teohheun pakoe; toeg bwahna.

Ditja(n)dak koe na kai ais.

„Raka, bwah naeun ijeu?“

„Bwah pakoe djadjar“.

„Pakwan padjadjaran ijeu ngaran“.

Mangka prërang deui.

Datang ka Taraban, mangka toeroen Darma siksa.

„Nja prërang, anakking?“ Tji-pamali nëroes goenoeng

Fol. 21.

teka noe(n)djang ka sagara halerang godong angsana, na kang raka ditja(n)dak koe kai mas ³⁾ dipangpengkeun ngetan, kang raji ditja(n)dak koe kai mas dipidwahkeun ⁴⁾ ngoelon.

Toeloej dikoe(m)poelkeun ka nagara Galoeh koe Darma siksa.

Ko(n)djarra wësi diparanan koe ratoe Maradja sakti, di-tjipta toeloej lëboer djadi tjai, toeroenna ⁵⁾ ka dajehuh; mana aja Ka(n)dang wësi.

1) = *boeah*.

2) lees: *lantjeuk*.

3) Onder de s is nog een d geschreven, die als paten fungeert.

4) Er staat didipidwahkeun.

5) Er staat toeroerna.

Toeloej koe(m)poel deui ka nagara Galoeh pada marëk ka rammana nêda idin.

Mangka matoer kang raji: „ra[ji] ¹⁾ oelah djoemënëng ratoe ti heula”.

Saoer kang raka: „soeka aing djadi ratoe ti heula, da aing k(o)lotna anak poetoë, raji koe aing dikawoelakeun mo djoemënëng njakrawati lamoën teu ngoembarra heula”.

Patih Harija(ng) bangga karsa moeroed ngetan, maän koe-ringna satak sawe nitih lëmah Madjapait.

Poepoetra Prëboë Moela.

Prëboë Moela arina poepoetra Prëboë Tëroes bawa.

Tëroes bawa poepoetra

Fol. 22.

Tëroes bagawat.

Tëroes bagawat poepoetra Prëboë Tëroes goemoeling.

Prëboë Tëroes goemoeling poepoetra Prëboë radja goemoeling.

Prëboë radja goemoeling poepoetra Prëboë Mangngonëng.

Prëboë Mangngonëng poepoetra Prëboë Tëroes bangbang.

Tëroes bangbang poepoetra Ki gëdeng Mëssër.

Ki gëdeng Mëssër poepoetra Ki gëdeng Djati.

Ki gëdeng Djati poepoetra Ratoë prëwata.

Ratoë prëwata poepoetra Ki gëdeng Majanah.

Ki gëdeng Majanah poepoetra istri, dingarankeun Ratoë Sarikëm.

Arina krama ka wong ngagoeng kabatoel(l)ah, dingarankeun seh ²⁾ Koeres.

Kasëlangngan koe ratoe Padjangga ³⁾ manjakit wawatoe-neun nejangnga(n) boedak boele pita(m)baeun.

Nimoe Ki gëde Selang, poetri dianggo, manjakit warrasna.

Poetri toeloej bobot.

Arina babar Ki gëdeng Katjoeng.

1) Er ontbreekt een letter achter *ra*.

2) Er staat *reh*.

3) Lees: *Padjang*.

Ki gèdeng katjoeng arina poepoetra ki gèdeng Soeroewoed.
Ki gèdeng Soeroewoe-

Fol. 23.

d arina poepoetra Pangerran Sedang Karapaj ¹⁾, poepoetra Pangeran Sedang Kadjénar.

Pangeran Sedang Kadjénar poepoetra Pangeran Sedang Kamoening.

Pangeran Sedang Kamoening poepoetra Soetan. ²⁾

Soetan arina poepoetra Soesoenan. ³⁾

Soesoenan arina poepoetra Soesoenan Mangkoerat. ⁴⁾

Soesoenan Mangkoerat arina poepoetra Pangeran dipati ⁵⁾ katapa ⁶⁾ koe kang raji Soesoenan Poegër ⁷⁾, poepoetra Pangerran Mangkoe nagara. ⁸⁾

Pangerran Ma(ng)koe nagara poepoetra Pangerran dipati.

Tjaritakeun deui Tjioeng manarah; karsa dek moeroed ngoelon.

Ma(ng)ka maän koering pa(n)daj domas koerang hidji nitih lémah Padjadjaran.

Arina krama ka Ratoe E(n)dang ka(nj)tjana.

Arina poepoetra Darma rehe.

Darma rehe arina poepoetra Loetoeng kasaroeng.

Loetoeng kasaroeng arina poepoetra Prëboe Lingga hijang. ⁹⁾

Prëboe Lingga hijang ¹⁰⁾ poepoetra Prëboe Lingga wësi.

Prëboe Lingga wësi arina poepoetra Prëboe Li(ng)ga wastoe.

Prëboe Lingga wastoe poepoetra Sang Soesoek toe(ng)gal.

1) Lees: Karapjak 1601—1613.

2) Sultan Agoeng overleden in 1646.

3) Mangkoerat I (Tegal wangi) overleden in 1677.

4) Mangkoerat II 1680 — 1703.

5) Moet op Soenan Mas, Amangkoerat III, slaan.

6) Verbannen in 1708.

7) Komt in 1705 aan 't bewind en doet daarmede als Pakoe boewana I een nieuwe dynastie optreden.

8) Mangkoerat IV komt in 1719 als Pakoe boewana II aan de regeering.

9) Er staat hajang.

10) Idem.

Fol. 24.

Sang Soesoek toenggal arina poepoetra Prëboe Moe(n)ding kawati.

Prëboe Moe(n)ding kawati poepoetra Prëboe Anggalarang.

Prëboe Anggalarang poepoetra Prëboe Siliwangngi, djoe-mënëng njakrawati Padjadjarran.

Ziehier de letterlijke transcriptie van het geschriftje dat, dank zij de duidelijke letters, zich zonder inspanning lezen laat.

Uiterst jammer is zeker, dat de Soendaneezen dit schrift, hetwelk zich zoo bijzonder voor het weergeven van hun taal leende, hebben prijs gegeven voor het Javaansche en Arabische alfabet, en het zou zeker van belang zijn, na te sporen, wat deze revolutie heeft veroorzaakt, hetgeen vermoedelijk nog wel mogelijk zal zijn, aangezien dit waarschijnlijk niet eerder dan omstreeks het midden van de 18de eeuw is geschied.

Intusschen, dit te doen is op 't oogenblik niet aan de orde, daar de vertaling van het boekje thans de aandacht vraagt.

VERTALING. ¹⁾

Fol. 1.

Dit is het relaas van Waroega (de belichaming ²⁾ van Batara?)

1) Deze zal, zoover ik dit vermocht, woordelijk zijn.

Eigen invoegsels zijn daarom tusschen () geplaatst, terwijl de gedeelten welke ik niet versta, in [] werden gevat.

2) De tekst heeft *waroega*, welk woord, heden bijkans buiten gebruik, belichaming, lichaam, lijf beteekent. In zustertalen evenwel, o. a. in het Minahasisch en in het Balineesch duidt men daarmede onderscheidelijk aan lykurn en gebouwtje boven een graf. Dit geeft aanleiding tot de onderstelling, dat de huidige Soendasche beteekenis een overdrachtelijke is. Grond daarvoor levert het gelyksoortige gebruik van *raga*, mand, voor lichaam (ribbankas) en *koeroengan*, iets dat tot kooi dient, gelijk bijv. blijkt uit den heilwensch bij 't mezen van kinderen: *soep. hajoe, ka kacroengan*, d. i. ga binnen, levenskracht, tot wat u tot kooi trekt, d. i. het lichaam.

Goeroe, (of van den leermeester) hij is het die de wereldheerschappij voert.

Wie duister van gemoed is, blijft dit, want volstrekt uitgezonderd is de in onkunde verkeerende: de tot inzicht gekomenen jongeren, zien wat zij verlangen bevredigd, verkrijgend het van (Batara) Goeroe, (of van den leermeester).

De erfvorst in het heelal der vreugde is, het worde geweten, de Ratoe Galoeh, aangezien hij voortkwam uit de wereld der verborgenisse ¹⁾, inderdaad de profeet Adam is (hem) voorgegaan.

De Ratoe Galoeh werd gesteld tot een erfstuk ²⁾ der wereldsche wereld.

Toen daalde hij neder uit het vermaarde uitspansel ³⁾ nederdalend naar het uitspansel der heerlijkheid Allah's, (dan) daalde hij neder naar het paarden uitspansel, (dan) daalde hij neder naar het stalen uitspansel, (dan) daalde hij neder naar het diamanten uitspansel, (dan) daalde hij neder naar het gouden uitspansel, (dan) daalde hij neder naar het witte uitspansel, (dan) daalde hij neder naar het zwarte uitspansel (en dan) daalde hij neder naar het uitspansel van de wereld (der stervelingen).

Deze omringd zijnde, daalde hij vervolgens na verloop van tijd af naar den berg Djakalkap ⁴⁾.

1) De vertaling van *alam*, *gaib* en andere mystieke termen ben ik mijn collega Dr. D. A. Rinkes verschuldigd.

2) De tekst gebruikt *sasaka*, dat twee beteekenissen heeft nl. die van pilaar, zuil en erfstuk. In verband met den titel van Ratoe poesaka, vermoed ik dat de laatste hier bedoeld is. Ook het daarop volgende: *nja nabi Adam ti heula* is niet duidelijk, vergel. Fol. 2.

Bedoeld is vermoedelijk Adam tot stamvader van den Ratoe Galoeh te stempelen.

3) Onder uitspansel versta men verdieping. Opmerkelijk is zeker, dat boven Allah's hemel nog een hooger uitspansel wordt geplaatst. Waar dit op steunt, is mij onbekend.

4) Het gebergte dat volgens in bepaalde kringen geldende voorstellingen, de gansche aarde, als schijf gedacht, omsluit en het afstroomen der oceanen verhindert. Rinkes, Dr. D. A. De heiligen van Java IV. Tijdschr. v. Ind. T-, L- en Vk., dl. LIII, 1911, blz. 447, noot 1,

De gelijkenis is: de Ratoe Ga-

Fol. 2.

loeh werd gesteld tot erfstuk der wereld, de profeet Adam is (hem) voorafgegaan, in de nabijheid van den berg Mësir ¹⁾.

Adam gewon veertig kinderen, paarsgewijs tweelingen van beiderlei kunne, [die hij veroorloofde] ²⁾ de stamvader te worden van vorsten en vorstinnen; de oudste, de koning, werd profeet Isis geheeten; hij is de stamvader der menschen.

De profeet Isis gewon Kalijangin.

Kalijangin gewon Malit.

Malit gewon Mahoer.

Mahoer gewon Lamak.

Lamak gewon Nasar.

Nasar gewon Basar.

Basar gewon den profeet Noach ³⁾.

De profeet Noach gewon een dochter, prinses Bětari Salinglang ⁴⁾ (I).

Bětari Salinggang gewon Moeladasadi. (II).

Moeladasadi gewon vorst Babar bwana (III) en hij huwde met Bětari Logina.

Bětari Logina gewon vorst Gandoel gantoeng (IV).

1) Is hier wellicht de *tapel Adam* bedoeld? Eigenaardig is, dat waar de auteur Moslimsche legenden aanhaalt, hij steeds in de war is, of erger nog, zijn verhaal corrupt wordt. Zie Fol. 4, 5,.

2) Misschien is bedoeld *moen idjab*, tenzij *moenidjah* als eigennaam is op te vatten.

3) Dit lijstje heeft niet de minste waarde en klopt ook niet met de Anbya. Het beoogt alleen Noach tot stamvader van No. XII te maken.

4) Noach's afstammelingen heb ik genummerd, omdat enkelen hunner in het verder verloop van het verhaal een rol spelen.

Hier vangt reeds een duidelijk synkretisme tusschen Hindoeïsme en Islâm aan.

Wel, waarom werd hij vorst Gandoel gantoeng ¹⁾ geheeten? Dewijl

Fol. 3.

hij boete deed in de wolken. ²⁾

En hij huwde met Bětari Tjipta lenggang en gewon den vorst Měňg poetih (V).

Wel, waarom werd hij vorst Měňg poetih geheeten? Omdat hij boete deed in den wit uitbrekenden damp.

En hij huwde met Bětari Tjipta wisesa en hij gewon vorst Gandoel larang (VI).

Wel, waarom werd hij vorst Gandoel larang geheeten? Omdat hij boete deed in een ster.

En hij huwde met Bětari Měkoe bajoe.

Bětari Měkoe bajoe, wat deze betreft, zij baarde vorst Okang larang (VII).

Wel, waarom werd hij vorst Okang larang genoemd? Dewijl hij boete deed in de maan.

En hij huwde met Bětari Měkoe hoerip en hij gewon vorst Siar (VIII).

Wel, waarom werd hij vorst Siar geheeten? Aangezien hij in de diepte des waters boete deed.

En hij huwde met Bětari Mědang rasa en hij gewon vorst Komara (IX).

Vorst Komara huwde met Bětari Lěnggis

Fol. 4.

djati.

Bětari Lěnggis djati gewon vorst Poetjoek poetih (X).

Wel, waarom werd hij vorst Poetjoek poetih geheeten? Omdat hij in het binnenste van den witten hemel, die de voornaamste is, boete deed.

En hij huwde met Bětari Panggoeng kantjana en gewon Baginda přemana (XI).

1) Hangende papaja!

2) Wat met deze en de volgende nonsens in catechismusstijl ter verklaring van eigennamen wordt beoogd, ontgaat mij.

En hij huwde met Maharadja Leng djagat en hij had tot zoon Z. M. Radja poetra poetër djagat ¹⁾ (XII).

Hij stortte tranen ²⁾.

Hij liet zijn tranen nedervallen.

Er wordt verhaald dat Waroega Goeroe, deswegen Z. M. wereldheerscher geheeten is, (omdat) hij de tranen op zich gekregen hebbend, afdaalde naar den berg Rajanna en (daar) Z. M. Rajanna (werd) ³⁾.

(Hier heeft de tekst een nieuw aanhefsteeken en vangt dus iets anders aan).

En wij vertellen weer van den profeet Adam.

[Uitgenoodigd de *sarejat* te betrachten: (en) hij in verwarring zijnde, was zijn gang, gaande met een staf (tot?) ⁴⁾, de zon ⁵⁾ rechteus al wat beweegt werd hem gedoogd te gebruiken, zijn levensduur was vijfduizend jaren, de boomen

Fol. 5.

tot veertien honderd] ⁶⁾.

Hij werd vervangen door den profeet Noach wiens levensduur was achthonderd jaren [de boomen negenhonderd stammen? al wat dood was werd door hem verboden te gebruiken aan al zijn onderdanen].

1) Radja poetra poetër djagat beteekent R. p. die de gansche wereld is rondgegaan, m. a. w. zijn geheele rijk heeft bezocht. De naam is als vertaling van *njakrawati* op te vatten.

2) Dit slaat weer op Noach, die Noeh genoemd werd, omdat hij weende over den zondigen wandel zijner landgenooten. Zie Fol. 11.

3) Te weten de Ratoe Galoch, zie Fol. 11.

4) In de Anbya wordt verteld, dat toen Adam den hemel moest verlaten wegens het eten van de verboden vrucht, hij daaruit een wonderstaf medenam. Misschien slaat de passage daarop.

5) Het verband begrijp ik niet.

6) Om zich met de vruchten daarvan te voeden?

Hij werd vervangen door den profeet Isis wordend door hem bezeten het boek *tanpa karana* ¹⁾.

Wij vertellen weer van vorst Radja poetra poetër djagat (XII).

De profeet Noach liet hem zien het land Ceylon (en, met) acht kooplieden.

En Baginda prëmana (XI) met al zijn onderhoorigen gehoorzaamden (zijn voorschrift).

Vorst Radja poetra poetër djagat, (XII) die ontstemd was, volgde (zijn voorschrift) niet, hij verlangde met klem lijken te eten.

En dit werd aan zijn vader bericht ²⁾.

En door zijn vader werd getoornd (op hem); hem ook wenschte hij te doen sterven.

En hij werd ge-

Fol. 6.

grepen door Alam daoer ³⁾ (XIII).

En toen dit gezien werd door de jongere dame, door vorstin Dëwi asta, ⁴⁾ deed zij hem vergezellen door duizend menschen.

Vervolgens ging hij naar het verblijf der goden.

Na lang boete gepleegd te hebben in de luisterrijkheid, (hemel) daalde hij neder om zich te vestigen in het land Mëdang kamoelan, die de hoofdstad bezat, was vorst Rawanna genaamd.

En deze werd beoorloofd door Alam daoer en zuidwaarts weggedrongen naar het eiland Panamoer.

En zij wierpen elkander met duizend rotsklompen, nedervallend op de hoofdplaats deswegen Goenoeng sewoe geheeten.

1) Wat hier precies bedoeld wordt, weet ik niet, Sis was Adam's opvolger en profeet. Hij ontving van Allah vijfzig kitab's om zijn tijdgenooten in den godsdienst te onderwijzen. Ablus de Anbya.

2) Aan Noach dus.

3) Wie deze is, blijkt niet.

4) De zuster van Alam daoer?

En zij wierpen elkaar met *siwalans* (*lontar*-vruchten) ¹⁾ nederkomend op de hoofdstad deswegen Bagëlen geheeten ²⁾.

Wij vertellen weer van het kind van den koning van Egypte, van de schoone prinses Raminihaloel, die uitging in de maandperiode van een Dinsdag samenvallend met volle maan ³⁾.

Zij steeg op naar den schouw-

Fol. 7.

koepel en raadpleegde den kalender.

Zij wilde westwaarts zien, 't was afgesloten; zij wilde schouwen naar 't noorden, 't was versperd; zij wilde spieden zij naar het oosten, 't was dicht; zij wilde naar den kant van het zuiden zien en ontwaarde een man.

„'t Is goed, daar is hij,” (zeide zij).

Daarop meldde zij aan haren vader: „vader ik bericht, dat ik trouwen wil met vorst Radja poetra poetër djagat”. (XII)

De vader (de koning van Egypte) antwoordde: „het doet mij oprecht genoegen, mijn kind, dat gij hem huwen wilt: neem den jongeren broeder, den boeteling, mede.

Vervolgens werd deze gebracht door Darma siksa ⁴⁾.

Dan vertrok zij met den eerwaarden jongeren broeder en noemde hem Amad moesapir.

Daarop begaven zij zich naar Mëdang kamoelan; rijst was de spijs.

Dies is er rijst op 't eiland Java.

Daarop huwden de oudere broeders met de oudere zusters, de jongere broeders met de jongere zusters.

1) *Borarsus flabelliformis* L.

2) Zie voor een andere afleiding van den naam Bagelen, Holle K. F. Wat beteekent de naam Bagelen? Tijdschr. v. Ind. T.-, L.- en V.k., 1867, blz. 377.

3) Dit tijdstip werd als bijzonder gunstig om zich te verplaatsen beschouwd. Op Bali is het dit nog altijd, inzonderheid om te verhuizen.

4) De deus ex machina, doch zonder stamboom, zie Fol. 8, 9, 11.

Vervolgens was Mědang kamoelan vol, gevuld door twee duizend lieden.

En hij wenschte te ver-

Fol. 8.

leggen de hoofdstad naar Goenoeng Kidoel.

En er werden door Darma siksa dienaren vermaakt, van die uit Egypte één dienaar aan den landsvorst, van die van Ceylon één dienaar aan den landsvorst.

[De koning sprak: „de mannen worden deze ook niet in het bezit van een vermaking gesteld; de vermaking (zeide Darma Siksa?) is de oppermacht, zoo zijn zij heerschend over de vrouwen].

En vervolgens werd het rijk gesplitst tusschen den ouderen broeder en den jongeren broeder.

En wij vertellen weer van profeet Noach.

De profeet Adam zeide: „profeet Noach, gij hebt nog geen rijst gegeten; er is veel [krakeel], men dringt tot paederastie, men verlangt lijken te eten”.

Hij antwoordde: „profeet Adam, mogen zij getroffen worden door den toorn van Allah.

En profeet Adam vervaardigde een ark ¹⁾.

En toen deze gereed was, bracht profeet Adam den profeet Noach op de ark.

Op de ark gebracht zijnde, brak een wind als een oorkaan los en een [vloedgolf?] uit de zee en overstroomde het aardrijk.

De bewoners

Fol. 9.

van het eiland Java zijn druk bezig 'n berg op te werpen.

Vorst Piëwata sari djagat ²⁾ sprak: „zij (de aarde) zal overstroomd worden”.

1) Deze plaats verschaft afdoende inlichting omtrent de reeds eenige malen waargenomen verwarring in de aangehaalde Joodsch-Moslimsche overleveringen; de schrijver heeft ze slecht gekend. Zie de *tembang*, vers 22 blz. 303.

2) = de Ratoe Galoeh, zie de *tembang*, vers 24, blz. 303.

En hij formeerde door zijn geest een ten uitspausel strevend berg en noemde dezen Hemelberg ¹⁾.

En het volk van het eiland Java werd door vorst Prëwata sari djagat dien berg opwaarts geleid.

En het volk van het eiland Java werd dien berg opgeleid naar diens spitsheiligdom Lingga pajoe.

En na zeer langen tijd werd het weder droog ²⁾.

En hetgeen het eerst droog werd, was een reeks van landtongen vaster samengesnoerd dan *lopang*-bloemen, dies werd deze Bodjong *lopang* ³⁾ geheeten.

Daarop werd tot zich vestigen nedergedaald door Darma Siksa.

Zijn nederdaling was waar [Im]ba nagara ligt, en door hem werd benoemd een Ki dipati panaekan ⁴⁾, toen verdween (weer) de vorst in 't gebergte.

En hij besteeg een gouden *palo* (?) ⁵⁾ en al rondrijvend werd deze door hem vastgebonden met rotan aan een *ro-kro* (?) ⁶⁾, hij legde hem vast aan 'n berg en noemde dezen Noesa kambangan.

En

Fol. 10.

op hem daalde een goddelijke openbaring.

Het Opperwezen sprak: „fluks, doe boete in den rand der dagschijf, daar zult gij koning worden“.

Dezen last ontvangen hebbend, vertrok hij vervolgens weer.

Het Opperwezen sprak: „let wel op te gaan naar de loka goemilang, ter boetedoening, deswegen is er een sawar-ga loka.

En hij ging door de aarde naar omlaag naar de *saragi* (?).

1) Vers 24, blz. 303.

2) Vers 29, blz. 304.

3) Vers 33, blz. 304.

4) Begraven te Bodjong Galoeh.

5) Wellicht *kalo* = kom.

6) Vermoedelyk *rokrak*, een bamboe pin.

Hij kwam uit de wereld ¹⁾ te voorschijn, zoo is er een Bwana larang.

Vervolgens deed hij daar boete.

Een (nieuwen) last ontvangen hebbend, vertrok hij weer naar omhoog.

Uitkomend uit het gebergte, te voorschijn tredend uit de ruigte, nam hij van de kale vlakte zijn weg, deswegen wordt het het Galoenggoeng gebergte geheeten.

En wijl hij zich de oogen met de hand beschutte, zoo is er een (plaatsje) Pameungpeuk genaamd.

Daarop deed hij boete op den berg Boeligir poetih en, hij kwam (daar) te voorschijn op de wereld, zoo is er een Bwana lamba.

Afdalend naar den berg Dapang, ging een schitterende luister van hem uit, zichtbaar in het heelal der vreugde, en het gansche heelal boog zich voor hem ten gronde, met al de dooden des aardrijks, en al de gestorvenen des hemels.

En

Fol. 11.

Darma siksa zag het.

Vervolgens werd naar hen toegegaan door Darma siksa (en) er ontstonden twintig letterteekens.

Daarop gaf hij deze aan den heer der hoofdstad.

En deze weder deelde ze al zijn kinderen mede.

En het werd aangezegd op den overval aan profeet Noach.

Profeet Noach zeide: „het aardrijk liep onder, het aardrijk is ganschelijk uitgestorven, de wereld van het eiland Java is ongerept“.

Profeet Noach onthoed sech Madjoesi.

Profeet Noach zeide: „de gesteldheid is dus, sech, de streek waarop mijn tranen nedervielen, is waar de Ratoe Galoeh is“.

En sech Madjoesi vestigde zich in de Masigit watoe.

En de vorst benoemde vier patih's, die alles ordenden.

Hij wees Alam Daoer het bestuur over het volk toe; De-

1) *Bawana*, gelijk de tekst heeft, schijnt identiek te zijn met *bwana*, *boeana*.

wa Goeroe (sic) werd aangesteld om orde in de hoofdstad te houden, Darma siksa om orde in de vorstelijke woning te houden, Empoe Gandjali ¹⁾ (hiaat).

En al de bewoners van het eiland Java bogen zich ter aarde voor bergen, steeds deze tot plaatsen van godsdienstige vereering maak-

Fol. 12.

end.

En toen door den engel (Djabrail?) gezien werd, dat de schepselen allen verdorven waren en zich steeds bogen voor hout en gesteenten, zoo beschoot hij deze met rotsklompen.

Daarop verbrijzelden zij, de steenen spatten uiteen en vielen neder; dies zijn er *kaboejoetan's* ²⁾.

En zij bogen zich neder voor den kabatoellah. (Alsof deze geen steen is).

Wij vertellen weer dat er iemand ³⁾ op den berg Padang is, dat is hij de oppermachtige, (t. w. de Ratoe Galoeh), gezegd Adjar soeka rēsi.

En (de patih) zeide tot den koning (t. w. den vervanger van den Ratoe Galoeh), dat gene oppermachtig was.

De koning sprak: „wel neen, ik zal doen gaan tot dien boeteling.”

En zijn gemalin bond hij voor tot bedrog (als was zij zwanger) een kom ⁴⁾.

De koning beval: „patih, ga aan dien boeteling zeggen, dat de koningin een opgezetten buik heeft (en vraag hem) waarmede dit bedrog wordt gepleegd ⁵⁾.

Daarop meldde de patih zich bij den boeteling ⁶⁾.

1) De moderne lezing noemt hem Empoe Andjali en oppersmid, zie vers 64 blz. 307. Vermoedelijk is de naam ontstaan uit *angdjali* = *sembah*.

2) Vers 49, blz. 305.

3) Vers 60, blz. 306.

4) Vers 82, blz. 312.

5) Vers 84, blz. 313.

6) De thans volgende passage komt in de *témbang* niet voor.

De eerenfeste patih zeide tot den boeteling: met uw verlof, ik word door den koning gezonden (om u te vragen) door welken list de koningin een opgezette buik heeft?"

De boeteling antwoordde: „'t is ook dewijl de koningin zwanger is”.

De patih vertrok daarop om dit den koning kond te doen.

„Wat antwoordde de boeteling, patih”.

„Met uw verlof, vorst, de boeteling zegt dat de koningin zwanger is”.

„De boeteling liegt”, zeide de koning, „zijn macht is voorgewend” ¹⁾.

Als hij daarop onderzoek deed, was de kom

Fol. 13.

er niet (en bleek) de koningin zwanger.

Tot de maand (der verlossing) gekomen, beviel zij.

(De zoon) werd Hariang bangga genoemd ²⁾.

Lang daarna liet de koning door het gansche land bekend maken dat de koningin (opnieuw) een kind stond te krijgen.

De koning zeide: „patih, ga weder aan den boeteling berichten dat de koningin andermaal een kind verwacht”.

„'t Zij zoo”, antwoordde de patih.

Toen hij bij den boeteling gekomen was, sprak de patih hem vervolgens toe, zeggend „met uw verlof, ik word door den koning gezonden” ³⁾.

De boeteling antwoordde: „waartoe wordt gij gezonden, eerwaarde patih?”

„Wijl de koningin zwanger is om te vragen of zij een dochter dan wel een zoon tot kind zal krijgen”.

De boeteling zeide: „meer nog zal de koning aan den boeteling laten vragen” ⁴⁾.

1) Vers 64 vv, blz. 307.

2) Vers 58, blz. 305.

3) Blz. 371 reg. 5 van boven staat *dipawarang* instede van *dipiwarang*.

4) Zie Fol. 14 aan het slot.

„En, patih, bericht aan den koning, dat de boeteling zegt, 't zal een dochter wezen'’.

De koning antwoordde: „dat liegt de boeteling, ditmaal ook is het garen“ ¹⁾).

Toen hij onderzoek deed, was 't garen er niet.

Vervolgens werd de koningin zwanger.

En lang daarna kwam zij tot de maand (der verlossing) en beviel de koningin vervolgens.

Als zij (het kind) bekeken was de spruit der koningin een meisje.

Wij vertellen weer van het aantal vorstelijke telgen.

Vorstin Maradja lenggang's zoon was vorst Job, die zetelde op Noesa kambangan.

Wat betreft

Fol. 14.

de telg, te weten Harijang bangga, de afstammeling van den Adjar als reïncarnatie, die te Soemade kidoel zich vermeidt, (de Adjar), hij ²⁾ keerde terug naar Madja pait.

Het oir uit vorstin Prëwata geboren dat waren de zonen Prëboe goenoeng en Sangradja pandji.

En nakomelingen weer kreeg hij uit Maradja dëwi angin, die was de vorstin Pagédongan ³⁾).

Maradja dëwi angin had tot zonen Prëboe Wiratmaka en vorst Maradja sakti.

De kinderen uit vorstin Maradja dewa geboren, waren twaalf zonen ⁴⁾; van drie hunner vertelt men.

1) Zie noot 3, blz. 371.

2) Is mijn opvatting van deze plaats juist, dan zou Soemade kidoel de naam van de *patapaän* zijn.

3) Schijnt hier titel te zijn en hoofdvrouw te bedoelen, wier verblijf de *gedong*, het steenen huis, paleis, was.

Zie Fol. 20. Dit verklaart dan tevens waarom haar zoon *én* steeds als scheidsrechter tusschen Hariang bangga en Tjioeng Wanara optreedt, Fol. 20, 21, *én* in Galoeh verbleef om de dynastie voort te zetten.

4) De tekst heeft *raba*, wel 't mannelyk van *rabi*.

En uit den hemel daalde af vorst Komara om een stad te stichten op de landtongen Ti-mandala wateun en Tji-gagak djaloe.

En krank was 't geheele land van Galoeh ¹⁾).

De koning zeide: „patih, wat is het geneesmiddel tegen de ziekte in het rijk?“ ²⁾

„Ik vraag u oorlof, koning, ik wil tot den boeteling gaan om het middel tegen de ziekte te vragen“.

(Bij den boeteling gekomen) zeide de eerwaarde patih: „met uw verlof, ik word door den koning gezonden om het middel tegen de epidemie des lands te vragen“.

„'t Is goed,“ zeide de boeteling.

En hij haalde de medicijn.

Vervolgens gaf hij deze aan den eerwaarden patih zeggend; „hier is het middel tegen de kwaal, zeg aan

Fol. 15.

den koning, dat wij later komen“ ³⁾).

„Ik vraag heen te mogen gaan“.

„Het ga u goed, eerwaarde patih,“ zeide de boeteling.

„Met uw welmeen, majesteit, hier is het middel van den boeteling om de landsepidemie te genezen“.

Daarop werd het door den koning aanvaard.

Toen hij het opende, bleek het *reundeu* ⁴⁾).

Vervolgens werd deze opgegeten door den koning; meteen was het land van Galoeh gezond.

Daarna maakten de ministers weer hun opwachting bij den koning.

Na verloop van tijd kwam de eerwaarde Adjar.

1) Vers 64, blz. 307.

2) Vers 66, blz. 308.

3) Zie de *pantoen*, blz. 95 — 96.

4) In dit *reundeu* zie ik een toespeling op *reundeu*, *ngareundeu*, *keun*, veel nakomelingen verwekken. Zonder tussechenkomst van deze *reundeu*, zou toch het land uitgestorven zijn. Zie te voren vers 79 blz. 331.

Tijdschr. v. Ind. T., L- en Vk., deel LV, afl. 4, 5 en 6.

„Ik ben oprecht verheugd, eerwaarde Adjar, dat gij komt, wie bracht u die *reundeu*?” zeide de koning.

De Adjar antwoordde: „met uw verlof, deze bracht wij als huldegave ¹⁾ een dankbare, van dit geschenk werd slechts een gedeelte door mij opgegeten. Vervolgens werd (het overschot) door mij geplant: toen (de *reundeu*) zich na verloop van tijd vermeerderd had, liet ik ze u aanbieden”.

„Eerwaarde Adjar, dan hebt ge me slechts 'n kliek (van uw eten) vereerd”.

En de vorst toornde ²⁾.

De vorst zeide: „patih, dood den eerwaarden Adjar” ³⁾.

En hij werd door den eerwaarden patih gegrepen en gevoerd naar het moeras Tji-boengoer.

De eerwaarde Adjar sprak: „eerwaarde patih, ik draag u op

Fol. 16.

te zeggen aan den koning, goed op te passen, krijgt hij weer een zoon, dan wordt hij door dezen gedood”.

Vervolgens werd hij onthoofd.

Rood vloeiende zijn bloed over het moeras Tji-boengoer, deswegen werd dit Rantja beureum (het roode moeras) genoemd ⁴⁾.

Na verloop van tijd was de koningin zwanger.

Toen haar maand gekomen was, beviel zij en 't bleek een knaap te zijn ⁵⁾.

1) Vers 83, blz. 312.

2) 't Is volmaakt onbegrijpelijk, tenzij ook hier een verkapte voor-spelling in steekt, waarom de koning zich boos maakt, immers de *reundeu* bleek het verlangde geneesmiddel te zijn. Ook dat hij den Adjar deswegen tot den dood verwijst, tenzij iets anders bedoeld wordt dan een verklaring van het ontstaan van den naam Rantja beureum te geven, vraagt nadere opheldering. De *pantoen* heeft deze passage niet.

3) Vers 92, blz. 315.

4) Vers 94, 95, blz. 315.

5) Vers 96, blz. 316.

En hij werd in een gouden mandje gedaan met één ei en één kris.

Vervolgens werd hij tot wegdrijven naar de Tji-tandoej gebracht ¹⁾.

Wij vertellen weer van Nini berangngantrang en Aki berangngantrang ²⁾.

„Nini, allergunstigst was mijn droomgezicht, ik droomde dat topazen mij overstroonden en robijnen mij overvloedigen”.

„Aki, wellicht dat wij door onze vischwering, die ons tot kind zal wezen, toegezonden krijgen”.

's Morgen vroeg ging hij kijken en zag hij het gouden mandje in de vischwering flikkeren.

Vervolgens bracht hij het aan Nini.

Toen zij het openden, vonden zij er een kind in en een ei, dat bebroed werd door een kris.

Daarop zetten zij het kindje neder.

Dan verzorgden zij het en zij (Nini) werd door hem *getinggoerd* ³⁾.

Na verloop van tijd kwam hij (de knaap) tot (den leeftijd van) het aankrijgen van den schaamgordel ⁴⁾.

En hij werd in de vrije natuur gebracht, door die zijn

Fol. 17.

vader was.

Daar was een *tjioeng* (beo) ⁵⁾.

„Vader, wat is dat?”

„De naam is *tjioeng*, mijn jongen”.

Daar was de moeder, daar was de vader, daar was het jong.

Weg vloog de vader.

„Vader, waarheen is zijn doel?”

1) Vers 98, blz. 317.

2) Vers 99, blz. 317.

3) Dat wil zeggen: Nini's borsten werden door Aki beklopt, op de wijze van den tapsteel eens aren-palms, om haar zogvloed op te wekken. In de kampoeng is deze manipulatie nog altijd voor hetzelfde doel in gebruik.

4) Hij was manbaar geworden.

5) Vers 105—106 blz. 319—320.

„Zijn doel zal wel zijn naar den heer der hoofdstad”.

„Wel, mijn naam is Tjioeng manarah” ¹⁾.

Het ei deed hij vervolgens uitbroeden.

Vervolgens kwam het uit; het (haantje) werd door hem Singarat taradjang geheeten.

En het was druk bij den landsheer door hen die haan en wilden laten vechten.

„Vader, ik verlang mijn haan te laten kampen”.

„Doe dat niet, mijn jongen, hij zou den strijd kunnen verliezen”.

Even later nam de knaap den haan vervolgens onder den arm en gordde hij zich den kris aan.

Dan vertrok hij en werd gevolgd door zijn eerwaarde vader.

Op de kampplaats gekomen, waren de lieden der kampplaats verwonderd hem te zien.

Opgemerkt door patih Harijang bangga, meldde deze (zijn komst) aan den koning.

Daarop ontbood hij hem naar binnen (van de vorstelijke woning).

De koning sprak: „die daar, wiens zoon is hij?”

(De vader antwoordde): „ik vraag verlof, mijn zoon”.

„Hij wordt door mij als kind aangenomen, Aki berangantrang gij wordt tot vrije in ons rijksg gebied”.

Daarop keerde Aki berangantrang huiswaarts

Fol. 18.

en hij weende uit bezorgdheid over zijn zoon.

Opziende keek deze naar den koning, dan keek hij weer naar den patih Harijang bangga, vervolgens beschouwde hij zijn eigen wezen ²⁾.

Eindelijk bezonnen, zeide hij, sprekend tot den koning: „ik ben uw zoon”.

1) Vers 107, blz. 320.

2) Vers 116, blz. 321. Hiervan blijkt afdoende, dat het oude model, toen de moderne babad ontstond, niet meer begrepen werd, van daar het inlassen van den spiegel, vers 116, blz. 321, in de jongere lezing.

Hem aanzierend en vol verbazing aanstarend, sprak (de koning) „dat verheugt mij”.

Na geruimen tijd herinnerde de koning zich (wat vroeger gebeurde) en vroeg om zijn kriskoppel.

Toen hij den kriskoppel (zijns zoons) aanschouwde, bleek deze zijn Naga loemenggang.

De koning sprak: „inderdaad, gij zijt mijn zoon”.

Het werd zijner moeder gemeld.

Daarop omhelsde zij hem, nam hem op den schoot en schreide wegens hem.

Tjioeng manarah zeide: „ouders ik verzoek om een erfdeel?”

„Dit is reeds vergeven aan uw onderen broeder, den patih Harijang bangga,” antwoordde de koning.

„Alleen nog over zijn de smeden achthonderd min een, dezen geef ik u als vermaking ¹⁾.

Daarop aanvaardde hij zijn erfdeel.

De koning deed hem daarop nederzitten op één rij met zijn onderen broeder en patih Harijang bangga continueerde hij als patih, Tjioeng manarah wees hij drie en dertig eilanden toe.

De periode van den Ratoe

Fol. 19.

Galoeh was zeventuizend jaren.

En patih Tjioeng manarah wenschte aan 't werk te zetten de achthonderd smeden min een: hij verlangde een ijzeren huis te maken.

En hij vervaardigde een ijzeren huis.

Toen het door den vorst bezien werd, vond hij het goed.

Daarop droeg deze hem op nog een ijzeren optrekje (daarbij behoorend) te maken.

Het aanschouwd hebbend, betuigde hij hem zijn tevredenheid.

En hij maakte wederom een ijzeren kerker ²⁾.

1) Vers 119, blz. 322 Vermoedeling steekt achter deze omschrijving een *pralambang*, gelijk in *reundeu*, Fol. 15 te voren; een verklaring vond ik nog niet.

2) Vers 121, blz. 323.

En toen deze door den vorst bekeken werd, betuigde hij hem zijn bijval.

Patih Tjioeng manarah zeide: „vader nam daareven nog geen kennis van het inwendige”.

Daarop werd door den koning binnengetreden.

„’t Is goed,” zeide de koning ¹⁾.

Met een smak (werd de kerker) door patih Tjioeng manarah dicht gegrendeld. hij droeg hem aan de hand naar de ontvangzaal en gaf hiervan kennis aan gansch de hoofdstad.

Hij gaf den koning geen water, hij gaf hem geen bereide rijst; hij liet hem bewaken door alle prinsen.

Na verloop van tijd zeide patih Tjioeng manarah: „de koning is nog maar steeds dik”.

Doch zie, hem werden door patih Harijang bangga vuistslagen gegeven ²⁾.

En boos zijnde,

Fol. 20.

rukte patih Tjioeng manarah ’n houten dakpan af en slingerde dezen naar zijn ouderen broeder.

En deze wilde de ijzeren kerker open trappen.

De ijzeren kooi werd hem door patih Tjioeng manarah ontruikt.

Door de vorstin Pagëdongan ³⁾ werd deze vervolgens in den berg Kelong gedaan.

Dan streeden zij ⁴⁾ (Harijang bangga en Tjioeng manarah), en de oudere broeder werd naar ’t oosten gedrongen.

In Balangbangan gekomen, zeide de oudere broeder: jongere broeder, wij houden op”.

„Oudere broeder, ’t is goed”.

Daarop staakten zij (den strijd) onder een *madja* ⁵⁾-boom: ’n *kalajar* ⁶⁾ viel af.

1) Vers 124, blz. 323.

2) Vers 126, blz. 324.

3) Zie Fol. 14.

4) Vers 182, blz. 326.

5) Aegle Marmelos Corr.

6) Zoo heet de *madja*-vrucht.

Zij werd opgeraapt door den ouderen broeder.

„Jongere broeder, welke vrucht is dit?”

„Deze is een *madja*-vrucht, oudere broeder”.

„Lekker om gegeten te worden?”

„Lekker, oudere broeder”.

Toen hij deze op at, (bevond hij haar) bitter.

„Madjapait zal de naam des lands wezen”.

De jongere broeder werd thans weder zuidwaards gedrongen door den oudere. Te Tadjag barat gekomen, zeide de jongere broeder: „oudere broeder wij houden op”.

„Jongere broeder, 't is goed”.

„Zij stopten onder een *pakoe*-boom: 'n vrucht viel af.

„Zij werd door den jongeren broeder opgenomen.

„Oudere broeder, welke is deze vrucht?”

„Een *pakoe djadjar*-vrucht”.

„Pakwan padjadjaran is hier de naam”.

En zij vochten opnieuw.

Te Taraban gekomen, daalde Darma siksa neder.

„Aan 't vechten mijn kinderen?” (broeders). [De Tji-pamali doorborend den berg (het gebergte) ¹⁾.

Fol. 21.

teka, ²⁾ stroomend naar de zee glazend als angsanabladeren]. de oudere broeder werd vastgegrepen door den nog ouderen broeder en oostwaarts weggeslingerd; de jongere broeder werd door hem aangevat en westwaarts (geduwd?).

Vervolgens werden zij in het land Galoeh verzameld door Darma siksa.

Tot de ijzeren kooi werd gegaan, door vorst Maradja sakti, die haar door gedachtenconcentratie vervolgens verbrijzelde, zij werd tot water dat nederviel op 'n hoofdstad; zoo is er een **Kandang wēsi**.

1) Vers 186, blz. 328, waaruit wel de bedoeling dezer passage blijkt, doch niet de goede lezing.

2) *teka* misschien te lezen *teja*?

Daarop kwamen zij weer samen in 't land van Galoeh, allen naderend tot hun vader om diens beschikking te vragen ¹⁾.

En de jongere broeder zeide: „ik (word) niet 't eerst tot vorst”.

Daarop sprak de oudere broeder: „blijde ben ik, het eerst vorst te worden, daar ik de oudste ben der nakomelingschap, wordt mijn broeder door mij bijgestaan, hij wordt geen wereldheerscher zonder eerst vreemde landen bezocht te hebben”.

Patih Harijang bangga verlangend oortwaarts te vertrekken, nam [acht tweetallen] ondergeschikten mede tot zich vestigen in het land van Madjapait.

Hij gewon Prëboe Moela.

Prëboe Moela gewon Tëroes bawa.

Tëroes bawa gewon

Fol. 22.

Tëroes bagawat.

Tëroes bagawat gewon Prëboe Tëroes goemoeling.

Prëboe Tëroes goemilang gewon Prëbo eradja goemoeing.

Prëboe radja goemiling gewon Prëboe Manggonëng.

Prëboe Manggonëng gewon Prëboe Tëroes bangbang.

Tëroes bangbang gewon Ki gëdeng Mësër. ²⁾

Ki gëdeng Mësër gewon Ki gëdeng Djati.

Ki gëdeng Djati gewon Ratoe prëwata. ³⁾

Ratoe prëwata gewon Ki gëdeng Majanah. ⁴⁾

Ki gëdeng Majanah gewon een dochter die genaamd werd Ratoe Sarikëm.

En zij huwde met een voornamen des kabatoellah's (Moslim), genaamd sech Koeres. ⁵⁾

1) Vers 188, blz. 328.

2) Vers 192, blz. 329, Gëdeng — gede.

3) Parawata elders, zooook.

4) Pamanah. Zie voor dezen naam zoomeede voor de voorgaande en volgende Mataramsche vorstennamen. Brandes, Br. J. L. A. Register op de Babad Tanah Djawi, Verh. Bat. Gen. v. K en W, dl. 51, passim.

5) Misschien قريشي, de Koerassiet.

'N (tijdelijken) vervanger werd genomen door Ratoe Padjang lijdend aan graveel(?), en men zocht een albino-knaap tot haar genezing.

Ki gëde Selaug vindend, gebruikte de prinses hem (tot gemaal) en zij genas van haar kwaal.

Daarop werd de prinses zwanger en zij baarde Ki gëde Katjoeng ¹⁾.

Ki gëde Katjoeng gewon Ki gëde Soeroewoed ²⁾.

Ki gëde Soeroewoe-

Fol. 23.

d gewon Pangeran seda Karapaj.

(Pangeran Seda Karapaj) gewon Pangeran Seda Kadjënar.

Pangeran Seda Kadjënar gewon Pangeran Seda Kamoening ³⁾.

Pangeran Seda Kamoening gewon Soetan.

Soetan gewon (den) Soesoenan.

(De) Soesoenan gewon soesoenan Mangkoerat.

Soesoenan Mangkoerat gewon Pangeran dipati, in boetedoening gezonden (?) door zijn jongeren broeder Soesoenan Poegër, gewinnend Pangeran Mangkoenagara.

Pangeran Mangkoenagara gewon Pangeran dipati.

Wij vertellen weer van Tjioeng manarah: hij wilde zich naar het westen begeven.

En hij nam als onderhoorigen de achthonderd min een smeden mede om zich in het land van Padjadjaran neer te zetten.

En hij huwde met Ratoe Endang kantjana.

En hij gewon Darma rehe.

1) Vers 193, blz. 329.

2) Ibidem. Meer algemeen Soeroeboet (\pm A. D. 1510) geheeten.

3) Hoe weinig vertrouwen Inlandsche kronieken bezitten, blijkt ook wel hier, aangezien de zoon dezelfde persoon als de vader is, terwijl bovendien Karapaj (\pm A. D. 1601) (Krapjak) de vader van Kadjënar (\pm A. D. 1569) is. Zie Rinkes, Dr. D. c., de Heiligen van Java III, Tijdschr. v. Ind. T., L- en Vrk., dl. LIII, blz. 35,

Darma rehe gewon Loetoeng kasaroeng ¹⁾.
 Loetoeng kasaroeng gewon Prëboe Lingga hijang.
 Prëboe Lingga hijang gewon Prëboe Lingga wësi.
 Prëboe Lingga wësi gewon Prëboe Lingga wastoe.
 Prëboe Lingga wastoe gewon Sang

Fol. 24.

Soesoek toenggal.

Sang Soesoek toenggal gewon Prëboe Moending kawati.
 Prëboe Moending kawati gewon Prëboe Anggalarang.

Prëboe Anggalarang gewon Prëboe Siliwangi, Z. M. den wereldheerscher van Padjadjaran.

Zoo de inhoud van de Waroega goeroe, voor zoover ik dezen begrijp, een mixtum compositum van godsdienstige en als historisch beschouwde overleveringen, die moeten goed praten, dat een voorislâmische heilige een niettemin islâmische is, een moeilijkheid, die na den godsdienstovergang alle inlandsche geschiedschrijvers te overwinnen kregen en ook overwonnen door Adam als eerste schepsel, dus als stamvader niet alleen van het menschedom, maar ook van het geheele Hindoe-pantheon, wier leden gewoon menschelijk gedacht worden, aan te nemen.

Dit dogma heeft tot een den nuchterder denkenden onderzoeker tot verbijstering voerende confusie geleid, waarin maar al te dikwijls geen orde te scheppen is, omdat den schrijvers deze koud heeft gelaten. „Nu vertellen wij weder van dezen of genen,” is de stereotiepe overgang tusschen niets met elkaar gemeen hebbenden voorstellingen van zaken en personen, en de inlander, die nooit naar logisch verband tusschen den loop der gebeurtenissen in zijn babad's vroeg, was daarmede volkomen tevreden gesteld.

Vandaar dat een babaduitgave zonder commentaar, als geschiedbron een onding is.

Derhalve vraagt deze ook de Waroega goeroe, doch hoe

1) Zie voor dezen en de volgende personen, het jaartal op den Batoe toelis, passim.

zoo iets samen te stellen bij gebreke van een kontekst en alle aanwijzingen omtrent het ontstaan van het geschrift?

Wat ik gemeend heb tot toelichting der behandelde materie te kunne bijbrengen, vond reeds plaats in de voetnoten; omtrent verdere te stellen vragen, acht ik het beter alle bespiegeling op te schorten, totdat dienaangaande meer zekerheid zal verkregen zijn.

Inzonderheid doe ik daartoe een beroep op de kenners der Hindoesche en Moslimsche overleveringen om licht te ontsteken aangaande de in de Waroega Goeroe verwerkte legenden, voor zoover de laatsten niet aan den Anbya-cyclus, de Hamzah-verhalen en de Alexander-romans ontleend zijn, noch op eigen bodem ontstonden, zooals de Tjioeng Wanara sage.

Ten slotte nog een enkel woord omtrent den ouderdom van het geschrift.

In den loop van dit opstel heb ik daarvoor steeds de jaren 1705 — 1709 gesteld, omdat de laatste Soesoehoeana die in de Mataramsche genealogie genoemd wordt Poegër is, alias Pakoe boeana I, die in 1719 opgevolgd werd door zijn zoon Pakoe boeana II, die ook den titel voerde van Mangkoerat IV.

Deze naam komt in de Waroega goeroe niet voor, wel daarentegen Mangkoerat's naam als kroonprins te weten Mangkoenagara ¹⁾.

Hij was dus nog niet tot den troon geroepen, toen de Waroega Goeroe geschreven werd, daar deze hem, ware dit wel het geval geweest toch wel Soesoehoeana zou genoemd hebben.

Mogelijk ook is, dat het niet noemen van een lateren Mataramschen vorst, het gevolg is geweest van den overgang der Preanger aan de Compagnie, waardoor de gebeurtenissen in dat rijk hare belangrijkheid evenzeer voor Galoeh verloren.

1) De Babad Galoeh spreekt later, vers 280 v.v. vrij uitvoerig over de Mataramsche zaken als: den opstand van Troena djaja, de verbanning van Soenan Mas naar Ceylon, de opvolging van Poegër enz.

Deze afstand had plaats in 1706.

Op grond van een en ander meen ik voorloopig te moeten aannemen, dat behoudens de mogelijkheid dat taal en schrift van de Waroega Goeroe mettertijd iets anders zullen uitwijzen, dit werkje uit het begin van de 18de eeuw dateert.

Jammer ook is dat de op de Mataramsche geslachtslijst volgende stamboom der Padjadjaransche vorsten niets naders leert, omdat laatstgenoemde dynastie reeds in \pm 1580 was ondergegaan ¹⁾.

Deze genealogie is bovendien volmaakt fictief, gelijk die van Maharadja sakti's ²⁾, nakomelingen waarop de latere Galoehsche regenten niettemin hun afkomst bouwden ³⁾.

Het resultaat van dit onderzoek is alzoo hetzelfde als van dat omtrent de geschiedenis van Pakoean Padjadjaran; te weten onzeker, rest mij derhalve slechts: *non liquet*.

WELTEVREDEX, Juli 1912.

1) De legende laat haar voortbestaan door een dochter van Siliwangi, Sekar Mandapa met name, die op hoogst onsmakelijke wijze, indirect door den Adjar ontvangt, vers 205 — 210, en een dochter baart, Tandoeran gagang, 1) die achtereenvolgens trouwt met den Radja Tji-rebon, den Radja Bantèn en den Radja Mataram. Steeds volgt weer scheiding, omdat uit haar mons veneris vuur ontstaat. Deswegen wordt zij door een Engelschman aan de Hollanders verronseld voor drie kanonnen, de Kai Pamoek, de Sapoedjagat en de Nji Satomi, die voornoemde vorsten deelen. Zij beklagt zich hierover bij haar vader, den Adjar, die alsdan de voorspelling doet dat wegens dien verkoop de vorsten van Soenda en Java door de Hollanders onderworpen zullen worden. Daarna komen wij op historische feiten.

1) Heftplantsel, als toespeling op de bijzondere ontvangenis harer moeder. Zie voor een variant, het jaartal op den Batoe toelis Bijlage 3.

2) Zie blz. 305. Met deze korte mededeeling mag worden volstaan, aangezien mijn collega Dr. D. A. Rinkes in zijn Heiligen van Java VI, verschenen in de vorige aflevering van dit Tijdschrift, de mij onbekende Javaansche bronnen, naarstiglijk heeft voor elkander gezet en daarmede toegankelijk gemaakt.

3) Vergelijk hiervoor de Haan, Dr. F., Priangen III, blz. 69 — 85.

Sadjarah Galoeh bareng Galoenggoeng ¹⁾.

Geus kitoe, ngalahir ²⁾ ka Ki-Bondan: „sira toenggoean nagara isoendjeung Aki panjoempit ³⁾, sarta dipaparin djimat tjintjin, ari isoen arëp nataekane alam doenza sabeulah koelon”.

Geus kitoe ngalahir: „koen pajakoën”.

Ladjëng ngahiang.

Kotjap Aki panjoempit ladjëng ka taman.

Datang ka taman, manggih satoan leuih aloes roepana.

Geus kitoe, Aki panjoempit moelang deni gantjang lapor ka ratoe Bondan jen di taman aja satoan.

Lahir ratoe: satoan nahaon?

Aki walon: „satoan djaralang poetih ngaranna”.

Saoer ratoe: „Aki, ajeuna moedoe njokot; mangka beunang.

Lamoen teu beunang, beuheung, Aki, gantina”.

Toeloej Aki panjoempit ka taman.

Barang rek ditewak, loempat ka koelon.

1) Kopie van een handschriftje mij in 1905 geleend door den toenmaligen, sedert overleden patih van Garoet — Baloeboer limbangan. Het origineel is in *pegon* en draagt tot titel: **اي سجرة كالبه بارغ كالوشكوغ**.

Het begint met een *radjah* in 't Javaansch en omstreeks 't midden is een fragment van een Javaansche Anbya ingelascht. Overgenomen wordt alleen de Tjioeng Wanara-legende, die, gelijk men ziet, zonder aanvang begint, evenals in de hiervoren aangehaalde stukken.

2) Te weten: de niet genoemde vorst van Galoeh.

3) Deze Aki panjoempit hoort in de Loetoeng kasaroeng overlevring thuis, zooals uit het volgende blijkt, dat pasklaar gemaakt is voor dit verhaal. De episode slaat op het zoeken naar het middel tot bestrijding der uitgebroken epidemie, zie blz. 340vv., waarover nochtans door den schrijver niet gesproken wordt. Ook de naam Poerba sari, dien wij zoo dadelijk zullen ontmoeten, is hier niet op zijn plaats en evenzeer aan den Loetoeng kasaroeng ontleend.

Dioedag koe Aki, handjat ka goenoeng Bangkati. Ti goenoeng Bangkati loempat deui handjat ka goenoeng Sawal, toeloelj ka goenoeng Bongkok.

Dioedag-oedag bae koe Aki, toeloelj ka goenoeng Padang.

Ari datang ka goenoeng Padang, hanteu kapanggih koe Aki panjoempit.

Lěngis aja soara tatapi hanteu katingal.

Pilahir soara: „saha eta anoe ngoedag-ngoedag tjotjoöan aing teh?”

Ngawalon Aki: „djisim koering”.

Pilahir soara: „ajeuna meudjeuh, koe maneh oelah dioedag-oedag noe aing.

Karěp maneh atawa titihan pangoedag-oedag teh?”

Ngawalon Aki panjoempit: „noen, lain karěp koering, piwarangan ratoe”.

Lahirna soara: „ajeuna meudjeuh, oelah dioedag-oedag anoe aing.

Aki panjoempit gantjang moelang, lapor ka ratoe Bondan: „eta djaralang hěnteu beunang dioedag-oedag koe koering. Mimiti loempat ka koelon handjat ka goenoeng Bangkati, ti goenoeng Bangkati ka goenoeng Sawal, toeloelj ka goenoeng Bongkok, toeloelj ka goenoeng Padang. Datang koering ka goenoeng Padang, leungit djaralang, aja soara tan katingalan. Dohir ¹⁾ soara ka koering: „ajeuna oelah dioedag-oedag anoe aing”. Kitoe saor soara ka koering”.

Ari dohiran ratoe Bondan: „hajoe, oerang oesir djeung aing ka goenoeng Padang bari oerang bawa njahi ²⁾ Poerba sari, garwa ratoe, sarta oerang tjidra. Njahi Poerbasari oerang tangkodan lalajah padaharanana, soepaja kawas anoe reuneuh”.

Prak disindjangan; geus kawas anoe reuneuh.

Toeloelj ratoe Bondan djeung Aki panjoempit deui ka goenoeng Padang.

1) = *lahir*.

2) = *njai*.

Datang ka goenoeng Padang, dipariksa koe soara, pilahirna ka ratoe Bondan: „maneh, oerang mana?”

„Soemoehoen, oerang Bodjong lopang,” kitoe walonna Bondan.

Saoer soara: „rek naon maneh ka dieu?”

Ngawalon ratoe Bondan: „ngoeningakeun ieu garwa ratoe keur bobot, pamëgët atawa istri?”

Pilahir soara: „lalaki”.

Geus moelang bae ratoe Bondan djeung Aki panjoempit.

Geus tëpi ka goenoeng Asih, ratoe Bondan nonggengan ka goenoeng Padang sarta „bohong”, pokna, „poegoeh la-lajah magah lalaki”.

Eta lalajah dipangpengkeun ka kaler, tiba di Kawali.

Geus soemping ka nagara Bodjong lopang, njata ngandëg njahi Poerba sari.

Saoer ratoe Bondan: „oepama ënja mëtoe ati tetesan ka-moerahing poetraing, moega mangka saroepa djeung aing; oepama lain, moega mangka aja tjitjiren”.

Geus kitoe, tëpi ka waktuena, njahi Poerba sari babar, boekti pamëgët, tapi sipatna ka loehoer roepa andjing ari ka handap roepa mauoesa ¹⁾.

Gantjaugna, ladjëng dikanagaän eta moerangkalih sarta dibaoeran beas saeutik, ëndog sahidji, kalapa sahidji ²⁾.

Di malëm Djoemaäh toeloëj dipalidkeun di Bodjong Tji-moentoer.

Ari Aki Balagantrang boga tataheunan sapan, përnahan eta sapan di Tji-tandoej girangeun moeara Tji-moentoer.

Ari malëm Djoemaäh Aki Balagantrang meunnang impian. Ngimpi katindih langit, katinggang mega.

Barëng ingët wantjina geus padjar, hoedang pada ngaromong djeung Nini Balagantrang padoeaän.

1) Waaraan deze zonderlinge voorstelling van zaken, die aan Boedog basoe uit de Soelandjana doet denken, ontleend is, weet ik niet. Vermoedelijk is hier het hondje uit de *pantoen* bedoeld, dat in stede van Tj. W. aan diens moeder wordt gebracht.

2) In stede van den kris, wordt hier ontbolsterde rijst en een kokosnoot genoemd.

„Aing, Nini, boga impian, ngimpi katindih langit, kating-gang mega”.

Pok deui Nini: „Aki, aing ge kitoe deui. moal teu tatahaneun oerang ajeuna geuat teang ka tjai”.

Aki Balagantrang bral ka tjai.

Geus tēpi ka sisi tjai, aja noe ngagēboer. roepa tjahaja, dina kapek sapa.

Aki Balagantrang djolang-djeleng sēmoe sieun.

Geus kitoe, diparantjalan koe Aki. pokna: „tjing, eta noe aja di tataheunan aing, oepama djoerig moedoe njingkir, oepama manoesa oelah aja kenah”.

Tēpi doea tiloe kali diparantjahan: tjitjing bae.

Disampeurkeun kana sapan aja kanaga tapi ditjokot dina kapekna.

Toeloej dipanggoel, dibawa ka imahna.

Ana diboeka, dieusi moerangkalih pamēgēt sarta aloes, batoerna beas hidji ēntik, ēndog hidji, kalapa hidji. sarta Aki, Nini atoh katjida.

„Oerang boga anak, eta beas dikanatampatnakeun, kalapa dipēlak, ēndog dibaoerkeun kana pabeasanana”.

Oemoer toedjoeh poē toedjoeh peuting, eta kalapa bidjil sintoengna. ēndog mēgar djadi hajam djago bodas. soemawonna moerangkalih tea geus jasa oelin di imahna Aki, sisina dajeuh Bodjong lopang, sisi tjai ti kalerna.

Lila-lila, eta moerangkalih hajang naek kana eta kalapa tea.

Ditjaram koe Aki: „oelah, bisi ragrag”.

Keukeuh bae naek, didjaga bae di handapeun kalapa koe Aki.

Tēpi ka loehoer kalapa, eta moerangkalih ningali ngaler aja lēmboer gēde majapak.

Mariksa ka Aki: „itoe noe majapak di kaler teh, lēmboer saha?”

Didjawab koe Aki: „lain lēmboer, nagara”.

„Nagara naon ngaranna?”

Didjawab koe Aki: „nagara Bodjong lopang”.

Toeroen tina kalapa, top njokot hajam, poepoelih ka Aki: „rek ngadoe hajam ka sisi dajeuh”.

„Oelah, oedjang, bisi aja noe mērgasa”.

„Ah moal”.

Keukeuh bae ngelek hajam.

Di mana aja hajam, di lēmboer atawa di lisoeng, di boeroean, hanteu aja noe mampoeh hajam teh ka hajam andjeunna.

Dipeupeuh sakali kadoeana paeh.

Oenggal-oenggal poë ngan ngadoe hajam bae, sarta hajam rendjeh kabeh koe hajam andjeunna: hanteu beunang ditjarek.

Geus kitoe dioeningakeun ka ratoe Bondan, sok aja moerangkalih sok ngadoe hajam tara eleh hajamna, di pilēm-boeranna geus taja noe mampoeh ka hajamna.

Saoer ratoe Bondan: „tjing, ana datang deui mawa hajam, bawa ka dieu, arek diadoeän koe hajam aing”.

Ari isoekna geus datang deui ugelek hajam, toeloelj dioeningakeun ka ratoe jen eta moerangkalih geus datang sarta ngelek hajam.

Saoer ratoe Bondan: „ajeuna, hajoe oerang adoekeun hajam maneh djeung hajam aing”.

Ngawalon moerangkalih: „koering mah teu gadoeh toempangna”.

Saoer ratoe: „toempangna mah, oepama eleh hajam aing, eta noe opat, toempangna nagara sabeulah, domas opat poeloeh, oepama eleh hajam maneh, toempangna pati maneh”.

Kalah koe dikeukeuhan, proek diadoekenn eta hajam.

Hajam ratoe anoe opat eleh kabeh koe hajam moerangkalih.

Geus kitoe eta nagara kasērahkeun sabeulah ka eta moerangkalih saraoeh tjatjah domasna, sarta andjeunna geus aja di nagara.

Geus kitoe hatoeran ka ratoe Bondan: „reh ieu nagara hēnteu atjan aja dangdanan anoe pērkosa, bok manawi aja

moesoeh atawa anoe ngaloeroeg përang, wantoe nagara gëde, oerang njeun pandjara beusi”.

Saoer ratoe: „koemaha domas geus kaselehkeun ka maneh?”

„Disanggoepan njeun eta pandjara koemaha koering”.

Saoer ratoe: „hade ari maneh sanggoep mah njeun, tatapi moedoe anggeus sapoë; oepama hanteu anggeus, beuheung maneh gantina”.

Ladjëng ngadamël pandjara beusi domas anggeus sapoë.

Ari geus anggeus lapor ka ratoe: „ajeuna prakawis pandjara parantos sarëng njoehoenkeun dironda koe ratoe di loearna sarëng di djërona, bok manawi aja kakiranganana”.

Ladjëng dironda koe ratoe eta pandjara di loearna geus dironda, asoep ratoe ka djëro.

Geus asoep ka djëro pandjara ratoe Bondan, toeloej di-sosi dipintoe eta lawangna pandjara koe moerangkalih tea, sarta lahirna moerangkalih: „ajeuna aing malës ka maneh bongan malidkeun ka aing”.

Ratoe Bondan waktoe harita di djëro pandjara didaharanana koe Aki panjoempit, ngala sagala manoeck; meunang sakodja datang dilaporkeun ka ratoe.

Saoer ratoe: „Aki panjoempit teundeun eta manoeck dina kodja teh, kaitkeun dina tjetjongker¹⁾ pandjara”.

Lila-lila eta manoeck sagala anoe dina kodja pada ngarowong, djeung pada manoeck pokna: „ajeuna koemala oerang aja anoe sieun dipeuntjit, aja anoe sieun dibeuleum, rek leupas hamo meunang sabab taja djalanna”.

Aja manoeck piit poetih, tjitjing pangloehoerna, pokna ka batoerna manoeck: „ajeuna oepama aja hajang hiroep mah, moedoe toeroet ka dewek”.

Pokna batoer-batoerna manoeck: „seug, kaola dek, noe-hoen pisan”.

Ari tjarek piit poetih: „di mana mangke dewek ngagoe-roepoek bidjil, maneh moedoe barëng bidjil”.

1) Het oog waaraan de *pandjara* hing.

Geus kitoe, eta pïit poetih ngawatëk ilmoena di djëro kodja.

Geus tamat ngawatëkna ngagoeroepoek, bisa bidjil kabeh tina kodja, taja hidji-hidji atjan manoeek.

Kotjap ratoe anoe di djëro pandjara.

„Eta manoeek roepa sato bisa leupas kabeh tina kodja ilmoena sakitoe, aing komo”.

Pek ratoe ngawatëk ilmoe eta manoeek tea.

Geus tamat diwatja, eta ratoe bisa bidjil tina pandjara.

Geus di loear ratoe.

Geus kitoe, eta pandjara disepak ka kidoel ana tiba ing kandang wësi.

Geus kitoe, eta pandjara katingali koe Harijang banga geus dipëtjat, ladjëng njandak hateup sirap.

Eta moerangkalih dibaledog koe hateup sirap, keuna tarangna sarta tjatjad. Ditjaboet koe moerangkalih sarta bari dioesap koe panangan, tjageur: taja oeroetna.

Geus kitoe Harijang banga naradjang ka moerangkalih, datang ka përang galoengan.

Harijang banga djeung raina, nja eta moerangkalih, mi-miti përang njered ka koelon.

Tëpi kana pakoe ngadjadjar, eureun përangna.

Mariksa rai ka rakana: „eta nahaon anoe ngadjadjar teh?”

Walon rakana: hënteu njaho raka mah, koemaha rai bae”.

Saoer raina: „ieu noe ngadjadjar, ngaranna pakoe, pina-garaeun rai, ngaranna Pakoean padjadjaran”.

Ladjëng përang deui.

Ana njered ka wetan tëpi ka wahangan tjai ngaranna Tji-pamali, eureun di dinja di sisi tjai.

Mariksa deui rai ka rakana: „ieu tjai nahaon ngaranna?”

Saoer rakana: „kakang hen teu njaho, ngaranna koemaha rai bae.

„Ieu tjai ngaranna Tji-pamali, palangsiang hënteu hade përang djeung doeloer.” 1)

1) Zie Waroega Goeroe Fol. 20 — 21.

„Tjing, ti dinja ajeuna oepama hěnteu hade pěrang ari madjoe ngoelon deui, ieu kakajoeanana peuntas wetan moega kasampak tjondong ngetan, sabeulah koelon mangka tjondong ngoelon”.

Geus kitoe: „hajoe, raka, oerang geus aso, oerang pěrang deui”.

Ladjěng deui njered ngetan; těpi kana tangkal kai, eureun deui.

Mariksa ka rakana: „eta kai nahaon ngaranna?”

Saoer rakana: „tangkal madja itoe”.

„Boeahna raos atawa hěnteu?”

Saoer rakana hěnteu raos, pahit”.

„Ieu pinagaraeun raka Madjapahit”.

Ladjěng ningali manoeck.

„Eta manoeck nahaon pingaraneunana djeung itoe noe goegoentajangan di loehoer, satoan nahaon ngaranna?”

Saoer rakana: „kakang hěnteu těrang ngaranna koemaha rai bae”.

Saoer raina: „ari eta manoeck ngaranna tjioeng, eta satoan ngaranna wanara, pinamaeun rai Tjioeng Wanara”.

Geus kitoe, mariksa deui ka rakana: „eta anoe ngarambat kana tangkal madja, areuj nahaon?”

Saoer rakana: „hariang pinamaeun raka Harijang banga”.

Geus kitoe, ladjěng deui pěrang.

Těpi ka Tji-pamali ningali panajogean, saoer rai: „tadi geus njata”.

Ngalahir rakana: „ajeuna, rai, pěrang geus meudjeh, teu hade pěrang djeung doeloer”.

Geus kitoe, ningali ka madhab kidoel ningali aja tjahja mantjoer soenděk ka langit ing batara antek eta tjahaja leungit.

Ladjoe ngadoe enz. ¹⁾

1) Plots gaat de schrijver hier over tot het inlasschen van een fragment uit het verhaaltje, dat ik in *Badoejsche Geesteskinderen* onder den titel van *Ou djeung Aoel* volledig gaf.

Geus kitoe, saer Harijang banga ka raïna, ka Tjioeng Wanara: „ajeuna oerang eureun përang teh, oerang pada moelang ka pinagaraeun oerang, tatapi oelah sadjalan reudjeung akang”.

En dan volgt een de haren te berge doen rijzende huts-pot van stukjes uit een Anbija. Kronieken. Kean Santang-overleveringen enz., waarna de schrijver eindigt met een klacht over zijn kommerlijk bestaan, en om vele rijksdaalders verzoekt, ten einde hem in beter doen te brengen.

De Ratoe Galoeh.

VOLGENS

een Noord-Tjirebonsche Kroniek ¹⁾.

In den beginne was vorst over Java een zoon van Watoe goenoeng, genaamd Praboe Sindoela.

Deze bouwde zich een burcht in het land van Galoeh en noemde dien kraton aldus.

Alle stervelingen en alle geesten van Java huldigden en vreesden hem.

En er was overvloed van voedsel en kleeding, zoo ook gedijde de aanplant voorspoedig.

Geleidelijk gewon Praboe Sindoela vier kinderen, te weten: eene dochter;

een zoon, genaamd Dewata Tjěngkar;

een zoon, genaamd Dewa Pamoena, die vorst over Madoera werd;

en een zoon, genaamd Dewa Agoeng, die over Bali regeerde.

Beide laatsten maakten jaarlijks hun opwachting bij Praboe Sindoela, maar Dewata Tjěngkar was daartoe te overmoedig en werd deswegen naar Mědang kamoelan verplaatst.

Daar wist hij zich zoozeer te doen gelden, dat geheel Oost-Java zijn gezag erkende.

Dan trachtte hij zijn beide broeders te bewegen met hem hun vader te beoorlogen, doch zij weigerden.

Zoo dan trok hij alleen tegen Galoeh op en verwoestte het land te vuur en te zwaard.

1. Getiteld: Soedjarah: babad negri Cheribon dari doeloe kala sampe sekarang ini fol. 1-38. In eigendom toebehoorend aan de familie Kanoman. Voor het begin vergelijkte men de Javaansche overleveringen aangaande Adji Saka.

De inwoners bleven lijdelijk toeschouwen.

Toen Praboe Sindoela vernam, dat zijn zoon het land afliep, leidde hij zijn leger tegen hem in het veld.

Tjěngkar's macht trok terug.

Daarop trad hij alleen vooruit, hetgeen de Galoehers met schrik vervulde.

Hij stelde zich tegenover zijn vader, waarop deze sprak: „Dewata Tjěngkar, bedenk dat gij mijn opvolger zijt en dat gij stellig weldra vorst van Galoeih wordt”.

„Wat praat gij”, antwoordde Dewata Tjěngkar, „ik ben onbevreesd’.

Meteen wilde hij Praboe Sindoela aangrijpen doch miste; daarop verdween deze met al zijn onderhoorigen en Galoeih was eensklaps in een oerwoud herschappen.

Op hetzelfde oogenblik vervloekte de onzichtbaar geworden Praboe Sindoela zijn zoon, zeggend: „gij waart te vermetel tegen mij en dit gedogen de goden niet. Weliswaar wordt gij koning, maar men zal u uw rijk ontnemen en gij wordt een zeemonster in den Zuideroceaan”.

Dit vernemend, had Dewata Tjěngkar berouw en vroeg om vergiffenis, doch het was te laat. Het verging hem gelijk iemand die zijn speeksel heeft uitgespuwd: is het eenmaal neergevallen, dan kan het niet weder worden opgelikt.

Nochtans begreep hij dat de vloek in vervulling zou gaan.

Daarop keerde hij naar Mědang kamoelan terug en werd er, wjl hij iederen dag een van zijn onderhoorigen verslond, de schrik der bevolking.

Ook verwekte hij er een zoon, Raden Daniswara, zonder weerga op gansch Java, dien hij tot zijn opvolger bestemde.

Nu wordt verhaald van een kundigen Arabier, genaamd Kadji Saka ¹⁾.

Via Ceylon en tal van andere plaatsen begaf hij zich naar Bantèn, dat in één jaar door zijn volgelingen tot den Islām bekeerd werd.

1) De bekende Adji saka der Javanen.

Vervolgens vertrok hij naar Mědang kamoelan en vestigde zich in het Kěnděng-gebergte.

Na een korten tijd toevens, vervolgde hij zijn tocht naar Bali om weldra van daar langs het strand naar Bantěn terug te gaan.

Ook daar verbleef hij niet lang: weldra begaf hij zich weer naar Mědang kamoelan en nam aldaar zijn intrek bij de weduwe van den *patih* van Mědang kamoelan.

Hij bekeerde haar, haar dochter Rara sati en den nieuwen *patih* Těnggěr.

Op zekeren dag zag Kadji saka het volk voor soldaten vluchten en vroeg naar de reden.

Těnggěr zeide dat zij een dikkert zochten om door den koning opgegeten te worden, waarop Kadji saka zich als slachtoffer aanbood.

Těnggěr berichtte dit den vorst en tevens dat zijn man tot loon daarvoor, zooveel grond verlangde als hij met zijn hoofddoek bedekken kon.

Dit vond Tjěngkar goed, maar toen die hoofddoek zóo groot bleek, dat deze geheel Mědang kamoelan overdekte, nam hij verschrikt de vlucht en sprong in de Zuidzee waar hij onmiddellijk in een witten krokodil veranderde, krachtens den vloek van Praboe Sindoela: ook zijn hofhouding deelde dit lot.

In de zee werd Tjěngkar opnieuw koning en vrat er, tot grooten grief van de Godin des winds, tevens beheerscheres der zee, het volk op.

Deswegen deed zij de gelofte dat wie het gedrocht ombracht, haar meester zou worden.

Inmiddels had Kadji saka onder den naam van Praboe Djaka den troon van Mědang kamoelan bestegen. Zijn eerste regeeringsdaad was Raden Daniswara, Tjěngkar's zoon te verbannen en vogelvrij te verklaren.

Daniswara was derhalve vergezeld van vier volgelingen het gebergte ingetrokken en zwierf rusteloos zonder te eten of te drinken rond.

Eindelijk bereikte hij een reusachtig hol, Goeha tēroesan geheeten, met een deur openend naar iedere windstreek en een vijfde, welke toegang gaf tot een kraton met een lustoord in een bloemhof en aan een vijver gelegen.

Hier wylde Praboe Sindoela sedert hij Galoeh verliet, doch onzichtbaar voor het menschedom; hem te zien vermocht alleen zijn nakomelingschap.

Drie maanden toefde Daniswara bereids in de grot; hij was de dood nabij en volkomen besefloos.

Daarom ging Praboe Sindoela tot hem en sprak: „Daniswara, sta op, uw boetedoening is verstreken en door de goden aanvaard. Vijf hemelsche maagden schenken zij u tot gemalinnen, weldra wordt gij vorst over geheel Java en niemand zal u lastig vallen. Nu is de tijd nog niet daar, aangezien Praboe Djaka vorst van Mēdang kamoelan is, doch slechts voor drie jaren. Daarna zult gij hem opvolgen, maar het rijk moet gij met geweld van wapenen verwinnen”.

Daniswara vroeg: „wie is er met mij begaan?”

Praboe Sindoela hernam: „ik, uw grootvader, wees onversaagd, ik waak over u. Ga thans westwaarts naar het woud Panoengkoelan en begeef u naar de hut der weduwe aldaar”.

Vervolgens verdween Praboe Sindoela.

Daniswara ging naar binnen om zijn vijf gaden te ontmoeten.

Na de huwelijksplichten aan haar voltrokken te hebben, brak hij, vergezeld van zijn vier trawanten, op naar het bosch Panoengkoelan.

Afgedaald naar de bouwlanden, ontmoette hij een man, die zijn sawah bewaakte. Tegelijkertijd ontdekte hij een bron waarbij hij zich baadde.

Dan vroeg hij dien man hem den weg naar de stulp der weduwe te wijzen, aan welk verzoek de man voldeed.

Zoo bereikte hij die armoedige hut en de bewoonster, die door markten met *djati*-bladeren in haar onderhoud voorzag.

Haar zoon, Djoegoel moeda, kleedde zich met een lap

koesambi-bast, om zijn middel bevestigd door een wortel-snoer.

Nooit voerde hij iets uit en onderhield zijn moeder hem daarover, dan zweeg hij en legde zich neder om in geen drie dagen op te staan.

Voorzegde weduwe was de jongste vrouw van den *patih* van Galoeh, destijds met Praboe Sindoela verdwenen.

Zij was toen zwanger en baarde negen maanden later Djoegoel moeda.

Van het oogenblik af, dat Daniswara zijn intrek bij de weduwe genomen had, ging het haar voorspoedig. Ook gaf hij Djoegoel moeda een opvoeding; hij legde akkers aan, wist volk tot zich trekken en zich te doen vestigen. Kortom weldra verzezen er drie duizend woningen, zoodat Panoengkoelan het aanzien van een stad kreeg.

Thans volgt een onsmakelijk verhaal van een samenkomst tusschen Praboe Djaka en Rarasati. Het gevolg hiervan is het op bovennatuurlijke wijze ontstaan van een zoon, die de gedaante van een slang heeft.

Deze doodt de witte krokodil, de incarnatie van Tjengkar.

De slang gaat daarop boete doen, wordt omgebracht door houthakkers en reincarneert als grootmeester van de boschspoken.

Onderwijl heeft Daniswara's nederzetting zich al meer uitgebreid, zoodat hij nu ook over een krijgsmacht beschikt.

Dit doet hem tot Djoegoel moeda de vraag richten, of zij al sterk genoeg zijn om een kans tegen Mëdang kamoelan te wagen.

„Nee,” antwoordt deze, „wij beschikken pas over een kwart van de macht van Mëdang kamoelan, het zou dus vechten van een ei tegen een steen wezen”.

Daniswara zag daarom van de onderneming af.

Eenigen tijd later verschenen Praboe Sindoela en zijn *patih*, de vader van Djoegoel moeda.

Eerstgenoemde zeide: „nog één jaar, Daniswara, en gij zult Praboe Djaka overweldigen; eerst echter moet gij askese verrichten’.

Dan onderwees Praboe Sindoela hem in al wat een vorst behoort te kennen als: te water te gaan zonder nat te worden, in het vuur zich begevend niet te verbranden, onder de aarde verwijlend niet te stikken en hetgeen verder een groot vorst behoort te weten.

Djoegoel moeda werd onderricht in de vereischten tot het patihschap: de vier volgelingen kregen de opvoeding tot regent.

Vervolgens sprak Praboe Sindoela weer: „op ’t oogenblik wenscht Praboe Djaka tot de Vorstin des winds te gaan, maar gij, mijn kleinzoon, moet hem vóór wezen, omdat wie vorst wordt, zoo hij hare bescherming mist, niet lang aan het bewind blijft: bovendien is zij door de goden u als gemalin beschoren. Maar opdat gij u met haar zult kunnen vereenigen, moet gij eerst boete doen’.

Daarop verdwenen Praboe Sindoela en zijn *p-tih*.

Daniswara ging vervolgens naar het zuiderstrand en Djoegoel moeda naar het gebergte.

Kort nadat Daniswara de zuidkust bereikt had, verhief zich een vloedgoef van heet water, die de visschen bij menigte deed sterven.

Verschrikt door dit ongewone verschijnsel, ging de Vorstin des winds op onderzoek uit en trof dusdoende Daniswara aan.

Tot hem gegaan, stelde zij hem voor naar haar verblijf in zee mede te gaan.

Daniswara stemde toe.

Aangekomen, vernam hij, dat zij de gebiedster over alle geesten van Java was.

Deswegen deelde hij haar zijn voornemen mede om Mëdang kamoelan tegen het einde van het jaar aan te vallen.

De Vorstin des winds zegde hem haar hulp toe en Daniswara vertrok weder naar Panoengkoelan om die onderneming verder met Djoegoel moeda te beraden.

Hij achtte het tijdstip gekomen te meer daar Daniswara's neven, de vorsten van Madoera en Bali reeds tot zijn bijstand waren overgekomen.

Echter achtte hij het noodig, Daniswara eerst tot koning te doen uitroepen.

Dus geschiedde en tegelijkertijd werden Djoegoel moeda tot *patih* en de vier volgelingen tot *boepati* verheven.

Daniswara verkreeg mitsdien den naam van Praboe Daniswara Sri Kaskaja Sri Mahapanggoeng Senapati Panatadjoerit.

Thans begon een veroveringskrijg en Daniswara breidde zijn gezag alras over zuid, west en noord uit.

Praboe Djaka bleef hiervan natuurlijk niet onkundig en voozag zijn eigen ondergang, daar hij wist dat hij slechts drie jaren regeeren zou.

Nochtans hoopte hij op de kracht van het levenswater, hem door zijn leermeester Idjadjil ¹⁾ gegeven.

Het duurde dan ook niet lang of Daniswara verscheen en de strijd ontbrandde.

Aanvankelijk vocht men met afwisselend geluk, tot Daniswara Praboe Djaka het levenswater uit de hand schoot, tengevolge waarvan hij sneuvelde.

Dit beslechtte het pleit en Praboe Djaka verdween medegevoerd door Idjadjil.

Daarop werd Daniswara ook als vorst van Mèdang ka-moelan gehuldigd en daardoor koning over gansch Java.

Zijn nakomeling in den zeven en twintigsten graad heette Bandjaran sari.

Op last van een onzichtbare stem verzaakte hij de wereld. Deze gebod hem verder zich in de grot Tëroesan af te zonderen, ten einde daardoor het middel te erlangen om het onzichtbare te kunnen zien, daar dit hem in staat zou stellen later vorst over Java te worden.

1) De Antichrist.

Hij deed aldus, waardoor in Mědang kamoelan anarchie ontstond en het rijk in verval geraakte.

Na drie maanden in de spelonk Těroesan verwijld te hebben, kwam Praboe Sindoela tot hem, gebood hem op te staan en den Galoehschen troon in te nemen.

Hij moest het rijk echter veroveren op de onzichtbare amazonen en haar koningin Dewi Prabawati, die het sedert Praboe Sindoela's verdwijning beheerden.

Met hulp van zekeren Datoek satoma, die zich vroeger bij hem gevoegd had en over veel volk beschikte, zou hij den strijd wagen.

Inmiddels droomde Prabawati, dat haar rijk moest ondergaan en weer bewoond worden door menschen zooals voorheen.

Haar *patih*, Natadewi, trachtte haar dit uit het hoofd te praten, doch Prabawati was niet gerust en wenschte vier widadari's naar Praboe Sindoela te zenden om naricht.

De amazonen vlogen heen naar de grot Těroesan en namen in den vijver daarbij gelegen een bad.

Dit zag Bandjaran sari en ook hoe zij gereed met het bad, zich met bloemen smukten.

Getroffen door de overweldigende schoonheid der maagden, ging hij tot haar en vatte een harer bij den slip van den heupdoek.

Het meisje was over die vrijpostigheid hevig verstoord, waarop Bandjaran sari haar zijn verontschuldiging aanbood.

Deze werd door haar aangenomen; dan vroegen de meisjes hem naar zijn naam.

Hij noemde dien met eenige dwaze titels, die haar deed lachen.

Tegelijkertijd ontwaakte in de widadari's het voorgevoel, dat de man, met wien zij te doen hadden, de vorst uit den droom der koningin was.

Zij verborgen echter dit vermoeden en vielen hem met hare zwaarden aan, maar hij bleek onkwetsbaar.

Ook weigerde hij haar aan te grijpen, daar hij er de voorkeur aan gaf, dit later in bed te doen.

Dan gingen de widadari's tot Praboe Sindoela en verhaalden hem heur wedervaren.

Hij lichtte haar in en zeide haar voort naar Galoeh terug te gaan, daar de krijg om de hegemonie op 't uitbreken stond.

Zoo deden zij en de koningin voelde zich ontstemd.

Zij gelastte het leger gereed te maken.

Datoek Satoma trok op, maar werd door het onzichtbare vrouwenheer verslagen.

Hij ijldde tot Bandjaran sari, die hem het middel om het onzichtbare te zien toediende. Dan begon hij den strijd opnieuw en nu onderwierpen alle onzichtbaren zich en werden weer gewone menschen, die zich naar Bandjaran sari voegden.

Alleen de koningin hield nog in haar kraton stand.

Zij eed een uitval en Bandjaran sari trok haar tegemoet.

Het gevecht dat volgde, werd met afwisselend geluk gevoerd, tot Bandjaran sari door Natadewi's pijl dreigde te sneven.

Dit voorkwam Praboe Sindoela, die meteen gezegde Natadewi tot Bandjaran sari's eerste gemalin aanwees.

Daardoor eindigde de oorlog, want Natadewi onderwerp zich en Bandjaran sari werd koning onder den naam van Praboe Dewadji Maharadja Senapati Ingalaga.

Na verloop van tijd schonk de ratoe hem een dochter en een zoon, de laatste Ariang Banga met name, en bij zijn derde gemalin gewon hij Tjioeng Wanara.

Op negentig jarigen leeftijd deed Dewadji afstand van de regeering en werd *bagawan*, evenals Praboe Sindoela.

Aldus de andere kroniek, welke met de Babad Galoeh alleen gemeen heeft, dat de vader van Hariang banga en Tjioeng Wanara het bewind over Galoeh nog tijdens zijn zijn leven nederlegt om tot den staat van askeet over te gaan.

Ha	27 . 27		A	ḂḂ , ḂḂ
Na	Ḃ	• Ḃ	I	ḂḂ , ḂḂ , ḂḂ
Tja	Ḃ		0e	Ḃ
Ra	Ḃ		E	Ḃ , Ḃ
Reu, Re	ḂḂ		Ė	ḂḂ
Ka	ḂḂ		O	ḂḂ
Da	Ḃ	• Ḃ	e	Ḃ
Ta	ḂḂ		ē, eu	Ḃ
Tra	ḂḂ		o	Ḃ
Sa	ḂḂ		i	Ḃ
Wa	Ḃ , Ḃ	• 22	oe	Ḃ , Ḃ , Ḃ
La	Ḃ		-r	Ḃ , Ḃ , Ḃ
Leu, Le	ḂḂ , ḂḂ		-r-	Ḃ , Ḃ
Pa	ḂḂ	• 22	-h	Ḃ , Ḃ , Ḃ
Dja	Ḃ		-ng	•
Ja	ḂḂ	• Ḃ	Patēn	Ḃ
Nja	ḂḂ		Zintekens	
Ma	ḂḂ	• Ḃ		ḂḂḂ , ḂḂḂ , ḂḂ ,
Ca	ḂḂ			ḂḂḂ , III , ḂḂḂ
Ba	ḂḂ , ḂḂ , ḂḂ	• Ḃ		ḂḂ Le, pasangan's jyn
Ngā	ḂḂ			met een slerpige gemekel.

TABEL VAN HET ALFABET

Toelichting tot het alfabet.

De keurige tabel van het tot het schrijven van de Waroe-ga goeroe gebezigde alfabet, ben ik aan mijn collega J. P. Moquette verschuldigd, die met groote zorg de verschillende lettertypen heeft uitgezocht en nageteekend.

Een reproductie daarvan mocht noodzakelijk heeten, aangezien het schrift der Waroega goeroe, al gelijk het ook in menig opzicht op de door K. F. Holle in zijn Tabel van oud- en nieuw-indische alphabetten bekend gemaakte verouderde Soendasche karakters, niettemin belangrijke afwijkingen vertoont.

Bovendien mist men daarin de teekens voor *tra* en de supplementaire *ba*'s en *i*'s.

Omtrent het gebruiken van verschillende teekens voor *ba* en *i* kan geen uitsluitel gegeven worden, naardien dit volkomen willekeurige schijnt. Zoo vindt men Madjapait, aing enz. nu met de eene en dan met de andere *i* gespeld, terwijl het gebruik van de *ba* dezelfde inconsequenties vertoont.

Evenmin is te zeggen waarom nu en dan de *paten*, die het voorafgaande woord sluit, zoo er een woord met *e* in den eersten lettergreep op volgt, behalve als *paten* voor 't eerste woord tevens als *e* voor de volgende wordt gebezigd.

Overigens spreekt het alfabet voor zich zelf.

Sanghyang dengdek ¹⁾.

volgens mededeeling

VAN

R. Hasan Djajadiningrat.

Op het tijdstip dat het beeld van Sanghyang door mij werd bezocht, was er niemand, die mij aangaande hetgeen daaromtrent nog wordt verhaald, inlichten kon.

Gelukkiger was later mijn vriend R. H. Dajadiningrat, wien een ouden dorpeling het volgende mededeelde ²⁾.

In overoude tijden was er een rijk genaamd Tjiliadjam. De koning daarvan was een machtig en met bovennatuurlijke gaven toegerust man; hij heette Sanghyang dengdek.

De nakomelingen van zijn onderdanen zijn de bewoners van de tegenwoordige desa Sangiang dengdek.

Aan de overzijde van den Poelasari-krater lag een ander vorstendom Tjiliaria, de nakomelingschap der inwoners daarvan is de bevolking van de huidige desa Pandat.

Op zeker tijdstip verklaarde Tjiliaria zonder eenige aanleiding den oorlog aan Tjiliadjam.

Vervolgens trok de vorst van Tjiliaria met zijn krijgsmacht den top van den Poelasari over en kampeerde dicht bij de grens van Sanghyang dengdek's rijkgebied.

Dit deed zijn onderhoorigen ten zeerste ontstellen, zelf echter bewaarde hij zijn kalmte en beval den landzaten zich in het wit te kleeden en ongewapend den vijand tegemoet te gaan.

Vertrouwend op de bovennatuurlijke kracht van hun koning gehoorzaamden allen.

1). Bij noot 4, blz. 284.

2). Zie Bataviaasch Nieuwsblad van 5 en 12 November 1909.

De beide legers ontmoetten elkaar; de lieden uit Tjiliaria waren tot de tanden gewapend, doch die van Tjiliadjam droegen slechts de witte lijkwade, en trokken op met gebogen hoofde, voorgegaan door hun heer.

De eerste aanloop van de invallers zou beginnen, doch toen prevelde Sanghyang dengdek deze tooverspreuk:

„tjoetjoendoek ing sadagoeri,
 sadagoeri Tji-mantjeuri,
 tjimata tji mandi rasa,
 boeroeng soesoet boeroeng poendoeng,
 boeroeng tadah koe karoenja,
 awak ing asihan aing,
 ngaranna si-boeroeng boegang.
 moead ngaran sirëp, ¹⁾
 sabwana atma goemantoeng,
 ngaran tjahjaning djadjantoeng,
 tedja boeroeng,
 ngaran tjahjaning ratoe,
 tedja hyang,
 ngaran tjahjaning ponggawa,
 ja hoe dat satmata,
 Sang lenggang maja,
 Sang ganda rasa,
 eukeurna herang ngalenggang,
 metoe saking tjoepoe manik.
 mēdal saking tjoepoe mirah.
 tjēlek manik rasa djati,
 nja aing mata holang sakabelh”.
 Dit kan beteekenen:
 Mijn hoofdtooi is 'n sadagoeri,
 'n sadagoeri van Tji-mantjeuri.
 de tranen zijn het badwater des gemoeds. ²⁾

1) Deze regel is corrupt. De beteekenis van *moead* is onbekend. Misschien is bedoeld *mo ejar ngaran ing sirëp*, geen gedruisch maken is de naam der slaapbezweering.

2) Door dat zij dit opluchten.

verhinderd zij het wegvagen, niet door ga de wrevel,
 verijdelde zij het opvangen uit mededoogen,
 mijn lijf is mijn liefdewekkingmiddel,
 genaamd de niet lijk worder,
 moead (?) is de naam der slaapbezwering,
 gansch het heelal is 'n zwevende ziel,
 is de naam van den glans des harten,
 vlammeende luister,
 is de naam van den glans der vorsten,
 goddelijke luister,
 is de naam van den glans der hoofden,
 O Hij is het Wezen, de Geliefde,
 God de heldere, zinnenbegoochelende,
 God de geur gevende,
 bezig helder te schijnen,
 uitkomend uit de edelsteenen doos,
 uitgaande van de robijnen doos,
 val neder edelsteen der waarachtige inborst,
 want inderdaad ik ben het kiembeginsel van alles.

Daarop blies hij drie keer in de richting van den vijand,
 die vervolgens nederhurkte en weenend, onder het maken
 van een eerbiedigen *sambah*, om vergiffenis vroeg.

Sanghyang dengdek schonk deze en daarmee eindigde
 den krijg.

Ten gedachtenis aan deze gebeurtenis plantte hij een
 steen, de *batoc heulcut*, die nog heden nabij het beeld wordt
 aangewezen.

Meer dan een dorpsvertelling is dit alles niet en afgaande
 op Adjam, de naam van Sanghyang dengdek's rijk, ligt
 zelfs vermoedelijk een fragment van een overwalsch verhaal
 daaraan ten grondslag, hetgeen evenwel niet wegneemt dat
 men, voorheen meer dan thans, tot het beeld van den Sang-
 hyang op bleef gaan om voor zich zelf te verkrijgen hetgeen
 de *djampé* van den vorst bewerkt had, t. w. volkomen onder-
 worpenheid van alles aan zich.

Het ritueel om dit te bereiken was vrij eenvoudig. Bijgestaan door den bewaker van het beeld, had men op een 13^{den} van de maand, samenvallende met een Donderdag, te vasten om vervolgens des avonds naar het beeld te gaan en daaraan, onder branden van *měnjau* dan wel *doepa*, een offer op te dragen.

Was dit geschied, dan prevelde men vóór het heengaan:

„kingkinik basa deuk indit.

kongkongok basa deuk datang.

seuweu ratoe noe wisesa.

Ja isoen seuweu ratoe noe wisesa,

harigoe aing harigoe badak.

tarang aing tarang maoeng.

borongkotrongkot hem”.

In andere woorden:

gekraai was het toen hij ging vertrekken,

gekraai was het toen hij zou komen,

de telg des oppermachtigen konings.

Inderdaad ik ben de telg van dien oppermachtigen koning,

mijn borst is de borst eens neushoorns,

mijn voorhoofd is het voorhoofd eens tijgers.

borongkotrongkot hem!”

Daarna moest men zich in de nabij gelegen bron Tjitinggoel baden, weer onder het opzeggen van een paar formulieren, en dan was hetgeen men kwam vragen verkregen.

Opzettelijk ben ik te dezer zake een weinig uitvoerig geweest, daar ik reden heb om aan te nemen, dat bij den sanghyang van Sangkan herang soortgelijke formaliteiten werden vervuld, trots de verklaring van het tegendeel door de tegenwoordige bewoners der omgeving van Sodong lěbak.

Storende misstellingen

Bladzijde 301, vers 17 reg. 4 lees: Kawasa ²)

305, noot 3 „ noot 2.

330, „ 5 „ „ 4.

„ „ 6 „ „ 5.

„ „ 7 „ „ 6.

„ „ 7 *die uitgevallen is*, te lezen: G. G.

Joan van Hoorn 1704 — 1708. Be-

doeld is het contract van 1705.

364, reg. 7 v. b. lees: Naba instede van Nala.

366, noot 5 lees: .

367, reg. 8 v. b. te lees: ti.

375, reg. 12 v. b. sakitoe lees: sakitoe.

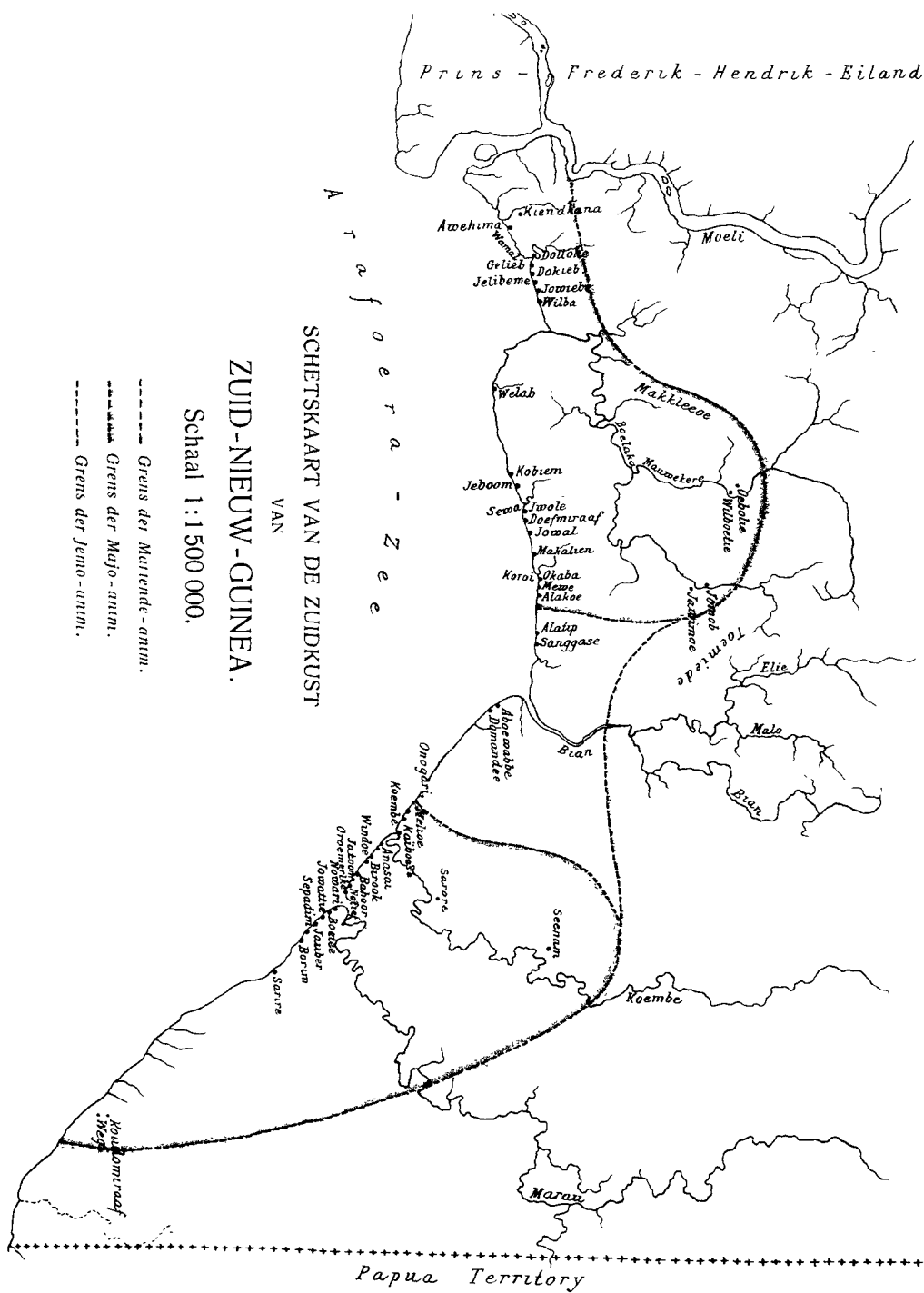
379, Fol. 23 Sang Soesoek toenggal, behoort bij
Fol. 24.

380, reg. 2 v. o. Kaeroengan, lees: koeroengan.

385, noot 5 lees: noot 4.

400, Fol. 22 lees: steeds goemoeling; Mang-
ngoneng.

424, reg. 9 v. b. R. H. Dajadiningrat, lees: R. H.
Djajadiningrat.

Bijdrage tot de ethnografische kennis der Mariende-Anim.

DOOR

O. G. HELDRING.

(Met zes platen en eene kaart) ¹⁾.

SCHEPPINGSVERHAAL.

„Voor het eerste menschenpaar op aarde verscheen, bezaten de geesten (Démá's), die te Wégi bij Kondómiraaf verblijf hielden een hond (ngat) en een vogel (dieggè). „Het was op een dier dagen, dat de hond eene wandeling in den omtrek maakte, en zooals hondengewoonte was en is, hij snuffelde langs het pad, dat hij volgde, tot zijne reukorganen plotseling iets vreemds opmerkten. In steeds kleiner wordende kringen volgde hij een spoor, tot hij in het middelpunt gekomen, een gat in den grond krabde. En zie, het eerste menschenpaar kwam uit het gat te voorschijn.

„Veel ontbrak nog aan man en vrouw; wel bezaten zij reeds alle dierlijke instincten en behoeften, doch intellectueele eigenschappen waren hun nog vreemd. Als dieren leefden zij: ervaring en de behoefte, elkander hunne indrukken mede te deelen, alsmede het middel daartoe, de spraak, ontbraken hun.

„En beiden, man en vrouw, ontvingen hunne levensbehoefte van de démá's. Hunnen tijd besteedden zij aan tochten in den omtrek, zooals ook dieren plegen te doen. „Steeds verder strekten zij hunne tochten uit, tot zij aan de oevers eener rivier aankwamen, en daar hun slechts de

1) Van de figuren beschreven op bladz. 466 — 469 konden slechts de teekeningen gereproduceerd worden. De foto's zijn diapositieven, die voor belangstellenden in 't museum ter inzage zijn. Red.

„aarde bekend was, en hun nog de kennis der andere aard-elementen ontbrak, liepen zij door en vielen in het water.

„Daar kwam de vogel aangevlogen, en redde hen uit het water. Sindsdien hadden zij ervaring zoowel te land als te water, doch nog ontbrak hun veel: het vuur en de spraak.

„Het was op een anderen dag, dat de *démá's* het koud hadden en een vuur ontstaken. Lustig brandde het, steeds nieuwer voedsel verkreeg het, steeds verder breidde het zich uit, tot het zich aan een in de nabijheid bevindend bamboeboschje mededeelde. Knallend sprongen de gele-dingen uit elkaar. Man en vrouw, reeds verbaasd bij het aanschouwen van het alverteerend vuur, sloeg den schrik dusdanig om het hart, dat hij hun lenigheid der tong gaf: zij konden spreken. Nu waren hun de aard-elementen: land, water en vuur, bekend, en wat meer is, zij konden elkan-der hunne indrukken mededeelen.

„De plek, waaruit de hond hen groef, bleef een gat. Water verzamelde zich daarin, en nog heden ten dage is de grond met alles, wat daar loopt, vhegt en groeit, geheiligd. Deze plaats is de heilige vijver van *Wégi*, waarin zich steeds, zelfs in de droogste tijden wanneer andere putten reeds geheel uitgedroogd zijn, water bevindt.

„Dit water mag gedronken worden. Geesten bevinden zich onder het wateroppervlak, de *kádá-démá* of de geesten van den vischhaak”.

Dus luidt bij de *Mariendé*-anim het verhaal der schepping van de eerste menschen. Het viervoetig en het gevlengeld gedierte speelt reeds een rol, vóór de eerste menschen geschapen waren. De hond bevrijdde hen uit de aarde, de vogel redde hen uit het water. Uit de aarde waren man en vrouw gekomen, tot de aarde zonden zij wederkeeren, en daarin begraven worden.

Het eerste menschenpaar verwekte kinderen, deze weder kinderen, en toen *Kondómiraaf* te klein bleek te worden, verspreidden zich de nakomelingen onder de leiding der

démá's in Westelijke richting over het land. Dorpen werden gesticht, de démá's fluisterden de te geven namen in het oor der menschen. Steeds verder Westelijk drongen zij door, tot zij de Moelie bereikt hadden en een gebied bezaten, dat zich van de kust tot ver in het binnenland uitstreckte. De Noordelijke grens, in het Koembe-gebied tot 60 K.M. van de kustlijn, nadert naar het Westen gaande steeds meer de kustlijn: ten Noorden van Makalien nog 60 K.M. ten Noorden van Awéhima nog 20 K.M. van de kustlijn. Noordelijk van dit gebied bevindt zich dat van andere stammen met andere taal, anderen godsdienst, andere zeden en gewoonten; het is het gebied, waarin zich het tooneel der sneltochten der Mariendë-stammen afspeelt. Verbonden door taalverwantschap, zeden en gewoonten, kleeding, godsdienst, noemen zich de kustbewoners van Kondómiraaf tot de Moelie terecht Mariendë-anim, hetwelk beteekent: bij elkaar behoorend.

TOTEMISME.

Bij den grooten stam der Mariendë-anim is het totemisme sterk ontwikkeld. Het uit zich in teekens, bij iederen man verschillend en bekend bij zijne vrouw en dorpsgenooten. Die teekens bestaan uit eene bepaalde wijze van binden van gras en biezten, die op het pad achtergelaten, der vrouw of den dorpsgenooten kond doet van het verblijf van den eigenaar.

In den tijd der viering van den Majo-godsdienst worden door de jongelingen teekens op het pad, leidende naar het Majo-dorp, aangebracht, bestaande uit een geveerde staak ter hoogte van een halven meter, aan den top op bepaalde wijze door een bosje gras omwonden, teekens, die te kennen geven, dat de eigenaar zich aan de Majo-gebruiken onderworpen heeft.

Nog sterker echter uit zich het totemisme in eene van dieren of planten gedachte gemeenschappelijke afstamming ¹⁾.

1) N. I. van de démá, die de schepper is zoowel van de dier- of plantensoort als van eene bepaalde categorie van menschen.

Vermoedelijk wordt bij de geboorte de navelstreng op eene aan eene bepaalde afstamming behoorende wijze afgesneden, want iederen vreemdeling wordt verzocht zijn navel te toonen, opdat de afstamming bepaald kunne worden.

Er bestaan 6 groote groepen, afstamming van planten en dieren, weder onderverdeeld, en wel in die mate, dat alles, wat annex is aan het groepstotem, daartoe behoort. Zoo behooren de mede-afstammelingen van de klapperrat, van den vliegende hond, van de duif, van of in den kokospalm levende, tot de groep van de kokospalm-afstamming. De groepen en afdeelingen bevinden zich verspreid door alle dorpen langs de Zuidkust, doch verwante afstammingen wonen in het dorp bij elkaar, en ieder dorp toont dan ook groepen huizen.

Hieronder volgen de 6 groote groepen met hare afdeelingen:

1. Gipsie of Wabaliek.	Kokospalm.
a. Mis-boan.	Kokosnoot.
b. Napit-boan.	Pisang Kapok.
c. Kéré-boan.	Vliegende hond.
d. Béhom-boan.	Duif.
e. Réharé-boan.	Klapperrat.
f. Kawé-kawé-boan.	Bloenzuiger (Tropidorhynchus Novae-guinae).
g. Kéké-boan.	Valk.
h. Wajar-boan.	Vuurvlieg.
i. Katar-boan.	Steen.
j. Fakërë-boan.	IJzer.
k. Nambiem-boan.	Eene soort meerval (Siluridene), levende in zoet water in slijk.
l. Kaaf-boan.	Groote obisoort.
m. Nar-boan.	Kleine obisoort.
n. Mandan-boan.	Maan.

2.	Mahoese.	Sagopalm.
a.	Da-boan.	Sago.
b.	Ngat-boan.	Hond.
c.	Koondë-boan.	IJsvogel (Alcedo).
d.	Kabo-kabo-boan.	Kleine roode krab.
e.	Saré-boan.	Groote zee-garnaal.
f.	Mangga-boan.	Rawahslang.
g.	Piewa-boan.	Maliewie.
h.	Sosajo-boan.	Groene pisangsoort.
i.	Katane-boan.	Zon.
3.	Kahiesé of Diekin	Casuaris.
a.	Kahi-boan.	Casuaris.
b.	Dieggë-boan.	Ooievaar soort.
c.	Eboob-boan.	Witte reiger (Ardea sacra).
d.	Samkakai-boan.	Gele veldkangoeroe.
e.	Aubara-boan.	Djamboe.
f.	Wattiek-boan.	Pepersoort.
g.	Takaaf-boan.	Vuur.
h.	Fooi-boan.	Roode kakatoe.
4.	Bragasé.	Krokodil.
a.	Kioe-boan.	Krokodil
b.	Bieroe-boan.	Witte meeuw.
c.	Kiedoeb-boan.	Adelaar.
d.	Wakien-boan.	Kleine garnaal.
e.	Kanies-boan.	Pinang.
f.	Raroen-daka-boan.	Zoet water.
g.	Hétoob-boan.	Zeewater.
5.	Sohé of Diwarèk.	Meervalsoort.
a.	Sohé--anda-boan.	Meervalsoort (Siluridae), in
brak water levend.
b.	Ngoes-boan.	Zwarte krabbensoort.
c.	Kota- of Kawai-boan.	Zwarte landkrab.
d.	Papoe-boan.	Rog.
e.	Karakar-boan.	Zwarte schollevaar (Microcar-
bo Suleirostris).

f. Sabook-boan.	Pelikaan.
g. Boofa-boan.	Groote eendsoort.
h. Soeba-boan.	Bamboe.
i. Haaraf-boan.	Bacco-bacco.
j. Gim-boan.	Slijk.
6. Basiek.	Varken.
a. Basiek-boan.	Varken.
b. Kim-boan.	Kladie.
c. Baran-boan.	Broodvrucht.
d. Toelib-boan.	Pijl.
e. Moemoe-boan.	Hoornschelp
f. Noah-boan.	Schaambedekking der vrouwen.

De Gipsie-anim staan hooger dan de andere afstammingsgroepen, echter geeft hun zulks geen stoffelijk voordeel. Zij worden slechts met een weinig meer eerbied bejegend dan de andere groepen.

In een afstammingsgroep mogen geene onderlinge huwelijken gesloten worden. Individuen van een groep moeten zich paren met die van andere groepen. Het verbod van onderling huwelijk wordt wel eens overtreden, doch dan wordt het uit zulk een huwelijk verwekte kind met smaad bejegend. Men zegt dan, dat het kind geene verwandten in andere groepen bezit: geene oonoo's (lett. neven, cousins).

De kinderen behooren tot dezelfde groep als de vader.

Streng genomen bestaan er verbodsbepalingen omtrent het nuttigen van voedsel van het totemdier of de totemplant. Evenwel wordt hieraan in de praktijk niet de hand gehouden. Een Kéré-boan veroorlooft zich wel het gebruik van vleesch van den vliegende hond, doch zal steeds na het nuttigen van dit vleesch zijn medelijden met den dood van zijn totemdier uitdrukken door den uitroep: „mamaï”.

ANGGEI-FEESTEN.

Behalve de eigenlijke godsdienstige feesten bestaan er nog andere, de zoogenaamde Anggei-feesten. Elke gelegenheid

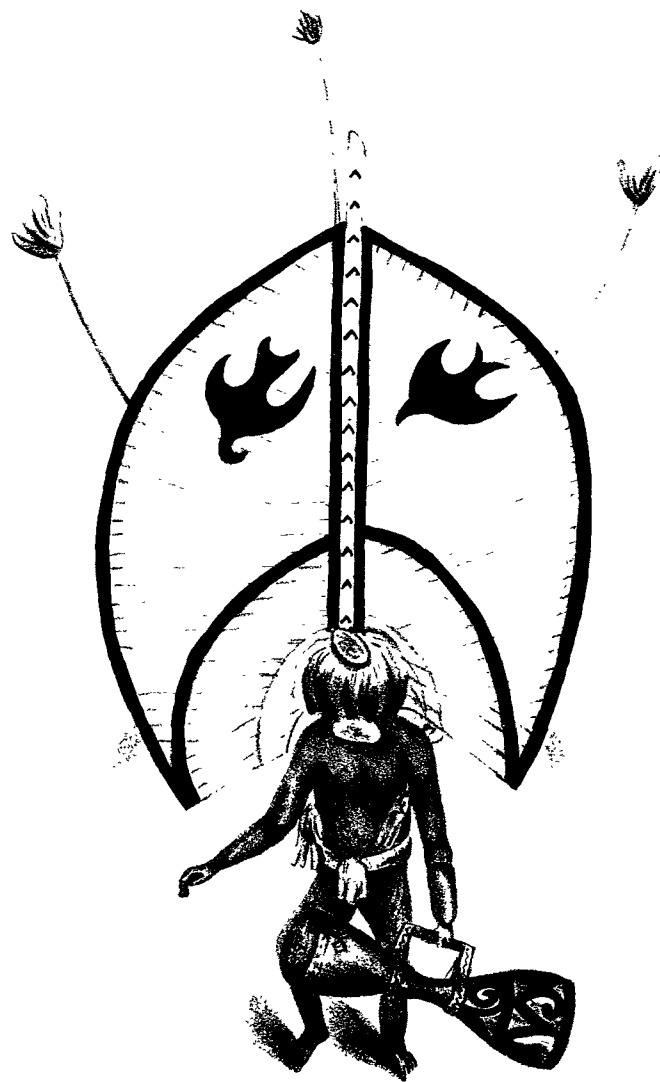

Fig. 1 De Galtickē.

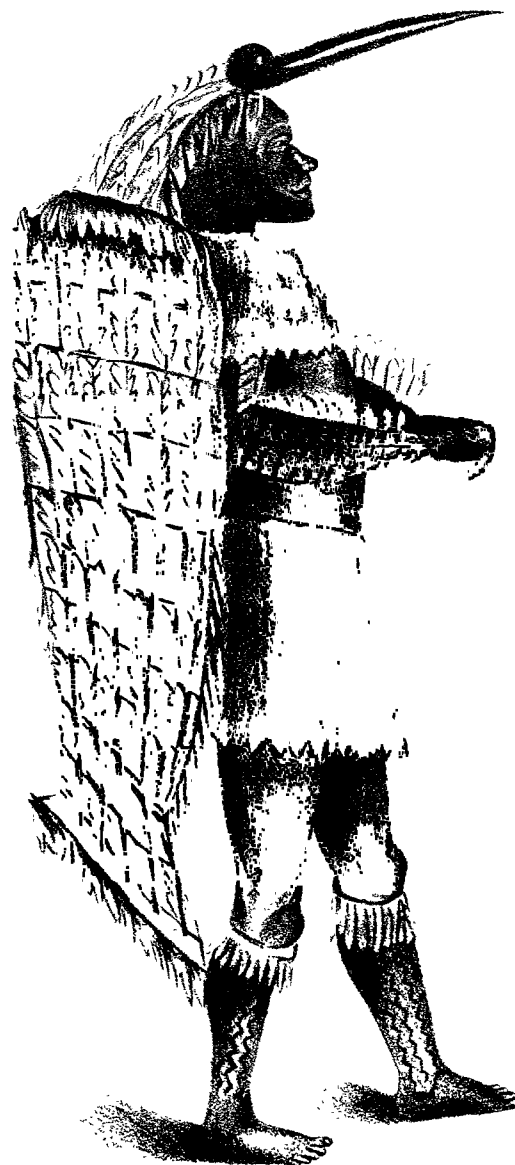

Fig. 2. Voorstelling van een vogel.
(Dickkē).

Fig. 3 Voorstelling
van een hond.
(Gatkē).

ROUWKOSTUUMS.

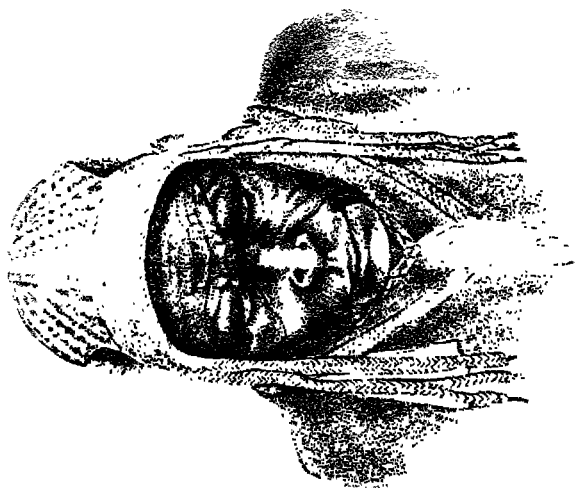

Fig. 5. Bogajoe, Jakoe's zuster, eveneens in rouw, aan het breien van een rouw-hoofd-deksel.

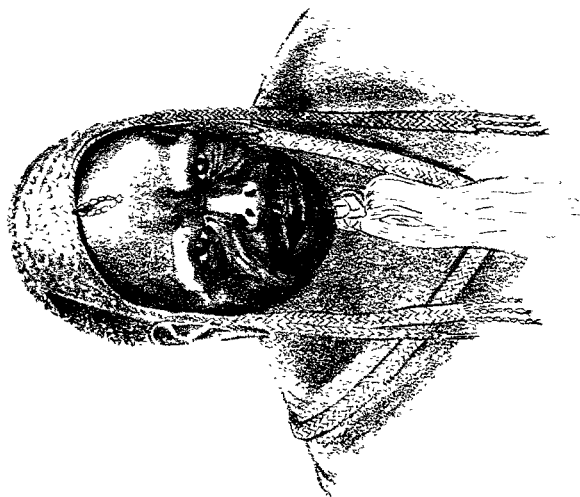

Fig. 4. Jakoe, vader van het overleden meisje, treurend over zijn verlies.

6.

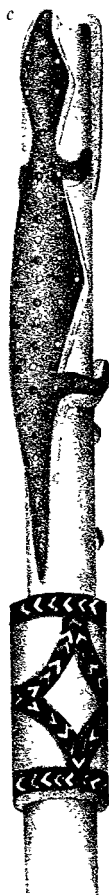

6

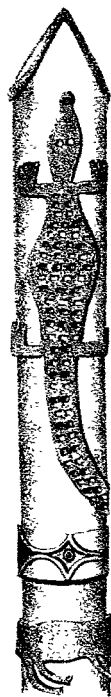
b

c

7a

7b

7c

7d

7e

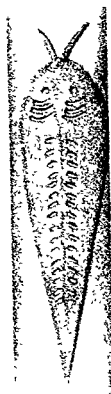

Fig. 6 a Een der stijlen van het begrafenishuis, Gelieb.

Fig. 6b-c Voor en achter-gedeelte van een stijl in het begrafenishuis, Gelieb

Fig. 7a-e Beschilderde en gebeeldhouwde slijten van het Anggei-huis te Elibémi.

zal door den Papoea der Zuidkust aangegrepen worden, om feest te vieren, d. w. z. om te eten, te drinken en te dansen. Zelfs indien geene varkens van volwassene grootte er zijn voor het slachten, viert de Papoea feest.

Bij de geboorte van een kind wordt geen feest gevierd, evenmin bij het geven van een naam aan een kind. In zekeren zin is voor deze gelegenheid reeds het feest op het snelfeest gevierd.

De volgende Anggei-feesten vinden er plaats:

1. Mahood baisam manoe kasahieb-anggei, het feest na een geslaagden sneltocht. Eigenlijk is de beteekenis: het gelijksnijden van de biezen, waarmede de gesnelde kop aan de haren is opgesierd.
2. Waikosie-anggei, het kinderfeest. Knapen en meisjes, jongelingen en jonge maagden bewegen zich twee aan twee in een kring rond, terwijl zij met vogel- en diervoorstellingen getooid zijn. Oude mannen geven de dansmaat bij trommelslag aan. Het feestvarken wordt door een speciaal aangewezen persoon gedood, de panapnanim geheeten.
3. Kambit manie waroe-anggei, het feest bij de gelegenheid van het boren der oorlelgaten gegeven.
4. Mokrafied éwamop kahoe-ë-anggei, het feest bij de bevordering van mokrafied (jongeling van 14—17 jaren) tot éwattie (huwbare jonge man).
5. Oemoem-anggei, het éwattie-feest. Ook hier doodt een panapnanim het feestvarken. Alle éwattie's van het dorp tooien zich met feestattributen.
6. Pataré-anggei, het lijkfeest. (Figuren 1 tot en met 8).
7. Soehamiet-anggei. Aan hooge bamboestaken worden mandjes met sago en klapper, varkens- en kangoeroevleesch, pisang en wattieke (pepersoort, waarvan de bladeren en stengels gekauwd worden, waarna het speeksel in een napje verzameld en opgedronken wordt) gehangen, en iedereen is gerechtigd, in den staak te klimmen en

zijn maal te halen. Doch tracht een man in den staak te klimmen, dan zal eene vrouw hem bij de beenen omhoog trekken, terwijl op hunne beurt de mannen de vrouwen verhinderen in het veroveren van het feestmaal.

8. Ngat-sie en Jabas-sie zijn kleinere feesten, die gegeven worden, indien de benoodigdheden voor een groot feest ontbreken. Bij de Jabas-sie vieren mannen en vrouwen afzonderlijk feest, bij de Ngat-sie gezamenlijk, waardoor dit laatst genoemde feest berucht is wegens de daarbij plaats vindende erotische tooneelen. Slechts kleine trommen mogen op beide feesten bespeeld worden.

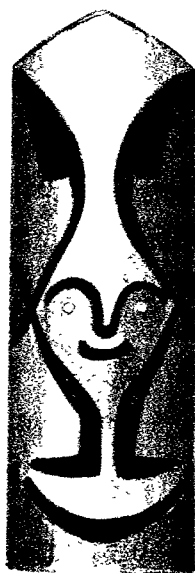
Anggei-feesten mogen nooit dan in de uiterste noodzakelijkheid gedurende de Majo-viering gegeven worden. Ook moeten de Anggei-feesten niet verward worden met de godsdienstige feesten der Iemo-anim, welke ook Anggei genoemd worden. Terwijl de Anggei-feesten der Majodorpen geene bepaalde heilige godsdienstfeesten zijn; immers Iemo-aanbangers mogen deze feesten bijwonen en er aan deelnemen: zijn de Anggei-feesten der Iemo-miraaf heilige godsdienstige feesten, slechts toegankelijk voor ingewijden.

DÉMÁ'S OF DÉMANS.

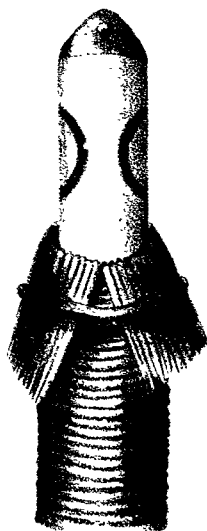
Iedere Papoea denkt zich de aarde bevolkt door geesten of Démá's, die hun verblijf in boomen, vijvers, moerassen, of in den grond hebben. Zoo zijn vele bamboeboschen de verblijfplaatsen van démá's en wee dengene, die ze omhakt.

De groote kroonboom bij Nowarie, in vroegeren tijd het kenteeken voor binnenvarende schepen naar Merauke, en in 1908 omgevallen, was de verblijfplaats van een démá. Het omvallen van dezen kroonboom was het teeken van den toorn van den démá, verbolgen op den grooten invloed der Poe-anim (vreemdelingen, lett. schietmensen: Poe is het geluid door het afschieten van geweren veroorzaakt), die dezen invloed ten kwade misbruikten, waardoor oude zeden en gewoonten verloren gingen, de godsdienst bespot werd, de kinderen

DEMA'S TE OKABA.

DEMA'S TE KOWI.

den eerbied voor hunne ouders uit het oog verloren, vreemde kleeding gedragen en vreemd voedsel genuttigd werd. Eveneens was de groote vloed van den 7den en 8sten Januari 1908 eene straf voor het toelaten der Poe-anim in het land der Mariendë-anim.

Ook huizen de Démá's in pemali-huizen, kleine woningen van een meter hoogte, ommuurd door bamboestokken, bedekt met atap, een kleine opening latende voor het plaatsen van klappernoten in het huis, waarin deze noten eene grootere kiemkracht door den invloed van den démá krijgen.

Voorts huizen de démá's nog in de werktuigen der Poe-anim, waarvan de werkingen voor den Papoea onverklaarbaar zijn. Zoo bezitten het geweer, de gramphoon, de Ruhmkorff, het kompas, het horloge, enz. démá's, die aan den wil der Poe-anim onderworpen, de verlangde werkingen uitvoeren.

De démá's hebben de gedaante van menschen, van varkens en honden, nooit echter van vogels, waarschijnlijk, omdat zich de Papoea de lucht niet door geesten bevolkt denkt. De démá's in menschengedaante zijn niet geslachteloos, het geslacht der in de pemalihuizen wonende démá's wordt aangegeven door de voorstelling van het geslachtsdeel, in hout uitgesneden of op hout geschilderd. (Fig. 9).

De démá's zijn volgens sommigen de zielen der voorouders. In het hiervoren medegedeelde scheppingsverhaal treden echter reeds démá's op vóór het bestaan van het eerste menschenpaar. Eveneens blijkt uit het hierna te volgen verhaal van het ontstaan van den Majo-godsdiens, dat de démá's niet de zielen der voorouders kunnen zijn.

Zoowel démá's als haies, waarover hieronder, kennen geen opperheer, zij zijn aan elkaar gelijk. Alles groeit en bloeit onder den invloed der démá's.

De Papoea denkt zich de volgende Démá's:

1. Ngat-démá. Geest in hondengedaante.
2. Basiék-démá. Geest in varkensgedaante.

3. Soeba-démá. Geest van de bamboe.
4. Toeb-démá. Geest van de rotan.
5. Katar-démá. Geest van den steen.
6. Kada-démá. Geest van den vischhaak.

De kada-démá komt o. a. voor in den heiligen vijver van Kondó-miraaf.

HAIES OF HIES.

Naast de démá's staan de haies of hies, de zielen der afgestorvenen. Zij hebben niet den invloed als aan démá's wordt toegekend. Evenals de démá's kennen de hies geen opperheer.

Sommigen zijn van meening, dat de zielen der afgestorvenen naar Soerabaija gaan, omdat de zooveel superieurdere Poe-anim van deze plaats komen. Is dit het geval, dan duurt de reis 11 dagen (in het begin van het bestaan van Merauke kwamen de booten der Paketvaart Maatschappij via Timor Koepang te Merauke, de terugreis duurde geregeld 11 dagen, waardoor de bepaling van den duur der voorgestelde reis van de hies verklaard is), die onder den grond door ondernomen wordt. Het is reeds voorgekomen, dat aan een blanke, zoo juist van Soerabaija volgens zijn zeggen komende, gevraagd werd, of hij soms aldaar de ziel van een kortelings overleden Papoea gezien had.

Anderen daarentegen, en dit geloof zal het oorspronkelijkste zijn, gelooven in het voortbestaan der zielen in het vaderlijke dorp zelve. Eenige voorbeelden mogen hier aangehaald worden.

In 1907 verklaart een toovenaar, de ziel van een in Jowattie overleden man nog niet gezien te hebben. Een ruiler beweert, dat zij in Merauke vertoeft, en wel bepaaldelijk in een beeldje, dat in de binnengalerij van het door den toenmaligen instructeur der politie-soldaten bewoonde huis was geplaatst. Een aantal mannen en vrouwen, beladen met allerlei levensmiddelen, begeeft zich op weg, en

legt het medegebrachte voedsel aan den voet van het beeldje neer. Daarop vertrekken de menschen voldaan, verklarende, dat nu de ziel van den doode in het dorp zou terugkeeren.

In September 1908 begaven zich ongeveer 300 menschen op weg, om door geschenken de ziel van eenen juist overledene van Merauke naar Boetie terug te lokken.

Eenen op het grondgebied van Sam-Saungasé in Januari 1909 door menschen van Domandee gedooden ruiler werden in de tuinen klapper- en pisangboomen gereserveerd, door pemaliteekens kenbaar gemaakt, dewijl men bevreesd was voor den toorn van zijne ziel, ofschoon de moord niet door bewoners van dit dorp bedreven was.

Een gevolg van deze vrees is de bloedwraak. De ziel van een vermoorde moet tevreden gesteld worden door een wedermoord, niet noodzakelijk op den moordenaar, maar dan op diens nabestaanden.

Waar nu zooveel vrees heerscht ten aanzien van onvoldane zielen van afgestorvenen, is het niet verwonderlijk te vernemen, dat de toovenaars een grooten invloed, hoewel steeds ten kwade, op het maatschappelijk leven van den Papoea uitoefenen. Immers het heerschende geloof geeft aan deze toovenaars de kracht, zich in verbinding met de afgestorvenen te kunnen stellen. Deze invloed wordt versterkt, doordien vele toovenaars niet schromen, van gifmiddelen gebruik te maken, terwijl de dood van hun slachtoffer aan den invloed van vertoornde geesten wordt toegeschreven. Ten einde bijv. de gebruiken bij de viering van den Majo-godsdienst geheimzinniger te maken, worden zeer dikwijls nieuwsgierige oningewijden door toovenaars vergiftigd.

Over het algemeen heerscht het geloof, dat het overlijden van personen, wier dood niet aan ouderdomsgebreken te wijten is, door den invloed van een boozen geest is veroorzaakt. Het lijk wordt dan in de tuinen begraven, klappers en sago, pisang en sirihbenoodigdheden, worden op het graf geplaatst, en een gedeelte van den

tuin wordt voor een bepaalden tijd voor de ziel gereserveerd.

In Nowarie overleed een éwattie, wiens dood dus niet aan ouderdomsgebreken toegeschreven kon worden. Een der aldaar wonende toovenaars verklaarde, dat de dood door eene betoovering van een ouden man te Boetie veroorzaakt was, waarop deze door de nabestaanden van den overledene vermoord werd.

Figuur 10 stelt een toovenaar voor, die tracht een koortslijder door het indrukken van de miltstreek van zijne ziekte te genezen.

GODSDIENSTEN.

Voor zooverre nagegaan kon worden, bestaan op de Zuidkust van Nieuw-Guinea drie godsdiensten: de Majo-, Iemo- en Arappa-godsdienst. Van de beide laatste is weinig bekend.

MAJO.

Omtrent den oorsprong van den Majo-godsdienst wordt door sommigen het volgende verteld:

„Bij den oorsprong van de Torasie bevindt zich een „rotsachtige streek vol groote rotsblokken. Daar huizen de „geesten, de démá's, en hunne woningen zijn deze rotsen. „Deze streek heet dan ook de Majo- of Déma-miraaf.

„Het is nu reeds vele honderden jaren geleden, de over- „levering komt uit het grijs verleden, dat de voorouders der „Majo-aanhangers deze streken voorbij gingen op hunne „sneltochten. Zij stonden intellectueel hooger dan hunne „tégenwoordige nakomelingen, met dien verstande, dat zij „de démá's konden zien en hunne taal spreken. De démá's „gingen steeds gekleed en zij zeiden tot bedoelde voorouders, „dat deze als zij gekleed moesten gaan en feest moesten „vieren. Sinds dien werd het gebod opgevolgd en is steeds „van de eene op de volgende generatie overgegaan”.

Wel ontbreekt aan de tegenwoordige Majo-aanhangers het vermogen, de démá's te zien en met hen te spreken, doch bevreesd om de Majo-miraaf te naderen zijn zij niet.

Tijdens de verkenningen van de streken van de Boven-Torasië in December 1908 werd geen rotsachtige streek daar aangetroffen. Wel werd verharde klei aangetroffen, welker steenvorm aanleiding tot de benaming rots gegeven heeft.

Niet algemeen is het bovenvermelde verhaal verbreid. Wel verbreid is het geloof aan de *démá's*, die het zien van een Majo-aanhanger door een oningewijde, het bespieden van de Majo-viering, vreeselijk straffen, gewoonlijk met den dood van den overtreder. In hoofdzaak zijn de oningewijden kinderen, daar volwassenen in de Majo-dorpen allen zich reeds onderworpen hebben aan de Majo-inwijding, terwijl volwassenen van een anderen godsdienst belijdende dorpen met het oog op de algemeen verbreide vrees voor geesten zich wel wachten voor bespieding.

Het gevolg van deze vrees is het aanhoudend geblaas van de kinderen op bamboefluiten, wanneer zij gedurende de Majo-viering het bosch ingaan, hierdoor de Majo-candidaten waarschuwend, die zich dan verborgen houden.

Een ieder is in de dorpen, die den Majo-godsdienst aangaan, verplicht, de Majo bijgewoond te hebben en in den godsdienst opgenomen te zijn. Mannen en vrouwen, zelfs kinderen bij het naderen van de puberteit, moeten zich aan de Majo-gebruiken onderwerpen, met dien verstande, dat diegenen, die reeds vroeger opgenomen waren, reeds als ingewijd beschouwd worden en dus niet ten tweede male de viering behoeven mede te maken.

Elk jaar moeten de aanhangers van den godsdienst het feest vieren, doch waar in de dorpen niet genoeg candidaten door het kleine aantal inwoners aanwezig zijn en de feestviering met de in acht te nemen gebruiken te lastig is, om haar elk jaar plaats te doen vinden, wordt het Majo-feest ieder jaar in andere dorpengroepen gehouden. Beginnende van het Westen werden in 1906 de feesten gevierd in de dorpen tusschen de Moelie en de Boelaka-rivier, dus

in Awéhima, Gélieb, Dollokě en Géwé (Wilba); het daaropvolgende jaar zag de viering in de dorpen tusschen de Boelaka- en de Bianrivier: Wambi, Iwolé, Doefmiraaf, Makalien, Okaba, Mówé, Alakoe, en Alatip; in 1908 had de viering tusschen de Bian en de Marau plaats in de dorpen Kaiboeseé, Koembě, Anasai, Birook, Koadir, Matara, Windoe, Bahoor, Jatoom, Notievě en Oroemerikě, terwijl in 1909 de dorpen ten Oosten van de Marau zich aan de Majogebruiken onderwierpen n.m: Nowarie, Boetie, Jowattie, Jauběr, Šěpadim, Borim, Sarirě en Kondó-miraaf.

De dorpen in het binnenland, voor zooverre zij den Majogodsdiens aanhangen, volgen de gebruiken der Zuidelijk van hen gelegen dorpen. Zoo viereen Jaiwiemoe en Jomob met de dorpen tusschen de Boelaka en de Bian tegelijk Majo, terwijl Sarorě en de Seenim-anim zich bij de dorpen tusschen de Bian en de Marau aansluiten. In de rij der dorpen langs de kust bestaat een hiaat, voor zooverre het de Majo-viering betreft: bij den Bianmond bevinden zich eenige dorpen, die den Iemo-godsdiens aanhangen.

De oudste mannen in het dorp, de Samba-anim, stellen het tijdstip der Majo-viering vast. De feesten worden in den drogen tijd gegeven en duren 5 tot 6 maanden, naar de maanstanden gerekend.

Gedurende de Majo-feesten wordt het geven van andere feesten zooveel mogelijk gemeden. Slechts in de meest noodzakelijke gevallen mogen Anggei-feesten gegeven worden, zoo bij overlijden (Pataré-anggei), bij het doorboren der oorlelgaten (Kambit manie waroe-anggei), indien zij niet tot na de Majo-viering uitgesteld kunnen worden, doch dan worden alle buitengewone voorbereidselen gemeden. De zich elke maand herhalende smulpartijen worden geheel nage-
laten.

Geheel afgescheiden van het vaderlijke dorp ligt de „tiefman", het Majo-dagverblijf, waarin zich de Majo-candidaten terugtrekken tot de wijding afgeloopen is. Het bestaat naar

gelang van het aantal kandidaten uit een meer of minder groote ruimte, welke aan die zijden, van waar onbescheiden blikken in de „tieman” geworpen kunnen worden, afgesloten is door een haag van klapper- en sagobladeren. Poorten, eveneens afgesloten door afhangelnde bladeren (Fig. 11), verleenen van de paden toegang tot het inwendige der ruimte, waarin langs de zijden afdaken zijn geplaatst ter beschutting tegen zon en regen voor de menschen zoowel als voor hunne versierselen.

De „tieman” (Fig. 12 en 13) wordt gewoonlijk in de tuinen gebouwd. De kleine afdaken bieden echter geen voldoende gelegenheid aan tot beschutting in den nacht, zoodat voor de Majo-candidaten een gedeelte van het vaderlijke dorp is afgesloten, alwaar zij den nacht kunnen doorbrengen. Na het vallen van den nacht begeven zich de kandidaten in optocht naar hunne slaappleatsen, terwijl zij vóór het aanbreken van den dag zich weder naar de „tieman” opmaken. Evenwel komt het ook voor, dat de kandidaten den nacht in de „tieman” doorbrengen, wanneer men te bevreesd is, dat oningewijden hen zullen zien. Die van Okaba verbleven o. a. in de „tieman” gedurende onze aanwezigheid in dat dorp (1907).

Waar een eenzame kuststrook het toelaat, bevindt de „tieman” zich ook wel aan het strand en dient dan tevens voor nachtverblijf. Het Majo-dorp van Wambi is bijv. Wēlab, dat van Anasai, Papies-Anasai (Papies bet. klein).

De paden, leidende naar de „tieman”, bevatten ter waarschuwing van oningewijden teekens van Majo-candidaten, die uit een korten in den grond gestoken stok bestaan, omwonden met alang-alang en rood of geel gekleurd.

De beide seksen zijn in de „tieman” niet van elkander gescheiden. Zoowel 'sdaags als des nachts verblijven beide geslachten bij elkander.

De verschillende feesten, waaruit de Majo-viering bestaat, konden door mij slechts voor een klein deel bijgewoond

worden. De hier volgende beschrijving is dan ook voor een groot gedeelte te danken aan mededeelingen van den tolk van het Gewestelijk Bestuur te Merauke: Kwe Kiong Sioe, welke alle feesten in de dorpen ten Oosten van de Marau bijwoonde.

Deze beschrijving heeft dus grootendeels slechts betrekking op de Majo-feesten ten Oosten der Marau, waar de kustbewoners onder den verzamelnaam „gawier” bij de overige kustbewoners bekend staan. Zelf geven de z. g. „gawier-anim” dezen naam aan de Noordelijk van hen wonende binnenlandsche stammen, en verstaan zij onder „laoek” de dorpen ten Westen der Marau tot en met Kaiboese, en onder „kara” of „iemaas” die van Alatip tot de Moelie. Deze verzamelnamen hebben slechts betrekking op de Majo-aanhangende dorpen, dus niet op de Iemo-dorpen tusschen Kaiboese en Alatip.

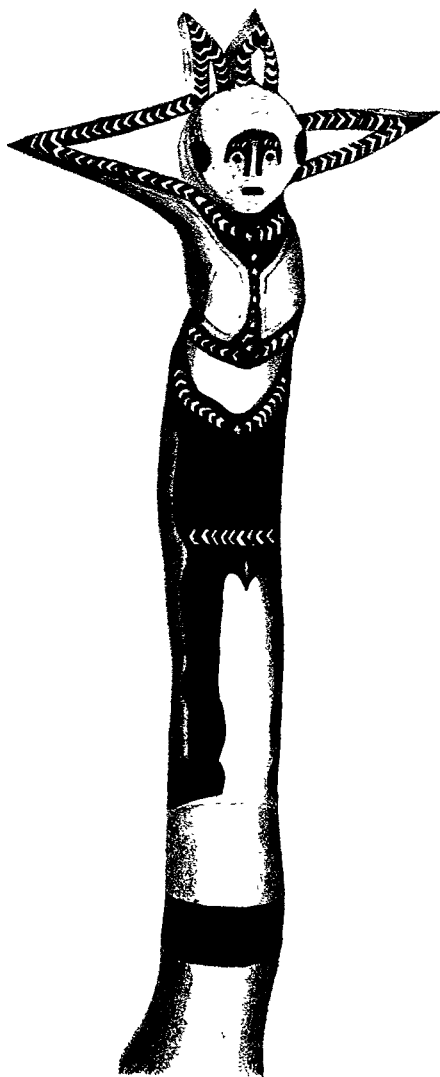
De Majo-viering bij de „laoek-anim” brengt meerdere tusschentijdsche feesten mede, die nog niet geheel bekend zijn. Overigens zijn de hoofdfesten dezelfde.

Het begin der Majo-viering wordt ingeluid door het „kanies-faho”, d. i. het ophangen van pinang (kanies) aan de afdaken in de „tieman”.

Twee dagen later trekken 4 à 5 Majo-candidaten, die steeds tot het gipsie-totem behooren, onder leiding van oudere ingewijde mannen uit, om slijk („gim”) en den bast van bacco-bacco („jil” of „gatana”) te halen. Deze 4 tot 5 mannen mogen niet meer met oningewijden in aanraking komen en houden zich in het bosch schuil.

In den vervolge worde hier onder „Majo-anim” diegenen verstaan, die nog oningewijd, zich echter aan de Majo-viering onderwerpen zullen, terwijl „metoar-anim” de reeds ingewijden zijn, en de „boerappë-anim” oningewijden, waartoe dus ook de kleine kinderen behooren.

Na het inzamelen komen des avonds van denzelfden dag de metoar-anim bijeen en zingen hunne Majo-liederen („ga-

Fig. 14.*De Majo-Missiewak in de tieman van Okaba.*

gah") 1), den geheelen nacht door. Tegen 4 à 5 uur in den morgen gaan de zangers naar een open plek in het klapperbosch, waar zij zich verder bezighouden met dansen („arie”).

Te 7 à 8 uur des morgens begeven zich de Majo-anim in optocht naar genoemde plek, de 4 à 5 gipsie-anim, die een drietal dagen tevoren slijk en bacco-bast hebben gehaald, voorop. Aldaar aangekomen, zetten zij zich op eenige meters van de dansende metoar-anim in ééne rij achter elkander op de hurken, het hoofd neergebogen, de handen langs de zijden als om te ontvangen, uitgestrekt. Vóór hen worden eenige klappertakken in den grond gestoken, om hun het gezicht op de zingenden en dansenden te ontnemen.

Alsnu komen een aantal metoar-anim opdagen, die zich op bijzondere wijze versierd hebben. Het geheele lijf in roode-oker, witte vlekken verspreid over het lichaam, een vrouwschaamgordel („noah”) aangetrokken, op het hoofd een muts, de lippen tusschen varkenstanden geklemd, als om te toonen dat zij niet kunnen spreken, houden zij in beide handen staven van niboenghout („geef”), waarop zij bij het voortschrijden beurtelings steunen. Zij worden gewoonlijk aangeduid als „Majo-missiewak” („missiewak” = oude vrouw, grootmoeder), en stellen de stammoeders voor, van wie allen afstammen. Hunne andere namen zijn „amai” of „démá”. (Fig. 14).

De klappertakken worden op zij geschoven, iedere „Majo-missiewak” plaatst zijn linkervoet tusschen de voeten van een Majo-anim en zet zich eveneens op de hurken, waardoor de Majo-anim gelegenheid hebben, beide handen om den hals van eerstgenoemde te slaan. De „Majo-missiewak” staan dan op, stooten met kracht hunne rechter staven in den grond en buigen zich naar rechts over, daarna verrichten

1) Het zingen van gewone liederen en die op anggei-feesten wordt „sie” genoemd, behalve op doodenfeesten (Pataré-anggei), dat „nahik” heet. Het zingen van Majo-liederen heet „gagah”.

zij naar links dezelfde handeling, terwijl de Majo-anim nog steeds aan hunne schouders hangen. Zoo vlug mogelijk loopen zij dan naar de „tieman”, het Majo-verblijf, alwaar zich de Majo-anim laten vallen en zich onmiddellijk slapende moeten houden. De „Majo-missiewak” gaan nu terug, en herhalen dezelfde handelingen bij de achtergebleven Majo-anim, totdat ten slotte alle Majo-anim in de „tieman” zijn gebracht. De taak der „Majo-missiewak” is nu afgelopen, en zij ontdoen zich nu van hunne kleedij.

Door familieleden worden nu den slapenden Majo-anim hunne versierselen ontnomen, den éwattie's ook de „saho” („penisschelp”), der vrouwen echter niet de „noah”. Deze worden bewaard tot na afloop der Majo-viering, waarna zij aan de resp. eigenaars worden teruggegeven.

Nu heerscht er een plotselinge drukte. Mannen en vrouwen loopen heen en weer, en houden zich, alsof zij het vroeger reeds gehaalde slijk zoeken. Na het vinden van dit slijk wordt iederen zich nog steeds slapend houdenden Majo-anim een weinig hiervan in den mond gestopt, waarna zij worden gewekt. Metoar-mannen verschijnen, die ieder met een Majo-staf („geef”) een gat in den grond stooten, tusschen de uitgestrekte beenen van elken nu rechtop zittenden Majo-anim, waarin laatstgenoemden het slijk uit hunnen mond spuwen, waarna het gat dichtgeworpen wordt.

Wortels van den pinangpalm, de bast van bacco-bacco en de bladeren van den wilden djamboeboom worden nu den Majo-anim gegeven onder het zeggen van: „Dit is nu uw voedsel”, waarop dezen een en ander ook in den mond steken en kauwen.

Na een kleine pauze begeven zich de Majo-anim naar een moeras of put, waar zij zich baden. Dit baden mag niet in zee gebeuren. De „noah” der vrouwen wordt dan tevens gewisseld tegen die van witten Eucalyptusbast. Allen wrijven zich het lichaam in met witgrijze klei en gaan dan naar de „tieman” terug. (Fig. 15, 16 en 17).

De hierboven beschreven handelingen stellen de weder-

geboorte voor; eerst de schepping uit de aarde, door het slijk in den mond voorgesteld, het ontwaken der Majo-anim, die zich moeten houden, alsof zij alle vroegere herinneringen verloren hebben. Zij kunnen noch hun voedsel zoeken, noch hunne kleeding en versierselen vervaardigen en krijgen in een en ander onderricht, hetgeen uit de beschrijving der navolgende feesten op te merken valt.

Teruggekomen in de „tieman” worden den Majo-anim door de metoar-anim de zoogenaamde geboden gegeven, d.w.z. hun wordt medegedeeld, dat zij zich niet van de „tieman” mogen verwijderen. dat zij geene kinderen mogen zien en zich voor deze, zoowel als voor andere oningewijden schuil moeten houden.

Hun wordt nu zeer jonge pisang („kasah”) gegeven, die zij mogen smoren en opeten (wel te verstaan, nog geene rijpe pisangs!).

Na eene kleine pauze krijgt ieder der Majo-anim een jong klapperblad, waarvoor zij tegen inwisseling een hoop van dit materiaal, door ouders en bloedverwanten reeds bijeengebracht, kunnen krijgen en waaruit zij dan hunne eigenaardige kleedij moeten vervaardigen. Het halen van de jonge klapperbladeren wordt „sapiek mahi” genoemd,

Na het vallen van den avond, den eersten van vele, die de Majo-anim in afzondering moeten doorbrengen, gaan allen in optocht naar het afgesloten gedeelte van het vaderlijke dorp terug, om daar den nacht door te brengen. Doch aan rust wordt nog niet gedacht. Want later heeft het „melie onggat” plaats, d. w. z. mannen geheel in klapperbladeren gehuld, stellen kokospalmen voor. Zij staan in zee en beroeren met hunne voeten het zeewater. Elke Majo-anim tracht met een tonw zulk een z.g. klapperboom aan land te trekken, waartegen de laatstgenoemden zich verzetten en telkens blijven stilstaan of wel aanstalten maken, naar zee terug te keeren. Dan wordt door de omstanders gezegd: „Ge zijt nog niet geheel Majo, uwe gedachten zijn nog met rein. Wanneer de klapperboom de zee ingaat,

zult ge steeds honger lijden"! Eindelijk gelukt het alle z.g. klapperboomen aan land te halen, en in het dorp te brengen, waarna allen gaan slapen.

Vroeg des anderen morgens keeren de Majo-anim naar de „tieman” terug, alwaar zij zich nu verder bezighouden met het reeds aangevangen werk van het kleerenmaken. Zijn deze gereed, dan mogen de Majo-anim zich slechts geheel in deze kleeding gehuld op de paden begeven, voorzien van een Majo-staf („geef”) (Fig. 18 en 19). Bij de nadering van een boerappë-anim moeten zij zich onmiddellijk in het bosch verschuilen, de „geef” ter waarschuwing op het pad achterlatende. Worden door de Majo-anim werkzaamheden buiten de „tieman” verricht, dan blijft het gezicht onverhuld, de „geef” blijft dan eveneens op het pad achter (Fig. 20, 21, 22, 23 en 24). In de „tieman” wordt geene kleedij gedragen, slechts het lichaam blijft met witte klei besmeerd (Fig. 15, 16 en 17).

's Daags na het gereed komen der kleedingstukken geschiedt het „onggat kamak” (klappernoten halen). Een ieder der Majo-anim klimt op zijn beurt in een klapperstam, doch halverwege wordt hem toegeroepen terug te keeren. Dan moeten zij weder in den stam klimmen, doch moeten, na den top bereikt te hebben, terug. Daarna is het hun geoorloofd, eenige jonge noten te plukken, die zij wel mogen openen, doch waarvan zij niets mogen nuttigen. Na eene kleine pauze wordt hun dan geoorloofd een klein slokje van het klapperwater te drinken, de noot gaat van hand tot hand. Ook een weinig van het jonge klappervleesch mag gegeten worden (wel te verstaan, geen oud klappervleesch). Gedurende alle deze handelingen geven de omstanders door uitroepen hun medelijden te kennen, om op deze wijze nog beter te doen uitkomen, hoe bezwaarlijk het krijgen van voedsel is zonder harden arbeid.

Vóór dit feest bestond het voedsel der Majo-anim slechts uit jonge pisang en slijk, hetwelk soms gegeten wordt en waarmede de tanden zwart gemaakt worden. Na dit feest is

het hun ook geoorloofd, jonge klappers te nuttigen, die zij zich zelve uit den boom moeten halen.

Des avonds na het „ouggat kamak” geschiedt het „kére”. De metoar-mannen verkleeden zich als vliegende honden („kére”) en bootsen hun geluid na. Den Majo-anim wordt verzocht, te gaan zien, wat zulks beteekent. Wordt hieraan gevolg gegeven, dan geschiedt den manlijken Majo-anim niets; de vrouwelijke echter worden gevangen en geplaagd, wanneer zij zich niet door vluchten weten te redden. Waarschijnlijk vinden dan erotische tooneelen plaats, evenwel is hiervan weinig bekend, daar hetgeen geschiedt als een Majo-geheim beschouwd wordt. De beteekenis van dit feest is niet geheel duidelijk, wellicht moet het beschouwd worden in samenhang te staan met de geheele strekking der Majo-viering, waarin de vruchtbaarheidsgedachte eene overwegende rol speelt.

Nu breekt er een tijdperk van pauze aan. Na verloop van een 20 tot 30 dagen heeft het feest van het „wad bageef” plaats, d. w. z. iedere Majo-anim krijgt een mand („wad”) van klapperbladeren.

Den daaropvolgenden morgen begeven zich alle Majo-anim met hun mandje naar de rivier, om krabben en kreeften, mossels en visschen te vangen („ngoes awé”), waarna zij tegen 4 uur n. m. langs een bepaald pad terugkeeren. Hier langs heeft zich de geheele bevolking geschaard, die de Majo-anim op hunnen terugweg bespotten door woorden en gebaren. Aan de aan beide ingangen van de „tieman” opgestelde Majo-poppen („auwoon”) (Fig. 25 en 26) worden bij het voorbijgaan der Majo-anim erotische betastingen verricht door de metoar-anim.

In de „tieman” aangekomen, moeten de Majo-anim hunne vangst aan de metoar-anim afstaan. Nog mogen zij niets nuttigen, dat in water leeft, behalve, na dit feest, eene kleine soort zwarte landkrabben.

Na een willekeurig aantal dagen vindt het feest van het „raroen daka kamak”, (het halen van zoet water) plaats. In

optocht begeven zich de Majo-anim naar een put in het bosch, waarin achter bladeren een metoar-anim verborgen zit, die, wanneer een Majo-anim vooruittreedt om te drinken, hem door 2 dunne alang-alang-halmen, als blaaspijp dienst doende, water in 't gezicht spuit. Intusschen loopt een andere metoar-anim, als een reiger („diekkë”) verkleed, met een reigerkop op het hoofd en reigervleugels aan de armen, bij den put heen en weer.

Na dit feest is het den Majo-anim geoorloofd, zoet water te drinken.

Dan vindt het „Kahar ba” na verloop van een aantal dagen plaats. Tegen 4 uur n. m. zetten zich de Majo-anim in eene rij achter elkander in het bosch. Ter linkerzijde, beginnende bij den achtersten Majo-anim, trekt een metoar-anim aan een touw een pisangstam voort, een tweede geeft bij elken Majo-anim een slag op den stam, terwijl een derde na elken slag huilt en schreeuwt, alsof hem de slag getroffen heeft. Tegelijk draagt, ter rechter zijde, een man op een niboengstok met breed blad (gewoonlijk gebruikt voor het sagokloppen) zwarte klei, gemengd met den bast van den djamboeboom en bladeren, waarbij sperma gevoegd is, terwijl een tweede na elken slag op den pisangstam een weinig van dit mengsel aan elk der Majo-anim in den mond stopt. Daarbij roepen de omstanders bij elken slag: „O, wat een groote wond, zie, hoeveel bloed er uitvloeit”.

Het is den Majo-anim nu toegestaan, na dit feest zwarte klei gemengd met andere voedingsmiddelen te verorberen, waar vóór het „onggat kamak” slechts zwarte klei zonder bijmengsels genuttigd mocht worden.

Het „da kamak” vindt na eenige dagen plaats. Het is het feest van het sago („da”) halen. De Majo-anim zitten weder in eene rij in de „tieman” achter elkander. Een metoar-anim heeft zich een paradijsvogel op het voorhoofd geplaatst en reigerveeren, aan een langen staak gebonden, op het achterhoofd bevestigd, daarbij een bepaald kostuum aangetrokken („die waie siebë”). (Fig. 27). In de linker-

hand houdt hij een „geef” van niboenghout, in de rechterhand sago. Van voren naar achteren ter linkerzijde van de rij loopende staat hij beurtelings bij elken Majo-anim stil, om eerst den staf met kracht in den grond te stooten en daarop elken Majo-anim de sago in den mond te steken. Na dit feest mag ook sago tot het voedsel van de Majo-anim gerekend worden.

Na een aantal dagen geschiedt het „boob taroen” („boob” = borst), waarbij alle kandidaten naast elkander in de „tieman” zitten. Een metoar-anim heeft zich om het lijf de „moer”, (de moer is ook op fig. 27 te zien) een gordel met afhangende gele en roode touwen van den bast van den waroeboom (*Hibiscus*), gehangen, een paradijvogel op het voorhoofd geplaatst, en een „hoemoem” („hoemoem” = een stellage van kruiselings aan elkander gebonden bamboestokken, versierd met veeren) ¹⁾ op het achterhoofd gebonden. In de linkerhand houdt hij een „geef”. Van links komende gaat hij vóór de rij langs, bij elken Majo-anim stilstaande, stoot den staf met kracht in den grond, met zijn rechtervoet tegen de voeten van den betreffenden Majo-anim, buigt zich een weinig naar links over en dan plotseling naar rechts, tegelijk den Majo-anim een krachtigen stoot in de borst gevend, zoodat deze achterover rolt.

Na de „boob taroen” kan klappervleesch, gemengd met sperma, te eten gegeven worden („karona tamoe”). Dit wordt geheel aan de ouders overgelaten.

De beteekenis van dit feest is niet duidelijk. De Papoea's beweren, dat het als een spel op te vatten is: het komt dan ook slechts bij de „gawier-anim” voor, terwijl ten Westen der Marau andere spelen in zwang zijn.

Het „saré atien” komt een aantal dagen later. De Majo-anim zijn allen verzameld op een plaats in het bosch, alwaar zij zich moeten schuil houden. Een metoar-anim heeft zich

1) In Boetie is vóór de „hoemoem” nog een reigerkop op het hoofd gebonden ter meerdere versiering, in de andere „gawier-miraaf” niet.

een „gariekë” (een waaiervormig stellage van gaba-gaba, (Fig. 28, 29 en 30), aan het achterhoofd gebonden, 1 à 2 paradijsvogels op het voorhoofd bevestigd, crotonbladeren aan de armen, en houdt een trom („këndara”) in de handen. Door de „gariekë” is een lange staak („dan”) gestoken, die eenige meters achter dezen metoar-anim door een tweeden op den schouder ondersteut wordt, die zich op dezelfde wijze getooid heeft als de Majo-missiewak (bldz. 445) en tevens denzelfden naam draagt. Beiden komen uit het bosch en gaan naar de „tieman”, de voorste bij elken stap een slag op de trom gevende, de achterste, de Majo-missiewak, telkens links en rechts springende. De boerappë-anim, dus ook de kleine kinderen, worden nu in de „tieman” toegelaten om het schouwspel gade te slaan, doch zij mogen daar niet lang blijven, aangezien de Majo-anim na afloop van het schouwspel uit het bosch terugkomen en den voorsten Metoar-anim moeten assisteeren bij het ontdoen van zijne versierselen en de „gariekë”.

Na dit feest mogen de Majo-anim ook obi en kladie tot hun voedsel rekenen.

Na verloop van weder een aantal dagen wordt het „majoe broo kamak” gevierd. Een metoar-anim, als eene Majo-missiewak gekleed en als zoodanig dienstdoende, begeeft zich met een „geef” in de rechterhand en een „ban” („ban” = een vlechtnaald van kangoeroe-dijbeen) in de linkerhand naar de „tieman”, alwaar de Majo-anim achter elkander op den grond gezeten zijn. Bij elken Majo-anim stilstaande, geeft de Majo-missiewak een krachtigen stoot met de „geef” in den grond en beroert met de „ban” het hoofdhaar van een ieder, waarna de aangeraakte opstaat en zich bij den stoet aansluit.

Na dit feest is het den Majo-anim geoorloofd, hun haar te vlechten.

Het „ara min” geschiedt een aantal dagen later. Een metoar-anim heeft zich de „moer” (zie voor de beschrijving bldz. 451) om het lichaam gebonden, 2 pijlen horizontaal

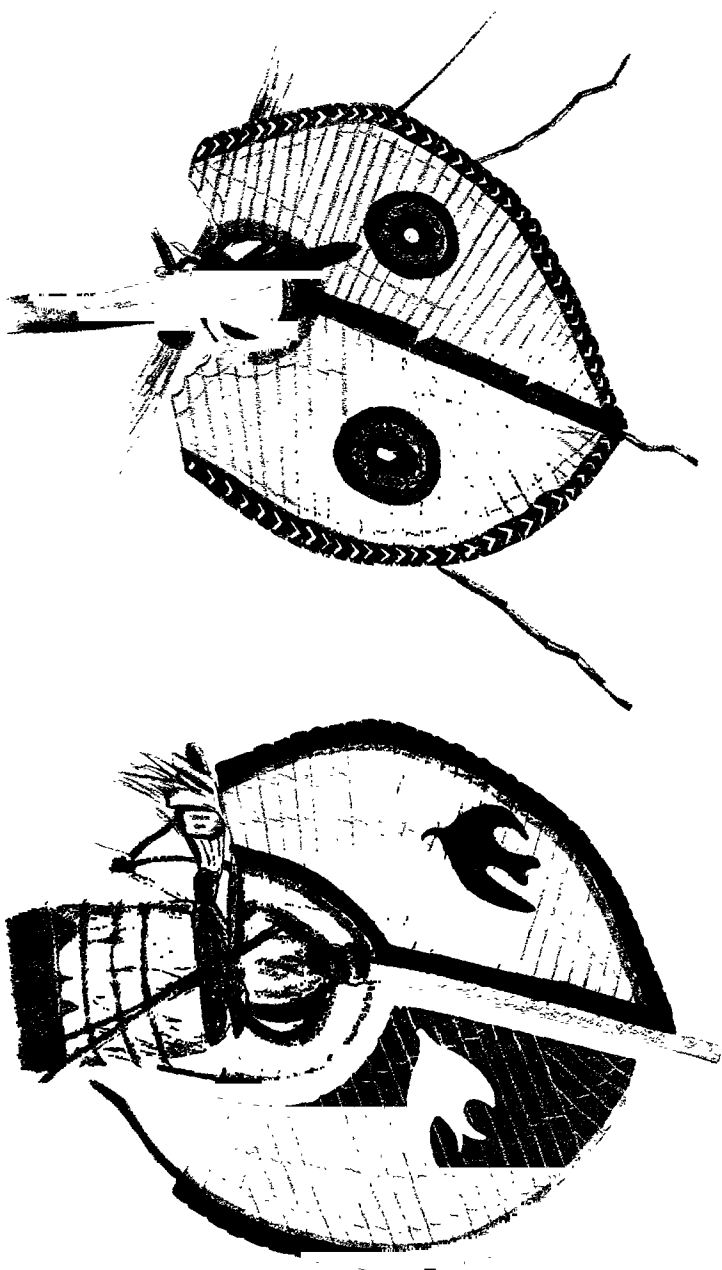

Fig. 28. Versieringen aan den voor-
en achterkant van het Magoobus te
Gellekké.

in het haar gestoken, de „hoemoem” (zie voor de beschrijving bldz. 451) en 2 groene of roode papagaaien op het hoofd gebonden. In de rechterhand houdt hij een bamboestok, in de linkerhand een weinig bamboe en klapperbladeren als symbolische voorstelling van de manlijke kleedij en bast van den Hibiscus met gaba-gaba als symbool van de vrouwelijke kleeding. De Majo-anim zijn achter elkander in de „tieman” gezeten (Fig. 31 en 32). Van achteren en ter linker zijde van de rij komende, begeeft zich de hoofdpersoon met korte passen naar voren, stoot den bamboestok telkens in den grond, beroert met het bundeltje in de linkerhand het hoofd van iederen Majo-anim en maakt dan eene draaiing van links naar rechts (Fig. 33). Deze hoofdpersoon wordt „aramim-mahé” genoemd. Bij elke handeling wordt het volgende liedje door de volgers gezongen:

aramim kaka wérékě ee ee
 aramim gim samboe ee ee
 aramim majoe anim obadanin ee ee
 majoe anim jaba obadanin ee ee.

De beteekenis van dit liedje is niet bekend, het mag niet op andere feesten gezongen worden, evenmin bij de andere ceremonieën van de Majo-viering. Zoowel de wijs als de woorden mogen evenmin door boerappě-anim vernomen worden.

In Boetie werd terzelfder tijd, ter rechter zijde, door andere metoar-anim nog aan elken Majo-anim sperma met klappervleesch gemengd aangeboden („karona tamoe”), in Nowarie niet.

Na afloop zet zich de „aramim mahé” onder een afdak in de „tieman” op den grond, waar hem zijne versierselen afgenomen en eetwaren en vruchten, sirih, pinang en wattiekě aangeboden worden. (Fig. 34.35 en 36).

Onmiddellijk na afloop van het „aramim” heeft het „karéfék” plaats. Iedere Majo-anim zet zich op den grond

neder, de vader brengt hem allerlei voortbrengselen uit zijn tuin, die echter door den pleegvader ¹⁾, die daarvoor andere eetwaren uit zijn aanplant in de plaats legt, worden weggenomen. Er heeft dus hier eene uitwisseling van voedingsmiddelen plaats tusschen vader en pleegvader, waarbij het kind als tusschenpersoon dienst doet. Bezit het kind geen pleegvader dan heeft uitwisseling van vruchten plaats tusschen den vader en andere familieleden. (Fig. 37.)

Den volgenden morgen mogen nu de Majo-anim alle materiaal bijeenzoeken, noodig voor hunne kleedingstukken en versierselen, dus rotan, gaba-gaba, klapperbladeren, de bast van den Hibiscus, enz. Uit dit materiaal wordt dan hunne kleeding vervaardigd, die zij mogen dragen, doch het is hun nog niet geoorloofd, olie en kleurmiddelen voor de kleeding te gebruiken.

Een aantal dagen later vindt het „mis biekë” plaats. De Majo-anim zetten zich in eene rij achter elkander in het bosch op den grond. Een Majo-missiewak schuift met zijn rechterschoet een reeds uitgesproten klappernoot langs de rij naar elken Majo-anim, welke, nadat de Majo-missiewak hem voorbij is gegaan, opstaat en zich bij den stoet aansluit. Na afloop mag klapperolie gemaakt worden, die door kauwen uit het oude klappervleesch verkregen wordt.

Den volgenden dag wordt het „dá hoor” gevierd, d. w. z. een sagoboom wordt geveld, en de sago geklopt, waarna het den Majo-anim geoorloofd is, deze soort werkzaamheden te verrichten. (Fig. 22).

Den hierop volgenden dag vindt het „sarikkie wahib”, plaats, het halen van olie. De manlijke Majo-anim zoeken kemirie-noten (*Aleurites triloba*, Pap. „pajoom”), om daaruit hunne zwarte olie te maken, de vrouwelijke zoeken roode

1) Onder de Mariende-anim heerscht het gebruik, dat een volwassene een met veel kinderen gezegenden vader verzoekt, hem een zijner kinderen af te staan, dat hij dan ook geheel opvoedt en hetwelk hem steeds te gehoorzamen heeft en niet meer den ouders. Dit aangenomen kind heet „wénanggieb” of „binahoor”, indien het van het manlijk geslacht is, en „wenanggoeb” of „jarang”, indien het van de vrouwelijke sekse is.

oker („àvâ”), om deze met klapperolie gemengd, te bezigen tot het inwrijven van het lichaam.

Na dit feest volgt den volgenden dag het „ohan” (varkens vangen) en het „vévâi” (= bijeengaren van voedingsmiddelen) welke beide werkzaamheden twee tot drie dagen duren, en waaraan zoowel de Majo-anim als de metoar-anim deelnemen. Het bijeengegaarde voedsel wordt aan een ongeveer 10 meter hoog afdak („kabé àhà”, Fig. 38) opgehangen, hetwelk door metoar-anim in het nachtverblijf der Majo-anim is opgericht, en dat nog verder opgesierd wordt met verschillende soorten bladeren.

Hierna geschiedt den volgenden morgen het symbolische feest van het „ohan”. waarvoor zich de kandidaten naar het bosch begeven en daar den geheelen dag verblijven. De kleine kinderen worden naar het nachtverblijf der Majo-anim gebracht, alwaar zij ook den nacht moeten doorbrengen. Des avonds begeven zich de Majo-anim uit het bosch naar hun nachtverblijf, doch het door hen gevolgde pad is afgesloten door kruiselings geplaatste staken, waarbij zich metoar-anim hebben geplaatst. Stapt een manlijke Majo-anim over de stokken, dan worden deze bij wijze van een schaar samengetrokken, waarna hij zich verder mag begeven. De vrouwelijke kandidaten worden geplaagd met kleine prikken over het geheele lichaam, echter bij voorkeur in de schaamdeelen. Andere metoar-anim schieten kleine rieten pijlen af op de voorbijgaande Majo-anim. Deze handeling wordt het „dékorasiébě” genoemd.

Na den geheelen weg over geplaagd te zijn, komen de Majo-anim bij hun nachtverblijf, waar een Majo-missiewak hen staat te wachten. De metoar-anim gaan terzijde en roepen: „Opent uwe oogen, ziet uwe Amaï!” De Majo-missiewak geleidt de Majo-anim naar hun dagverblijf („tieman”), waarna hij plotseling wegloopt. De Majo-anim gaan naar binnen en stellen zich op in eene rij naast elkander, eerst met de oogen in de richting van de zee, dan op een gegeven teeken in de richting naar het binnenland.

Intusschen hebben zich buiten de „tieman” een aantal metoar-anim verzameld, die met een „bieng” (het onderste dikste gedeelte van de klappernerf) op den grond slaan. De andere metoar-anim in de „tieman” roepen onderwijl den Majo-anim toe: „Past op, gaat niet zitten, want zij komen om u te slaan”. In de „tieman” gekomen, gaan de eersten, steeds slaande op den grond, vóór de rij van links naar rechts zeggende tot de manlijke Majo-anim: „Morgen avond, wanneer de Majo-viering afgeloopen is, brengt gij een „bieng” mede”. en tot de vrouwelijke: „gij brengt een „minggë” (= jonge uitspruitsel van een klapperpalm) mede”.

Hierna gaan de Majo-anim naar het gewone dorp, om daar den nacht door te brengen, daar de kleine kinderen in hun nachtverblijf slapen. Voor de ouders en andere bloedverwanten der Majo-anim is echter de tijd van rusten nog niet aangebroken: zij moeten zich naar de tuinen begeven, om pisangbladeren te halen.

Tegen 3 à 4 uur des morgens worden de Majo-anim gewekt, om zich de haarversierselen in pisangbladeren te wikkelen. Is dit gedaan, dan vertoont zich de Majo-missiewak weder, die hen naar zee geleidt, waar zij zich moeten baden. Dit gebeurt in het duister, wijl geen oningewijde hen mag zien. Nog steeds in het duister, begeven zich de Majo-anim naar de „tieman”, waar zij aan de handen aan staken en boomen worden vastgebonden. Metoar-anim verschijnen en geven hun middels schelpen insnijdingen in de bovenarmen. Deze handeling heet „aroom” (het aroom heeft dikwijls plaats, vooral bij ziekten en moet dus als eene aderlating beschouwd worden). De teekens in de bovenarmen schijnen te wijzen op hunne opname in de schaar van de Majo-aanhangers.

Na het „aroom” is het den Majo-anim geoorloofd, hunne kleedij, versierselen en lichaam te kleuren, de manlijke gebruiken daartoe de kemirie-olie, welke na het „sarikkie wahib” (bladz. 454) gemaakt is, om hun lichaam en versier-

selen zwart te kleuren, de vrouwelijke kleuren zich rood door een mengsel van roode oker en klapperolie.

Paradijsvogels („sakirè”), aan lange staken („alieb”) gebonden, om op het achterhoofd bevestigd te worden, worden een ieder gegeven, benevens, een nieuw mandje („wad”) ¹⁾. Den „miakien” (bruidegom) en den „amng-gieb” (= de getrouwde „miakien”) is het nog geoorloofd bij de paradijsvogelversiering, ooievaars, („diekkè”) en andere groote vogels op het hoofd te plaatsen. (Fig. 39, 40, 41 en 42).

Het is intusschen 4 à 5 uur des namiddags geworden (fig. 43). De Majo-anim, met de genoemde versieringen, de „wad” aan den arm, stellen zich op in eene rij in de „tieman”, en verlaten op een gegeven teeken het dorp achter elkander. Heeft de laatste het dorp verlaten, dan wordt omgekeerd en naar het dorp teruggelopen, waar hun elk een „tang” (= een lepel van niboenghout, waarmede kalk uit een kalebas gehaald wordt voor het sirihkauwen gegeven wordt. Voor deze gelegenheid is de „tang” langer dan gewoonlijk gemaakt). Weder gaan zij op weg, keeren dan opnieuw terug en halen een smeulende „badie” (= bloem van de grassoort *Saccharum edulis*). Ten derden male vertrekken zij en komen langs verschillende paden op het strand uit (Fig. 44), waar de stoet wacht, tot zich aan het hoofd eene vrouw, eveneens met een paradijsvogel op het hoofd, opgesteld heeft, die hen naar het nachtverblijf geleidt. Het is nu zelfs den boerappè-anim geoorloofd, den optocht te zien.

In het nachtverblijf gekomen, gaat het in optocht éénmaal om het hooge afdak („kabé aha”) en dan blijven er de Majo-anim staan. Kleine jongens en meisjes komen aangelopen, en doen in elk mandje een weinig visch, die echter onmiddelijk door metoar-anim weggehaald wordt.

1) Deze paradijsvogels doen goed opgeld gedurende de Majofeesten; zij worden door ruilers na afloop opgekocht en het volgende jaar in andere dorpencomplexen verkocht.

Nu plaatsen zich de Majo-anim om de „kabé aha” op den grond, en hun worden sagokoeken gegeven (sago, gemengd met geraspte klapper en met pisang. de koek wordt „sief” of „geer” genoemd), die zij mogen nuttigen. Na het eten worden hun sirih en pinang, benevens de kalk bevattende kalebassen aangeboden. Sirih en pinang steken zij in den mond, doch telken male vóór het uitlepen van de kalk uit de kalebas middels de reeds vroeger vermelde „tang”, moet door hen op de maat een aantal tikken met de „tang” op de „siedě” (= de kalkkalebas) gegeven worden.

Gedurende het sirihkauwen bewegen zich een aantal meto-ar-anim, waarbij zich nog de „amnanggieb” en de „miakien” der Majo-anim gevoegd hebben, om de zittenden, steeds hunne Majo-liederen zingende („gagah”). Zulks gaat den geheelen nacht door, tot tegen 6 uur des morgens een uit gras en bladeren samengestelde slang, (reeds bij het bouwen van de „kabé aha” in den grond gegraven), opgegraven wordt, naar het bosch gesleept, en daar vernield wordt. Geen boerappě-anim mag dit schouwspel gade slaan.

Na het wegbrengen van de slang, doch vóór de terugkomst der Majo-anim. komt een metoar-anim met een „gariekě” (bldz. 452) op den rug en brengt vuur onder de „kabé aha”. Deze handeling heet „Majo-takaaf”.

De Majo-anim mogen zich na terugkomst van hunne versierselen ontdoen en de hoognoodige rust genieten. Metoar-anim plaatsen beschilderde sagonerven bij de „tieman” in den grond, ter waarschuwing tegen het nuttigen van klappernoten van de palmen in den omtrek. Zij zijn nog heilig.

De eigenlijke viering is afgelopen, de Majo-anim, die maanden zich verre van anderen moesten houden en hunne tochten nooit verre van de „tieman” mochten uitstrekken, wegens de vrees van door oningewijden gezien te worden, zij, die zich gedurende dien tijd aan allerlei regelen omtrent spijs en kleding hebben moeten onderwerpen, nachten

doorwaakt hebben, die steeds bij elke handeling gebeeft hebben voor onzichtbare geesten, op welker geboden deze ritueele gebruiken heeten te geschieden, mogen zich nu kleeden en bewegen als andere stervelingen. Slechts omtrent hetgeen er geschiedt is gedurende de Majo-viering, is hun een voortdurend zwijgen opgelegd.

De voor iedere sekse en elken leeftijd kenmerkende kleedij en versierselen zijn reeds aangetrokken vóór het symbolische feest van het „ohan” (bldz. 455), welke handeling „boerap mahé” genoemd wordt. De vroegere Majo-anim zijn opgenomen in de menigte der Majo-aanhangers doch nog niet alle handelingen zijn hun geoorloofd te verrichten. Slechts die, welke gedurende de verschillende stadia in de viering zijn verricht, mogen gedaan worden. Wat nog niet „kamak” is, mag niet gedaan worden.

Na verloop van een 10tal dagen gaan de vroegere Majo-anim onder leiding van metoar-anim naar het bosch, om daar op kangoeroe's en varkens te jagen („ohan”). Na de jacht wordt een mengsel van sago, klappervleesch en sperma met kangoeroe- en varkensvleesch opgedischt, en eerst na het nuttigen van deze spijsen mogen zij ook het vleesch, dat hun de jacht verschaft, gebruiken.

Na terugkomst wordt hun door de manlijke metoar-anim de „hajang” (Mal. gajam, d. i. de vrucht van de *Inocarpus edulis*), waarschijnlijk met sperma gekookt, te nuttigen gegeven, waarna ook deze vrucht gebruikt mag worden.

Dan geschiedt het „parané kamak”, d.w.z. een man en eene vrouw spreken in bijzijn van elken Majo-anim over de gebruiken gedurende verloving en huwelijk, de plichten van man en vrouw jegens elkander, de verdeeling van den gemeenschappelijken arbeid, enz.

Hierna geschiedt op een morgen het „kiepa kamak”. Vischfuiken worden door metoar-anim in zee gesleept en daar aan Majo-anim overgegeven. Iedere fuik wordt door twee individuën van verschillende kunne vastgehouden en

daarmede gevischt. In den vervolge mag nu ook zelfstandig gevischt en de vangst genuttigd worden.

En zoo geschieden nog verschillende minder belangrijke handelingen. Wat tevoren niet gedaan is, hetzij het nuttigen van verschillende levensmiddelen, hetzij het verrichten van eenige handeling, wordt den Majo-anim door metoar-anim voorgedaan, waarna zij beschouwd worden, als ook hierin ingewijd te zijn. Is alles „kamak", dan worden de trommen geslagen, de sagonerven bij de „tieman" uit den grond opgegraven en vernietigd, de „tieman" neergehaald, en tot besluit vroolijk feest gevierd. De Majo-viering behoort tot het verledene, tot bij tijd en wijle, na verloop van een viertal jaren, weder op de plaats, waar de vorige „tieman" stond, een andere gebouwd wordt, en inmiddels opgegroeide kinderen maanden in afzondering moeten doorbrengen.

Hoewel bij Merauke aan die gebruiken niet meer zoo streng de hand gehouden wordt, en reeds teekenen van verval op te merken zijn, zal de bijgeloofige vrees der Mariendë-anim vele der ritueele gebruiken der voorouders nog jaren lang in stand houden.

Het vieren van de Majo, de inwijding der kinderen in de plechtigheden daaraan verbonden, wijst op eene afsmeking van vruchtbaarheid, zoowel van land en veestapel, als van den mensch, van de démá's. Hierin komen alle berichten overeen, dat het houden der Majofeesten steeds goede oogsten tengevolge heeft. Het is daarom de voornaamste plicht der Mariendë-stammem, de viering steeds elk jaar plaats te doen vinden, zij het ook niet in dezelfde dorpencomplexen twee jaren achtereen.

En zooals bij alle natuurvölkeren spelen hierbij erotische tooneelen en gedachten eene overwegende rol, waarvan een en ander onder de beschrijving der feesten gemeld is.

Doch naast de vruchtbaarheidsgedachte speelt ook de afstamming eene groote rol. In grove trekken wordt het scheppingsverhaal, als in den aanvang van dit bericht is

medegedeeld, weergegeven. Het brengen der Majo-anim naar de „tieman”, alwaar zij zich slapende moeten houden (blz. 446), hun ontwaken en het zich houden, alsof hun de herinnering aan het verledene met zijne ervaringen ontschoten is, wijst op eene scheppingsgedachte. Daarna de onderscheidene feesten, waarbij hun successievelijk verschillende spijsen worden toegediend, en waarbij hun de wijze van het vervaardigen van kleedingstukken en werktuigen, van de vischvangst en de jacht, worden geleerd, terwijl de stammoeder, de Majo-missiewak, een groote rol speelt in het hen inleiden in deze werkzaamheden.

Het animisme laat zich gevoelen in het „karona tamoe”, het nuttigen van voornamelijk klappervleesch met sperma gemengd. Het geloof der Papoea's gebiedt hen het gebruik van dit gerecht, en een ieder is verplicht, het te nuttigen. Ten einde den gebruikers daarvan niet afkeerig te maken, wordt de samenstelling geheim gehouden. De bedreiging, dat bij het niet opvolgen van dezen spijsregel de keel en de buik der Majo-anim na het nuttigen van de verschillende spijsen en vruchten zullen weggroten, heeft in vroegere tijden steeds een voldoende druk zelfs op den weerspanningsten uitgeoefend.

In de allerjongste tijden vertoonen zich reeds eenige teekenen van het langzamerhand in onbruik raken van dit gerecht, welk resultaat natuurlijk slechts aan den invloed der vreemdelingen te danken is. In Nowarie weigerden alle Majo-anim eenstemmig het nuttigen van dit gerecht, hoewel in het meer conservatieve Boetie zich nog geen stem daartegen verhief (zie bldz. 453).

Aan de Koembe werd nog medegedeeld, dat getrouwde vrouwen van het „karona tamoe” ontslagen zijn, doch in andere dorpen bestaat dit privilege niet. Eveneens werd aan de Koembe het gebruik gevolgd, eerst de tanden en wenkbrauwen met dit gerecht te bestrijken, eer het genuttigd werd.

Nog in eenige andere gebruiken doet zich het animisme gelden in het geloof aan het sperma als zielestof, waaraan kracht, dapperheid en geluk toegeschreven wordt. Het plakken van het trommelvel van leguanenhuid op de trommen („këndara”) geschiedt met sperma. De kleine pijlen worden rood beschilderd middels bloed van den penis, wit middels hetzelfde bloed, met kalk gemengd.

Nog is veel onopgeklaard, doch daartoe is noodig het doordringen in den gedachtengang der Papoea's waartoe mij tijd en gelegenheid ontbraken gedurende de korte tijdsruimten, waarin mij de omgang met dit natuurvolk veroorloofd werd.

IEMO.

Op bldz. 442 is van een hiaat gesproken in de rij der stranddorpen, die den Majo aanhangen. Deze dorpen liggen aan den Bianmond en zijn: Onggari, Domandee, Samsang-gasé, Alatip of Papiés-Sanggasé, en de helft der inwoners van Alakoe, Méwé en Makalien. Van de viering is niets bekend. Volgens het zeggen van sommigen moeten op deze feesten vele erotische tooneelen voorvallen, anderen beweren, dat hierbij het gebruik van menschen vleesch voorkomt, terwijl de Mariendë-anim slechts in uiterste noodzakelijkheid, bijv. bij gebrek aan levensmiddelen op hunne wraaktochten, zich hieraan vergasten. Overigens schijnt de viering niet slechts gezamenlijk plaats te hebben, doch ook wel in de afzondering der wildernis, waarin ieder zich afgezonderd van de anderen terugtrekt.

De feesten worden Anggei genoemd, niet te verwarren met de op bldz. 435 opgesomde Anggei-feesten.

ARAPPA.

Van de Arappa-plechtigheden is weinig meer bekend, dan dat half Kondó-miraaf hen volgt.

SOESOEM.

Naast de Majo, eene geestenvereering tot afsmeeking van

vruchtbaarheid en goede oogsten, bestaat nog de vereering van den Soesoem of Sosom, een reus van vleesch en bloed volgens sommigen of van steen volgens anderen.

De Soesoem-vereering heeft plaats in de dorpen: Kondó-miraaf, Sarirě. Borim. Sěpadim, Jauber, Jowattie, Boetie Nowarie, Oroemerikě, Notievě, Jatoom, Bahoer, Matara, Windoe, Koadir, Birook, Anasai, Sarorě, en Koeperikě, terwijl in het dorp Koembě slechts twee aanhangers bekend zijn. Westelijker komt deze vereering niet voor.

De Soesoem is een reus van de grootte van een klapperboom, zijne voetstappen zijn een vadem lang en de voetafdrukken worden zeer dikwijls aan den ongeloovigen ruiler getoond. In den Oost-moesson komt hy van het Oosten, bezoekt alle dorpen tot aan Birook, en in elk der dorpen vertoeft hij slechts één nacht. Hij komt echter op ongeregelde tijdstippen, en slaat wel eens een jaar over, wanneer hem de reis te vermoeiend is. Zijne woning ligt ten Oosten van Kondó-miraaf, de juiste plaats daarvan is niet bekend. Steeds draagt hij bij zijne bezoeken zijn gezin, bestaande uit vrouw en één kind, van gewoon menschelijke afmetingen, mede, zijne vrouw onder den rechter arm, zijn kind onder den linker.

Zijne aanhangers hebben hem een hoog stelling gebouwd, 8 tot 10 meters hoog, niet te verwarren met de „kabé-aha” (bldz. 455). Het eerste afdak is permanent gebouwd in de wildernis, het laatsie wordt slechts opgericht tegen het einde der Mijo-feesten en na afloop daarvan onmiddellijk afgebroken.

Bij zijn bezoek, dat hij door een langgerekt en diep gehuil van „oemoef” aankondigt, verzamelen zich zijne aanhangers bij het afdak en plaatsen daarin vleeschsoorten en vruchten. Onder het nuttigen van een en ander wordt hem dan een „sie”, „banda” genoemd, gegeven. Trommen mogen echter niet gebruikt worden, men zingt hem slechts toe. Vrouwen noch meisjes mogen bij deze vereering tegen-

woordig zijn, indien hij ze ziet, ontbrandt hij in drift en slaat ze of doodt haar.

Zijne aanhangers brengen hem hunne zonen, opdat zij ook in zijne aanbidding opgenomen mogen worden. Den donker gekleurden onder de jongens snijdt hij den buik open, eet hunne inwendige organen op en zet daarvoor wat anders in de plaats, waarna hij de wond dichtnaait op zulk eene wijze, dat geen litteeken overblijft. De koperkleurigen onder de jongens worden onmiddellijk opgegeten, doch ook direkt weder uitgeworpen. De beide operaties gebeuren zoo snel, dat de slachtoffers hiervan niets gewaar worden.

Slechts een enkelen nacht vertoeft hij in elk dorp, daarna trekt hij verder. Regens haat hij, die maken hem koud en daarom brengt hij zijne bezoeken slechts op droge nachten in den Oostmoesson. Bejaard is hij niet, zijne aanhangers hebben hem steeds in denzelfden ouderdomstoestand gevonden. Hij sterft niet als gewone stervelingen, zijn leven duurt eeuwig. Wat zijn taak in den Westmoesson is, is niet bekend.

Wordt er juist Majo gevierd, dan komen zijne volgelingen uit het Majo-dorp, om hem hulde te bewijzen. Hij kent geene *démá's*, weet absoluut niets van Majo-feesten, en evenmin weten de *démá's* van zijn bestaan af. In zijn bijzijn wordt niet over Majo gesproken, teneinde hem niet naijverig te maken. Voor zijne aanbidders is het dus een groote verlichting, dat hij slechts één nacht bij elk dorp vertoeft.

Vergelijk de beschrijving der Doek-doek-feesten in het werk van Prof. Dr. W. Sievers en Prof. Dr. W. Kükenthal, bldz. 300: „Australien, Ozeanien und Polarländer“. Deze Doek-doek-feesten zijn volgens sommigen de opname van geslachtsrijpe jongelingen in den stam, volgens anderen echter niets anders dan een feest, om te smullen en het verkrijgen van geschenken voor de hoofden en invloedrijke mannen. In bijzijn van de vrouwelijke stamleden mogen de feesten niet gehouden worden, evenmin in haar bijzijn besproken.

Het komt mij voor, dat hier niet alleen de wensch tot feestviering, buiten de vrouwen om, tot de aanbidding van

den Soesoem geleid heeft, doch ook de vrees, en daarvoor bestaan zekere aanwijzingen, van eenen hongerigen reus bij het dorp te laten ronddwalen. Eigenaardig is wel de ver-eering van een reus van vleesch en bloed of van steen, naar 'smenschen beeld gevormd, en niet van geesten, zooals gewoonlijk het geval is.

EILANDENRIVIER, den 12^{den} Februari, 1910.

LIJST DER FIGUREN.

(Voor de vet gedrukte Nos. zie de Platen I — VI).

- Fig. 1.** De „Galiekë” als eerste bezweringsplechtigheid bij den dood van een 12 jarig meisje te Gélieb (1 Nov. 1907), dat bezweken is door booze bezweringsen, volgens het geloof harer verwandten. Teekening Heldring.
- Fig. 2.** De „Diekkë” (ooievaar) als tweede bezweringsplechtigheid bij den dood van hetzelfde meisje. Op den rug van den voorsteller hangt een mantel van gaba-gaba, waaraan veeren zijn vastgehecht. Op het hoofd een vogelkop, ook van gaba-gaba en veeren vervaardigd. Over de schouders, om het middel en aan de knieën crotonbladeren, aan de armen veeren op gaba-gaba gestoken. Teekening Heldring.
- Fig. 3.** De „Ngatkë” (hond) als derde bezweringsplechtigheid. De voorsteller is geheel gehuld in crotonbladeren. Teekening Heldring.
De 3 voorstellers bewogen zich met korte danspassen en omstuwd door eene groote menigte over het strand, terwijl de danspassen nog door een rouwzang begeleid werden („nahik”).
- Fig. 4.** Jakoel, de vader van het overledene meisje te Gélieb, in diepen rouw. Op het hoofd draagt hij een kapje van gebreid touw met afhanginge franjes langs de ooren. Een gebreide band van touw ligt op zijne schouders en om den hals draagt hij een band van gevlochten alang-alang, waarvan de einden los op de borst vallen. Teekening Heldring.
- Fig. 5.** Bagajoe, Jakoel's zuster, eveneens in diepen

rouw. In hoofdzaak is het rouwkostuum gelijk aan dat van Jakoel, behoudens eenige kleine afwijkingen. Zoowel Jakoel als Bagajoe bestreken zich het lichaam met witte klei. Teekening Heldring.

- Fig. 6.** Beschilderde en besneden stijlen van het begrafenis-huis te Gélieb, waarin het overleden meisje begraven werd. Teekening Heldring.
- Fig. 7.** Beschilderde en gebeeldhouwde stijlen van het Anggeï-huis te Élibémě. Voorstellingen van démá's en totemdieren. Teekening Heldring.
- Fig. 8.** Het Anggeï-huis te Nowarie. Foto Heldring.
- Fig. 9.** Een aantal voorstellingen van démá's in de pemali-huizen van Okaba en Kowi. Teekening Heldring.
- Fig. 10.** De toovenaar van Boetie bij de behandeling van een koortslijder. Foto Heldring.
- Fig. 11.** De poort van het Majo-dorp. Koembě. Foto Heldring.
- Fig. 12.** Gezicht in de „tieman" te Koembě. Foto Heldring.
- Fig. 13.** Gezicht in de „tieman" te Koembě. Foto Dumas.
- Fig. 14.** Een houten beeld in de „tieman" van Okaba, de Majo-missiewak voorstellende. Teekening Heldring.
- Fig. 15.** Majo-mannen in het wit te Koembě. Foto Dumas.
- Fig. 16 en 17.** Majo-vrouwen en meisjes hebben zich met witte klei ingewreven en hare gewone noah's ingewisseld tegen andere van eucalyptusbast. Koembě. Foto Dumas.
- Fig. 18.** Een vermomde Majo-man buiten de „tieman" te Koembě. Foto Heldring.
- Fig. 19.** Vermomde Majo-anim buiten hun dorp. Nowarie. Foto van Rhee.
- Fig. 20 en 21.** Majo-vrouwen in hare kleedij gedurende het werk. Anasäi. Foto Heldring.

- Fig. 22. Eene Majo-vrouw bij het sago-kloppen. Nowarie. Foto van Rhee.
- Fig. 23. Een Majo-man met zijnen vader. Foto Dumas.
- Fig. 24. Majo-mannen in hunne werkkleeding. Koembě. Foto Dumas.
- Fig. 25. Een Majo-pop in de „tieman” te Bahoor. Foto Heldring.
- Fig. 26. Een Majo-pop in de „tieman” te Nowarie. Foto van Rhee.
- Fig. 27. Een metoar-anim met de „geef” in de hand en in het kostuum „die waie siebe”. Koembě. Foto Heldring.
- Fig. 28.** De „galieke” aan voor- en achterkant van het Majo-dorp te Gélieb. Teekening Heldring.
- Fig. 29. De „garieke” te Nowarie. Foto van Rhee.
- Fig. 30. De „garieke” te Koembě. De op deze figuur mede afgebeelde vogel wordt als symbool van den doodenvogel bij doodenfeesten van metoar-anim, nooit van boerappě-anim, getoond. De man, die den doodenvogel voorstelt, zit dan op een hoog stellage, de andere metoar-anim zitten er om heen op den grond en bootsen het geluid van den ijsvogel (kárakká) na. Koembě. Foto Dumas.
- Fig. 31 en 32. De Majo-anim zitten bij het „aramim-feest” in een rij achter elkander. Nowarie. Foto Heldring.
- Fig. 33. De „aramim mahé” (in het midden der figuur) langs de rij der Majo-anim gaande. Nowarie. Foto van Rhee.
- Fig. 34. De „aramim mahé” wordt ontkleed en hem worden levens- en genotmiddelen gebracht. Foto Pinedo.
- Fig. 35. Als No. 34. Foto Heldring.
- Fig. 36. Als No. 35. Foto van Rhee.
- Fig. 37. De vrouwen zitten bij het „karéfek” met aan

- staken hangende vruchten, sago en pinang. In de „tieman” te Nowarie. Foto Heldring.
- Fig. 38. De „kabé aha” met de daaraan hangende vruchten en versieringen. Nowarie. Foto van Rhee.
- Fig. 39 en 40. Een miakien wordt aangekleed, de huid van een „diekkè” op hoofd en rug gebonden. Nowarie. Foto Heldring.
- Fig. 41. Een miakien, geheel aangekleed, op het strand in de rij der Majo-anim. Nowarie. Foto Heldring.
- Fig. 42. Gezicht in de „tieman” te Nowarie vóór het kleeden der Majo-anim. De versierselen hangen aan staken voor de huizen. Foto van Rhee.
- Fig. 43. Groep mannen na het „aroom” als toeschouwers. Nowarie. Foto Pinedo.
- Fig. 44. De rij der Majo-anim, op het strand van Nowarie uitkomende. Foto van Rhee.
-

PRAMBANAN

EN OMLIGGENDE TEMPELS.

DOOR

E. F. JOCHIM.

(Met drie platen).

Bij een bezoek in Mei en Juni 1912 aan de tempels van Prambanan en de overige hindoebouwwallen in de vlakte van dien naam — die in de vlakte van Sorogedoeg en op de heuvels werden door mij niet bezocht — had ik gelegenheid tot het maken van de ondervolgende aantekeningen en opmerkingen, waarvan de publicatie wellicht van nut kan zijn voor aanvulling en verbetering der bestaande litteratuur omtrent die ruïnen.

Het standaardwerk voor de kennis van deze tempels is nog steeds de „Beschrijving der oudheden nabij de grens „der residenties Soerakarta en Djogdjakarta, door J. W. „IJZERMAN, met atlas”, in 1891 uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap. In dit mooie en betrouwbare boek, waarvan de verdiensten reeds vaak en door meer bevoegden zijn gereleveerd, wordt een goed gebruik gemaakt van hetgeen reeds door vroegere schrijvers was medegedeeld en wordt o. a. aan J. F. G. BRUMUND's opstellen over „De hindoe-oudheden van Java” in Indiana I en II, 1853 en 1854, de eer bewezen waarop zij zeker aanspraak hebben.

Na de uitgave van IJZERMAN's werk zijn er over deze bouwwallen (of sommige daarvan) nog eenige afzonderlijke werken en verscheidene tijdschriftartikelen verschenen, terwijl ook in de Rapporten der Commissie in Nederlandsch-Indië voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera (verderop aangeduid met R. O. C.) er nu en dan opmer-

kingen over worden gemaakt. Bij de rapporten over 1909 is als bijlage 46 (blz. 20 — 137) opgenomen een „Inventarisatie der Hindoe-oudheden in de vlakten van Prambanan en „Sârâgedoeg met beschrijving van de steenen „Hindoe-beelden“ enz., die met het vervolg daarop in bijlage 50 van R. O. C. 1910 (en wel blz. 96 — 99) een tweede standaardwerk voor deze tempels had kunnen worden. Tot mijn leedwezen is mij echter gebleken dat die inventarisatie door gebrek aan nauwkeurigheid en volledigheid dien naam niet mag dragen. Aan voorbeelden tot staving van deze bewering zal het helaas in deze aantekeningen niet ontbreken; voorloopig bepaal ik mij tot de opmerking dat de litteraturopgave aan het begin dier inventarisatie voor de latere jaren hoogst onvolledig is. Voor de oudere geschriften was alles wat gewenscht kan worden reeds gegeven door Dr. R. D. M. VERBEEK in zijn „Oudheden van Java“ in deel 46 der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap.

A. De tempels van Prambanan.

Tot de artikelen, welke in de evenbedoelde bibliografie niet genoemd worden, behoort dat van Dr. J. L. A. BRANDES in Tijdschr. Ind. T.-, L.- en Vk. deel 47, blz. 414 „De waarde van „Tjandi Prambanan tegenover de andere oudheden van Java, „en een hartig woord over de deblayeering“. Zoo enthousiast als deze geleerde in het eerste gedeelte van zijn opstel was over de schoonheid van het Prambanan-complex, zooals het er oorspronkelijk moet hebben uitgezien, zoo bitter moest hij wel worden in het tweede gedeelte, waar hij beschrijft hoe er bij de deblayeering dezer tempels is huisgehouden, hoe men, in stede van op te letten en op de een of andere wijze aan te geven bij welken tempel -- en aan welke zijde daarvan -- de verschillende fragmenten gevonden waren, alles wat men niet interessant genoeg vond om het op het terrein op te stellen, eenvoudig als waardeloos op een hoop heeft geworpen, zoodat het een onbegonnen

werk is dat alles weder uit te zoeken. De uitdrukking, door BRANDES gebezigd „een archeologische moord op groote schaal” is zeker niet te sterk. De door hem geschetste wijze van handelen heeft een eventueele restauratie der Prambanantempels ontzettend bemoeilijkt, maar toch geloof ik dat zij niet onmogelijk zal blijken. Sedert dat „hartig woord” geschreven werd, is er uit den als afval beschouwd den hoop reeds een massa te voorschijn gebracht, gedeeltelijk gesorteerd en zoodanig opgesteld dat men althans zien kan met wat voor stukken men te doen heeft. Wellicht zal men, zoodra tot restauratie besloten wordt, in de verschillende afmetingen en den vorm van bepaalde stukken voldoende aanwijzingen vinden om uit te maken tot welken tempel zij moeten hebben behoord. Men zal daarmede echter moeten wachten totdat alles is opgegraven en gekeerd, opdat men een overzicht heeft niet alleen van den vorm van een bepaald beeldhouwwerk, doch ook van het aantal exemplaren dat er van dat bepaalde beeldhouwwerk en in dezelfde afmetingen aanwezig is. Een dergelijk sorteren, zoeken en naar gehoopt mag worden ook vinden van den tempel, waarbij het heeft thuisbehoord en van de plaats waar het moet bevestigd zijn geweest, is zeker een dankbaar werk, doch als gezegd voorloopig valt er in deze richting nog niet veel te doen.

Van de vroeger en later gevonden reliefs en andere tempelfragmenten zijn die welke in, om en bij de toenmalige opzichterswoning waren opgesteld en nog enkele andere partijen in de vorengenoemde inventarisatie door het lid der Oudheidkundige Commissie J. KNEBEL onder de nummers 1—463 van rubriek D (blz. 59—117 R. O. C. 1909) gecatalogiseerd en beschreven. Ter vermindering van vergissingen wijs ik er op dat dit dus lang niet alle tempelfragmenten zijn welke op het tempelterrein worden gevonden.

Omtrent die door KNEBEL beschreven fragmenten maakte ik bij de bezichtiging eenige aantekeningen. Ik wil die echter doen voorafgaan door een overzicht van de hoofd-

beelden van Prambanan, enkele beschouwingen omtrent den vorm der beelden en eenige opmerkingen betreffende de versiering der hoofdtempels, meer in het bijzonder omtrent de zoogenaamde eerste, tweede, derde en vierde serie.

Ik breng daarbij in herinnering dat er binnen den binnensten ringmuur zes hoofdtempels zijn, geplaatst in twee rijen van drie, met de fronten naar elkaar toe, en twee kleinere tempels van het noordelijk en zuidelijk einde van het open terrein tusschen de hoofdtempels. Van deze laatste is de voornaamste en grootste de Siwatempel, de middelste der westelijke rij, die aan alle vier zijden een opgang heeft, een hoofdvertrek en drie nevencella's. Ten Zuiden hiervan staat de Brahmtempel en ten Noorden de Wisjnoetempel, die een paar vormen en evenals alle volgende slechts één kamer en één opgang hebben. Tegenover den Siwatempel staat in het midden der oostelijke rij de Nanditempel; tegenover den Brahma- en den Wisjnoetempel staan er weder twee die een paar vormen en die nog niet anders kunnen worden aangeduid dan als Zuidoostelijke en Noordoostelijke tempel, terwijl ik voor de twee kleine tempels zal spreken van Noorder- en Zuidertusschentempel.

De beelden in de hoofdtempels. Het hoofdbeeld van den *Sivatempel*, Siwa als Mahadewa, werd bij de ontruiming der hoofdkamer van dezen tempel in stukken aangetroffen (IJZERMAN blz. 42). Het werd afgebeeld in figuur 80 van den atlas van IJZERMAN en in elkaar en op zijn voetstuk (yoni) gezet. Sedert schijnen er weder eenige deelen van te zijn afgevallen; thans ontbreken b. v. gedeelten van de beide rechterarmen (zie plaat 121 R. O. C. 1909). Door den opzichter der oudheden te Prambanan, E. RUMMENS, werden van den rechterachterarm de fragmenten teruggevonden: benedenarm, palm van de hand en ontbrekende vingers, die alle goed aan elkaar en aan de nog op het beeld aanwezige aksamala aansluiten.

Terloops teken ik nog aan dat dit beeld als oepawita heeft een breeden platten band van den linkerschouder naar

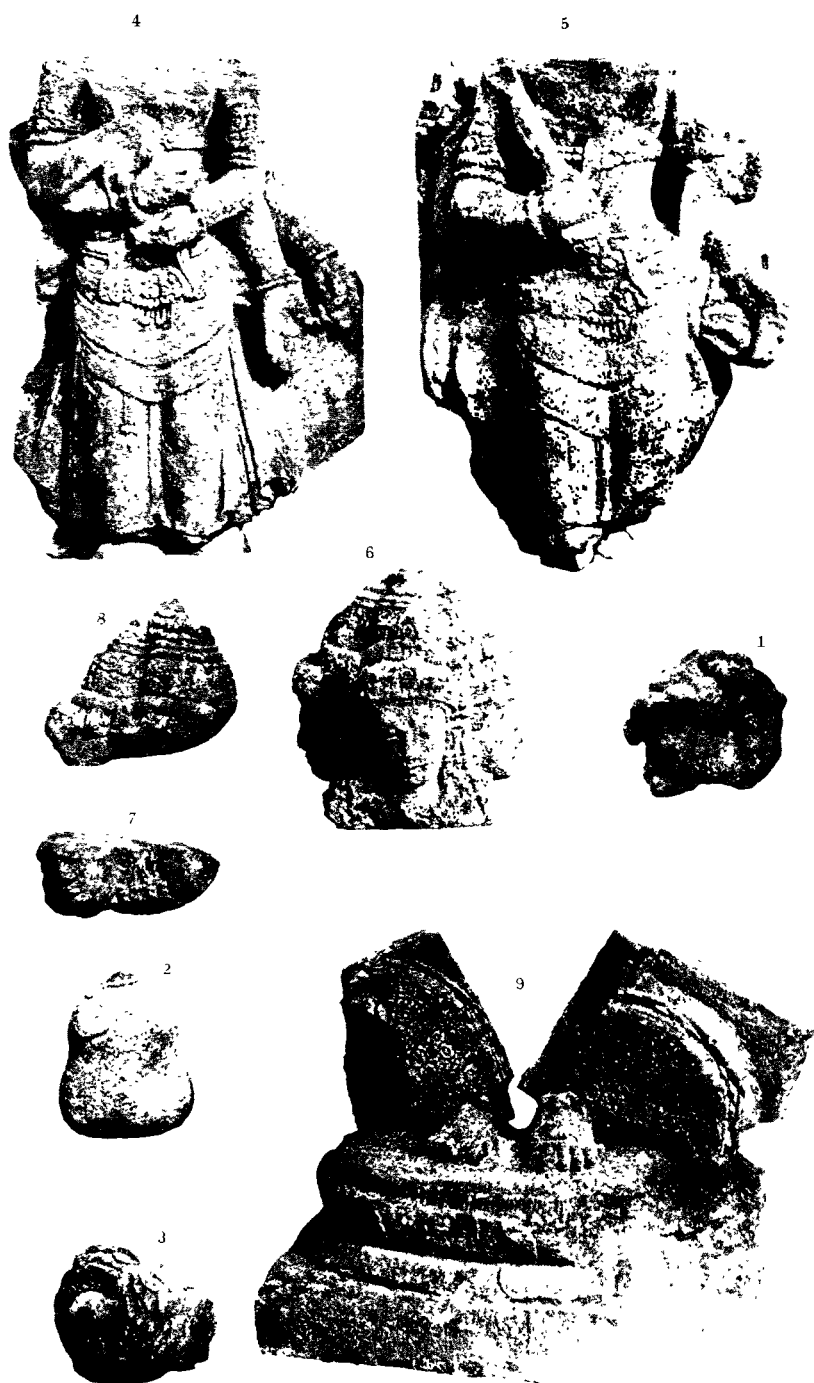
de rechterzijde even boven de heup, en daaroverheen (er geheel mee samenlopende) een slang.

Overigens schijnen in dit vertrek geen beelden te zijn gevonden. Voor den ingang staan aan weerszijden twee kleine beelden die, zooals BRANDES ons leert, Nandiswara en Mahakala voorstellen (zie „Beschrijving van Tjandi Singasari” blz. 33 en plaat 64 van dat werk). KNEBEL (R. O. C. 1909 blz. 119) noemt ze Çiwabeeldjes (Goeroe en Kala) IJZERMAN gaf er teekeningen van in fig. 69 en 70 van zijn atlas.

In de zuidelijke bijkamer van dezen tempel staat het beeld van Siwa als Goeroe, dat door IJZERMAN niet is afgebeeld. BRUMUND gaf er in *Indiana I* een tekening van die echter, zooals IJZERMAN opmerkt, eenigszins misteekend is en daardoor minder juist dan die bij T. S. RAFFLES, *History of Java*, 1817, deel II, plaat tegenover blz. 12, fig. 4. Zooals uit deze laatste tekening blijkt, ontbrak oorspronkelijk het onderste gedeelte van dit beeld, hetwelk echter bij het opruimen der kamer werd teruggevonden (IJZERMAN blz. 44). Als bijzonderheid vermeld ik dat tegen het ruggestuk onder en naast de over den linkerschouder gehouden tjamara een opwaaiende doek (of slip van een kleed) voorkomt, die ik niet weet te verklaren. Op de beide genoemde teekeningen is daarvan niets te zien, wel op de foto's van dit beeld, die in de *pasanggrahan* te Prambanan verkrijgbaar zijn gesteld.

Ook Ganesa, het beeld uit de Westercella, is door IJZERMAN niet afgebeeld; men vindt er een tekening van op de evengenoemde plaat in het werk van RAFFLES, fig. 2.

Van het beroemde Doergabeeld in de Noordercella gaf IJZERMAN evenmin een tekening, wellicht omdat er reeds een voorkwam in *Indiana* deel I. Op blz. 47 merkte hij verder op dat de tekening bij RAFFLES (plaat als voren fig. 6) niet de Doerga van Prambanan voorstelde doch op een andere beeld betrekking had. Sedert werd een goede foto gereproduceerd bij het artikel van J. KNEBEL, *Prototype en*

FRAGMENTEN VAN TWEE KLEINE BRAHMABEELDEN EN EMBLEMEN
VAN HET GROOTE BEELD UIT DEN BRAHMATEMPEL

variant in de Doergavoorstelling, enz.. Tijdschr. Ind. T. L. & Vk. deel 48, 1905, blz. 317, welke blijkbaar is gemaakt terwijl het beeld gedurende de restauratie in 1903 uit de kamer was verwijderd. Op deze foto kan men, in tegenstelling van BRUMUND's teekening zien dat het zwaard op de punt een vlam draagt, die op het achterstuk ligt, wat een min of meer vreemden indruk maakt. Ten overvloede teeken ik nog aan dat in 1903 niet alleen de cella's van Goeroe en Ganesa zijn gerestaureerd, zooals men zou opmaken uit hetgeen KNEBEL mededeelt (R. O. C. 1909, blz. 119 onderaan en 120 bovenaan), doch ook die van Doerga. Ter herinnering aan die restauratie heeft men in elk der drie kamers een steen met het jaartal 1903 ingemetseld. Of latere geslachten de beteekenis van dat jaartal zullen begrijpen?

Het hoofdbeeld uit den *Brahmatempel*, een vierhoofdige en vierarmige Brahma, was eveneens in stukken toen het bij de ontruiming van dezen tempel werd gevonden en afgeteekend (IJZERMAN blz. 52—53 en fig. 81 van den atlas). Vergelijkt men deze afbeelding met plaat 123 R. O. C. 1909, dan ziet men dat thans van den rechterachterarm de hand met de aksamala ontbreekt, aan de linkerachterhand de lotus en aan de linkervoorhand het grootste gedeelte van de waterkruik. Deze drie fragmenten vond ik, samen met den opzichter RUMMENS, terug onder de door hem verzamelde en op een veilige plaats geborgen kleinere brokstukken, die anders allicht door bezoekers als souvenir zouden worden meegenomen. Zij zijn afgebeeld op plaat 1, fig. 1. 2 en 3.

Tegen den achterwand der kamer van dezen tempel stonden oorspronkelijk nog drie kleinere Brahmabeelden, waarvan het zuidelijke achtarmig, het middelste vierarmig en het noordelijke zesarmig; zij waren volgens IJZERMAN „letterlijk verbrijzeld”, de brokken werden met groote inspanning verzameld, bijeengevoegd en zoo geteekend (blz. 53 en fig. 71, 73 en 72 van den atlas). Dr. J. GROXEMAN zegt in zijn „Boeddhistische Tempel- en Kloosterbouwwallen in de

Parambanan-vlakte'', 1907 op blz. 60, dat die drie kleine Brahmadeelden gedurende zijn zesjarige afwezigheid zijn weggeraakt. Het vierarmige beeld staat in het museum te Djokjakarta (no. 11 van den catalogus) en van de beide andere hadden de opzichter RUMMENS en ik het geluk de voornaamste stukken terug te vinden, deels onder de evenbedeelde fragmenten, deels onder de op het terrein liggende, niet door KNEBEL beschreven steenen (alleen de Brahmakop wordt door hem genoemd R. O. C. 1909 blz. 118 sub G.) Deze brokstukken zijn mede afgebeeld op plaat 1, en wanneer men deze vergelijkt met de teekeningen en de beschrijving van IJZERMAN, dan blijft er geen twijfel over dat het linkerbeeld (fig. 4) de achtarmige en het rechter (fig. 5) de zesarmige Brahma is. Van het laatste zit de tweede linkerhand met het restant van den boog en een deel van den strik los; dit is er gedurende de opname tijdelijk tegen aan gezet. Verder vertoont fig. 6 een nog vrij completen Brahmakop. Van den anderen kop zijn twee fragmenten aanwezig: een waaraan twee gedeelten van een gelaat zijn te onderscheiden (fig. 7) en het bovenste gedeelte (fig. 8). In fig. 9 zijn nog drie brokken van voetstukken afgebeeld, die waarschijnlijk ook bij deze beelden behoord hebben.

Alvorens van den Brahmategel af te stappen moet ik nog even de aandacht vragen voor de fragmenten van een groot onafgewerkt beeld, liggende op een kolossaal vierkant bekapt steenblok ten Noordoosten van den Brahmategel en o.a. zichtbaar op den voorgrond van plaat 117 R. O. C. 1909, waaromtrent ik noch bij GRONEMAN, noch bij KNEBEL iets vermeld vind.

Waarschijnlijk had dit het hoofdbeeld van den Brahmategel moeten worden, doch is het om de een of andere reden afgekeurd, niet verder afgemaakt en vervangen door het thans aanwezige hoofdbeeld. De afmetingen bleken bij nameting overeen te komen met die van Brahma en Wisjnoe en kleiner te zijn dan die van Siwa Mahadewa. Van het hoofd is zoowat niets over; toch zijn van het linkergelaat

nog kin en mond te zien. Evenals bij den tegenwoordigen Brahma rust de groote padma, die in de linkerachterhand wordt gehouden, bovenop de achterplaat, die ook hier niet verder naar boven doorloopt. Aan de afgebroken rechterachterhand zijn nog sporen van de aksamala te zien; de rechtervoorhand komt geheel overeen (houdt een lotusrozet op de naar voren geopende palm; de linkervoorarm is afgebroken, doch naar beneden gericht en kan dus eveneens een waterkruik hebben gehouden.

Het is zeker merkwaardig dat IJZERMAN, in wiens tijd deze fragmenten waarschijnlijk nog door andere bedekt waren, op blz. 52 spreekt van „een groot Brahmabeeld, waarvan „het hoofd en enkele ledematen aan de oostzijde van den „steenhoop” (van den Siwatempel) „werden opgemerkt”. Hij veronderstelde dat dat beeld deel zou hebben uitgemaakt van het dak van den tempel. Vrage: zou die kop bij het bedoelde onafgewerkte beeld hebben behoord en waar is hij gebleven?

Van het hoofdbeeld in den *Wisjnoetempel* komt een teekening voor in den atlas van IJZERMAN fig. 82 en een foto in R. O. C. 1909, plaat 122. De drie kleinere beelden, die hier tegen den achterwand stonden, Wisjnoe met Laksmi, de Wamana-awatara en de Narasinga-awatara, bevinden zich thans in het museum te Djokja (nummers 18, 19 en 21 van den catalogus). Zij zijn door IJZERMAN afgebeeld in fig. 83, 85 en 84.

In den *Nanditempel* zijn aanwezig drie beelden: de groote nandi, afgebeeld op plaat 124 R. O. C. 1909 en de twee kleine beelden van Soerya en Tjandra op wagens staande (plaat 125 R. O. C. 1909 en fig. 86, 87, 88 en 89 van IJZERMAN). De opname voor plaat 125 geschiedde buiten den tempel; thans staan de beelden weer op hun plaats.

KNEREL (R. O. C. 1909, bl. 120) spreekt ten onrechte van een negenspan van Tjandra; het zijn als gewoonlijk tien paarden. Dezelfde vergissing komt voor in R. O. C. 1910 blz. 232 (tempels Gedongsongo).

Uit het feit dat de tempel tegenover dien van Siwa, aan zijn wahana, den Nandi, was gewijd, maakte BRANDES in zijn aangehaald artikel over de waarde van Prambanan op blz. 12 de gevolgtrekking, dat de tempels tegenover die van Brahma en Wisjnoe eveneens aan de rijdieren dezer goden gewijd zouden zijn geweest en noemde hij dus den *zuidoostelijken tempel* Hangsa- en den anderen Garoedatempel. In den eersten zijn geen beelden gevonden en ontbreekt dus alle aanwijzing of deze veronderstelling juist is.

In den *noordoostelijken tempel* werden aangetroffen het hoofd en het gemutileerde lichaam van een Siwa Mahadewa, volgens IJZERMAN een der fraaiste van Prambanan (aldaar blz. 57). Naar de opzichter RUMMENS mij mededeelde is die kop opgezonden naar Batavia. Thans bevinden zich in dezen tempel: *a* bedoeld Siwabeeld zonder hoofd; *b* de bijbehorende (?) yoni; *c* de kop van een ander beeld (zeer beschadigd); *d* een keurig lotuskussen, gedragen door een prachtig uitgevoerden Garoeda, die weder op een slang rust. Volgens genoemden opzichter is dit laatste beeldwerk nog niet zoo heel lang geleden gevonden in de desa Telaga, ten Oosten van Prambanan, en door Majoor T. VAN ERP in dezen tempel geplaatst. Ik moet hierbij nog aanteekenen dat, indien deze tempel werkelijk aan Garoeda gewijd is geweest, men hem daarin wel niet zal hebben afgebeeld in den bedoelden vorm, namelijk een lotuskussen dragende.

Van den noordelijken en den zuidelijken tusschentempel is het niet bekend of er oorspronkelijk beelden in aanwezig zijn geweest.

De vorm der beelden van Prambanan. Op blz. 120 R. O. C. 1909 wijst KNEBEL er op dat de twee kleinere beelden in den Nanditempel. Soerya en Tjandra als basrelief zijn bewerkt en veronderstelt hij dat op hun voetstukken (wagens) oorspronkelijk vrij gebeitelde godenbeelden zullen hebben gestaan.

De eerste opmerking had hij ten aanzien van alle beelden

van Prambanan (met uitzondering van den nandi) kunnen maken en daardoor verliest de veronderstelling veel aan waarschijnlijkheid. Alle beelden (behalve dan de nandi) zijn als men dat zoo noemen mag basreliefs: zij zijn met het achterstuk en het onderstuk uit één steenblok gehouwen, onverschillig of zij op wagens staan (Soerya, Tjandra), op yoni's (twee Siwa Mahadewa's, Brahma en Wisjnoe), op tronen (Goeroe, Ganesa, Doerga) of op den grond (Nandiswara, Mahakala, drie kleine Brahma's en drie kleine Wisjnoe's). Het achterstuk reikt tot boven den top van de kroon, behalve bij de Brahma's, waar het achterste gelaat er overheen kijkt. Achter het hoofd bevindt zich tegen dat achterstuk een glorie. Het onderstuk (beneden het lotuskussen) is soms even dik als het achterstuk, meestal echter dikker. Bij den Siwa Mahadewa uit den hoofdtempel is het niet aanwezig: waarschijnlijk is het daar bij vergissing weggelaten, toen men dat beeld uit de brokstukken weer in elkaar zette.

Waarom men geen vrij gebeitelde beelden gemaakt heeft (als die van Tjandi Banon, welke thans in de voorhal van het museum te Batavia zijn opgesteld), althans voor die welke, als de drie hoofdbeelden in de westelijke tempels in het midden van het vertrek stonden, weet ik niet.

Meer dan voor KNEBEL's opmerking gevoel ik voor die van BRUMUND, dat Goeroe, Ganesa en Doerga niet op hun plaats zouden staan. Hij veronderstelde (Indiana I blz. 63—64), dat zij oorspronkelijk in een der andere tempels van Prambanan thuisbehoorden en eerst later op hun tegenwoordige plaatsen zijn gezet. Het eerste argument dat hij daarvoor aanvoert betreffende de hoogte der vloeren en de wijidte der ingangen is niet heel duidelijk en, nu de tronen der beelden gerestaureerd zijn, niet meer te controleeren. Van meer belang is echter het tweede, dat de beelden niet bij de achterstukken met glories behooren omdat deze laatste daarvoor te eenvoudig bewerkt en — wat meer zegt — te klein zijn.

IJZERMAN (blz. 49) is van een tegenovergesteld gevoelen. Het eerste bezwaar wordt door hem mijns inziens afdoende weerlegd, doch dat omtrent de glories wordt door hem als volgt weersproken: „Een nauwlettend onderzoek heeft tot de conclusie gevoerd, dat de bestaande glories, wel degelijk bij de daarvoor gestelde beelden behooren, dat de beelden daar volkomen tegen passen en dat dus van hun verplaatsing geen sprake kan wezen”.

Hiermede nu ben ik het geenszins eens. De tegen den achterwand uit kleine steenen opgebouwde glories zijn omzoomd door een vlammenrand, waarbinnen nog drie gladde banden, en eindigen evenals bij de beelden van Plaosan, onderaan aan weerszijden in vleugels, die hier een makara-achtigen vorm en versiering hebben. Nu wordt, niettegenstaande IJZERMAN's ontkenning, bij Doerga en meer nog bij Goeroe een deel van dat ornament (vlammenrand, banden en vleugels) door de daar pal tegenaan staande beelden bedekt en dat kan toch nooit de bedoeling zijn geweest. Bij Ganesa, waar de lichtschijf veel breder is, is dit niet het geval, daar is het geheele ornament zichtbaar. Verder doet het vreemd aan dat er nog een lichtschijf is achter het achterstuk, dat het beeld geheel afsluit. En als deze drie beelden niet genoeg hadden aan de tegen dat achterstuk gebeitelde glorie, maar bovendien nog een groote, gevlamde lichtschijf behoeften, waarom hebben de hoogere goden, Siwa, Brahma, Wisjnoe er dan geen?

Evenals BRUMND heb ik den indruk gekregen dat de aanwezige lichtschijven oorspronkelijk bestemd waren voor andere godheden, althans godheden van een anderen vorm en in elk geval zonder achterstuk. Wie waren die goden, vraagt BRUMND. De vorm der lichtschijf zou -- op grond der overeenkomst met naburige tempels -- doen denken aan Boeddha's en bodhisatwa's, doch dat is te absurd. Eerder veronderstel ik dat de bouwmeester en de beeldhouwer onafhankelijk van elkaar hebben gewerkt; dat de eerste heeft

gerekend op beelden van dezelfde godheden als nu, doch van een anderen vorm, zonder achterstuk. en dat hij, wetende dat Ganesa zooveel meer breedte zou beslaan dan Doerga of Goeroe, diens lichtschijf bij voorbaat zooveel ruimer maakte. De beeldhouwer echter wist niets van die lichtschijven, waar de beelden in moesten passen. en maakte ze evenals de andere hoofdbeelden met een achterstuk.

Ten slotte nog een derde opmerking. Alle beelden van Prambanan worden gekennmerkt door tegen het achterstuk aangebrachte strikken aan weerszijden (uiteinden van het kleed of van den band waarmede dit wordt opgehouden). Meestal reiken die tot aan den rand van het achterstuk: bij sommige als Doerga is dat niet het geval, doch naar ik meen zijn zij bij alle aanwezig, ook bij de kleinere beelden.

De eerste serie. Had men zich in den tijd van IJZERMANN bepaald tot de ontruiming van de kamers en de uitgraving der putten van de hoofdtempels, eenige jaren later had de in den aanvang van het hoofdstuk bedoelde deblayeering plaats, waardoor de versiering der verschillende tempels zichtbaar werd, voor zoover zij niet waren ingestort. Door Dr. J. GRONEMAN werd een beschrijving der tempels samengesteld onder den titel van „Tjandi Prambanan op Midden-Java na de ontgraving”, die met de bijbehorende 64 lichtdrukken van CERPHAS in 1893 door het Koninklijk Instituut voor T. L. en V. van N. I. werd uitgegeven. Een groot deel van dat werk is gewijd aan de beschrijving der vier serieën van aan de tempels aangetroffen beeldhouwwerken. De eerste serie, die der leeuwen en hemelboomen, komt aan alle acht tempels voor; de drie andere worden alleen aan de drie westelijke tempels aangetroffen en wel de tweede aan den buitenwand der borstwering van den omgang, de derde aan den binnenwand daarvan en de vierde aan den achterwand van den omgang, den buitenwand van den eigenlijken tempel (t. a. p. blz. 6.)

Wat nu de eerste serie betreft, aan de twee tusschentempels komen alleen de leeuwjes voor doch was voor de hemelboomen geen plaats meer: bij de zes andere tempels wordt elke leeuwennis geflankt door twee hemelboomen en zijn onder die boomen aan weerszijden verschillende dieren geplaatst. Daar de opsomming dezer diersoorten door GRO-NEMAN alleen wordt gegeven voor de Brahma-, Wisjnoe- en Nanditempels, en dan nog onjuist en onvolledig, volgt hieronder een nieuw overzicht.

- a. *Noordoostelijke tempel.* Hier zijn, in tegenstelling met de andere tempels, de afgebeelde dieren alle vogels, wat in verband met het feit dat deze tempel mogelijk aan Garoeda, ook een vogel, gewijd is geweest, wel merkwaardig is en nog merkwaardiger zou wezen, indien hetzelfde ook bij den zuidoostelijken tempel het geval was.

Aan elk der drie lange zijden komen telkens naast elkaar 2 tafereelen voor, waarop aan elke zijde van den boom niet één maar twee vogels zijn afgebeeld. De tweede vogel is kleiner, een jong, en wordt door den ouden vogel gevoerd. Die dubbele vogels — en dit geldt ook voor de twee volgende tempels — zijn steeds een soort patrijzen of kwartels (poejoe). Verder komen voor papegaaien, kakatoe's, pelikanten enz., doch geen pauwen. Dikwijls zijn de vogels op twee naast elkander geplaatste tafereelen geheel gelijk; van een vast systeem van plaatsing schijnt geen sprake te wezen.

- b. *Zuidoostelijke tempel.* Aan dezen tempel ontbreken enkele tafereelen en bestaat de mogelijkheid dat andere met elkaar verwisseld zijn en dus niet op hun plaats staan. Aan de Noordzijde vindt men 6 maal vogels (geen dubbele) en 2 maal (naast elkaar) een zelfde soort kleine zoogdieren; twee tafereelen mankeeren. Aan de Oostzijde ontbreken er eveneens 2 en komen zoogdieren 1 maal en vogels 7 malen voor (hieronder 3 stel dubbele, waarvan sommige gevoerd, andere niet). Aan de zuidzijde: 10 maal vogels (geen dub-

bele). Aan de Westzijde aan elken kant van de trap 4 maal vogels (geen dubbele). Van dezen tempel moet ook het te Djokja aanwezige basrelief (no. 31 van den catalogus) afkomstig zijn, waarop evenzoo vogels voorkomen. Alleen aan de Zuidzijde zijn wellicht op één tafereel pauwen bedoeld.

c. *Nanditempel*. Ook hier hebben de vogels nog de overhand, al wordt het aantal zoogdieren grooter. Aan de Noordzijde worden 3 maal zoogdieren aangetroffen en 7 maal vogels, daaronder 2 stel dubbele, waarvan er een wel en een niet gevoerd wordt (bij GRONEMAN anders); aan de Oostzijde in het midden 6 maal zoogdieren en aan elken kant daarvan 2 tafereelen met pauwen (bij GRONEMAN anders); aan de Zuidzijde 10 maal vogels, waarvan 2 naast elkaar met jongen, niet gevoerd wordende: aan de Westzijde aan weerszijden van de trap een tafereel met reigers, die elk een visch in den bek hebben: daarnaast aan den Zuidkant 3 tafereelen met zoogdieren, aan den Noordkant 2 maal zoogdieren en eens pauwen.

d. *Brahmatempel*. De drie westelijke tempels zijn niet vierkant als de oostelijke, doch hebben inspringende hoeken, op de korte zijden waarvan bij de Brahma- en Wisjnoetempels telkens één stel van deze tafereelen voorkomt. Het aantal groepen wordt daardoor voor de Zuid-, West- en Noordzijden: 1, 1, 8, 1, 1 en voor de Oostzijde, die door de trap in tweeën wordt gedeeld: 1, 1, 3, 3, 1, 1. Bij den Siwatempel met zijn vier trappen is de verdeeling aan alle zijden gelijk en wel: 2, 2, 4, 4, 2, 2.

Aan deze drie tempels worden de meeste plaatsen ingenomen door kinnara's en kinnari's, hemelsche vogels met menschenhoofden. Het schijnt de bedoeling te zijn geweest telkens een paar, een mannelijken en een vrouwelijken vogel af te beelden, doch dit is niet altijd volgehouden.

Aan den Brahmatempel vindt men behalve kinnara's vier soorten zoogdieren (hazen, tijgers, herten en apen) en één soort vogels, die ik in navolging van GRONEMAN ganzen zal noemen.

Van rechts naar links worden nu aangetroffen aan de Zuidzijde: 2 maal kinnara's, tijgers, hazen, 2 maal herten, 2 maal apen, hazen. ?, ?, kinnara's (bij GRONEMAN anders). Met een vraagteeken duidde ik twee ontbrekende tafereelen aan. Aan de Westzijde is de volgorde: kinnara's, ganzen, 8 maal kinnara's, 2 maal ganzen: aan de Noordzijde: 2 maal ganzen, 2 maal apen, 4 maal kinnara's, 2 maal apen, 2 maal ganzen, en aan de Oostzijde aan weerskanten der trap: eenmaal hazen en 4 maal kinnara's.

e. Wisjnoetempel. Hier vindt men behalve kinnara's drie soorten zoogdieren (herten, apen en hazen) en twee soorten vogels (ganzen en neushoornvogels). De volgorde is hier aan de Zuidzijde: 2 maal apen, 8 maal kinnara's, 2 maal ganzen: aan de Westzijde: 2 maal apen, 8 maal kinnara's, 2 maal neushoornvogels: aan de Noordzijde: 2 maal hazen, 8 maal kinnara's, 2 maal neushoornvogels en aan de Oostzijde aan weerskanten van de trap 3 maal kinnara's en 2 maal herten. Hier is derhalve de ordonnantie der tafereelen veel regelmatigere dan bij den Brahmatempel. Opmerking verdient dat een der neushoornvogels niet is afgewerkt (zooals bekend is er meer aan dezen tempel niet klaargekomen) en dat een enkele kinnara (niet meer dan een, zooals GRONEMAN zegt) een baard heeft. GRONEMAN's opsomming wijkt ook hier af van de mijne.

f. Siwatempel. Op de tafereelen aan dezen tempel, waarvoor te vergelijken zijn de hiervoren genoemde platen van CEPHAS no. 7, *a*, *b* en *c*, treft men behalve kinnara's aan drie soorten zoogdieren (herten, rammes en hazen) en drie soorten vogels (de vorenbedoelde ganzen, pauwen, kenbaar aan hun staarten, pluim op het hoofd en geschubde veeren, benevens een derde soort, die ik duiven zal noemen). De volgorde is van rechts naar links, aan de Zuidzijde: 4 maal herten, 8 maal kinnara's, 4 maal pauwen: aan de Westzijde 4 maal duiven, 8 maal kinnara's, 4 maal rammes: aan de Noordzijde 4 maal ganzen, 8 maal kinnara's, 4 maal

ganzen; aan de Oostzijde in dezelfde volgorde: 4 maal hazen, 8 maal kinnara's, 4 maal pauwen. Zooals te verwachten was is aan dezen hoofdtempel de verdeeling even regelmatig als aan den Wisjnoetempel.

De tweede serie. Aan de buitenzijde der borstwering van den omgang van den *siwatempel* zijn nog verscheidene steenen aanwezig van de zoogenaamde tweede serie, die afwisselend bestond uit in nissen geplaatste groepen van drie personen en meer naar achteren geplaatste groepen van dansende en muziekmakende lieden. Die groepen van drie personen zijn bijzonder fraai, zie plaat 9 van CEFHAS. Het zijn echter niet allen vrouwen, zooals GRONEMAN zegt (Tjandi Parambanan blz. 8 en Tempel- en Kloosterbouwvallen blz. 32) en natuurlijk zijn zij evenmin naakt zooals hij meende. Het zijn nu eens drie vrouwen, dan weder drie mannen, dan weder een man tusschen twee vrouwen.

Ten einde te kunnen beoordeelen of GRONEMAN's veronderstelling juist kan zijn dat de tweede serie aan de beide andere westelijke tempels uit dezelfde groepen heeft bestaan (catalogus verzameling Djokja blz. 21 en Oudheidkundige aantekeningen III blz. 17), heb ik nagegaan hoeveel van die groepen er aan den Siwatempel geweest moeten zijn en hoeveel er thans nog worden gevonden. Noemt men die van drie personen *a* en de andere *b*, dan moeten er oorspronkelijk geweest zijn 70*a* en 64*b*. Aanwezig zijn:

op den tempel zelf.	46 <i>a</i> , 47 <i>b</i> ,
op en om den vloer der oude	
opzichterswoning.	13 , 5 ,
op de noordzijde van den ring-	
muur (fragmenten)	4 , — ,
in het museum te Djokja. . . .	3 , 2 ,

Totaal 66 *a*, 54 *b*.

Nu schijnt het mij toe dat, indien deze groepen ook hadden voorgekomen aan den Wisjnoe- en den Brahmatempel,

er veel meer van deze zoo kenmerkende stukken gevonden zouden moeten zijn.

Mijns inziens heeft de tweede serie aan den *Wisjnoetempel* bestaan uit paneelen, zooals er in het museum te Djokja twee staan zonder baard (cat. no. 29 en 30); in silohouding zittende personen tusschen twee pilaren. Aan de voorzijde is aan weerszijden van de trap nog een dergelijk paneel aanwezig, die daar waarschijnlijk op hun plaats staan (zie plaat 59 CEPHAS). Ook aan de Zuidzijde staan er een aantal (plaat 60), doch die zijn veel te dicht bij elkaar gezet. Tusschen elke twee paneelen toch bevond zich een meer naar achteren gelegen vak met ornament. Daar ik niet weet hoe breed deze laatste vakken waren, kan ik niet zeggen hoeveel paneelen er aan dezen tempel geweest moeten zijn, doch vermoedelijk meer dan het aantal van 54 dat thans nog aanwezig is, n.l.:

op den tempel zelf	14
op het terrein der tempels	38
in het museum te Djokja.	2

Totaal 54.

Deze figuren houden de handen op verschillende wijzen, in dhyanamoedra, waramoedra, sembahhouding, idem doch met de toppen der vingers onlaag, de linker in den schoot en de rechter voor de borst, terwijl er verder nog zeer enkele afwijkende handhoudingen zijn. Ik heb geteld hoeveel malen elk dezer vormen voorkwam in de hoop dat daaruit wellicht zou kunnen worden afgeleid dat een bepaalde verdeling dier handhoudingen over de verschillende vakken heeft bestaan, doch dit is positief niet het geval geweest, zooals blijkt uit de hoekstukken, die aan twee zijden een zoodanige figuur dragen en waarbij de handhoudingen geheel willekeurig verdeeld zijn.

Voor den *Brahmatempel* geldt hetzelfde; hier heeft de tweede serie zoo goed als zeker bestaan uit soortgelijke figuren als aan den *Wisjnoetempel*, doch dan gebaard. Daarvan zijn er aanwezig:

op den Wisjnoetempel.	1
op het terrein der tempels.	52
in het museum te Djokja	2

Totaal 55.

GRONEMAN voert tegen de veronderstelling dat deze paneelen de tweede serie aan de Wisjnoe- en Brahmatempels zouden hebben uitgemaakt, het bezwaar aan (catalogus der Djokja'sche collectie blz. 22) dat zij daarvoor te laag zijn, lager dan de daarachter gestaan hebbende steenen van de derde serie, doch dit bezwaar lijkt mij weinig reëel, daar dat verschil in hoogte door een hoogere plaatsing gemakkelijk kon worden opgeheven. Dat bezwaar wordt nog eens herhaald op blz. 60 van „Boeddhistische Tempel- en Kloosterbouwwallen”, doch is daar abusievelijk vermeld bij den Brahmatempel, waar geen dergelijke steenen worden aangetroffen.

De derde serie. Aan den *Siwatempel* is deze reeks van sprekende reliefs aan de binnenzijde der balustrade nog zoo goed als compleet, aan de Oostzijde (1e tafereel) ontbreekt een gedeelte ter breedte van 87 c.M., vermoedelijk dus twee steenen. Ik heb deze op het terrein niet kunnen terugvinden, doch denkelijk zijn zij daar wel aanwezig daar men dat stuk, dat voor een groot gedeelte uit lijstwerk en open vakken en slechts voor \pm 30 c.M. sprekend tafereel bestaat, wel niet zal hebben weggevoerd. Deze reliefs zijn afgebeeld op de platen 11 — 34 van CEPHAS en geven een gedeelte der geschiedenis van Rama en Sita, tot aan den oversteek naar Langka. Men zie de verklaring van GRONEMAN in Tjandi Parambanan blz. 9 — 19 en de hier en daar eenigszins afwijkende van denzelfden schrijver in zijn Tempel- en Kloosterbouwwallen blz. 38 — 48, en vergelijkte daarmede hoofdstuk V en platen 28, 29 en 30 van „De wolken-tooneelen van Panataran,” door de Oudheidkundige Commissie samengesteld.

De verklaring der verschillende tableaux door GRONEMAN bevredigt mij niet geheel en zou zeker eens moeten worden

herzien, doch om niet te uitvoerig te worden ga ik daar thans niet verder op in.

Men neemt gewoonlijk aan dat aan den Wisjnoe- en den Brahmatempel het vervolg der Ramalegende is afgebeeld geweest; op beide staan nog een aantal dergelijke steenen, doch men heeft die er gedeeltelijk bij gelegenheid der ontgraving neergezet, zoodat het niet bekend is welke op hun plaats staan en welke niet. Verder staan er een aantal op het terrein en zijn er vele weggevoerd. Neemt men aan dat alle sprekende reliefs op het erf van den resident van Djokja en in de museumloods aldaar van deze twee tempels afkomstig zijn, dan is op het oogenblik nog het volgende aantal steenen aanwezig:

op den Wisjnoetempel.	48
„ „ Brahmatempel.	10
op den vloer van de vroegere opzichters- woning en in de nabijheid daarvan .	65
te Djokja	16

Totaal. 139

Naar mijn schatting zijn er voor elk der beide tempels \pm 140 steenen noodig geweest, zoodat dus nog de helft zou mankeeren. Aan den Siwatempel telde ik van Ganesa tot Doerga 47 steenen, wat voor den geheelen omgang zou geven 188.

Bij het uitzoeken der steenen van den Wisjnoe- en van den Brahmatempel kan misschien van nut zijn dat ik heb meenen op te merken dat bij den Brahmatempel de omlijsting (pilaren enz.) iets smaller is dan bij den Wisjnoetempel. Op de thans aanwezige steenen gemeten bedraagt de afstand van een hoek tot aan het eigenlijke tableau bij den eersten 46 c.M. tegen 55 bij den laatsten, (aan den Siwatempel 69 c.M.).

De op den *Wisjnoetempel* aanwezige reliefs worden door GROENEMAN besproken in zijn Tjandi Parambanan op blz. 24—

25 (in zijn gids niet); ik maakte daarbij de volgende aantekeningen.

De zittende man met kroon en glorie komt (nu?) voor in vak 3; vooraf gaat in vak 2: „twee raksasa's, die een vallend persoon (man of vrouw?) vervolgen". Dit is blijkbaar een man; ook valt hij niet maar loopt hard weg.

Voor het tafereel in vak 6, waar een vrouw aan het water zit, is er nog een met drie mannen en twee koeien; een der mannen draagt op den schouder een voorwerp van een bijzonderen vorm; hiermee vergelijkte men dat hetwelk het laatste beeld der z. g. vierde serie aan dezen tempel in de linkerhand houdt.

De drie loopende mannen hebben alle drie een kroon; niet alleen de eerste.

In dit vak komen nog twee steenen naast elkaar voor, waarop een man met een tiara wijdbeens ligt neergesmaakt, terwijl zijn tegenpartij den voet op de plaats zijner schaamdeelen zet. Is ook het ruud zoo neergeworpen? Volgens GRONEMAN wordt het omhoog getrokken.

Van af het zevende vak (moet zijn achtste) is bij GRONEMAN de telling verkeerd en moet altijd een cijfer worden genomen dat 1 meer is dan hij aangeeft.

In het 12e vak komt een zeeslang voor, wier bek door een man wordt opgehouden: deze staat met den voet op de onderkaak van de slang en houdt de opgeheven hand tegen de bovenkaak.

In het 19e vak vóór den demon, met het doodshoofd op de haren, is nog een onbeduidend fragment aanwezig met een deel van een tafereel en een pilaar.

Na het laatste door GRONEMAN genoemde tafereel (vak 19, moet zijn 20) komen in vak 21 nog drie steenen voor.

Zooals ook in „Tjandi Parambanan" wordt opgemerkt, geeft een tafereel in vak 6 een stier te zien die een koe dekt; dit en de zwangere gemasseerd wordende vrouw in vak 4, mogelijk ook een tableau der eerste serie aan den

Brahmatempel en de andere aap op relief no. 150 (R. O. C. 1909 bl. 83), zijn waarschijnlijk de voorstellingen die den Reverend GEORGE M. REITH, „A padre in partibus” doen spreken van „*obscene*” en „*indeccency*”. Het is wel merkwaardig dat deze toerist bij zijn vluchtig bezoek deze uitzonderingen op den algemeenen regel zoo gauw heeft gevonden.

Wat er van de derde serie aan den *Brahmatempel* aanwezig is wordt door GRONEMAN opgenoemd op bl. 27 van „Tjandi Parambanan”, dit geeft geen aanleiding tot verdere bespreking.

De vierde serie. De tafereelen dezer reeks aan den *Siva-tempel* zijn afgebeeld op de platen van CEPHAS no. 35—58. Het was op grond der bezichtiging van deze platen dat MARTINE TONNET in een artikel in de Bijdragen K. I. T. L. V. 7e volgrees VI. bl. 128—149, haar *scherpzinnige conclusies* trok omtrent de beteekenis dezer beelden. Het kan slechts betreurd worden dat zij die studie niet bij den bouwval heeft kunnen maken; thans heeft zij uit de platen veel meer gezien dan er in werkelijkheid te zien is. Deze opmerking werd reeds gemaakt door GRONEMAN in „Oudheidkundige aantekeningen III” en door KNEBEL in R. O. C. 1e sem. 1909. Aan beider opmerkingen zou nog heel wat kunnen worden toegevoegd (o. a. slaat KNEBEL in zake Hanoman de plank heelemaal mis), doch daar, zooals beiden vermelden, nog een nader artikel van deze schrijfster in de Bijdragen verwacht mag worden, komt het mij niet noodig voor thans verder op de zaak in te gaan.

Van de beelden dezer serie aan den *Wisjnoetempel* geeft GRONEMAN in zijn Tempel- en Kloosterbouwwallen blz. 57--59 een beschrijving, die echter ook nog te herzien zal zijn. Die aan den *Brahmatempel* geven voor het oogenblik nog minder aanleiding tot bespreking.

Enkele opmerkingen omtrent eenige andere onderdeelen en versieringen der tempels. In de hoeken bij de trapjes op den omgang van den Siwatempel (zie plaat 10 CEPHAS) zijn telkens een man en een vrouw afgebeeld, in welke personen GRONEMAN (Tempel- en Kloosterbouwwallen blz. 40) Rama en Sita meent te zien. Er zijn 6 van deze voorstellingen, niet 8, zooals in Tjandi Parambanan blz. 9 gezegd wordt, want aan de Oostzijde bij den hoofdingang komen zij niet voor. Het is mogelijk dat GRONEMAN's veronderstelling juist is, doch hij ziet diezelfde personen (zie Tj. Parambanan blz. 8) ook in de beelden op de hoektempeltjes (platen CEPHAS No. 1 tot 6 en 8) en dat zal niet gaan. Van de 16 figuren zijn er nog 14 aanwezig -- die aan weerszijden der Oostertrap ontbreken -- en die 14 zijn allen mannen.

Voor de nissen, hoog aan den buitenwand van den Siwatempel, waarvan hier en daar nog wat over is, zie men plaat 126 R. O. C. 1909. Zooals ook daar te zien is, komen ter zijde van die nissen kleine, in basrelief bewerkte nisjes voor, waarin een leeuw en face, die op een liggenden olifant en face zit. Het zijn deze leeuw-tjes, die MARTINE TONNET (t. a. p. blz. 143) op de foto's voor apen aanzag. De olifanten zien er op een afstand wel eens wat vreemd uit, een ervan deed mij aan een stier denken, doch bij nader onderzoek bleken het alle olifantskoppen te wezen. Oorspronkelijk moeten er 32 geweest zijn. Deze voorstellingen vertoonen een merkwaardige overeenkomst met het bij Tjandi Boebrah aangetroffen steenblok (plaat 153 R. O. C. 1910, 1e figuur) dat -- zonder de bevestigingspin -- juist tweemaal zoo hoog is, 78 c.M., als de groepen van Prambanan, die een hoogte hebben van 39 c.M.

Onder de makara's, die de poorten voor de cella's van Doerga, Ganesa en Goeroe aan de onderzijde hebben beëindigd, ziet men liggende olifanten afgebeeld, welke alle zes nog aanwezig zijn (de makara's niet; daarvan is alleen een geheele over bij Doerga). Aan de Oostzijde, den hoofdingang, dus voor de trap die naar Siwa Mahadewa leidt, hebben de

makara's waarschijnlijk gerust op lotusrozetten, naar voren geopende, geheel ontloken padma's. Hiervan is er nog één over die, vooral op een afstand, een fraaien indruk maakt.

Dergelijke liggende olifanten als zooeven bedoeld vindt men terug aan de buitenzijde der steenen van de makara's der trappen voor Brahma- en Wisjnoetempels (bij de andere tempels niet); aan de voorzijde is op die steenen een dwerg afgebeeld, die de makara draagt (zie plaat 34 R. O. C. 1903 fig. 1).

Aan de buitenzijden van de trappen der Brahma- en Wisjnoetempels ziet men een opzittenden tijger afgebeeld, aan elken tempel dus tweemaal. Voor den Brahmatempel zie men de bedoelde foto op plaat 34 R. O. C. en voor den Wisjnoetempel plaat 59 van CERHAS. Aan den zuidelijken tusschentempel treft men aan weerszijden op de trapspiegels opzittende leeuwen aan; aan den noordelijken vindt men slechts aan eene zijde een leeuw; aan de andere zijde ontbreken vele steenen. De trapspiegels van den noordoostelijken en van den zuidoostelijken tempel zijn nog heelemaal onbewerkt; aan die van den Nanditempel was men blijkbaar nog bezig toen de bouw gestaakt werd, daar heeft men een zittenden olifant in beeld willen brengen. Aan de vier opgangen van den Siwatempel (zie plaat 2 van CERHAS) heeft men de trapvleugels geheel met ornament gevuld, waarin geen dieren voorkomen.

De los staande reliefs en andere tempelfragmenten op het terrein. Zooals ik hiervoren reeds memoreerde zijn een groot deel dezer stukken door KNEBEL beschreven in R. O. C. 1909 blz. 59—117, rubriek D. Zij werden — zie aldaar blz. 117 — gemerkt met O. C. 1—463, met witte cijfers op een zwart langwerpig vierkant veld. Deze nummers zijn thans voor het grootste gedeelte weder verdwenen. Dit is wel geen onoverkomelijk bezwaar omdat de steenen meestal in volgorde der nummers staan, maar het zoeken wordt er

toch nog al door bemoeilijkt. Hier komt nog bij dat de beeldhouwwerken na KNEBEL's opname gedeeltelijk weer verplaatst zijn; zoo staan de makaraspuiers no. 208 — 223 niet meer ten N. O. van de trap van den Wisjnoetempel, maar ten N. van dien tempel op den ringmuur en de nummers 224—230 niet meer op het grasveld voor de opzichterswoning en onder den ketapangboom, doch op den vloer van die (nu afgebroken) woning en aan de Oostzijde daarvan. Tot overmaat van ramp schijnen er op vele steenen reeds nummers van vroegere opnamen te hebben gestaan, welke nu dikwijls nog duidelijk te zien zijn, terwijl het latere nummer O. C. is verdwenen.

De nummers 120 en 121 zijn door KNEBEL verwisseld, 120 is het bovenop liggende steenblok, kala met makara's.

Bij *de nummers 105, 129, 224 en 231* had wel vermeld mogen worden dat die zijn afgebeeld op de platen 133, 135, 142 (fig. a) en 134 derzelfde R. O. C. 1909, waarin de inventarisatie voorkomt, te meer aangezien ook op die platen en in de lijst daarvan, elke verdere verwijzing ontbreekt.

De wijze waarop de verschillende beeldhouwwerken betiteld worden, is niet consequent doorgevoerd; zoo is b. v. het „godebeeld“ no. 2 een zelfde soort stuk als de „basreliefs“ no. 10 en volgende. Zoo zijn *de overeenkomende stukken 123, 224, 250 en 463* (waarvoor men zie plaat 142 fig. a en de beschouwingen van Majoor T. VAN ERF in R. O. C. 1909, blz. 166—168), respectievelijk beschreven als (de beschrijving door mij verkort) a basrelief, voorstellende een nisje, b antefix, waarin een nisje, c hautrelief, een geornamenteerd venster en d basrelief, waarin een venster. Ook mist men bij elk dezer nummers een verwijzing naar de drie andere.

De nummers 12 en 13. De beschrijving dezer basreliefs is nog aan te vullen met de woorden: „met dien verstande dat op de bloemen van no. 13 geen vlammen voorkomen“. Op no. 12 kom ik aan het slot van dit hoofdstuk nog terug.

De vierarmige vrouwebeelden nos. 55, 65, 77 en 229. Dat KNEBEL's „Javaansche reisgenoot" bij het zien dezer reliefs „dadelijk dacht aan een regenboog" is hem niet kwalijk te nemen, maar dat KNEBEL dat zelf ook deed komt mij nog al vreemd voor; zijn hypothese dat die regenboog eigenlijk een rugleuning was, is al iets waarschijnlijker. In werkelijkheid heeft men mijns inziens te doen met dezelfde platte banden binnen den vlammenrand van de groote lichtschijf als wij bij Doerga c. s. aantreffen en die ook aan de beelden van Plaosan (doch daar versierd) worden gevonden. KNEBEL noemt verder no. 65 een „aanvulling" van no. 55; dit is minder juist; het zijn beide rechterbovenstukken van een zelfde voorstelling, doch op no. 65 is meer te zien dan op no. 55, het is dus eerder een „uitbreiding". Indien niet bij 55 een zaadsnoer en bij 229 een klok uit de makara afhing, zouden deze twee een geheel hebben kunnen uitmaken. Zij geven te zamen de voorstelling van een vierarmig vrouwebeeld, waarvan de rechterachterhand een boek en de linker een tjamara houdt; de linkervoorhand ligt in den schoot en de rechter wordt gehouden als bij de waramoedra. Bij no. 77 ontbreekt de linkerbovenarm, doch komen de andere drie handen overeen met de combinatie 55 — 229; van de makara hangt een klok af. Bij no. 65 houdt de linkerachterhand weer een tjamara, doch wordt de rechtervoorhand voor de borst gehouden; de andere armen ontbreken; van de makara hangt een zaadsnoer af. Een vijfde voorstelling dezer vrouwelijke godin (?) ligt op de zuidzijde van den ringmuur nabij den ingang en waarschijnlijk zullen er nog wel meer gevonden worden; met wie men hier te doen heeft weet ik niet.

De nummers 151—154. Bij de beschrijving van de aan-eenpassende reliefs 151 en 152 had nog vermeld kunnen worden dat op het rustbed een man ligt, vermoedelijk een lijk als bij no. 142. Ook 153 en 154 vormen samen een geheel: een reus ligt op den grond (kop en bovenlijf op 154 en voeten op 153) en wordt door den anderen man

van 153 en een man van 154 gestoken, terwijl die met de sangka dien horen als het ware aan het oor van den reus houdt. Het paard op 153 schrikt wellicht voor dien reus. Op 154 is nog een olifant met zijn geleider te zien.

Uit KNEBEL's beschrijving van *nummer 238* zou men niet licht de gevolgtrekking maken dat dit een der meest interessante en ook een der grootste stukken van de geheele verzameling is. Het is niet 0.50 M. maar 2.11 M. breed en blijkbaar de bovendorpel van een poort, waarop het ondergedeelte van een groot basrelief, omgeven door een lijst en daarbuiten ornament. De lijst en het ornament van de linkerszijde vielen op een steen ernaast. Het relief alleen is 1.46 M. breed. Het hoofdbeeld is vierarmig: de achterarmen zijn niet verdwenen, zooals KNEBEL zegt, maar de achterhanden, evenals het hoofd, zijn niet te zien omdat zij op een hooger en steen voorkwamen. De linkervrouw houdt in de rechterhand geen blad als waaier maar een utpala die in horizontale richting hangt en natuurlijk steunt zij met de linkerhand den rechterelleboog en niet den linker. Het zou zeker belangrijk zijn te weten welke persoonlijkheid door het hoofdbeeld wordt voorgesteld: zooals in de beschrijving vermeld ligt de linkervoorhand in den schoot en houdt de rechter, over de knie hangende, een klok.

De nummers 373, 374 en 375. Bij het eerste rijst de stengel positief niet op uit het voetstuk; de rechterhand houdt een bloem met korten stengel, die van onderen niet verder reikt dan de muis van de hand, niet tot aan den polsring b. v. Het „niet te determineeren” voorwerp van 374 is vrij duidelijk een klok (bel.) Bij 375 bevindt zich ter hoogte van de heup niet een bloem maar een blad, zooals zoo dikwijls voorkomt; de „reusachtige bloem” is een vrij groote padma, waarop een nog breeder sikkelvormig voorwerp (maan?).

Bij *nummer 438* staat geen weda op de bloem maar een wadjra van het spitse model (schrijffout?), en bij *nummer*

453 is de overeenkomstige wadjra niet onafgewerkt en maar zeer weinig beschadigd; de bloem is niet bolvormig, het is juist een utpala.

De zesarmige voorstellingen no. 371, 399 en 459. Noemde ik in het begin dezer aantekeningen het werk van IJZERMAN een mooi en betrouwbaar boek, ik moet thans melding maken van een daarin voorkomende aardige vergissing. BRUMUND had aan het slot van zijn eerste artikel (Indiana I blz. 66) naar aanleiding van de op het terrein verspreid liggende steenen gezegd: „Het meest belangrijke beeldje van allen is echter een zittende Boeddha, met zes armen, tegen een achterstuk uitgehouwen. De beide middenste handen zijn voor de borst gevouwen; van de beide onderste ligt de regter op de knie, de palm naar boven, en heeft de linker een Padma gevat. Van de beide bovenste heeft de regter opgeheven eenen ring, de linker een bijltje gevat, gelijk dat dikwerf bij de Ganesa's gevonden wordt. Tegen het achterstuk is een glorie uitgebeiteld en op het hoofd een kroontje geplaatst. Het beeld zal nog geen twee voet hoog zijn, en staat op den vloer der vroegere kamer van den kleinen noordertempel, achter de pendopo”.

Nu bedoelde BRUMUND onder „Boeddha” beelden ook wel eens „Boeddhistische” b. v. bodhisatwa's, doch geen Siwaïetische. IJZERMAN echter, misschien verkeerd gelezen hebbende, zegt op blz. 58: „Naast deze plaats der verwoesting” (den noordertusschentempel) „zit het beeld van Doerga, dat BRUMUND volgenderwijs beschrijft. „Deze voorstelling van Doerga is nauw verwant” enz. Hij treedt dan in vergelijkingen met andere beelden, maakt in het voorbijgaan een mannelijk beeld aan den Boroboedoer (Awalokiteswara?) voor een godin uit, geeft een fraaie foto van een bronzen zesarmige Doerga (plaat F. rechts) en knoopt daaraan nog eenige beschouwingen vast. Doch met dat al is het beeld in kwestie volstrekt geen Doerga, het is een mannelijk beeld en blijkbaar dat hetwelk door KNEBEL is beschreven onder no. 371. Wel is waar meende

BRUMUND dat de middelste handen voor de borst worden gehouden (bij KNEBEL de voorste), doch overigens komen de twee beschrijvingen zoo goed overeen (vooral wat dien „ring” betreft) dat men, in het oog houdende dat het beeld onafgewerkt en beschadigd is, m. i. niet kan twijfelen of men met hetzelfde beeld te doen heeft. Het staat nog op de plaats bij KNEBEL aangegeven.

Een tweede zesarmig beeld, no. 399, staat thans niet meer aan de Oostzijde van het noordelijke vierkant, doch aan de Noordzijde van het zuidelijke vierkant, met andere woorden even vóór no. 316 (hier schijnen de beelden heelemaal wat verplaatst te zijn). KNEBEL zegt dat de voorhanden worden gehouden als in Dharmatjakramoedra; dit geldt echter alleen voor de rechter; de linker ligt in den schoot.

Een derde zesarmig beeld is no. 459, dat veel weg heeft van no. 399; alleen wordt een paar handen, als bij no. 371, voor de borst gehouden. Evenals bij no. 399 ontbreekt het hoofd. Waarom KNEBEL juist dit beeld zoo merkwaardig vond en niet de beide andere (zie zijn „N. B.” aldaar en zijn verwijzing in het rapport zelf op blz. 16 „als iets bijzonders, als „iets nog nimmer ontmoet”), begrijp ik volstrekt niet. No. 371 is zeker even merkwaardig, al zou het alleen maar zijn om BRUMUND's opmerking en IJZERMAN's vergissing.

Op blz. 59—60 bespreekt de laatste nog eenige *door* BRUMUND *vermelde basreliefs*, (in Indiana I en een plaat ervan in Indiana II) en noemt er zelf nog eenige bij. Van de door BRUMUND afgebeelde is die links bovenaan = KNEBEL no. 156 en die links onderaan no. 12. Die rechts onderaan kan no. 11 zijn, indien men mag aannemen dat zij iets misteekend is. Die rechts bovenaan kan ik niet thuisbrengen; zij heeft iets weg van no. 8.

Verder noemt IJZERMAN nog: een vrouw met een kind op den schoot enz. = KNEBEL no. 204 en een vorst en een vorstin op een troon met geldpotten naast zich; dit zou no. 164 of 166 kunnen zijn. De beide andere door hem vermelde,

met maansikkel en wadjra, zijn vermoedelijk de hiervoren besproken nummers 375 en 438.

B. De tempels van Kalasan.

Deze beide tempels, *Tjandi Kalibening* en *Tjandi Sari* zijn in IJZERMAN's werk zoo grondig behandeld, dat het niet te verwonderen is dat daaromtrent slechts weinig valt op te merken. Het is wel toevallig dat ook mij dadelijk het verschil opviel tusschen de beide leeuwen van den troon van Kalibening; ik zag dien aan de linkerzijde voor een tijger aan. Zie BRUMUND's opmerking, Indiana I blz. 44 en IJZERMAN's weerlegging daarvan, blz. 24. Op dezelfde bladzijde zegt laatstgenoemde dat de vensteropeningen in de zijwanden van het middenvertrek door vier stijlen gedragen worden: bedoeld is waarschijnlijk twee, zie fig. 51 van den atlas.

De bovendrempel (zie BRANDES in R. O. (1. 1904 blz. 167) ligt nog steeds voor den Oosteringang: het is het onderstuk van een kalakop: de daarboven thuisbehoorende steen, die in IJZERMAN's tijd op den grond lag (blz. 23), was sedert geheel daarin gezakt, is onlangs ontgraven, en is nu weder in al zijn fraaiheid zichtbaar: hij vertoont den neus en een oog (het andere is beschadigd) van een reusachtig kalagelaat.

Bij *Tjandi Sari* wordt een zonderlinge indruk gemaakt door de twee gevleugelde personen aan de Noordzijde, zie IJZERMAN, blz. 32, die alleen van een gevleugelde vrouw spreekt, en GRONEMAN, Tempel- en Kloosterbouwwallen, blz. 21. Ook is het eenigszins vreemd dat, terwijl er aan de zuidzijde twee vrouwen zijn afgebeeld, (welke door MACKENZIE zoo werden bewonderd, zie IJZERMAN blz. 32), er aan de Noordzijde slechts één voorkomt. Ik heb mij daarom afgevraagd of ook de andere gevleugelde persoon wellicht oorspronkelijk een vrouw heeft voorgesteld, en door het afvallen van het pleisterwerk in een man is veranderd, doch dit is zeer zeker niet het geval geweest. Bij de echte vrouw zijn de borsten ook in den hardsteen goed te zien en bij den man is de borst plat.

C. De beelden van Boegisan en Bogem.

Even beoosten de door IJZERMAN (blz. 32 onderaan) bedoelde bocht in den grooten weg bereikt men niet de desa Randoegoenting (die ligt meer zuidoostelijk) maar de desa *Boegisan*, waar ik bezuiden den weg, evenals KNEBEL (R. O. C. 1909, blz. 50 - 51) een drietal beelden aantrof. De Aksjobya had ook oorspronkelijk geen lotuskussen of ander onderstuk; hij meet van schouder tot schouder 0.80 M. Het tweede, uit drie stukken bestaande beeld is zoo goed als zeker een bodhisatwa en is door KNEBEL goed beschreven; het heeft op de zool van den rechtervoet een rond voorwerp, als het ware een groot ei, waarop blijkbaar eens de linkerhand rustte. De afstand van knie tot knie bedraagt 1.08 M. Het derde beeld is echter zeker geen Amitabha, de rechterhand is niet te zien, doch rustte waarschijnlijk niet op de rechterknie en zeker niet op de linkerhand. Ook hier is geen lotuskussen of onderstuk aanwezig; de afstand van knie tot knie bedraagt 1.12 M. Dit zijn drie groote beelden, doch niet zoo groot als die van Bogem. IJZERMAN spreekt van vier beelden, twee bodhisatwa's en twee Boeddha's, waarvan een Aksjobya en een Aksjobya of Ratnasambhawa.

In de desa *Bogem* vond ik bij elkaar vier groote beelden; zoowel IJZERMAN (blz. 37) als KNEBEL (blz. 51) vermelden er slechts drie. Bij den bodhisatwa (KNEBEL no. 1) ligt nog een bijbehorend fragment van den rechterarm. De beschrijving is nog aldus aan te vullen: de rechterhand wordt voor de borst gehouden; de linker rust op de knie en houdt een stengel, waarvan de bloem is afgebroken. De breedte tusschen de schouders bedraagt 1 M. Van no. 2, den Amitabha, is die breedte 1.10 M. en van knie tot knie 1.48 M.

Omtrent de twee andere beelden — welk der twee door KNEBEL met no. 3 bedoeld is weet ik niet en IJZERMAN spreekt alleen van een „Akshobya van dezelfde grootte” (als no. 2) — noteerde ik het volgende: No. 3. Aksjobya, even groot als no. 2, ligt in den grond op de linkerzijde,

zoodat niet te zien is hoe het daarmee is gesteld; de rechterschouder, rechterborst en rechterarm ontbreken, evenals het hoofd. Heeft een achterstuk en een hoog voetstuk, waarvan het bovengedeelte eenigszins is bewerkt in den vorm van een lotuskussen. Linker- en rechterhand zijn goed te zien. Hoogte van schouder tot lotuskussen 1.17 M. En no. 4: Aksjobya of Ratnasambhawa: brokstuk, alleen te zien twee onderbeenen, voetstuk, waarop aan de voorzijde plooiën van het kleed neerliggen, en de linkerhand, die in den schoot rust. Breedte van knie tot knie 1.30 M.

Op blz. 44 spreekt KNEBEL van een raksasa te Tandjoeng-tirta, die volgens hem ook van Bogem afkomstig zou zijn, doch blijkens de door hem aangehaalde plaats bij IJZERMAN is dat niet het geval.

Wel van Bogem afkomstig is de groote bodhisatwa op het erf van den resident van Djokja (catalogus no. 108) en evenzoo het *Pandarabeeld*, dat thans op het erf van den Pandji te Prambanan (de oude pasanggrahan) ligt. Zie IJZERMAN blz. 37 en fig. 68 van den atlas, en KNEBEL blz. 52 en 58. Men zou uit hetgeen laatstgenoemde mededeelt opmaken, dat hij de nis boven de lotus van dit beeld gezien heeft en bemerkt, dat IJZERMAN's beschrijving en teekening onjuist waren, dat het beeldje in die nis geen Amitabha maar een Aksjobya is, doch dit alles is niet zoo: die lotus, nis en beeldje zijn reeds lang verdwenen. De opzichter RUMMENS en de Pandji hebben het beeld nooit anders gekend dan het thans is, n. l. zonder lotus en nisje. Terloops breng ik in herinnering dat KNEBEL ook bij een beeld in den residentstuin te Djokja een Amitabhabeeldje in de kroon voor een Aksjobya aanzag (R. O. C. 1902 blz. 70 no. 101).

D. Tjandi Loemboeng

De beschrijving van deze tempelgroep door KNEBEL komt voor in R. O. C. 1909 blz. 127—129; de bijbehorende platen zijn bij R. O. C. 1910 gevoegd (no. 143—146).

KNEBEL meende een nisje te hebben ontdekt aan de binnenzijde tegen den achterwand van den hoofdtempel boven de middelste nis „dat, naar het schijnt, in der tijd door den heer IJZERMAN niet werd opgemerkt”. Nu is dit laatste op zichzelf reeds niet waarschijnlijk omdat BREMUND al op dat nisje gewezen had. IJZERMAN zegt dan ook (blz. 74): „In den achterwand tegenover den ingang zijn drie nissen naast elkander uitgehouwen, en boven de middelste van deze één kleinere”. Er is dus geen sprake van niet opmerken. Een tweede vergissing maakt KNEBEL waar hij zegt dat de middelste nis in den achterwand kleiner is dan de beide andere; alle drie zijn even hoog, maar de middelste is breeder, dus grooter dan de beide andere.

In de nis aan de buitenzijde van den Noorderwand (dergelijke nissen komen ook aan de West- en Zuidzijde voor) ligt een groote hand, blijkbaar van een raksasa, welke een slang (?) vasthoudt. Ook ik vond de raksasa's niet (zie IJZERMAN blz. 76); wellicht zouden die bij ontgraving nog voor den dag kunnen komen.

Het lijdt mijns inziens geen twijfel dat de „vrouwenfiguur” van MACKENZIE (zie bij IJZERMAN t. a. p.) met een parasol in de rechterhand en een lotus in de linker, dezelfde is als de thans nog aanwezige mannelijke bodhisatwa, die op blz. 129 door KNEBEL nauwkeurig is beschreven.

E. Tjandi Boebrah.

Ook van deze ruïne komt de beschrijving voor in R. O. C. 1909 (blz. 129—130), terwijl de platen onder no. 147—153 bij de R. O. C. 1910 zijn opgenomen.

Kenmerkend voor dezen tempel zijn de kleine Boeddha-beeldjes, met achterstuk, lotuskussen en bijzonder hoog voetstuk uit één steenblok gehouwen, waarbij het lotuskussen vóór het onderstuk uitsteekt en dit laatste aan de voorzijde met een lotusbouquet is versierd. Alle nog op den tempel aanwezige beeldjes van dezen vorm missen het hoofd,

doch aan een op het terrein liggend fragment is te zien hoe de glorie geweest is. Deze beeldjes zijn m. i. bijzonder fraai. Er zijn ook grootere Boeddha's, waarbij het naar verhouding veel dunnere lotuskussen niet over het onderstuk vooruitspringt en dit laatste niet zoo hoog is. In het geheel zijn er, zooals reeds door KNEBEL werd vermeld, op den bouwval nog 10 Boeddhabeelden, allen Amitabha. Van de 7 op het terrein naast elkander staande, nog meer gemutileerde, stellen er m. i. een Amitabha, een Aksjobya, drie Ratnasambhawa, en de twee andere of dezen of wel Aksjobya voor.

Omtrent een der kleine Boeddha's noteerde ik de volgende afmetingen: breedte van het voetstuk 41 c.M.; diepte 37 c.M.; hoogte 55 c.M.; hoogte van het lotuskussen 22 c.M.; hoogte van het beeld van kussen tot schouder 33 c.M.; afstand van knie tot knie 40 c.M.; kleinste breedte achterstuk 13 c.M.; breedte daarvan over de glorie 27 c.M.

F. Tjandi Sewoe.

a. De raksasa's. RAFFLES, BRUMUND, GRONEMAN (Tempelwachters in Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., deel 41, 1899, blz. 13—18, KNEBEL, allen beschrijven, de een meer, de ander minder uitvoerig, een of twee van de acht raksasa's van deze tempelgroep en zeggen dat de andere daaraan gelijk zijn, wat niet geheel juist is. GRONEMAN beeldt op plaat I bij zijn aangehaald artikel af, den rechter raksasa bij den zuidelijken ingang, doch zegt in den tekst dat beide wachters aan dien ingang daarop voorkomen.

Afgescheiden van de grootte, die niet geheel gelijk is (zoo is de zuidelijke wachter aan den Westeringang groter dan de noordelijke doch kleiner dan de twee aan den Zuideringang), zijn er drie typen te onderscheiden:

1. de vier rechter raksasa's, die alle gelijk zijn; het beeld knielt op de linkerknie, houdt in de rechterhand een knods opgeheven, heeft achter de rechterheup een dolk

in een scheede; de linkerhand rust op de heup tegen den gordel en houdt een slang omvat; verder komen slangen voor als oepawita, als bovenarmband en om het hoofd (niet als polsringen zooals KNEBEL R. O. C. 1909 blz. 130 meende);

2. de twee linker wachters aan Wester- en Oosteringang: geheel als 1, doch het beeld knielt op de rechterknie, zoodat de rechterhand die de knods houdt niet op de knie rust maar op de rechterdij;
3. de twee linker raksasa's aan den zuidelijken en den noordelijken ingang: geheel als 2, maar de linkerhand houdt geen slang en staat niet meer rechtop op de linker-knie, doch ligt gesloten (ledig) daarop met den rug naar boven.

b. De kleine tempels. KNEBEL R. O. C. 1909 blz. 132 spreekt ten onrechte van vijf rijen en plaatst bij de 5e rij een vraagteeken. Dat komt doordat hij de tusschentempels ook voor een rij rekent; er zijn vier rijen; wat hij de 5e noemt is inderdaad de 4e. Van de *tusschentempels* noemt hij er maar vier, terwijl er in werkelijkheid vijf zijn, en wel: aan de Oostzijde twee;

aan de Zuidzijde geen; daar zijn wel sporen van een vloer te zien, doch die is van lateren tijd. In fig. 153 van IJZERMAN's atlas komt aan die zijde terecht geen tempel voor, doch op den plattegrond in zijn „de Neventempels van Tjandi Sewoe” is daar ten onrechte wel een tempeltje geteekend;

aan de Westzijde twee; hieromheen is de grond uitgegraven om den voet bloot te leggen;

aan de Noordzijde een; ditmaal is de teekening in „de Neventempels” juist en die in fig. 153 van den atlas niet; het tempeltje lag ten Westen van den weg; ten Oosten daarvan vindt men ook wel een — veel kleineren — aardhoop, doch die is te ver van den weg verwijderd om een tempel geweest te kunnen zijn.

Bij de kleine tempels heb ik opgemerkt dat aan de tweede

en derde rij alle figuren op den buitenwand (13 in getal) steeds *mannen* zijn; bij de eerste en vierde rij zijn de drie grootere op de zij- en achterwanden, zoomede de twee op de trapijgels eveneens mannen, doch de acht overige zijn aan deze beide reeksen altijd *vrouwen*.

Het tempeltje in de derde rij aan de Westzijde naast den ingang is het eenige dat nog een Boeddhabeeld bevat: een afbeelding hiervan is gegeven op plaat 137 R. O. C. 1909.

IJZERMAN (blz. 88 onderaan) vermeldt een tempeltje (noordoost no. 3 derde rij), met een rijk versierde groote nis en een kleinere daarnaast; deze tempel is thans geheel verdwenen.

Daarentegen is de tempel op den Noordoosthoek der 1e rij, door BRUMUND aangewezen, die in IJZERMAN's tijd was volgestort (blz. 88) thans weder toegankelijk. Aan de achterzijde zijn 11 nissen, aan de linkerzijde 15 en aan de rechterzijde zijn er waarschijnlijk ook 15 geweest (nu nog 11), of in totaal 41 en geen 43, zooals BRUMUND opgeeft. Of zouden er nog twee aan den voorwand zijn geweest?

Ook de tempel in de eerste rij, zuidzijde, waarin aan elk der drie zijden een vertakte lotusstengel, telkens met drie nisjes, voorkomt en die als model heeft gediend bij de reconstructie in „de Neventempels van Tjandi Sewoe”, plaat V, is nog steeds aanwezig.

In den derden tempel Noordzijde der eerste rij, geteld van af den westelijken hoek, staat nu de *vierarmige bodhisatwa*, die tusschen de tweede en de derde rij is gevonden (IJZERMAN blz. 89 onderaan). Dit is een fraai beeldje geweest, alleen is de houding der achterhanden eenigszins vreemd, die zijn beide opgeheven, zoodat de — geen embleem houdende — handen achter het (nu niet meer aanwezige) hoofd verborgen zijn.

Op hetgeen er over is van den zuidelijken tusschentempel in het Oosten liggen twee beeldjes van dezelfde soort en grootte; ook hiervan was er een oorspronkelijk vierarmig. Zij missen het hoofd en zijn bovendien in tweeën gebroken. Blijkbaar hadden zij ook oorspronkelijk geen achterstukken.

c. *De hoofdtempel.* Hieromtrent valt weinig op te merken. Behalve de beschrijving van KNEBEL in R. O. C. 1909 zie men ook VAN ERP's verslag in denzelfden jaargang blz. 159—168 en BRANDIS, opmerkingen in R. O. C. 1904 blz. 159—170.

De beelden, boven de kleine deuren in de uitbouwen, die in elke hand een lotusstengel houden, zijn geen godinnen zooals IJZERMAN (blz. 79) zegt; de nog aanwezige zijn alle mannen met gevlamde glorie's. Ook op de teekening van BRUMUND in Indiana II blz. 28 is een man afgebeeld.

Tusschen het voorportaal en den gang aan de Westzijde komen als dragers voor mannen die op leeuwen zijn gezeten. Zij dragen met één hand en houden in de andere een bloemstengel. De leeuwen zitten met gebogen achterpooten, terwijl de voorpooten gewoon op den grond staan. In elk vakje bevindt zich slechts één man en één leeuw (anders dus dan wij bij Tjandi Kalongau zullen aantreffen). Ook aan de Oostzijde zijn nog fragmenten van een dergelijke voorstelling over.

G. Tjandi Asoe.

Omtrent Tjandi Asoe, den oostelijken bijtempel van Tjandi Sewoe, wordt in de inventarisatie in R. O. C. 1909 blz. 130 gezegd: „Van deze tjandi, waarvan door IJZERMAN, in 1885, „nog het voetstuk werd ontdekt, en een beeld van Koewera” (let wel *één* beeld!) „werd geen spoor meer aangetroffen”.

In 1910 herhaalde KNEBEL het onderzoek naar Tjandi Asoe, doch liet zich kalm naar Tjandi Boebrah, den zuidelijken bijtempel, brengen en schijnt verder in de onvindbaarheid van Tjandi Asoe te hebben berust.

Dat ook VAN ERP ernstig naar de Koewerabeelden van dien tempel gezocht heeft, kan ik op grond van hetgeen straks zal volgen moeilijk aannemen. Hij zegt in zijn „Oudheidkundige Aanteekeningen I” in Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., deel 53, blz. 588 o. a.: „IJZERMAN (1885) kon niet meer vinden

„dan de overblijfselen van het soubassement, maar gelukkig waren toen nog vijf Kuwerabeelden ter plaatse, die de bestemming van het bouwwerk bepaalden. Sedert is de afbraak van Tjandi Asu intensief doorgezet; men vindt geen steen meer op den anderen en kan zelfs zonder oudheidkundige kaart de plaats op het terrein ternauwernood terugvinden”.

Zoo moeilijk is dat, ook zonder kaart, echter niet. IJZERMAN had omtrent de ligging van Tjandi Asoe (blz. 91—92) medegedeeld: „Van Tjandi Asoe, den oostelijken tempel, die achter het woonhuis van den Heer KLÄRING, den vroegeren dalem van Toemenggoeng WIRIO NEGORO ligt, is thans alleen nog het voetstuk over Tusschen de bamboestoelen, die de treurige overblijfselen van dezen schoonen tempel overschaduwden, vonden wij vijf beelden in de lalitasana-moedra met dikken buik, een ichneumon in de linkerhand en potten met juweelen en andere versierselen om het voetstuk. beelden dus van Koebera”.

Nu zijn er hier in de buurt niet zooveel Europeesche woningen dat men lang behoeft te raden welk huis, even ten Oosten van Tjandi Sewoe, door IJZERMAN bedoeld werd; daarin woont thans de heer DOM, hoofdgeëmployeerde der suikerfabriek Tjandi Sewoe. Ik had dus met mijn trouwen begeleider, den opzichter RUMMENS, dit erf slechts om te loopen om daarachter, in de desa Běñr, de door IJZERMAN aangewezen bamboestoelen te vinden en daartusschen *de vijf Koevera's*, of juister vier daarvan, terwijl de vijfde, met het vermoedelijk daarbij behorende hoofd, bij den put op een aangrenzend inlandsch erf was geplaatst. Ten overvloede bleek uit het aantreffen van een aantal al of niet geornamenteerde steenen dat dit wel degelijk de plek moest zijn waar eens Tjandi Asoe stond. De achtermuur van het erf van den heer DOM is geheel uit tempelsteen opgebouwd.

Terloops teken ik nog aan dat de namen Tjandi Asoe en Tjandi Boebrah bij de Inlanders niet bekend schijnen te zijn; zij noemen beide Tjandi Sewoe en rekenen ze dus — wat nog zoo dom niet is — tot het groote complex te behooren.

DE VIJF KOEWERABFELDEN VAN TJANDI ASOE

In een noot bij de zooeven aangehaalde zinsneden vraagt VAN ERP waar die vijf Koewerbeelden van Tjandi Asoe (niet één zooals KNEBL dacht) zijn gebleven en of het mogelijk is „dat de fraaiste Kuwera's zijn verhuisd naar „Langen-ardjo. pasanggrahan van Z. H. den Soesoehoenan „van Solo, alwaar de Heer J. KNEBL de aanwezigheid van „drie mooie Kuwerbeelden constateerde?“ (moet zijn vier, zie R. O. C. 1910 blz. 79 — 80). Het antwoord op deze beide vragen is in het vorenstaande reeds gegeven.

Op plaat 2 zijn de vijf Koewera's, die thans bij meerge- noemden opzichter in bewaring zijn, afgebeeld. De nummers 1, 2 en 3 zijn even groot, no. 4 is kleiner en no. 5 iets grooter. Alle missen het hoofd en zijn ook overigens erg geschonden, doch de groote overeenkomst die zij met elkaar vertoonen, maakt het gemakkelijk zich voor te stellen hoe de beelden er oorspronkelijk hebben uitgezien: een zwaar- lijvige persoon met een hooge tiara en glorie tegen het van een rand voorziene achterstuk en op de schouders afhangende haartressen, rijk versierd met hals- en armbanden, pols- en enkelringen, oepawita en horizontalen band om den dikken buik, een kort kleed dragende waarvan de slippers of de uiteinden der banden waarmede het wordt opgehouden, bevallig afhangen over het fraai bewerkte kussen, waarop de godheid gezeten is, de rechterhand op de knie, de linker een dier houdende, het linkerbeen ingeslagen, het rechter afhangende en met den voet steunende op een kussentje dat ligt op een der geldpotten die op het voetstuk voorkomen. Die potten zijn bij de meeste beelden afgesloten met een deksel, doch aan alle kanten puilen er snoeren juweelen uit. Bij no. 1 zijn vier potten aanwezig, bij no. 2, 3 en 5 drie, waarvan die bij no. 2 een iets meer gedrongen vorm hebben. De potten bij no. 4, twee in getal zijn van anderen vorm, het zijn meer open bakken (bokors), gevuld - en meer dan dat met ringen. Tusschen die twee potten bevindt zich nog een versiering. Wat voor een dier het is dat in de linkerhand wordt gehouden durf ik niet zeggen; uit den bek hangt een buidel af.

Mijns inziens zijn dit oorspronkelijk bijzonder fraaie beelden geweest.

Een *zesden Koewera* vonden wij met twee Amitabhabeelden, alle zonder hoofd, beoosten den weg, die van de pasar van Prambanan zuidwaarts leidt, even over de spoorbaan, in de sawah staan, op grond van de desa *Gempol*. Volgens de verklaring van twee personen die ik, zonder dat de een van den ander af wist, daarnaar vroeg, stonden die beelden daar al zoolang als hun heugt. Een hunner deed daarbij het gewone verhaal, dat men den Koewera eens naar de desa had verplaatst, doch dat deze op een nacht naar zijn standplaats was teruggekeerd. De Koewera (zie plaat 3) is even groot als en geheel gelijk aan die van de desa Běñer en zal wel eveneens van Tjandi Asoe afkomstig zijn. De twee Boeddha's zijn niet even groot; bij den eenen bedraagt de afstand van knie tot knie 42, bij den anderen 50 c.M. Deze afmetingen en de vorm der beelden doen mij veronderstellen dat zij oorspronkelijk bij Tjandi Boebrah behoord hebben.

Omtrent de tot dusverre beproken Koewerabeelden noteerde ik de volgende afmetingen (in centimeters):

	Totale hoogte van het schouder tot fragment.	Hoogte van het kussen.	Hoogte blok onder het kussen.	Breedte voetstuk.
1	90	29	35	40
2	57	28	24	40
3	78	29	33	38
4	49	24	14	32
5	79	33	33	37
6	84	29	37	38

EEN KOEWERA EN TWEE BOEDDHABEELDEN VAN DE DILSA GEMPOL.

Een *zerenden Koevera*, ditmaal grooter dan de andere, troffen wij aan op het voorerf van de reeds genoemde woning van den heer DOM. Het beeld mist de kroon, den rechterarm en de rechterknie en is 1.15 M. hoog. Houding en versieringen komen met die der andere beelden overeen: in de achterzijde is een uitholling, waarmede het vroeger wellicht is vastgezet.

Ook omtrent dit beeld kan met zekerheid worden aangenomen dat het van Tjandi Asoe afkomstig is.

Wanneer men bij BRUMUND, Indiana II blz. 24, de beschrijving leest van de door hem aangetroffen beelden, een grooter met een hoofd en twee kleinere zonder, dan wordt het waarschijnlijk dat het grootere beeld dat is, hetwelk wij op meergenoemd erf vonden, en dat de twee kleinere onder de op plaat 2 afgebeelde moeten worden gezocht. Men zal toch bij BRUMUND voor „linkerbeen” wel „rechterbeen” — en omgekeerd moeten lezen, en met het van het voetstuk uitkomend bankje, waarop het afhangende been rust, zal wel de geldpot met het daarop geplaatste kussentje bedoeld zijn.

Op dat erf staan nog meer beelden, doch daarover vind ik in de bestaande litteratuur (ook in de „inventarisatie”) niets vermeld, evenmin als omtrent de beelden van plaat 3. Ik zag o. a. eenige topstukken en makara's, een kala, een geelgeverfden Aksjobya (hoog \pm 1.25 M.) en een Wadjrapani, hoog 1.30 M., in silohouding op een lotuskussen gezeten met een groote gevlamde lichtschijf: de rechterarm is afgebroken doch hield vermoedelijk de hand voor de borst; de linkerhand steunt achter de dij op het kussen en houdt den stengel eener utpala, waarop een wadjra van den gewonen, driepuntigen vorm.

H. Tjandi Plaosan.

a. *De raksasa's*. BRUMUND (Indiana II, blz. 35) spreekt van twee wachters bij elken tempel; IJZERMAN (blz. 103) zegt

dat een van die van den noordelijken tempel gebroken nederligt. GRONEMAN (Boeddhistische Tempel- en Kloosterbouwwallen, 1907, blz. 78) vermeldt „kleine dwarapala's”; KNEBEL trof aan den noordelijken ingang slechts één wachter aan. (?) Inderdaad zijn er vier raksasa's, twee voor elken tempel. De noordelijke van den Noordertempel (of wat daarvan over is) ligt voorover in den grond gezakt, zoodat alleen zichtbaar zijn een deel van het voetstuk en van het kussen waar hij op zit, de zool van den linkervoet en de dolk aan de rechterzijde. De drie andere zitten rechtop, hebben in de linkerhand een knods waar zij op leunen, in de rechter een slang in den vorm van een strik, op de rechterheup een dolk of kort zwaard; als oepawita hebben zij geen slang maar een snoer; de linkerbeelden knielen op de linkerknie, de andere op de rechter.

De zuidelijke raksasa van den Noordertempel is grooter van die van den Zuidertempel. Het zijn wel degelijk groote beelden en mijns inziens ook wel mooi.

b. De 16 bodhisatwa's van IJZERMAN binnen de tempels. Omtrent deze beelden (en nog twee andere) leverde IJZERMAN in zijn standaardwerk interessante beschouwingen, die bij de bestudeering der bodhisatwa's op Java m. i. als een punt van uitgang zullen zijn te beschouwen. Ik bepaal mij thans tot een korte opsomming welke beelden er nog aanwezig zijn en enkele aantekeningen en volg daarbij de nummers in bedoeld werk aan die beelden gegeven.

No. 1 mist nu het hoofd, zoodat de dagob niet meer te zien is. Dit was reeds opgemerkt door Dr. N. J. KROM in R. O. C. 1910, zie blz. 12, 17, 28.

No. 2 heeft tusschen de tiara en de lichtschijf nog een soort smal kussen (?), waarop aan een zijde o. a. een rozet te zien is.

No. 3 mist nu het hoofd (conform KROM t. a. p.), zoodat het beeldje niet meer te zien is; het boek op de bloem is dun.

No. 4 ontbreekt geheel (bij IJZERMAN een restant van het hoofd).

No. 5 mist nu het embleem (conform KROM).

No. 6 heeft, behalve den stengel in de linkerhand, aan de binnenzijde nog een lotusrozet.

No. 7 is thans in het museum te Djokja (catalogus no. 48).

No. 8 is thans in het museum te Djokja (catalogus no. 46).

No. 9 is nog aanwezig.

No. 10. Mijns inziens wordt in de rechterhand niet gehouden een lotusknop maar een padmabloem, al is die erg plat. De lotusknop boven op de tiara is niet meer te zien.

No. 11 ontbrak reeds in IJZERMAN's tijd.

No. 12. De linkerarm ontbreekt niet en de hand daarvan is maar weinig beschadigd. De rechterhand wordt m. i. inderdaad voor de borst gehouden (cfm IJZERMAN).

No. 13 en 14 zijn nog aanwezig.

No. 15 is door den opzichter RUMMENS naar Djokja gezonden, waar het thans in het museum staat als no. 47a: de vermoedelijk er bijbehorende kop was daar reeds eerder aanwezig (catalogus no. 47).

No. 16 ontbreekt. Dit zou ook reeds vroeger naar Djokja gezonden zijn en dan no. 49 van den catalogus moeten wezen, doch de beschrijving klopt niet geheel.

c. De buitenversiering der tempels. Zoo uitvoerig de verschillende beschrijvers, BRUMUND, IJZERMAN GRONEMAN, KNEBEL zijn omtrent de inwendige versiering der tempels en de zich daarin bevindende beelden, zoo karig zijn hun mededeelingen betreffende het uitwendige: ook afbeeldingen daarvan zijn zoover ik weet niet gepubliceerd. Toch verdienen de beelden buitenop die tempels, al zijn zij voor het grootste deel ook erg geschonden, mijns inziens eenige meerdere aandacht. Voorloopig bepaal ik mij tot de opmerking dat het staande beelden zijn, die met de eene hand een stengel vasthouden, die uit het voetstuk ontspringt en met de andere een bloem op korten steel; op de bloemen komen soms

emblemten (?) voor. Aan een zijde staat op den grond een brandende kandelaar.

d. Losse beelden op Noorder- en Zuiderterrein. Op het terrein benoorden de tempels en op eenigen afstand ten zuiden daarvan liggen nog steeds een aantal erg beschadigde bodhisatwabeelden, waaronder ook vrouwelijke. Of de door IJZERMAN onder no. 17 en 18 beschrevene en de op blz. 105 van zijn werk genoemde daaronder nog worden aangetroffen, had ik geen gelegenheid na te gaan. Het zou m. i. aanbeveling verdienen deze beelden te verzamelen en bij elkaar op te stellen, waardoor er een beter overzicht van wordt verkregen.

Van de kleinere tempels, die hier vroeger geweest moeten zijn, zag ik niets meer.

I. Tjandi Kalongan en Sodjiwan.

Op bladzijde 136 R. O. C. 1909 vindt men omtrent „Tjandi Kalongan of Tjandi Kebon-dalem” de volgende verrassende mededeeling: „Wat er van Tjandi Kalongan restte, is weggevoerd en gebezigd voor het bouwen van een ringmuur om het bekels-erf (opname van H. L. L. MELVILLE)”. Op blz. 97 R. O. C. 1910 wordt daar nog eens naar verwezen en dan volgt, onder den naam van „Tjandi Soedjiwan” de beschrijving van denzelfden, verdwenen gewaanden tempel Kalongan!

Wat toch is het geval? De ruïne, die tegenwoordig gewoonlijk (BRANDES, GRONEMAN) Sodjiwan genoemd wordt, is dezelfde als die bij oudere schrijvers (BRUMUND, IJZERMAN, VERBEEK) Kalongan heette en bij RAFFLES voorkomt onder den naam van Kebondalem. Het zou ter vermijding van meer dergelijke vergissingen wellicht aanbeveling verdienen om, zooals VAN ERP voorstelt in zijn „Oudheidkundige Aanteekeningen I” (Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., deel 53, blz. 597) dezen tempel Kalongan te blijven noemen, doch hier-

tegenover staat dat hij bij de Inlanders Tjandi Sodjiwan heet (niet Soedjiwan, zooals KNEBEL thans schrijft; het is de Javaansche *a* klank) en op grond van de desa Sodjiwan staat; Kalongan en Kebondalem zijn de namen van twee nabijgelegen desa's.

Omtrent de traspiegels van dezen tempel werden door VAN ERP in zijn aangehaald artikel interessante mededelingen en beschouwingen gegeven en aangezien (R. O. C. 1910, blz. 99) het plan bestaat dit monument bij afzonderlijke monografie te behandelen, meen ik te kunnen volstaan met de volgende aantekeningen ter aanvulling van KNEBEL's beschrijving.

Naast de trap die van den omgang naar de tempelkamer leidt, vindt men aan weerszijden als ornament onder den pilaar den gewonen drager (gana) en daarnaast de makara, en onder gana en makara de volgende voorstelling, in een lijst gevat: aan de linkerzijde een op de achterpooten staande leeuw, die de voorpooten houdt opgeheven en met den kop den bovenkant raakt: op den rug van den leeuw zit een gana, die met eene hand eveneens den bovenrand steunt: onder (voor) den leeuw ligt op den grond nog zoo'n dwerg: aan de rechterzijde vindt men dezelfde voorstelling doch in spiegelbeeld en in het midden tusschen de twee leeuwen bevindt zich een liggende olifant en face, waarop weder een dwerg zit, die op de gewone wijze met beide handen den bovenrand steunt. (Zie een hierop gelijkende voorstelling bij Tjandi sewoe, hiervoren).

Op het altaar in de tempelkamer liggen de restanten van *drie* lotuskussens.

Nabij den tempel ligt o. a. nog een bovendrempel, waarop de zeer beschadigde gewone voorstelling van Sri, die door twee knielende olifanten wordt begoten.

Ook ik vond slechts één der beide wachters terug, zwaar beschadigd.

Onderaan op blz. 108 begint IJZERMAN de beschrijving

(de eerste) van een groep oudheden, in karakter overeenkomende met Zuid-Plaosan en door hem met den naam Sodjiwan aangeduid naar de desa waarin zij was gelegen. Daar is thans blijkbaar alles opgeruimd; men kan duidelijk zien dat er grootere steenen tot tegels zijn bewerkt geworden en dat er steenen zijn uitgegraven. Van tempels of beelden vond ik geen ander spoor dan verscheidene stukken van lotuskussens als door IJZERMAN bedoeld, kegelvormige topstukken, met versierde steenen, enz. De bekel van Sodjiwan erkende dat er vroeger twee kleine tempels zijn geweest (conform IJZERMAN) en dat die successievelijk zijn opgeruimd.

Van hem vernam ik nog dat de desa genoemd werd naar zijn overgrootvader Sodjiwo, den eersten, die zich (na den Java-oorlog?) daar (weer?) vestigde.

Augustus 1912.

DE PATOENTOENG.

DOOR

W. A. PÉNARD.

1e Luit. der Inf., toegevoegd aan het Encyclopaedisch Bureau der
Buitenbezittingen.

[*Met eenige noten van de hand van Dr. N. Adriani (Red.)*].

a. Inleiding.

De Islam op Celebes. Tot dusverre was men algemeen de meening toegedaan, dat de bewoners van Z. Celebes Mohamedanen waren, wier godsdienstig leven evenwel in sterke mate de invloed onderging van vroegere eerediensten. De voornaamste hiervan, de Karaeng-Lowé vereering, welke vooral in Bonthain, Boelecomba en Kadjang vasten voet heeft, wordt door Goudswaard beschreven als een verbas-terden Siwadienst, waarvan de volgelingen echter tevens trouw de Mohamedaansche leerstellingen huldigen ¹⁾.

Het bestaan van andere eerediensten. Eerdmans is de eenige, die in zijn bekend artikel „Het Landschap Gowa” ²⁾ het vermoedelijk bestaan vermeldt van eenen eeredienst, dien der „patoentoeng” ^{3*)}, welke tot dusverre geheel aan de aandacht van onderzoekers was ontsnapt, en waarvan ook hij moet erkennen, „de principes en ceremoniën, ondanks herhaalde pogingen, niet te hebben kunnen

1) Goudswaard: Siwa-dienst in Z. Celebes. (Meded. Ned. Z. Genootsch. 1865).

2) Verh. Bat. Genootsch. v. K. en W. dl. 50.

3) Matthes: patoentoeng = soort van sauro, die uitsluitend met water geneest. (Boeg. woordenboek).

* Het Boeg. zegt *panoentoeng*, het Mak. *patoentoeng* (Adr.).

ontdekken". Toch schijnt zelfs deze geheimzinnigheid niet de noodige aantrekkingskracht te hebben uitgeoefend op later komenden; — de litteratuur, der na bedoelde publicatie verloopenen jaren, zwijgt over dit onderwerp! Weliswaar vormde het bestaan van het leenrijk Goa in de eerste jaren nog een belangrijken hinderpaal voor een dergelijk onderzoek, daar de aanhangers der onbekende leer vooral in Goa's bergstreken heetten te wonen, — de laatste zes jaren echter bestond ook dit beletsel niet meer! Te meer te betreuren valt deze weinige belangstelling, daar iederen dag de Islam meer veld wint onder de „patoentoeng" en zoodoende, — gelijk onderstaande regelen wenschen aan te toonen, — zeer veel kans bestaat op een volkomen verdwijnen van den zuiveren patoentoeng-eeredienst, nog vóórdát zijne interessante principes aan de wetenschap bekend zijn geworden.

Bij de reizen voor het Encyclopaedisch Bureau, in Z. Celebes, — ten bate der uit te geven monografie over deze gewesten, — bestond gelegenheid verschillende gegevens over dezen eeredienst op te teekenen uit den mond van het geestelijk hoofd ervan — den ruim 90 jarigen Daëng Njiko, Galarrang van Lembaja, één der laatste wijkplaatsen der nog niet tot den Islam overgegane To-patoentoeng. Deze aantekeningen werden, zooals zij ontvangen zijn, afgestaan aan het Bat. Genootschap, in de hoop dat publicatie ervan kan leiden tot grootere belangstelling vóór en dieper doordringen in het zieleleven van het volk.

Het doel met deze publicatie beoogd, is dan ook voornamelijk langs dezen weg de wetenschappelijke ethnografen, (leden van het Genootschap), te bereiken en zoo mogelijk daardoor vraag- en wedervraag uit te lokken, die dan aanleiding kunnen geven tot nieuw onderzoek ter plaatse, hetgeen vooral nuttig kan zijn, wanneer de richting waarin gezocht moet worden beter door de eventueele discussie zal zijn vastgesteld.

Tot voor een honderdtal jaren waren de bewoners der hellingen van het Lompo-Batang-complex over het algemeen „patoentoeng”, en vond men zelfs aanhangers van dit geloof in de Berg-regent-chappen en Z. Boni.

De afname van De voortdurende aanraking met hunne — **het aantal aan-** zij het dan ook slechts in uiterlijkheden, — **hangers door** Mohamedaansche naburen, deed het aantal **den Islam.** aanhangers echter steeds verminderen, ook al werden zij toen nog vrijwel met rust gelaten door hunne Mohamedaansche vorsten.

Doch vooral omstreeks 1850 veranderde dit door eene krachtige godsdienstige pressie van de zijde van den vorst van Goa, I-Koemala, waardoor vele patoentoeng, vooral die der lagere streken, er toe kwamen de Islamitische gebruiken te volgen en zich Mohamedaan te noemen, ook al bleven zij in hun hart trouw aan de oude goden.

De verbaste- Nog geruimen tijd volgden deze „Islamie- **ring van het ten”** naast de voorschriften van hunnen nieu- **oude geloof.** wen godsdienst tevens dien der patoentoeng, waardoor deze laatste echter zéér verbasterd werden en zelfs vele Islamitische gebruiken inslopen bij die patoentoeng, welke hun oude geloof openlijk bleven aanhangen.

Godsdienstver- Een herhaald uitgevaardigd verbod tot het **volging in** aanhangen van den patoentoeng-dienst, en het **Goa.** onder dwang doen overgaan tot den Islam, volgden weldra van de zijde van I-Koemala, en het voortdu- rend verder terugtrekken der weinige aanhangers naar onher- bergzamer oorden was het natuurlijk gevolg. Hier werden zij ten slotte geruimen tijd met rust gelaten. De oom van den laatsten Goareschen vorst, Kraeng Bonto-Nompo, leenman over het uitgestrekt berggebied (Malakadji), waar de meeste patoentoeng woonden, begon hen weder tot overgang tot den Islam te dwingen, onder bedreiging met weggaging naar het Gouvernementsgebied, verbeurdverklaring hunner bezittingen en zelfs met slavernij. Onder dergelijken druk is de voortdu- rende afname van het aantal getrouwen niet te verwonderen.

De toestand in Ook buiten Goa's grondgebied nam het **de Gouverne-** aantal patoentoeng steeds af. Woonden vroe-
mentslanden. ger op de Oostelijke hellingen en uitloopers der Wawo-karaeng, in de vroegere onderafld. Bikéroë, nog talrijke patoentoeng, met het openleggen der streek en de uitbreiding van het handelsverkeer onder ons gezag (sedert 1860) drong ook hier de Islam meer en meer door, zij het dan ook op vredelievender wijze dan in Goa. Zoodoende vindt men dan ook in deze streken, evenals in Tjamba (regentsch. Malawa) nog slechts zeer weinige werkelijke patoentoeng, doch grootendeels eene islamitische bevolking, wier godsdienstige begrippen nog sterk vermengd zijn met allerlei patoentoeng-voorschriften.

Nog steeds gaat deze vreedzame uitbreiding van den Islam onder de patoentoeng voort, vaak onder de auspiciën van Inlandsche ambtenaren, die zich hier meest allen kenmerken door grooten Mohamedaanschen godsdienstijver. Een zekere mate van dwang tot geloofs overgang wordt dan ook nu nog niet altijd door hen vermeden.

Tegenwoordige Was dus voor een honderdtal jaren nog
woonplaatsen. het grootste deel van 't bergland van Z. Celebes tot de vlakte van W. Goa en Polombangking in het W. en Kompang in het O. bewoond door werkelijke patoentoeng, wier godsdienst uitgebreide vertakkingen had in Binamoe, Bonthain, Tjamba en Z. Boni, — thans zijn de trouwgebleven aanhangers van dit geloof teruggedrongen tot slechts enkele, moeilijk bereikbare en onherbergzame streken, terwijl in hunne vroegere, hierboven genoemde landen het Mohamedaansche geloof nog vaak de oude patoentoeng-begrippen door laat schemeren.

De meeste aanhangers van het geloof wonen thans nog in de volgende kampongs:

Ere-Oeloe, Parigi en Bangkala in W. Goa;

Gantara, Bonto Loé, Baroewa en Lembaja in Z. Goa;

Bonto Soengko, Onto en Papekekan in Bonthain;

Tolo, Paitana en Barobo in Binamoe;

Papaloeang, Palagang en Bero-anging in Bangkala;

Taboe-akang, Djene-maèdja, Pangkadjene en Bala-borong in Polambangking. terwijl verder nog in enkele streken van Tjamba en Sindjaï (Sopèng, Kompang) verspreide aanhangers wonen. Naar ruwe schatting zal dit aantal niet veel meer dan een 1500-tal te zamen bedragen.

b. Geschiedenis en voornaamste overleveringen.

Het ontstaan der wereld. Volgens de patoentoeng was vroeger de geheele wereld bedekt met water, waarover eene altijd stralende zon haar licht deed schijnen. Alleen de top van den Wawokaraëng vormde een eilandje. Tompo Tikka genaamd. Door het dalen van het water kwam weldra ook de Lompo-Batangtop of (zooals de Inlander hem hier noemt) de Tao-towa, te voorschijn als een eilandje, Boeta-Lompowa, waarna langzamerhand Lempangan, Onto, Kompang, Gantarang-keke, allen op de hellingen van het berg-complex gelegen, droogvielen.

Heel dit land was echter onbegroeid en onbewoond, daar de mensch nog niet bestond.

De Schepping der menschen. In dien tijd was het, dat Kr. Kaminang Kamaja, volgens den wil van Ampatana, op den Wawo-karaëng-top neerdaalde, en daar het eerste menschenpaar deed ontstaan.

De eerste zonde. Dit eerste paar menschen, waarvan de man Rabele-alang en de vrouw Patimassang heette, kregen daar op Tompo Tikka drie kinderen, twee meisjes en één jongen, die later samen huwden en zodoende de eerste zonde, bloedschande, pleegden.

Kaminang-Kamaja, vertoornd over dien misstap zijner schepselen, voor wie hij nieuwe menschen als metgezel had willen doen ontstaan, ontnam hun -- als waarschuwend teeken tegen

Het ontstaan van dergelijke zonden — gedeeltelijk het licht der nacht en dag, zon en deed zodoende de nachtelijke duistermaan enz. — is ontstaan. Tevens schiep hij toen echter de maan en de sterren, teneinde den mensch ook in het nachtelijk duister er aan te doen denken, dat goede daden door de goden beloond worden met eene helderheid als die der volle maan, terwijl een slecht leven duister zal zijn als de nachten zonder maanlicht.

De broeder dan verwekte bij ieder zijner zusters vier kinderen, n.l. 3 meisjes en 1 jongen, waarvan ieder meisje weer moeder werd van zeven spruiten, vijf dochters en 2 zonen. Ieder dezer vijf dochters kreeg op haar beurt weer 9 kinderen, 6 dochters en 3 zonen.

De Hemelvaart. Ongeveer te dezer tijde verliet Kaminang Kamaja de wereld, door van den Wawokraëng-top ten hemel te stijgen (maëra) *) niet dan na beloofd te hebben ieder jaar één nacht te midden zijner getrouwen door te brengen. Deze belotte was de oorsprong van het groote patoentoengfeest: apaballe = medicijnfeest. Tevens liet hij als opvolger achter I Poewan-ri-Lompi-lompi, die dus de eerste menschelijke anrong-paballe-lompowa of groot-medicijnmeester werd. Den anrong-paballe-lompowa zou het altijd mogelijk zijn, door bemiddeling van Patana-lino de hulp van Kaminang-Kamaja in te roepen.

Eerste nederzet- Had de talrijke nakomelingschap van het tingen. eerste menschenpaar onder leiding van Kaminang-Kamaja nog steeds Tompo Tikka bewoond en daar voldoende voedsel gevonden, na diens hemelvaart begonnen zij weldra de hellingen af te dalen en zich daar te vestigen. Het eerst vestigden zij zich in Kompang, op een Oostelijken uitlooper van den Wawo-karaëng, vroeger een onafhankelijk rijk, thans een onbeduidend onderdistrict van het regentschap Manimpahooi (Sindjai). Nog steeds beschouwen alle patoentoeng dit Kompang als hun stamland en noemen o. a. hunne gewoonten de ada-Kompang, terwijl ook

* Maëra is afkomstig van het Arab. „mir'adji". (Adr.)

het ornament van Lembaya nog heet sabélawangi-ri-Kompang (vlag der dapperheid uit Kompang).

Vannit Kompang verspreidden de menschen zich weldra naar Loewoe, Boné, Bonthain-en Goa, vandaar weder naar Java en tanah-Roem.

Reeds tijdens de leiding van I Poewan-ri-lompi-lompi begon de verbastering van het patoentoeng-geloof en week **Het ontstaan van** de menschheid meer en meer af van het pad, **den honger als** haar door Karaëng Kaminang Kamaja geweest **straf voor zonde.** zen. De straf hierop was een steeds toenemend gebrek aan voedsel, dat voorheen in overvloed in de bosschen gevonden werd, terwijl ook de herten en varkens verminderden in aantal.

Toen was het, dat Ampatana, door medelijden bewogen, nadenkend over het lijden der menschen, begreep, dat hunne vele zonden voortsproten uit werkeloosheid en luiheid.

Hij deed daarom door Kaminang Kamaja eene plant scheppen, die overvloed van voedsel zou geven aan den mensch, die zich hiervoor harden arbeid getroostte. Daartoe **Ontstaan van** veranderde Karaëng Kaminang-Kamaja een **rijst en dja-** meisje van \pm 15 jaar, Daïri genaamd, in **goeng, kar-** het rijstgewas, terwijl haar broertje, Laddjing, **bouw, paard,** tot djagoeng werd gevormd.
enz.

Om den mensch bij zijn arbeid bij te staan schiep de verenigde wil der drie goden op Java het paard, dat de menschen er in het gebergte opvingen en naar Celebes overbrachten, terwijl de karbouw uit zee opsteeg nabij Binamoe.

I Poewan ri-lompi-lompi heerschte vele eeuwen over de menschheid en regelde de meeste godsdienstige en zedelijke verplichtingen zijner volgelingen. Ook stelde hij in, dat iedere nederzetting „oudsten” koos om voor de opvolging dier regeling te waken. Volgens de patoentoeng hebben zich uit deze dorps-oudsten mettertijd de vorsten en hoofden ontwikkeld.

Toen zijn tijd dáár was, steeg I Poewan-ri-lompi-lompi van den Wawokaraëng-top ten hemel, na tot opvolger te hebben gekozen en bekwaamd Datoe-ri-Tiro, een naamsvoorganger van den, eeuwen later, dáár predikenden Islamitischen zendeling.

Deze anrong *) paballe-lompowa stuurde zendelingen uit naar ver-afliggende landen als Loewoe, Java, enz. om er het **Toenemen van** zuivere geloof te onderwijzen; toch nam het **het ongeloof.** ongeloof hand over hand toe en volgden de bewoners dier landen weldra valsche leerstellingen.

Datoe-ri-Tiro benoemde tot opvolger den 2den zoon van den Dala van Bonthain. Deze zoon, Laki-padada vermeesterde in zijn tijd de beroemde „soedang” (zijdgeweer) op den vorst van de onderwereld, welke soedang steeds, tot in de laatste jaren, het voornaamste ornament bleef der patoentoeng. **Goa's opper-** Laki-padada's broeder, Karaëng Tourang-macht. Ereja-ratoe Baba-binanggaja, in de geschiedenis van Goa onder den naam van Karaëng Bajo bekend als de echtgenoot van Goa's eerste vorstin Toemanoeroenga, bewoog dezen anrong-paballe-lompowa zich te vestigen op Goa's gebied. Na den dood van den anrong paballe maakte de vorst van Goa, Toemasalangga-baraja, zich meester van het Patoentoeng-ornament, de Soedang, en daarmede van de leiding over de patoentoeng als geestelijk hoofd. Hieraan is, alweer volgens de patoentoeng, de zoo groote uitbreiding van Goa's macht toe te schrijven.

Eenige eeuwen lang bleef de waardigheid van anrong-paballe-lompowa aan het Goareesche vorstenhuis, welks macht zich daardoor voortdurend uitbreidde.

In het begin der 17de eeuw werd de toenmalige anrong paballe-lompowa ontrouw aan zijn geloof door den Islam, gepredikt door Datoe-ri-Boendang, te omhelzen. Zijne waardigheid als geestelijk hoofd der patoentoeng ging daarna over op Anronggoeroe-to-Mateneya, die zetelde te Biring-

*) Anrong, Mak beteekent „moeder” (Adr.).

Goa behoudt de wereldlijke macht. romang nabij Karoeïsi. Daar de soedang echter in handen bleef der Goareesche vorsten, behielden deze de wereldlijke macht over de patoentoeng en verminderde de invloed van den anrong-paballe-lompowa aanmerkelijk, die weldra bijna geheel afdaalde tot het peil der gewone anrong-paballe of dorpspriesters. Van dien tijd dagteekent het wegsterven van het patoentoenggelooft. De ontrouw der Goareesche vorsten werd door de goden gewroken door de komst der blanken, welke ten slotte de geheele ineenstorting van het eens zoo machtige rijk ten gevolge had.

Eén keer nog, in 1776, maakten de patoentoeng zich onder leiding van Sangkilang, die de Soedang in handen had gekregen, los van Goa's overheersching. Nadat Boni's vorst dit ornament had veroverd volgden de berg-Makassaren hem, tot zij in de jaren 1816 — 1819 met de soedang, terugkeerden onder Goa's oppermacht.

Zwaar werd hun ontrouw door Goa gewroken; van dien tijd af dateert de voortwoekering van den Islam onder de patoentoeng; vooral na 1850 krachtig bevorderd door Goa's vorsten.

c. Goden en geesten.

De drie hoofdgoden. Boven een heirleger van goede en kwade geesten erkent de patoentoeng drie hoofdgoden, waarvan de voornaamste heet (Karaëng) Ampatana, d. i. de Heer van het heelal.

Met behulp van den op hem volgende(n) (Karaëng) Kaminang Kamaja = de Grootmachtige, bestuurt hij alle werelden, doordat hij zijn wil kenbaar maakt aan Kaminang-Kamaja, die als schepper en uitvoerder handelt. Voor de aarde wordt Kaminang Kamaja bijgestaan door (Karaëng) Patana-lino = Heer der Wereld, die voornamelijk als wreker en uitvoerder der goddelijke gerechtigheid optreedt en als zoodanig ook bekend is onder den naam Pata-toë = bezitter der menschen.

Lagere goden Overigens staan ook zon en maan als afzonderlijke werelden onder „wali's” *) of geesten, die echter onder de drie hoofdgoden dienen. Ook het vuur en het water hebben ieder hun afzonderlijke wali's welke eveneens gehoorzamen aan de drie goden. Hoewel deze vier wali's ieder een naam hebben, mogen deze niet lichtvaardig genoemd worden. Zij verleenen toch bij het aanroepen van hun naam steun aan den mensch, die aangevallen wordt. Een noodeloos noemen ervan zou hen dus terecht vertoornen.

Overigens denkt de patoentoeng zich deze wereld bevolkt met goede en kwade geesten, die in bosschen, groote steenen, grotten en bergtoppen wonen, en om hunne goede of kwade eigenschappen, te vriend moeten worden gehouden door het brengen van kleine offers bij het betreden van hun gebied. Vaak worden deze geesten, eveneens als „wali” aangeduid, door de goden gebezigd om goede of slechte daden der menschen te beloonen of te straffen. Ook het rijstgewas staat onder een afzonderlijken wali.

De invloed van Door den invloed van den Islam erkennen **andere eere-** de meeste patoentoeng naast hunne drie goden **diensten.** nog verschillende aan dien godsdienst ontleende mindere goden, die allen nog verre beneden Patanolino staan. De meest genoemden zijn wel: Karaëng Allah-ta-Allah, **) nabi-Yoesoep, nabi-Adam, en nabi-Moehamat. Van hun doen en laten heeft hij echter slechts eene zeer flauwe voorstelling, hoogstens erkent hij hun bestaan, evenals dat van Karaëng-Lowé.

Alles wat op deze aarde geschiedt, is de wil van kr. Ampatana.

*) *Wali* is in een aantal verwante talen „geest”: van dit woord is afgeleid het bekende *walian, balian, bolian* „van een geest bezetene, Sjamaan”. (Adr.)

**) Allah ta Allah, lees Ala Tarala. (Adr.)

Loon en straf Kwade of goede daden worden gestraft of tijdens het beloond; het goede vindt reeds op aarde zijn leven. loon in een lang en voorspoedig leven, het kwade echter wordt gevolgd door rampen en ziekten. Grootte zonden, (bloedschande, afval van het geloof, enz.) worden vaak op het geheele land gewroken door langdurige droogte, misgewas, hongersnood of epidemieën, welke laatsten vooral veroorzaakt worden door Karaëng Alilikija *) = de rondzwerende Heer, een teekenende naam voor dezen geest, die in zijn kain alle ziekten met zich draagt.

Na den dood. Echter niet alleen in dit leven vindt de patoentoeng loon of straf: ook na den dood duren deze voort.

De slechte mensch toch, komt in het hiernamaals terecht in de „ranaka” **), de hel, waaruit nimmer verlossing mogelijk is en waar de ongelukkigen zich, hongerend en met ketenen beladen, voortslepen, of van waaruit zij als booze geesten de aarde onveilig maken. De mensch echter, die leefde naar den wil der goden, komt in de soeroega, ***) het paradijs, de verblijfplaats van Karaëng Kaminang-Kamaja.

Hier vindt hij een bestaan van overvloed en genot, en besteedt zijn tijd aan bidden en het zuiveren van zijn hart. De houri's van het Mohamedaansche paradijs komen in de soeroega niet voor.

Is het bestaan in de soeroega van opheffenden invloed geweest op de ziel van den mensch, dan wordt hij opgenomen in den hemel (aséra ****) bij Ampatana, waardoor zijn

*) Karaeng Alilikia „van den stam *lili* „rondgaan”, *liliki* „rondom iets gaan”, dus „De Heer die (de wereld) rondloopt”. (Adr.).

**) *Ranaka* is de typisch Boegineesche vorm van het bekende *naraka*, Makassarsch, Maleisch, enz. De leer der vergelding na den dood stamt van den Islam. (Adr.).

***) Stamt eveneens uit den Islam. (Adr.).

****) Ook deze naam is van Islamschen oorsprong. *Asera* is eene gewestelijke uitspraak van *ahera* „het toekomstig leven” (door het Mal. uit het Arabisch). (Adr.).

persoonlijk bestaan verdwijnt en hij de opperste zaligheid deelachtig is geworden. Dit opnemen tot den hoogsten god bereikt de patoentoeng slechts door uitsluitend te peinzen over diens grootheid en daarbij alle gedachten aan zichzelf te vernietigen *).

Soms echter kan een patoentoeng reeds onmiddellijk na zijn dood opgeheven worden tot Karaëng Ampatana. Dit valt echter slechts ten deel aan enkele bijzonder-uitmuntenden, die aan groote kennis der patoentoeng-ritualiën een heilig leven paren.

Fakirs. Om dit voorrecht te verwerven moet de ingewijde in alle patoentoengkennis. — wat alléén den opperpriester, aorong-paballe-lompowa = groot medicijnmeester, mogelijk zal zijn, — alle aardsche zorgen en behoeften van zich afwerpen, huis, land en gezin verlaten en als pakéré = (fakir) een zwervend leven leiden, levende van de giften der menschen. Alleen aan deze pakéré valt reeds op aarde de zaligheid der soeroega ten deel, zoodat hij na zijn dood opgaat tot Ampatana **).

De straf voor een slecht leven is na den dood onherroepelijk en eeuwigdurend; daar de patoentoeng geen terugkeer op aarde als mensch erkent, is de overledene niet in staat zijn misslagen te herstellen.

Vergeving voor booze daden kan tijdens het verblijf op aarde nog verkregen worden door bemiddeling van Patanalino bij Kaminang Kamaja. Hiertoe dienen offers, gebeden en goede daden.

Goede daden Als goede daden, heeft Kaminang Kamaja **en zonde** tijdens zijn verblijf op aarde geleerd, worden behalve offeren, bidden en trouw volgen der patoentoengvoorschriften, nog beschouwd het steunen van zijne mede-

*) **) Ook dit kan niet oorspronkelijk zijn in den godsdienst der To-Patoentoeng. (Adr.).

menschen, vooral van zieken en armen, — matigheid, ijver en eerbied voor hoogergeplaatsten, — terwijl als slechte daden genoemd worden: luiheid, liegen, overspel, bloedschande, drift, boosheid, stelen of moorden.

De patoentoeng is verplicht het land te bebouwen, daar dit aan de goden behoort en hem ten gebruike is gegeven. Het uitspreken van een leugen wordt zeer ernstig opgevat, terwijl verdraagzaamheid, ook bij hoon of beleediging, noodzakelijk is, om het hart zuiver te houden. Drift zou in dergelijke gevallen twijfel beduiden aan de gerechtigheid der goden, daar deze immers de aangedane beleediging zien en zullen straffen.

Hoewel bij de patoentoeng, evenals bij de meeste andere godsdienst-stelsels, de zedelijke principes verdwenen voor een vormendienst, komt het, volgens Dg. Njiko, thans nog wel voor, dat een patoentoeng wegens liegen, diefstal of luiheid uit de gemeenschap wordt gezet, d.w.z. dat hij niet meer als patoentoeng beschouwd wordt.

De invloed van hunnen gods- Ook wordt door de patoentoeng aan hun godsdienst toegeschreven de zachtere zeden, **dienst.** die in verschillende, vroeger door patoentoeng bewoonde, streken bestaan bij schakings-kwesties, dien kanker aan het maatschappelijk leven van den Macassaar. Had (en heeft, volgens de adat), de beleedigde partij in eene schakings-zaak het bijna onbeperkte recht tot bloedwraak, in boven bedoelde streken is ook wel de bloedwraak gewoonte, doch alleen bij daadwerkelijk verzet van den schaker, òf indien deze weigert te vluchten. Bij toevallige ontmoeting bukt de beleediger zich tot op den grond, terwijl de beleedigde partij over hem heen stapt, zodoende te kennen gevende, dat zij hem niet ziet en dus niet kan dooden. ¹⁾.

1) Le Rütte — De Schaking bij den Macassaar.

Tideman — idem.

v. Marle — Beschrijving van het rijk Goa (T. K. N. A. G. 1902).

Matthes — Bijdragen t'd ethnologie v. Z. Celebes; Over de ada's, enz.

d. Gewoonten en ritualiën.

De anrong pa- Uit de geschiedenis (zie bladz. 519) blijkt, **balle lompowa**, dat de eertijds zoo groote invloed van den anrong paballe lompowa thans nog slechts een schaduw daarvan is. Toch hebben deze opperpriesters zich steeds beijverd, hunnen eeredienst hoog te houden en bleven zij altijd de bewaarders der oude patoentoeng-overleveringen en kennis, welke iedere anrong paballe lompowa leert aan dengene. **De opvolging**, dien hij tot zijn opvolger heeft gekozen. Behalve de hooge eischen die aan het karakter en het geloof van den opvolger worden gesteld, leggen diens geestvermogens tevens groot gewicht in de schaal, daar alle adat-kennis mondeling voortleeft. Verder is de anrong paballe lompowa de bewaarder der twee talen, waarvan hij zich bij plechtigheden moet bedienen. Bij het aanroepen zijner goden, bedient hij zich van eene oude, geheel in onbruik geraakte taal, terwijl bij het brengen van offers aan de geesten der onder-**Oude talen**, wereld eene tweede taal noodig is, welke geheel afwijkt van de eerste. Allen, die in den hemel of het paradijs zijn, verstaan de eerste taal, de bewoners der onderwereld slechts de tweede. Alleen de drie goden verstaan beide talen.

Het in het dagelijksch leven gebruiken dezer talen is ten eenenmale verboden, daar zij het eigendom heeten van Karaeng Ampatana en slechts als zoodanig mogen gebezigd worden. Verspreiding ervan zou dus groote profanatie zijn en ongeluk aanbrengen, evenals zelfs het spreken over de goden dat doet.

Het eenige, wat dan ook tijdens verschillende plechtigheden kon vastgesteld worden, is het feit, dat zij beiden volkomen afwijken van het Macassaarsche of Boegineesche idioom en dus waarschijnlijk tezamen de oertaal dezer landen vormen.

Nimmer zijn zij op schrift gebracht en volgens overlevering waren zij reeds in gebruik toen de Patoentoeng nog slechts de hellingen der Wawo-karaeng bewoonden.

Het „pemali” Enkele woorden, die door de priesters moeten zijn van sommige woorden. plaatsen der wali's en die dus de gewone woorden vervangen, zijn bekend — zoo spreken zij van:

mensch —	djalamma *)	= tāoe	(Boeg.)
hout of boom —	garangga-a	= adjoe	,
steen —	djoeping	= batoe	,
water —	djampé ta gintoeng **)	= oewaē	,
kapmes (parang) —	pakatasi ***)	= bangkoeng	,
eten —	tambara ****)	= anre	,
lans —	pataba *****)	= toemba ²	,
rotan —	lombè *****)	= oewe	,

Of deze woorden echter uit dezelfde taal voorkomen, welke de anrong paballe lompowa bezigt, is onbekend. Het woord djalamma is oud-Boegineesch en komt in de beteekenis: mensch, in de La-Galigo verhalen voor.

Dorpspriesters Is dus de anrong paballe lompowa de bewaaren pinati's. der der oude patoentoeng-overleveringen en de kenner bij uitnemendheid der „ada-Kompang”, — de gewone godsdienstige plechtigheden worden in iedere kampong verricht door den dorpspriester of anrong-paballe, ook wel als goeroe-patoentoeng aangeduid. Nevens deze treedt nog de pinati 1) *) op, die het best beschouwd kan worden als de

*) *djalama*, vergl. Jav. *djalma*, Mal. *djelma*, Tob. Bat. *djolma*, in vele Indon. talen overgenomen (uit het Sanskr.) (Adr.).

**) *djampe*, in het Makassaarsch een wisselwoord voor „regen”. (Adr.).

***) *pakatasi* „waarmede men snijdt”, vergl. Mak. *katasa*’ uitsnijden. (Adr.).

****) *tambara*, vergl. Mak. *tambara*’ „tegegengift”, het woord drukt dus waarschijnlijk uit: „wat men tegen den honger geeft”. (Adr.).

*****) *pataba*, vergl. Mak. *pata’ba*’ „iets waarmee men werpt”. (Adr.).

*****) *lombe* „slingerplant”, vergl. Boeg. *lompeng* „slingeren”. (Adr.).

1) Waarschijnlijk van het Port. *penates* = huisgoden.

*) De afleiding van het Port. *penates*, van Dr. Matthes afkomstig, moet worden verworpen. Waarschijnlijk is *pinati* met ’t infix *-in-* afgeleid van *pati* „heer”, oorspr. Sanskr., maar ook in het Mak. voorkomende. *Pinati* is dan „de als heer beschouwde”. (Adr.).

priester of priesteres van een bijzonderen wali. Zoo hebben b. v. de Wawo-karaëng-top, de Tao-towa, verschillende opvallende rotsen, sommige waterleidingen, enz., ieder hunne afzonderlijke pinati. Ook in de streken, waar de patoentoengdienst reeds door den Islam is verdrongen, bestaat de pinati nog; zoo heeft in geheel O. Goa, en een deel van Binamoe en Bonthain ieder complex sawahvelden een mannelijke pinati, die het tijdstip voor uitplant, enz., uit de sterren leest, aan de geesten offert, enz.

Vereering der geesten. Over het algemeen worden deze offers aan den wali van een berg, rots of sawah slechts gebracht bij bijzondere gelegenheden of om bijzondere redenen. Zoo offeren de bewoners van Lambaja vóór het openen hunner waterleidingen en bij het vruchtzetten der djagoeng bij een zeer groot losliggend rotsblok, Batoe-boenggaja *) genaamd; bewoners van Baroewa, bij het begin der sawah-bewerking bij een grooten boom temidden hunner velden.

Nimmer echter zullen zij de rots of den boom zelve aanbidden, of zich deze bezield voorstellen; integendeel nemen zij aan, dat dergelijke verblijfplaatsen voor een groot deel van het jaar onbewoond zijn, en worden er in dien tijd ook nimmer offers gebracht. Zoo noodig (in geval van ziekte en drg.) begeeft men zich dan naar de verblijfplaats van een anderen wali.

Animisme. Alleen in Pintjoeng. waar de bewoners zelf zeggen nimmer patoentoeng te zijn geweest, en dat uit eene nederzetting van Toradja-slaven van een der vroegere Bonische aroengs schijnt ontstaan te zijn, aanbidden de inwoners een heiligen boom, die niet als woonplaats van een wali, doch als bezield, dus zelf onheil- of voorspoed aanbrengend, wordt beschouwd en het geheele jaar door offers vergt. Zoo offert men daar bij eene warme bron, zonder daarbij aan eenen persoonlijken geest te denken, terwijl de omwonende

*) De alleenstaande steen,

(Adr.).

patoentoeng er afzonderlijk offeren aan den wali der bron, in geval van ziekte of huwelijk.

Ook ziekte, eene uiting van den toorn der goden, eischt offers; door bidden en besprenkeling met gezegend water kan deze toorn afgewend worden.

Het voornaamste Behalve deze kleinere offerplechtigheden **feest der patoen-** kent de patoentoeng in de eerste plaats **toeng.** het apaballe of medicijnfeest, dat plaats heeft op den eersten Vrijdagnacht met volle maan, van af het oogenblik dat het sterrenbeeld de poeroeng-poeroeng (het Zevengesternte) te middernacht in het Oosten zichtbaar is geworden.

De patoentoeng verzamelen zich dan nabij de woning van den aorong paballe lompowa tot een offermaal. Zij nemen allen met het gezicht in de richting van hunnen heiligen berg, den Wawokaraëng, achter hem plaats, en vereenigen in stilte hunne gebeden met die welke de voorganger, onder het branden van doepa, prevelend richt tot de goden, teneinde Kaminang-Kamaja te bewegen in hun midden neer te dalen en van de gereed gezette offerspijzen te nuttigen. Bij deze gelegenheid moeten de offers bestaan uit bente (geroosterde onontbolsterde rijst) en pisang.

De offers. Voor ieder der hoofdgoden is een offer gereed gezet, omgeven door zeven kandjoli's (kaars van kemirinoet en kapok vervaardigd) en wel voor Karaëng Ampatana één langga-oeroe (koperen schaal met offerande), voor Karaëng Kaminang Kamaja twee dergelijke schalen, en voor Kr. Patanalino eveneens een ervan.

Bij andere offerplechtigheden krijgt Ampatana meer langga-oeroe dan de andere goden. Vleeschoffers zijn over het algemeen verboden voor de goden zelf, doch het gebruik ervan bij het feestmaal, zelfs van varkensvleesch is toegestaan. Het gebruik van dit laatste is onder den invloed van den Islam echter verminderd en wordt het gewoonlijk slechts eens in de drie jaren bij het offerfeest gebruikt.

Alleen bij het slachten van eenig beest dient een kip geofferd te worden ter eere van Kaminang Kamaja.

Het gebed. De voorganger begint zijn gebed door de handen met de palmen naar boven op de knieën te leggen, ze daarna langzaam op te heffen met de palmen naar voren tot achter de ooren, en daarna weer terug te brengen, welk gebaar hij driemaal achtereen herhaalt, en voorts telkens bij het noemen van één der goden. Hierna omzwaait hij de gereedgezette offers 3 maal met brandende doepa (wierook), waarna hij in de „basa-kompang” (de oude taal) zijn gebed prevelt.

Hoewel de dorpspriesters voor hunne gebeden vaste formulieren bezigen, improviseert de anrong paballe lompowa steeds zijn gebed, dat soms tot meer dan een half uur duurt. Het is „pemali” zóó luid te bidden, dat de naastbijzijnde man de woorden kan verstaan, zoodat het ook onmogelijk bleek, tijdens de plechtigheid zulk een gebed op te nemen.

Over het algemeen vermijdt de patoentoeng trouwens bij al zijne plechtigheden openbaarheid of luidruchtigheid.

De Islamitische geloofsbelijdenis. Opmerkelijk is echter het herhaaldelijk terugkeeren der op meer verstaanbaren toon uitgesproken woorden: „bismilala sahada oelala”, klaarblijkelijk eene verbastering der Mohamedaansche geloofsbelijdenis.

Alleszins aannemelijk schijnt de uitleg van het gebruik dezer woorden, (welke volgens den opperpriester in geenerlei verband staan tot het eigenlijke gebed zelve), dat namelijk tijdens de gewelddadige invoering van den Islam na Datoeri-Bandang, den verkondiger van den Islam, de patoentoeng deze spreuk in al hunne gebeden hebben gelascht, om zoodoende de Mohamedaansche ijveraars te misleiden. Daarom zouden dit dan ook de eenige woorden zijn, welke verstaanbaar worden uitgesproken bij het gebed.

De nederdaling van Kaminang-Kamaja. Na geruimen tijd in gebed verzonken te zijn geweest, voelt de voorganger in zich het tijdstip naderen, waarop Karaëng Kaminang Kamaja nederdaalt. Hij beëindigt thans zijn gebed door weder de 4 Langga-oeroe te bewierooken en het manuaal van handheffing drie maal te herhalen. Dit is het teeken, dat de nederdaling geschied is, waarop allen in doodsche stilte wachten tot de offers zijn aangenomen. Na een hernieuwd gebed is het tijdstip voor het feestmaal genaderd, waarbij de voor de drie goden bestemde spijsen onder de voornaamsten, de offers voor de geesten onder de minderen worden verdeeld.

Overigens is er een overvloed van karbouwen-, paarden- of varkensvleesch, rijst en djagoeng, terwijl ook de balloq (palmwijn) niet ontbreekt.

Het feest. Daar echter matigheid in eten en drinken een der hoofdplichten der patoentoeng is, en ook bedwelming door drauk of opium zéér „pemali” is onder hen, ziet men bij dit feest niet het schouwspel van dronkenschap en opgewondenheid, dat bij andere Macassaarsche feesten, waar de balloq vaak in verbazende hoeveelheden verzwolgen wordt, gewoonlijk het einde vormt.

De geheele nacht wordt op deze wijze met bidden, eten en luisteren naar de vermaningen van den voorzanger doorgebracht, tot het verbleeken van de poeroeng-poeroeng de opstijging van Kaminang Kamaja aankondigt en de feestvierenden zich in een laatste gebed vereenigen.

De toorn der goden over misdrijven. Is echter het gebed van den anrong paballe lompowa vruchteloos geweest en Kaminang Kamaja dien nacht niet nedergedaald, dan is dit een bewijs van zijn toorn, en staat het land een jaar van rampen te wachten. Meestal is het onbestraft blijven van een zwaar vergrijp, als bloedschande, er de oorzaak van en op den anrong paballe lompowa rust dan de plicht de schuldigen op te sporen en te straffen. De alleroudste straf op deze misdaad bestond in het verbranden van de

woning en van een karbouw der schuldigen, terwijl voorts een zoengeld moest betaald worden. Daar deze straf niet afschrikwekkend bleek te zijn, gelastte Karaëng Kaminang Kamaja beide schuldigen te dooden door verdrinking aan het zeestrand, hetgeen later vervaagen werd door worging, wat nu nog de adat-straf is op bloedschande en op overspel van eene vrije vrouw met een slaaf.

Verschillend Onder het bewind der Hollanders kan bloed-rechtsgevoel. schande niet, of slechts zéér licht gestraft worden, wat geheel indruischt tegen de begrippen van dit volk en waaraan het dan ook de herhaalde epidemieën, misoogsten, watersnooden en andere rampen der laatste jaren toeschrijft.

Oudere plechtigheden. Andere offerplechtigheden hebben meestal hetzelfde verloop als het apaballe, zij het dan ook, dat zij op kleinere schaal en in huis plaats vinden. Zij worden den drie goden vaak tusschentijds gebracht tengevolge van eene gelofte, als boete voor eene begane zonde of uit dank voor voorspoed, terwijl voorts van het dagelijksch voedsel steeds een klein deel wordt afgezonderd voor hen.

Ook de mindere geesten, de wali's, hebben aanspraak op hun offerfeest bij bijzondere gelegenheden. Zoo wordt in den nacht, voorafgaande aan het uitplanten der bibit, bij deze gewaakt en geofferd aan de geesten van de rijst, de aarde, het water en de zon, die gezamenlijk de rijstplant verzorgen.

Voor ieder dier geesten wordt één langga-oeroe geplaatst vóór de stapel bibitplantjes, welke onder een „hemel" in het huis overnachten.

Het geheel is omgeven door zeven kandjoli's, die den geheelen nacht brandende blijven, terwijl de op de bibit prijkende maiskolf als voorbeeld dient voor de dikte der verwachte rijstaar en een lang uitgeplozen pluim kapok kleur en lengte aangeven.

De geest der rijst wordt naar de bibit gelokt door het uitstrooien van eenige handenvol uitgezochte padi over de bibit, en daarbij vastgehouden door een vlechtwerk van vier rijsthalmen van den vorigen oogst. Na afloop der plechtigheid worden de offers onder de uitplanters verdeeld.

Evenals bij andere offers aan de geesten, staan ook nu op den zolder van het huis vier langga-oeroe voor de hoofdgoden klaar en wel voor Ampatana thans twee, voor de beide anderen ieder één.

Afwisselend bidt en bewierookt de voorganger der plechtigheid bij deze offerschalen en bij die voor de geesten.

De aard van het offer wisselt af naar gelang van de reden ertoe en kan vooral bij zonde of ziekte zeer uitgebreid zijn.

In vroegere jaren bestond de gewoonte, dat alle patoentoeng eens per jaar zooveel mogelijk bijeen kwamen te Kompang, om daar te hooren voorlezen over de adat-kompang. Dit gebruik behoort echter thans geheel tot het verleden, terwijl de oude lontara dezer adat verdwenen heeten te zijn, evenals de meeste oude handschriften op Celebes.

Behalve deze boven-omschreven plechtigheden neemt de patoentoeng verschillende regels in acht bij geloofs-intrede, huwelijk en overlijden, terwijl hij voorts 3 maal per dag behoort te bidden en doepa te branden.

Bij de geboorte hebben geen plechtigheden plaats; de geboorte van een jongen moet de vader mededeelen aan den dorpspriester.

Geloofsintrede. De kinderen, jongens zoowel als meisjes, krijgen van den anrong paballe onderricht in de beginselen der patoentoeng-dienst. Hij let hierbij op hun gedrag tegenover anderen, berispt hen wegens het uitspreken van leugens en wijst hen op de straf welke staat op het overtreden van den wil der goden. Dit gebruik wordt echter zeer verwaarloosd en slechts een hoogst enkele anrong paballe treedt nog als leider der jeugd op.

Acht de priester het kind voldoende onderricht (in de

practijk altijd in het begin der puberteitsjaren), dan neemt hij het op in het geloof, welke plechtigheid meestal gevolgd wordt door de besnijdenis (soena) en het vijlen der tanden (ari).

De opname in het geloof heeft plaats in het huis van het kind. Priester en leerling nemen knie aan knie tegenover elkaar plaats onder een gordijn, dat neergelaten wordt, daar het uitspreken van plechtige woorden niet mag geschieden ten aanschouwe van velen.

Zoo gezeten, vat de priester in iedere hand een duim van het kind, en spreekt een gebed uit, terwijl beiden vooroverbuigen tot hunne voorhoofden elkander raken.

Hierna bewierookt de priester het kind 3 maal met de padoepa en spreekt hem daarna fluisterend toe over zijne verplichtingen als patoentoeng. Ten slotte legt de leerling de gelofte af, dat hij zich zal gedragen als een broeder zijner medemenschen, armen, zieken en verdrukten zal bijstaan, niet zal liegen of doodslag plegen en den goden het hun toekomende zal geven.

In vroegere eeuwen voelden de patoentoeng zich allen als broeders en legden als zoodanig eene belofte af. Thans is ook deze eenheid verdwenen en legt de patoentoeng slechts eene gelofte van broederschap ten opzichte van den anrong paballe lompawa af.

Na deze gelofte wordt de „confirmant” onder het uitspreken van eene gebedspreuk drie malen gewasschen met water uit eene heilige boesoe of baloeboe (waterkruid), en wel door bevochtiging van mond, oogen, neus, oorlellen, bovenarmen, dijen en voeten.

De besnijdenis en het vijlen der tanden. Hiermede is de plechtigheid afgelopen en wordt zonder verder ritueel op de gewone wijze de besnijdenis verricht door den priester of een pasoena of, bij meisjes, door eene vrouwelijke pinati of sanro-soena.

Hoewel de patoentoeng zeggen dat Kaminang Kamaja de soena heeft ingesteld, hechten zij er tegenwoordig geen

godsdienstige beteekenis aan, als offer aan de goden of zoo iets, evenmin als aan het vijlen der tanden, dat ook bij deze gelegenheid geschiedt, — vaak zelfs op zóó ruwe en pijnlijke wijze door uitslaan of afbreken met een steen, dat zware kaakontsteking er meest het gevolg van is.

Het huwelijk. Het huwelijk wordt door den ausrong paballe voltrokken ten huize van de bruid en is in hoofdzaak gelijk aan de in alle Macassaarsche landen gevolgde adat ¹⁾.

De patoentoeng bezit echter slechts ééne vrouw, welke beperking mede een der redenen is der uitbreiding van den Islam, vooral onder de aanzienlijken.

Bij den aanvang der plechtigheid nemen bruid en bruidegom naast elkaar plaats onder een troonhemel, waaraan sirih en pinang als symbool van voorspoed en vruchtbaarheid en gouden sieraden als symbool van den rijkdom hangen.

Ook zij wasschen zich met water uit de boesoe of baloeboe voeten, dijen, bovenarmen, oorlellen, neus, oogen en mond, waarna de bruid weggeleid wordt onder een gordijn in het achterhuis.

Soenrang en doeni. De priester overtuigt zich of de bruidschat (soenrang) en de doeni (lijkkist) betaald is, welke laatste het geld is, dat altijd, ook bij scheiding, eigendom van de vrouw blijft en aan deze medegegeven wordt in den dood. Het kan tot zestien gulden bedragen.

Blijkt in alles aan de adat voldaan te zijn, dan bidt de priester met den bruidegom op gelijke wijze als bij de opname in het geloof is voorgeschreven en geleidt hem vervolgens bij den rechterduim achter de klamboe, waar de bruid hem wacht. Deze komt echter onmiddellijk daarop te voorschijn, terwijl de bruidegom eenigen tijd haar plaats inneemt, waarna het huwelijk voltrokken heet.

In werkelijkheid kan het wel tot veertig dagen duren (bij aanzienlijken) voordat het, door de adat voorgeschreven,

1) Matthes: Ethnologie van Z. Celebes.

schaamtegevoel der bruid voldoende geweken mag zijn, dat zij haar man niet meer ontwijkt (èso-èso).

Bij de huwelijksplechtigheid zijn onder een, met arènblad bekleed, „ballasoedji”. offers geplaatst voor de drie goden, waarbij voortdurend gebeden gepreveld en wierook gebrand worden.

Waar bovenstaande gebruiken in zwang zijn bij anakaraëng en ana-patola (adellijken) worden ze in denzelfden geest doch zeer vereenvoudigd, toegepast voor taoe-samara en taoe-ata (vrijen en onvrijen). Ook hier bestaat bij de huwelijken eene scherpe standsafscheiding, terwijl een huwelijk met een niet-patoentoeng ongeoorloofd is, tenzij deze een maand doorbrengt bij den anrong paballe lompowa en door dezen in het geloof wordt opgenomen.

Overlijden en Bij overlijden wordt zorg gedragen, dat het **begravenis.** lijk in dezelfde houding blijft als het had op het oogenblik van sterven. De anrong paballe bidt weder eenigen tijd, gezeten aan het voeteneinde van den doode, waarna hij, na bewierooking, overgaat tot de wassching als bij het huwelijk.

Hierna worden alle lichaamsopeningen van het lijk door de helpers dichtgestopt met kapok, onder een voortdurend branden van wierook en opdreunen van gebeden. Als nu het lijk gewikkeld wordt in het twaalf ellen lange witte doodskleed van zelfgeweven kapas, drukt de anrong paballe geld in ieder zijner handen, dat dienen moet om leeftocht te koopen op de reis naar de soeroega. Dit geld, bokona geheeten, wordt altijd in oude dubbeltjes gegeven tot een bedrag van een rijksdaalder toe.

Hierna wordt het lijk op de lijkbaar gelegd en zijdelings uit huis gedragen, waartoe meestal een der zijwanden der woning tijdelijk weggenomen wordt.

Bij aanzienlijken kan het echter tot zeven dagen duren, éér men tot de begravenis overgaat. Al dien tijd wordt bij het lijk gebeden en wierook gebrand.

De ter aarde bestelling heeft in alle stilte plaats. Vroeger

werd een graf in de kampong gezocht in de richting, waarin het hoofd wees; tegenwoordig echter zijn er gemeenschappelijke begraafplaatsen, die alleen te onderkennen zijn van de Mohamedaansche, doordat de graven door elkander, dus niet in de richting Noord-Zuid liggen, (hetgeen echter ook reeds meer en meer verandert).

Het graf. Het graf bestaat op de gewone wijze uit een ondiepen kuil met eene gleuf in een der zijwanden, waarin het lijk, op den rug liggend, wordt bijgezet, waarna de kuil wordt dichtgemaakt. Vroeger bestond algemeen de gewoonte om bij het hoofd van het lijk twee baloeboe's te plaatsen, waarin de kostbaarheden van den overledene, terwijl tevens wapens of een weefspoel werden meegegeven, naar gelang de doode een man of eene vrouw was, terwijl in de alleroudste tijden lijkverbranding bestond en deze baloeboe's dienden om er de asch van den overledene in te verzamelen. De herinnering hieraan leeft op nog slechts enkele plaatsen voort.

Thans vergenoegt men zich echter met het plaatsen van eenige borden, kommen en een sirihstel op het graf.

Is de kuil gesloten, dan plaatst men er bij een man een rechtopstaanden steen op, ter hoogte van den navel, bij eene vrouw echter twee, één aan het hoofd-, en één aan het voeteneinde. Vervolgens richt men een huisje (koebang) op het graf op, dat meestal nog door een hoog staketsel wordt omgeven.

Tijdens de begrafenis, die zooveel mogelijk door alle pa-toentoeng wordt bijgewoond, hebben deze zich achter den priester geplaatst, die, aan het voeteneinde der lijkbaar zittende, voortdurend zijne gebeden prevelt. Voordat het lijk in den kuil wordt neergelaten, bewierookt hij het zeven maal, en houdt vervolgens in de gewone spreektaal overluid eene toespraak, waarin hij de deugden en goede daden van den overledene opsomt, teneinde de goden gunstig te stemmen of vergeving voor den doode te verkrijgen.

Hierna wordt het lijk in de nis geplaatst.

Voor zijn bijstand bij al deze plechtigheden, — offers, doop, huwelijk en begrafenis —, geniet de anrong paballe een zekere belooning, welke geregeld wordt naar den stand van de geholpen personen.

Overigens berust de beslechting van huwelijks- en erfkwesties, dus die bij de Mohamedanen tot de competentie der sjarat behooren, bij hem en het dorpshef, die hierbij de oude adat volgen en daarvan eveneens eene evenredige belooning genieten. Over het algemeen wordt in deze landen de oude adat, ook in kleeding en gewoonten, trouwer gevolgd dan onder den invloed van den Islam het geval kan zijn. Over deze adatregelen geeft Dr. Matthes echter zoo nauwkeurig bericht, dat nader bespreking daarvan overbodig mag heeten ¹⁾.

Graven der eerste bewoners. In ieder dorp vindt men nog ettelijke verspreid liggende, zeer oude graven (koeboerroe-boewè), die door de patoentoeng beschouwd worden als de graven der stichters van den kampong, en waarbij als zoodanig geofferd wordt.

Op deze graven wordt eens per jaar een offerfeest gevierd, baléanuja geheeten. Het heeft plaats na drie dagen vasten in de maand Ramaddan (lapasa), wanneer de poeroeng-poeroeng in het W. onder is gegaan en eindigt met eene plundering der offers door de armen van het dorp. Slechts ééns in de drie jaar mogen de offers hierbij uit varkensvleesch bestaan, anders karbouwen-, herten- of paardenvleesch.

In het kort zijn hierboven de enkele gewoonten en ideën geschetst, welke de aanhangers van het uitstervende en verbarsterde patoentoeng-geloof kenmerken.

Wel is waar zouden nog vele interessante opmerkingen omtrent hen gemaakt kunnen worden, doch hoop ik dat een meer deskundig onderzoeker geneigd zal zijn om bovenstaand onderzoek te verbeteren en te vervolledigen.

1) Matthes. Macassuursche en Boegineesche Chrestomatiën.

Idem. Over de ada's.

Idem.: Bijdragen tot de ethnologie, enz; de Rapang, enz. enz.

Eerdmans: Het landschap Goa.

A A N H A N G S E L

Enkele gebedspreuken der patoentoeng, zooals deze door de anrong paballe (dorpspriesters) gebruikt worden.

1. **NYA = bedoeling**, welke ieder gebed voorafgaat.

Panyakangri anrong- koe pasoerona koe gaoean, ta gesara bate parena karaeng Am- patana tene ero kale- koe patanadjé kamma erona.	De wil van mijn Leeraar beheer- sche mijn handelen. Opdat niet vernietigd worde het teeken des bestuurs van Karaeng Ampatana, geschiede niet mijn eigen wil, doch die van mijn Heer.
--	---

2. **Zegening van het doopwater** (bij de opname in het geloof).

a: de nya.

b: Toedjoe tjojina tjo- tjian toedjoe timoen- gan na soso malatjing ngasing.	Zeven wasschingen zijn verricht en zeven openingen des lichaams rein en geopend. (De beteekenis van deze spreuk is, dat thans het lichaam rein is om het geloof in zich op te nemen, in zich te laten doordringen).
---	---

3. **Zegening van het waschwater van een lijk.**

a: de nya.

b: Toedjoe tjojti natjo- tjian toedjoe timoen- gan na sassang mala- tjing-ngasing.	Zeven wasschingen zijn verricht en zeven openingen des lichaams zijn rein en gesloten.
---	--

4. **Bij een huwelijk.**

a: de nya.

b: Leba sangkami ka- wingkoe lebakalemi kassingkoe manga-	Teneinde dit huwelijk te volma- ken, doen wij onze lichamen rein zijn, verdrijven het slechte, eer-
---	---

waroena kodi masasoemi roeroengi makana ta nipolong.

biedigen den wil (des Heeren), opdat Hij ons niet afsuijde.

5. Bij het Apaballe.

a: de nya.

b: Koedjenemi djene nakoesyangkami koetjerakangkami ribakoe bissa pakangka namangappeja.

Ya Kaminang anpa-kei karama pakeyang adjimakangi karama djima tanatowa lila tanakandi talingaë.

Ya Kaminang, bolé-boleja rilino pasikika ri asera anrongtaoe kataoewe toeroengeya angka pahlika.

Moge de besprenkeling met dit water deze offers op de schalen rein doen zijn.

O, Heer omvat en bezielt ons met Uwe heiligheid.

(het oude land is de tong) — in het verleden leerdet Gij, — (het nieuwe land luistert) — wat wij thans opvolgen;

O, Heer, bestuurder der wereld, beschermer in den hemel, leeraar der menschheid, wil tot Uwe volgelingen nederdalen.

6. Bij het bale-andja.

a: de nya.

b: Salama rewana baliki riompo napamaya sabana iya-pamangi kasalamakana riadoesana.

Gezegend zij de terugkeer tot het licht van de geesten der dooden, daar deze zalige dooden heil brengen aan de zondaars

7. Bij de bibit.

a: de nya.

b: Alamoeng lamoeng winé djogodjogoï malamoenglamoeng patepona palamoengi adjarrémoe manaséri boemboeng talisa.

Wij bidden bij het uitplanten dezer zaadpadi, dat gij de uitplant beschermt en ze door Uwe kracht tot rijpheid volmake.

8. De eed.

a: de nya.

<p>b: Patoeroengkoe ri rana naka boewangkoe djalladjalla makatoe- nakoe ri samabawi angeroekoe djene ri patjeïrang.</p>	<p>Moge ik afdalen tot de hel, moge mijn voedsel weggeworpen worden, moge ik vernederd wor- den tot een varken, moge mijn water tot zoutwater betooverd wor- den (indien deze eed valsch is).</p>
--	--

Korte aantekeningen nopens de Kaja-kaja aan de Noord-West- rivier (Nieuw Guinea).

DOOR

W. K. H. FEUILLETAU DE BRUIJN.

1e. Luitenant Infanterie.

Karakter.

De Kaja-kaja zoowel die van den bovenstroom als van den benedenstroom der Noord Westrivier zijn vroolijk en luidruchtig van aard. Voorts zijn ze roofzuchtig. Zoo wisten zij aan de Dajaksche prauwenmakers tijdens hun rusttijd eenige werktuigen te ontrooven en slaagden zij er ook in, om in de nabijheid van het Doorvoer-bivak een hond te stelen. Blijkbaar waren zij echter bevreesd dat laatstgenoemde euveldaad niet ongestraft zou worden gelaten, althans kort daarna verscheen een 15 tal prauwen vóór het Doorvoer-bivak en legde de bemanning op de plaats waar de hond gestolen was, een viertal bossen pisangs neder, waarna de prauwen zich snel verwijderden. Ook een tweetal dwangarbeiders, die zich in een Kaja-kaja prauwtje in de onmiddellijke nabijheid van de „Zwaluw” bevonden werden bestolen.

De Kaja-kaja van een tweetal prauwen, die eerst ruilhandel hadden gedreven, roeiden kalm naar hun toe, deden daarna de prauw der dwangarbeiders kantelen en beroofden de inzitenden van hun parang. Eer men aan de „Zwaluw” begrepen had wat eigenlijk voorgevallen was, waren de roovers reeds met groote snelheid om een bocht van de rivier verdwenen.

Een geheel ander karakter dan de Kaja-kaja die vlakke bewoners zijn, hebben de bergbewoners. Op \pm 800 M. werd

in het gebergte aan de Noord-Westrivier aanraking gekregen met een bergstam van 600 à 800 zielen. Deze bergbevolking was kleiner van gestalte en lichter van huidskleur. Zij zijn veel minder luidruchtig en maken een meer beschaafden indruk dan hun rasgenooten uit het moerasland. Toch zijn zij vroolijk van aard en menigmaal weerklonk dan ook hun vroolijk gelach. In het algemeen zijn zij meer te vertrouwen dan de andere Kaja-kaja. Diefstal is niet voorgekomen, terwijl gastvrijheid ook tot de goede eigenschappen van dit volk behoort.

Godsdienst.

Waar slechts vluchtige aanraking met de Kaja-kaja stammen heeft plaats gehad, was het niet mogelijk om over den godsdienst gegevens te verzamelen

't Volgende werd waargenomen. In de eerste plaats dat bij de stammen uit de vlakte veelvuldig houten beelden voorkomen, waarbij vooral de geslachtsdeelen, zoowel mannelijke als vrouwelijke, op zeer duidelijke wijze zijn voorgesteld. Deze beeldjes herinneren sterk aan de beeldjes waarvan door Dr. van der Sande in zijn werk *Nova Guinea III* melding wordt gemaakt en die in de figuren 4 en 5 van plaat XVIII, en 1, 2 en 7 van plaat XIX zijn afgebeeld. De geestelijken der Katholieke missie houden deze beeldjes voor totembeeldjes van den stam of van de familie. De bevolking der N. W.-rivier legde voor deze beeldjes een zekeren eerbied aan den dag. Zoo werden zij, in de prauw liggende, steeds met van pandanbladeren vervaardigde matten toegedekt. Eén dier beelden werd boven de stookplaats van een eerst kort te voren verlaten woning aangetroffen. In een verlaten kampong werden ook aparte miniatuur huisjes gezien met een vloeroppervlakte van nog geen vierkanten meter. Daarin bevond zich een stookplaats, terwijl daarnaast eenige geopende riviermosselen van zeer groote afmeting lagen. Boven de stookplaats was de helft van een jong pinangblad, dat langs

den bladsteel midden door was gespleten. Dewijl deze huisjes te klein waren om door menschen te kunnen worden bewoond, is het niet onwaarschijnlijk dat het offerhuisjes waren.

Bij alle kampongs op de N. W. rivier werden ze opgemerkt.

Merkwaardig was, dat in deze huisjes stokjes met gaba-gaba werden aangetroffen, versierd met vogelveeren. Geheel analoge voorwerpen werden door mij op West-Ceram aangetroffen, waar zij deel uitmaakten van de heilige voorwerpen *moli-moli*, die volgens den Alfoer afkomstig zijn van zijn voorouders.

Voorts werd bij het voorbij varen eener kampong een schedel opgemerkt, die op een raamwerk van groene takken was geplaatst, terwijl daaromheen een tiental mannen stonden die het lichaam met grijze klei hadden ingesmeerd. Een andermaal werd een schedel waargenomen, die naast één der hutten op een stok was geplaatst, terwijl men den schedel een van pandanbladen gevlochten kap had opgezet.

Omtrent den godsdienst der bergbewoners werd vrijwel niets bekend. Beelden werden hier niet aangetroffen. Evenmin offerplaatsen. Merkwaardig was echter dat aan de grens van de negorij een kleine palissadeering van stokken van \pm 2 M. hoogte was gemaakt, welke een breedte had van \pm 1,5 M. Aan één dier stokken was een pakje bevestigd, eenige kruiden inhoudende, die in een pandanblad waren gehuld. Geheel analoge palissadeeringen komen op West-Ceram voor, waar het pakje bezweringskruiden bevat tegen booze geesten en waar in geval van ziekte nabij den pagger, op oude porceleinen schotels, een offer wordt neergelegd.

Woningen.

Terwijl de Kaja² aan den bovenstroom hun woningen meestal direct op den grond bouwen, treft men benedenstrooms daarentegen paalwoningen aan. Bij deze laatsten vindt men twee verschillende typen, n.l. het type waarbij de woning rust op een samenstel van boomstammen dat een hoogte bereikt van 2 à 3 M. en dat waarbij de woning op palen rust die een lengte van 4 à 6 M. boven den grond hebben.

De lengte der woningen varieert van 2 tot 10 M., terwijl de breedte gewoonlijk 2 à 3 M. bedraagt. In deze woningen, waarvan de vloer bestaat uit stukken boombast welke op de dwarsbalken zijn uitgespreid en waarop een laag palmbladen is neergelegd, bevinden zich aan de achterzijde de stookplaatsen, die uit klei zijn vervaardigd. Boven deze stookplaatsen is een geraamte van hout aangebracht, dat dienst doet als droogrek voor brandhout. Ramen komen niet aan de huizen voor. Om het geraamte der paalwoningen meer stevigheid te geven zijn de midden-stijlen verbonden door de dwarsschotten. Over den midden-paal worden twee elkander kruisende dwarsstaken gebonden, die de onderste dakregels ondersteunen.

In den vloer der woningen bevinden zich eenige gaten tot het wegwerpen van afval. Een paal met inkepingen, of een ladder, verschaft toegang tot de woningen. In den kampong zelve zijn de woningen allen naast elkander langs de rivier gebouwd, terwijl de kleine offerhuisjes vóór de woningen gelegen zijn.

De woningen der bergbevolking staan eveneens op palen. De vloer bevindt zich 1,5 à 2 M. boven den grond, terwijl overigens de inwendige inrichting overeenkomt met die der vlakke bewoners. De huizen zijn echter niet met atap gedekt, doch met losse palmbladen, waarvan het afwaaien door middel van rondhouten wordt voorkomen.

De omwanding bestaat uit boombast. Hoog in het gebergte (\pm 2500 M.) werden jagershutten aangetroffen, die op den grond waren gebouwd en die met boombast waren gedekt.

Elk huis is omgeven door een lage omheining van \pm 1 M. hoogte. Binnen die omrastering worden dan tabak, kladi, pisang en laboe verbouwd. Midden in het dorp staat het mannenhuis. In tegenstelling met de andere huizen, die vierkant zijn, is dit rond en op den grond gebouwd.

Tegen de wanden staat een reserve-voorraad van pijlen en bogen, terwijl in het midden de vuurhaard is, in tegenstelling met de andere woningen, waar deze zich achter in

het huis bevindt. Alvorens het mannenhuis te kunnen bereiken, moet men een 5 tal paggers overschrijden. Niet onwaarschijnlijk is het, dat er ook een afzonderlijk vrouwenhuis bestaat. Althans in het dorp werd een tweede ronde woning aangetroffen, die echter niet op palen stond. In de nabijheid daarvan stonden vele ongehuwde vrouwen. Met zekerheid kon echter niet geconstateerd worden, of bedoelde woning werkelijk een vrouwenhuis was.

Middelen van bestaan.

De hoofdmiddelen van bestaan zijn jacht en vischvangst. Daarnaast wordt op zeer primitieve wijze een weinig roofbouw gedreven, waarbij echter uitsluitend pisangsoorten worden verbouwd. De ladangs liggen doorgaans langs de rivieren en zij-kreekjes en bestaan uit opengekapte stukken grond. Van een schoonhouden der ladang is geen sprake, zoodat de pisang te midden van opschietend kreupelhout opgroeit. De Kaja² bovenstrooms gebruiken sirih, die benedenstrooms niet. Als huisdieren worden honden en varkens gehouden, welke laatste menigmaal bij de „Zwaluw” in ruil aangeboden werden. De vischvangst geschiedt middels ovaalvormige schepnetten, waarmee voornamelijk de *ikan glodok*, (Pariophthalmus-soort), krabben en garualen worden gevangen. Voorts vormen mosselen een belangrijk bestanddeel van de voeding. Onder de huizen vindt men bij groote hoeveelheden ledige mosselschalen. Grootere vissen worden gevangen door het afsluiten van kreekjes middels versperringen bij vloed. Bij ebbe komen deze kreekjes droog te liggen, dan wordt de visch ingezameld.

De vleeschvoeding bestaat uit alles wat in het bosch gedurende de jacht bemachtigd wordt.

Een aangename versnapering vormen de „megapodius”-eieren die menigmaal aan de „Zwaluw” ter ruiling werden aangeboden. Het plantaardig voedsel bestaat in de eerste plaats uit sagomerg. Dit sagomerg wordt echter doorgaans niet ontdaan van zijn vezels, doch eenvoudig gekookt en

daarna uitgekouwd. Slechts eenmaal werd aan de „Zwaluw” behoorlijk geklopte sago aangeboden. Vermoedelijk waren dit echter lieden van de Oetoemboeiwe.

In het bosch werden menigmaal omgekapte sagoboomen aangetroffen, maar nimmer sagoklopperijen. Het overige plantaardig voedsel bestaat uit artocarpus-vruchten, palmiet van den wilden pinangboom, varenbladeren, wilde vijgen, vruchten van den pandan- en nipapalm enz.

De hoofdmiddelen van bestaan bij de bergbevolking zijn landbouw en veeteelt. Op de berghellingen werden uitgestrekte ladangs aangetroffen. Hoewel de Kaja-kaja natuurlijk niet het gebruik van den patjol kent, staat de ladangbouw op een vrij hoogen trap. Groote stukken boschland worden opengekapte, daarna schoongebrand, en door een omheining tegen het binnendringen van wilde varkens beschermd.

De tuinen worden vrij goed onderhouden en gewied.

Verbouwd worden katela, kladi, suikerriet, pisang en tabak. De tabak wordt uit kleine primitieve pijpjes gerookt.

Het ladangwerk wordt voornamelijk door vrouwen verricht, maar het aanleggen van nieuwe ladangs en schoonkappen van het terrein geschiedt door de mannen. Eigenaardig is ook de wijze waarop een boom wordt geveld. Niet in de dwarsrichting maar in de lengte-richting van den stam worden houwen toegebracht, en wel met steenen bijlen. IJzer was bij deze lieden absoluut onbekend en in het begin dan ook niet gewild als ruilmiddel. Later, toen zij het gebruik dier voorwerpen hadden leeren kennen, kwamen messen en bijlen meer in trek. Op tabak bleken zij echter verzot te zijn.

Merkwaardig is, dat nabij de negorij een weide voor varkens werd aangetroffen. Hiertoe was een stuk boschgrond van ± 4 Hectare dat aan de negorij grensde omheind, terwijl een gedeelte der weide was schoongemaakt. Des avonds werden de dieren naar deze open plek gedreven. Totaal bestond de veestapel uit ± 80 varkens. Biggetjes werden in huis verpleegd en vonden 's nachts een plaatsje nabij den vuurhaard. Ook de jacht vormt een voornaam mid-

del van bestaan. De bergbevolking is zeer ingenieus in het vervaardigen van varkens-, kangoeroe- en muizenvallen.

De *be wapening* der bergbevolking bestaat uit pijl en boog waaronder pijlen met stompe punt teneinde het getroffen dier alleen te bedwelmen. Pijlen en bogen zijn veel kleiner dan die van de bewoners der laagvlakte.

Sieraden.

Ter versiering worden bij de vlakte bewoners doorgaans bovenarmen- en buik-banden gedragen ter breedte van 3 à 4 c.M., welke van biezen gevlochten zijn. De boogschutters dragen een gevlochten rottan-manchet om den linkerpols ter lengte van 10 à 15 c.M. Enkelen dragen nog een kleine halsketting van coix-zaden, of hangers vervaardigd van een stuk paarlmoerschelp. Aan den buikband wordt vaak een hoornschelp of platte schelp gedragen, die echter uitsluitend als sieraad dienst doet en waarvan de bezitter niet licht afstand doet. Slechts bij hooge uitzondering werd deze schelp als penis-schelp gebruikt. Het neus tusschenschot en de neusvleugels zijn doorboord, vaak ook de ooren. Terwijl in het neus tusschenschot veelal een stuk casuarisbeen wordt gedragen, zijn de neusvleugels daarentegen meestal versierd met de schachtpennen van de casuaris-veeren. De oorschelpen worden versierd met hangers van coix- en nassa-zaden. Tatouage komt niet voor, terwijl scarificatie slechts bij enkelen [en dan uitsluitend bij mannen] werd opgemerkt.

De scarificatiën bestonden dan doorgaans uit een kromme lijn over het schouderblad, dan wel een kring van punten om den navel. De vrouwen dragen een schaamkleed van biezen vervaardigd. Voorts treft men een beschuttingsmiddel tegen regen aan in den vorm van een kap van pandan-bladeren, die over het hoofd wordt gedragen en op den rug tot aan de knieholte afhangt, terwijl de voorzijde van het lichaam vrij blijft, zoodat zij bij het roeien geen belemmering vormt. Zoowel mannen als vrouwen maken van deze kap gebruik. Tot de uitrusting der Kaja² behoort ook

een van biezen gevlochten zakje [\pm 25 bij 40 c.M.], dat aan een koord over den rug wordt gehangen en versierd is met papegaaieveeren. In dit zakje worden kleinere voorwerpen bewaard. Als hoofdsieraad worden vaak twee pluimen van paradijsgelieveeren gedragen, die door middel van een rottanband aan elkander zijn bevestigd. Een enkele maal worden losse papegaaieveeren in het haar gedragen of treft men kleine vlechtjes van biezen in het haar aan [\pm 15 c.M. lang]. Bovenstrooms bestaat dit laatste gebruik niet. Een eigenaardige haardracht, die men vooral bij kinderen zeer veel aantreft, is het wegscheren van het haar terzijde van de slapen.

De bergbevolking draagt eveneens armbanden van 2 à 4 c.M. breedte om den bovenarm. Zeer opvallend is bij deze lieden echter het gebruik van een kalabassoort als penis-koker. De peniskokers worden van boven dicht gestopt met mos, terwijl hierin bovendien vaak het zwam dat gebruikt wordt tot het aanmaken van vuur wordt bewaard. Middels een langen rottanband, die 6 à 10 malen om het lichaam wordt gewikkeld, worden deze peniskokers rechtstandig gehouden. Het onderende van den koker wordt met touwtjes aan den rottanband bevestigd. Colliers van hondentanden worden om den hals gedragen. Evenzoo hangers van mosselschelpen. Voorts dragen velen een reep van het blad van den nipapalm om het middel, welks uiteinde bij wijze van staart over den bilnaad valt.

Bij de meesten is het neus tusschenschot doorboord, waarin dan een bamboestaafje wordt gedragen. De vrouwen dragen als schaambedekking een bosje reepen van pandan-bladeren ter lengte van \pm 12 c.M., terwijl ook over den bilnaad een dergelijk bosje wordt gedragen. Zoowel mannen als vrouwen hebben steeds een net bij zich dat, door middel van een band die over den schedel wordt gelegd, op den rug wordt gedragen. In dit net worden de kap van pandanbladeren, damar voor het aanmaken van vuur,

victualiën, enz. opgeborgen. Ook de kinderen worden door de moeders in deze netjes, waarin zij soms kalm op hun rug liggen te slapen, meegedragen.

Het hoofdhaar is, evenals dat der vlaktebewoners, kroesharig.

Levenswijze.

Daar de vlaktebewoner wat zijn voedsel betreft bijna geheel afhankelijk is van hetgeen het bosch en de rivieren hem opleveren, is het duidelijk, dat hij niet lang achtereen op eenzelfde plaats kan blijven wonen, zoodat de stam telkens genoodzaakt is om te verhuizen. Doorgaans heeft dan ook eenmaal in de drie weken een verhuizing plaats. Niet onmogelijk is het dat ook sterfgevallen soms tot deze verhuizingen aanleiding geven. Een enkele maal toch werd nabij een verlaten kampong een staketsel gevonden van $\pm 1,50$ M. hoogte, waarop het lijk lag van een Kaja-kaja. Op het lijk, dat met bladeren en pandanmatten was bedekt, lagen de roeispaan en eenige andere voorwerpen die de afgestorvene vermoedelijk bij zijn leven had gebruikt. Bij het verhuizen gaat meestal een gedeelte van den stam als kwartiermakers vooruit, die dan een stuk terrein openkappen en daarop de hutten bouwen, welke al naar gelang er ladangs in de buurt zullen worden aangelegd, van meer of minder permanenten aard zijn. Als de kwartiermakers gereed zijn breekt de geheele stam gelijktijdig op en verhuist naar de nieuwe nederzetting. Ook de bergbevolking blijft niet steeds op dezelfde plaats wonen, en in het gebergte werden dan ook 2 verlaten kampongs aangetroffen. Daar deze lieden echter meer landbouwers zijn en niet meer tot de jagers- en visschers-volken kunnen worden gerekend zooals de bewoners der vlakte, komen hier verhuizingen veel minder voor en wel alleen dan, als de grond der ladang is uitgeput. Over het algemeen is de bodem vruchtbaar en volgens de Javanen bij de patrouille zeer geschikt voor het aanleggen van bergsawahs. In het bosch komt vrijveel damar voor, die ook door de bevolking wordt ingezameld.

Kalk-werpen.

Het kalk-werpen dat aan de Noord-Westrivier bij verschillende gelegenheden plaats vond, was vermoedelijk steeds een uiting van vrees der bevolking, waarbij van offensieve handelingen nimmer sprake was. Toen de „Kitty” voor de eerste maal de rivier opstoomde, werd druk met kalk geworpen, in een richting van boven naar beneden.

Dit kalk-werpen hield langzamerhand geheel op, totdat op zekeren dag weer met kalk werd geworpen. Bij aankomst in het Doorvoer-bivak werd echter gemeld dat de Kaja-kaja een hond hadden gestolen. Nadat echter de boete in den vorm van pisangs door hen was betaald, kwam kalk-werpen niet meer voor. Niettemin duidt het kalk-werpen op zenuwachtigheid bij de bevolking.

Vaak gaat het kalk-werpen gepaard met het uitroepen van een formulier door een ouden man, waarvan het refrein door alle aanwezigen wordt herhaald. Bij de bergbewoners komt kalk-werpen niet voor.

Vuur-maken.

Bij de eerste aanraking die wij met de bevolking hadden, greep zij naar de wapenen en nam een verdedigende houding aan. Zoodra echter de patrouille neerhurkte werden de menschen rustiger en kwamen daarna ongewapend te voorschijn. Blijkbaar is dus hier ook, evenals op de Noordkust van Nieuw-Guinea de hurkende houding een bewijs van vrede-lievende bedoelingen [zie v. d. Sande, Nova Guinea III]. Als begroeting plaatsten zij daarna de rechterhand op het hoofd, een beweging die door mij herhaald werd. Langzamerhand overwonnen zij hun vrees, kwamen nader bij en maakten vuur.

Dit geschiedde als volgt. Twee droge stukken hout worden naast elkander gelegd op een pandanblad waarop zich zwam bevindt. Door het snel heen- en- weer wrijven van het rottankoord ontstaat vuur en begint de zwam te smeulen. Vervolgens wordt een eind van het rottankoord in brand gestoken, waarmede een stukje damar wordt aangestoken. Daarna worden houtspaanders met de tanden afgescheurd en weldra brandt een helder vuur.

**Door de leden van het detachement
verzamelde woorden der Kaja-kaja,
benedenstrooms van de „Zwaluw”.**

acht	= saratoe	kangeroe	= puroh
aldus	= ẽmsá-ẽmsá	klapper	= turiri
armband	= manarem	koud [ook „kreeft”]	= poea
baard	= aufinn ¹⁾	krab[schaal- dier]	= pai
been	= fanmá		
bijl	= sjoea		
boog	= amênè	ladder	= joera
borst	= au		
		mossel	= djipa ²
daar	= êndè		
deze, dit	= eteimerè	nagel	= mamféro
dit met	= erè moh	navel	= bowor
drie	= foeritoe	negen	= onatoe
drinken	= bem	neus	= bima ²
		niet	= werôh
een	= atoe		
ei	= sa (vogel-ei= seroe-sa)	oog	= mematenim
eten	= ténim	oor	= ianèh
		orchidee	= amis
fluiten	= fomah		
		pagaai	= poh
garnaal	= sies-sies	papagaai	= pioe ²
		penis	= kemenè
haar	= koes	pisang	= opi-è
hand	= ban	prauw	= tju
hond	= taioerie	pijl	= filerum
hoofd	= ofoeh		
hout	= djeropah	ruilen	= ennemoe
huis	= saerofunu		
		stuart	= boh

¹⁾ De „u” als in ons „nu” uit te spreken.

tand	= sisi	vijf	= soeroetoe
tien	= semantoe	vijg [wilde]	= kemoh
trom	= immè	voet	= bi
twee	= pijitoe	vragen	= pies
		vogel	= seroe
varken	= ofoeju	vriend	= kambas
vier	= wiritoe	vrouw	= kuneroh
vischlans	= abonit ^c		

Woordenlijst der bergbevolking.

armband	= gunu	katoen	= kaoer
bij [dier]	= gien	lekker	= nanggawa
boog	= seneia	mier	= dian
coix-zaden	= kloemba	oor	= joedau
duim	= jóee	pijl	= wali
drinken	= ina	pisang	= litkajo
glad	= oto	regen	= lisore
goed	= nap	suikerriet	= ilo
glaga	= arop	steen	= kelip
hand	= jaloet	varken	= wamea
jaarvogel	= sibini	vinger	= sain
katela.	= soemboet	wat	= wo
kind	= inai	water	= jiro
kladdi ajer	= kom		
kladdi [eet- bare]	= mengkodo		

Maten van bergbewoners.**M A N N E N.**

	Vadem- lengte.	Lichaams- lengte.	Spanwijdte- hand.	Lengte- voet.	
1.	1.49 M.	1.47 M.	18.5 c.M.	21. c.M.	± 17 jaar.
2.	1.51 „	1.48 „	19. „	20.5 „	
3.	1.56 „	1.53 „	20. „	22. „	
4.	1.61 „	1.59 „	21. „	22.5 „	
5.	1.51 „	1.48 „	19. „	21.5 „	
6.	1.62 „	1.58 „	21. „	23. „	
7.	1.60 „	1.57 „	21. „	23. „	
8.	1.60 „	1.57 „	20.5 „	22.5 „	
9.	1.56 „	1.53 „	20. „	22. „	
10.	1.55 „	1.51 „	19.5 „	21.5 „	
11.	1.61 „	1.58 „	21. „	23. „	
12.	1.50 „	1.47 „	19. „	21.5 „	
13.	1.56 „	1.53 „	20. „	22. „	
14.	1.57 „	1.54 „	20. „	22. „	
15.	1.56 „	1.53 „	20. „	22. „	
16.	1.58 „	1.55 „	20.5 „	22. „	
17.	1.60 „	1.56 „	21. „	22.5 „	
18.	1.57 „	1.54 „	20. „	21.5 „	

NOTA van toelichting betreffende het zelfbesturend Landschap BARROE.

DOOR

O. M. GOEDHART.

Contrôleur B. B.

A. Grenzen; grootte en bevolking (godsdienst en ethnografische bijzonderheden).

Het landschap Barroe (juister: Bërroe, zoogenoemd naar den adjoe bërroe of bërroe-boom, een goed timmerhout opleverende boomsoort, die in tegenstelling met vroeger, thans nog maar schaarsch in het landschap wordt aangetroffen) is het middelste der drie zelfbesturende landschappen, waaruit de onderafdeeling Bërroe bestaat, en grenst ten Westen aan de straat van Makasser, ten Zuiden aan het Leenvorstendom Tanette, ten Oosten aan het zelfbesturend landschap Soppeng en ten Noorden aan het landschap Soppeng ri adja.

In het nog steeds vigeerende grenscontract van 26 Juni 1861 (goedgekeurd en bekrachtigd bij het Gouvernements besluit van den 13den October van dat jaar) wordt de grens tusschen de landschappen Barroe en Tanette omschreven als volgt:

Van af de zee de rivier Ladjari tot aan Liang in Tanette en Nipa-Nipa in Barroe; van daar het voetpad over den top van den berg Gona Tana tot aan het punt waar de rivier Soempang Doeadjang zich vereenigt met de rivier Salo Moni; van daar de rivier Salo Moni tot aan het punt, waar de verschillende takken van die rivier, welke afstroomen van den berg La Sitaë, ineenloopen; van daar eene rechte lijn

naar den top van den berg Sinampoengé; van daar eene rechte lijn over den top van den berg Bontosoewa tot aan de rivier Watoe-Watoe; van daar de rivier Watoe-Watoe tot aan het punt waar de rivier Lapopo in de rivier Salo Menrong valt; van daar de rivier Lapopo tot aan haren oorsprong en eindelijk van daar een rechte lijn tot op den top van den berg Laposo, een en ander met dien verstande dat de landstreek Alledjang tot aan de rivier Lapopo behoort aan Barroe en dat het land ten O. van de rivier Lapopo tusschen de bergen Laposo, Boeloedoewa en Oengaë behoort aan Tanette.

De grens tusschen de landschappen Barroe en Soppeng ri adja werd op den 9en Juni 1908 in overeenstemming met de betrokken zelfbesturen als volgt geregeld:

Van af de monding der Takalasi rivier langs deze rivier tot aan het punt, waar zich daarin uitstort het zijriviertje de Salo-Sawa; van hier langs de Salo-Sawa tot aan haren oorsprong; van hier naar den berg Tonrong Takkoe, na eerst de Salo Kasoemba te hebben doorsneden; van af Tonrong Takkoe in rechte lijn naar den berg Batoe-Tanëngé en van hier naar den berg Batoe-Toengké (Batoe Maboeloe).

De grens tusschen de landschappen Barroe en Soppeng eindelijk wordt gevormd door den kam van het zich nage-noeg in Noord-Zuidelijke richting uitstrekkende waterscheidende gebergte, waarop o. a. de Barroe rivier hare bronnen heeft, in het Noorden te beginnen bij de Batoe Toengké over de toppen Tjoppo-Lapantjoe en Tjoppo-Kapiré naar den Boeloe-Laposo.

Het landschap Barroe beslaat eene oppervlakte van ± 70 vierkante palen.

De inheemsche bevolking, die tot den Boegineeschen stam behoort, kan in drie rubrieken worden verdeeld:

- 1e. de z. g. to Bërroe, die de overgrootste meerderheid vormen en zich, zooals de naam reeds aanduidt, beschouwen als de oorspronkelijke bevolking van het landschap; in

karaktertrekken, zeden en gewoonten. kleeding, wijze van van woning en in taal onderscheiden zij zich niet of weinig van de overige Boegineezen.

Alleen verdient vermelding de Barroesche palo of hoed, omdat die nergens anders in het Gouvernement van Celebes en Onderhoorigheden gedragen wordt: dit hoofddeksel, dat den vorm heeft van een afgeknotten kegel, wordt van een bepaalde bamboesoort, de z. g. lebong (volgens (Matthes een variëteit van *Melocanna brachydada*), vervaardigd; daartoe wordt de stengel vooraf van de buitenlaag ontdaan en vervolgens in tweeën gespleten en te drogen gelegd; 't aan elkander hechten van de verschillende deelen geschiedt met de vezels van den arén- of van den lontarpalm, oerëtja genaamd. Vaak wordt de buitenzijde van de palo geverfd, waardoor de prijs, anders f 0.25 tot f 0.50 bedragende, stijgt tot f 0.75 en f 1.— per stuk.

- 2e. de to alë (mensen van het bosch), een slechts 100 zielen tellende stam, die op een zeer lagen trap van ontwikkeling staat, tot April 1908 verspreid en in primitief gebouwde woningen of in hollen en grotten woonde op moeilijk genaakbare punten van het hooge scheidingsgebergte tusschen de landschappen Barroe en Soppeng en slechts in naam het gezag van de Aroe's van Barroe erkende; thans wonen zij vereenigd in de kampong Samoedaë en is over hen een uit hun midden gekozen hoofd aangesteld onder den titel van Matowa.
- 3e. de to Letta: afstammelingen van lieden uit het vroeger op zich zelf staande landschap van dien naam (Masenrempoe-loe, afdeeling Pare-Pare), die tijdens het bestuur van Aroe Palakka bijgenaamd to ri Sompäë (vriend van den Admiraal Speelman) als slaven aan de Aroe's van Barroe werden toegewezen. Tot Juni 1907 woonden zij in het dichte bosch van Maraoeng, waar zij zich met den ladangbouw en de fabricatie van arén-suiker bezig hielden en eene zeer slechte reputatie verwierven door de vele door hen gepleegde dief-

stallen, inzonderheid van vee en paarden. Het is aan het bestuur mogen gelukken hen in de genoemde maand te vereenigen op een punt, gelegen aan den grooten postweg Makassar — Pare-Pare, waar de kampong Baléwé door hen gebouwd werd.

Staande onder een hoofd met den titel van djénang, houden zij zich thans bezig met het op nieuw ontginnen van sinds tal van jaren braakliggende sawahvelden, welke hun door het zelfbestuur in erfelijk individueel gebruik zijn afgestaan. Sedert wordt geen last meer van hen ondervonden. Zij tellen \pm 200 zielen.

De taal der to alé en to Letta is het Boegineesch; hun uitspraak klinkt evenwel ruw en grof, zoodat zij daaraan van de overige Boegineesche bevolking te onderkennen zijn.

De Makassaren en Goareezen, die voornamelijk in de kustkampongs Soempang Binangaë en Padongko gevestigd zijn, en de uit andere landschappen afkomstige Boegineezen met hunne afstammelingen medegerekend, telt de inlandsche bevolking volgens de gehouden registratie 9074 zielen, onder wie 2872 weerbare mannen.

De bevolking belijdt den Mohammedaanschen godsdienst; slechts een klein gedeelte echter vervult getrouw zijne godsdienstplichten.

Bij het overgrootste deel, vooral in de bergkampongs, bestaat het Mohammedaan-zijn slechts in het zich laten besnijden en het niet eten van varkensvleesch. Het vroegere heidensche geloof speelt in het volksleven nog een groote rol, terwijl vaak, waar de Boegineesche adat in strijd is met de ilmoe alfiq van den Islam niet deze laatste, doch de adat wordt opgevolgd. Voor zoover is kunnen worden nagegaan, wordt in het landschap geen bepaalde tareqât onderwezen.

Aan het hoofd van de geestelijkheid staat de poewa Kali, die wordt bijgestaan door Imâms, Kattés (chatib), bidala's (bidal) en dodja's.

In de kampong Mangempang behoort de misigi (masdjid) te staan; thans vinden wij er slechts de bouwvallen van; men behelpt zich sedert eenige jaren met een houten „langkara”; in de kampongs Soempang Binangaë en Madelo staan ook dergelijke bedehuizen.

B. Grondgesteldheid; bergen en rivieren.

Langs de kust strekt zich van Zuid naar Noord uit een laagvlakte, die eene uitgebreidheid beslaat van \pm een zesde gedeelte van de grootte van het landschap; het breedst is zij tusschen de kampongs Soempang Binangaë en Batoe Bësi (zes Kilometers). Door de Barroerivier wordt zij verdeeld in een grooter noordelijk en een kleiner zuidelijk deel.

Dit laatste is, waar mogelijk, reeds zoo goed als geheel aan de padi cultuur dienstbaar gemaakt; in 't N. deel daarentegen komen nog eenige stukken voor, die óf na reeds tot rijstvelden ontgonnen te zijn ten gevolge van het wanbestuur van de vroegere Aroe's van Barroe wederom verlaten werden en sedert braak zijn blijven liggen óf nog steeds op den eersten ontginner wachtende zijn.

Vóór onze komst in de Boegineesche landen besloegen deze stukken eene grootere uitgestrektheid dan thans. Waar steeds meer lieden van buiten zich in het landschap komen vestigen, bestaat er gegronde reden tot de verwachting, dat bedoelde stukken binnen weinige jaren in padivelden zullen herschapen zijn.

Beide deelen van de Barroesche vlakte zijn door lage heuvelreeksen, welke verschillende namen dragen, weder in onderdeelen verdeeld. Op één dier heuvelreeksen en wel speciaal op den heuvel genaamd Timoboto is de woning van den Europeeschen bestuursambtenaar gebouwd; zij ligt \pm 315 M. van het strand, waarvan zij, behalve door de ten Westen van haar gelegen kampongs Limpomadjang en Soempang Binangaë, gescheiden is door z. g. galoeng kěsi d. i. padivelden waarvan slechts de dunne bovenlaag

uit aarde bestaat, terwijl daaronder niets anders dan zand wordt aangetroffen. Deze soort sawahs wordt in niet onbelangrijke uitgestrektheid mede aangetroffen in de z.g. vlakke van Madelo, die het noordelijkste gedeelte vormt van de Barroesche laagvlakte.

Ten zuiden van de vlakke van Madelo en daarvan gescheiden door de heuvelreeks, waarop de kampong Baléwé (zie boven) gebouwd is, treffen we de moeras-sawahs van Tjëmpa aan en weder ten zuiden hiervan eerst de strandbosschen van Tjëmpa en Siaoeng en vervolgens het breedste gedeelte van de Barroesche vlakke, waarvan het ten N. van de Barroe rivier gelegene gedeelte uit zwaren kleigrond bestaat.

Langs het strand van af Oedjoeng Padongko tot Oedjoeng Panréngé vindt men in het noordelijkste gedeelte uitgestrekte moerassen, waarin het wortelhout, adjoe api-api en adjoe bakko genaamd, welig tiert. Beide soorten zijn uitmuntende brandstof, terwijl de asch ervan rijk is aan soda. Van de adjoe bakko vinden we 2 soorten n. l. de *Rhizophora candelaria* D. C. en de *Rhizophora mucronata* Lam: de bast wordt gebezigd bij het bruin verven van kleederen en vischnetten; daartoe wordt zij gekookt en in het verkregen aftreksel worden de te verven voorwerpen gelegd. Het hout wordt aangewend voor het maken van bĕlĕ's of vischpaggers in zee, ook voor brandhout en om er houtskool van te maken. De adjoe api-api, welke hoofdzakelijk voor brandhout gebezigd wordt, draagt de Latijnsche benaming van *Avicennia officinalis* L. In deze strandbosschen komt mede veel voor de adjoe Salá-Salá, een soort boom met langwerpige vruchten (*Bruguiera Rumphii* Bl.), welke na eerst in stukken gesneden en gedroogd te zijn door de kustbevolking, vooral in tijden van rijstschaaarschte, met rijst gemengd genuttigd worden; dit mengsel wordt poelĕ genaamd.

Van bedoelde strandbosschen is het ten N. van de kreek Salo Tjëmpa gelegen gedeelte ornament van den Aroe van Barroe; daar mag derhalve zonder vooraf verkregen ver-

gunning van den Aroe niet gekapt worden; vroeger werd die vergunning slechts verleend aan eigenaren van bëlě's (sero's), die eene kleine retributie te betalen hadden; sinds twee jaren echter wordt er ook hout gekapt, dat als brandhout naar Makasser wordt uitgevoerd. Het strandbosch gelegen tusschen de kreeken: Salo tjempa en Salo Siaoeng is z. g. „Ongko pangaděrěng" d. w. z. dat daarin slechts met vergunning van den Hadat mag worden gekapt, eene vergunning die om het uitroeien van het bosch te voorkomen, slechts zelden verleend wordt; voor de vergunning wordt niets betaald. In het bosch eindelijk bezuiden de Salo Siaoeng en in dat op het eiland Panjikiang mag de Barroesche bevolking, zonder daartoe vooraf aan wien ook vergunning te vragen, kappen.

Langs de kust worden voorts eenige vischvijvers aange troffen, die meest toebehooren aan den Aroe en de leden van den Hadat en die voor de bezitters een niet onaardige bron van inkomsten vormen.

Het land ten Oosten van de Barroesche laagvlakte wordt grootendeels ingenomen door bergreeksen van geringe hoogte (900 á 1000 meters), waartusschen de Barroe- en Takalasi rivieren met hare vele zijriviertjes zich een doortocht banen, besproeiingswater leverende aan de hier en daar voorkomende, weinig uitgestrekte, sawah-complexen. De hoogste toppen komen voor op het reeds bovengenoemde waterscheidende gebergte op de grens van de landschappen Barroe en Soppeng; van het Zuiden naar het Noorden gaande krijgen we de navolgende toppen: de Boeloe Laposo, de Tjoppo Kapiéré, de Tjoppo Pangě, de Tjoppo Latirong, de Batoe-Lorong, de Lapantjoe, de Timpaladja en de Batoe Ma-boeloe. Dit gebergte is nog met oerbosch bedekt, waarvan de eentonigheid hier en daar onderbroken wordt door ladangs; door het Europeesche bestuur wordt er zoo veel mogelijk tegen gewaakt, dat door de bergbevolking aan die tijdelijke tuinen uitbreiding gegeven wordt. Als uitloopers van dit waterscheidende gebergte moeten de overige bergreeksen

beschouwd worden; van die ten Z. van de Barroe rivier zijn de voornaamste toppen: de Bonto palakka, de Lasitai, de Tjenranaë en de Lasoedjie; van die ten N. van genoemde rivier: de Katoepa, de Maraoeng en de Sabaneri. De hellingen van deze bergreeksen zijn meestal met kreupelhout en alang-alang bedekt; in de dikwijls moeilijk genaakbare bergkloven wordt veel en zeer goed timmerhout aangetroffen. De meest voorkomende soorten zijn: de ipi (in het Makassaarsch bajang geheeten; de Afzelia bijuga), de adjoe biti of Vitex Cofassus Bl., de Tjenrana of Pterocarpus indicus, (hiervan komen drie soorten voor t. w. de Tjenrana tauroe, de Tjenrana lapang, en de Tjenrana tëllo; de eerste soort is de beste, de laatste de minst goede) en de Laoting of Lagerstroemia. In het bosch genaamd Tjëné, een omtrek hebbend van \pm twee kilometer en gelegen ten Westen van de kampong Tjamming, vindt men djatihout, dat door één der vroegere Aroe's van Barroe is geïmporteerd; de boomen zijn meest klein en rechte stammen worden bijna niet aangetroffen. In de bosschen van Tjamming en Palakka wordt voorts het amara hout (een soort ebbenhout) gevonden, dat evenmin als het andere hout uitgevoerd, doch voor verschillende doeleinden gebezigd wordt, als het vervaardigen van lansstokken (pasorëng bësi), van schietspoelen (walida) en roeiriemen (gadjoeng).

Het vervoer van het in de bosschen gekapte hout naar de vlakte geschiedt middels bamboe-vlotten langs de Lipoe-kasi-, Barroe- en Takalasi rivieren; daartoe moet het vooraf van de plaats waar het gekapt is, naar één dier rivieren gesleept worden hetgeen in verband met het geaccidenteerde en zeer steenachtige terrein vaak met tal van moeilijkheden gepaard gaat.

De eerstgenoemde rivier stroomt buiten het landschap Barroe; ze ontvangt hieruit eenig water door middel van enkele zijriviertjes, waarvan de Salo-Monie, die hare bronnen heeft op den berg Lasitai, de voornaamste is; deze stroompjes

zijn slechts voor den afvoer van timmerhout van eenige beteekenis.

Ten Noorden van de Lipoekasi rivier mondt in zee uit de Salo Ladjari, die zooals boven reeds gezegd is, de grens uitmaakt tusschen het Landschap Barroe en het Tanettesche district Lipoekasi.

Aan de monding is zij \pm 40 meter breed en bij eb doorwaadbaar. Tot de, aan den rechter oever op een half uur afstands van de monding gelegen kampong Soempang Palaë is zij voor prauwen van hoogstens 100 pikols laadvermogen bevaarbaar; daar evenwel voor den mond een zandbank ligt, moet voor het binnenvaren van de rivier op den vloed gewacht worden. De Salo Ladjari ontspringt onder den naam van Salo Palëté op den berg Gonatana; in haren korten bovenloop is zij niet meer dan 4 meter breed; in de vlakte aangekomen, verliest zij zich al spoedig in het moeras van Lompotenga, waarin zich het water verzamelt van het gebergte dat de vlakte van Lipoekasi in het Oosten begrenst, en een gedeelte van dat, hetwelk middels de beken genaamd Barëboë, La Tampiloe, Tjinanoeng, Padanglampe en Bottolai van het ten Zuiden van de Barroe rivier gelegen bergland afstroomt. Iets beoosten Soempangpalaë treedt de Ladjari als een \pm 30 M. breede rivier uit het moeras te voorschijn om eerst in W., daarna Z., vervolgens N. en ten slotte Westelijke richting naar zee stroomende, zich meer en meer te verbreedten. Aan de monding liggen: aan den linkeroever de tot het Tanettesche district Lipoekasi behorende kampong Ladjari, aan den anderen oever de onder Barroe ressorteerende kampong Dea. Ter hoogte van deze laatste kampong mondt in de Ladjari uit de Salo Poko, die haar water ontleent aan de boven reeds genoemde beken Barëboë, La Tampiloe en Tjinënoeng.

Op nog geen half uur afstands, benoorden de monding van de Ladjari rivier, valt in zee de veel belangrijker Barroe rivier. Deze ontstaat uit de samenvloeiing van de Salo's

Paugë en Tëlang, welke hunne bronnen hebben op den Tjoppo Kapiere; van af het vereenigingspunt, dat ter hoogte ligt van de kampong Palakka, stroomt de rivier eerst onder den naam van Salo Palakka, daarna onder verschillende plaatselijke namen, in algemeen N. W. richting tot ongeveer den Boeloe Meong (ten zuiden van de kampong Batoebesi) waar zij de Barroesche laagvlakte bereikt; van hier af vervolgt zij haren loop in talrijke bochten in algemeen westelijke richting tot dat de Straat van Makasser bereikt wordt.

Voorbij de kampong Palakka, die aan den linkeroever gelegen is, neemt de Barroerivier verschillende zijrivieren op, waarvan de voornaamste zijn: links: de salo's Laredé en Djampoe, die hunne bronnen hebben op het gebergte ten Westen van de kampong Banga-Bangaë; rechts: de Salo's Maningo, Latobang, Galoeng en Tjené, van welke de eerstgenoemde drie ontspringen respectievelijk op den Tjoppo Latirong, de Patongko Boesoe en de Batoe Lorong, terwijl de Salo Tjené ontstaat op het gebergte van Maroeng.

Behalve de kampong Palakka liggen aan de Barroe rivier de navolgende kampongs van Oost naar West t. w. aan den linkeroever: Kamara, Toeng, Wanoewaroe, Malawa, Tjoppeng², Padjalele, Boekaka, Maroeala en Soempang Binangaë; aan den rechter oever: Kérengé, Tjamming, Batoebesi, Lebaë Tjenrana, Kadjoeara, Landoré, Mangempang ri adja, Mangempang ri laoe, Djampoeë, Amasangëng, Soreang en Padongko.

Deze laatste en Soempang Binangaë liggen aan de monding, waar de rivier ± 50 M. breed en ondoorwaadbaar is; voor die monding ligt een zandbank, die bij eb zoodanig droog valt, dat daarover van de eene naar de andere kampong kan worden gelopen. Bij vloed kunnen prauwen van hoogstens 100 picols laadvermogen de rivier opvaren, tot aan de kampong Padjalele; van hier tot Tjoppeng² is de rivier bij vloed nog bevaarbaar voor prauwen van ± 50 picols inhoud: beoosten Tjoppeng² kan slechts van lepa-

lepa's worden gebruik gemaakt. Bij Padjalele is de rivier bij eb doorwaadbaar; bij Tjoppeng² is zij, bandjirs uitgezonderd, ten allen tijde doorwaadbaar. De afstand van Tjoppeng² tot Soempang Binangaë bedraagt, langs den die kampongs met elkander verbindenden rijweg, $\pm 1\frac{1}{2}$ paal. Van Tjoppeng² Noordwaarts gaande, krijgen wij, na de voor de besproeiing van eenige sawahvelden van belang zijnde Salo La Malela, welke van af de aan den rechteroever gelegen kampong Boeboeë den naam van Salo Boeboe draagt en onder dien naam in zee valt en na de weinig beteekenende salo's Dalopé, La Idjo en Letempatoewé, welke met elkander vereenigd onder den naam van Salo Siaoeng in zee uitmonden, gepasseerd te zijn, op ± 2 uren gaans ten noorden van Tjoppeng², de Takalasi rivier.

Deze ontstaat uit de samenvloeiing van drie rivieren t.w. de Salo Barang of Pëlëng, die van den Batoe Lorong komt, de Salo Dengeng, die op den Lapantjoe ontspringt, en de Salo Pannio, die hare bronnen heeft op den Batoe Maboeloe. Deze laatste stroomt in zuidelijke richting en vereenigt zich bij Kalompië met de Salo Dengeng, die van Oost naar West stroomt, tot één rivier, die ter hoogte van de kampong Tompo samenvloeit met de in N. N. W. richting stroomende Salo Pëlëng. De aldus gevormde Takalasi rivier behoudt laatstgenoemde richting, tot dat zij de sawahvelden van Batoelappa bereikt; van af dit punt stroomt zij langs de kampong van dien naam eerst in W. en daarna in N. richting; na rechts de Salo's Tadjolo, Sawa en Poetjoeléké opgenomen te hebben vervolgt zij haren loop in talrijke bochten en in algemeen N. W. richting langs de grens tussehen de landschappen Barroe en Soppeng ri adja om bij de kampongs Madello (links en tot Barroe behoorend) en Takalasi (rechts en een deel uitmakend van Soppeng ri adja) in zee uit te monden. Bij de monding is de rivier ± 55 M. breed en ondoorwaadbaar. Tot \pm een uur stroomopwaarts is zij voor prauwen van hoogstens 100 picols laadvermogen bevaarbaar.

Behalve de boven reeds genoemde kampongs liggen aan de Takalasi rivier; links Lapao (Barroe) en rechts Patjiro (Soppeng ri adja).

Een tweetal warme bronnen worden in het landschap Barroe aangetroffen t. w. één ten Z. O. van de kampong Tjamming en één ten N. van de kampong Barang; beide hebben een geringe capaciteit.

C. Wegen en Bruggen.

De voornaamste weg in het landschap is het daarin gelegen deel van den grooten postweg tusschen Makasser en Pare-Pare. Dit gedeelte, waarvan de algemeene richting is Zuid-Noord, begint ± 200 M. ten Noorden van paal 64 (gerekend van af Makasser) en eindigt bij de Takalasi-rivier ± 300 M. ten N. van paal 73. Waar de weg de Barroe rivier snijdt, liggen de kampongs Tjoppeng-Tjoppeng, aan den linker oever en Djampoeë, aan den tegenovergestelden oever. Van Tjoppeng² leidt een ± 6 M. breede rijweg in W. richting naar Soempang-Binangaë; de afstand tusschen die beide plaatsen bedraagt $\pm 1\frac{1}{2}$ paal. Ten Z. van dezen verbindingsweg loopt een tweede van gelijke breedte en in gelijke richting. De hoofdplaats is verder door eenige wegen van 5 à 7 meter breedte doorsneden. De postweg is $\pm 5\frac{1}{2}$ M. breed en voor $\frac{7}{9}$ gedeelte van de lengte reeds verhard en begrind en voor het rijtuig-verkeer geschikt te achten. Daarin zijn gebouwd: 12 betonduikers van 1 M. diameter, 8 betonduikers van 0.65 M. middellijn, drie houten duikers en 16 van duurzaam hout geconstrueerde bruggen van 4—8 M. lengte, waarvan 3 met gemetselde landhoofden; over de ± 50 M. breede Barroe rivier is evenwel nog geen brug geslagen, terwijl een pont er niet in gebruik kan worden gesteld met het oog op den waterstand, die in den regel zeer laag is; bij bandjir zwelt de rivier echter aanmerkelijk en is er van overtrekken daarvan in het geheel geen sprake.

Een voorstel om een permanente brug over de Salo Barroe te bouwen is nog in behandeling.

Van de kampong Tjoppeng² loopt een twee meter breede weg langs de Barroe rivier, over de kampongs Malawa en Wanoea waroe, naar Toeng; afstand $\pm 1\frac{1}{2}$ paal. Van Djampoeë loopt een 2 á $2\frac{1}{2}$ M. breede weg, eveneens langs de Barroe rivier, over de kampongs Mangempang en Kadjoeara naar Batoebesi; afstand ± 2 paal. Deze wegen zijn voor ruiters ten allentijde goed begaanbaar.

Overigens worden in het landschap Barroe slechts voetpaden aangetroffen, die de verschillende kampongs met elkander verbinden. Een dier paden verdient eenige nadere beschrijving, omdat het vroeger zeer druk betreden werd door uit Soppeng afkomstige pikol- of patéképaarden, die de in dat landschap gecultiveerde tabak naar den pasar op de westkust kwamen brengen. Bedoeld pad, dat bij Batoebesi aansluit aan den bovengenoemden weg Djampoeë—Batoebesi, loopt aanvankelijk over de langzaam op- en afgaande hellingen van het Sabaneri gebergte naar de Salo Tjene, welke in den regel doorwaadbaar, doch in den Westmoesson bij veel regen vaak niet te doorwaden is. Is dit riviertje overgetrokken, dan gaat de weg in Z. O. richting over de afwisselend met kreupelhout en alang² bedekte geringe hellingen van den berg Katoepa naar de kampong Tjamming, waar zich een voetpad aansluit dat uit het noorden over Batoelappa, Tompo, Barang en Galoeng van Madelo komt. Daarna loopt het pad in dezelfde richting door een met kreupelhout bezet terrein en bereikt het spoedig de Barroe rivier op een punt waar zij in den regel doorwaadbaar is. Is de rivier overgetrokken, dan gaat het pad door tuinen naar kampong Kerengé, waar de Barroe rivier op nieuw moet worden doorwaad. Daarna loopt het pad steeds in Z. O. richting door boschterrein, gaande langs eene warme bron over Sawah-velden naar Palakka, waar zich een ander pad, mede komende van de kampong Galoeng, aansluit. Van Palakka leidt het patéké-pad in Z. richting door alang² vlakten, over de kampong Banga-Bangaë naar Watoe-Watoe op de grens van Tanette, waar het zich ver-

eenigt met den in aanleg zijnden $2\frac{1}{2}$ á 3 M. breeden weg, welke de kampong Pantjana (woonplaats van de Leenvorstin van Tanette) verbindt met het Soppengsche district Mario ri wawo. Deze driesprong is meermalen de aanleiding geweest tot oneenigheden tusschen de omliggende landschappen veroorzaakt door de vroegere sëssoeng patéké of tolrechten. De ons in 1858 vijandig gezinde Datoe van Mario ri wawo deed langs dien weg invallen in Barroe en in Tanette en dwong de patéké's hunnen weg steeds over Barroe te nemen, waardoor deze lieden, wilden ze wéér naar Tanette gaan twee keeren sëssoeng moesten betalen.

Den 26sten Juni 1861 werd die grens en de daarmede verbonden tolkwestie door ons bestuur ten genoegen van partijen finaal geregeld. Bepaald werd, dat van de zijde van Barroe geen sëssoeng of doorvoerrecht mocht geheven worden op plaatsen gelegen ten O. van de rivier Lokaë, terwijl van de zijde van Tanette geen sëssoeng mocht geheven worden op plaatsen ten N. van de rivier Watoe², Salo Menrong en Ampalla (moet zijn Oewaempëlla).

Sedert den aanleg, tijdens ons bestuur, van den minder moeilijkheden opleverenden verbindingsweg Takalasi — Watang Soppeng wordt evenwel van het boven beschreven pad naar Mario-Zuid door patéké's minder druk gebruik gemaakt; toch is het pad nog van belang te achten, omdat het de beste communicatielijn is naar de in het bergland van Barroe gelegen kampons en daarvan ook veel gebruik wordt gemaakt door de pasargangers uit het westelijk bergland van Soppeng die arénsuiker komen brengen op den pasar te Soempang Binaंगाë.

D. Landbouw, waterleidingen, veeteelt, jacht en visscherij; handel- en scheepvaart; nijverheid.

Het voornaamste middel van bestaan der bevolking is de landbouw. Hoofdzaak is hierbij de rijsteeltuur, die voorna-

melijk op sawahs, in het gebergte echter ook op ladangs gedreven wordt. De gezamenlijke oppervlakte der sawahvelden bedraagt \pm 3500 bouws. Hiervan is \pm 90% uitsluitend van regen afhankelijk; het alzoo belangrijk kleinere gedeelte wordt door middel van zeer eenvoudige waterwerkjes van besproeiingswater uit verschillende riviertjes voorzien. Een voorstel is in behandeling om met Gouvernements hulp door het maken van een kunstwerk, het grootste gedeelte der Barroesche sawahs van water uit de Barroe rivier te voorzien.

Na den padi-oogst worden op de sawahs geen tweede gewassen als djagong, oebi en katjang verbouwd; de teelt hiervan geschiedt op ladangs, meest in het gebergte; deze cultuur is van weinig beteekenis; het product dient tot eigen consumptie; het zelfde kan gezegd worden van de cultuur van tabak, pinang, sirih, pisang en bamboe. De klappercultuur is voor uitbreiding vatbaar; de willekeur onder het vroegere vorstenbestuur was oorzaak dat men zich aan die cultuur weinig liet gelegen liggen; hierin is sedert onze komst in deze streken geleidelijk verbetering gekomen, verschillende nieuwe aanplantingen zijn sedert dat tijdstip in het leven geroepen. De cultuur heeft zeer veel te lijden van wilde varkens, die in het landschap in groot aantal worden aangetroffen.

Aan paarden en karbouwen is het landschap eerder arm dan rijk te noemen; goede rijpaarden vindt men hier weinig en dan nog afkomstig uit Soppeng; het aanwezige aantal karbouwen is niet voldoende voor de bewerking der sawahs, zoodat een groot gedeelte hiervan met den patjol moet worden bewerkt. Aan vee en paarden wordt zeer weinig zorg besteed. Voor het geheele landschap bedraagt het aantal paarden niet meer dan 109, dat der karbouwen 962 stuks.

De jacht wordt uitsluitend als vermaak beoefend, niet alzoo de vischvangst. De riviervisscherij is van geringe beteekenis; daarentegen zijn van belang de zeevisch-vijvers, die aan het strand of in zoutwatermoerassen zijn aangelegd

en voor verreweg het grootste gedeelte aan de vorstelijke en adellijke familiën toebehooren. Van de meeste beteekenis echter is de zee-vischvangst, die aan een groot gedeelte van de bevolking der kustkampongs een loonend middel van bestaan oplevert. Het aantal van hen, die zich uitsluitend aan de vischvangst wijden, is evenwel, wanneer bedacht wordt, dat de zee rijk is aan visch, betrekkelijk klein te noemen; de voorkeur, die aan de rijstcultuur gegeven wordt, is er de oorzaak van, dat bij minstens de helft der visschers naast de vischvangst ook het landbouw-bedrijf ter hand genomen wordt. Een onderdeel van de zee-vischvangst vormt de tripang- en lolavisscherij; hierin vinden de bewoners van het tot Barroe behorende eiland Panjikiang en een deel van de bevolking van de kust-kampong Padongko een middel van bestaan; de verkregen producten worden naar Makasser uitgevoerd.

Handel- en prauwvaart gaan in den regel hand aan hand. Middels prauwen, hetzij in het landschap hetzij daarbuiten thuis behorende, wordt uit het Barroesche naar Makasser, de Spermundes dan wel naar Mandar, in de eerste plaats rijst uitgevoerd afkomstig uit het landschap zelf; de waarde van dezen uitvoer kan jaarlijks op f 60.000 gesteld worden. Daarnevens worden uitgevoerd bruine suiker, deels in het landschap Barroe gefabriceerd, deels afkomstig uit Soppeng; tabak bijna uitsluitend uit het laatstgenoemde landschap afkomstig; voorts kemiri, karbouwenhuiden, eendeneieren, tripang en lola.

Middels prauwen worden ingevoerd manufacturen, garens, kramerijen, aardewerk, petroleum, klapperolie, katjang, rotanmatten en zout; de waarde van dezen invoer kan op f 20.000 gesteld worden.

Het aantal in het landschap thuis behorende handels prauwen bedraagt 48.

De nijverheid is weinig ontwikkeld; het weven wordt geheel als huiswerk door de vrouwen beoefend; de geweven sarongs dienen tot eigen gebruik; uitvoer daarvan heeft niet

plaats, evenmin van de uit rottan, bamboe of lontar blade-
ren gevlochten hoofddeksels en maudjes voor verschillende
doeleinden.

Van meer belang is de bereiding van arénsuiker, waarvan
het grootste gedeelte wordt uitgevoerd; vooral de bergbevol-
king vindt hierin een middel van bestaan.

Het aantal goud- en zilversmeden bedraagt ± 10 , dat der
ijzersmeden 2; het door hen geleverde werk beantwoordt zelfs
niet aan middelmatige eischen.

Timmerlieden zijn in een beperkt aantal aanwezig. De
scheepsbouw bepaalt zich tot het vervaardigen van eenvou-
dige sampangs.

E. Samenstelling van het landschap met opgave van kampongs.

Het landschap Barroe vormt één district, dat sinds Maart
1909 verdeeld is in twee onderdistricten t.w. Noord Barroe
of Barroe Manorang en Zuid Barroe of Barroe Maniang.
De Barroe rivier vormt ongeveer de grens tusschen die beide
onderdistricten. Tot Noord Barroe behooren de kampongs
Padongko met de onderkampongs Palagoena en Garongkong;
Djampoeë met de onderkampongs Oedjoeng, Padjalele, Tjop-
peng², Soreang, Amasangëng, Boeboeë en Panréngé; Mang-
empang met de onderkampongs Malawa en Wanoea waroe;
Kadjoeara met de onderkampongs Landoré, Pomré, Sepëë
en Samirai; Batoebesi met de onderkampongs Lebaë, Tjen-
ranaë, en Songkoë; Tjamming; Galoeng; Barang; Samoedaë;
Tompo; Batoelappa; Lapao; Madelo; Palië met de onderkam-
pongs Sama en Pandang²; Balewe en Biroeë, zoomede het
eiland Panjikiang. Padongko en Palië met hunne onderkam-
pongs liggen aan de kust; Djampoeë met de onderkampongs
Oedjoeng, Padjalele, Tjoppeng² Soreang en Amasangëng;
Mangempang met de onderkampongs Malawa en Wanoewa-
roe; Kadjoeara met de onderkampong Landoré; Batoebesi met
de onderkampongs Tjenranaë en Lebaë alsmede Tjamming lig-
gen aan de Barroe rivier; Barang, Tompo, Batoelappa, Lapao en

Madelo liggen aan de Takalasi rivier, terwijl Baléwé aan den grooten postweg is gelegen.

Tot het onderdistrict Zuid Barroe behooren de kampongs Soempang Binangaë met de onderkampongs Maroeala en Boekaka; Limpo Madjang met de onderkampongs Matoanging en Lembaë; Tjoppo met de onderkampong Dea; Amarro met de onderkampongs Talabangië, Soempangpalaë en Kadjoea-ramaniang; Kamara met de onderkampongs Padaloang en Topatimang; Toeng met de onderkampong Tjinrana; Palakka met de onderkampong Karéngé; Banga Bangaë, Aledjang en Pangë. Soempang Binangaë en Limpomadjang met zijne onderkampongs, alsmede de onderkampong Dea, liggen aan de kust, terwijl Maroeala, Boekaka, Toeng, Tjinrana, Topatimang Palakka en Karéngé aan de Barroerivier gelegen zijn.

F. Bestuur over het landschap; de inkomsten der hoofden; de landschapskas.

Het landschap Barroe wordt bestuurd door een Aroe en een Hadat of college van landsgrooten, dat bestaat uit een Soelewatang, een Aroe Toeng en een Pabitjara. De Soelewatang is de wettige plaatsvervanger van den Aroe van Barroe; de Aroe Toeng is tevens hoofd van het onderdistrict Zuid Barroe en de Pabitjara hoofd van het onderdistrict Barroe-Manorang.

De kamponghoofden dragen verschillende titels; zoo worden de hoofden van de kampongs Djampoeë, Mangempang, Batoebesi, Samoedaë, Lapao, Madelo, Palië, Biroëë, Soempang-Binangaë, Limpomadjang, Tjoppo, Kamara en Toeng: Matoa genoemd; het hoofd van het eiland Panjikiang: galarang; de hoofden van de kampongs Galoeng, Barang, Batoelappa, Amarro, Palakka, Banga-Bangaë, Alledjang en Pangë: Aroe; het hoofd van Kadjoeara: Matoa Ta; het hoofd van Tjamming: Aroe Tinrë; het hoofd van Tompo: Aroe Batoe² en de hoofden van Padongko en Baléwé: djenang.

Elk kamponghoofd heeft onder zich één of twee parenoungs of boodschappers.

Voorts zijn in dienst van het zelfbestuur twee soeroe ribaté of zendelingen, die belast zijn met het overbrengen van bevelen van het zelfbestuur aan de ondergeschikte hoofden en met het overbrengen van brieven aan de naburige radja's.

Zoowel zij als 20 van de 27 kamponghoofden genieten de opbrengst van aan hunne betrekkingen verbonden ambtsvelden (galoeng tétóngěng); deze mogen evenwel niet door de bevolking in heerendienst worden bewerkt; de hoofden bewerken die velden zelf of verhuren dezelve aan hunne kamponggengenooten tegen de helft of een derde gedeelte van de opbrengst. Bovendien ontvangen de kamponghoofden 8% collecteloon voor de inning van de sima assaparang atoewong (inkomsten belasting).

De Aroe en de leden van den hadat ontvangen uit de landschapskas de navolgende bezoldigingen:

de Aroe	f 75.—
de Soelewatang.	, 50.—
de Aroe Toeng.	, 25.— en
de Pabitjara.	, 25.— een en ander
per maand.	

Daarnevens trekt de Aroe uit zijne ornamentals padivelden, die eene groote uitgestrektheid beslaan, aan inkomsten een bedrag van \pm f 4000.— 's jaars; van deze velden, waarvan het vruchtgebruik verbonden is aan het bekleeden van de vorstelijke waardigheid, wordt een klein gedeelte, dat den naam draagt van La Roempia, door de bevolking overeenkomstig de adat in heerendienst bewerkt, beplant en geoogst, terwijl het grootste gedeelte aan de bevolking verhuurd wordt tegen $1/5$, $1/3$ of de $1/2$ van de opbrengst. De Soelewatang en de Pabitjara hebben geen ambtsvelden, wel Aroe Toeng, die daarvan jaarlijks \pm f 200.— trekt.

Voorts genieten de Aroe en de leden van den hadat een gedeelte der gerechtskosten in civiele zaken, 10% van de waarde in geschil bedragende; zij krijgen dit echter alleen dan, wanneer zij als lid van de inheemsche rechtbank aan de behandeling van eenige zaak deelnemen.

In 1906 werd voor het landschap Barroe een landschapskas ingesteld, die met ingang van 1 Januari 1908 vereenigd werd met de landschapskas van Soppeng ri adja tot één onderafdeelingskas. De inkomsten van deze kas bestaan uit:

- 1e. de opbrengst van de met ingang van 1 Januari 1907 ingevoerde sima assaparang atoewong of inkomsten belasting. jaarlijks $\pm f$ 16000.— bedragende, waarvan door het landschap Barroe f 8200.— wordt opgebracht.
- 2e. gerechtelijke boeten en confiscatiën;
- 3e. licentiën voor dobbelspelen en hanengevechten (de dobbelpacht werd op 1 Mei 1909 in de landschappen Barroe en Soppeng ri adja afgeschaff);
- 4e. verhuur van zitplaatsen en andere opbrengsten van pasars;
- 5e. verhuur van landschapsgebouwen;
- 6e. de opbrengst van ornamentsvelden in beheer bij de zelfbesturen, enz. enz.

Uit deze kas worden zooveel mogelijk gerestitueerd de uitgaven door het Gouvernement gedaan in het rechtstreeks belang der landschappen Barroe en Soppeng ri adja; voorts worden daaruit betaald de tractementen en toelagen der hoofden en landschapsbeambten, de voeding van gevangenen en verlichting der gevangenis te Soempang Binangaë, de uitgaven ten behoeve van het Inlandsch Onderwijs (ter onderafdeelingshoofdplaats is in 1909 eene landschapsschool geopend, die thans 55 leerlingen telt), de uitgaven in het belang der volksgezondheid, die ten behoeve van werken van openbaar nut, enz. enz.

G. Geschiedenis.

De geschiedenis van het landschap Barroe levert weinig bijzonderheden op.

Volgens de legende, die men in de Boegineesche lontara's of kronieken lezen kan, zonden in overoude tijden een tweetal lieden, de een te Djangang-Djangang, de ander te Tonrong uit den hemel zijn nedergedaald; deze zoogenaamde

to manoeroeng huwden met elkander en vestigden zich op eerstgenoemde plaats, een bergtop in het landschap Tanette, waar hun eenige kinderen werden geboren. Spoedig werd zulks bekend in de landschappen Barroe, Tanette, Lamoeroe, Segeri, en Labakang die toen ter tijd de zoogenaamde „limampanoewa” werden genoemd. Deze landen kwamen overeen aan het hemelsche echtpaar te verzoeken hunne kinderen af te staan, ten einde deze met de vorstelijke waardigheid te kunnen bekleeden. Zoo gebeurde het, dat een van die kinderen, To Pawelaië (1) geheeten, naar Barroe toog en door de bevolking van dat landschap tot Aroe werd uitgeroepen. Hij werd als zoodanig opgevolgd door zijn zoon, genaamd Matinroë ri Kasoewarang (2), die in het huwelijk trad met de dochter van Danoebië ri Adjakang, een voor-naam persoon uit het landschap Soppeng ri adja. Uit dit huwelijk werden 2 zonen geboren, van wie de oudste, Matinroë ri daoeng lesang (3) geheeten, zijn vader als Aroe van Barroe opvolgde en zijn jongeren broeder belastte met het overbrengen van bevelen aan den kleinen man; deze laatste huwde eene vrouw uit het volk, bij wie hij verschillende kinderen verwekte.

Door Matinroë ri daoeng lesang werden de waardigheden van Aroe Toeng en Aroe Mangimpang in het leven geroepen; onder zijn bestuur werd ook het complex van ornamente velden La Roempia genaamd, ontgonnen, zoomede de sawahvelden die thans onder de gemeenschappelijke benaming van Galoeng émpénggëng of Galoeng mapalisë bekend zijn; deze velden werden ontgonnen door de onechte afstammelingen van Matinroë ri Kasoewarang, die, omdat zij weinig lust gevoelden deel te nemen aan het in heerendienst bewerken enz. van La Roempia, er de voorkeur aan gaven aan den landsvorst van de opbrengst hunner eigen velden een gedeelte, papalisë genaamd, af te staan. Op die velden is tot op den huidigen dag de bedoelde verplichting blijven rusten; de Aroe van Barroe trekt daarvan jaarlijks \pm 1800 bossen padi ter waarde van \pm f 400. Volledigheidshalve

wordt hier nog vermeld, dat op de bewerkers dier velden de verplichting rustte uit de bosschen hout te kappen, benodigd voor eene ornamentals-woning van den Aroe van Barroe; de in het laatst van 1908 door het zelfbestuur getroffen heerendienstregeling legt die verplichting op de geheele bevolking van het landschap, waardoor het mogelijk is geworden de druk gelijkmatig te verdeelen. Matinroë ri Daoeng lesang werd opgevolgd door Matinroë ri Data (4), deze door Matinroë ri Boeloe (5). Toen laatstgenoemde kinderloos kwam te overlijden, volgde hem als Aroe Barroe op zijn neef, genaamd Matinroë ri Lamoeroe (6); deze werd na zijn dood vervangen door zijn zoon Matinroë ri Adjoearaë (7), deze weder door Matinroë ri têngana Barroe (8).

Tijdens het bestuur van Matinroë ri Doewa-djënna (9), zoon van Matinroë ri têngana Barroe, zegepraalde het Mohammedaansche geloof over geheel Zuid Celebes; de Radja van Gowa dwong ook het landschap Barroe dat geloof aan te nemen (omstreeks 1606). Matinroë ri Doewa-djënna stierf kinderloos en werd daarom opgevolgd door zijn broeder, bijgenaamd Toriwetaë ri-Bampang (10), die in een strijd tegen het landschap Boni het leven verloor. Hem volgde als Aroe van Barroe op zijne dochter, Matinroë ri-Gamëtjana (11), die in het huwelijk trad met Karaeng Lekobodong, zoon van den omstreeks 1588 vermoorden Radja van Gowa, Toe ni djallo. Uit dit huwelijk werd eene dochter geboren genaamd I. Limpo Daeng Manakko en bijgenaamd Matinroë ri Madelo (12); deze volgde hare moeder als Aroe van Barroe op en huwde met La-Tênritipë aroeng Oedjoeng Matinroë ri Pamantingëng, Adatoeang of Radja van Sidenreng. Zij vestigden zich in het Madelosche (het N. gedeelte van het landschap Barroe), waar zij padivelden lieten aanleggen. Hun zoon La-Malewaï werd zoowel Aroe van Barroe als van Oedjoeng (Soppeng) en Adatoeang van Sidenreng. Na zijn dood werd hij genoemd Matinroë ri Tana Maridië (13). Uit zijn huwelijk met I. Saboero, dochter van den Makédana tana van Gowa, werd eene dochter

geboren, I. Rakia Karaeng Agangdjéné geheeten (14), die hem na zijn dood als Aroe van Barroe verving. Tijdens het bestuur van Matinroë ri tana Maridië werd aan den hadat een Soelewatang toegevoegd, die als plaatsvervanger van den vorst pleegde op te treden; veel werd toenmaals gedaan aan het in goeden staat brengen en houden der bedehuizen of missigits. I. Rakia, die na haren dood genoemd werd Matinroë ri Sidenreng huwde met Toagamëttë, Poenggawa of legeraanvoerder van Boni; uit dit huwelijk werd geboren Toappo Aroeng Oedjoeng (15), die zoowel Aroe van Parroe als Adatoeang van Sidenreng werd en in het huwelijk trad met Aroe Lempangëng, dochter van Aroe Palakka van Boni. Toappo Aroeng Oedjoeng overleed te Soempang Binangaë en werd opgevolgd door zijn zoon Toapasawë Matinroë ri Amalana (16). Deze huwde met Aroe Pao-Pao dochter van Matinroë ri Doesoeng, radja van Tanette, bij wie hij een zoon verwekte, die hem later als Aroe van Barroe opvolgde. Deze zoon heette To-Patarai Matinroë ri Masigina (17). Door diens huwelijk met I. Baego Aroe Matjege, dochter van Matinroë ri Lalëbata, radja van Boni, geraakte het landschap Barroe geheel onder Bonischen invloed met dat gevolg, dat toen in 1824 Boni weigerde aan den aandrang van den Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN gevolg te geven om het Bongaaisch tractaat te Makasser te komen vernieuwen, To Patarai — die in 1815, nog tijdens het Engelsch tusschenbestuur, naar Boni vertrokken en daar sedert verbleven was — de zijde van Boni koos, en zich niet te Makasser liet zien. Zijn gebied werd alstoen onder bescherming gesteld van den ouden, ons zeer goed gezinden Adatoeang van Sidenreng: La Wawo. Eerst in de maand Februari 1832 onderwierp To-Patarai zich door bemiddeling van La-Pataoe, radja van Tanette, geheel en onvoorwaardelijk aan het N.-I. Gouvernement. Den 28sten Mei van genoemd jaar sloot de toenmalige Gouverneur van Makasser en Onderhoorigheden J. F. T. MAJOR met den in onderwerping gekomen vorst eene overeenkomst, waar-

bij deze als bondgenoot van het Nederlandsch Gouvernement werd toegelaten, terwijl door hem werd aangenomen het in 1824 vernieuwd Bongaaisch kontract. In April 1836 kwam To Pataraï te overlijden en werd naar 's lands gebruik tot zijn opvolger verkozen zijne minderjarige dochter Tënri Pada Siti Aisa (18). Nadat deze meerderjarig was geworden, werd op den 26 October 1854 tijdens het bestuur van den Civielen en Militairen Gouverneur A. VAN DER HAART, met genoemde vorstin en haren Hadat eene overeenkomst gesloten waarbij het vernieuwd Bongaaisch Kontract andermaal vernieuwd en gewijzigd werd als de veranderde omstandigheden kwamen te vorderen; deze overeenkomst werd op den 4en Januari 1855 door de regeering bekrachtigd. Zes jaren later werd bij contract de grens tusschen de landschappen Barroe en Tanette geregeld (zie hoofdstuk A.). Tënri Pada Sitti Aisa, na haren dood Matinroë ri Goa genaamd, huwde met I. Malingkaäng Karaeng Katangka Toeminang ri Alëbirëna, kroonprins, later radja van Goa. Dit huwelijk gaf aanleiding tot een burger-oorlog in Barroe, wjl eene tante van de vorstin: Patti Madelo geheeten, van dat huwelijk niets weten wilde en geijverd had voor eene echtverbintenis tusschen Tënri Pada en Datoe Patiro, vader van den tegenwoordigen Soeledatoe tevens Prins-gemaal van de Datoe van Soppeng. Met behulp van Goasche troepen werd de aanhang van Patti Madelo geslagen en zij zelve gedwongen het land te verlaten. Zoowel hare sawahvelden als die van hare aanhangers, werden toen verbeurd verklaard en bij de galoeng aradjang of ornamentsvelden van de vorstin van Barroe gevoegd. Sinds dat tijdstip worden deze velden, ook wel galoeng ri ala besi (sawahs genomen met de wapenen) geheeten, tegen $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ of $\frac{1}{5}$ van de opbrengst aan verschillende lieden ter bewerking afgestaan. Daar de bewerkers er evenwel nooit zeker van waren die velden het volgende jaar ook weder te mogen bewerken, vernits bij de uitgifte de grootste willekeur pleegde te geschieden, werd daaraan zeer weinig zorg besteed en duurde

het ook niet lang of voor groote complexen konden geen bewerkers meer gevonden worden; deze bleven tal van jaren braak liggen, totdat in 1907 het zelfbestuur het gelukkige besluit nam aan de, tot op dat tijdstip in de bosschen van Maraoeng en Tadjolo een weinig menschwaardig bestaan leidende, lieden toe te staan bedoelde braak liggende velden opnieuw en voor eigen rekening te ontginnen, onder voorwaarde van genoemde bosschen te verlaten en zich op twee punten te vereenigen, waar sedert de kampongs Balewe en Lapao verzezen zijn.

Door haar huwelijk verbleef Tënri Pada het grootste gedeelte van het jaar in het Goasche, zich van het bestuur van haar landschap weinig aantrekkende en dit bijna geheel overlatende aan den hadat en aan hare vele gunstelingen; met de grootste willekeur werden aan de bevolking sawahs en tuinen afgenomen; van zijn bezit was niemand meer zeker; dat velen daarom het land verlieten, lag voor de hand, eveneens dat velen, het zekere voor het onzekere nemende er toe overgingen hunne bezittingen te verpanden. In dezen toestand kwam vóór de jongste expeditie naar Zuid Celebes geene verandering; integendeel hij verergerde nog onder het bestuur van Tënri Pada's opvolgster.

Uit het huwelijk van Tënri Pada met Karaeng Katangka werden verschillende kinderen geboren; de oudste Makoelaoe geheeten, volgde later zijn vader als Radja van Goa op en sneuvelde in 1906 in het gebied van de onderafdeeling Pare-Pare; zijn jongere broeder Karaeng Popo huwde met Boni's Vorstin Aroe Timoeroeng en overleed in 1902 zonder wettige kinderen na te laten; nog in leven zijn Karaeng Bontonompo en Karaeng Mandalle, beiden in het Goasche gevestigd, zoodat hunne te Makasser wonende zuster I. Batari Todja¹⁾, die in 1887 hare moeder als Aroe van Barroe opvolgde en in dat zelfde jaar een nieuw politiek contract sloot, dat goedgekeurd werd bij Gouvernements besluit dd. 24 Maart 1888 No. 5. Ter aanvulling van dit contract, in dier voege

1) In Juli 1910 overleden.

dat de in en uitvoer in het landschap Barroe van vuurwapenen, buskruit en ammunitie aan beperkende bepalingen werden onderworpen, werd den 11en November 1896 eene suppletoire overeenkomst met het betrokken zelfbestuur gesloten, welke op den 15en April 1897 door de Regeering werd goedgekeurd en bekrachtigd.

I. Batari Todja is gehuwd met haren vollen neef, den weinig gunstig bekend staanden Goareschen prins Mahamoeda Karaeng Beroanging. Deze hoogst arrogante vorstentelg bezat van zich zelve niets, doch had zeer veel geld noodig om den staat te kunnen voeren dien hij vermeende dat, voor iemand van zoo hooge geboorte als hij, passend was. Het Barroesche volk moest het daarom ontgelden. Door bemiddeling van, gewetenlooze vertrouwelingen die laster en verdachtmaking als wapenen bezigden, werden aan de bevolking tal van sawahs en tuinen ontnomen en deze bij de bezittingen van de vorstin gevoegd. De invoering van monopolien en het vaak om nietige redenen opleggen van zware geldboeten, waren andere middelen om aan geld te komen. Waar de vorstin en haar gemaal slechts eens per jaar en voor korten tijd in Barroe kwamen, naar het heette ter afdoening van 'slands aangelegenheden, inderdaad echter alleen om toe te zien op het behoorlijk binnen komen van de hasil, kon het niet anders of hunne gunstelingen hadden vrij spel om zich ten koste van den kleinen man te verrijken; de hadat, onmachtig of onwillig om zich tegen dezen toestand te verzetten deed, waar hij de kans schoon zag, aan dit rampassysteem mede.

Zóó was de toestand nog toen in Juli 1905 de expeditie naar Zuid Celebes een aanvang nam.

Barroe stond toen geheel en al onder Goaschen invloed; het wachtte slechts op een teeken van die zijde om een inval te doen in het gebied van onze trouwe vasalle: de Leenvorstin van Tanette; hiertoe is het echter niet gekomen. Daarentegen onthield het landschap zich niet van steun te verleen aan zijn ouden bondgenoot: het landschapje Baloesoe, toenmaals

een der vele Soppengsche vasalstaatjes, thans een onderdeel vormend van het landschap Soppeng ri adja. Baloesoe's vorst: Baso Patta Baoe, die tevens Soeledatoe van Soppeng was, zich niet kunnende nederleggen bij den stand van zaken, in het landschap Soppeng ingetreden door de aflegging door het zelfbestuur van de zoogenaamde korte verklaring in drie artikelen (September 1905), besloot zich tegen onze wapenen te verzetten. In het begin van November 1905 werd hij door onze troepen uit de sterke stelling verdreven, welke hij in het bergland van Lampoko had ingenomen; het verzet in het Soppengsche kustgebied nam daarmede onmiddellijk een einde. Daar gebleken was, dat tal van Barroesche anakaroengs en enkele hoofden uit dat landschap aan de zijde van Baso Patta Baoe mede hadden gestreden, werd ook Barroe door onze troepen binnengerukt: hoofden en bevolking kwamen dra in onderwerping, waarna op den 24en November van genoemd jaar door de vorstin van Barroe ten overstaan van den Gouverneur KROESX de korte verklaring werd afgelegd, welke bij het Gouvernements besluit van den 19en Juli 1906 No. 29 door de Regeering werd goedgekeurd en bekrachtigd.

Kort daarop werden bij wijze van tijdelijken maatregel de landschappen Barroe en Soppeng ri adja tot één onderafdeeling vereenigd onder den naam van Barroe en West-Soppeng, staande onder een Civielen en Militairen Gezaghebber met standplaats Lapasoe, die den Contrôleur van de afdeeling Pare-Pare tot onmiddellijken chef kreeg. In September 1906 werd de Civiel Gezaghebber vervangen door een Posthouder. In Februari 1907 werden genoemde twee landschappen met het landschap Tanette tot één afdeeling vereenigd onder den naam van Barroe, staande onder een Contrôleur met standplaats Soempang Binangaë. Bij Gouvernements besluit dd. 3 September 1908 No. 28 eindelijk, werd genoemde afdeeling als eene onderafdeeling gevoegd bij de afdeeling Boni, waarvan zij thans nog een onderdeel vormt.

Bij het Gouvernements besluit van den 8en October 1908

No. 1 werd I. Batari op verzoek eervol ontheven van de waardigheid van Aroe van Barroe en de Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden gemachtigd haren oudsten zoon I. Djondjo Karaeng Lembangparang, in afwachting dat hij de bewijzen zal geleverd hebben voor die waardigheid geschikt te zijn, tijdelijk te belasten met de functiën van Bestuurder van het genoemde landschap. De korte verklaring werd door hem afgelegd op den 22en Augustus 1910.

H. Vermelding van de op het landschap betrekking hebbende contracten en verklaringen.

Op het landschap Barroe hebben betrekking:

- 1e. de op den 22en Augustus 1910 door I. Djondjo Karaeng Lembangparang, bestuurder van genoemd landschap, afgelegde korte verklaring, goedgekeurd en bekrachtigd bij het Gouvernementsbesluit dd. 27 December 1911 No. 40.
- 2e. het grens contract met Tanette van den 26sten Juni 1861, goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouvernements besluit van den 13en October van dat jaar.

SENGKANG, 8 September 1910.

Epigraphische aantekeningen

DOOR

Dr. N. J. K R O M.

I

Erlangga's oorkonde van 963.

Professor Kern heeft door de uitgave van bovenstaande inscriptie ¹⁾ allen, die in de oude geschiedenis van Java belangstellen, in hooge mate aan zich verplicht. Het overzicht van Erlangga's geschiedenis, dat door de combinatie van de in deze oorkonde vervatte gegevens met die van het op denzelfden steen staande Sanskrit-lofdicht verkregen wordt, is op zich zelf al van hoog belang en zal dat in nog meerdere mate worden, zoodra ook de andere inscripties van dezen vorst zullen zijn gepubliceerd en in het onderzoek betrokken kunnen worden.

Zoo met name de steen van 956, waarin sprake is van den strijd met den vorst van Hasin ²⁾, terwijl verder ook een ander feit, dat niet zonder gewicht is, slechts van elders bekend is: de verlegging van Erlangga's residentie, daar deze in 943 gezegd wordt te resideeren in Wwatan mās, doch in 959 in Kahuripan.

In afwachting van een latere volledige behandeling van de geschiedenis van Erlangga, kunnen enkele opmerkingen naar aanleiding van de zoo juist gepubliceerde oorkonde een plaats vinden.

In de eerste plaats zou de aandacht gevestigd kunnen worden op de vermelding van Narottama, die in r. 10 ge-

1) Bijdr. Kon. Inst. Tl. Ind. Vlck. Ned.-Indië 67 (1913) p. 610 sqq.

2) Brandes in Catalogus Groeneveldt p. 378.

noemd wordt als de „eerste van 'skonings dienaren" gedurende diens ballingschap en die het dan ook later volgens r. 25 tusschen 954 en 957 tot de hooge waardigheid van rakryān kanuruhan blijkt gebracht te hebben. In het jaar van de uitvaardiging der oorkonde, 963, wordt als rakryan kanuruhan een pu Dharmmamūrtti vermeld. Men zou niet op het idee komen, dat Narottama en Dharmmamūrtti precies dezelfde persoon zijn. Toch is het zoo. In niet minder dan vier andere inscripties (956, 959, 964 (Pamotan) en de ongedateerde¹⁾ van Troeneng) draagt deze kanuruhan zijn volledigen naam, die Dharmmamūrtti Narottama Dānaçūra (eens staat er Jānanaçūra) luidt. Het is waarschijnlijk, dat ook op de oorkonde van 963 die naam volledig gegeven is en dat het tweede deel ervan te zoeken is in de lacune van r. 3. In elk geval schijnt Narottama, die reeds in 929 'skonings fautor was en nog in 964 een hoogst belangrijk staatsambt bekleedde, een persoon van gewicht geweest te zijn. In dit verband zij gewezen op de woordenkeus van den Sanskritdichter, die in vs. 14 verhaalt, dat de koning vluchtte „narottamair upahito", vergezeld van de uitnemendste mannen. Ongetwijfeld is dat met opzet op zulk een wijze gezegd, dat de lezer of hoorder daarbij direct aan Narottama denken moest, welke op dat kritieke oogenblik den jeugdigen Erlangga volgde en steunde.

Een tweede punt betreft den koning, welke in 929 gesneuveld is en werd bijgezet te Wwatan: „çrī mahārāja dewatā pjaḥ lumāḥ ri sang hyang dharmma parhyānan i Wwatan" (r. 6). Prof. Kern vermoedt, dat dit de vader van Erlangga, Udayana, geweest zou zijn. Echter is er zeer bepaaldelijk sprake van een koning en Udayana is, voorzoover wij na kunnen gaan, nooit koning geweest. De dichter van den lofzang geeft den leden van Erlangga's voorgeslacht gaarne wat hun toekomst: eerst wordt Içānatuṅga als koning

1) Deze moet op grond van den rakryan i hino, die er optreedt, waarschijnlijk vóór 963 gesteld worden.

van Java, Yavapatih (vs. 5) genoemd, dan van diens dochter uitdrukkelijk vermeld, dat zij heerschte als koningin, rarāja rājñī (vs. 6). Ook haar echtgenoot is koning. nr̥patir, naranāthanāgaḥ (vs. 7). Eveneens heet Makuṭavaṇṇa, de zoon uit dit huwelijk, prabhur bhūbhujām, een vorst der vorsten (vs. 8), indraḥ (vs. 9), adhipaḥ (vs. 10). De dochter van dezen laatste daarentegen, Erlangga's moeder, draagt geen koninklijken titel meer, zij is slechts nr̥pasutā, koningsdochter (vs. 11). En op die zelfde wijze wordt ook van haar man Udayana alleen gezegd, dat hij is viṣiṣṭaviṣuddhajanmā rājānavayād, van uitnemend zuivere geboorte en uit een koningsgeslacht (vs. 11). Ware hij zelf koning geweest, de dichter zou zeker niet nagelaten hebben dat te vermelden en voor den vader van Erlangga wel klinkender loftuiting gevonden hebben, dan dat hij van vorstelijke familie was.

Doch wie is dan de in 929 gesneuvelde vorst, als dit Udayana niet is? Onzes inziens niemand anders dan koning Dharmawaṇṇa, met wiens dochter blijkens vs. 13 Erlangga gehuwd was, een huwelijk dat „zijn roem verbreedde” en hem wellicht den weg tot den troon opende. Wanneer in dit vers vermeld is, dat Dharmawaṇṇa Erlangga zijn dochter tot vrouw gaf, gaat de dichter voort (vs. 14):

atha bhasmasād abhavad ācū tatpuram, enz.

Dus: „echter werd spoedig daarna zijn hoofdstad in de asch gelegd,” enz. Men vraagt zich af: wiens hoofdstad? Volgens Prof. Kern ¹⁾ die van Erlangga zelf. Grammatisch kan echter tatpuram evengoed op Dharmawaṇṇa slaan, ook omdat Erlangga aan het slot van het vers weer met een nieuw sa wordt opgevat. De geheele zaak wordt op die wijze heel eenvoudig: Erlangga is nog prins, heeft geen eigen hoofdstad, vertoeft als schoonzoon aan het hof van Dharmawaṇṇa, wanneer diens hoofdstad verwoest wordt en tengevolge daarvan de prins vluchten moet. Zodoende zijn dan ook

1) Bijdr. Kon. Inst. 4: X p. 7.

weer het gedicht en de oorkonde geheel met elkander in overeenstemming, en vult die laatste alleen de geschiedenis nog wat aan, door de vermelding dat de koning zelf sneuvelde en bijgezet werd te Wwatan. Prof. Kern zoekt deze plaats in het tegenwoordige Wotan (distr. Mantoep, afd. Lamongan); Dr. Verbeek merkte indertijd op ¹⁾, dat er niet minder dan zeven plaatsen Pamotan bekend zijn, die ook in aanmerking zouden kunnen komen.

Ten slotte nog een en ander over den vorst, die genoemd wordt *çrī mahārāja haji dewatā sang lumah ring Içānabajra ikanang Halu*. Prof. Kern houdt dien voor denzelfde als de bekende Mpu Siṇḍok, omdat eenerzijds in het gedicht en verschillende inscripties een deel van diens naam *Içāna* luidt, en hij zich anderzijds in Kawi Oorkonde VII betitelt als *Dakṣottama Bahubajra Pratipakṣakṣaya*; zoo ook in K. O. XVII. Dat laatste is overigens slechts ten deele juist, want wel komt daar een koning *Dakṣottama Bāhubajra Pratipakṣakṣaya* op voor, maar dat dit dezelfde zijn zou als Siṇḍok-Içānatuṅga blijkt uit niets.

En wanneer wij nu K. O. VII eens een oogenblik buiten rekening laten, moet geconstateerd worden, dat onder de talrijke inscripties dezer periode geen enkel spoor te vinden is, dat zou kunnen doen besluiten tot een gelijkstelling van *Dakṣottama* met pu Siṇḍok *çrī Içānawikrama Dharmmotunggadewa*, gelijk zijn meest gebruikelijke benaming luidt. Integendeel, een beschouwing van de verschillende oorkonden, welke één van beide namen bevatten, voert tot een geheel andere conclusie.

In het kort blijkt uit de inscripties het volgende ¹⁾:

Het eerst in 823 (platen van Ponorogo) komt als *rakarayān i hino* een pu *Bāhubajra Pratipakṣakṣaya* voor, welke in 829 (Ganeça van Blitar) *mahāmantri çrī Dakṣottama*

1) Notulen Bat. Gen. 1889 p. 9.

2) Men vergelijkte over deze kwestie Rapp. Oudh. Comm. 1911 p. 13-16; de daar besproken inscripties, voorzoover die nog niet gepubliceerd waren, zijn thans opgenomen in Verhand. Bat. Gen. LX.

Wajrabāhu Pratipakṣakṣaya genoemd wordt en in beide gevallen onder een koning staat, die volledig çrī mahārāja rake watukura dyaḥ Balitung çrī Içwarakeçawa Samarot-tungga is geheeten. Ook in 832 (steen van Djedoeng) is Dakṣa (gelijk wij hem ter vereenvoudiging zullen noemen) nog geen koning, doch rakryan mahāmantri i hino van koning Dharmmodaya Mahāçambhu. Dan treedt hij eindelijk in 837 (steen van Singasari) zelf als koning, çrī mahārāja, op en als zoodanig is hij ook bekend van een tweetal andere oorkonden, K. O. XVII, waarvan het jaartal verloren is gegaan en één, welke gedateerd is in de Sanjaya-jaartelling, die slechts op tien jaar nauwkeurig te fixeeren is ¹⁾ en dus geen volkomen vaststaand jaartal geeft. Na 837 komt Dakṣa noch als koning noch op andere wijze meer voor.

Pu Siṇḍok daarentegen treedt het eerst op in 841 (K. O. I.) als rakai halu van een koning dyaḥ Tloḍong çrī Sajjanasanmatānuragatunggadewa; hij is dan dus zelf nog geen koning en evenmin is dat het geval in 846 (Minto-steen), waar hij als çrī Içānawikrama, mantri hino van koning dyaḥ Wawa çrī Wijayalokanāmottunggadewa, genoemd wordt, in 848 (Djedoeng), wanneer hij zonder dat een koning vermeld wordt, slechts rakryan mapatih is, en in 849 (steen van Tandjong Kalang), waar hij eveneens die laatste functie bekleedt nog altijd onder çrī mahārāja çrī Wawa ²⁾. Eindelijk blijkt hij in 851 koning te zijn, als çrī mahārāja rake hino pu Siṇḍok çrī Içānawikrama Dharmmottunggadewa, als hoedanig hij met bijna steeds gelijkkluidenden naam en titel (afwijkend is alleen Içānottunggadewawijaya in 857 en een Dharmmotsaha in 865?) tot en met 866 niet minder dan dertien maal voorkomt. Vóór 851 echter treedt Siṇḍok nergens als koning op.

1) Rapp. 1911 p. 14.

2) In Rapp. 1. I. p. 15 wordt abusievelijk bericht, dat deze steen geen koningsnaam vermeldt; sedert bleek dit wel het geval te zijn,

Waar nu verder, gelijk elders reeds werd opgemerkt ¹⁾, het voorkomen van zelfde namen onder de waardigheidsbekleeders van Balitung, Dakṣa en Tloḍong op een continuïteit in de regeeringen dier vorsten wijst en de mogelijkheid dat dit verschillende op zichzelf staande rijkjes waren, die gelijktijdig naast elkaar bestaan zouden kunnen hebben, uitsluit, daar moet uit het boven gegeven overzicht wel volgen, dat Dakṣa en Siṇḍok twee verschillende personen zijn: het is eenvoudig onmogelijk, dat eenzelfde man na in 837 koning geweest te zijn, van 841 tot 849 den koningstitel weer afgelegd zou hebben en als patiḥ van een ander vorst gediend zou hebben, om eerst in 851 de koninklijke waardigheid opnieuw te verkrijgen. Niemand zou dan ook op dat idee zijn gekomen, wanneer het toeval niet had gewild, dat K. O. VII tot de vroegst gepubliceerde Oud-Javaansche oorkonden behoorde. Die inscriptie geeft een *çrī mahārāja rake hino mpu Senḍok, mpu Dakṣottama Bahubajra Prati-pakṣakṣaya*. Nu is een dubbel mpu bij één naam iets, dat nergens anders gevonden wordt. De geheele inscriptie vertoont ook verder allerlei anomalieën, waarop hier geen gelegenheid is verder in te gaan, en ten slotte is de schriftsoort niet in overeenstemming met den als 853 opgegeven tijd van samenstelling.

Evenmin is het verklaarbaar, dat de bewuste vorst zijn naam of titel van 837 na dat jaar niet meer gebruikt zou hebben, maar er alleen in 853 nog eens éénmaal mee voor den dag gekomen zou zijn.

Zooals zij daar ligt, is de oorkonde stellig niet authentiek en daarmee is tevens de mogelijkheid van haar samenstelling door een onoordeelkundig compiler gegeven. In geen geval mag o. i. aan die ééne dwaze betiteling van Siṇḍok tegenover de dertien, waar hij op juiste wijze vermeld wordt, eenige bewijskracht worden toegekend.

1) Rapp. 1911 p. 14.

Wanneer dus aangenomen moet worden, dat pu Siṇḍok Iṣānawikrama Dharmmottunggadewa en pu Dakṣottama Bāhubajra Pratipakṣakṣaya twee verschillende personen zijn, dan vervalt ook alle aanleiding om in Iṣānabajra mede op grond van dat bajra in Dakṣa's naam Siṇḍok te willen zien. Iṣāna is ongetwijfeld een integreerend deel van Siṇḍok's naam en dat hij met Iṣāna alleen zonder vrees voor misverstand kon worden aangeduid, is zeer waarschijnlijk: één der oorkonden noemt hem Iṣānawikrama, zonder Siṇḍok, zooals wij zagen, en het gedicht verheerlijkt een zijner opvolgers als „een zoon in Iṣāna's geslacht” (vs. 9). Lezen wij dus in een ander edict van Erlangga, dat van 959, r. 9 van een „sang hyang dharmma ring Iṣānabhawana mangaran i Surapura”, dan is er alle aanleiding om daarbij aan een graftempel van Siṇḍok te denken. Is echter Iṣānabajra daarmee identiek? Of moet juist vanwege dat bajra een ander vorst bedoeld zijn? Een antwoord op die vragen te geven lijkt ons vooralsnog ondoenlijk. Wel kan aangenomen worden, dat het hetzij Siṇḍok zelf, hetzij iemand uit zijn geslacht geweest moet zijn, zoodat in elk geval Erlangga in Iṣānabajra één van zijn voorgangers vereerde, tevens familielid van moederszijde. Hij zelf rekent zich intusschen niet tot de Iṣānawaṇḍa, doch evenals zijn schoonvader tot de Dharmawaṇḍa ¹⁾. Opmerkelijk is ten slotte, dat nog ruim vier eeuwen na Siṇḍok's regeering Iṣānabajra bekend was ²⁾.

II

De dateering van de platen van Kendal en van den steen Museum Batavia D. 21.

De zoogenaamde platen van Kendal, waarschijnlijk afkomstig uit het vroegere Djenggala, residentie Soerabaja, werden indertijd door Holle gepubliceerd ³⁾, terwijl thans een ver-

1) C.f. ook Mus. Bat. steen D 12, Brandes Cat. Groeneveldt p. 376.

2) Het wordt vermeld in den Nāgarakṛtāgama, 20: 1.

3) Tijdschr. XXVII p. 538 — 544.

beterde lezing van de hand van Dr. Brandes in de uitgave van diens epigrafische nalatenschap is verschenen ¹⁾. Deze laatste geleerde had reeds te kennen gegeven ²⁾, dat deze oorkonde een kopie is, tot welke conclusie hij vooral gekomen was op grond van het schrift, hetwelk in vergelijking met het type der steenopschriften van Mpu Sindok (deze immers is met de pu Jungok der inscriptie bedoeld) veel te jong is.

Aan den inhoud van het stuk zelf ontleende bewijzen voor de inauthenticiteit ervan heeft Dr. Brandes niet aangevoerd en daarom is het niet overbodig de aandacht te vestigen op een feit, dat wel het meest sprekende inwendig bewijs van onechtheid genoemd kan worden: dat namelijk het jaartal van de oorkonde, 851, onmogelijk juist kan zijn.

Reeds elders hadden wij gelegenheid er op te wijzen, van hoeveel hulp voor de dateering van inscripties de daarin voorkomende opgaven van hoogwaardigheidsbekleeders kunnen zijn ³⁾. Van deze zullen wij dan ook in de volgende beschouwing uitgaan.

De inscriptie is gedateerd in 851 in de maand Jyeṣṭa. Nu zijn er onder de vier andere oorkonden van koning Sindok uit 851, twee die allermeeft voor vergelijking in aanmerking komen: de steen van Singasari, thans Mus. Bat. D 88 ⁴⁾, welke in de maand Vaiṣākha, dus de onmiddellijk aan Jyeṣṭa voorafgaande, is uitgevaardigd, en de steen van Modjokerto, thans Mus. Bat. D 14 ⁵⁾, uit de maand Ćrawana, dus de tweede op Jyeṣṭa volgende. De oorkonde van Djenggala zou dus chronologisch tusschen beide genoemde steenen in behooren.

1) Verh. Bat. Gen. LX No. XLII p. 73—76.

2) Tijdschr. XXXII p. 111 sq. (noot).

3) De inscriptie van Nglawang, Tijdschr. Ind. Tl. Ind. Vlkk. LIII (1911) p. 416 sqq.

4) Verh. LX No. XXXVIII p. 63—69.

5) Ibidem No. XXXVII p. 58—63.

Dat dit onaannemelijk is, blijkt echter ten duidelijkste uit het begin van plaat 2, waar wij lezen:

„tinadaḥ de rakryan mahāmantri i halu pu çahaçra rakai wka pu baliçwara” enz.

Laatstgenoemd staatsambt namelijk wordt in beide oorkonden, waar de hier behandelde met een tijdsverschil van een paar maanden tusschen moet liggen, bekleed door pu Balyang, welke die functie ook in 852 (Singasari-steen Mus. Bat. D 70 ¹⁾) nog blijkt uit te oefenen. Baliçwara daarentegen is ons als rake wka alleen bekend van de *latere* inscripties van Siṇḍok, namelijk die van 857, 859 en 865.

Iets dergelijks is ook het geval met den rake balu Sahasra, op de plaat tot Çahaçra verschreven. Deze titel wordt op den Singasari-steen door den koning zelf gevoerd en geeft dus een zeer hooge waardigheid aan. En merkwaardigerwijze is Sahasra, die in de maand Jyeṣṭa tot dien hoogen post geroepen zou zijn geweest, in Çrawaṇa dan weer gedegradeerd: de steen van Modjokerto noemt wel zijn naam, maar onder de lagere ambtenaren; de functie, dan door hem uitgeoefend, is wel weggevallen, doch zijn plaats is niet onder de hooge heeren. Eerst in 857 treedt hij op den voorgrond: in dat jaar en in 859 wordt hij vermeld als mapinghai kālīḥ rake hino, om in de inscriptie van 861 als mahāmantri i halu voor te komen en in de oorkonden van 865 en 866 rake mapinghai i halu te heeten.

Met andere woorden moeten de platen van Kendal, of liever de oorkonde daarin gekopieerd, uitgevaardigd zijn na die van 852, het jaar, waarin Balyang nog rake wka is, en is zelfs de waarschijnlijkheid groot, dat zij vanwege den titel van Sahasra na de oorkonde van 859, het jaar waarin Sahasra voor het laatst met zijn anderen titel voorkomt, gesteld moeten worden. Daarentegen is in 865 Sahasra's titel opnieuw veranderd, zoodat de inscriptie begrensd is tusschen de jaren 859 en 865.

1) Ibidem No. XLIII p. 76 — 81.

Op deze zelfde wijze kan getracht worden de dateering te bepalen van de andere ongedateerde oorkonden uit dezen tijd, met name van den steen, thans als D 21 in het Museum te Batavia. Immers de eveneens ongedateerde inscriptie van Blota ¹⁾ behoeft ons niet lang op te houden, daar zij eenzijdig aan Siṇḍok den koningstitel nog niet geeft en dus vóór 851 moet zijn, terwijl anderzijds uit het feit, dat dyah Amarendra rake sirikan is, blijkt, dat de oorkonde moet zijn uitgevaardigd na 846, in welk jaar gezegde waardigheid nog door Manira vervuld wordt. De inscriptie hoort dus thuis tusschen 846 en 851; opmerking verdient, dat ook de oorkonde van 848 ²⁾ Siṇḍok als mapatih en Amarendra als rake sirikan geeft.

Bij den steen Mus. Bat. D 21 is de zaak wat ingewikkelder, omdat geen koning vermeld wordt, hetgeen voor het vaststellen van den terminus a quo van belang is. In elk geval staat vast, dat de uitvaardiging vóór 857 moet hebben plaats gehad, aangezien Balyang nog rake wka is en deze in genoemd jaar, gelijk wij boven gezien hebben, door Baliḡwara was vervangen. Balyang komt met dienzelfden titel ook reeds voor op den steen van Blota, volgens bovenstaande redeneering vóór Siṇḍok's koningschap te dateeren, en zoodoende moeten wij een heel stuk teruggaan om onzen terminus a quo te vinden: in 841 ³⁾ heet de rake wka pu Kirana. De steen D 21 vermeldt echter bovendien een rake sirikan [m]arendra, wat natuurlijk Amarendra is en daar deze voor het eerst in 848 als zoodanig optreedt, doch in 846 Manira die functie nog bekleedt, zal ook de steen D 21 van na 846 moeten dateeren. Onze conclusie is dus, dat deze oorkonde jonger is dan 846 en ouder dan 857.

Wij hebben hierbij uitsluitend te doen gehad met zeer hooge functionarissen, in wier ambtsbekleeding blijkens de

1) Ibidem No. XXXIV p. 51 — 53.

2) Ibidem No. XXXIII p. 49 — 51.

3) Cohen Stuart Kawi Oorkonden I.

inscripties een groote stabiliteit bestaan heeft. Dat laatste is bij de lagere ambtenaren slechts in beperkte mate het geval: enkele zijn er aan te wijzen, die geruimen tijd dezelfde functie bekleeden, in andere gevallen echter bestaat er een groote afwisseling, gelijk b. v. bij vergelijking van twee der inscripties van hetzelfde jaar 851 in vier maanden tijds vier van de twaalf opgesomde ambten van titularis veranderd blijken te zijn.

Hoewel er dus op die lagere functionarissen niet al te vast te rekenen is, is het toch niet onaardig te constateeren, dat de namen, die verder op D 21 voorkomen, zich niet tegen de bovengegeven conclusie verzetten. Vermeld worden namelijk:

1. een wadihati Dinakara. Deze komt in diezelfde functie voor op den steen van Blota (dus na 846), verder in 851, 852, 857, 859 en 865. Deze lange ambtsbekleding omvat dus ook de periode 846 — 857.
2. een manghuri Paṇḍamuan. Dezen vinden wij in andere functies in 841, 846 en één der steenen van 851, als manghuri waarschijnlijk op den steen van Blota (de naam is daar volgens de transcriptie Saṇḍamuan, de titel op de abklatsch niet volkomen duidelijk), en zeker in 851 en 852. In 857 is in zijn plaats een ander getreden.
3. een makudur Balawan, optredend in dezelfde functie in 851 en 852 (in 841 en op den steen van Blota is een ander makudur). In 857 is ook hij vervangen door een ander.
4. een halaran Guraṇāntama, volgens de transcriptie. Daar zal wel voor gelezen moeten worden Guṇottama. Deze is halaran in 846, 851 en 852, doch niet meer in 859.

Het blijkt dus, dat ook wat deze vier ambtenaren betreft, een dateering tusschen 846 en 857 mogelijk is en dat speciaal dat laatste jaar als terminus ante quem bevestigd wordt.

Ten slotte zij nog opgemerkt, dat het voorkomen der

formule „i Mḍang i bhūmi Mataram” in deze oorkonde geen recht geeft de inscriptie vóór 850 te dateeren, zooals in den *Catalogus* geschiedde, aangezien diezelfde formule eveneens voorkomt op den steen van 865 en dus klaarblijkelijk gedurende de geheele regeering van Siṇḍok gebruikt is kunnen worden ¹⁾.

III

De vorst, die te Tirtha is bijgezet.

De vorst, die te Tirtha is bijgezet, wordt vermeld op een onduidelijke inscriptie, een uit het Soerabajasche afkomstigen steen, thans als D. 12 in het Museum te Batavia. Volgens Dr. Brandes ²⁾ is het een praçāsti van een koning, genaamd çrī mahārāja rake halu pu Juru (?) çrī Samarotsaha Karṇa-keçana Dharmmawaṇça Kirttiśiṇha Jayāntaka, waarin onder meer een kantèn, waterleiding, vermeld wordt, stichting van pāduka mpuṅku Bhaṭāra Guru sang lumāḥ ri Tirtha. De oorkonde is voorzien van een garuḍamukha als zegelmerk; het jaartal is onleesbaar.

Om verschillende redenen is men dadelijk geneigd eenigen band te veronderstellen tusschen den uitvaardiger van deze praçāsti en koning Erlangga. Beiden noemen zich rake halu, beiden voeren den geslachtsnaam Dharmmawaṇça ³⁾, beiden hebben hetzelfde zegelmerk.

Doch hoe verhouden zij zich overigens? Ten einde iets verder te komen, is het zaak het onleesbare jaartal aan een nadere beschouwing te onderwerpen en met behulp van verschillende abklatschen bleek dit toch nog wel iets meer op te leveren dan een volslagen non liquet. De plaats, waar het staan moest, was niet zekerheid te bepalen en vervolgens kwam als tweede cijfer een 8 te voorschijn. Daaruit bleek alvast, dat het een jaartal van drie cijfers geweest

1) Zie Rapp. 1911 p. 12 sq.

2) *Catalogus* p. 376.

3) Zie hierboven p. 591.

moet zijn, daar voor een viercijferig het eventueele honderdtal 8 veel te hoog zou zijn. Wat achter de 8 stond, leek een 2 te zijn, echter zeer onduidelijk en heel veel doet dat cijfer der eenheden eigenlijk niet ter zake.

Vervolgens bleek een tweede zaak: dat het eerste cijfer, blijkens de enkele overgebleven sporen, wat het dan ook zijn mocht, in elk geval geen 8 kon zijn. Dit is natuurlijk van groot belang: want terwijl 782 niet slechts met het oog op de titulatuur maar vooral in verband met het gezigde schrift veel te vroeg geacht moest worden, kon men dubieeren tusschen 882 en 982, zoodat men óf met één der oudere Dharmawaṅṣa's (b. v. Erlangga's schoonvader of nog een oudere) te doen zou hebben óf met één van Erlangga's opvolgers. Als het eerste cijfer echter geen 8 is, is de waarschijnlijkheid al heel groot, dat het jaartal 982 luidt en de vorst, die de oorkonde uitvaardigde, een opvolger was van Erlangga.

Wij nemen dus aan, dat het na Erlangga is, dater sprake is van een pāduka mpuṅku Bhaṭāra Guru, welke is bijgezet te Tirtha: een eigenaardige combinatie van het aan vorstelijke personen toekomend pāduka (pāduka ṣrī mahārāja noemt Erlangga zelf zich herhaalde malen), den geestelijken titel mpuṅku (hoogerwaarde of iets dergelijks) en den godennaam Bhaṭāra Guru. Klaarblijkelijk was dat de godheid, waarmede de overledene na zijn dood werd gelijkgesteld, op dezelfde wijze als dat uit den Majapahitschen tijd zoo bekend is.

Wie was nu deze vorstelijke geestelijke? Bij de beantwoording van die vraag dienen twee zaken in het oog gevat te worden. In de eerste plaats, dat van dien vorst gezegd wordt, dat hij een kantën gesticht had, terwijl aan den anderen kant van Erlangga's bemoeienis met dergelijke bevoeiingswerken getuigenis wordt afgelegd op den steen van Kēlagen¹⁾. En vervolgens, dat gelijktijdig met de laatste koningsoor-

1) Verhand. LX, No. LXI p. 134-136.

konden van Erlangga (met name de in 964 gedateerde steen van Pamotan) op de koperplaten van Keboan pasar, die weliswaar onecht zijn, doch waarschijnlijk op een authentiek stuk teruggaan, ook weer die combinatie „aji pāduka mpuñku” aangetroffen wordt ¹⁾.

Nemen wij nu verder in aanmerking, dat in de Javaansche traditie aanwijzingen te vinden zijn aangaande een kluizenaar worden van koning Erlangga ²⁾ — een niet ongewoon geval, getuige het historisch vaststaande voorbeeld in later jaren van koning Wikramawarddhana — dan zouden deze gegevens tezamen kunnen voeren tot de hypothese (voor meer dan dat geven wij het niet), dat het Erlangga is, die met deze combinatie van vorstelijke en geestelijke titulatuur wordt aangeduid. Hij zou het dan zijn, die na zijn dood als Bhaṭāra Guru te Tirtha werd bijgezet.

April 1913.

¹⁾ *ibid.* No. LXIII, p. 141-143.

²⁾ Zie laatstelijk Rouffaer in *Not. Bat. Gen.* 1909 p. 183.

Gajamada's sterfjaar.

Mededeeling

VAN

Dr. N. J. K R O M.

Aangaande het sterfjaar van den beroemden patih van Majapahit bezitten wij twee berichten.

De Pararaton ¹⁾ is het duidelijkste: „sang apatih Gajah mada atēlasan i çaka gagana-muka-matendu, 1290”. Jaartal en sengkala kloppen dus.

In den Nāgarakṛtāgama ²⁾ lezen wij:

„pējah irikang çakābda rasatanwināça naranātha mār sahalāça”.

Het vierde woord, dat wij met opzet aaneengeschreven lieten, wordt door Prof. Kern ³⁾ gesplitst in *rasa tan wināça*, waarop Z. H. G. vertaalt: „In 't Çākajaar 6 (nog) niet ten einde stierf hij” enz.; de verklaring is dan deze, dat Gajamada stierf in den loop van 't zesde jaar na het vroeger beschreven Çrāddha van 1284. Op die manier krijgt men ook een sterfjaar 1290.

Geheel opgaan doet het dan trouwens toch nog niet, want de laatst beschreven gebeurtenis, waar vandaan die zes jaren berekend zouden zijn, is niet het Çrāddha van 1284, maar een reis des konings in 1285 naar Simping, waarvan hij terugkeerde, bedroefd over de ziekte van Gajamada. Het vermelden van die droefheid heeft toch eigenlijk ook alleen maar zin, wanneer dat de ziekte was, die den trouwen minister ten grave zou sleepen, niet wanneer er nog

1) Par. 29:28.

2) Nāg. 71: 1.

3) Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, 68 (1913) p. 416.

ruim vijf jaren tusschen liggen. En ten slotte zou het opgeven van een jaartal op deze manier, d. w. z. niet met een volledige sēṅkala, doch door de tusschenruimte sinds een vroegere gebeurtenis te vermelden, voor den Nāgarakṛtāgama geheel ongewoon zijn.

In verband hiermede zij een andere verklaring aan de hand gedaan. Dat rasatanwināṇa kan evengoed gesplitst worden in rasa, tanu, ina en āṇa. Rasa is zes, tanu heeft de getalwaarde acht en ina die van twaalf. Er zou dus eenvoudig staan, dat Gajamada overleed in ṣaka 1286: āṇa moet dan volgens een in den Nāgarakṛtāgama niet ongebruikelijke constructie bij het tweede zinslid getrokken worden: āṇa naranātha mār sahalaṇa, de vorst was terneergeslagen, mismoedig en teleurgesteld.

Indien deze opvatting de juiste is, zouden Pararaton en Nāgarakṛtāgama niet in overeenstemming zijn en dan moet natuurlijk aan de opgave van den tijdgenoot de voorkeur gegeven worden en aangenomen worden, dat Gajamada's sterfjaar werkelijk 1286 was. In dat geval kan uit deze plaats ook geen argument getrokken worden, dat het gedicht vanwege de vermelding van het jaar 1290 onmogelijk in 1287 geschreven kan zijn, zooals op voetspoor van Dr. Brandes tot nu toe algemeen is aangenomen.

September 1913.

Dr. Carl Wilhelm Seidenadel, „The Language spoken by the Bontoc Igorot”

DOOR

N. A D R I A N I.

Als het niet was om eene gegeven belofte te vervullen, ik zou met de bespreking van een werk dat reeds in 1909 is verschenen, 4 jaar na dato niet meer durven aankomen. In 1911 werd mij het lijvige boek toegezonden uit Chicago, door de uitgeverijfirma „The Open Court Publishing Company”, met ’t verzoek het te bespreken. Tot mijn spijt vind ik eerst thans gelegenheid om het daarop gegeven toestemmend antwoord waar te maken.

Het boek is van vele zijden geprezen: door Prof. Kern (in Internat. Archiv f. Ethnographie, XIX. 232), door Prof. Sachau, den director van het Seminar f. Orient. Sprachen te Berlijn, door Prof. Brandstetter te Lucern, door Prof. Grünwedel te Berlijn, en door Prof. C. B. Conant (in Anthropos VI, Mei — Juni, 659), om maar te zwijgen van den lof dien de overige Amerikaansche geleerden aan het boek geven. Een der meest bevoegden onder deze laatsten, Prof. Carlos E. Conant, die vroeger het Filippijnsche Gouvernement als tolk voor de Inlandsche talen heeft gediend, toont zich in eene bespreking in „Classical Philology” VI, No. 3 (Juli 1911, blz. 365, 366) zeer met het werk ingenomen.

Dit is waarlijk geen wonder. Er is reeds zeer veel in de Filippijnsche talen gewerkt, maar een boek dat op zoo uitgebreide wijze inzicht geeft in de taal en de letterkunde van een der nog zoo weinig bekende stammen van Noord-Luzon, mag wel met groote ingenomenheid worden begroet, ook al zou men er ook het een en ander op moeten aanmerken.

Eenigszins anders dan de boven genoemde geleerden oordeelt Prof. Blake van de „John Hopkins-University” te Baltimore, die in „the American Journal of Philology”, Dl. XXXI, 3 (Juli — Sept. 1910). blz. 330 — 342, bij grooten lof over het werk, toch een aantal aanmerkingen heeft en o.a. op blz. 341 zijne teleurstelling uitspreekt over de behandeling van het werkwoord. Dit is eene hoofdzaak in Seidenadel's spraakkunst, daar de wijze waarop hij de werkwoorden indeelt, in ieder geval blijkt geeft van een oorspronkelijken kijk op dit onderwerp en van eene begrijpelijke ontevredenheid met de tot dusverre gebruikelijke methode. Het standpunt dat Prof. Blake tegenover deze nieuwigheid inneemt, is zeker niet ruim te noemen.

De fouten van het werk worden, nevens de deugden, voor zoover ik weet, het uitvoerigst besproken door den Hr. Otto Scheerer te Manila. In het VI^{de} dl. (November, 1911) van „The Philippine Journal of Science” (Sectie D.) wijdt deze verdienstelijke kenner en beoefenaar der Filippijnsche talen niet minder dan 10 bladzijden aan Seidenadel's boek. Hij verzuimt niet hulde te brengen aan de hartelijke sympathie die Dr. Seidenadel toont te gevoelen voor de Bontoksche Inboorlingen, van wie hij te Chicago (waar hij hoogleeraar in het Latijn en Grieksch was) huune taal heeft geleerd, gedurende de 6 maanden dat zij deel uitmaakten van de tentoonstelling aldaar. Volkomen terecht merkt de Hr. Scheerer op, dat deze gezindheid van Dr. S. een waarborg is voor de betrouwbaarheid van hetgeen hij heeft geleverd.

Met opzet heb ik bovenstaande beoordeelingen genoemd, om te wijzen op het verblijdend verschijnsel, dat Dr. Seidenadel's boek reeds veler belangstelling heeft opgewekt. Mijne bespreking behoeft dan ook maar eene aanvullende te zijn.

Blijkens de Voorrede, is het werk uitsluitend gegrond op materiaal door den Schrijver verzameld bij verschillende groepen Bontoks, die in 1906 en 1907 op de tentoonstelling van Chicago te kijk waren, ten getale van ongeveer 90

mannen en vrouwen, behalve nog een tweede groep van 30 mannen en vrouwen, die reeds langen tijd buiten hun land hadden gezworven. Ook had Dr. S. nog dienst van een jongen man uit het Bontoksche gebied, die bij een burger van Chicago inwoonde en ten slotte kwam hem nog een jonge Bontok, die Engelsch verstond, te hulp voor de revisie.

Het moet worden erkend, dat Dr. S. voor groote moeilijkheden heeft gestaan op een nog zoo goed als geheel onontgonnen veld van onderzoek, maar toch spreekt hij op bl. XIII van zijne Voorrede met te weinig waardeering van door anderen vóór hem verrichten arbeid. Hij wil het werk in de Filippijnsche talen maar liefst van voren af aan weer begonnen zien. Het ziet er waarlijk niet naar uit, alsof we het niet nog zeer lang zullen moeten stellen met al dat afgekeurde werk van vroeger.

Het zoo weelderig uitgegeven boek bevat geen taalkaart. Op het schetstaalkaartje van Scheerer (Bureau of Science, Ethnological Publications, Dl. V, blz. 17, Manila, 1908) vinden wij het Bontoksche aangegeven midden in het Noordelijkste 3de deel van Luzon. Ten N. daarvan liggen het Tingiansch, Banawisch en Giaansch, ten W. het Iloko, aan de kust en ten Z. het Lepanto en het Kangkanai. Uit blz. XIV is op te maken, dat het Iloko den meesten invloed op het Bontoksche heeft gehad. De ware naam van het taalgebied is *Funtok*; de ligging wordt aldus omschreven: „in het nauwe dal van de Rio Chico, in het bergachtige binnenland van N. Luzon”. Geheel nauwkeurig kunnen het gebied en het aantal sprekers niet worden aangegeven.

Bij de opgave van het alfabet ontbreekt eene indeeling der klanken; ook worden de geprenasaleerde variëteiten der medeklinkers niet afzonderlijk opgegeven. Hoewel naast de *e* eene *ě* wordt vermeld (*e* and *ě* as in *men*), blijkt de *pěpět* toch niet te bestaan; men lette slechts op *tolo* „drie”, *ipát* „vier”, *inim*, *cnim* „zes”, en het achtervoegsel *-en*. Voor de

aanduiding der uitspraak zijn alleen Engelsche woorden vergeleken, een enkelen keer ook Fransche en Duitsche, maar nimmer is naar eenige Indonesische taal verwezen. Al verklaart Dr. S. in zijne voorrede (blz. XII) ook, dat hij zich van alle taalvergelijking heeft onthouden, het zou toch voor het aanduiden van de juiste uitspraak der Bontoksche klanken niet kwaad zijn geweest, indien hij zich niet zoo angstvallig aan dit beginsel had gehouden, en ons hier en daar eens had verwezen naar talen die wat dichter bij het Bontoksche staan dan Fransch, Duitsch en Engelsch.

Overigens zijn een aantal klanken in het schrift onderscheiden, en dit is op practische wijze gedaan. Eerst op blz. 9, onder de opmerkingen over de klankleer, is de hamzah (glottal check) genoemd, die door eene verticale streep een weinig opzichtig is aangebracht. In alle op blz. 10 gegeven voorbeelden staat de hamzah na een medeklinker, hoewel op blz. 116 en 117 voorbeelden van intervocale hamzah voorkomen.

Ook bij het behandelen der klankovergangen is alle taalvergelijking vermeden, waardoor eene eigenlijke verklaring ontbreken moet.

De behandeling der „Ligatures”, de „Ligazones” der Spaansche Paters Grammatici, moet in eene Filippijnsche taal wel bijzondere aandacht hebben. Seidenadel zegt er niet veel over; „the origin of these Ligatures is as yet unknown”, zoo heet het in § 40. Over dit belangrijk onderwerp kunnen wij eene studie van den Hr. Scheerer tegemoet zien, die het gebruik der betrekkingspartikels in het Isinai tot grondslag heeft gelegd aan zijn onderzoek naar den aard dezer rededeelen, welke in genoemde taal hun karakter op bijzonder duidelijke wijze schijnen te vertoonen. In de Bontoksche Spraakkunst zijn de bijzonderheden omtrent de verbindingsklanken op allerlei plaatsen van het werk verspreid, hetgeen een overzicht niet zeer gemakkelijk maakt.

Met zorg zijn de pronomina behandeld. Bij de bespreking der bezittelijke voornaamwoorden wordt in § 108 vermeld

de mogelijkheid om het bezittelijk v.n.w. te hechten aan de partikel *koa* en de aldus gevormde samenstelling attributief te verbinden met het woord dat de bezitting aanduidt. In plaats van *nan afongko* „mijn huis” kan men zeggen *nan koak ay afong* „van mij het huis”, evenals men b.v. in het Bare’e kan zeggen; *anuku banua*, in plaats van *banuaku*. Zoowel in het Bontoksche als in het Bare’e, is de constructie met *koa* (*anu*) nadrukkelijker dan die met pron. suff. achter het woord dat de bezitting aanduidt. Goed beschouwd, is deze attributieve constructie het begin der ontwikkeling van den zoogenaamden „averechtschen genitief”, die o. a. in de talen der eilanden ten O. van Celebes de meest gewone is.

Van dit *koa* zegt Dr. S. dat het bezit of eigendom aanduidt (§ 107). Nauwkeuriger is het te zeggen, dat het juist zulk een onbepaald woord is als b. v. Mal. *anu*, *apa*, *barang* en dergelijke woorden. In het Sang. is *koa’* synoniem met *pra’*, *anu*, ter aanduiding van de plaats waar iemand of iets zich bevindt b.v. *su koa’e* „bij hem”, *su koa’ u wale e* „bij het huis”, terwijl *měkoa’* „doen, verrichten, handelen” is, dus woordelijk „met ’t een of ander bezig zijn”. Vgl. ook de uitdrukking *měkoa’ su* „zich richten naar, zich begeven naar”, of in het Duitsch „nach einem Orte machen”. Vandaar ook dat *měkoa’*, al beteekent het „doen, maken”, een intransitieven vorm heeft.

Opmerking verdient ook het voornw. *taku*, le pers. mvd. incl. Als zelfst. pers. v.n.w. heeft het ’t meervoudsprefix *tja*, dus *tjatako*, vgl. den excl. vorm *tjakami*. In dit *tako*, *taku* vinden wij terug het Sang. *taku*, *daku*, Talaoetsch *ta u*, waarmee een nadrukkelijke 1e persoonsvorm wordt gemaakt. In § 128 vinden wij dit *taku* in de beteekenis „iemand, zeker iemand, de een of ander”; de algemeene beteekenis is dus „een persoon, een ik”. Den vorm *kila* vinden wij in ’t Bontoksche terug in den dualis *tjaita*.

Ook de behandeling van het adjectief is leerzaam. In § 121 zien wij de voorvoegsels *ma* en *na* vóór adjectief-

stammen verklaard als participia passiva; juister ware gezegd: intransitiva. Nadat de vorm *ma-* is verklaard als aanduider van het praesens en *na-* als die van het praeteritum, wordt opgemerkt dat het verschil tusschen *ma-* en *na-* als tijdaanduiders niet meer wordt gevoeld en dat *na-* het meest wordt gebruikt. Dit konit ongetwijfeld door de perfectische beteekenis, waarin een adjectief gewoonlijk voorkomt. Men vergelijke het uitsluitend gebruik van adjectieven met *na-* in de W. Toradjasche talen.

De opmerking dat een adjectief-stam die met het infix *um* wordt gevormd (ter aanduiding van wat S. noemt „progressive quality”) zijn voorvoegsel *ma-* of *na-* verliest, doet hoogst zonderling aan in een werk, dat toch geen schoolboek voor jonge knapen wil zijn.

Bij de bespreking van den comparatief ontbreekt de verklaring, die intusschen implicite wordt gegeven in de mededeeling dat ons „dan” bij den vergelijkenden trap, Bont. *mo*, ook een voegwoord is, met de beteekenis „indien, als”. Het is duidelijk, dat het bij den comparatief dezelfde beteekenis heeft, want de zin *anuntjo nan kaju mo nan afong* „de boom is hooger dan het huis”, is woordelijk aldus te vertalen: „als (ge spreekt van) het huis, ter dege hooger is de boom”.

Bij de behandeling der adjectieven begint S. reeds min of meer uit te gaan van wat in de spraakkunst onzer talen daarbij wordt te pas gebracht, om dan te vermelden hoe men in het Bontoksche zulke vormingen kan wedergeven. Bij de bespreking der Onbepaalde en der Vragende Voornaamwoorden komt dit nog duidelijker uit, zoodat men zou denken een boek voor zich te hebben, waaruit men kan leeren Bontoksche te spreken.

In *anoka* „dinges” vinden we het bekende *anu*, met het emfatische *ka* terug.

Met § 150 begint het meest karakteristieke hoofdstuk der spraakkunst: het werkwoord. Reeds dadelijk blijkt uit de indeeling der werkwoorden in twee hoofdgroepen: Persoonlijke en Bezittelijke Werkwoorden, dat de Schrijver hier zijn

eigen weg volgt. Onder Verbum Personale verstaat hij: een verbaalstam met pre- of infix en met achtergevoegd pron. pers. De pers. voornaamwoorden worden n. l. in het Bontoksche achter de met pre- en infixen gevormde stammen gevoegd; onderwerp en gezegde worden dus tot een woord samengesteld. De pers. voornaamwoorden hebben in dit geval dan ook een anderen vorm dan zij als bezittelijke v. n. woorden hebben. In sommige Toradjasche talen vindt men hetzelfde verschijnsel. In de Oost-Toradjasche Bergtalen en eveneens in het Makassaarsch en het Boegineesch zijn de werkwoordsvormen met enclitische pers. v. n. woorden te vergelijken, met de bovengenoemde Bontoksche vormen zooals b. v. Napoesch *matulina* „ik ben koud”, Besoasch *malengi'a* (id.), Lebonisch *manawu'a* „ik val”, Makassaarsch *dinginga'* „ik ben koud” Boeg. *ma'tjেকেকা'* (id.), vgl. Bont. *umatongak* „ik word warm”, van den stam *atong*. Verder af staan uitdrukkingen als in het Bare'e en het Parig. *maekaku*, *maekanggu* „ik ben bang”. Hier zijn n. l. de pron. possessiva achter de gevormde adjectief-stammen gevoegd, zoodat het waarschijnlijk is, dat ze ook als zoodanig worden gevoeld. Ze zijn dus beter te vergelijken met uitdrukkingen als Bar. *mbambanja* „hij liegt het”, woordelijk: „een leugen van hem”.

De Verba Possessiva van Dr. Seidenadel zijn die, welke totnogtoe veelal als passieve werkwoorden zijn gekarakteriseerd, n. l. de vormen met de suffixen *-en* en *-an* en die met het prefix *i-*. Achter deze vormen wordt dan het pronomen suffixum gevoegd, wanneer n. l. het onderwerp door een persoonlijk voornaamwoord wordt aangeduid. Is het subject een substantief, dan staat dit laatste in den genitief. Tusschen gezegde en onderwerp bestaat dus dezelfde verhouding als tusschen twee substantiva die elkaar in den genitief regeeren. Men kan dan ook geheel medegaan met Dr. S. als hij zegt (blz. 52, § 153) „Possessive Verbs are nouns with possessive endings”. Maar als hij dit „nouns” omschrijft met „Nomina actionis”, welken term de Schrijver blijkbaar verkiest boven „Nomina Verbalia”, dan moet men, als men dit aanvaardt,

hem ook toestemmen dat de vormen met *-en*, *-an* en *i*-actieve beteekenis hebben.

Het spreekt van zelf, dat zulk eene beschouwing dezer vormen niet tot het Bontoksch kan beperkt blijven. Prof. Kern heeft er reeds op gewezen (blz. 232 van zijne boven aangehaalde bespreking), dat de *i*-vormen niet anders kunnen opgevat worden, dan als verbale instrumentaaltvormen. In de talen waarin ze niet (meer) als zoodanig aangetroffen worden, zij ze nomina instrumentalia. Aldus b. v. Mal. enz. *ikan* „dat waarmee men (de rijst) eet”, omdat deze hoofdspijs, die steeds zonder zout of kruiderij wordt gekookt, met behulp van toespijs moet worden gegeten. Het Tontemboansch heeft, nevens *iljan*, evengoed *ičlēp* „dat waarmede men (den palmwijn) drinkt”, omdat men, palmwijn drinkende zonder er iets bij te eten, licht dronken wordt. Ook het Iloko *iinum* beteekent „de spijs die men bij eenigen drank gebruikt”. In zijne Makassaarsche Spraakkunst geeft Dr. Matthes (bl. 24. Noot) *ibale* „geneesmiddel”, als Oud-Makassaarsch voor het huidige *pabale* en het Bare'e dat evenmin als het Maleisch of het Makassaarsch de *i*-vormen meer in verbale beteekenis heeft, gebruikt ze uitsluitend als werktuignamen, b. v. *ikae* „koervoet (van hout)”, *ipaho* „pootstok”, *isupi* „tang”, *inabasi* „karwats”. Dit laatste woord, een intensief-vorm van *taba* „slaan”, met achtervoegsel *-si*, bewijst dat de *i*-vormen vroeger ook in verbale functie in het Bare'e zijn aanwezig geweest.

Nu is een verbaal of nominaal instrumentaal woord zeker eer actief dan passief van karakter; het heeft soms veel van een nomen actoris, maar het voor actief te verklaren omdat het een nomen actionis zou zijn, dat gaat niet aan. De *i*-vorm als nomen beschouwd, beteekent „het ding waarmede het onderwerp de handeling verricht”. Een goed beeld van de beteekenis der *i*-vormen in het Tontemboansch geeft de tegenstelling waarin ze staan tot de nomina instrumentalia die met reduplicatie worden gevormd. Van den stam *sa'ap* „opscheppen” vormt deze taal *sasa'ap* „schem-

lepel, het werktuig dat bijzonder voor opscheppen dient", een zuiver substantief; *isa'ap* daarentegen is „iets waarmede men de handeling opscheppen verricht", en zal dus, daar *sasa'ap* het aangewezen woord is voor het eigenlijke werktuig tot opscheppen, steeds worden gezegd van iets waarmede men wel opschept, maar dat geen eigenlijke opschepper is. Vouwt men dus een stuk papier half rond en schept men daarmee zand op, dan is dat stuk papier een *isa'ap*, geen *sasa'ap*. Alleen wanneer het wordt gebruikt, kan het een *isa'ap* heeten, terwijl een *sasa'ap* blijft wat hij is, ook al wordt hij niet gebruikt. Zoo is dus *sasa'apku* „mijn scheplepel", *isa'apku* „het ding waarmede ik opschep", een instrumentale verbaalvorm.

Hetzij men nu vertaalt „waarmede ik opschep", of „waarmede door mij wordt opgeschept", dit raakt de eigenlijke beteekenis van *isa'ap* niet. Trouwens, van „ik schep op" is het passief „ik word opgeschept", en niet „door mij wordt opgeschept". Al vertaalt men dus *lértas isa'apku in dang'ngis* met „een stuk papier waarmede door mij zand wordt opgeschept", of met „een stuk papier waarmede ik zand opschep", de vorm *isa'ap* wordt door de eerste vertaling niet passief, door de tweede niet actief verklaard. De vergelijking met het Tontemboansch is vooral hierom van nut, omdat deze taal door den vorm harer lidwoorden de naamvallen aanduidt. Het Tontemb. nu zegt evengoed *pagi' isu'uphu'én sěra'* (een mes waarmede ik het vleesch snijd), als *pagi' isu'upku in sěra'*. In den eersten zin staat *sěra'* in den nominatief, in den tweeden in den accusatief. De laatste constructie is de meest gewone, maar het bestaan der eerste bewijst toch, dat de taal de passieve opvatting van *isu'up* toelaat. In het Sangireesch is de vorm met *i-* voor den zuiveren stam het futurum, die met *i-* voor den geredupliceerden stam het praesens naast de vormen met *ni-* of *-in-*, die het praeteritum passivi aanduiden; slechts de nomina verbalia die een voorvoegsel *pa-* of *pě-* hebben, vormen met *i-* de instrumentale verbaalvormen. Het Sangireesch heeft n. l. het suffix *-én*

(*čng*) verloren. omdat het de *č* niet meer in gesloten eind-lettergrepen bezit (vgl. *čnung*, *atu' dalung*, met *čném*, *atép*, *dalēm*). De functie van *čn* wordt waargenomen door *i-*, b. v. *ikahu' u meong* „zal gekrabd worden door de kat”¹⁾, Tontemb. *kointjomēn i meong*, Tomboel. *karotēn ni meong*. Deze *i-* wordt in het Sang. beschouwd als het teeken der possessieve werkwoorden, om Dr. Seidenadel's terminologie eens te volgen; men zegt dus ook in den *-an*-vorm *ikahukang u meong* „zal door de kat afgekrabd, uitgekrabd worden”, Tontemb. *kointjoman i meong*, Tomboel. *karotan ni meong*. De instrumentale voorvoegsels zijn in het Sang. *ipa-*, *ipē-*, *ikapē-*, *ipakipa-*, *ipahipē-*, waarin de instrumentale kracht dus reeds in het nomen verbale zit, evenals bij het reeds bovengenoemde Makassaarsche *pabale*, 't welk het oudere *ibale* heeft vervangen. Dat de *i*-vormen de neiging hebben om de *čn*-vormen te verdringen, is ook in het Tontemboansch op te merken²⁾ en van het Iloko zegt de Pater Grammaticus Lopez, op blz. 186 van zijne spraakkunst, dat men evengoed kan zeggen: *gangaten ti kundela*, als *igangat ti kundela* „steek de kaars aan”. In den eersten zin is de kaars het object, in den tweeden het instrument der handeling. Maar het is duidelijk dat, waar de *i*-vormen in verbaal gebruik zijn, zij neiging hebben om samen te vallen met de *čn*-vormen, omdat de begrippen „eene handeling verrichten met het object” en „regelrecht aan het object” niet scherp uit elkaar worden gehouden. Men vergelijkte b. v. in het Tontemb. zoowel als in het Hollandsch de zinnen; *iose' mio' an danoma čn to-wang* „sleep (met) de sagoe door de saus” en: *weso'on čng kaju an dano* „sleep het hout door het water”.

Waar nu andere Filippijnsche talen aldus schommelen tusschen actief en passief in hunne opvatting der *i*-vormen,

1) Voor de vertaling is de passieve vorm gekozen, omdat degeen die of hetgeen dat gekrabd wordt in de eerste plaats is bedoeld, de kat in de tweede plaats.

2) Zie hierover „Hoofdstukken uit de Spkk. van het Tontemboansch”, blz. 200, vlgg.

omdat men het werktuig met hetwelk het subject de handeling verricht evengoed kan beschouwen als eene zaak die behandeld wordt, als wel als eene zaak die met het subject mede handelt, daar is er wel niets tegen om de instrumentale vormen actief te noemen, maar men kan deze opvatting niet als de eenig juiste stellen tegenover de passieve, als de in ieder geval onjuiste.

Wat nu de vormen met *-čn*, *-an* betreft, ook deze kan ik niet, met Dr. Seidenadel, voor nomina actionis houden, in den zin van nomina die eene actieve verrichting aanduiden. Om te beginnen met de *-an*-vormen, S. zegt zelf (§ 198) van het suffix *-an*, „it may be called a locative suffix”. Onmiddellijk daarna heet het: „the Nomen actionis of *umali* is *umalian*”, en zoo is dan ook in het volgende voorbeeld *umalian* aldoor vertaald met „coming”. Dit zegt niets, want buiten eenig zinsverband, is men tamelijk vrij in zijne vertaling. Maar verder wordt *umalian* gebruikt in de volgende twee zinnen: *kad nan ad-umaliam?* „at what time will you come?” *nan falognid nan umaliantako* „the battle is the reason, cause of our coming; on account of the battle we come”. Al blijkt dit nu niet uit de vertaling, het is duidelijk dat *-an* hier locatieve beteekenis heeft. Alleen, men vatte den term „locatief” hier niet te eng op en begrijpe daaronder niet slechts de aanduiding van de plaats waar, maar ook die van den tijd waarop de handeling geschiedt, in 't algemeen die van de meer verwijderde betrekking die wij plegen uit te drukken met de voorzetsels „aangaande, over, voor, ter wille van”. Dr. S. schijnt de benaming „nomen actionis” vooral te hebben gekozen om het actieve karakter van dit nomen verbale op den voorgrond te stellen, uit oppositie tegen de voorstelling der Spaansche Paters Grammatici, die de drie hier besproken vormen steeds „passieven” noemen. De boven aangehaalde vorm *umaliantako* is, zooals hij daar in den zin staat, een locatief predicatuur, met de beteekenis „is onze er-op-af-koningsplaats”. In onze vertaling „op het gevecht komen wij af” staat in den locatief,

wat in den Bontokschen zin nominatief is. De locatief-aanduiding zit in het predicaat, en het behoeft niet opzettelijk te worden uitgemaakt, of dit actief of passief is. Veeleer dan: actief of passief, is de kwestie: nomen of verbum.

Ten slotte de *ën*-vormen. S. vertaalt in § 205 *anapentako* met „seeking, das Suchen”. En zoo is dus voor hem: *nan ananak kanentja nan makan* weer te geven met: „the children their eating the rice”. *Kanen* is dus „eating”. In het verwante Tontemboansch is *kanën* een verbaal substantief, „voedsel dat zal gegeten worden”, en de daarnevens staande preteritaal-vorm *kinan* „het gegetene”, *kinan e sapi* „koeienmest”. Indien de bovenstaande Bontoksche zin in het Tontemboansch letterlijk wordt overgebracht, krijgt men: *se toja'ang ëng kanëvera ja tu'tu'*, in het Ned. „de kinderen hun voedsel is rijst”. Het Tontemboansch is al evenmin fraai als het Nederlandsch, maar spraakkunstig is de zin in orde. *Kanëvera* kan niet met „their eating” worden vertaald. In het Bontoksche dan wel? In het Tomboeloe'sch, Tondanoch, Tonsea'sch beteekent de stam *kan* „voedsel”, spec. „gekookte rijst” en vormen als *kanën*, *kinan*, *pakanën*, *pëkanën*, enz. beduiden „voedsel dat zal gegeten worden, is gegeten, wordt gegeten, zou gegeten worden”. De vormen op zich zelf zijn substantief. Wil men nu uitmaken of zij actief of passief zijn gedacht, dan zal men toch wel niet voor het eerste kunnen beslissen.

Van het type *kanën* zijn de woorden voor „voedsel” o. a. in de volgende talen: Parigisch. Baria, Tawailisch (West-Toradjasche talen) *konisa*; Kasimbarsch, Petapasch, Oemalasasch, Tinombosch (Tominische talen) *aniong*; Bangguisch *kokonon*; Tominisch *aneon*; Koelawisch *konia*; Paloesch *kandea*; Napoesch *andea*; Mongondowsch *kaanon*, om er maar niet meer te noemen.

Om dit alles kan ik niet instemmen met Dr. Seidenadel's woorden in § 212 en 213. „By combination with one of these particles”:

I the suffix *en* (but no prefix)

II the suffix *an* (but no prefix)III the prefix *i*

the root is transformed into an Active Verbal Noun". De kwestie actief of passief komt mij voor van ondergeschikt belang te zijn; men dient in de eerste plaats te vragen of de *i*-, *-ən* en *-an*-vormen nomina of verba zijn. In het IVe hoofdstuk zijner hoogst leerzame verhandeling „The Batan Dialect as a member of the Philippine Group of Languages" (Bureau of Science, Division of Ethnology Publications, Vol. V, Part I) behandelt Scheerer „The Derivatives with *i*-, *-in*, *-an*". Aan het slot zegt hij (blz. 118, 119): „It is true that the idea of transitive action involved in the derivative, creates the logical relation of subject and object; grammatically however the sentence can not be after the European plan of subject, predicate, object, because the derivatives are not, like our verbs, the abstract expression of action, but complicated with something objective. It is as if we could not say: „I buy a book", but only „my purchase is a book", or in the case of emphasized agent, „I am purchaser of a book".

Seidenadel echter zegt: „My purchasing is a book" en volgens die opvatting heeft hij gelijk, als hij van nomen actionis en van actief geslacht spreekt. Naar mijne meening echter heeft Scheerer het bij het rechte eind, en als men dan toch de kwestie: actief of passief wil stellen, dan is „purchase" toch eer passief dan actief te noemen.

In § 168 en 166 wordt gesproken over het prefix *in* (*en*, *ön*), het welk „indicates simply that a root is transformed into a verb." S. onderscheidt het uitdrukkelijk van het preteritaal pre- of infix *in*, dat hij met den weinig gelukkig gekozen naam „augment" aanduidt. Toch zegt hij dat *in* (het eerstgenoemde) dikwijls aanduidt „an action in a quiescent state", b. v. *infusulak* „I am hostile, continue to be hostile". Hier dringt zich toch, dunkt mij, de meening op, dat de perfectische kracht die het „augment" *in* vaak heeft,

zeer goed is te zien in de duratieve beteekenis die S. aan *infusulak* geeft, n. l. „ik ben vijand geworden en blijf het”. Vooral wanneer wij in § 173 vormen zien als *fumusulak* „I become an enemy” en in § 174 onder elkaar zien staan: *umogiudak* „ik begin bang te worden” en *inogiudak* „ik ben bang”, d. i. „ik heb de vrees te pakken”, *umasauwak* „ik ga trouwen” en *inasauwak* „ik vier mijne bruiloft”, d. i. „ik ben van nu af aan getrouwd”, *umotoak* „ik ga koken” en *inotoak* „ik kook”, d. i. „ik ben gaan koken”, *tumengaoak* „ik ga feestvieren” en *intengaoak* „ik vier feest”, d. i. „ik ben gaan feestvieren”, dan valt het moeilijk te begrijpen waarin het wezenlijk verschil tusschen het prefix *in* en het augment *in* bestaat. Het laatste, dat in § 180 besproken wordt, hecht zich aan stammen die reeds *-um-* of het prefix *in-* hebben. Dit is echter geen reden om het prefix *in-* en het augment voor oorspronkelijk verschillend te houden. Indien *umutjan* beteekent: „het gaat regenen” en *inutjan* „het regent”, dan is dit laatste een perfectische vorm, regelrecht van *utjan* „regen” gemaakt. Om de duratieve beteekenis die *inutjan* heeft, wordt het praeteritum durativi nog eens met *in-* gemaakt; zoo krijgt men *ininutjan*, dat tot *ninutjan* wordt.

De lijst der voorvoegsels is, voor eene Filippijnsche taal, niet lang. Indien zij geheel volledig is, moet het Bontoksche reeds belangrijke verliezen aan vormmateriaal hebben geleden. Merkwaardig is de beteekenis die van *maki-*, *miki-* wordt opgegeven, n. l. „eene handeling verrichten met medewerking van anderen”, b. v. *mikifajutake* „wij stampen te zamen rijst”, *mikikangkami* „wij eten te zamen rijst”. In het Sangirsch, het Talaoetsch, de Minahassische en de Toradjasche talen beteekent *mêki-*, *miki-*, *maki-*, *meki-* „door tusschenkomst van een ander verrichten wat het grondwoord aanduidt”. In het Bontoksche wordt echter het subject der handeling voorgesteld als mededoende aan de verrichting daarvan, terwijl dit in de zooeven genoemde talen niet het geval is. Zoo is b. v. Tomboel. *mikiendo karai* „een baadje laten halen

door een ander", Tontemb. *mekiasu* „water laten halen door een ander", Tondan. *makiwilit eng karai* „een baadje laten naaien", Sang. *makikou' u wale* „een huis laten maken", Talaoetsch *maiworeta surata* „iemand een brief laten schrijven", Bare'e *mekitima* „iemand ontbieden". In het Tontemb. vindt men echter reeds de beteekenis „vragen te mogen meedoen met anderen", b. v. *mekitjan* „vragen te mogen medeëten", *mekitje'et* „verzoeken te mogen meedoen met palmwijn tappen". Het voorbeeld dat S. opgeeft: *makialiwid-tako* „we are mutual friends" komt overeen met Tomboel. *mikikalo*, Tontemb. *mëkikarëtuk* „vragen om iemand zwager, vriend te mogen noemen", wat vanzelf medebrengt dat beide partijen elkaar zoo noemen.

Het voorvoegsel *inasi-* is het Sang. en Talaoetsche *masi'-*, Toradj. *mosi-*, *kasi-*. De beteekenis is de wederzijdsche (reciproque), in het Bontoksch en in de Toradjasche talen; in het Sangirsch, Talaoetsch en Bataksch is de beteekenis gelijkelijk ieder voor zich doen, wat het grondwoord uitdrukt. Het Tontemb. heeft dit voorvoegsel nog in het reflexieve *i-*, zie „Hoofdstukken uit de Spraakkunst van het Tontemboansch", blz. 212 — 214. Het Bontoksche voorbeeld *inasi'-ilakāmi* „wij zien elkaar" staat geheel gelijk met het Parigische *nosielī kami* „wij kijken naar elkaar om".

Dat in het voorvoegsel *ma- -ān-* het laatste bestanddeel hetzelfde is als het bekende frequentatief-infix, dat dikwijls den vorm *-an-* heeft, is gemakkelijk te zien.

De rest van het spraakkunstige gedeelte, die nog de grootste helft uitmaakt, beweegt zich op meer speciaal Bontoksch gebied. Zij is overrijk aan leerzame bijzonderheden, vooral door het groot aantal voorbeelden dat de Schrijver geeft. Ik zal echter mijne bespreking der spraakkunst hier afbreken, omdat ik voor eene bepaalde beoordeeling van dit laatste gedeelte niet genoeg zou hebben aan het weinige dat mij van het Bontoksch bekend is.

Nog een paar woorden over de Teksten, waarvan 9 grootere en kleinere verhalen de voornaamste zijn. In de aan-

„teekeningen op het eerste verhaal, zegt Dr. S. omtrent den naam van den Schepper, god *Lumawig*: „probably (?) from *laway*” world „(Weltalter). No root *lawig* could be ascertained”. Ik waag het hier te wijzen op het Tomboel. *lawir* (palatale *r*), Tonsea’ *lawid*, *lawil*, Tontemb. *lowir* „lang van leven”, Bare’e *lawi* „van ouds, oorspronkelijk”. Naar de beteekenis van dezen stam zou *Lumawig* z. v. a. „de Oudvader, het Oerwezen” kunnen beduiden.

Van de volgende verhalen herinnert „The Rat and the two Brothers” aan de verhalen No. 34 en 35 der Tontemboansche Teksten, waarin een Boschgeest (*lolok*), die door een palmwijnapper is gevangen, dezen naar zijn huis brengt, hem daar onthaalt en hem voor zijn verdere leven voorspoedig maakt, omdat de man den Boschgeest de vrijheid had teruggegeven. Dergelijke verhalen komen ook in de letterkunde der Toradja’s van Midden-Celebes voor. „The Stars” is het verhaal van de gevangen hemelvrouw (hier: eene ster), die huwt met den man die haar betrapt heeft op het stelen van zijn suikerriet. Na een poos op aarde te zijn gehuwd geweest, weet zij naar den hemel terug te keeren.

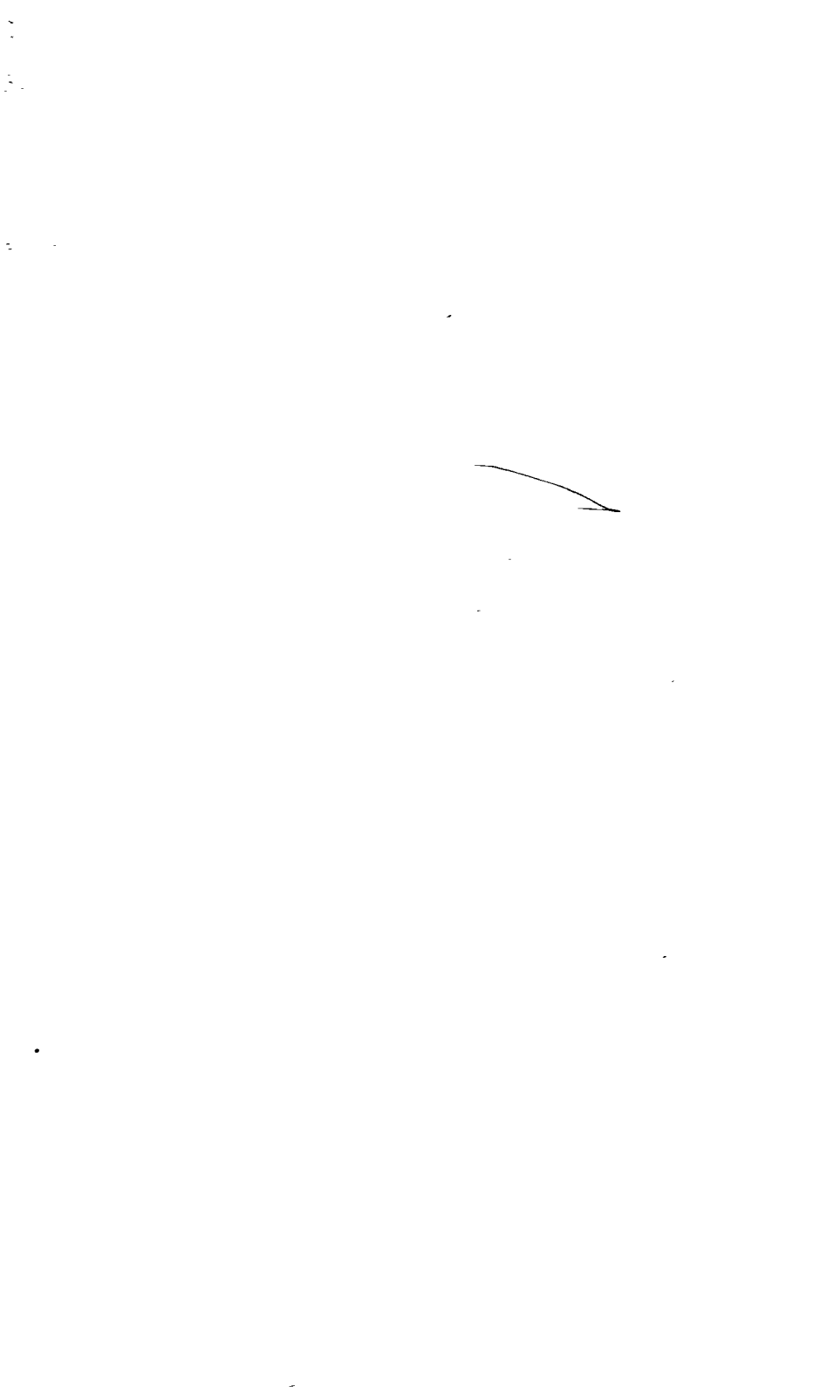
Tilin, het verhaal van het meisje dat een rijstvogel is geworden, nadat hare moeder haar rijst had geweigerd toen zij er om vroeg, is te vergelijken met het Tontemb. verhaal No. 15, waarin wordt verteld van een jongen die een aap werd, omdat zijne moeder hem gerooste maïs had geweigerd. Een soortgelijk verhaal is het daarop volgende (*Kolling*), waarin een jongen zich in een roofvogel (*kolling*) verandert, omdat zijne moeder hem had gegriefd door telkens het brandhout af te keuren dat hij en zijn jongere broeder hadden gehaald. En een derde verhaal van den zelfden aard is „The Monkey”, de geschiedenis van een jongen die door zijne stiefmoeder wordt te kort gedaan en dan een aap wordt, die op het rijstveld gaat stelen wat hem vroeger was onthouden.

De platen waarmee het boek is versierd, zijn voortreffelijk uitgevoerd en het is aardig daarop o.a. den Schrijver en zijn zoontje te zien, naast en te midden van zijne Bontoksche vrienden. Papier, druk en band, alles is bijzonder fraai, maar de uitgave is in hooge mate onpractisch; het boek is tweemaal zwaarder en grooter dan noodig was. Het is geen kleinigheid een boek van 3 K. G. op zijne studeertafel te moeten hanteeren of hier en daar heen mede te nemen. De breede witte randen der bladzijden leenen zich uitstekend tot het maken van aantekeningen, maar het papier vloeit.

Dat hierboven meer is gesproken over eenige gebreken van het boek dan over zijne vele voortreffelijkheden, ligt in den aard der zaak. Daarom worde hier nog eens uitgesproken de dank en de bewondering waarop Dr. Seidenadel recht heeft van de zijde van allen, die eenigszins kunnen vermoeden, van hoeveel bekwaamheid, werkkraft en scherpzinnigheid dit boek de vrucht is. Gelukkig getuigt het niet minder van de warme liefde van den Schrijver voor het volk, over welks taal hij ons een standaardwerk heeft geschonken, dat een groote aanwinst is voor de studie der Filippijnsche talen, en daarmee mede van die van geheel Indonesië.

N.C.

21

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY

GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.

S. B. 148. N. DELHI.